

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE DİNİN BİRLİĞİ

ASLAN ÇİTİR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ALİ AKPINAR

KONYA 2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aslan ÇITIR		
	Numarası	18810601176		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / TEFSİR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		Doktora
		Doktora		
Tezin Adı	KUR'ÂN-I KERİM'DE DİNİN BİRLİĞİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
Aslan ÇITIR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aslan ÇITIR		
	Numarası	18810601176		
	Ana Bilim /BilimDalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / TEFSİR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		Doktora
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Tezin Adı	KUR'ÂN-I KERÎM'DE DİNİN BİRLİĞİ			

İnsanların dünyada iken din ile olan ilişkileri peygamberler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Peygamberler ise, bu ilişkiyi Allah'ın (c.c) indirdiği vahiy olan sahifelerle/kitaplarla yönetmiştir. Bu sahifelerdeki/kitaplardaki i'tikat, ibadet ve ahlâka müteallik şeriatların, aynı olup/olmadığı merak konusu olmuştur.

Din; i'tikat, ibadet ve ahlâka müteallik hususların aslında ittifak etmiştir. Şûrâ 42/13. ayetteki “ O, Nûh'a emrettiklerini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'ya emrettiklerimizi size din kıldı. Bu dini ayakta tutun, onda ayrılığa düşmeyin.....” ifadeleri, bu birliğe işaret etmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) “Peygamberler babaları bir, anneleri farklı kardeşlerdir. Dini de birdir” (Buhârî, Enbiyâ, 48) hadisi bu birliği onaylamaktadır.

Bu minvalde peygamberlerin dini Allah'a (c.c), meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman gibi i'tikâdî konularda ittifak etmiştir. İ'tikâdî konulara ilaveten namaz, zekât, oruç, hac, kurbân, cihat, karz-ı hasen gibi ibadetlerin aslında ittifak edilmiştir. Ayrıca, kasten adam öldürme, fâiz, zinâ vb. kötülüklerin yasaklanması, ana-babaya iyilik, sıla-i rahim, komşuyu, akrabayı gözetme, rızkın Allah'a (c.c) tahsis edilmesi, takvâ, adâlet, merhamet, sabır, barışı sağlama, îsâr vb iyiliklerin emredilmesi gibi ahlâkî konularda dinin aslında ittifak edilmiştir. Dinin fûrûun'da ise peygamberlerin şeriatleri farklıdır.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm 23 yılda Hz. Muhammed'e (s.a.s) parça parça inmiştir. İslam ise, Hz. Adem'den (a.s) son nebiye kadar inen, her bir nebinin ümmetinin

maslahat ve ihtiyaçları oranında gelen ve Hz. Muhammed'le (s.a.s) tamamlanıp, kemâle eren vahiy sürecini ihtivâ etmektedir. Bu süreci peygamberimiz şöyle anlatmıştır:“Benimle benden önceki peygamberlerin misali şuna benzer. Bir adam bir ev inşa etmiş, bir köşede bir kerpiç yeri hariç, evi güzelce yapıp süslemiş, İnsanlar evin etrafında dolaşmaya başlamışlar. (onun güzelliğine) hayran kalmışlar. ‘Keşke şu kerpiç de yerine konsaydı, demişler. İşte o kerpiç benim. Ben peygamberlerin sonuncusuyum.” (Buhârî, Menâkıb, 18) Âl-i imrân 3/19. ayetteki “Allah katında din İslam’dır” ifadesi, dinin birliğini özetlemiştir. Bütün nebilerin dini birdir ve o din İslam’dır.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Aslan ÇITIR		
	Student Number	18810601176		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES /COMMENTARY		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		Doctoral Degree (Ph.D.)
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Title of the Dissertation	Unity of the Religion in Noble Quran			

The relationship with the religion of humans in the World occurred via prophets. The prophets managed this relationship with books and pages which inspiration sand down by Allah. This Sharia concerning of faith, worship and morality in the pages and books is wondered if same or not.

The prophets' religion, allied itself matters of faith, worship and morality. In Al Shura 42/13 “ The same religion has He established for you as that which He enjoined on Noah – the which We have sent by inspiration to thee- and that which We enjoined on Abraham, Moses and Jesus: that ye should remain steadfast in religion and make no divisions therein....” Expressions signs this association. The Respectable Prophet Muhammad's hadith approves this association : “The Prophets are brothers who have same father and have different mother. They have also same religion.(Bukhari,Enbiya,48)

In this way The Prophets' Religion allies to theological issues as Allah, Angels, Books, Prophets and Faith on Hereafter. In additional to the theological issues has actually been allied on worships in itself as Prayer, Regular charity, Fasting, Pilgrimage, Sacrifice, Jihad, Good Loan. Besides in moral issues have actually been allied that forbidding evils as kill intentionally, usury, adultery etc.; commanding goodnesses as kindness to parents, visiting to cognates, protecting neighbours, dedicating of livelihood to Allah, taqwa, justice, mercy, patient, ensuring peace, thinking over someone else more than yourself etc. However the prophets' sharias is different in the shape and practise of religion.

As a result the Quran was come down to Prophet Muhammad piece by piece in 23 years. Islamic religion contains the inspiration process that coming down from Adam to last prophet, in proportion to the prophets needs and affairs and completed with respectable Muhammad and has been faultless. Respectable Prophet Muhammed tells this process in that: “An example of the prophets before me and with me looks like this; A man built a home, he decorated it beautifully except for a brick site in a corner, people started walking around the house and they admired its beauty. And then they said that i wish that brick was also installed. So that brick is me. I am the last of the prophets.” (Bukhari, Menakib,18) “Indeed, the religion in the sight of Allah is Islam” (in the verse of Ali ‘Imran 19) this verse summarized the unity of the religion. The religion of all the prophets is one and that religion is Islam.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiv
ÖN SÖZ	xvii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Kapsamı	3
III. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	5
IV. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar	7
V. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	8

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHİY KAYNAKLI MUSHAFLARDA DİNİN BİRLİĞİ

A. PEYGAMBERLERİN DAYANIŞMA AHİDLERİ	10
1. Peygamberlerin Birbirlerini Tasdik Etmesi	14
2. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Müjdelenmesi	22
B. KUR'ÂN ÖNCESİ SEMÂVÎ KİTAPLARIN TAHRİF EDİLMESİ.....	31
1. İnsanların Müdahalesiyle Tahrif Edilmesi	31
2. Önemli Bir Kısımın Unutulması	38
3. İsrâiloğullarının Siyâsî Sebeplerden Dolayı Kitaplarını Yazamamaları	39
C. İNCİLLERİN KENDİ İÇERİSİNDEKİ ÇELİŞKİLERİ	40
D. KUR'ÂN-I KERİM'İN KORUNMUŞ OLMASI	44
1. Kur'ân'ın Korunmasına Yönelik Alınan Tedbirler	46
a. Kırâatın Öncelenmesi	46
b. Kur'ân'ın Hifzedilmesi.....	47
c. Yazıya Aktarılması.....	48
d. Tebliğ ve Tebyîn Edilmesi	50
e. Denetlenmesi	50

E. KUR'ÂN'IN ÖNCEKİ VAHİYLERİ KORUMASI	52
1. Müheymin Kavramının Sözlük Anlamı	52
2. Kur'ân'ın Müheymin Oluşu	54
F. VAHİY KAYNAKLI KİTAPLARLA İLGİLİ YANILGILAR	59
G. ÇAĞDAŞ ÂLİMLERİN BAZILARININ DİNİN BİRLİĞİ İLE İLGİLİ YANILGILARI	64

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE DİNLE BAĞLANTILI TEMEL KAVRAMLAR

A. DİN KAVRAMI	80
1. Din Kavramının Semantik Tahlili	80
2. Din Kavramının Kur'ân'daki Muhtevâsı	84
a. Din Edinmek	84
b. Ceza ve Hesap Günü	84
c. Tâ'at	87
d. Âdet ve Hüküm	88
e. Deyn: Borç Alıp-Verme	89
3. Din'in Cins İsim olarak Kullanılması	89
4. Din- İslam İlişkisi	92
a. Tevhid İttifakı	92
b. Aynîlik Yönleri	97
c. Zaman Bağlamında Din- İslam İlişkisi	99
B. DİNLE BAĞLANTILI TEMEL KAVRAMLAR	103
1. İslam Kavramı	103
a. İslam Kavramının Etimolojisi	103
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı	109
1. İtaat, Teslim Olmak	109
2. İslam, Şeriat, Silm (Barış)	116
c. İslam Kavramının Anlam Alanına Giren Diğer İfadeler	118
2. Millet Kavramı	119
a. Millet Kavramının Etimolojisi	119
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı	122
c. Din- Millet İlişkisi	126

3. Şeriat Kavramı	129
a. Şeriat Kavramının Etimolojisi	129
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı.....	132
c. Din- Şeriat İlişkisi.....	135
4. Ümmet Kavramı	145
a. Ümmet Kavramı'nın Etimolojisi	145
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı.....	148
c. Din-Ümmet İlişkisi.....	151
5. Hanif Kavramı	155
a. Hanif Kavramının Etimolojisi	155
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı.....	157
6. Fıtrat Kavramı.....	165
a. Fıtrat Kavramının Etimolojisi.....	165
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı.....	167
7. Sıbğatallah Kavramı.....	169
a. Sıbğa Kavramının Etimolojisi	169
b. Kur'ân'daki Muhtevâsı.....	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ'TİKÂDÎ ESASLAR AÇISINDAN DİNDE BİRLİK

A. ALLAH'A İMANDA BİRLİK	172
1. Tevhid Akîdesi:	172
a. Dinin Birliğinin Elest Bezmine Atfedilmesi	172
b. Tevhid Akîdesinin İlk Tebliği	173
c. Dinin Hz. Nûh'a İsnat Edilmesi.....	175
d. Tevhid Mücadelesinde Hz. İbrâhim ve Sonrası	179
e. Ehl-i Kitap ve Tevhid Akîdesi	182
2. Müslümanlar'la Ehl-i Kitap Arasındaki Ortak Kelime.....	189
3. Tevhid-İslam İlişkisi	193
4. Şirk'in İptâli.....	194
a. İbadette Şirk'in İptâli.....	196
b. Mabed'in Şirk'ten Temizlenmesi	199

c. Ulûhiyyette Şirk'in İptâli	201
5. Şeriat Farklılığı	212
a. Ümmetlerin Kusurları ve Tabiatlarının Farklılığı	216
b. Zaman ve Mekân Farklılığı	219
1. Muvakkat Hükümler	219
2. Sâbit Hükümler	220
c. Semâvî Kitaplar'ın Farklılığı	225
B. MELEKLERE İMANDA BİRLİK	228
1. Peygamber- Melek İlişkisi	228
2. Vahyin Melek Vasıtasıyla İnzâli	229
3. Peygamberlerin Meleklerle İmanı	234
4. Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd'de Melek Tasavvuru	235
C. KİTAPLARA İMANDA BİRLİK	238
1. Kitapların Muhtevasının Birliği	238
2. Peygamberlerin Kitaplara İmânı	241
D. RİSÂLETİN BİRLİĞİ	245
1. Nesep Birliği	245
2. Misyon Birliği	247
3. Kaynak ve Gaye Birliği	251
4. Peygamberlere İmanda Birlik	253
E. AHİRET'E İMANDA BİRLİK	257
1. İlk Uyarılma ve Müjdeleme	257
2. Hz. İbrâhim ve Zürriyyetinin Âhîret'e İmanı	258
3. Kitap Sâhibi Peygamberlerin Âhîret'e İmana Daveti	259
a. Hz. Mûsâ ve Âhîret İnanıcı	259
b. Hz. Dâvud ve Âhîret İnanıcı	263
c. Hz. İsâ ve Âhîret İnanıcı	263
4. Diğer Peygamberlerin Âhîret'e İmanı:	264
a. Hz. Şuayb ve Âhîret İnanıcı	264
b. Hz. Yûsuf ve Âhîret İnanıcı	265
5. Ehl-i Kitap'ta Âhîret İnanıcı	265

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBADET VE AHLÂK AÇISINDAN DİNDE BİRLİK

A. İBADETTE BİRLİK		269
1. Namaz İbadeti		269
a. Namaz'ın Peygamberlere ve Ümmetlerine İsnat Edilmesi.....		270
b. Kitâb-ı Mukaddes'te Namaz'ın Rükünlerine Benzeyen Ritüeller.....		276
1. İbadet (Namaz) Öncesi Tahâret		281
a. Abdest(Te'vîla)		281
b. Gusül (Mikve).....		281
c. Cenazenin Yıkanması.....		282
2. Zekât İbadeti		282
a. Kur'ân'da Zekât'ın Önceki Vahiylere İsnat Edilmesi		282
b. Ahd-i Atik'te Zekat'a Benzeyen Tsedaka İbadeti.....		286
3. Oruç İbâdeti		287
a. Orucun Önceki Ümmetlere Farz Kılınması		287
b. Ehl-i Kitab'ın Orucu.....		293
4. Hac İbadeti.....		295
a. İlk Mabet		296
b. Haccın Farziyetinin İlan edilmesi		298
c. Haccın Tüm İnsanlara Farz Kılınması		300
5. Kurbân İbâdeti		302
a. İlk Kurbân İbâdeti.....		303
b. Kurbân İbâdetinin Her Ümmete Farz Oluşu		304
c. Hz. İbrâhim'in Kurbân İbâdetiyle İmtihanı		306
d. Yahudilerin Kurbân'ı Risâlet İsbâtı Olarak Tanımlaması.....		307
6. Karz-ı Hasen		309
7. Cihat		310
8. Nâsîh-Mensûh Bağlamında İbadette Dinin Birliği		320
B. AHLÂK'TA BİRLİK.....		323
1. Vahiy Sürecinin Başlangıcında Ahlâkî İlkeler		325
2. Yasaklanan Tutum ve Davranışlar		326

a. Adam Öldürmenin Yasaklanması	326
b. Dünyevîleşme.....	329
c. Ticarete Hile.....	333
d. Cinsel Sapkınlık	334
e. Fâiz'in Yasaklanması	336
f. Riyâ'nın Yasaklanması	338
g. Zinâ'nın Yasaklanması.....	339
h. Hırsızlığın Yasaklanması.....	342
i. Yalancı Şâhitlik.....	343
j. İnsan Onurunu Zedeleyen Şeylerin Yasaklanması	345
k. Kibrin Yasaklanması	347
3. Emredilen Tutum ve Davranışlar	350
a. İyiliği Emredip Kötülüğü Nehyetmek.....	350
b. Ana-Baba'ya İyilik Etmek.....	351
c. Sila-i Rahim Yapmak	352
d. Adâletli Olmak	353
e. Îsâr Ruhuna Sahip Olmak.....	354
f. İlâhî İmtihanda Sabırlı olmak.....	355
g. Merhametli Olmak	357
h. Temiz Kalpli Olmak.....	358
i. Kimsesizleri Korumak.....	359
j. Takvâlı Olmak	362
k. Barıştı Sağlamak	363
l. Allah'ı (c.c) Rızık Verici Kabul Etmek.....	364
m. Allah ve İnsan Sevgisine Sahip Olmak	365
n. Halîm ve Bağışlayıcı Olmak.....	366
SONUÇ	370
BİBLİYOGRAFYA.....	378

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.s.	: Aleyhisselâm
ATÜİFD.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâlühû
Cem.	: Cemedden
CÜİFD.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜİFD.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİD.	: Diyanet İlmî Dergi
Dr.	: Doktor
DÜİFD.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
H. No.	: Hadis No
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İHAD.	: İslam Hukuk Araştırma Dergisi
İİD.	: İslâmî İlimler Dergisi
İKMAD.	: İnanç Kültür Mitoloji Araştırma Dergisi

KİD.	: Konya İlahiyat Derneği
KÜİFD.	: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Mad.	: Madde
Mat.	: Matbaa
MÜİFV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Neş.	: Neşriyat
OMÜİFD.	: Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Sad.	: Sadeleştiren
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ŞÜİFD.	: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
T.y.	: Tarih yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Terc.	:Terceme
Thk.	: Tahkik
Tkd.	: Takdîm
Trc.	: Tahrîc
Trt.	: Tertîb
Tsh.	: Tashîh
TYEKB.	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

- UÜİFD. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v. : Vefat
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri, Ve devamı
Y. : Yıl
YA. : Yahudilik Ansiklopedisi
Yay. : Yayınları

ÖN SÖZ

İnsanın, din ile olan ilişkisi, dünyaya ayak basmasından önce başlamıştır. Meleklerin Hz. Âdem'e (a.s) secde etmesiyle başlayan bu ilişki, Hz. Âdem (a.s) ile Hz Havvâ'ya cennette ağacın yasaklanmasıyla, dinin insan yaşantısına müdahalesi olarak evrilmiştir. Bu müdahale, emirler/nehiyeler şeklinde kıyâmete kadar devam edecek; insanların dünyada iken yapıp/ettiklerinin karşılığını âhirette almasıyla nihâyete erecektir. Âhirette başlayan dînî ilişki, âhirette tamamlanacaktır. İnsanların dünyada iken din ile olan ilişkileri, vahyin tebliğ, tebyîn (açıklama) ve tatbîk edilmesini elzem kılan risâletle (nübüvvet) vazifeli peygamberlerin rehberliğinde, Allah'ın (c.c) indirdiği vahiy olan sahifelerle/ kitaplarla yönetilmiştir. Din, inanç sistemi olmasının yanında insanın, dünya ve âhîret hayatını düzenleyen, tashîh eden, yaşamına rehberlik eden, hem cinsleri ve diğer yaratılanlarla huzurlu, mutlu, barış içerisinde hayatı paylaşmasını sağlayan, birlikte yaşama kâbiliyeti kazandıran, insanın kişisel ve sosyal hayatına istikâmet kazandıran kurallar ve kanunlar bütünüdür.

Kur'ân, İncil ve Tevrât'ta peygamberlere iman, temel i'tikâdî esas olarak kabul edilmiştir. Yahudiler ve Hristiyanlar, peygamberlerin bazılarına iman edip bazılarını inkâr ederken; Müslümanlar, ayırım gözetmeksizin bütün peygamberlere imanı, temel i'tikâdî hüküm olarak tasdik etmiştir. Kur'ân'da yirmi beş peygamberin ismi geçmektedir. Hadislerde bu sayı daha da artmaktadır. Peygamber sayılarıyla ilgili bu rakamlar, ister istemez peygamber sayısı kadar dinin var olup/olmadığı meselesini gündeme taşımaktadır. Müslümanlar, bütün peygamberlere iman etmekle birden fazla dine iman etmiş mi oluyorlar? Vahiy kaynaklı (kaynağı aynı olan) birden çok din mi var? Allah (c.c) her bir peygambere hükümleri, emir ve nehiyeleri farklı, dünya ve âhîret tasavvuru farklı din mi gönderdi? Peygamber sayısı kadar dinin mevcudiyeti Allah'ın (c.c) adl ismi başta olmak üzere isim ve sıfatlarıyla muvâfık mı? sorularını gündeme getirmektedir.

Bu araştırma, eksiklikleriyle beraber dinin birliği meselesine, Kur'ân'ın müheyminliği (muhâfızlığı, şâhitliği) üzerine inşâ edilen yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Sözkonusu araştırma ilk olmadığı gibi son da olmayacaktır. Bu minvalde, Allah'ın (c.c) peygamberlere farklı farklı din

göndermesinin de peygamberlerin dininin çatışmasının da muhal olduğu düşünülmektedir. Anadolu tabiriyle şeyhler uçmaz, müritler şeyhleri uçurur kabîlinden tek Allah'ın (c.c) elçileri olan peygamberlerin birbirlerinin aynı olan dini, birbirleriyle çelişmez, çatışmaz. Ancak insanlar mensubu olduğu dinle diğer insanların ittibâ ettiği dini çatıştırır, rekabet ederek yarışırır.

Dinin i'tikâdî esaslarının, ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcîr (zararı defetme) gibi konularının asıllarının bir olduğu, sadece fûrûna tekâbül eden muvakkat hükümlerde; insanın şahsını ilgilendiren, maslahata ve toplumsal ihtiyaca binaen yeni hükümlerde şeriat farklılığının olduğu düşünülmektedir. Allah (c.c) ne peygamberlerini, ne kullarını, ne indirdiği kitapları ne de gönderdiği peygamberlerin dinini birbirleriyle çeliştirmez, çatıştırır, rekâbet ettirip kavga ettirmez. Bu durumda peygamberlere gönderilen vahiy kaynaklı dinin birliğinden söz etmek gerekecektir. Elimizdeki çalışma dinin asılda (Usûlü'd-Dîn) bir olduğu tezini izaha kavuşturmak üzere hazırlanmıştır.

Tezimiz, giriş ve dört bölümden teşekkül etmiştir. Konumuz olan “Dinin Birliği” Kur'ân merkezli bir araştırmadır. Kur'ân'ın hakemliği, tanıklığı, şahitliği, muhâfizliği önceliğimiz olmuştur. Yeri geldikçe semâvi kitaplardan olan Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'in elimizdeki nüshalarından konunun sınırları dâhilinde olan bazı metinlere de atıfta bulunulmuştur. Yahudi ve Hristiyan dünyasındaki dînî eserlerin bu metinler üzerindeki te'villerine değinilmemiştir. Semâvî kitapların ortaya koyduğu günümüzde mevcut her bir dinin ve peygamberlerin dininin karşılıklı mukayesesi yapılmamıştır.

Konu başlığımız, “Dinlerin Birliği” değil de; “Dinin Birliği” olarak belirlenmiştir. Bunun sebebi, Kur'ân'da, dinin cemisi (çoğul) olan dinler anlamında “ادیان” kelimesi kullanılmamış; dinin müfredi (tekil) olan “الدين” kelimesi kullanılmış olmasıdır. Bu araştırmanın bundan sonra, yeni akademik çalışmalara ilham olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmaya beni sevk eden ve destek olan Prof. Dr. Muhammed ÇELİK hocamıza, çalışmamızın şekillenip tamamlanmasında en büyük katkıyı sağlayan danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Ali AKPINAR'a ve Prof. Dr. Ramazan

ALTINTAŞ, Doç. Dr. Mesut KAYA, Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ, Dr. Öğretim Üyesi Süleyman NAROL hocalarımıza şükranlarımı arz ederim. Tezin okunup tashih edilmesine emek veren Yusuf ARIKAN, Bilal YÜCE ve Mehmet TOKER'e, özetini İngilizceye çeviren Mehmet BÜYÜKYILDIRIM'a teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte benden desteğini esirgemeyen ve birebir ilgilenen muhterem eşim Şerife hanıma, mahdumlarım Yusuf Buğra ve Muhammed Saltuk'a teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Aslan ÇITIR

Konya 2020

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Hz. Âdem'den (a.s) beri Yüce Allah, peygamberleri aracılığıyla insanları tevîdî, nübüvveti, âhireti ve diğeri i'tikâdî esasları kabul etmeye davet etmiştir. Dünya ve âhiret hayatının huzuru, bu i'tikâdî esasları tasdik edip onlara müteallik ibadet ve ahlâka dair esasları yerine getirmeye bağlanmıştır. Bu davette peygamberler ve gönderildikleri topluluklar arasında büyük mücadeleler meydana gelmiş; Hz. Mûsâ (a.s) dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Hz. Mûsâ (a.s) hem Firavun'la hem de İsrâiloğullarının önemli bir kısmıyla mücadele etmiştir. Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s) dönemlerinde bu mücadele, bir taraftan müşrik ve seküler topluluklarla yapılırken, diğeri taraftan semâvî kitap sahiplerinin birbirleri arasında devam etmiştir. Kendilerini Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ'nın (a.s) takipçileri olarak kabul eden her bir semâvî kitap sahibi topluluklar, ittibâ ettikleri dini son din olarak telakkî etmiş, kendinden sonrakileri reddetmiştir. Bu reddetme, sadece kendilerini peygamberlerin takipçileri olarak niteleyenler arasında olmuştur. Peygamberler birbirlerine destek vermiştir. Bu hususlar, araştırmamızın ileriki bölümlerinde teferruatlı bir şekilde incelenmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât'ı, İncil'i ve Peygamberleri Hz. Mûsâ'yı (a.s) ve Hz. İsâ'yı (a.s) reddetmemiş; o kitapların aslının ilâhî vahiy, her iki peygamberin Allah'ın (c.c) elçileri olduğunu kabul etmiştir. Kur'ân, kendilerini Tevrât ve İncil'in takipçileri olarak kabul edenleri, tâbî oldukları kitapların muharref olmayan aslına davet etmiştir. Bu bir öze dönüş çağrısıdır. Bu öze dönüş çağrısına icabet etmek, Ehl-i Kitab'ın her iki grubunun kitaplarının orijinaline kavuşma adına, dünya ve âhirette lehine olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut Tevrât'ı, İncil'i, Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) kıssalarını ve kavimleri İsrâiloğullarını anlatan ayetler incelendiğinde, Tevrât ve İncil'in aslındaki i'tikâdî esaslar, ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) asılları; bazı fûrû ile ilgili hususlar Kur'ân'ın hakemliğinde tespit edilebilir. Bu yaklaşımla, Kur'ân'dan Tevrât ve İncil'in aslının büyük bir kısmı ortaya konulabilir.

Bu ifadeler, bu gün Tevrât ve İncil'in aslına ulaşılsa, Yahudi ve Hristiyanlar da bunu kabul etse, Ehl-i Kitab'ın durumu ne olur, sorusunu beraberinde getirmektedir. Kur'ân hatta bu gün muharref Tevrât ve İncil nüshaları incelendiğinde, Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsa'dan (a.s) sonra yeni bir peygamberin ve kitabın geleceğinin müjdelendiği müşâhede edilecektir. Muharref olan/olmayan Tevrât ve İncil'de, bu kitapların son kitap olduğuna dair bir ifade yer almamış; Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsa (a.s), kendilerini son nebi olarak tanıtmamıştır. Bu husus, Allah'ın (c.c) Hz. Âdem'le (a.s) başlattığı vahiy sürecinin Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsa'yla (a.s); Tevrât ve İncil'le tamamlanmadığına işaret etmektedir. Bu durum, kendi dönemlerinde eksik olmayan Tevrât ve İncil'in Hz. Peygamber ve daha sonraki asırlara göre eksik kaldığına işaret etmektedir. Ayrıca hem Tevrât hem de İncil İsrâiloğullarına gönderilen bir kitap olması nedeniyle, Kur'ân'ın hem zaman hem de mekân olarak ihtivâ ettiği evrenselliği taşımamaktadır. Bu hususta da Kur'ân'ın nâzil olduğu asır ve sonraki asırlara göre eksik kalmaktadır.

Buna mukâbil, Kur'ân'ın kendisini, *“Bu gün dininizi ikmal ettim, nimetimi tamamladım ve din olarak İslam'a razı oldum”* (Mâide 5/3) şeklinde tanımlamış olması, Hz. Peygamber'in de *“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”* (Muvattâ, Hüsnü'l-Huluk, 8; İbn Hanbel, Müsned, 2/381) hadisi, vahiy sürecinin Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletinde Kur'ân'la tamamlandığına işaret etmiştir. Ayrıca Kur'ân belirli bir kavme ya da topluğa değil; tüm insanlığa gönderilmiştir. Muhatabı İsrâiloğulları gibi bir topluluk değil, tüm insanlardır. Çalışmamızın ileriki bölümlerinde bu hususa değinilmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler, *“Biz bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”* (En'âm 6/38) ayetiyle özetlenmiştir. Kur'ân'ın, gelmiş/geçmiş ve gelecekle alakalı hiçbir şeyi eksik bırakmadığını bu ayette zikretmesi, onun evrenselliğini işaret etmektedir. Ayette, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sonraki asırlara göre eksik kalan Tevrât ve İncil'in aslının (orijinal) Kur'ân'la tamamlandığı ifade edilmiştir. Bu konular, araştırmamızın ileriki bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Bu minvalde Ehl-i Kitap, kendi kitaplarının asıllarını elde etseler dahi, ulaştıkları kitapları Hz. Muhammed (s.a.s) ve sonraki asırlar için eksik kalmaktadır. Bu kitapların sadece İsrâiloğullarına hitap etmesi, ulusal bir nitelik taşıdığını

göstermektedir. Bu sebeple de Kur'ân'ın içerdiği evrenselliği taşımamaktadır. Ayrıca hem Tevrât'ta hem de İncil'de Hz. Peygamber müjdelenmiştir. Bütün bunlar gözününe alındığında Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ona vahyedilen Kur'ân'a inanıp onunla amel etmekle mükelleftir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm, bu daveti muhtelif yerlerde mükerrer bir şekilde tekrarlamış; Hz. Peygamber de “*Mûsâ dönemimizde hayatta olsaydı bana ittibâ ederdi*” (İbn Hanbel, *Müsned*, XXX, 280) hadisiyle, Ehl-i Kitap'ın İslam'a ittiba etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Son nebinin müjdelenmesi ve hadiste ifade edildiği gibi Hz. Mûsâ'nın (a.s) hayatta olduğu takdirde Hz. Muhammed'e (s.a.s) ittiba etme meselesi, aynı dinin peygamberleri olduğu anlamına gelmektedir. Bu vesileyle araştırma konusu, “Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği” olarak tespit edilmiştir.

II. Araştırmanın Kapsamı

Çalıştığımız konunun belirlenmesinde, “*O, Nuh'a emrettiklerini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiklerimizi size din kıldı ki, o dini ayakta tutasınız tefrikaya düşmeyesiniz...*” (Şûrâ, 42/13), “*Bunlar önceki sahifelerde Mûsâ ve İbrâhimin sahifelerinde vardır*” (A'lâ, 87/18-19), “*Allah katında din İslam'dır*” (Âl-i İmrân, 3/19) ayetleri etkili olmuştur.

Konunun ana ve alt başlıklarının teşekkülünde, Râğıp el İsfahânî'nin nâsih-mensûh bağlamında dinin aslı ve fûrûna dair değerlendirmeleri, Bakara 2/83,101; Âl-i İmrân 3/81; Mâide 5/12; Enbiyâ 21/25; Necm 53/36-56; Saff, 61/6 ayetler ile vb. ayetler belirleyici olmuştur. Araştırmamızın birinci bölümünde, peygamberlerin ahitleşmesi, birbirlerini tasdik edip desteklemesi, onlardan kendilerinden sonra gelecek olan peygamberlere iman sözü alınması, Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelenmesi, Ahd-i Atik ile Ahd-i Cedîd'in tahrif edilmişliği, Kur'ân'ın korunmuşluğu, Kur'ân'ın önceki indirilenlere müheymin (muhâfızlığı, şahitliği) oluşu, vahiy kaynaklı semâvî kitaplarla ilgili yanlışlar ve çağımız müfessirlerinin dinin birliğinde yanlışları üzerinde durulmuştur. Müsteşriklerin Kur'ân'a bakışlarına da değinilmiş, onların, Kur'ân'da Yahudi, Hristiyan ve Müşrik tesirinin mevcudiyetine yönelik iddialarına reddiye de yazılmıştır. Çünkü, Kur'ân'ın, gönderilen her bir dinin aslına dair önceki vahiylerle muhteva birliği, müsteşrikler tarafından birbirlerinden etkilenme olarak telakkî edilmiştir. Peygamberlerin dininin

i'tikatla beraber ibadet, ahlâk ve muâmelâtın aslında birliğinin, Yahûdilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın birbirlerinden etkilenmesi neticesinde olmadığı; bu üç dinin aslının vahiy kaynaklı olmasına bağlı olduğu anlaşılmış; bütün peygamberlere gelen vahyin kaynağının Allah (c.c) olduğu ifade edilmiştir. Tezin tamamı bu çerçevede hazırlanmıştır. Ayrıca, son nebiye vahyolunan dinde zamanlarına ulaşılmaya da önceki peygamberlere imanın i'tikâdî esas olarak kabul edilmesi de, peygamberlerin dininin birliğine işaret etmektedir. Birinci bölümdeki bu çalışmalarla, dinin birliğini tespit etmede, referans olabilecek kaynakların belirlenmesi hedeflenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm temel referans kabul edilmiştir. Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd ise, Kur'ân'ın müheyminliğinde (muahfızlığında, şâhitliğinde) referans olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde; Kur'ân'ın müheymin oluşu, önceki semâvî kitapların tamamının değil; önemli bir kısmının tahrif edildiğine dair ayetlerle ilgili görüşler çerçevesinde anlatılmıştır. Buna göre, muharref Tevrât ve İncil'de bir takım manaya yönelik vahiy kalıntılarının bulunmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir. Bu vahiy kalıntılarının tespitinin ve sağlamasının yapılması, ancak Kur'ân'ın müheyminliğinde, hakemliğinde, tanıklığında mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, özellikle Kur'ân'ın ayetlerine mutâbık olan metinlerin anlam bakımından muhâfaza edildiği kanaati teşekkül etmiştir. Bundan dolayı, "Kur'ân'da Dinin Birliği" kapsamında Eski ve Yeni Ahid'den Kur'ân'a mutâbık olan ifadeler nakledilmiştir.

İkinci bölümde; Din ve dinle bağlantılı İslam, Millet, Ümmet, Şeriat, Hanif, Fıtrat ve Sıbgatallah kavramlarının etimolojisi ve Kur'ân'daki muhtevası araştırılmıştır. Bu kavramların Din kavramıyla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu araştırmayla, Kur'ân'da dinle bağlantılı kavramların, dinin birliğinin tespitindeki tesiri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; dinin i'tikâdî esaslarda birliği, şirkin iptâli, şeriat farklılığı incelenmiştir. Araştırma öncesinde dinin birliği ifadesinin, sadece i'tikâdî konuları kapsadığına yönelik anlayışın yaygın olduğu müşahede edilmiştir. Araştırmamızın neticesinde peygamberlerin dininin sadece i'tikâdî konularda değil; ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) aslında da bir olduğu anlaşılmıştır. Kelâm ilminde, Usûlü'd-Din kavramı kapsamında ele alınan Allah'a (c.c) imanda, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe imanda birliğin mahiyeti

detaylı olarak incelenmiştir. Tevhid'in zıddı olan şirkin iptâli de araştırmaya gündem olmuştur. İ'tikâdî esaslarda dinin birliği tespit edilirken, her bir dinin gönderildiği asra, o asırda yaşayan toplulukların kusurları, maslahatları, algı, adet ve alışkanlıklarına binâen şeriat farklılığı incelenmiştir. Şeriat farklılığının incelenmesinde, Kur'ân'daki minhâc/şir'at (Mâide 5/48) kavramlarının geçtiği ayetle birlikte, nesh ayetleri de etkili olmuştur.

Son bölümde; dinin ibadette ve ahlâkta birliği ele alınmıştır. Bu bölümün incelenmesiyle dinin birliğinin sadece i'tikâdî konulara hapsedilemeyeceği tespit edilmiş; peygamberlerin dininin aslının ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirde (zararı defetme) bir olduğuna şâhit olunmuştur. Sonuç kısmıyla tez tamamlanmıştır.

III. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Allah'ın (c.c) peygamberlere gönderdiği din, bireylerin ilâhî mesajlara ittibâ etmelerini, günlük yaşamlarını i'tikat, ibadet ve ahlâkı ihtivâ eden dini değerler ve kurallar çerçevesinde oluşturmalarını ister. Peygamberlere iman, onların tebliğ ettiği ilâhî mesajların oluşturduğu dînî sorumlulukların yerine getirileceğine dair bir ahid verilmesini ve bu ahde tâbî olunmasını gerekli kılar. Bu nedenle peygamberlere indirilen sahife ve kitaplardaki emir ve yasaklar, dînî sorumluluklar, Allah'a (c.c.) ve O'nun peygamberine itaatin bir göstergesi olarak büyük önem arz eder. Peygamberler, tebliğ ettikleri dînî sorumlulukların nasıl ifa edileceğini de gösterip öğretmişlerdir. Böylece vahiy/kitap merkezinde teşekkül eden din, peygamberlerin sünnetiyle şekillenmiştir. Bunlar, dînî yaşantı yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Bu aktarım, sadece vahyin ve peygamber sünnetinin aktarımı ile kalmamış; değişen coğrafi, târihî, ekonomik ve siyâsî şartlar, zarûrî olarak vahyin te'vil edilip genişletilerek aktarılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim peygamberler ilk etapta, belirli bir asırda, belirli bir coğrafyada, belirli bir topluma hitap etmişler ve bu nedenle tebliğ ettikleri şeriatlar, târihsel şartlardan, toplumsal algı, adet ve idraklerden tamamıyla bağımsız değildir. Özellikle semâvî kitapların inzâlinde ve vahiy/kitap gönderilen peygamberlerin arasında asırların olması, kutsal kitapların tahrifinden, tebdiline, tefsirinden te'viline, ilave ve eksiltmeler olmasına sebebiyet vermiştir. Hz. Mûsâ (a.s) ile Hz. Îsâ (a.s) arasında onüç asır (M.Ö. 1320) (Ömer Faruk Harman "Mûsâ" *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2006, XXXI, 207-213); Hz. Îsâ

(a.s) ile Hz. Muhammed (a.s) arasında altı asır vardır. Bu zaman sürecinde meydana gelen coğrafi, târihî, ekonomik, siyâsî ve kültürel şartlar, her bir dinin metinlerinin bilginleri tarafından yorumlanması, semâvî kitap sahibi peygamberlerin dininin birbirinden bağımsız, kaynakları farklı bir din algısını oluşturmuştur. Bu süreç, “Dinler Tarihi” adında bir ilim dalını oluşturmuş; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam adında farklı dinlerin varlığı düşüncesini hâkim kılmıştır. Yahudilik Hz. Mûsâ’ya (a.s), Hristiyanlık Hz. İsâ’ya (a.s), İslam’da Hz. Muhammed’ e (s.a.s) isnat edilmiştir. Bu idrak, Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed’in (a.s) farklı dinin mensupları olduğu algısını oluşturmaktadır. Aslında araştırmanın ileriki bölümlerinde ifade edildiği gibi bütün peygamberlerin dini İslam dinidir. Vahyin kaynağı olan Allah (c.c) hiçbir asırda, hiçbir dönemde, hiçbir peygambere, İslam’dan başka bir din göndermemiştir.

Bu konunun çalışılması, bu algının doğru/hatalı olduğunu tespit etmede önem arz etmektedir. İslâm’ın i’tikâdî esaslarından bazılarının peygamberlere ve kitaplara iman olduğu önceden ifade edilmişti. İslâm’ın müntesipleri, peygamberlerin ve kitapların neyine iman edecekler. Asırlar öncesinden peygamberler gelmiş, kitaplar gönderilmiş, bunların tamamının hak olduğuna iman ettik deyip, bu peygamberlerin mesajları ve sahife/ kitapların içeriği bizleri ilgilendirmez mi diyecekler. Peygamberlere ve kitaplara imanla, peygamberlerin birbirleriyle, son peygamber ve son kitabın bağlantısının olup/olmadığını araştırmayacaklar mı? Bütün bu ifâdeler ve geçmişten günümüze semâvî kitap sahibi din mensuplarının, intisap ettiği dini, en doğru din kabul etmesi, bu araştırmanın önemini artırmaktadır.

Ayrıca, aynı kaynaktan beslenmelerine rağmen, peygamberlerin ümmetleri ve şeriatları arasında söz konusu olan ayrılığın anlaşılması konusunda, semâvî kitapların yorumlanmasında geliştirilen geleneksel düşüncenin bilinmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

Vahiy kaynaklı sahife/kitapların muhtevası, Allah’ın görevlendirdiği peygamberlerin dininin bir olup/olmaması, ancak bu gün elimizde mevcut semâvî kitapların incelenmesiyle mümkündür. Araştırmanın Kur’ân ve Kitap-ı Mukaddes bağlamında neticelenmesi hedeflenmektedir. Kitâb-ı Mukaddes’in Kur’ân’dan bağımsız olarak bu konunun araştırılmasında, tahrif edilmesi sebebiyle yeterli

olmadığı düşünölmektedir. Kur'ân, hem korunmuş olması hem de koruma vasfıyla, önceki sahife/kitaplara yönelik dinin i'tikat, ibadet ve ahlâk, muâmelât ve mezâcine (zararı defetme) dair esaslarından haber vermektedir. Elimizdeki Tevrât'ın hem kendinden önceki sahifeler hem de Hz. Îsâ (a.s) ve dini, Hz. Muhammed (s.a.s) ve dini hakkında; elimizdeki İncillerin de hem kendinden önceki nebilere, sahife/kitaplara hem de Kur'ân'a dair açık, net, doğru ve anlaşılır bilgi verdiğine şahit olunmamıştır. Buradan hareketle, Kur'an merkezli, elimizde mevcut Kitâb-ı Mukaddes de referans gösterilerek, dinin birliğinin/şeriatin farklılıklarının araştırılması hedeflenmiştir. Araştırmanın amacı, gönderilen peygamberlerin ortak mesajlarını ve yönlerini, tebliğ ettikleri ilâhî mesajların sınırlarını, birbirleriyle olan bağlantılarını, farklılıklarını/benzerliklerini, dinin sabitelerini ve şeriat farklılıklarını ortaya koymaktır.

Amacımız semavi olarak ifade edilen her bir dinin birliğini “ Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği” teması altında inceleyip neticeye ulaştırmaktır.

IV. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmada; ilk dönem, klasik, çağdaş ve günümüzde te'lif edilmiş muteber tefsir kaynaklarından yararlanılmıştır. Tefsirlerde konumuza ilişkin nakledilen rivayetler, sahih hadis kaynakları başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında incelenmiş zaman zaman da rivayetlerin tahrîci yapılmıştır. Bu kaynakların tetkîkinde “Şâmîle” programından, internetteki akademik ve bilimsel verilerden istifâde edilmiştir. Kaynakların orjinaline ulaşılmasına özen gösterilmiştir. Orijinaline ulaşamayan bazı kaynakların tercümelerine müracaat edilmiştir. Muhtelif asırlarda tedvin edilen ve muhtelif mezheplerde muteber kabul edilen tefsirlerden istifâde edilmiştir.

Ayrıca, Tevrât ve İncil'deki bölümlerden nakiller yapılmış, bu iki kitaba yönelik yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır. Günümüzde akademik alanda dinler tarihi ve tefsir sahasında yazılan yüksek lisans, doktora çalışmalarından, makale ve kitaplardan istifade edilmiştir.

Konumuzun “Dinin Birliği” olması, Allah katında dinin tek olması ve dinler anlamında “Edyân” kelimesinin Kur'ân'da mevcut olmaması sebebiyle, “Dinler”

ifadesine yer verilmemiştir. Dinin çoğul kullanılmasını gerektiren yerlerde “peygamberlerin dini ve her bir din” ifadeleri yer almıştır. Kur’ân çoğul ifadesini dine değil; peygamberlere atfetmiştir. Birden fazla din yok; tek dinin müntesibi birden fazla peygamber mevcuttur. Bu ifadelerle vahiy kaynaklı birden çok dinin olmadığına atıfta bulunulmuş; ancak bu tek dinin birden fazla peygamber vasıtasıyla kavimlerine, takipçilerine, ümmetlerine gönderildiğine işaret edilmek istenmiştir. Peygamberlerin vahiy kaynaklı dini çerçevesinde “Dinin Birliği” incelenmiştir. Dîni inanç hususundaki beşerî oluşumlara yer verilmemiştir. Anabaşlık ve alt başlık altında tedvin edilen ayetler sûre tertibine göre ele alınmıştır. Önce çalışmamıza referans olabilecek kaynakların tespitine yönelik konular incelenip çalışılmış ve tahlil edilmiştir. Bununla, konunun temellendirilmesinin zeminini oluşturacak kaynağın tespiti sağlanmıştır. Söz konusu din olunca dinle bağlantılı kavramlar da “Dinin Birliği” kapsamında ele alınmıştır. Kaynak zemini ve kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra çalışılan konu, birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerine tesir eden i’tikât, ibadet ve ahlâk ekseninde değerlendirilmiştir.

V. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırma, Kur’ân merkezli olduğu için çalışmanın çerçevesini konuyla ilgili ayetler oluşturmuştur. Konuyla ilgili ayetler tespit edilmiş; Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri kapsamında bu ayetlerle doğrudan ya da dolaylı bağlantılı olan ayetlerden istifade edilmesine ilaveten, hadislerden ve sebep-i nüzûl ilminin verilerinden faydalanarak arka plan anlaşılmasına çalışılmıştır. Konumuzu ilgilendiren ahidleşme, Tasdik, Tahrif, Müheymin, Din, Millet, İslam, Şariat, Ümmet, Hanif, Fıtrat ve Sıbgatallah kavramları, ilgili ayet ve hadislerin rehberliğinde izah edilmiştir. Bu kavramların, klasik ve çağdaş tefsirlerden, günümüz akademik araştırmalardan faydalanarak, Kur’ân’daki muhtevası ele alınmış; lügâvî anlamları için mu‘cem, kâmus ve belâgat kitaplarından; ıstılâhî anlamları için ise, Me‘âni’l-Kur’ân tarzı tefsirlerden ve diğer tefsir türlerinden istifade edilmiştir. Bu kavramlar, araştırma konusunun sınırları dahilinde incelenmiştir.

Tasdik, Tahrif, Müheymin kavramları, Kitâb-ı Mukaddes’ten alınan referanslarla da anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu referanslarda metnin içerisindeki

konumuna göre, Kitâb-ı Mukaddes, Tevrât, Zebûr, İncil, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd kelimeleri kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde; Tevhid, Melek, Resûl, Nebi, Kitap, Sahife, Âhret, Cennet, Cehennem Şeriat ve Şirk kavramlarının kapsamı, Kur'ân merkezli, Kitâb-ı Mukaddes'ten de istifade ederek anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kavramlar, ilgili ayetlerin rehberliğinde, Kitâb-ı Mukaddes'ten de referanslar gösterilerek, konunun sınırları çerçevesinde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde; Namaz, Zekât, Oruç, Hac, Kurban, Karz-ı hasen, Cihat, gibi ibadetlere ilişkin kavramlar, sûre tertibi dikkate alınarak, kronolojik bir şekilde, ilgili ayetlerle açıklanmıştır. Adam öldürme, dünyevîleşme, yalancı şahitlik, hırsızlık, faiz, zina, eşcinsellik, riya, kibir vb. gibi ahlakın kötü yönleri; ebeveyne iyilik, sıla-i rahim, emri bilmaruf nehyi anil minker, merhamet, adalet, îsâr, takva vb. gibi ahlâkın güzel meziyetleri, Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur'ân'dan nakillerle dinin birliği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kur'ân, Tevrât'ı, Hz. Mûsâ'yla başlayan, Hz. İsâ dönemine kadar, İsrâiloğullarının peygamberlerine indirilen vahiyleri kapsayan bir kitap olarak telakkî etmiştir. Hz. Dâvud'a (a.s) indirilen Zebûr'un mezmurlar adı altında Tevrât kapsamında ele alınması, örnek olarak ifade edilebilir. Hz. Dâvud (a.s), Hz. Mûsâ'dan (a.s) asırlar sonra peygamber olarak gönderilmiştir. Bu çalışmada ifade kolaylığı açısından, yaygın kanaat çerçevesinde Tevrât, Hz. Mûsâ'ya (a.s) isnat edilerek anlatılmıştır.

Araştırmanın çerçevesi, Kur'ân öncesi sahife/ kitapların tahrifatı nedeniyle Kur'ân'ın müheyminliğinde teşekkül ettirilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesini, Din, İslam, Millet, Ümmet, Hanif, Fıtrat, Sıbğatallah, Tevhid, İ'tikât, İbadet, Muâmelât, Ahlâk ve Mezâcir (zararı defetme) kavramları oluşturmuştur. Bu kavramların bazılarının Yahudilik, Hristiyanlık'taki mahiyeti incelenmiş ve muharref olan/olmayan Tevrât, İncil ve mahfûz Kur'ân'ın mutâbık kaldığı hususlar üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHİY KAYNAKLI MUSHAFLARDA DİNİN BİRLİĞİ

A. PEYGAMBERLERİN DAYANIŞMA AHİDLERİ

Vahiy tarihi boyunca peygamberler eliyle insanlara ulaştırılan ve temelde aynı gayeye hizmet eden kutsal metinler ile bunların muhtevâlarındaki öğüt, emir ve yasakların ana parametreleri, başlangıçta Hz Âdem'e (a.s) verilenlerden farklı değildir. Gönderildiği coğrafya ve asır farklı olsa da hiçbir peygamber, bir başka peygambere yabancı değildir. Bu gerçek, şu hadiste müşâhede edilmiştir: “Peygamberler anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir. Peygamberlerin dini de birdir.”¹

Allah Teâlâ, peygamberlerden birbirlerini tasdik edip dayanışma sözü aldığını şöyle açıklamaktadır: “*Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: ‘Bakin size kitap ve hikmet verdim. Sonra yanınızda bulunan (kitapları) doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ahdimi üzerinize aldınız mı?’ demişti. ‘Kabul ettik’ dediler. O halde şahit olun. Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım, dedi.*”²

Allah'ın (c.c) peygamberlerden aldığı sözle alakalı iki görüş nakledilmiştir:

1. Peygamberlerin her birinden, diğerlerini tasdik ederek birbirlerine yardımcı olacaklarına dair söz alınmıştır.

2. İlk peygamberden başlayarak bütün peygamberlerden, son nebi Hz. Muhammed'e (s.a.s) inanıp, tasdik edip, yardımcı olacakları hususunda söz alınmıştır.³ Vahiy çerçevesinde bu birlik, resûllerin görevlerine de yansımıştır.

¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd., İşrâf (Kontrol): Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, XV, 153, 398; Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, 1422, *Enbiyâ*, 48; Hâkim Müstedrek'inde bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmiştir. Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek 'ale's – Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, II, 648, H. No: 4153.

² Âl-i İmrân 3/81.

³ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, VI, 550-560; Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-

Zemahşerî (v. 538/1144), “Mîsâkannebiyyin” kavlinde tek vecih değil birkaç vecih vardır deyip onları şöyle sıralamıştır:

1. Zâhirî manada olduğu gibi nebilerden söz alınmıştır.⁴

2. Nebilerle beraber kendilerini nebilerin evlatları olarak vasıflandıran İsrâiloğullarından söz alınmıştır.

3. Ehl-i Kitap kastedilmiştir. Onların iddialarını alay ederek reddetmek içindir. Çünkü onlar, biz nübüvvete Hz. Muhammed'den (s.a.s) daha layığız. Biz kitap ehliyiz ve peygamberler de bizdendir, demişlerdir.⁵

4. Nebilerden alınan söz hem nebileri hem de ümmetlerini kapsamaktadır.⁶

Allah'ın (c.c) aldığı mîsâk, peygamberlerin birbirlerini tasdik etmeleri, Allah'ın (c.c) kitabını ve yetkilendirdiği risâleti tebliğ etmeleri, Hz. Muhammed'e (s.a.s) inanarak tasdik edip yardımcı olmaları hususunda, peygamberlerden alınan söz olarak açıklanmıştır. Hz. Nûh'tan (a.s) itibaren Allah'ın (c.c) gönderdiği peygamberlerden Hz. Muhammed'in (s.a.s) zamanında hayatta olanlardan, onu tasdik edip, ona inanıp yardımcı olacaklarına dair aldığı söz, peygamberlerin ümmetlerini de kapsamaktadır. Taberî'ye (v. 310/923) göre tercihe şâyân olan görüş, âyette kendilerinden alındığı zikredilen insanlardan maksat, hem peygamberler hem de onların ümmetleridir. Allah Teâlâ, peygamberlerinden birbirlerine iman etmelerine ve birbirlerine yardım etmelerine dair ahid almış; peygamberler de aynı ahdi ümmetlerinden almışlardır. Böylece ümmetler de peygamberlere iman edeceklerine ve onları destekleyeceklerine dair söz vermişlerdir. Âyette, peygamberlerden ahid alındığı açıkça zikredildiğinden peygamberlerden değil de ümmetlerinden ahid alınmıştır, demenin hiç bir anlamı yoktur. Ayrıca buna delil gösterilen İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın "وإذ أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب" şeklinde

Türâsi'l-'Arabî, 1420, VIII, 273-278; Celâleddîn Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Kemâleddîn Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y., II, 253-254.

⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 550-560; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407, I, 378-379.

⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 550-560; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 378-379.

⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 550-560; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 378-379; Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, VIII, 273-278.

gelen kırâatlerine dair kesin bir rivâyet yoktur. Diğer yandan peygamberlerden herhangi birinin, diğerine iman etmemesi düşünülemez olduğundan, peygamberlere böyle bir emir gönderilmemiştir, demek makul bir iddia değildir.⁷

Râzî'ye göre (v. 606/1210); Cenâb-ı Hakk, kitap ve hikmet verdiği peygamberlerin, kendilerine verilen kitabı tasdik ederek gelen her bir peygambere yardımcı olmayı kabul ettiğini ayette geçen "le tensurune" ifadesiyle haber vermiştir. Allah (c.c) bunu kabul etmeyenlerin fâsıklardan olacağına hükmetmiş bütün peygamberlere yanlarında olan kitabı tasdik edici olarak gelen her bir peygambere inanmalarını vâcib kılmıştır. Bu ahdin peygamberlerden değil de; ümmetlerinden alındığını iddia edenler şu delilleri ortaya koymuştur:

1. Ebû Müslim el-İsfahânî, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında alınan mîsâkın, peygamberler olduğu kabul edildiği takdirde, alınan ahid onu tasdik etmeyi vacip kılar. Onun nübüvvetle gönderildiği asırda bütün peygamberler vefat etmiş olduğundan söz konusu ahidden onlar mükellef tutulamaz. Ayrıca, kendilerinden ahid alınan kimseler, Hz.Muhammed'e (s.a.s) iman etmedikleri takdirde ayetin tanımladığı gibi fâsık hükmünde olurlar. Fâsık olma vasfını peygamberler değil; onların ümmetleri taşır. Buna göre, alınan mîsâk peygamberlerden değil; ümmetlerindedir, demiştir.⁸

Kaffâl, ayetteki maksadın birçok ayette mevcut olduğu gibi faraza kaydıyla olduğuna işaret ederek bu görüşe itiraz etmiştir. Buna, "*Eğer (faraza) şirk koşmuş olursan, celâlim hakkı için, amellerin boşa gider*"⁹ ayetini delil göstermiştir. Hâlbuki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'in (s.a.s) kesinlikle müşrik olmayacağını biliyordu. Ancak ne var ki bu söz sadece faraza kaydıyla zikredilmiştir. Allah Teâlâ, "*Eğer o peygamber, bizim adımıza bazı sözler uydurmuş olsaydı, muhakkak ki onun sağ elini alıverirdik. Sonra da, muhakkak ki onun kalb damarını koparırdık*"¹⁰ buyurmuştur. Meleklerin sıfatı hakkında da, onların sözle kendisinin önüne geçemeyeceklerini ve kendilerine her sûrette hâkim ve kâhir olan Rab Teâlâ'dan korktuklarını haber vermiş olduğu halde, "*Bunlardan (meleklerden) kim, ben de Ondan başka bir tanrırım, derse*

⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, VI, 550-560.

⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 273-278.

⁹ Zümer 39/65.

¹⁰ Hâkka 69/44-46.

onu cehennemle cezalandırırız. Biz, o zalimleri de böyle cezalandıracağız"¹¹ buyurmuş ve bütün bunları faraza kaydıyla zikretmiştir.

Kaffâl, Allah Teâlâ, peygamberlerin farazî olarak, iman etmemeleri takdirinde "fâsık" olacaklarını bildirmiştir. Çünkü "fisk" ismi, şirkten daha kötü değildir. Hâlbuki Cenâb-ı Hak, bu şirkten farazî olarak Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, *"Eğer (bilfarz) şirk koşmuş olursan, celâlim hakkı için amellerin boşa gider"*¹² şeklinde bahsetmiştir. İşte burada da böyledir, şeklindeki ifadeleriyle Ebû Müslim'in alınan ahid , sadece peygamberlerin ümmetlerindedir, görüşüne itiraz etmiştir.

2. Bu âyetten maksat, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında olan kimselerin iman etmeleridir. Mîsâkın bu kimselerden alınmış olması, âyetten elde edilmek istenen maksadın meydana gelmesi hususunda, peygamberlerden alınmış olması halinden daha belîğ, daha müessir olmasıdır.

Bu hüccete şu şekilde cevap verilmiştir. Peygamberlerin dereceleri, ümmetlerinin derecelerinden daha yüce ve daha şerefli dir. Bu nedenle âyet, Allah Teâlâ'nın, o peygamberlerin hayatta olmaları halinde Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman etmelerini vacib kıldığına; onların böyle iman etmemeleri halinde fâsıklar zümresinden olacaklarını beyan ettiğine delâlet edince, ümmetlerinin Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman etmeleri haydi haydi farz olur. Binâenaleyh, âyette geçen "ahd" sözünü, matlûb olanı elde etme hususunda peygamberler için anlamak, bu bakımdan daha isabetli olur.

3. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, ona Abdullah İbn Mes'ûd'ün talebeleri Allah Teâlâ'nın bu âyetini, "Hani Allah (c.c), kendilerine kitap verilmiş olanların mîsâkını almıştı" şeklinde okuyorlar; Biz ise, "Hani Allah (c.c), peygamberlerin mîsâkını almıştı" şeklinde okuyoruz, denildiğinde; O, "Allah (c.c), ümmetleri sorumlu tutmak üzere peygamberlerden ahid almıştır" diye cevap vermiştir.

¹¹ Enbiyâ 21/29.

¹² Zümer 39/65.

4. Bu ihtimal (İkinci madde), Allah Teâlâ'nın, "*Ey İsrâiloğulları! size ihsan etmiş olduğum bunca nimetlerimi hatırlayın, tavsiyelerimi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim..*"¹³ ve "*Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye bir mîsâk almıştı*"¹⁴ âyetleriyle de te'kîd edilmektedir.¹⁵

Âl-i İmrân 3/81. ayetin mealinde yardım edeceksiniz anlamının verildiği "le tensurunne" kelimesiyle aynı kökten olan "en-Nusreti" (yardım, destek) kavramının anlamının, yardım etmek suretiyle tasdik etme şeklinde olduğu zikredilmiştir. İbn Mes'ûd "*Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden 'Onu (Kur'ân) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler...*"¹⁶ ayetine istinâden söz alınanların kendilerine kitap verilenler olduğunu ifade etmiştir. Ümmetlerden her biri kendilerine gönderilen peygamberlere ittibâ edip, onları tasdik etmeleri sebebiyle peygamberlerden alınan ahid ümmetleri de kapsamaktadır. Hz. Ali ve İbn Abbâs, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'den (a.s) itibaren gelen peygamberlerin her birinden Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında "*Eğer kendileri onun geldiği dönemde hayatta olurlarsa ona inanıp yardım edeceklerine.*" dair söz aldığını nakletmişlerdir.¹⁷

Peygamberlerin ahidleşmesinin "Peygamberlerin Birbirlerini Tasdîk etmesi ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) Müjdelenmesi" alt başlığıyla birlikte değerlendirilmesi, dinin birliğinin daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1. Peygamberlerin Birbirlerini Tasdîk Etmesi

Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatı ve önceki nebilerin şeriatleri, ahkâmın fûrûunda aynı olmadıkları halde; tevhid, nübüvvet ve bu sayılanlarda dinin (Şeriatin) aslında mutâbıktır. Çünkü bütün peygamberler Hz. Mûsâ (a.s) zamanında hak olan şeriatin Hz. Mûsâ'nın (a.s); Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında hak olan şeriatin Hz.

¹³ Bakara 2/40.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/187.

¹⁵ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, VIII, 273-278.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/187.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Şemseddin el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmet el-Berdûnî-İbrâhim Atfîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964, IV, 124-126.

Muhammed'in (s.a.s) şeriatı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu her ne kadar farklılık zannı uyandırsa bile, hakikatte uygunluk vardır. “*Sonra da size nezdinizdeki (kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir.*”¹⁸ ayetindeki “Bir peygamber” ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Hz. Peygamber'in onların nezdindeki şeyi tasdik edici olmasından maksat ise onun vasıflarının ve çeşitli durumlarının Tevrât¹⁹ ve İncil'de anlatılmış olmasıdır. Hz. Peygamber'in sıfatları ve halleri, o kitaplarda zikredilenlere uygun olarak tezâhür edince, bizzat gönderilişi, onların yanındaki bu kitapların tasdiki olmuştur.²⁰

Kur'ân ve Tevrât'ın Allah (c.c) katından olduğu zikredildikten sonra, Kur'ân'ın, Allah'ın (c.c) Tevrât'la gönderdiklerini tasdik ettiğini; ancak Tevrât'ın tahrif edilerek bazı metinlerinin saklanıp değiştirildiği ifade edilmiştir. İşte Kur'ân'ın saklanan ve saklanmayan; değiştirilen ve değiştirilmeyeni ortaya çıkarmak için Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletiyle gönderildiği beyan edilmiştir.²¹

Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin Allah'ın (c.c) yarattığı varlıklara gönderilen bir nebi olduğunu onaylayan Tevrât'ı tasdik edici olarak İsrâiloğullarının ahabâr ve âlimlerine de gelmiştir. Yahudilerin ellerindeki Tevrât, onun Allah'ın (c.c) nebisi olduğunu haber vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, “*Allah tarafından kendilerine yanlarında bulunanı (Tevrât) tasdik edici bir elçi gelince, Ehl-i Kitab'ın bir kısmı Allah'ın kitabını sanki bilmiyormuş gibi arkalarına atıp terk ettiler*”²² ifadesine binâen kendilerine kitap verilenlerin bir kısmı haset ve kıskançlıklarından dolayı Kur'ân ve Tevrât'ın ittifak ettiği Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetine ve Tevrât'a karşı çıktılar; onun nübüvvetini reddettiler ve nübüvvetine ilişkin Tevrât'ı ve Kur'ân'ı terkedip Hârut ve Mârut'un²³ (Şeytanın²⁴) yazdığı sihrini ve Asaf'ın kitabını (50

¹⁸ Âl-i İmrân 3/81.

¹⁹ Kur'ân, Tevrât'ı, Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilen bir kitap olmasının yanında, Hz. Mûsâ'dan (a.s) sonra İsrâiloğullarının bütün peygamberlerine indirilen vahiyleri kapsayan bir kitap olarak telakkî etmiştir. Bkz. Bâkî Adam, “Kur'an'ın Anlaşılmasında Tevrât'ın Rolü”, *İslâmî Araştırmalar*, S. 1-4, 1996, IX, 168-169; Mustafa Öztürk, “İslam Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Telakkîlerin Epistemik Değeri”, *Kur'ân'ın İnanç Mensuplarına Yaklaşımı Sempozyumu (Konya: 12-13 Mayıs 2006)*, Konya: KİD Yay., Mayıs 2007, s. 32-33.

²⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, VIII, 277.

²¹ Muhammed Mütevellâ Şa'râvî, *Havâtır*, Metâbi 'u Ahabâri'l-Yevm, 1997, I, 486.

²² Bakara 2/101.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 404.

²⁴ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Basellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, I, 519.

mazmur) aldılar. Allah'ın (c.c) ahdini Tevrât'la amel etmeyi terk etmek sûretiyle bozdular.²⁵

Kur'an'da bulunan “Bir zamanlar biz İsrâiloğullarından, ‘yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, iyilik edeceksiniz, insanlara güzel söz söyleyin, namaz kılın, zekat verin’ diyerek söz almıştık. ....”²⁶ ayetindeki ahidle, ahir zamanda gönderilen peygamber Hz. Muhammed’in (s.a.s) önceki nebilerin kitaplarında sabit olan vasıfları kastedilmiştir. Bu meyanda Allah (c.c) Hz. İsmâil’in (a.s) zürriyetinden ümmî bir nebi göndereceğini; ona ittibâ edip, gönderilen nuru tasdik edenlerin hem günahlarının bağışlanacağını hem de cennete girmek üzere iki ecir alacağını haber verip; ahdi Hz. Mûsâ’nın (a.s) lisanıyla almıştır.²⁷

Kur'an'ı tasdik edenlerin elde ettiği ecirin birisinin, Hz. Mûsâ (a.s) ve İsrâiloğullarının diğer nebilerinin getirdiklerine ittibâ etmelerinden dolayı verilen ecir; diğerinin ise, Hz. İsmâil’in (a.s) zürriyetinden ümmî nebi Hz. Muhammed’in (s.a.s) getirdiklerine ittibâ ve tasdik etmelerinden dolayı verilen ecir olduğu nakledilmiştir.²⁸

Bakara 2/83. ayette tevhidin iki temel esası birlikte kullanılmıştır:

1. Tevhid’in isbâtı olan Allah’a ibadet.

2. Resûllerin tasdiki ve kitaplarda indirilenle amel etmek.²⁹

İsrâiloğullarından alınan ahidden bahseden ayetteki “Doğru söz söyleyin” ifadesi, “Güzel söz söyleyin” anlamında tefsir edilip; maksadın, Hz. Muhammed

²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 404; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 519; Bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004, II, 555; Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 42; Bkz. Necdet Çağıl, *Kitâb-ı Mukaddes’in Neyi Tahrif Edildi*, İstanbul: Beyan Yay., t.y., s. 192.

²⁶ Bakara 2/83.

²⁷ Alâeddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Ömer Ebu’l-Hasen el-Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vil fî Me’âni’t-Tenzil*, Tsh. Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415, I, 40.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 478.

²⁹ Muhammed Emin b. Abdullah el-Uremî el-Hererî, *Hadâiku’r-Ravhi ve’r-Reyhân fî Revâbi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1421/2001, II, 32-33.

(s.a.s) hakkında doğru ve hak olanı söyleyin; onu tasdik edip, vasıflarını gizlemeyip açıkça beyan edin olduğu zikredilmiştir.³⁰

Hz. İbrâhim (a.s) ile Hz. İsmâil'in (a.s) beyti inşa etmesi, putları temizlemesi ise, mirasçıları olacak Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletini yeniden tesis etme amacına yöneliktir.³¹

İsrâiloğullarından alınan ahidden bahseden Bakara 2/40. ayetin tefsirinde, “Onlar yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları ümmî peygambere uyan kimselerdir.”³² ve “Andolsun Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci seçmiştik. Allah şöyle demişti: ‘sizinle beraberim. Andolsun namaz kılar, zekat verir ve elçilerime inanır ve onları desteklerseniz.....sizleri cennete koyarım.’”³³ ayetlerine istinâden Allah (c.c), İsrâiloğullarından aldığı ahid ve onlara verdiği emirle, onlardan Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah'ın (c.c) resûlü olduğunu açıklamalarını, istemiştir.³⁴

Râzî (v. 606/1210), “.....beraberinizde bulunanları tasdik eden bir resûl geldiğinde iman edip yardım edeceksiniz....”³⁵, “....Peygamberlerime iman edip, onu desteklerseniz...”³⁶, “.... Yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları ümmî nebiye ittibâ edenler....”³⁷, “.... Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler buna da iman ederler....”³⁸ ve “....Benden önceki Tevrât’ı tasdik etmek, benden sonra gelecek Ahmed isimli bir elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim....”³⁹ ayetlerini delil göstererek Bakara 2/40. ayetteki ahidden maksadın, önceki kitaplarda Hz. Muhammed'in (s.a.s) vasfına, nübüvvetle görevlendirilip yetkilendirileceğine dair sabit olan şeyler olduğunu zikretmiştir.⁴⁰

³⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Dâru Taybe, 1417/1997, I, 117.

³¹ Abdulkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y., II, 534.

³² A'râf 7/157.

³³ Mâide 5/12.

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 557.

³⁵ Âl-i İmrân 3/81.

³⁶ Mâide 5/12.

³⁷ A'râf 7/ 157.

³⁸ Kasas 28/52.

³⁹ Saff 61/6.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, III, 478.

Mâverdî (v. 450/1058), Hz. Muhammed'in (a.s) ve Kur'ân'ın tasdik edilmesiyle ilgili “ *Şüphesiz bu (Kur'ân'ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardır.* ”⁴¹ ayetinin üç şekilde te'vîl edildiğinden bahsetmiştir⁴²:

1. Kur'ân, önceki kitaplarda zikredilmiştir.
2. Önceki kitaplarda Hz. Muhammed'in (s.a.s) gönderilmesi zikredilmiştir.
3. Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini, ümmetinin vasıfları zikredilmiştir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) vasıfları, inanç esasları önceki kitaplarda mevcuttur. Bundan dolayı Hz. Selman'ın ve Abdullah b. Selâm'ın bahsettiği gibi İsrâiloğulları bu resûlün risâletini bekliyorlar ve onun geleceği zamanın yakın olduğunu hissediyorlardı. Kendi aralarında da Hz. Muhammed'in (s.a.s) gönderileceği zamanın geldiğini konuşuyorlardı.⁴³ Bu ayet, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ve Kur'ân'ın önceki kitaplarda tasdik edildiğine işaret etmektedir.

Peygamberlerin birbirlerini tasdik etmesine, “*Zekerıyyâ mabedde namaz kılariken melekler ona ‘Allah sana kendisinden gelen bir kelimeyi (Îsâ) doğrulayıcı, efendi, nefisine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahyâ’yı müjdelere’ diye seslendiler.*”⁴⁴ ayeti delil gösterilmiş; Hz. Yahyâ'nın (a.s) Hz. Îsâ'yı (a.s) tasdik edici olarak gönderildiği beyan edilmiştir.⁴⁵

Hz. Yahyâ'nın (a.s) Hz. Îsâ'ya (a.s) ilk inanan olduğu kabul görmüş ve Hz. Îsâ (a.s) “bi kelimetin” olarak isimlendirilmiştir.⁴⁶ İbn Abbâs'tan Hz. Yahyâ (a.s) ile

⁴¹ Şuarâ 26/196.

⁴² Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. el-Habîb el- Mâverdî, *en-Nüket ve'l- Uyûn*, Thk. es-Seyyid İbn Maksûd b. Abdurrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., IV, 187; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hafızuddîn en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998, II, 582; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el- Endülüsî, *Bahru'l-Muhît*, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420, VIII, 189, 190.

⁴³ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kahire, Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1412, V, 2617.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/39.

⁴⁵ Nasûruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1418, II, 15; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 253; Ebu'l-Fedâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l- 'Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Sellâme, Beyrut: Dâru Taybe, , 1420/1999, II, 37.

⁴⁶ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 253; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 253; Mustafa Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1422, I, 192.

Hız. İsa'nın (a.s) teyzeoğulları olduđu⁴⁷, Hız. Yahya'nın (a.s) annesinin Hız. Meryem'e karnımdakinin senin karnındakine secde ettiğini gördüm dediği, henüz annesinin karnında iken yaş olarak büyük⁴⁸ olan Hız. Yahya'nın (a.s) Hız. İsa'yı (a.s) tasdik ettiği nakledilmiştir.⁴⁹ Hız. Yahya'nın (a.s) Hız. İsa'yı (a.s) tasdik edip müjdelemesi onun risâletine şahitlik etmesidir. Hız. Zekeriyâ'nın (a.s) Hız. Yahya (a.s) ile müjdenmesi Hız. İsa'nın (a.s) müjdenmesini de ihtivâ eder, denilmiştir.⁵⁰

Peygamberlerin birbirlerini tasdik ettiğini ifade eden en çarpıcı örneklerden biri, Kur'ân-ı Kerîm'deki Hız. İsa'nın (a.s) şu sözleridir: “*Meryem oğlu İsa, Ey İsrâiloğulları! Ben Allah'ın benden önce gönderdiği Tevrât'ı tasdik edici; benden sonra gelen Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici peygamberiyim.*”⁵¹ Bu ayette, Hız. İsa'nın (a.s) hem müjdeleyen hem de tasdik edici konumu müşâhede edilmektedir. Tasdik edilen kitab, Hız. İsa'dan (a.s) önceki Hız. Mûsâ'ya (a.s) indirilen Tevrât'tır.⁵²

Hız. İsa, (a.s) İsrâiloğullarına, bu ayette ifade edildiği gibi Tevrât'ta nakledilen vasıfla; Tevrât'ın, Allah'ın (c.c) önceden gönderdiği kitapları ve nebilerinin tamamını tasdik edici olarak gönderildiğini ifade edip; kendisinin (Tevrât'ı) tasdik ettiğinin benzeri üzerine, Tevrât'ı tasdik eden Ahmed⁵³ adındaki resûlü müjdeleyen nebi olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Bu ifadelerle İsrâiloğullarına ben Tevrât'a muhalif bir şey getirmediim, benden kaçmayın, demek istemiştir.⁵⁵

⁴⁷ Buhârî, *Enbiyâ*, 43; Müslim, *İman*, 259.

⁴⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 37; 6 ay büyük olduğu nakledilmiştir. Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, I, 242; Zuhaylî, *Vasît*, I, 192.

⁴⁹ Muhammed b. Ya'kup el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., I, 46; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 37; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk; Dâru İbn Kesîr, 1414, I, 386-389. Ayetteki Yahya İsrâiloğullarının dilinde Yuhanna kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990, III, 244; Hâkim'in Müstedrekinde bu rivâyetin Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğu nakledilmiştir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 648, H. No; 4156.

⁵⁰ Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Thk. Abdurrahman b. el-Lüveyhik, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, I, 129, 966.

⁵¹ Saff 61/6.

⁵² Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmut Şehâte, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423, IV, 316; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 359.

⁵³ Mukâtil, ayetteki Ahmet ifadesinin, Süryânice'de Feraklît anlamına tekâbül ettiğini ifade etmiştir. Mukâtil *Tefsîru'l-Mukâtil*, IV, 316.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, XXIX, 528.

⁵⁵ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVIII, 83.

Elmalılı (1361/1942), Kur’ân’ın önceki vahiylerle müheyminliğini, tasdik ediciliğini ve şeriat farklılığını anlatan Mâide 5/ 48. ayetin tefsirinde “*Peygamberlerden hiç birisinin arasını ayırmayız*”⁵⁶ ve “*Biz peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık*”⁵⁷ ayetlerini delil göstererek birbirlerinin izlerinden gönderilen peygamberlerin ve kitapların sonrakileri müjdeledikleri, öndekileri tasdik ettikleri, bu müjdeleme ve tasdik devamlılığı sürecinde şeriatlerin ve ümmetlerin farklılığına dikkat çekmiştir.⁵⁸

Abdullah Draz (v. 1377/1958), peygamberlerin birbirlerini tasdik etmesi konusunda şunları söyler: “İnsan fitrî bir mantıkla, ilâhî bir gerçeğin başka ilâhî bir gerçekle tenâkuza düşebileceğini pek kabul etmez. Bize dün değişmez bir gerçek olarak takdim edilen şeyin, ertesi gün modasının geçtiği, artık işe yaramaz olduğu ve hatta zıddıyla değiştirilmesi gerektiği söylenecek olursa, bu durum kafamızı karıştırmaz mı? Bu iki şeyden birisinin yanlış olduğu düşüncesine bizi sevk etmez mi? Her ne kadar görünüşte de olsa, şu veya bu fikir üzerine selâhiyetli kişilerin ittifak etmeleri, umum için, onun doğruluğunun bir işaretidir. Bu bakımdan denilebilir ki, bir doktrin, onu destekleyen ve böylece kendisine olan itimadı pekiştiren ne kadar çok otoriteyi etrafına toplarsa, ruhlara olan tesiri de o nisbette fazla olur. Üstatların çekişmesi ise, bizi şaşırır, kargaşaya sürükler ve biz iç huzurumuz için zarûrî olan dengeyi sadece onların ittifakında buluruz. Gerçekten başkalarının da aynen bizim gibi düşündüklerini, insanlığın büyük dâhîlerinin aynı görüşte birleştiklerini, Allah’ın (c.c) peygamberlerinin birbirlerini teyit edip, birbirlerine destek olduklarını görmek ne kadar huzur verici şeydir! Hz. Mûsâ (a.s) kendisini daima Hz. İbrâhim’e (a.s), Hz. İshâk’a (a.s) ve Hz. Yakub’a (a.s) nispet etmiyor muydu? Hz. İsmâ’îl (a.s) eski şeriatleri ve peygamberleri tasdik etmek için gönderilmemiş miydi? İşte Kur’ân-ı Kerîm, bu fikir üzerinde daha kuvvetli ve ısrarlı bir şekilde durmuştur. O, bütün peygamberlerin sadece Allah’ın (c.c) himayesinde tek ve bölünmez bir cemaat teşkil ettikleri⁵⁹ değil; aynı zamanda bu birliğin başlangıçta bütün insanlığın birliği olduğunu, ancak sonrakilerin ya ilâhî emirlerin

⁵⁶ Bakara 2/285.

⁵⁷ Bakara 2/253.

⁵⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Azim Yay., 1992, III, 254-255.

⁵⁹ Enbiyâ 21/92; Mü’minûn 23/52.

bir kısmını unutmaları⁶⁰ veya bu emirleri kusurlu bir şekilde takdim etmeleri⁶¹ yahut da hırs ve menfaatleri peşinde koşmaları yüzünden ihtilafa düşüp bölündüklerini⁶² kesin bir şekilde belirtmiştir. Kendi içerisinde her yönüyle tutarlı olan Kur'ân-ı Kerîm, İslam'ı hiçbir zaman Yahudilik ve Hristiyanlık'la çekişen ve sadece kendisinin hak olduğunu kabul ettirmek isteyen bir din olarak tavsif etmemiştir. Müslüman olmak demek aynı zamanda Hz. Mûsâ'ya (a.s), Hz. Îsâ'ya (a.s) ve insanlığın yaratılışından bu yana gelmiş geçmiş bütün peygamberlere ve tebliğ ettikleri şeriatlere aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın iman etmek demektir.⁶³ Daha doğrusu Allah'a (c.c) teslim olmak ve peygamberlerin birbirleri ardından tebliğ ettikleri ilâhî iradeye tâbî olmaktır.⁶⁴ O halde gelin tefrikaya ve çekişmeye son verelim.⁶⁵ Çünkü falan adamın tebliğ ettiği doktrinini şayet benimkiyle aynı olduğu doğruysa, benim onu, bu adamın ağzından çıkmış olduğu gerekçesiyle reddetmem için bencil,⁶⁶ kıskanç⁶⁷ ve kendimi beğenmiş olmam⁶⁸ dışında hiçbir makul sebep mevcut değildir.”⁶⁹

Özetle, Hz. Mûsâ (a.s) kendisini daima Hz. İbrâhim'e (a.s), Hz. İshâk'a (a.s) ve Hz. Yakub'a (a.s) nispet etmektedir. Hz. Îsâ da (a.s) eski şeriatleri ve peygamberleri tasdik etmek için gönderildiğini ifade etmiştir. Bu başlık altındaki ayetler incelendiğinde; Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'den (a.s) itibaren Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. Îsâ (a.s), Hz. Yahyâ (a.s) ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) birbirlerini ve bütün nebileri tasdik edip doğruladığı, ileriki bölümlerde zikredileceği gibi Kur'ân'ın, onları, Hz. İbrâhim'in (a.s), Hz. Nûh'un (a.s) yolunda⁷⁰ olduğunu beyan ettiği görülmektedir.

⁶⁰ Mâide 5/ 13,14.

⁶¹ Bakara 2/ 75; Mâide 5/ 13,14.

⁶² Bakara 2/146, 174, 253; Yûnus 10/19.

⁶³ Bakara 2/ 135, 285; Âl-i İmrân 3/ 84; Nisâ 4/150.

⁶⁴ Bakara 2/ 133; Âl-i İmrân 3/84.

⁶⁵ En'âm 6/159; Şûrâ 42/13.

⁶⁶ Bakara 2/91.

⁶⁷ Bakara 2/109.

⁶⁸ Mâide 5/ 18.

⁶⁹ Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, Terc. Salih Akdemir, Ankara: Otto Yay., 2012, s. 67-69.

⁷⁰ Sâffât 37/83 “Doğrusu İbrâhim onun (Nûh) yolundandı.”

Kısaca, peygamberlerin birbirlerini takip eden tasdikinin, her nebevî asırda gönderilen vahiylerin gündeminde tutulduğu anlaşılmaktadır. İş bu tasdik, ancak aynı dini tebliğ eden peygamberlerin arasında gerçekleşebilir.

2. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Müjdelenmesi

Sözlükte “güler yüzlü olmak, güler yüzle karşılamak, müjdelemek” anlamındaki beşr (büşûr) kökünden türeyen tebşîr “müjdelemek” demektir.⁷¹ Kur’ân bütün peygamberleri uyarıcı ve müjdeleyici olarak vasıflandırmıştır.⁷² Hz. İsa’nın (a.s) Ahmed isminde bir peygamberin geleceğini haber vermesi mübeşşir⁷³ “وَمُبَشِّرًا” ifadesiyle anlatılmıştır. Bu bölümde Hz. Muhammed’in (s.a.s) önceki kitaplarda müjdelenmesi konusu incelenecektir. Hz. Muhammed’in (s.a.s), önceki peygamberlerce müjdelendiğine işaret eden “O, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır.”⁷⁴ ayetine ilişkin üç görüşü Mâverdî, tefsirinde nakletmiştir⁷⁵:

1. Hz. Muhammed’in (s.a.s) dini ve ümmetinin vasıfları zikredilmiştir.⁷⁶
2. Kur’ân’ın, önceki kitaplarda mevcut olduğu, resûllerin bir kısmına indirilen kitapların bazılarının Kur’ân’ı zikredip haber verdiği nakledilmiştir.
3. Önceki kitaplarda, Hz. Muhammed’in (s.a.s) gönderileceği zikredilmiştir.

Hz. Muhammed’e (s.a.s) inanan Abdullah b. Selâm gibi İsrâiloğullarının bazı bilginlerinin Kur’ân’ın önceki kitaplarda mevcut olduğunu bilmesi müşriklere delil olarak takdim edilmiştir.⁷⁷ Mekke ehlinin, dînî konularda ilim sahibi olduklarını zannettikleri Ehl-i Kitaba müracaat ettikleri, Hz. Muhammed’i (s.a.s) sorma maksatlı Medine’deki Yahudilere elçiler gönderdikleri, onların da Tevrât’ta vârid

⁷¹ Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l -‘Arap*, Beyrut: t.y., I, 286-287, “bşr” mad.

⁷² Fussilet 41/4.

⁷³ Bkz. Saff 61/6.

⁷⁴ Şuarâ 26/196.

⁷⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, IV, 187.

⁷⁶ Bkz. Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa’lebe el-Keyravânî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, Thk. Hind Şelebî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1425/2004, II, 524.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 397,398: Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm İbn Ebî Hâtim*, Thk. Es’ad Muhammed et-Tayyip, Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419, IX, 2819, 2820.

olduğu gibi zamanın Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâlet zamanı olduğunu söyledikleri ifade edilmiştir.⁷⁸

İsrâiloğullarının bazı bilginleri, Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) sıfatlarının, ümmetinin ve risâletinin, ellerinde mevcut olan, ilim öğrendikleri kitapta (Tevrât'ta) var olduğunu itiraf etmişlerdir. Abdullah b. Selâm ve Selmân-ı Fârisî gibi iman edenler bunu haber vermiştir. Bu ifadelere “ *Yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları ümmî nebi olan resûle tâbî olanlar....*”⁷⁹, “*Meryem oğlu İsâ, Ey İsrâiloğulları! Ben Allah’ın benden önce gelen Tevrât’ı tasdik edici, benden sonra gelecek olan Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici bir peygamberim demişti.*”⁸⁰ ayetleri ve “ *....Ben atam İbrâhim’in duası, Meryem oğlu İsâ’nın müjdesiyim....*”⁸¹ hadisi delil gösterilmiştir.⁸²

Kur'ân'ın genel prensipleri olan akâid, haşr, yeniden dirilme, nebilerin hayatı,⁸³ tevhid, Allah'ın (c.c) zâtı ve sıfatları, akîde esaslarına ve ahlâka dair hükümlerin öncekilerin kitaplarında mevcut olduğu ve Hz. Muhammed'in de (s.a.s) önceki kitaplarda zikredilmekten hâlî olmadığı, “*Yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları....*”⁸⁴ , “ *...Ey İsrâiloğulları ben elinizdeki Tevrât’ı tasdik edici, benden sonra gelecek Ahmed ismindeki peygamberi müjdeleyici olarak sizlere gönderilmiş resûlüm...*”⁸⁵ ayetleri, delil gösterilerek ifade edilmiştir.⁸⁶

Burada ifade edilen tevhid, risâlet, âhret, ahlâk ve diğer akîde esasları neshe maruz kalmayan ve asırların değişimine göre değişmeyen hükümlerdir.⁸⁷ Tevrât, İncil, Zebûr ve genel olarak bilinen nebilerin kitaplarında, Kur'ân'ın muhtevâsının

⁷⁸ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XIII, 138, 139; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 189, 190.

⁷⁹ A'râf 7/157.

⁸⁰ Saff 61/6.

⁸¹ İbn Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 379, 395; XXXVI, 596; Muhammed b. Hibbân Ahmed b. Hibbân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, Thk. Şuayb Arnavût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988, XIV, 312, 314, 315, H. No: 6404; Hâkim, *Müstedrek*, II, 453, 656, H. No: 3566, 4174, 4175.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 444.

⁸³ Şa'râvî, *Havâtur*, XVII, 10694.

⁸⁴ A'râf 7/157.

⁸⁵ Saff 61/6.

⁸⁶ Mecmû'atün mine'l-'Ulemâi bi İşrâfi Mecme'u'l-Buhûsi'l İslâmiyye bi'l-Ezher, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Hey'etü'l- 'Âmme li Şuûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1393/1973-1414/1993, VII, 1627, 1628.

⁸⁷ Ebû Suud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Amâdî, *İrşâdü'l Akl-ı Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., VI, 264; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kâhire, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1412, V, 2617.

hepsi, sûre ve ayetlerin bütünü değil; bazısının ismi, vasfı ve manaları itibariyle mevcudiyeti muharref Tevrât, İncil'den bölümler ve Kur'ân'dan ayetler delil gösterilerek aktarılmıştır. Kur'ân'daki delillerden bir tanesi “*Yanlarındaki Tevrât ve İncil'de onu yazılı buldular.*”⁸⁸ ayetidir.⁸⁹

Tevrât'taki delil ise, Hz. Mûsâ'nın (a.s) “Rab bana şöyle dedi. Senin gibi kardeşlerinin içinden bir nebi onlara tahsis ettim. Sözlerimi ağzına al, tavsiye ettiğim her şeyi onlarla konuş, onlara anlat.”⁹⁰; Rab, Sînâ'dan geldi, onlara Seirden⁹¹ doğdu; Paran⁹² dağlarında parladı ve mukaddeslerin onbinleri içinden geldi. Onlar için sağında ateşli ferman vardı”⁹³; “Tanrınız Rab size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin... Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz. Kendisine buyurdıklarımın tümünü onlara bildirecek. Adıma konuşan peygamberi dinlemeyeni ben cezalandıracağım”⁹⁴ ifadeleridir.

İsrâiloğullarının kardeşlerinin Araplar olduğu, Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatı gibi herhangi bir şeriatle Hz. Muhammed (s.a.s) dışında bir nebinin gelmediği düşünüldüğünde; Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetine işaret edildiği

⁸⁸ A'râf 7/157.

⁸⁹ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, Thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1998, IV, 100, 101: Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 85; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulüm*, t.y., II, 567.

⁹⁰ Tevrât, Tesniye, XVIII. Bâb.

⁹¹ Rabbin Sina dağından gelmesi, Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ (a.s) ile Sînâ dağında konuşması ve ilâhî vahyin ona indirilmesine, Seir'den doğması Hz. İshâ'ya (a.s) İncil'in indirilmesine işaret etmektedir. Zira Tevrât, birçok yerde Sina dağında Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ (a.s) ile konuştuğunu ve emirlerini ilettiğini kaydeder. Çıkış, 19, XXXI/18, XXXIV/ 29, 32, Levlililer VII/38, XXV/1, XXVI/46, XXVII/34; Sayılar, I/1, III/1, 14; IX/1; Seir ise, Hz. İshâ'nın (a.s) doğduğu yer olan Nâsıra kasabasının da yer aldığı bölgenin ismi olduğu kabul edilir. Paran dağlarının ise, son ilâhî vahyin indirilmiş olduğu, Hicaz veya Mekke'ye işaret olduğu vurgulanır. Böylelikle söz konusu ifadeler Tevrât, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği mekânı bildirmekte ve üç ilâhî vahiy sürecinin kronolojik olarak ortaya çıkışını ifade etmektedir. Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, III, 38-39; Rahmetullah Hindî, *Izhâru'l-Hak*, Thk. Dr. Muhammed Abdulkâdir- Halil Melkâvî, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1414/1994, IV, 1134; Ahmed Midhat Efendi, “Milel ve Nihal Geleneğinden Hz. Peygamberin Tevrât'ta Müjdelenmesi”, Sad.: Süleyman Turan, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi)*, Y. 2, S. 2, İstanbul: Haziran, 2005, s. 174-184; Çağıl, *a.g.e.*, s. 248-251.

⁹² Tevrât, Tekvin, XXI/ 21. Tevrât'ta Hz. İsmâil (a.s) ile Hz. Hacer'in yerleştiği yer olarak tanımlanır. Ahmed Midhat Efendi, *a.g.m.*, s. 179-184; Çağıl, *a.g.e.*, s. 248-251.

⁹³ Tevrât, Tesniye, XXXIII/2; Faran (Paran) dağlarının Mekke'de olduğundan hareketle peygamberimizin nübüvvetinin müjdelendiğine işaret ettiği ifade edilmiştir. Bkz. Çağıl, *a.g.e.*, s. 248-251.: Bkz. Fâdil Aygân, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2011, s. 189.

⁹⁴ Tevrât, Tesniye, XVIII/15,18-19.

anlaşılmaktadır. Eğer burada kastedilen, Araplardan olan Hz. Muhammed (s.a.s) değil; İsrâiloğullarından bir peygamber kestedilmiş olsaydı, “Kendi içlerinden” ifadesi kullanılırdı. Ancak “Kardeşleri arasından” ifadesi yer almıştır. Onun ağzına almasını tavsiye ettiği Allah’ın (c.c) keliması, Hz. Muhammed’e (s.a.s) vahyedilen Kur’ân’a işaret etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.s) ile Hz. Mûsâ’nın (a.s) şeriatle gelmeleri ortak yönlerine işaret etmektedir. Hz. Îsâ (a.s) ise, Hz. Mûsâ’nın (a.s) şeriatına tâbîdir.

Bu kapsamda, Tevrât’taki “Mûsâ gibi bir peygamber” ifadesinin Hz. Muhammed’e (s.a.s) tekâbül ettiği anlaşılmaktadır. İslam âlimleri, Eski Ahid’in 22. pasajında, Hz. Muhammed’in (s.a.s) müjdelendiğini iddia etmişlerdir.⁹⁵ Hristiyan din adamları da Tevrât’taki mesih peygamber beklentisinin İsa Mesih’e tekâbül ettiğini iddia etmişlerdir.⁹⁶

İncil’e gelince, Hz. Îsâ’nın (a.s) “Ben Rab’dan ebede kadar sizinle beraber kalması için son bir elçi sizlere vermesini dileyeceğim. Benim adımla rabbin göndereceği elçi, sizlere her şeyi öğretecek, benim sizlere söylediğim her şeyi sizlere söyleyecektir.”⁹⁷; “.....Rûhu’l-Kudüs bana şâhitlik edecektir. Siz de şâhitlik edeceksiniz; çünkü başlangıçtan beri benimle berabersiniz.”⁹⁸; “Ben de babaya yalvaracağım ve o size başka bir Parakleti (Feraklît)⁹⁹, hakikat ruhunu verecektir, tâ ki daima sizinle beraber olsun”¹⁰⁰; “Fakat benim isimle babanın göndereceği Paraklet, Rûhulkudüs, o size her şeyi öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırlınıza getirecektir”¹⁰¹; “Babadan size göndereceğim Paraklet, babadan çıkan hakikat ruhu geldiği zaman benim için o şâhitlik edecektir”¹⁰²; “Benim gitmem sizin için hayırlıdır, çünkü gitmezsem Paraklet size gelmez, fakat gidersem onu size

⁹⁵ Sa’adya Gaon, *Tevrât (Tora) Tefsiri “Tefsîru’t-Tevrât bi’l-‘Arabiyye”*, Haz. Nuh Arslantaş, , İstanbul: TYEKB, 2018, II, 1721-1723; Ahmed Midhat Efendi, *a.g.m.*, s. 179-184; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara: TDV Yay., 1998, s. 65-66; Çağıl, *a.g.e.*, s. 248-251.

⁹⁶ Markos, VIII/27-30; Matta, XVI/13-20; Luka, IX/18-21; Resûllerin İşleri, III/22-23; VII/ 37; Bkz. Aygân, *a.g.e.*, s. 59, 61, 64.

⁹⁷ İncil, Yuhanna, Kutsal Ruh, XIV; XV/26-27; Yuhanna XIV/26; XV/26; XVI/7.

⁹⁸ İncil, Yuhanna, Kutsal Ruh, XIV; XV/26-27. Süryânicosi Feraklît olan bu ismin, Arapça’da Ahmed ismine tekâbül ettiği ifade edilmiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV, 316.

⁹⁹ Yunanca’da “Periklitos” ise, Ahmed’e tekâbül eder denilmiştir. Hindî, *İzhâru’l-Hak*, IV, 1187-1191.

¹⁰⁰ İncil, Yuhanna, XIV/15-16.

¹⁰¹ İncil, Yuhanna, XIV/26.

¹⁰² İncil, Yuhanna, XV/26.

gönderirim”¹⁰³; “Ve o geldiği zaman günah için, salâh için ve hüküm için dünyayı ilzam edecektir”¹⁰⁴; “Fakat o hakikat ruhu gelince size her hakikate yol gösterecek; zira kendiliğinden söylemeyecektir; Fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir”¹⁰⁵; “O beni ta‘ziz edecektir; çünkü benimkinden alacak ve size bildirecektir”¹⁰⁶ sözleri, Yuhanna İncilin’de yer almıştır. Yuhanna, XV/26’da geçen “Tesellîci” ifadesinin Süryanice versiyonunda (Peşitta) Munhemennâ; Yunanca versiyonda (Septante) ise Paraklitos¹⁰⁷ ismiyle karşılandığını ve bu iki ismin “Övülmüş” Muhammed anlamına geldiği, İbn İshâk’tan rivayet edilmektedir.¹⁰⁸

İncil’in bu metinleri, Saff 61/ 6. ayetle mutâbık olup Hz. Muhammed’in (s.a.s) Hz. İsâ (a.s) tarafından müjdelendiğini göstermektedir. Bu öğretinin Kur’ân olduğu, içinde hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı, Kur’ân’ın getirdiği bazı şeylerin önceki kitaplarda mevcut olduğu, İncil’de “Benim söylediğim her şeyi, sizlere zikredecek” sözünün Kur’ân’ın getirdiği ma’lûm şeylere tekâbül ettiği kabul edilmiştir.

İncil’in aslında (orijinal) yazılı Mesih’in kelimelerinden olan her şey, öz olarak Kur’ân’da mevcuttur. Tevrât ve İncil’deki bu metinlerle Kur’ân’ın “*Yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları ümmî nebi olan resûl...*”,¹⁰⁹ “*Nûh’a emrettiğini sizlere din kıldı*”¹¹⁰ ayetleri arasında bağlantı kuran İbn Âşûr, önceki vahiylerin, Kur’ân’ı ve Hz. Muhammed’i (s.a.s) müjdelediğini Kur’ân’ın da öncekileri tasdik edici olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹ Kur’ân’ın “*Onlar kendi oğullarını tanıdıkları gibi O’nu (Hz. Muhammed’i) tanıyorlar.*”¹¹² ayetiyle de, Ehl-i Kitab’ın Tevrât ve İncil’de onun mevcûdiyetine tanıklık ettiği beyan edilmiştir. Ehl-i Kitaptan, Hz.

¹⁰³ İncil, Yuhanna, XVI/7.

¹⁰⁴ İncil, Yuhanna, XVI/8.

¹⁰⁵ İncil, Yuhanna, XVI/13.

¹⁰⁶ İncil, Yuhanna, 16/14.

¹⁰⁷ Mukâtil, Tefsîru’l-Mukâtil, IV, 316; Hindî, *İzhâru’l-Hak*, IV, 1187-1191.

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyêrî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *Siretü İbn Hişam*, Thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d Beyrut: Dâru’l-Cil, 1411/1991, II, 64; Bkz. Ebu’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhim Bikâ’î, *Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyât ve’s-Süver*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, VII, 582; Çağıl, a.g.e., s. 254.

¹⁰⁹ A’râf 7/157.

¹¹⁰ Şûrâ 42/13.

¹¹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 197; Muhammed Tâhir b. Muhammed Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1984, XIX, 191-192.

¹¹² Bakara 2/146.

Muhammed'e (s.a.s) iman eden Abdullah b. Selâm ve İbn Yemânî bu ayeti desteklercesine "Vallahi ben evladımı tanıdığım gibi Hz. Muhammed'i (s.a.s) tanıyorum, dediği" aktarılmıştır.¹¹³

Buna göre, Hanif olan Hz. İbrâhimin dininde, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta müjdelenen bir peygamber beklentisi teşekkül etmiştir.¹¹⁴

Bakara 2/62. ayetin nüzul sebebi olarak nakledilen Hz. Selman ve arkadaşlarıyla alakalı rivayet, Hz. Muhammed'le (s.a.s) Kur'ân'ın, Hz. İsa'ya (a.s) indirilen İncil'de¹¹⁵, müjdelendiğini göstermiştir. Hz. Selman, müşrik toplum içerisinde başlayan iman arayışında, görüştüğü pek çok Hristiyan din adamından İncil'de zikredilen zinâ, hırsızlık, bâtıl yolla mal edinmenin kötülük kabul edilip nehyedildiği, müşrik topluluklarının kestiği hayvanın etinin haramlığına ve ibadetlere dair Hristiyanlığın öğretilerini almış ve bu öğretiler içerisinde Hz. Muhammed'in (s.a.s) bi'setinden haberdar olmuştur. Hristiyan din adamlarından Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletinin alameti olarak nübüvvet mührünün mevcudiyetini ve hediye kabul edip, sadaka almadığını öğrenmiştir. Ona ulaşabilmek için yollara düşüp, birçok meşakketlere, zorlu ve yorucu yolculuklara katlanıp, yaşadığı pek çok maceradan sonra Medîne'ye ulaşmıştır. Hz.Selman Hz. Muhammed'i (s.a.s) görünce, ona bakıp etrafında döndü. Hz. Muhammed (s.a.s) onu görünce, istediğini tarif etti, elbisesini nebi mührü görününceye kadar indirdi. Onu görünce gitti bir dinar paranın bir kısmıyla ekmek, bir kısmıyla et satın aldı. Nebiye götürdü, Hz. Muhammed (s.a.s) bu nedir? diye sordu. O da sadaka olduğunu söyledi. Nebi ona ihtiyacım yok, onu çıkar Müslümanlar yesin, dedi. Sonra diğer dinarla gitti, ekmek ve et satın aldı. Nebiye

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 590; Şa'râvî, *Havâtur*, XVII, 10694.

¹¹⁴ Ayğân, *a.g.e.*, s. 74-89.

¹¹⁵ Kur'ân'da zikredilen İncil, günümüzde mevcut İncilleri kastetmemektedir. Kur'ân'daki İncil Hz. İsa'ya (a.s) indirilen vahyi ifade eder. Eğer bu dört İncil kastedilseydi, Kur'ân İncil kavramını müfred değil; cemi' (çoğul) kullanırdı. Bu gün mevcut dört İncil, Hz. İsa'nın (a.s) hayatını anlatan siyer kitabı niteliğindedir. Ancak bu durum söz konusu kitapların Hz. İsa'nın tebliğ ettiği ilâhî mesajlardan hiçbirini ihtivâ etmediği anlamına gelmez. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya ait kitaplarda Hz. İsa'nın dilinden sadır olmuş sözler de mevcuttur. Kur'an'da zikri geçen İncil yazılı bir metne değil, Hz. İsa'ya gönderilen ve onun tarafından şifahi olarak tebliğ edilen ilâhî mesajlara tekâbül etmektedir. Hz. İsa'nın (a.s), havarilerine yazılı bir İncil bıraktığına dair bir veri olmadığından, ortada olmayan bir şeyin tahrifi de olmaz. Bu nedenle Kur'ân sadece Tevrât'ın tahrifatından bahsetmiştir. İncil'in tahrifatından bahsetmemiştir. Bkz. Öztürk, *a.g.m.*, *Sempozyum*, s. 35-36, 38, 47; Ancak, Mâide, 5/13. ayet, Hristiyanların tahrifatından bahsetmektedir. Kanaatimce, İncil'in manasının müjde olması, Kur'ân'ı ve Hz. Muhammed'i (s.a.s) müjdeleyen bir kitap olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

geldi. Nebi bu nedir? dedi. Hz. Selman hediye deyince, Nebi otur ye! dedi. Her ikisi oturup yedi. Hz. Muhammed (s.a.s) İslam'ı anlatırken Hz. Selman arkadaşlarını anlattı ve onların durumlarını haber verdi. Onlar namaz kılıyorlar, oruç tutuyorlar, sana iman ediyorlar, senin nebi olarak gönderileceğine şehâdet ediyorlar, dedi. Hz. Selman'ın onları övmesi tamamlanınca Hz. Muhammed (s.a.s) Yâ Selman! Onlar cehennemdedir, dedi. Bu söz Hz. Selman'ın üzüntüsünü artırdı. Hz. Selman Hz. Muhammed'e (s.a.s) onlar sana yetişselerdi, seni tasdik edip sana ittibâ edeceklerdi, dedi. Bunun üzerine Bakara 2/62. ayet¹¹⁶ nazil oldu. Mücâhid'den (v. 104/721) nakledildiğine göre Hz. Selman arkadaşları için dua etti, bu ayet Hz. Selman'ın arkadaşları hakkında indi.¹¹⁷

Bunun üzerine Allah (c.c) Resûlü şöyle buyurdu:

"من مات على دين عيسى ومات على الإسلام قبل أن يسمع بي، فهو على خير؛ ومن سمع بي اليوم ولم يؤمن بي فقد هلك"

*"Kim beni duymadan önce İsa'nın dini ve İslam üzerine ölürse, o hayır üzeredir. Bu gün beni duyup işiten ve bana inanmayan kimse helak olmuştur."*¹¹⁸

Hz. Muhammed'in (s.a.s) önceki nebiler tarafından müjdelenmesine, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'in (a.s) "*Rabbimiz! bizi sana teslim olan kimseler kıl. Soyumuzdan sana teslim olmuş bir ümmet kıl....*"¹¹⁹ ayetindeki duası da dâhil edilebilir. Bu ayetteki dua ile Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmeti kastedildi, denilmiştir.¹²⁰ "*Atanız İbrâhim'in dinine uyun, Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman olarak isimlendirdi...*"¹²¹ ayetinin de buna işaret ettiği zikredilmiştir.¹²² Hz. Muhammed (s.a.s) "*Ben nebilerin sonuncusu Allah'ın (c.c) kuluyum. Sizlere şunu haber vereceğim; Âdem henüz çamurdan yaratılmışken ben*

¹¹⁶ "Şüphesiz İman edenler, Yahudilerden, Hristiyanlardan Allah'a, ahiret gününe iman edip salih amel işleyenler için rableri katında mükâfaatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyecekler."

¹¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 150-156; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebi Hâtim*, I, 126-129; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 179-181; Bu rivayetin benzeri Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde nakledilmiştir. İbn Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 140-147; Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y., VI, 228 ; Hâkim, *Müstedrek*, III, 697.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 150-156; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebi Hâtim*, I, 126-129; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 179-181.

¹¹⁹ Bakara 2/128.

¹²⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 130; Ebû Suud, *İrşâdü'l-Akl-ı Selîm*, I, 161; Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 387, Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, I, s. 142. İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, I, 720-721.

¹²¹ Hacc 22/78.

¹²² Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 387.

nebi idim. Ben atam İbrâhim'in duası, İsâ'nın müjdesi, Annemin rüyasıyım. Annem rüyasında bir ışığın çıkıp Şam'ın saraylarını aydınlattığını görmüştür. Nebilerin anneleri bu tarz rüya görürler."¹²³ hadisindeki ifadeler, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hz. İbrâhim'den (a.s) beri müjdelendiğinin vurgulanması açısından önem taşımaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s) bir hadiste Allah'ın (c.c) " *Seni yaratılıştta peygamberlerin ilki; bi'sette (gönderilişte) sonuncusu kıldım.*"¹²⁴ dediğini, ifade etmiştir. Bu hadisi, " *Biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'dan, İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsâ'dan da.....*"¹²⁵ ayeti desteklemiştir. Bu ayette Hz. Muhammed'in (s.a.s) önce zikredilmesi, onun yaratılıştta ilk peygamber olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Hz. Muhammed'e (s.a.s) " *Ne zaman nebi idin?*" diye sorulduğunda, *ruh üflenip Âdem yaratılmadan önce, ruh ile cesed arasındayken ben nebi idim.*" demiştir.¹²⁶ Câbir'den gelen rivayete göre, " *Süleyman'ın mühründe Allah'tan başka ilah yoktur. Hz. Muhammed Allah'ın resûlüdür*"¹²⁷ yazdığı nakledilmiştir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelendiğine dair en çarpıcı örnek Varaka b. Nevfel ile olan konuşmalarıdır. Hz. Hatice'nin amcaoğlu olan Varaka b. Nevfel, her ne kadar gözlerini kaybetmiş bir âmâ olsa da, İbranice'yle meşgul olmuş İbranice kitap ve İncil yazmış, kutsal kitaplara âşinâ olmuş bir kimse olarak sonunda Hristiyanlığı kabul etmiş bir ihtiyar idi. Hz. Muhammed'in (s.a.s) tanık olduklarını anlatmasına mukâbil Varaka b. Nevfel, " *Bu, Mûsâ'ya gelen Nâmus-u Ekber'den*"¹²⁸

¹²³ İbn Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 379-381; XXXVI, 596.(Senedin'deki, Ferec b. Fedâle zayıf kabul edilmiştir. Hâkim Hadis'in sahih olduğunu beyan etmiş; Zehebî de sahih değerlendirmesinde Hâkim'e mutâbik kalmıştır.); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân , *Sahîhu İbn Hibbân*,Thk. ve Trc.: Şuayb Arnavût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998, XIV, 315, H. No: 6404.(Şuayb Arnavût hadisin senedinin sahih olduğunu; " *Nebilerin annesi böyle rüyalar görür.*" kısmının senedinin zayıf olduğunu ifade etmiştir.); Suheyb Abdulcebbâr, *el-Müsned*, I, 346.

¹²⁴ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik b. Hallâd b. Ubeydullah el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, Thk. Âdil b. Sa'd, Medînetü'l-Münevver: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009, XVII, 11; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezid el-Halâl el-Bağdâdî, *es-Sünne*, Thk. Dr. Atiyye ez-Zehrânî, Riyad: Dâru'r-Râye, 1410/1989. I, 187-188, H. No: 199.

¹²⁵ Ahzâb 33/7.

¹²⁶ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, XVII, 11; Bağdâdî, *es-Sünne*, I, 187-188, H. No: 199,200.

¹²⁷ Bağdâdî, *es-Sünne*, I, 189, H. No: 201. Bu rivayet sahih, birinci derece ve diğer hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kitaplarında çokça zikredilmiştir. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VIII, 207; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XV, 200; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Kâhire: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabî, 1383, I, 216; Hererî, *Hadâik*, XXIV, 421.

¹²⁸ Nâmus kavramı, İlahî büyük kâtip veya kanun anlamlarına da gelmektedir. Bkz. Mu'cemü'l-Lügati'l-'Arabiyye, İbrâhim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hamid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Dâru'd-Da've, t.y., III, 2285.

(Cebrâil) başkası olamaz; Hz. Muhammed de (s.a.s) bu millete Allah'ın elçisi olacaktır. Ey Muhammed! (s.a.s) Keşke hemşehrilerinin seni memleketinden çıkaracakları güne kadar yaşayabilsem!" demiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s): "Nasıl? Onlar beni memleketimden çıkaracaklar mı!" dedi. Buna Varaka: "Şüphesiz, hiç kimse, düşmanlık ve işkence mevzû olmaksızın senin getirdiğini asla getirmemiştir. Ama Allah (c.c) bana ömür verir de o günleri görürsem ve tákâtım da kalırsa sana bu mücadelede en sağlam desteği temin ederim, diye cevap vermiştir.¹²⁹ Bu rivayetlerin Kur'ân'la mutâbakatı Hz. Muhammed'in (s.a.s) sadece Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Îsâ (a.s) tarafından değil; Hz. İbrâhim (a.s), ve ilk peygamber Hz. Âdem'den (a.s) itibaren müjdelendiğini göstermektedir.¹³⁰

Sonuç olarak peygamberlerin ahidleşmesini ifade eden Âl-i İmrân 3/81. ayetle, "مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ / لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ" vb. ifadelerinin zikredildiği ayetler ve Hz. Muhammed'in müjdelendiğini haber veren "وَمُتَشِّرًا بِرَسُولٍ" ifadesinin geçtiği ayet birlikte tetkik edildiğinde, "Mîsâkannebiyyîn" kavramının, Allah'ın (c.c) hem peygamberlerin birbirlerini tasdik edip desteklemeleri hem de Hz. Âdem'den (a.s) itibaren bütün peygamberlerin Hz. Muhammed'i (s.a.s) müjdeleyip tasdik etmeleri, desteklemeleri hususunda ahid aldığı ve peygamberlerin de bu ahdi ümmetlerinden aldıkları şeklinde değerlendirilmektedir. Bu ayetin sadece peygamberlerin birbirlerini tasdik etme veya sadece Hz. Muhammed'i (s.a.s) tasdik etmeye tahsis edilmesi ma'kûl değildir. Ayetin her iki te'vîli de ihtivâ ettiği söylenebilir.¹³¹

Ezcümle, biz müslümanlar nasıl ki, zamanlarına erişemediğimiz tüm peygamberlere iman etmekle mükellef tutulmuşsak, onlar da kendilerinden sonra gelecek nebilere iman etmekle yükümlüdür. Peygamberlerin tasdik ve iman etmeye

¹²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 44; XXXXIII, 53; XXXXIII, 113; I, 312; VI, 223, 233, vd.; Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 3; *Enbiyâ*, 23; *Ta'biru'r-Ru'ya*, I; Müslim b. El-Haccâc el-Küşeyrî en-Nisâbüri, *Sahih-i Müslim*, Thk. Muhammed Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y., *İmân*, 252; *Bed'ul-Vahy*, 252; Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Mûsa Ebû Îsâ et-Tirmîzî, *Sünen*, Thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998, *Ru'ya*, I; Hâkim bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu nakletmiştir. Hâkim, *Müstedrek*, III, 202, H. No. 4843; Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 31-32; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Terc. Salih TUĞ, İstanbul: İrfan Yay., 1995, I, 82; Tirmizî, *Ru'yâ*, I.

¹³⁰ Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelenmesi ile ilgili detaylı bir çalışma için Bkz. *Fadıl Aygân*, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2011; Celil Kiraz, "Hz. Muhammed'in (s.a.s) Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebşîrât)", *UÜİFD*, S. 1, Bursa: 2001, X, 260.

¹³¹ Peygamberlerin ahidleşmesi ile ilgili Bkz. Eldar Hasanoğlu, *Nûh Kanunları ve Nühilik*, İstanbul: İSAM Yay., 2013, s. 28-29, 58-78.

yönelik birbirlerine yardım etme noktasında ahidleşmesi, aynı dinin peygamberleri olduğunu göstermektedir. Dinin Birliği peygamberlerin ahidleşmesinde, birbirlerini tasdik etmesinde ve bütün peygamberler tarafından Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelenmesinde müşâhede edilmektedir.

B. KUR'ÂN ÖNCESİ SEMÂVÎ KİTAPLARIN TAHRİF EDİLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm öncesi semâvî kitapların tahrifâtını üç başlıkta inceleyebiliriz.

1. İnsanların Müdahesiyle Tahrif Edilmesi

Kur'ân-ı Kerîm, önceki vahiylerin bazı kötü niyetli kişiler tarafından tahrif edildiğini belirtmektedir: “*Şimdi bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir takımı Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederler.*”¹³² Müfessirler, bu ayette tahrif edildiği belirtilen kitabın Tevrât, bu tahrifi yapanların ise, Yahudiler olduğunu söylemişlerdir.¹³³

Kur'ân-ı Kerîm, Yahudilerin zihniyet itibariyle tahrife yatkın olduklarına işaret eder: “*Yahudilerden öyleleri vardır ki kelimeleri yerlerinden kaydırıp tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldıırarak ‘işittik, karşı geldik’... derler...*”¹³⁴ Dili eğip bükme manasına gelen “Leyy” kelimesi, işitenin kulağına başka bir kelimenin tınısını yansıtmak amacıyla dili, alfabe harflerinin birinden buna yakın düşen diğer harfe meylettirmek anlamına gelir. Yahudiler Hz. Peygamber'e bizi gözet, sözümüze kulak ver, sohbet edelim anlamında ki “râinâ” sözüyle “Bizim çobanımız ol, koyunlarımızı otlat, sözlerinle kulaklarımızı otlat” ya da “ruûnet” kökünden geldiği şekliyle “Bizim ahmağımız” manasını kastederek sövgü (sebbetme) olarak kullanıyorlardı. Ayrıca, Hz. Peygamber'e “Esselâmu aleyke” yerine ölüm sana gelsin anlamında “Essâmu aleyke”, başına taş düşsün anlamında “Essilâmu aleyke” diyorlardı. Bu şekilde dillerini eğip büküyorlardı.¹³⁵

¹³² Bakara 2/75.

¹³³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, II, 245-246; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 315-316; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 156; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 3.

¹³⁴ Nisâ 4/46.

¹³⁵ Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş*, Thk. Dr. Hüdâ Mahmûd Karrâ'a, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1411/1990, I, 448; Taberî, *Câmi 'u'l-*

Reşîd Rızâ (v.1865/1935), ayetteki “el-Leyy” ifadesinin bazen lâfzî bazen de te’vîl tahrifâtına tekâbül ettiğini ifade etmiştir.¹³⁶

Kur’ân-ı Kerîm, önceki vahiyler üzerinde yapılan tahrifin şekline de işaret etmektedir: “*Vay o kimselere ki, elleriyle kitabı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değiştirmek için ‘Bu Allah katındandır.’ derler. Vay ellerinin yazdıklarından dolayı onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!*”¹³⁷

Levh-i mahfûz, Kur’ân dâhil olmak üzere bütün vahiylerin kaynağı durumundaki bir levhadır. Kur’ân’ın yanı sıra önceki vahiylerin aslı da levh-i mahfûzda korunmuştur: “*Hayır (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir kitaptır. O korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfûz) dur.*”¹³⁸

Elmalılı (v. 1878/1942), her şeyin ana kitapta (Levh-i Mahfûz’da), her şeyin oluşundan önce, Allah’ın ilminde olup, tamamıyla zabtedildiğini, Levh-i Mahfûz’un her şeyin yazıldığı varlık sahifesi olduğunu, burada bozulmaktan ve yanlışlıktan korunduğunu düşünmektedir.¹³⁹

Buhârî’nin, “Tevhid” bölümünde ele aldığı İbn Abbâs’a mı¹⁴⁰ Buhârî’nin kendisine mi ait olduğunda ihtilaf olan

“وَلَيْسَ أَحَدٌ يُزِيلُ لَفْظَ كِتَابٍ مِنْ كُتُبِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَكِنَّهُمْ يُحَرِّفُونَهُ، يَتَأَوَّلُونَهُ عَلَى غَيْرِ تَأْوِيلِهِ”

(Hiç kimse Allah’ın kitaplarından birini silip yok edemez, fakat onu tahrif edebilir, hakikî anlamı dışında te’vîl edebilir.)¹⁴¹ ibaresi, Buhârî’nin semâvî kitaplarda lafzî tahrifâtın olmadığını; sadece manevî (Te’vîl) tahrifâtın var olduğunu

Beyân, V, 119; Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 493, Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 530-531; Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, X, 119; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, V, 243; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 291.

¹³⁶ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 283,284.

¹³⁷ Bakara 2/79.

¹³⁸ Bürûc 85/21-22; Buhârî, *Şehâdât*, 29, 3232;Bkz. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlip , *el-Hidâye ilâ Bülûği'n-Nihâye*, Thk. Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Res'îli Câmi'iyeti bi Külliyyeti'd-Dirâseti'l-'Ulyâ ve'l-Bahsi'l-'İlmiyyi, İshrâf: Dr. eş-Şâhid el-Büşeyhî, Câmi'atü'ş-Şârika Külliyyetü'ş-Şerî'ati ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1429/2008, III, 2016; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI, 345-346; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VIII, 373; VI , 568 ; Bkz. Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, “Tevrât'ta İsrâiliyyata Farklı Bir Yaklaşım”, *Marîfe*, Terc. Mesut Kaya, S.1, Konya: 2013, s. 211.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 403; IX, 102.

¹⁴⁰ Bu ibarenin İbn Abbâs'a ait olmadığı ifade edilmiştir. Bkz. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Neşr. Muhibuddin el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379, XIII, 523.

¹⁴¹ Buhârî, *Tevhîd*, 55.

dillendirmesine delil teşkil etmiştir.¹⁴² İbn Abbâs ise, lafzî tahrifâtın var olduğunu: “Ey Müminler! Nasıl oluyor da Ehl-i Kitap’a soruyorsunuz? Allah’ın peygamberine indirilen kitabınız Allah hakkında en yeni bilgileri vermektedir. Siz onu değiştirilmemiş haliyle okuyorsunuz. Allah size, Ehl-i Kitap’ın Allah’ın yazdıklarını değiştirdiklerini, kendi elleriyle kitabı tahrif ettiklerini ve “Bu Allah katındandır” diyerek az bir değere değiştirdiklerini haber vermiştir. Size gelen ilim onlardan bir şey sormayı yasaklamadı mı? Vallahi size indirilen hakkında size soru soran hiç kimseyi görmedik.”¹⁴³ sözleriyle dillendirmiştir. Bu ifadeler sözkonusu ibarenin İbn Abbâs’a ait olduğunu geçersiz kılmaktadır.¹⁴⁴

Kanaatimize göre, ilâhî vahiylerin aslı, Levh-i mahfûzda korunmuş olmakla beraber Kur’ân’da da mevcuttur. Kur’ân “Müheymin” vasfıyla Allah’ın (c.c) kitaplarından neshedilip/ edilmeyeni, değiştirilip/ değiştirilmeyeni, tahrifâta uğrayıp/uğramayanları belirleyip, onlardan tashih edilmesi gerekeni tashih etmiştir. Buna, İnciller’de Feraklît (Paraklit) olarak bilinen ve Hz. Muhammed’e (s.a.s) isnat edilen kavramın aslının, Kur’ân’da “Ahmed” olarak tashih edilmesi örnek verilebilir. Çünkü, özellikle isimler değişen kavramlar değildir. Tevrât’ın asıl metninin (orjinalinin) kaybedilmiş olması lâfzen tahrif olduğunu göstermektedir. Buna göre, Tevrât’ın orijinal İbranice nüshası mevcut değildir. Hz. Mûsâ’nın takriben M.Ö 1000’li yıllarda gönderilmiş olmasına rağmen, günümüzde mevcut İbranice Tevrât metninin M.S. X. asra¹⁴⁵ ait olması da, değişikliğe uğradığının bir delilidir. Bugünkü Tevrât, Aramice metne dayanmaktadır. Hâlbuki Aramice, babil sürgünü dönüşü Yahudilerce resmî dil olarak kabul edilmiştir. Daha önce Yahudilerin resmi dili İbranice idi.¹⁴⁶ Tevrât’ın biri Yahudi, diğeri Sâmirîlere ait olmak üzere iki versiyonu

¹⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 523-526; Mesut Kaya, “Metnin mi Yorumun mu Tahrîfi?- Buhârî’nin Tahrif Meselesine Yaklaşım Üzerine-” *ŞÜİFD*, Y. 8, S. 17, Şırnak: 2017/2, VIII, 36-48.

¹⁴³ Buhârî, *Şehâdât* 29; *İ’tisâm* 25.

¹⁴⁴ Kaya, *a.g.m.*, s. 40.

¹⁴⁵ Bâki Adam, “*Tevrât*”, TDVİA, XXXXI, 40-45, İstanbul: 2012.(M.S. 950 yılında yazıldığı ifade edilmiştir.); Bkz. Zeynep Nermin Aksakal, *Kitâb-ı Mukaddes Yasası: Tarihsel Açıdan ve Kur’ân-Kerîm ile Mukayeseli Olarak*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2017, s. 32-33.

¹⁴⁶ Bkz. Hakan Uğur, *Tevrât’ın Kur’ân’a Arzı*, Bursa: Emin Yay., 2011, s. 56-57. Klasik İslâm literatüründe genellikle Tevrât’ın İbranice, Yunanca ve Sâmirice olan üç meşhur nüshası bulunduğu kabul edilir. Yahudiler ve Protestanlar İbranice, Katolik ve Ortodokslar Yunanca, Sâmirîler de Sâmirice nüshayı diğerlerine tercih ederler. Kerim Alptekin, *Kutsal Çizgi*, İstanbul: Karakutu Yay., 2006, s. 15; Bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 43.

vardır. Bu iki Tevrât arasında 6000'e yakın farklılık olduğuna; bu farklılıkların iki toplum arasında inanç farklılığı oluşturacak düzeyine işaret edilmiştir. Bu sebeple Yahudiler ile Sâmirîler birbirlerini tahrifle suçlamışlardır.¹⁴⁷ Bu farklılıklar (çelişkiler), lâfzî tahrifâtın varlığını göstermektedir.¹⁴⁸ Tekvin bölümünde Nûh tufanı ile alakalı birbirinden farklı anlatımlar bulunmaktadır.¹⁴⁹ Bu bağlamda, lâfzî tahrifâta uğramış olan bir metnin mânâ olarak tahrif edilmediğini iddia etmek ma'kûl görülmemektedir.

Ayrıca, bu iki Tevrât'tan hangisinin sahih olduğunu ya da hangisinin tahrif edilmediğini tespit etmek büyük sorun teşkil etmektedir. Tanrı ile Yakub'un gürleştiği ve Yakub'un Tanrı'yı yendiğine dair anlatılan metinler, Tevrât'ın tahrif edildiğini göstermektedir.¹⁵⁰ Yahudi asıllı mühtedî (Müslüman) Mağribî (v. 570/1175) Yahudilerin Allah'a (c.c) antropomorfik¹⁵¹ özellikler atfetmesi, peygamber ve aileleriyle ilgili çirkin hikâyelerin yer alması¹⁵², Tevrât'ın lâfzen ve mânâden tahrif edildiğine işaret ettiğini ifade etmiştir. Ona göre bu kıssalar, Başkohen Harun'un soyundan olan Ezrâ tarafından devlet yönetiminin Dâvûd soyunda değil; Harun soyunda kalması arzusuyla Dâvûd'un soyunu kötülemek üzere Tevrât'a eklenmiştir. Bir başka ifadeyle, İsrâiloğulları ile Ammonoğulları ve Moavoğulları arasındaki düşmanlık nedeniyle, krallık soyundan olan Dâvûd ve Mesih'in atalarını Mamzer¹⁵³ olarak gösteren bu kıssalar kasıtlı olarak Tevrât'a dâhil edilmiştir. Böylelikle, amacına ulaşan Ezrâ, Yahudilerin Beyt-i Makdis'te kurdukları ikinci devlette

¹⁴⁷ Baki Adam, *a.g.m.*, XXXXI, 40-45.

¹⁴⁸ Muhammed Tarakçı, "Tevrât ve İncil'in Tahrifi ile İlgili Kur'an Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl*, S. 2, 2004/2, s. 52.

¹⁴⁹ Bkz. Richard Elliott Friedman, *Kitâb-ı Mukaddes'i Kim Yazdı*, Terc. Muhammed Tarakçı, İstanbul: Kabalcı Yay., 2004, s. 76-82; Diğer Çelişkiler için Bkz. s. 350-354.

¹⁵⁰ Tevrât, Tekvîn, XXXII / 22-32; Bkz. Hakan Uğur, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵¹ Tecsim, Allah'ı cisim olarak düşünmek veya O'na cismânî özellikler atfetmek anlamında kullanılan bir kavramdır.

¹⁵² Mağribî, bu kıssaları Tevrât'ta geçtiği şekilde anlatmaktadır. Bu kıssalarda Lut'un iki kızıyla birlikte olup onlardan çocuk sahibi olduğu ve Yahuda'nın gelini Tamar'ı hamile bırakıp ondan çocuk sahibi olduğu anlatılmaktadır. Daha geniş bilgi için Bkz. Tevrât, Tekvin XIX / 30-38; XXXVIII / 6-30; Bkz. Sa'adya Goan, *Tevrât (Tora) Tefsir*, I, 425-427; Bkz. Müsâid b. Süleyman, *a.g.m.*, S.1, s. 208; Hakan Uğur, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹⁵³ Mamzer, veled-i zinâ için kullanılan bir terimdir. Mağribî'nin verdiği bilgiye göre, Yahudi şeriatinde koca, karısı başka biriyle nikâhlandıktan sonra tekrar karısına dönerse çocukları veled-i zinâ sayılır. Bkz. Samuel bin Yahyâ bin Abbas el-Mağribî, *İfhâmü'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yâhü'n-Nebî*, Thk. Dr. Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1410/1990, s. 146, 151-152; Fatma Betül Taş, "Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel b. Yahya el-Mağribî'nin, Yahudiliğe Reddiyesi", *Dîni Araştırmalar*, S. 47, Temmuz-Aralık 2015, XVIII, 243- 269.

yönetimin Harunoğullarında kalmasını sağlamıştır.¹⁵⁴ Yeniden dirilmeyi inkâr eden Sadukiler isminde bir Yahudi mezhebinin mevcudiyeti, şu an elimizde bulunan Eski Ahid'de özel olarak zikredilmeyen âhiret inancı ve bu konulara dair bir ibarenin bulunamıyor oluşu, açık bir şekilde lâfzî tahrîfâtın mevcudiyetine işaret etmektedir.

Tahrif konusunda Müslüman bilginler arasında üç farklı görüş vardır:

1. Tevrât'ın önemli bir bölümü lafız ve mânâ/yorum bakımından tahrif edilmiştir. Osman b. Affân¹⁵⁵, İbn Abbâs¹⁵⁶, Ma'turîdî,¹⁵⁷Zemahşerî,¹⁵⁸ İbn Hazm¹⁵⁹, Karafî¹⁶⁰, İbn Kayyim,¹⁶¹, İbn Âşûr¹⁶² ve Mevdûdî¹⁶³ bu görüşü savunmaktadır.

2. Tahrif ve tebdilin Tevrât'ın lafzında değil; tefsirinde/yorumunda meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Ali b. Rabben et-Taberî, Ebû Cafer et-Taberî¹⁶⁴, İbn Haldûn¹⁶⁵ ve Makrizî¹⁶⁶ bu görüştedir.

3. Tevrât'ın lafzı kısmen tahrife uğramış, asıl tahrif tefsirinde/ yorumunda yapılmıştır. İbn Kesîr¹⁶⁷, İbn Teymiyye¹⁶⁸, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır¹⁶⁹ ve

¹⁵⁴ Mağribî, *a.g.e.*, s. 151-152; Betül Taş, *a.g.m.*, s. 250-251; Diğer tahrifatlar için Bkz. Mağribî, *İfhamü'l-Yahûd*; Betül Taş, *a.g.m.*, S. 47, XVIII, 243-269.

¹⁵⁵ Muhammed isminin Tevrât'tan çıkarıldığı nakledilmiştir. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 378-379.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 324.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 198; IV, 229-230.

¹⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 516-517.

¹⁵⁹ Ebû Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Saîd İbn Hazm, *el-Ahkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y., III, 41-42; *el-Fasl fî'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996, I, 201, 303, 305; *el-Usûl ve'l-Fürû'*, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2004, s. 153-159.

¹⁶⁰ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî Karafî, *el-Ecvibetü'l-Fâhire 'ani'l-Es'ileti'l-Fâcire fî'r-Red ale'l-Milleti'l-Kâfire*, Beyrut: 2005, s. 41-42, 177-196.

¹⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-El-Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûdi ve'n-Nasârâ*, Beyrut: 2006, s. 48-49.

¹⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 200 (Yahudilerin bilmeden (cehâlet), kasten ve hataen olmak üzere üç şekilde hem te'vil, hem de lafzî tahrifat yaptıklarını düşünmektedir).

¹⁶³ Bkz. Bakara, 2/75; Nisâ 4/46; Mâide 5/ 13, 41. ayetler, kelimelerinin yerlerinin değiştirilmesi veya metnin değiştirilmesi anlamında te'vil edilerek lâfzî tahrifata dikkat çekilmiştir. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Terc. Dr. Ahmed Asrar, İstanbul: Bengisu Yay., 1997, I, 88.

¹⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 248; VIII, 432.

¹⁶⁵ Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddime*, Terc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, İstanbul: Klasik Yay., 2008, I, 29; *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001, II, 7-8

¹⁶⁶ Takiyyuddîn Ahmed b. Ali, Makrizî, *Kitâbu'l-Mevâz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Thk. Muhammed Zeynuhum, Medîha eş-Şerkâvî, Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1998, III, 724-726.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 307; III, 66.(İbn Kesîr, kesin bir şekilde lâfzî tahrifâtın yapıldığını düşünmektedir. Çok ilaveler, çok noksanlıkların ve müstehcen ifadelerin varlığını düşünmektedir.) Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 65.

¹⁶⁸ Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-Sahîh limen Beddele Dine'l-Mesih*, Riyad: 1999, II, 380-381, III, 26.

Süleyman Ateş¹⁷⁰ bu görüşü kabul etmektedir.¹⁷¹ Bu üç görüş bir çok kaynakta nakledilmiştir.¹⁷² Müslüman bilginlerin yanı sıra Yahudi heretikler, Sâmirîler, Karaîler, Hristiyanlar ve Hristiyan karşıtı bazı yazarlar da Tevrât'ın tahrif edildiğini iddia etmişlerdir.¹⁷³

İbn Hacer (v. 852/1449), önceki kitapların tamamının tahrif edildiğini kabul etmenin ifrat olduğunu söylemiştir.¹⁷⁴ Kendisi Zerkeşî'nin görüşlerinden nakillerde bulunarak Tevrât ve İncil'de lafzî tahrifâtın olmadığına dair Buhârî'nin görüşüne itiraz etmiştir.¹⁷⁵

Konuyla ilgili müstakil eser kaleme alan Çağıl, Kitâb-ı Mukaddes'te mezkûr Tanrı-Yakub gürüşmesi ve Yakub'un galip gelmesi, Hz. Lut'a içki içirilip, neslin devamı için kızlarıyla zinâ etmesi vb. hususların peygamberlere isnat edilmesinin alegorik (simgesel) yöntemle te'vil edilmesi gerekliliğinden hareketle lâfzî tahrifâtın olmadığını iddia etmiştir. Bu iddialarını İbn 'Atiyye 'den naklen İbn Abbâs'ın Kitâb-ı Mukaddes'te lâfzî tahrifâtın olmadığına dair görüşleriyle desteklemiştir. Fîrûzâbâdî'nin (v. 817/1415) "Mikbâs" adlı tefsirde Hz. Muhammed'in (s.a.s) vasıflarının, Tevrât'ta mevcut olan recmin değıştirildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁶ Ancak muharref Tevrât'ta hâlâ recm vardır.¹⁷⁷

Necdet Çağıl, bu iddialarını delillendirirken Kur'ân'da Tevrât'ın aslına ilişkin sitayişle bahseden ayetleri, günümüzdeki Tevrât'tan bahseder gibi algılamış ve genelleştirmiştir. Hâlbuki Kur'ân, Kitâb-ı Mukaddes'in aslının tamamının tahrif edildiğini iddia etmiyor. Ayrıca, Kitâb-ı Mukaddes'le alakalı imlâ ve kırâat hataları, iki benzer harflerin birbirleriyle karıştırılması, harfler arasında takdim-tehir

¹⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 327. Elmalılı Tevrât'taki "Recm" ayetini reisleri hakkında tahmin (kömürle yüz karalamak) şeklinde yorumladıklarını söylemiştir. III, 184.

¹⁷⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 1989, II, 491-495.

¹⁷¹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrât*, s. 218-245, İstanbul: Pınar Yay., 2010.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 523, 524; Bkz. Bâkî Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrât*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010, 218-245; Muhammed Tarakçı, *Tahrif, TDVİA* İstanbul: TDV Yay., 2010, XXXIX, 422-424; Hakan Uğur, *a.g.e.*, s. 72-94; Tahrifatla alakalı Bkz. s. 93-103; Recep Önal, *Mâturîd'i'ye Göre İslam Dışı Dinler*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2013., s. 189.

¹⁷³ Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık., 2007, s. 205-210.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 523, 524.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 525.

¹⁷⁶ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 13, 41, 46.

¹⁷⁷ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 251; Tevrât, Tesniye, XXII /20-24.

yaşanması, bir kelimenin kazara iki kelimeye bölünmesi, Fonetik (Vokalizasyon) benzerlik yanılığı, bir sözcüğün diğer sözcükten harf çalması, bir ya da birçok sözcüğün atlanmış olması vb birçok ihlallerin varlığından bahsedilmiştir. Çağıl, bütün bunların lâfzî tahrifât anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Çağıl, Kur'ân'ın müheymin vasfından hiç bahsetmemiş, sanki Kitâb-ı Mukaddes'in Kur'ân için müheymin olacağı algısı oluşturmuştur. Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılan Hz. Dâvûd'un (a.s) komutanlarından Uriya'nın hanımıyla zinâ meselesini, Kur'ân'da zikredilen “نعجة” kelimesini kadın anlamında te'vil edip; Kur'ân'ın Hz. Dâvûd'un (a.s) nübüvvet saygınlığını gözettiğinden dolayı bunlardan bahsetmediğini ifade etmiştir.¹⁷⁸ Bu hadisede Kitâb-ı Mukaddes metinleri ile Kur'ân ayetlerini kıyaslama yerine, tefsirlerde bulunan asılsız rivayetleri kıyaslayarak lâfzî tahrifâtın olmadığını iddia etmesi tarafımızdan sorun olarak telakkî edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hz. Zeynep'le evliliğinden bahseden “ ...İçinde Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekimene Allah daha lâyıktı...”¹⁷⁹ ayetindeki “içindekini gizliyordun” ifadesini, Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'e beslediği içsel sevgi şeklinde te'vil etmesi¹⁸⁰, ayetin bağlamıyla ve vâkıyla uyumadığından, kendisinin ortaya attığı teze dayanak bulmaya yönelik zorlama bir te'vil olduğu müşâhede edilmiştir. Bu bağlamda, lâfzî tahrifâtın olmadığı, mânevî tahrifâtın olduğuna dair Çağıl'ın değerlendirmeleri, çelişkili bulunmuş ve ilâhî vahiylerin bazı ayetlerinde alegorik (simgesel) yöntemin mevcudiyeti, muhtemel olmakla beraber, Çağıl'ın ifade ettiği kadar çok miktarda olmasının ve ilâhî vahyin bu kadar çok miktarda simgesel yöntem kullanmasının imkânsızlığından hareketle tatmin edici bulunmamıştır.

¹⁷⁸ Bkz. Çağıl, *a.g.e.*, s. 30-44, 133-174, 179-126.

¹⁷⁹ Ahzâb 33/37.

¹⁸⁰ Çağıl, *a.g.e.*, s. 43. Hz. Peygamber önceden beri Hz. Zeynep ve ailesini tanıyordu. Eğer Hz. Zeyneb'e içsel sevgisi olsaydı, rahatlıkla dünür olur, ailesi ve Hz. Zeynep daha memnûn olurdu. Bir peygambere eş olmak o zaman ki müslümanları en memnun edici durumdur. Kaynaklar Hz. Muhammed (s.a.s) Zeyd b. Haris'e dünür gittiğinde ailenin önce peygamberimizin kendisi için geldiğini zannederek sevindiğini, peygamberimizin Hz. Zeyd için geldiğini öğrendiğinde ona muhalefet etmek istemediğini aktarmaktadır. Burada iki husus, söz konusudur. 1. Hz. Peygamberin Hz. Zeyneb'i, Hz. Zeyd'le evlendirerek Cahiliye'nin Kâbîlecilik asabiyetini yıkmak istemiştir. Bundan dolayı Kur'ân'a konu olmuştur. 2. Üvey baba konumunda bulunan kimse, evlatlıklarının karılarını kendi neseplerinden olan oğullarının karıları gibi görüyorlardı. Bu örfün kaldırılmasına yönelik bir emirdir. İslam câhiliyye döneminde mevcut olan evlatlık müessesesini bu hâdiseyle kaldırmıştır. Bkz. Aslan Çıtır, *Kur'ân'da Peygamberlere İsnat Edilen Olayların Masumiyet Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2010, 231-239.

2. Önemli Bir Kısımın Unutulması

Tevrât'ta kendilerine verilenleri unuttuklarını ifade eden ayetler, Mâide suresinde anlatılmıştır. Tevrât'ın Yahudilerce unutulması, “*Ahidlerini bozdukları için onları lanetledik, kalplerini katılaştırdık. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrât'tan) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün....*”¹⁸¹ ayetinde ele alınmıştır.

Kurtubî'ye (v. 671/1273) göre Yahudiler, Tevrât'ı hakiki anlamının dışında te'vil ederek harfleri değiştirmişlerdir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Tevrât'ta anlatılan vasıflarını ve recm ayetini değiştirerek, özellikle recm ayetini Yahudilerin ileri gelenlerine değil, sadece sıradan insanlara uygulamışlardır.¹⁸²

Reşîd Rızâ (v.1354/1935),Tevrât'ta anlatılan Hz. Muhammed'in (s.a.s) vasıflarını ve müjdelenmesini unutmalarına dair görüşün “*Onlar kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu (Hz. Muhammed'i) tanurlar*”¹⁸³ ayetini delil göstererek doğru olmadığını savunmuştur. Yahudiler, Allah'ın (c.c) kendilerine vahyettiğinin önemli bir çoğunluğunu zayi etmişler ve muhâfaza ettikleri metinlerden bazılarını yerine getirmemişlerdir. Hafızalarının dışında olan metinleri, kitaplarını kaybetmelerinden dolayı unutmuşlardır. Bu vesileyle kendilerine verilenlerden unutulananlarla gerektiği gibi amel edememişlerdir. Çarpıtarak ve te'vil ederek harflerin, kelimelerin yerlerini tahrif etmişlerdir. Hıfzedilmeyen, güvenilir olmayan parçalanmış sahifelerde ve kâğıtlardan olduğu için lâfzen tahrif edilmiş bir şekilde gelmiştir.¹⁸⁴ Tevrât'ın bütünüyle unutulmadığı bir miktarının sağlam olarak kaldığı da ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Unutulan kısmın Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman olduğu telakkî edilmiştir.¹⁸⁶

Hristiyanların İncil'i unutmaları ise, “*'Biz Hristiyanız' diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık. Onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple "aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk....*”¹⁸⁷ ayetiyle, açıklanmıştır. Hristiyanlar da kendilerinden

¹⁸¹ Mâide 5/13.

¹⁸² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VI, 115-116.

¹⁸³ Bakara 2/146.

¹⁸⁴ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 234-235, 250.

¹⁸⁵ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 234, 235; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 324-325.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 324-325.

¹⁸⁷ Mâide 5/14.

öncekilerin unuttuğu gibi Meryem oğlu Mesih'in lisanı üzere zikredilenlerden (İncil) bir miktarı unuttular. Onların kitaplarından büyük bir kısmı unutmaları, beşerde sünnetullah gereği olan dinde tefrika ve hevalarında düşmanlığın vuku bulması sebebiyledir.¹⁸⁸ Allah (c.c) Hristiyanların da Yahudiler gibi kendilerine verilen kitabın büyük miktarını unuttuklarını beyan etmiştir. Hristiyanların unutma sebebi olarak, Hz. İsa'nın (a.s) nasihatlerini, tevhidi, Allah'ı (c.c) ta'zîmi ve ibadetin prensiblerini (ibadetleri gösteren) yazdırmaması olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁹

Ehl-i Kitab'ın kitaplarında mevcut olup da gizlediklerini açıklamak üzere Hz. Muhammed'in (s.a.s) gönderildiğini, *“Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphesiz ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi.”*¹⁹⁰ ayeti, beyan etmiştir. Yahudi âlimleri, muhâfaza edilip yazılan Tevrât metinlerini, ilmin yaygınlaşmasına kadar, birkaç asır Müslüman âlimlerden gizlemişlerdir. Onların gizledikleri unuttukları değil, Hz. Muhammed'in (s.a.s) vasıfları ve müjdelenmesi, Yahudilerin hesap ve cezayı ihtivâ eden âhirete iman, zinânın hükmü olan recm cezası gibi muhâfaza ettikleri Tevrât'taki hükümlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelendiği ve vasıflarının anlatıldığı metinleri başka anlamlara te'vîl ederek tahrif etmişlerdir.¹⁹¹

3. İsrâiloğullarının Siyâsî Sebeplerden Dolayı Kitaplarını Yazamamaları

Bazı âlimlerin “Nisyan” kelimesini amel etmeyi terk etmek olarak tefsir ettiği nakledilmiştir. Onlar, bu kitabın (Tevrât) aslından bir miktarı unutmaları için köleleştirildiler. Babilliler, onların mabetlerini yakıp, başkentlerini yıktığında kitaplarını kaybettiler. Kılıçla onları köleleştirdiler. Genel olarak hürriyetlerine kavuştuklarında Tevrât'tan koruyabildiklerini bir araya getirdiler. Onunla amel etmeyi idrak ettiler veya tanıklık etmesi için bazı yazılı belgeleri hatırladılar. Yazılı belge dışında kalanları unuttular. Yahudiler, kendilerinin dininin aslı olan kitaplarını kaybettiler. Birkaç asır sonra putperestlerin arasında esir iken yetişen bir kâtip Tevrât'ı yazdı. Fazla yazdıkları da eksik yazdıkları da vardı. Yazdığı kaynaklar

¹⁸⁸ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 237.

¹⁸⁹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 238.

¹⁹⁰ Mâide 5/ 15.

¹⁹¹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 251; Tevrât, Tesniye, XXII /20-24.

doğru bir kaynak olarak kabul edilmedi.¹⁹² Mâide 5/13. ayette Yahudilerin kitaplarını tahrif edip, unuttuklarına işaret edilmiştir.¹⁹³

Hız. İsa'ya (a.s) ittibâ edenler, sıradan insanlar ve avcılık yapan havarilerdir. Yahudiler düşmanlık ve takipte onlara çok şiddetli eziyet ettiler. Ayrıca, Hristiyanlar Romalılar tarafından da şiddetli işkence ve tâkibâta maruz kaldılar.¹⁹⁴ İbadetlerini özgürce yerine getiremediler. Bu eziyet ve tâkibât, M.S. 311 yılında kilise yapımına izin veren Milano Fermanı'na kadar devam etmiştir.¹⁹⁵

Hristiyanlar üzerindeki Yahudi ve Roma İmparatorluğunun baskısı, onların kitapları olan İncil'i rahatça yazmalarını engelledi. İncil'den muhâfaza ettiklerini tedvin etmek için ilim heyeti ve güçlü, kuvvetli toplumsal heyet kuramadılar. İnsanların çoğunun kendi asırlarında Mesih'e isnat edilen bâtil öğretileri, insanlar arasında yaydığı onların tarih ve mukaddes kitaplarından ortaya çıkmıştır. Bu insanlardan bazıları gerçekten İncil diye isimlendirilen birçok kitap yazdılar. Kilise tarihinde ve mukaddes kitaplarda bu İncilleri açıkladılar. Şu an onların yanında muteber kabul edilen dört İncil ancak Mesih'in gönderildiği asırdan üç asır sonra ortaya çıkmıştır. Kostantin kralının devleti Hristiyanlığa girince, Hristiyanlık için putperestlikten yeni bir durum oldu. Bu İnciller, İsa'nın noksan ve eksik tarihinden ibarettir. Bu İnciller'de aslı ve tarihi bilinmeyen çelişkiler vardır. Te'lif eden müelliflerin aralarında ve lügatte ihtilaf vardır. Rahmetullah Hindî, meşhur kitabı *Izhâru'l Hak'ta lâfzî ve manevî tahrifata dair Yahudi ve Hristiyanların yanında mukaddes kitaptan yüz şâhitin varlığından bahseder.*¹⁹⁶

C. İNCİLLERİN KENDİ İÇERİSİNDEKİ ÇELİŞKİLERİ

Gerek sinoptik (eşgörünümlü) kabul edilen Matta, Markos ve Luka İncilleri arasında gerekse bu üçü ile Yuhanna İncili arasında hem anlatılan olayların ve konuşmaların seçiminde, hem de onların sıralanışında ve anlatımında birçok farklılık

¹⁹² Reşid Rızâ, *Menâr*, VI, 251; Tevrât, Tesniye, XXII /20-24.

¹⁹³ Reşid Rızâ, *Menâr*, VI, 234-235.

¹⁹⁴ Bkz. Ali Erbaş, "İncil'de Yahudi İmajı", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 7, S, 17, Erzurum: Güz, 2003, s. 111-112.

¹⁹⁵ Detaylı bilgi için Bkz. İlker Işık, "Isauria'da Erken Hristiyanlık Dönemi Dînî Faaliyetleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkar*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 06-08 Mayıs 2016, s. 88-102.

¹⁹⁶ Reşid Rızâ, *Menâr*, VI, 238.

ve çelişki söz konusudur. Tenkit hareketiyle birlikte daha geniş biçimde ortaya çıkarılan bu çelişkilere ilk önce kilise reisleri işaret etmişler, bunları telif ve te'vil etmeye çalışmışlardır. İnciller'de görülen çelişkiler, aslında tek başına ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Çünkü Hristiyanların, birbirlerini tamamladıklarını söyledikleri ve sahîh olduklarını kabul ettikleri bu dört İncil'de öylesine çok çelişki ve farklılıklar vardır ki, bunlar herhangi bir kitabın bir bölümüne veya kısmına sığmayacak kadar çoktur.¹⁹⁷ Bu çelişkiler İncillerde lâfzî tahrifâtın varlığına işaret etmektedir.¹⁹⁸

Burada birkaç çelişkiye dikkat çekilecektir.

1. Hz. İsa'nın (a.s) nesebiyle alakalı Matta¹⁹⁹ ve Luka²⁰⁰ İnciller'inde verilen isim ve sayılar birbirleriyle çelişmektedir.
2. Matta'ya göre oruçlu iken Hz. İsa'ya soru soranlar Yuhanna'nın talebeleri²⁰¹; Markos'a göre Yazıcılar ve Ferîsîlerdir.²⁰²
3. Hz. İsa (a.s) Erihâ'dan çıktığında kendisine Matta'ya göre iki âmâ²⁰³, Markos'a göre bir âmâ gözlerinin açılması için başvurmuştur.²⁰⁴
4. Matta ve Markos'a göre Hz. İsa (a.s), Yahyâ'nın hapse atılmasından sonra²⁰⁵, Yuhanna'da ise hapisten önce göreve başlamıştır.²⁰⁶
5. Sinoptik (eşgüdümlü) İnciller'e göre Hz. İsa'nın asıl memleketi Galilee²⁰⁷, Yuhanna'ya göre Yahudiye'dir.²⁰⁸ Bir taraftan İsa'nın mucizevî doğumu

¹⁹⁷ Bkz.Şaban Kuzgun, *Hristiyan Batı Kültürünün Ana Kaynağı Kitâb-ı Mukaddes'in Kutsallığı Üzerine*, İstanbul: 1991.

¹⁹⁸ Bkz.Tarakçı, *Tevrât ve İncil'in Tahrifi*, S. 2, s. 52.

¹⁹⁹ Bkz. İncil, Matta, I /1-17.

²⁰⁰ Bkz. İncil, Luka, III /23-38.

²⁰¹ İncil Matta, IX /14.

²⁰² İncil, Markos, II /18.

²⁰³ İncil, Matta, XX /30

²⁰⁴ İncil, Markos, X /46.

²⁰⁵ İncil, Matta, IV/12-17; Markos, I /14-15.

²⁰⁶ İncil, Yuhanna, III /22-26; IV /1-3.

²⁰⁷ İncil, Matta, XIII /54-58; Markos, VI /4; Luka VI /29.

²⁰⁸ İncil, Yuhanna, VI /3, 43-45.

anlatılırken diğer taraftan İsa, Meryem'in nişanlısı Yûsuf'un nesebine nisbet edilmektedir²⁰⁹

6. İncillerin hacimlerinin de farklı olmasıdır.

Bu kontekste, yukarıda zikredilen ve diğer çelişkilerin bulunduğu İnciller'in hangisinin Hz. İsa'ya (a.s) gönderilen sahih İncil olduğunun tespiti önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bütün bunlar günümüzde Hristiyan dünyasında muteber kabul edilen İnciller'in tamamının bir kısmında tahrifatın mevcûdiyetine işaret etmektedir.

Yahudi asıllı mühtedî, Kâ'bu'l-Ahbâr'ın kendisinin doğruluğuna rağmen önceden mensûbu olduğu Ehl-i Kitab'ın kitaplarındaki tahrif ve tebdil sebebiyle ondan alınan haberler konusunda tedbirli olunması tavsiye edilmiştir.²¹⁰

Dinin birliğinin bozulmasına sebep olan semâvî kitapların tahrifatı üç sebebe bağlanmıştır²¹¹:

1. İlâhî emirlerin bir kısmını unutmaları.²¹²
2. İlâhî emirleri kusurlu takdim etmeleri.²¹³
3. Hırs ve menfaatleri peşinde koşmaları sebebiyle ihtilafa düşüp bölünmeleri.²¹⁴

Özet olarak Müfessirler, ilgili âyetlerde geçen tahrif kavramını üç şekilde anlamının mümkün olduğunu belirtmiştir:

1. Recm yerine had lafzının yerleştirilmesi gibi bir kelimenin diğer bir kelimeyle değiştirilmesi şeklinde yapılan tahriftir.

2. Lafız oyunları yaparak ve yanlış yorumlarla kelimelerin manalarını bozarak te'vilde tahrif yoluna gitmektir. Râzî'ye göre bu tarz bir tahrif bid'at ehlinin Kur'ân âyetlerinin anlamlarını çarpıtarak yaptıklarına benzemekte olup esas tahrif bu şekilde yapılmaktadır.

²⁰⁹ Başka Çelişkiler için Bkz. Şaban Kuzgun, *Hristiyan Batı Kültürünün Ana Kaynağı Kitâb-ı Mukaddes'in Kutsallığı Üzerine*, İstanbul: Metinler Matb., 1991, s. 242-273: Ayrıca Bkz. Ömer Faruk Harman, "İncil" *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000, XXII, 270-276.

²¹⁰ Müsâid b. Süleyman, *a.g.m.*, S.1, s. 201.

²¹¹ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 68.

²¹² Mâide 5/13,14.

²¹³ Bakara 2/75; Mâide 5/13,41.

²¹⁴ Bakara 2/146, 174, 253; Yûnus 10/19.

3. Mahiyet itibariyle tahrifin üçüncü şekli ise, metinlerle ilgisi olmayıp işitilen sözün çarpıtılmasıdır. Yahudilerin Hz. Peygamber'e gelip bir hüküm istediklerinde kendilerine söylenen sözü veya hükmü çarpıtarak etrafa yaymaları şeklinde yapılan tahriftir.²¹⁵

Yorum tahrîfi Kur'ân için de söz konusu olmuştur. Bâtînî, ilhâdî yorumlar yapılmıştır. Ancak bunlar metni sağlam olan Kur'ân için tahrif tehlikesi oluşturmamıştır. Önceki kitapların lafzı sahih olsaydı benzer şeyler onlar için de söylenebilirdi.

Kitâb-ı Mukaddes'in lâfzen tahrif edilmediğini iddia edenlere, faraza Kur'ân olmasaydı, Kitâb-ı Mukaddes'e bakarak Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ, (a.s) Hz. İsâ (a.s) ve İsrâiloğullarının diğer peygamberlerine vahyettiği ilâhî mesajların aslına ulaşılır mıydı? sorusunu sormak gereklidir. Kitâb-ı Mukaddes'in lâfzî/manevî tahrifatının olmadığını savunanlar, yine Kur'ân'da önceki vahiyelere müteallik tahrifle alakalı lafızlardan hareket ediyorlar. Bu lafızların Kur'ân yorumcuları tarafından doğru anlaşılmadığını iddia ediyorlar. Müstakil olarak Tevrât ve İncil metinlerine dayanarak bu tezlerini savunmuyorlar. Bu durum, Kur'ân devre dışı bırakıldığında, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin aslına ulaşıp/ulaşılamayacağı sorunsalını akla getirmektedir. Bu sorunsala verilecek cevaplar merak edilmektedir. Bu gün, Kur'ân dışında, Kur'ân'ı devre dışı bırakarak, semâvî olarak inen hiçbir kitabın ve sahifelerin lafzının aslına ulaşılmasının mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak "Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği" temalı çalışmayı daha doğru neticeye ulaşabilmek için Kur'ân merkezli incelemek önem arz etmektedir. Hz. Âdem'den (a.s) günümüze kadar indirilen sahifeler günümüzde mevcut değildir. Eski Ahid ve Yeni Ahid olarak isimlendirilen semâvî kitapların tamamının aslı günümüze ulaşmamış ve tahrîf/tebdîli hususundaki tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Lâfzen ve Te'vîlen tahrifat olmadığı hususunda ittifak sağlanamamıştır. Bu vesileyle, yukarıda ifade edildiği gibi elimizde tahrif ve tebdile maruz kalmadığında ittifak edilmiş, aslını muhâfaza etmiş Kur'ân'ı Kerîm mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm kendini müheymin (koruyucu, koruyan) olarak tanımlamıştır. Bu

²¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 93; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 567.

gün semâvî kitap olarak isimlendirilen üç kitaptan, sadece aslını muhâfaza eden Kur'ân-ı Kerîm'in şahitliğinde çalışmamız tamamlanacaktır.

D. KUR'ÂN-I KERİM'İN KORUNMUŞ OLMASI

Tarih boyunca peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırılan ilâhî metinler, temelde aynı gayeye hizmet etmişlerdir. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in (a.s) cennetteki yaşantısına emir ve yasaklar şeklinde yapılan ilâhî müdahaleler²¹⁶ insanın bu mekânda vahiy aracılığıyla mutlak bir gözetim altında tutulacağı ilk işaretleridir. İşlediği günahattan tövbe etmesinden sonra eşi ile birlikte cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilen Hz. Âdem'in (a.s) orada başıboş bırakılmayacağı bildirilmiş ve “ *Tarafımdan size, bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için her hangi bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.*”²¹⁷ buyurulmuştur. Gerçekten de Yüce Allah, ilk insanın şahsında bütün kullarına verdiği bu söze uygun olarak çeşitli devirlerde peygamberler aracılığıyla vahiyler göndererek, kullarının yanlış gidişatlarına müdâhale etmiştir. Bu arada bazı sebeplerden dolayı orijinalitesini kaybeden ilâhî mesajlar, gönderilen bu peygamberlerin getirdikleri vahiyler aracılığıyla yenilenmiş, böylece iman etmemekte direnen bazı insanların bu noktadaki bahaneleri de ortadan kaldırılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm bu hususa şöyle değinmektedir: “ *Ey Ehl-i Kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada; ‘ bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi ne de bir uyarıcı’ demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi.*”²¹⁸

Önceki vahiylerin öngördüğü kurallar, üzerlerinden uzunca zaman geçmesi nedeniyle bir takım değişikliklere maruz kalarak tahrif edilmişlerdi. Bu sebepten dolayı hak ile batıl, doğrularla yanlışlar birbirine karışmıştı. Tabiatıyla ortaya çıkan bu olumsuz durum, bazı insanların gerçek inanç ve ibadetten uzaklaşmaları noktasında kendi açılarından bir mazeret oluşturmaktaydı. İşte Yüce Allah (c.c), bu mazereti ortadan kaldırmak için elçi olarak seçtiği Hz. Muhammed'e (s.a.s) Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir.²¹⁹ Böylece ilâhî iradenin, yukarıda işaret ettiğimiz üzere ilk

²¹⁶ Bakara 2/35.

²¹⁷ Bakara 2/38.

²¹⁸ Mâide 5/19.

²¹⁹ Râzî, *Mefâtihi'l Ğayb*, XI, 330; Hindî, *Izhâru'l-Hak*, IV, 1078-1979.

insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'e (a.s) verdiği ilk vahiy aracılığıyla, insanlar nezdinde başlattığı müdâhaleler, Hz. Muhammed'in (s.a.s) bütün âlemlere peygamber olarak gönderilmesiyle tamamlanmıştır.²²⁰ Dolayısıyla ona vahyedilen Kur'ân-ı Kerîm, tarihte son defa yazılı olarak yapılan ilâhî bir müdâhaledir. Diğer taraftan önceki vahiylerin yol göstericiliğinden ümidini kesen dünya insanlık ailesinin “Âhir zaman nebi beklentisi” onların bu türden bir ilâhî müdâhaleyi istediklerini ve kabûle hazır olduklarını göstermektedir. İnsanları bu beklentiye sevk eden en önemli sebep konuyla ilgili olarak önceki vahiylerde (Eski ve Yeni Ahid) bulunan haberlerdir.²²¹ Bahsedilen gerçeğe şu ayet işaret etmektedir: “*Kendilerine ellerindeki (Tevrât) tasdik eden bir kitap (Kur'ân) gelince, onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (Bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı.*”²²²

Bu gibi ayetler, ilâhî iradenin takdirine uygun olarak gönderilen Kur'ân'ın aynı zamanda fitratlarına uygun olarak yaşamak isteyen insanlar açısından bir ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın korunmuşluğu hususunda Allah (c.c), “*Biz bu zikri (Kur'ân) indirdik. Onu koruyacak olan da biziz*”²²³ ayetiyle ilâhî garanti vermiştir. Allah (c.c) tarafından korunan Kur'ân-ı Kerîm'in vesilesiyle önceki semâvî kitaplar olan Tevrât, Zebûr ve İncil ve diğer sahifeler muhâfaza altına alınmıştır. Dinin aslından olanlar, Kur'ân'da muhâfaza edilmiş, dinin fûrûundan olan hususların bir kısmı, maslahat ve toplumların ihtiyacına binaen neshedilmiş, bir kısmı da muhâfaza edilmiş, önceki semâvî kitaplarda olmayan toplumun maslahatı ve ihtiyacına binâen yeni hükümler Kur'ân'da yer almıştır.

Bu durum Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: “*(Resûlüm) sana da kendinden önceki kitapları tasdik edici ve koruyucu olarak (Müheymîn) bu kitabı hak olarak indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Her birinize bir şeriat ve bir yol, yöntem verdik. Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı....*”²²⁴

²²⁰ Enbiyâ 21/107.

²²¹ İncil, İşa, XXXXII/1-5; Yuhanna, XIV/16; XVI/7,8,12,13,14,15; Hindî, *Izhâru'l-Hakk*, IV, 1078 vd.

²²² Bakara 2/89.

²²³ Hicr 15/9.

²²⁴ Mâide 5/48.

Kur'ân'ın müheyminliği (muhâfızlığı) ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Yüce Allah'ın takdiri olarak Kur'ân-ı Kerîm'in korunmuşluğu hususunda verilen bu ilâhî garanti, önceki vahiyler için asla söz konusu olmamıştır. Önceki vahiyler, bir metnin korunmasında hayâtî öneme sahip olan yazıyla tespit edilmekten yoksundur. Tevrât'ın yazılı levhalar halinde indirilen kısmı istisna²²⁵ Yeni koleksiyonu içerisinde yer alan dört İncil'in tamamı Hz. İsa'nın (a.s) dünyadan ayrılmasından sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca bu İncillerin farklı nüshalarının varlığı ve bu çerçevede onların Matta, Markos, Luka ve Yuhanna gibi, kendi yazarlarının isimleriyle anılmaları, onların Hz. İsa'ya (a.s) indirilen İncil olmasının sıhhati hususunda önemli bir sorun teşkil etmektedir.²²⁶

1. Kur'ân'ın Korunmasına Yönelik Alınan Tedbirler

a. Kırâatın Öncelenmesi

Kur'ân'ın öğrenilmesi ve korunmasına yönelik en etkin çalışmalardan biri kırâattır. İlk defa Cebrâil tarafından Hz. Peygambere öğretilen Kur'ân, onun tarafından ilk muhatap kitlesi olan ashabına okunmuştur. Kur'ân ismi, onun sürekli okunan kitap oluşunu vurgular. Hz. Peygamber “*Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir,*”²²⁷ hadisiyle önce kendisi, muhatabı olduğu topluluğa öğretmiş, onların da başkalarına öğretmesini teşvik etmiştir. Kur'ân'ın daha kolay ve yaygın okunabilmesi için farklı Arap kabileleri ve lehçelerini dikkate alarak manayı da bozmadan bir takım okuma farklılıklarına imkân tanımıştır.²²⁸ Hz. Peygamber, Kur'ân'ın Kureyş lehçesine göre okunmasını tavsiye etmiştir. Hz. Osman zamanında farklı okuyuşların zamanla karışıklıklara sebep olmaması için tek lehçe okuyuşu esas alınarak yazıya geçirilmiştir.²²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarının yanlış okunması, mana bozukluklarına sebebiyet vereceğinden kırâat ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesi

²²⁵ A'râf 7/145.

²²⁶ Şaban Kuzgun, *Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: 1991, s. 196.

²²⁷ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 21.

²²⁸ Kur'ân yedi harf üzerine indirildi. Ondandır kolayınıza geleni okuyunuz. Bkz. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir, *Muvattâ*, Thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004, *Kur'ân*, 5; Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 5, 27; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 270; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y., *Vitr*, 22; Tirmîzî, *Sünen*, *Kırâat* 11.

²²⁹ Ali Himmet Berki -Osman Keskiöğlü, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, TDV Yay., 1972, s. 161.

farz-ı kifâye olarak kabul edilmiştir.²³⁰ Allah Teâlâ'nın, her harfin hakkının verilmesi, acele etmeden, dikkatlice, mahreç ve sıfatlarına muvâfık bir şekilde okunması²³¹ anlamında “Tertîl”i²³² emretmesi, peygamberimizin de buna teşvik etmesi, Kur’ân-ı Kerîm’in korunması için alınan tedbirlerdendir.²³³

b. Kur’ân’ın Hifzedilmesi

Kur’ân, ilk inen vahiyden itibaren önce peygamberimiz sonra da ashabı tarafından ezberlenmiştir. Peygamberimizin ezberlediği “*Onu (Kur’ân) senin kalbine yerleştirdik*”²³⁴ ve “*Sana Kur’ân’ı okutacağız, sen de onu unutmayacaksın.*”²³⁵ “*Vahyi tam alma telaşı içerisinde dilini kımlıdatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir.*”²³⁶ ayetlerinde zikredilmiştir. Her yıl Ramazan ayında Hz. Peygamber ve Cebrail o ana kadar gelen vahiy arz/ sema etmiştir²³⁷. Zeyd b. Sâbit gibi vahiy kâtibi olan sahabelerden bazıları arz/semaya tanıklık etmiştir. Bu durum Ramazanda mukâbele geleneğini teşekkül ettirmiştir.

Sahabeyi Kur’ân’ı ezberlemeye sevk eden etkenler şöyle sıralanabilir:

1. Yeni bir dine karşı hissettikleri yüksek heyecan.
2. Namaz ibadetinde Kur’ân okumanın farzıyeti.
3. Hz. Peygamber’in Kur’ân okumanın ve ezberlemenin sevabına müteallik teşvikleri.²³⁸
4. Hz. Peygamberin bizzat Kur’ân öğretimiyle meşgul olması.²³⁹
5. Kur’ân’ın bölüm bölüm inmesi sebebiyle kolay ezberlenmeye elverişli olması.²⁴⁰

²³⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî, *İhyâü ‘Ulûmiddîn*, Beyrut: t.y., I, 17; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Târihi*, İstanbul: 1973, I, 130.

²³¹ Muhammed Murtezâ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, RTTL Mad., 1306, VII, 334-335

²³² Müzzemmil, 73/4.

²³³ Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, Beyrut: 1967, IX, 287.

²³⁴ Furkân 25/32.

²³⁵ A’lâ 87/6.

²³⁶ Kıyâme 75/16-17. Ayrıca Bkz. Bakara 2/97; Nahl 16/102; Şuarâ 26/193.

²³⁷ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 7; *İ’tikâf*, 17.

²³⁸ Buhârî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 20, 23; Müslim, *Salâtu’l-Müsâfirîn*, 231; Tirmîzî, *Sevâbü’l-Kur’ân*, 13; Ebû Dâvûd, *Salât*, 349; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, Thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l- Kütübi’l-‘Arabî, t.y., *Edep*, 52.

²³⁹ Nüreddîn İtr, *el-Muhâdarât fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dımaşk: 1404, s. 40; Abdulhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Târihi*, Bursa: Emin Yay., 2004, s. 23-29.

6. Güçlü bir hafızaya sahip olmaları.²⁴¹

Tarih boyunca da Kur'ân, başka bir metne nasip olmayan yoğunlukta okunup, ezberlenmiştir.

c. Yazıya Aktarılması

Kur'ân'ın korunmasıyla ilgili en kalıcı metotlardan biri, hatta en güvenilir olanı, peygamberin hayatında indirilen ayetlerin yazıya geçirilmiş olmasıdır. Bu vesileyle, Hz. Peygamber kendisine vahyolunan Kur'ân ayetlerini bir taraftan ezberliyor ve sahâbîlere ezberlemesini tavsiye ediyor, diğer taraftan onu yazdırarak koruma altına alıyordu. Böylece, hem sâdırda hem de satırda ikili bir koruma yöntemi takip ediliyordu. Tarihte ilk defa kutsal bir kitap daha nüzûlü anında kayda geçiyor, ikili bir yöntemle korunuyordu. Bu yöntemin temelini “Vahiy Kâtipliği” müessesesi oluşturuyordu. Mustafa ‘Azamî, peygamberimizin, 59 tane yazı ve vahiy kâtibinden bahsetmiştir. Takrîben 20 tanesinin hicretten önce Mekke’de iken müslüman olan vahiy kâtipleri olduğu tespit edilmiştir.²⁴²

Peygamberimizin ilk vahiy kâtibinin, besmeleyi ilk yazanın Hâlid b. Saîd b. el-As olduğu ifade edilmiştir. Hz. Ebû Bekir’den sonra müslüman olduğu nakledilmiştir. Hâlid b. Saîd’in Medine’ye Hayber Gazve’sinden sonra gelmesi, Medine’deki ilk vahiy kâtiplerinin, Ubey b. Ka’b, Zeyd b. Sâbit ve Ali b. Ebî Tâlip olması, onun Mekke’deki ilk vahiy kâtibi olduğunu göstermektedir.²⁴³ Bu bilgiler ve ilk Müslümanlardan Hz. Ebû Bekir’in vahiy katibi olması, peygamberimizin hicrette ğâr-ı yârı (Mağara arkadaşı) olarak, vahyin tamamına “Sıddîk” vasfıyla şahit olması,²⁴⁴ Hz. Ömer’in Müslüman olmadan önce evine gittiği kız kardeşinin elinde Tâhâ ve Kuvvirat sûrelerinin yazıldığı sayfeleri görmesi, vahiy kâtipliği müessesesinin Mekke’de başladığına işaret etmektedir.²⁴⁵ Erkam b. Ebi'l-Erkam, yedinci ya da onbirinci olarak ilk Müslümanlardan kabul edilmiştir. Peygamberimiz,

²⁴⁰ İsrâ 17/106.

²⁴¹ Ömer Rızâ Doğrul, *Kur'ân nedir?*, Ankara, 1967, s. 43; Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1981, s. 46. (Araplar, şiir ve nesebe ait bilgileri çokça ezberledikleri için hâfizaları ezbere yatkındı.)

²⁴² Mustafa el-'Azamî, *“Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri”*, Terc. Dr. Durak Pusmaz, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yay., 1994, I, 381-462.

²⁴³ Mustafa el-'Azamî, *a.g.e.*, I, 409.

²⁴⁴ 'Azamî, *a.g.e.*, I, 385.

²⁴⁵ Ziyâ Şen, “Kur'ân-ı Kerîm'in Yazılması”, *DİD Kur'ân Özel Sayısı*, Ankara: DİB Yay., 2011, s. 63.

daveti gizli olarak onun evinde yapmış, Hz. Ömer bu evde müslüman olmuş; Hz. Ömer'in müslüman olmasıyla davet ve ibadetler açıktan yapılmaya başlanmıştır. Dâru'l-Erkam'dan önce vahiy kâtipleri vardır. Vahiy kâtiplerinin en başta gelenleri, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ömer, Ubeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'tir.²⁴⁶ Diğer bir kısmı ise, Muaviye b. Ebi Süfyân, Sa'd b. Ebî Vakkas, Huzeyfe b. el-Yeman, Amr b. As, Muaz b. Cebel, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Âmir b. Führeyre, Abdullah b. Abdullah b. Übey b. Selûl, Hanzala b. Rebi', Abdullah b. Amr b. el-As'tır.²⁴⁷ Buna göre, Vahiy Kâtipliği, İslam'ın ilk kurumudur.²⁴⁸ Bu kurumun Kur'ân'ı korumaya ilişkin olması önemlidir. Böylece Hz. Muhammed (s.a.s) nebevî basîret ve geçmişteki nübüvvet tecrübeleriyle bütün tahrif ve değişmelerden uzak kalacak ve kıyâmete kadar bozulmadan aslını koruyacak son semâvî kitabın nesilden nesile aktarılmasını sağlayacak târihî tedbiri almıştır.

Kur'ân'ın ilk nazil olan ayeti oku emrinden²⁴⁹, birçok ayeti yazıdan²⁵⁰, kalemden²⁵¹, kitaptan²⁵² bahsetmekte ve bunların ilâhî kıymetine ve önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda yazı, ilk vahiyden itibaren İslam toplumunda dînî bir zarûret halini almıştır. Yazı işlemi, ayrı ayrı yerlerde bulunan nüshaların hâfız olan Hz. Ebû Bekir'in liderliğinde Zeyd b. Sâbit başkanlığında peygamberimizin bazı vahiy kâtiplerinin gayretleri neticesinde cem edilmekle devam etmiş, yine aynı vahiy kâtiplerinin kontrolünde hafız olan Hz. Osman'ın istinsâhı ile tamamlanmıştır.²⁵³

²⁴⁶ Vahiy Kâtiplerinin sayısının 14, 24, 43 arasında olduğunu zikredenler de olmuştur. Bkz. Elçin Memmedzâde, *Vahiy Kâtipliği ve Hz. Peygamberin Vahiy Kâtipleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1999, s. 45-47; Ziya Şen, "Vahiy Kâtipliği Müessesesi", *OMÜİFD*, S. 30, Samsun: 2011, s. 191, 204; M. Suat Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", *TDVİA*, İstanbul: 2012, s. 447-449. Peygamberimizin vahiy kâtiplerinden olan Ebû Huzeyfe, Allah Resûlünün, erkamın evine girmesinden önce müslüman olmuştur. A'zamî, *a.g.e.*, I, 387.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 22; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır: t.y., I, 246; Diğer Vahiy Kâtipleri için Bkz. A'zamî, *a.g.e.*, I 381-462.

²⁴⁸ Bkz. Hasan Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul: İFAV Yay., 2008, s. 166; Ziyâ Şen, *Vahiy Kâtipliği Müessesesi, DİD Kur'ân Özel Sayısı*, Ankara: DİB Yay., 2011, s. 131-154.

²⁴⁹ A'lak 96/1,3

²⁵⁰ Bakara 2/282, 283.

²⁵¹ Kalem 68/1; A'lak 96/ 4.

²⁵² Tûr 52/2.

²⁵³ Detaylı bilgi için Bkz. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV Yay., 1996, s. 64-110; Komisyon, *Tefsir(El Kitabı)*, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s. 32-44; Elik, *a.g.e.*, s. 164-172; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV, 2010, s. 43-57.

d. Tebliğ ve Tebyîn Edilmesi

Müslümanlar, Kur'ân'ı sadece öğrenmekle kalmamış, onu öğretmek için büyük gayretler sarfetmişlerdir. Kur'ân'ı öğretme isteği İslam toplumunda öğrenme isteğinin önüne geçmiştir. Bu faaliyete Kur'ân-ı Kerîm “Tebliğ” ifadesini kullanmıştır. Kur'ân Hz. Peygamber'e kendisine vahyedileni insanlara ulaştırmasını²⁵⁴, muhtevâsını da açıklamasını²⁵⁵ emretmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) sadece Kur'ân'ı tebliğ ve tebyîn etmekle kalmamış, bazı Kur'ân öğreticilerini birçok merkeze göndermiştir. Mus'ab b. Umeyr, İbn Ümmi Mektûm, hicretten önce Medine'ye²⁵⁶, Muaz b. Cebel hicretten sonra Yemen'e gönderilmiştir.²⁵⁷ Mus'ab b. Umeyre iyi Kur'ân okuyucusu ve okutucusu anlamında “Kârî” ve “Mukrî” denilmiştir.²⁵⁸ Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Kur'ân öğretimi için Attâb b. Esed'i Mekke'ye²⁵⁹, Amr b. el-Hazm el-Hazrecî'yi Necran'a göndermiştir.²⁶⁰ Peygamberimizin kadınlara Kur'ân öğretimi için ayrı bir gün tahsis ettiği kaynaklardan aktarılmaktadır.²⁶¹ Kadınlara Kur'ân'ın öğretilmesi için Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme, Kerîme binti Sa'd görevlendirilmiştir.²⁶² Peygamberimizin gönderdiği bu sahabeler, hem Kur'ân'ı tebliğ etmiş hem de tebyîn etmiştir (açıklamıştır). Bu ifadelerden, Kur'ân öğretiminin Hz. Peygamber tarafından sistematik bir şekilde önemli merkezlere uzman göndermek suretiyle tadrîs edildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın hem tebliğ edilerek hem de tebyîn edilerek (açıklanarak) korunduğu müşâhede edilmiştir.

e. Denetlenmesi

Kur'ân'ın korunmasına yönelik takip edilen yöntemlerden biri de denetim yöntemidir. Bu yöntem, Kur'ân'ın doğru okunması, ezberlenmesi ve öğretilmesini sağlamaktadır. Kur'ân'ın yanlış öğretilmesi manasına da yansıtacağından dini hayatta olumsuz yaşantılara sebebiyet verecektir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber

²⁵⁴ Mâide 5/67.

²⁵⁵ Nahl 16/44.

²⁵⁶ Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu Ya'kûbî*, Nefef: 1385, II, 38.

²⁵⁷ Muhammed Abdülhay Kettânî, *Nizâmü'l-Hükûmeti'n- Nebeviyye et-Terâtübü'l-İdâriyye*, Beyrut; Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, I, 43; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 234.

²⁵⁸ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1405/1985, III, 117; IV, 206.

²⁵⁹ Kettânî, *et-Terâtib*, I, 43.

²⁶⁰ Kettânî, *et-Terâtib*, I, 43.

²⁶¹ Buhârî, *İtisâm*, 10.

²⁶² Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, Kâhire: 1957, s. 580.

kendisine vahyedilen ayetleri her yıl Ramazan'da arz/sema²⁶³ yoluyla Cebrâil'e sesli bir şekilde okur, Cebrâil dinler, vahiy kâtipleri yazdıkları vahyi kontrol ederdi. Hz. Peygamberin vefatına tekaddüm eden yıl, iki defa arz/sema gerçekleşmiştir. Bu son arz/sema hadisesine arz-ı âhire (son sunuş) denilmiştir.²⁶⁴ İslam memleketlerinde ve ülkemizde hafızların câmi ve evlerde mukâbele okuması, okunan mukabelenin insanlar tarafından Kur'ân-ı Kerîm'den takip edilmesi, arz/sema hadisesinden gelen bir gelenek olmuştur. Bu denetim metodu daha sonraki Müslümanların Kur'ân öğretiminde eğitim/öğretim metodu olarak devam etmiş ve Kur'ân'ın fem-i muhsin'den²⁶⁵ öğrenilmesi önem kazanmıştır. Hz. Peygamber Kur'ân öğretiminde hassas davranmış ve öğrenilecek bazı isimleri de sarâhaten zikretmiştir. Bunlar, Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muaz ve Übeyy b. Ka'b'tır.²⁶⁶ Hz. Osman, Hz. Ali, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mûsâ el-Eş'ârî de Kur'ân öğreticileri kadrosuna dâhil edilmiştir.²⁶⁷ Kur'ân'ın korunmasına yönelik burada anlatılanların haricinde başka tedbirler de alınmıştır.²⁶⁸

Kur'ân'ın korunmasını insan ve toplum psikolojisi açısından değerlendirmek faydadan hâlî değildir. Günümüzde semâvi kitapların muhataplarından birçok cemaat, tarikat, mezhep ve gruplar bulunmaktadır. Bu gruplar, zamanla aralarında meydana gelen ufak bir ihtilaftan teşekkül etmiştir. Bu küçük ihtilaflar büyük dînî mezhep, tarikat, cemaat vb toplulukları oluşturmuş ve bu topluluklar içerisinde başka başka topluluklar meydana getirmiştir. İslam tarihinde mezhepler ve muhtelif dînî yapıların oluşmasına temel oluşturan olaylardan biri Kırtas hadisesidir.²⁶⁹ Şia ve

²⁶³ Hz. Peygamberin kendisine gelen vahyi her yıl vahiy meleği Cebrâil'e okuması, Vahiy meleğinin de dinlemesi metoduyla gelen vahyin denetlenmesidir.

²⁶⁴ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 7; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 98-99. Arz/semâ hadisesiyle ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu dipnottaki Buhari ve Müslim rivayetleriyle beraber Bkz. İbn Mâce, *Cenâiz*, 64; *Siyâm*, 58; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 231, 325, 363.

²⁶⁵ Fem-i Muhsin, Kur'ân'ın harflerinin mahreçlerini, sıfatlarını düzgün, doğru okuyan, güzel bir eda ve sadayla tilâvet eden kimsede denir.

²⁶⁶ Buhârî, *Menâkibü'l-Ensâr*, 16.

²⁶⁷ Bkz. Zürcânî, *a.g.e.*, I, 238; Subhi Sâlih, *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1985, s. 65.

²⁶⁸ Bkz. Hasan Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul: İFAV, 2008; DİB, *Diyânet İlmî Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, Ankara: DİB Yay., 2011.

²⁶⁹ Kırtas Hadisesi, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ahirete irtihalinden önce hasta iken kağıt ve kalem istemesi, Hz. Ömer'in peygamberimizin hastalık durumunu dikkate alarak rahatsız edilmemesini, peygamberimizden sonra Kur'ân ve Sünnet istikametinde ümmetin durumunu idame ettireceğini söylemesi sebebiyle kağıt ve kalem verilmediği hadisedir. Bundan dolayı bu gün Şia'nın başını çektiği grup, Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin hilafetini önlemek için bu harekette bulunduğunu ve Hz. Ebû Bekir'i halife seçtiğini iddia etmiştir. Bu hadiseden başlayan İslam ümmetinin ihtilafı bu minvalde

Hâriciler bu hadisenin ürünü olarak ortaya çıkmış, onların içerisinde de başka fırkalar meydana gelmiştir. Bu küçük bir hadise asırlardır teşekkül eden, zamanla birbirlerine düşmanca tavırlara sebebiyet veren fırkalar oluşturduğuna göre, Kur'ân'ın lâfzen bir harfinin değiştirilmesinin kaç tane Kur'ân ortaya çıkaracağı tahayyül edilememektedir.²⁷⁰ Oysa ondört asırdır, Afrika, Asya, Avrupa, Endonezya, Malezya ve dünyanın her tarafında bulunan Müslümanların elinde aynı Kur'ân'ın bulunması ve bu hususta ittifak edilmesi, Kur'ân'ın korunmuşluğunun en büyük delillerinden biri olarak telakkî edilebilir.

Günümüzde her yıl birkaç defa farklı ülkelerde dünya hâfızlık ve Kur'ân'ı güzel okuma yarışmalarına Müslümanların bulunduğu her ülkeden onlarca yarışmacı ve muhtelif jüri üyeleri ve bu yarışmaları izleyen müslümanlar katılmaktadır. Bu yarışmalarda, okunan Kur'ân tilavetlerinde Kur'ân'ın lafzına yönelik ihtilafa mahal verecek bir hadisenin yaşanmadığı, tam bir ittifak halinde olduğu müşâhede edilmiştir. Bütün bu çalışmalar ve hadiseler de Kur'ân lafzının tahrif edilmeden tam olarak korunduğuna tanıklık etmiştir.

Yukarıda zikredilen Kur'ân'ın korunmuşluğuna yönelik ifadeler, Kur'ân'ın tarifinde, tanımında özetlenmiştir: “Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, başkalarının benzerini getirmekten aciz kaldığı Arapça muciz bir kelimedir.”²⁷¹

E. KUR'ÂN'IN ÖNCEKİ VAHİYLERİ KORUMASI

1. Müheymin Kavramının Sözlük Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm'de “Müheymin” kavramı iki yerde geçmiştir. Birinde, Allah'ın (c.c) ismi; diğerinde Kur'ân-ı Kerîm'in vasfı olarak kullanılmıştır. Bu kelime “*Hey-me-ne*” kökünden ismi fâil olarak gelmiştir. Bu vezinde *Hey-me-*

Hâriciler gibi başka grupların, mezheplerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu hadiseyle başlayan ihtilaflar daha fazla mezhep ve grupların teşekkül etmesine sebep olmuştur. Bkz. Buhârî, *Cihâd*, 176; *Megâzî*, 84; Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif ez- Zebîdî, *Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, H. No: 1661, Terc. ve Şerh: Ahmed Nâim-Kâmil Miras, İstanbul: DİB Yay., 2019, II, 101-104, H. No: 94; VII, 604-605, H. No: 1265, VI, 522-523; Mustafa Fayda, “Ömer” *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2007, XXXIV, 44-51.

²⁷⁰ Onlarca İncil'in mevcudiyeti bu duruma ışık tutmaktadır.

²⁷¹ Abdulhamit Birışık, “Kur'ân”, *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2002, XXVI, 417-422.

ne/sey-ta-ra/ hem-ye-ra/key-ga-ra haricinde başka kelime yoktur.²⁷² Lügatte, râkıp, hâfız, “koruyan, gözeten, muhâfaza eden”²⁷³ yöneten²⁷⁴ denetim altına alan²⁷⁵ ve kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan²⁷⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Ebu’l-Bekâ’nın “Müheymin”in aslının “Müeymin” olduğunu; “Müeymin”in ise “el-Emânetü” (emanet)’den türediğini söylediği nakledilmiştir.²⁷⁷ Allah’ın (c.c) isimlerinden olan “el-Müheymin” , “O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır. Egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksikliklerden uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınırlı yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamen münezzehtir.”²⁷⁸ ayetinde görüp, gözeten, yöneten anlamında Allah’ın (c.c) isimlerinden biri olarak telakkî edilmiştir. Bu ayetteki manalar hususunda muhtelif te’viller yapılmıştır.

İbn Abbâs bir yerde emin, sözüne güvenilir, şahit ve tanık anlamında “Şehîd”²⁷⁹ ; başka yerde ise, güvenli, kefil, vefalı, yönetici anlamlarında “el-Emîn” olarak te’vil etmiştir. Katâde, “Allah (c.c) kitabı indirdi ve onu tanık tuttu” şeklinde; diğerleri tasdik eden, doğrulayan, onaylayan anlamında “el-Musaddık” kavramıyla tefsir etmiştir. Kur’ân kendinden önceki kitapları doğrulayıp, onaylayandır. Allah (c.c), dünyadan geçen kalan her bildirileni, konuşulani ve âhirette olacak olanların hak olduğunu onaylayan, doğrulayan, tasdik edendir, anlamlarında te’vil edilmiştir.²⁸⁰ Her şeyi, denetleyen, koruyan, kontrol eden, koruyucu, muhâfız manaları,²⁸¹ kendisinden hiçbir şeyin kayıp olmayacağına tanıklık eden anlamı verilmiştir.

²⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arap*, XIII, 436 ; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254.

²⁷⁴ Abdurrahman eş-Şâyî, *el-Fürukü’l-Lügaviyye fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Riyad: 1993, s. 170

²⁷⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, X, 377-380.

²⁷⁶ Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr*, Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1422, VII, 56.

²⁷⁷ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Adil en-Nu’mânî, *el-Lübâb fî ‘Ulûmi’l-Kitâb*, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419/1998, VII, 366.

²⁷⁸ Haşr 59/23.

²⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254.

²⁸⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 380; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VI, 605; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254; Ateş, *Yüce Kur’ân*, III, 7-8.

²⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 509.

Kelimenin aslı ile ilgili iki görüş nakledilmiştir²⁸²:

1. Halîl ve Ebû Ubeyde, “Hey-me-ne/ Yü-hey-mi-nü kalıbında bir şey denetlenip gözetlendiğinde “Müheymin” olarak ifade edilir, demiştir.

2. Bu kelimenin aslının “Varlıkların rızkını ikâme eden” anlamında “Â-me-ne/ Yü’-mi-nü” den “Müeyminün”(مؤمن) olduğu nakledilmiştir.

2. Kur’ân’ın Müheymin Oluşu

Kur’ân’ın bir vasfı olarak “Müheymin” kavramı,“(Resûlüm!) sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu Kitab’ı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma....”²⁸³ ayetinde, yer almıştır. Kur’ân, Allah (c.c) katından indirilmiş kitapların cümlesinden, önünde bulunan tasdik edici, diğer kitaplar üzerine emin bir nezaretçi, koruyucu, şahit, kontrolcü ve hâkim olmak üzere hak ile indirilen kitap olarak telakkî edilmiştir. Allah’ın (c.c) bizzat muhâfazasında, bozulma ve tahriften masun (dokunulmaz olan) bir kitaptır. Diğer kitapların amel edilmesi gereken hükümlerini kaybolup bozulmaktan koruyan, şahitliğiyle hakikatleri ortaya koyan, bozuk olanları iptal eden, onun tasdikinden geçmeyen, ona aykırı kitaplar ve diğer şeriatlerle amel etmeyi caiz görmeyen, onlar üzerinde tasdik ve te’yidine başvurulacak emin bir merci, koruyucu, murâkıp, şahit ve hâkim bir kitaptır. Tevrât ve İncil’le hükmün mutlak olması Kur’ân’la mukayyed olmasına bağlıdır, denilmiştir.²⁸⁴

Kur’ân, kendisinden önceki kitapların koruyucusu, kollayıcısı, onlardaki ayetlerin doğrulayıcısıdır. Kur’ân, onları Allah’ın (c.c) sözü olarak kabul etmiştir. Ancak onlara sokulan tahriflere de işaret eden, o kitaplarda mevcut olan hak ile hak olmayanları birbirinden ayırt edendir. O, bir ölçüdür. Kur’ân’ın Tevrât’ta mevcut olduğunu söylediği şeyler, bu gün mevcut değilse, bunlar zamanla kaybolmuş demektir. Bu Kur’ân İsrâiloğullarına ayrılığa düştükleri birçok şeyi anlatmaktadır.²⁸⁵

²⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIX, 513.

²⁸³ Mâide 5/48.

²⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 253-254.

²⁸⁵ Neml 27/76 “Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğullarına üzerinde anlayamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır.”

Yüce Allah, Kur'ân'ın önceki kitaplara sahip çıkıp, onları doğruladığını, koruduğunu ve onlar için bir ölçü olduğunu beyan etmiştir.²⁸⁶ Allah Teâlâ, hakkında koruyan, gözeten anlamında kullanılan müheymin, Kur'ân hakkında kullanıldığında önceki vahiyleri koruyan anlamına gelmektedir. Bu özelliğe sahip Kur'ân sayesinde Tevrât, Zebûr ve İncil'in hakikati (özü) ebediyen bilinecektir.²⁸⁷ Çağıl, “*Ayetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler...*”²⁸⁸ ayetindeki, “Tebdîl” (değiştirme) hadisesini, değişime uğrayan şeyin aslının bir şekilde korunduğuna yönelik olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹ Çağıl bu ifadeleri kullanırken, Kitâb-ı Mukaddes'in lâfzen tahrif edilmediğini, mânâ olarak tahrif edildiğini iddia etmektedir.²⁹⁰ Kitâb-ı Mukaddes'in lâfzen nasıl korunduğu hususunda bir şey söylememektedir. Kitâb-ı Mukaddes'in lâfzen korunması imkânsızdır; ancak Kur'ân'ın müheymin vasfıyla hem lâfzen hem de mânâ olarak aslının korunmasının muhtemel olduğu kanaatindeyiz. Bu lâfzî ve manevî korumanın, bu günkü Kitab-ı Mukaddes'le değil; Kur'ân'la gerçekleşmesi mümkündür.

Kur'ân, kendisinden önce gönderilen vahiyler üzerinde gözeticidir. Buna göre, önceki vahiylerde Kur'ân'a uygun olarak bulunan pasajlar doğrudur; ona muhâlif olan pasajlar yanlıştır, denilmiştir.²⁹¹ Bütün bunlar, müheymin olan Kur'ân'ın kendisinden önce gönderilen kitapların, vahyin aslına uygun olup olmadıkları hususunda bir sağlama görevi yaptığını göstermektedir. Muhtevâsında beşerî herhangi bir müdâhale bulunmayan Kur'ân'ın, önceki vahiyler üzerinde müheymin (Gözetici) olması, onun evrenselliğinin bir gereğidir. Bu vahiylerle sonradan eklenen ya da başlangıçta onların muhtevâsında olduğu halde sonradan değiştirilen, dolayısıyla vahiyyle ilgisi olmadığı halde kutsal kitaplarda yer alan pek çok şeyin doğrusu Kur'ân tarafından açıklanmaktadır. Ayetteki müheymin'den (Gözeticilik) kastedilen de budur.

²⁸⁶ Ateş, *Yüce Kur'ân*, III, 7-8.

²⁸⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 371.

²⁸⁸ Yûnus 10/15.

²⁸⁹ Çağıl, *a.g.e.*, s. 209.

²⁹⁰ Çağıl, *a.g.e.*, s. 179.

²⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 371; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 222.

Bu ayet-i kerîme, önceki vahiylerin varlığına rağmen, Kur'ân'ın gönderilmesini sanki ezelde takdir edilmiş bir vaat ve adeta bir müjde olarak sunmaktadır. Bundan da en fazla önceki vahiylerin müntesiplerinin sevinmesi gerekir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, onların bu konuda beklenti içerisinde olduklarını belirtmektedir: “ *Onlara Allah katından ellerindeki (Tevrât) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kafirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine ulaşınca onu inkar ettiler....*”²⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'in önceki vahiylerle müheymin oluşu, i'tikât, ibadet, ahlâk, muâmelât, mezâcir (zararı defetme) vb. konularda olmuştur. Kur'ân'da Hz. Îsâ'ya (a.s) isnat edilen “ *Şüphesiz ben Allahın kuluym. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı. Ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı. Ve beni azgın bir zorba kılmadı.*”²⁹³ ayetinde iki temel ibadetin mevcûdiyeti müşâhede edilmektedir. Namaz ve zekât gibi bu iki temel ibadet mevcut muharref İncil'de görülmemektedir. Bu vahiylerin muhtevâlarına yapılan tahrifâtlar neticesinde, onların ortadan kaldırıldığı ya da ilâhî iradenin böyle bir vahiy vaz etmediği bir şekle büründüğü görülmektedir. İşte Kur'ân, bir taraftan önce gönderilen bir peygamberin diliyle bu ibadetlerin önceki vahiylerdeki inkâr edilemez varlığını bildirmekte, diğer taraftan da aynı ibadetlerin şekil ve muhtevâlarını ilâhî formatlarına uygun olarak ortaya koymaktadır. Böylece önceki vahiyleri tahrif edenler tarafından müminlerin gündeminden çıkarılmak istenen bu ibadetler, yeniden Kur'ân tarafından birer temel vecibe olarak ortaya konulmaktadır. Bu da Kur'ân'ın müheymin oluşunun başka bir yönüdür. Müfessirler genel olarak “Müheymin” kavramına rakîp, şahit, hâfız, mu'temen, emin, hâkim anlamları veririrken²⁹⁴; İbn Abbâs, bu kavramların anlamlarının birbirlerine yakın olduğunu söylemiştir.²⁹⁵

²⁹² Bakara 2/89.

²⁹³ Meryem 19/ 30-32.

²⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlip , *el-El-Hidâye*, III, 1766, 1768; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Temâm İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422, II, 199,200; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 128; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 55.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 128.

Kur'ân'ın "Müheymin" oluşu, tebdîl (değiştirilmiş) olmaktan korunmuş; diğer kitaplar üzerinde denetleyici, o kitapların doğruluğuna ve sabitliğine tanıklık edici olmasıdır. Kur'ân, şeriatlerin asıllarını kabul eder, mensuh hükümleri tayin eder, şeriat kılınan ebedî, bâkî hükümleri, şeriat kılınma vakti sona ermiş hükümlerden ayırt edendir. Önceki kitaplardaki hükümleri tebdîl (değiştirme) ve tağyîrden (değiştirme) koruyandır. Kur'ân, ilâhî kitaplardan bâkî olan şeriatleri birleştirmeyi ihtivâ eder.²⁹⁶

Kur'ân'ın önceki kitaplara müheymin oluşu, onların Kur'ân'a muvâfık olanını hak; muhâlif olanını bâtıl olarak ayırdığı anlamına gelmektedir. Kur'ân, ilâhî kitapların sonuncusu, en kapsamlısı, en büyüğü ve en sağlamı olarak telakkî edilmiştir. Önceki kitaplarda mevcut iyilikleri (Mehâsin) cemedden, diğerlerinde olmayan kemâlâtı (mükemmellikleri) artıran kitap olmasından dolayı hepsine tanık, koruyucu ve güven verici kılınmıştır. Allah da (c.c) kendini Kur'ân'ı korumakla mükellef kıldı. Allah (c.c) " *Şüphesiz Zikri(Kur'ân)'ı biz indirdik, onun koruyucusu da biziz*"²⁹⁷ buyurmuştur. Mâide, 5/48. ayetin devamında Hz. Muhammed'e (s.a.s) hitaben Arap, Acem, Ümmî²⁹⁸ ve Ehl-i Kitap arasında senden önceki peygamberlerin senin şeriatinle neshedilmemiş şeriat, hüküm ve kararlarıyla hükmet, denilmiştir.²⁹⁹

Kur'an'daki "Müheymin" kavramı üç şekilde te'vil edilmiştir:

1. Kur'ân kendisinden önceki kitaplar için itimat edilendir.
2. Hz. Muhammed (s.a.s) Kur'ân için itimat edilendir.
3. Önceki kitaplarda haber verilenleri tasdik edendir.³⁰⁰

Cumhurun "Müheymin" kavramı hakkındaki görüşü, Kur'ân, önceden indirilen kitapların doğruluğuna tanıklık eden; onlarda neshedilmeyen hükümleri kabul eden; şeriatin aslından olanları denetleyip gözetten ve muhâfaza eden, meyanında olmuştur. Muhkem ve mensûhlarda kendisine müracaat edilen, kendisiyle

²⁹⁶ Ebû Suud, *İrşâdü'l-Akl-ı Selîm*, III, 45.

²⁹⁷ Hicr 15/9.

²⁹⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/20. ayette "Ümmiyyîn" şeklinde mezkûrdür. Râzî, bu kavramın kendilerine vahyedilmiş belli bir kitabı olmayan toplumlara işaret ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Esed, *Meâl-Tefsir*, I, 92.

²⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 128.

³⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 554-555.

amel edilen ve terk edilen hükümleri ihtivâ etmek için önceki kitaplar hususunda itimat edilendir.³⁰¹ Kur'ân'ın müheyminliğinin (denetleyici) devamı, Kur'ân'ın tahrif edilmemiş olmasına bağlanmıştır.³⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'de ki, "...Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabbin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı."³⁰³ ayetin tefsirinde, Hz. İsmâil'in (a.s) zürriyetinden gelen son nebinin indirilen her kitabın üzerinde denetici, hâkim, şâhit, gözetici olan kitabı getirdiği ifade edilmiştir.³⁰⁴ Kur'ân'ın önceki kitapları birleştirici ve gözeticiliği, "Nûh'a vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik"³⁰⁵, "Rabbinizden bize bir mucize getirseydin ya? Peki Önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?"³⁰⁶ ayetleriyle anlatılmıştır.³⁰⁷

Beyyine Sûresinde söz edilen "Tertemiz sahifeleri okuyan"³⁰⁸ ayetindeki "Sahifelerin" Kur'ân ve diğer sahifeler olması muhtemeldir. Buna göre, diğer sahifeler Kur'ân'da, Kur'ân diğer sahifelerde mevcuttur. Onlar kendilerine ait olan sahifeleri, kitapları okuyorlar. Bu kitaplar Tevrât, Zebûr ve İncil'dir. Adetâ Kur'ân o kitaplarda, o kitaplar da Kur'ân içerisinde ifadesini, "Şüphesiz O, evvelkilerin kitaplarında mevcuttur."³⁰⁹, "İbrâhim ve Mûsâ'nın sahifelerinde mevcuttur."³¹⁰ ayetleri desteklemektedir. Kur'ân'ın okunmasıyla önceki kitapların okunmuş olacağı, "Benimle beraber olanların Kitab'ı ve İşte benden öncekilerin Kitab'ı(hiç birinde birden fazla ilah olduğuna dair hiçbir delil yok.)"³¹¹ ayetiyle delillendirilmiştir. Bakara, Âl-i İmrân ve Fâtır sûrelerinde vârid olan "Kur'ân öncekileri tasdik edici"³¹², "Onların yanındakileri tasdik edici"³¹³ ayetlerinde ifade edilen tasdik in de müheymin (gözetici, denetici, tanık) anlamında kullanıldığı nakledilmiştir.

³⁰¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 55.

³⁰² Şa'râvî, *Havâtır*, V, 3179.

³⁰³ Meryem 19/55.

³⁰⁴ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed el-Ma'rûf Ebû Zehre , *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y., IX, 4658.

³⁰⁵ Nisâ 4/163.

³⁰⁶ Tâhâ 20/133.

³⁰⁷ Şa'râvî, *Havâtır*, XV, 9462.

³⁰⁸ Beyyine 95/2.

³⁰⁹ Şuarâ 26/ 196.

³¹⁰ A'lâ 87/18-19.

³¹¹ Enbiyâ 21/24.

³¹² Âl-i İmrân 3/3; Fâtır 35/31.

³¹³ Bakara 2/101.

Sonuç olarak, önceki kitapların muhtevâsının Kur'ân'da mevcûd olduğu³¹⁴; Kur'ân'ın da önceki kitap ve sahifelere gözeticilik, muhâfızlık, müheyminlik, şahitlik ve tanıklık ettiği müşâhede edilmiştir.³¹⁵ Bu minvalde, Kur'ân'ın tanıklığında “Dinin Birliği” nin incelenmesi düşünülmektedir.

F. VAHİY KAYNAKLI KİTAPLARLA İLGİLİ YANILGILAR

Kur'ân-ı Kerîm'in ve muharref olmayan Tevrât/Zebûr/İncil'in, vahiy kaynaklı olması, Kur'ânla mutâbık olan, vahiy kalıntıları olarak tanımlanabilecek bazı ibarelerin Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmasını muhtemel kılmaktadır. Bu kanaat, hem lafzen hem de te'vil olarak tahrif edilmiş olan Kitâb-ı Mukaddes'in içerisinde mânâ olarak Kur'ân ayetleriyle benzeşen bazı metinlerin vârid olduğu düşüncesine sebebiyet vermiştir. İşte Kitâb-ı Mukaddes'in metinlerinin/Yahudilerin/Hristiyanların bazı ritüellerinin Kur'ân ayetleri ve İslâm'ın i'tikât, ibâdet, ahlâk ve muâmelâta yönelik bazı esaslarıyla benzeşmesi,³¹⁶ Müsteşriklerin dikkatini çekmiştir. Bu benzerlikler, Müsteşrikleri Kur'ân'a kaynak aramaya sevketmiştir. Kur'ân hakkında birçok araştırma yapmışlar ve yapmaya da devam edeceklerdir. Onların bu arayışlarını, beş grupta toplamak mümkündür:³¹⁷

1. Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudi tesiri gören müsteşrikler.
2. Hristiyan tesiri gören müsteşrikler.
3. Hem Yahudi hem de Hristiyan tesiri gören müsteşrikler.³¹⁸
4. Putperest tesiri gören müsteşrikler.³¹⁹
5. Müsteşriklerin metoduna karşı çıkan araştırmalar.³²⁰

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 588-592.

³¹⁵ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, Thk. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûlü'd-Dîn, 1422/2001, IV, 370.

³¹⁶ Bu benzeşmelerden üçüncü ve dördüncü bölümde bahsedilmiştir.

³¹⁷ Müsteşriklerin görüşlerinin gruplandırması ile ilgili olarak Bkz. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Terc. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yay., 1996, s. 29-31; Mahmud Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Terc. Abdulaziz Hatip, İzmir: Işık Yay., 1993, s.75-83; Salih Akdemir, “Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'e (s.a.s) Yaklaşımları”, *AÜİFD*, Ankara: 1990, XXXI, 193; Süleyman Ateş, “Bazı Ayetleri Müteşâbih Olan Kitap Kur'ân mıdır?”, *Tefsirin Dünü ve Bu Günü Sempozyumu*, Samsun: 1992, s. 6, 10.

³¹⁸ Müsteşriklerin bu iddiası ile ilgili olarak Bkz. Draz, *a.g.e.*, s. 117.

³¹⁹ Müsteşriklerin görüşü ile ilgili olarak Bkz. Draz, *a.g.e.*, s. 109; Akdemir, *a.g.m.*, s. 198.

³²⁰ Besattî Sâni' nin kabul ettiği bu görüş için Bkz. Akdemir, *a.g.m.*, s. 199-200.

Kur'ân'da Yahudi ve Hristiyan tesiri gören müsteşrikler, Kur'ân'ın Tevrât ve İncil'den toplanan bir kitap olduğunu iddia etmişlerdir. Kur'ân'daki anahtar kavramların İbrânî ve Süryânî asıllı olduklarını ifade etmişlerse de, bu tezlerini ispatlayacak deliller bulamamışlardır.³²¹

İslam'ın, Yahudilik içerisinden çıkmış olduğuna dair fikir, çok eski bir iddiadır. Bu iddiayı savunanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in Yahudi unsurları ihtivâ ettiğini söylemişlerdir.³²² Ancak; Kur'ân-ı Kerîm, Ehl-i Kitab'ın Tevrât'ı saklayıp gizlemek için tedbirler aldığından bahsetmektedir; “...Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz....”³²³ Buna göre İsrâiloğullarının bilgileri, Tevrât'taki bilgilerin öğrenilmesinde cimri davranmışlardır. Müslümanlar, birinci bölümde “Önemli Bir Kısımın Unutulması” alt başlığında zikredildiği gibi kendilerinden gizlenen Tevrât'ı çok sonraları incelemişlerdir.

Hristiyan tesiri görenler, tezlerini Yuhanna ed-Dımaşkî'nin ifadelerine dayandırmıştır. Buna göre, Hz. Muhammed (s.a.s) Aryüs mezhebine bağlı Bahira isimli bir rahiple konuştuğundan sonra bu dini kurmuştur. Kaynaklardan aktarılanlara göre; Hz. Peygamber, 12 yaşında iken amcası Ebû Tâlip ile Suriye seferinden döndüğü sırada bu rahiple karşılaşmıştır.³²⁴

Akl-ı selîm böyle bir karşılaşmanın Kur'ân'a kaynaklık edebileceğini kabul etmez. Bunun sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. 12 yaşını geçmeyen bir çocuğun böylesi kısa bir karşılaşmada Kur'ân-ı Kerîm gibi insanlık tarihinin en büyük şaheserini oluşturacak bilgileri öğrenebilmesi tasavvur edilemez. Bu karşılaşmada Hz. Muhammed (s.a.s) rahip Bahira'ya hiçbir şey sormamış, aksine sorulan sorulara cevap vermekle iktifâ etmiştir. Bahira bu sorulara aldığı cevaplar neticesinde bu çocuğun ileride nübüvvetle görevlendirileceği fikrine varmıştır.³²⁵ Bu hadise, Hz. Muhammed'in (s.a.s) önceki vahiylerde müjdelendiğine işaret eder.

³²¹ İbrâhim Bayraktar, “ Müsteşrikler ve Hz. Peygambere Bakışları ”, *ATÜİFD*, S. 21, Erzurum: 2004, s. 41.

³²² Zakzûk, *a.g.e.*, s. 77, 78; Akdemir, *a.g.m.*, s. 193

³²³ En'âm 6/91; Bkz. Bakara 2/ 79; Âl-i İmrân 3/78; Mâide, 5/15; Draz, *a.g.e.*, s. 119.

³²⁴ Draz, *a.g.e.*, s. 113; Zakzûk, *a.g.e.*, s. 78; Akdemir, *a.g.m.*, s. 196.

³²⁵ Draz, *a.g.e.*, s. 113; Akdemir, *a.g.m.*, s. 196, 197.

2. Hz. Muhammed'in (s.a.s) Bahira ile karşılaşmasının, bütün kervanların huzurunda gerçekleştiği kaynaklarda belirtilmiştir.³²⁶ Eğer bu karşılaşmada Kur'ân, Bahira'dan alınmış olsaydı; ticaret kervanlarında bu mülâkata şahit olanlar, bunu dillendirirlerdi. Hz. Muhammed'e (s.a.s) kendi asrında muhâlif olanlar (Ehl-i Kitap ve Müşrikler) ise, bunu Hz. Peygamber'in aleyhine kullanırlardı. Bu minvalde bir değerlendirme ve itiraz, hiçbir kaynakta şu ana kadar gündeme gelmemiştir.³²⁷

3. Hz. Muhammed (s.a.s) ümmî (okuma/yazma bilmeyen) bir peygamberdir.³²⁸ Kur'ân-ı Kerîm'den önce her hangi bir kitap okumamış ve yazı da yazmamıştır. Ayet, Hz. Peygamberin bu durumunu risâletin ilâhîliğine delalet eden bir delil olarak göstermektedir: *“Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun. Öyle olsaydı gerçeği iptal etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.”*³²⁹ Bu karşılaşmada okuyup yazması mümkün değildir.

4. Hz. Muhammed'in (s.a.s) asrında Esk-i ve Yeni Ahd'in Arapça'ya tercümesi mevcut değildir. Kitâb-ı Mukaddes'in Arapça tercümesi peygamberimizden çok sonra yapılmıştır. İncil'in Arapça tercemesi ise, M.S. IX ve X. asırda yapılmıştır.³³⁰

5. Hz. Muhammed'in (s.a.s), Kur'ân gibi eşsiz, muciz bir şaheseri bu kısa karşılaşmada yazması, hıfzetmesi, nübüvvetle görevlendirildiği 40 yaşına kadar muhâfaza etmesi tasavvur edilemez.

6. Kaynaklar, Kur'ân'ın nüzûl sürecinin takrîben 23 yıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu kadar uzun zaman süreci içerisinde inen Kur'ân'ın, kısa bir karşılaşma sürecine hapsedilmesi insafli bir yaklaşım değildir.

Asrımızda bu iddiada bulunanlar, Kur'ân-ı Kerîm'de Hristiyan unsurların daha baskın olduğu fikrini, “Kıyamet ve Âhîret” ile ilgili konulardaki benzerlikten

³²⁶ Draz, *a.g.e.*, s. 113.

³²⁷ Bkz. Zakzûk, *a.g.e.*, s. 81.

³²⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/164; A'râf 7/157; Cum'a 62/2; Draz, *a.g.e.*, s. 117.

³²⁹ Ankebût 29/48; Draz, *a.g.e.*, s. 117.

³³⁰ Draz, *a.g.e.*, s. 119.

hareketle savunmuşlardır.³³¹ Bu konulardaki benzerliğin sebebi, Yeni ahd'in aslının ve Kur'ân'ın kaynağının vahiy olmasıdır.³³²

Hem Yahudi hem de Hristiyan etkisini savunanlar, İslam'ın Yahudi ve Hristiyan örf ve geleneklerinin yaygın olduğu bir bölgede ortaya çıkmasını gerekçe göstermişlerdir. Buna göre İslam'ı yeni bir din değil; sapık bir Yahudi ve Hristiyan mezhebi olarak görmek istemişlerdir.³³³

Putperest tesirini iddia eden müsteşrikler, Kur'ân doktrini teşkil eden bütün unsurların Kur'ân nâzil olmadan önce Hicaz çevresinde mevcut olduğu tezini savunmuşlardır.³³⁴ Buna göre; Hz. Muhammed (s.a.s) yeni bir din getirmemiş, aksine zamanına ait görüşlere tâbî olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Bu tezi savunanların başında gelen Renan, putperest Arap kavmini, Allah'ta (c.c) hiçbir surette çeşitlilik ve çokluk tanımayan ve onu daima doğurmamış ve doğrulmamış tek bir varlık olarak düşünen bir kavim olarak tanıtır.³³⁵ Bu tezi, geçmişten günümüze Renan dışında taraflı/tarafsız başka hiçbir kimse dillendirmemiş ve bu iddia hiçbir eserde yer almamıştır. Bu tezi benimseyen Renan, Hz. Peygamberin müşriklerle yapmış olduğu, Bedir, Uhud, Hendek ve Mekke'nin fethi vb. mücadeleleri göz önünde bulundurmamıştır. Putperestlerle aynı inancı kabul eden Hz. Muhammed'in (s.a.s) bu kadar mücadeleyi yapması ma'kul değildir. Renan bunlara hiç değinmemiştir. Bu putperest kavmin, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye, fuhuş yapma, kadınlara vermiş oldukları mihri zorla alma, yetimlere zulmetme vb. saygınlıklarını ortadan kaldıran vasıflarına temas etmemiştir.³³⁶

Müsteşriklerin metoduna karşı çıkanlar, Kur'ân'ın ilâhî bir kitap, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Allah (c.c) tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu kabul ederler. Besatti Sâni, İslam'ın Hz. İbrâhim (a.s) ve oğlu Hz. İsmâil'in (a.s) yapmış olduğu hayır duanın icâbet edilmesi neticesinde ortaya çıktığını kabul etmektedir. Besatti Sâni, İslam dinine inanan biri değildir. Katolik akîdesine inanmış

³³¹ Bkz. Zakzûk, *a.g.e.*, s. 77.

³³² Akdemir, *a.g.m.*, s. 197.

³³³ Zakzûk, *a.g.e.*, s. 77; Akdemir, *a.g.m.*, s. 197.

³³⁴ Bkz. Zakzûk, *a.g.e.*, s. 77.

³³⁵ Draz, *a.g.e.*, s. 109; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara: TDV Yay., 2014, s. 198.

³³⁶ Bkz. Draz, *a.g.e.*, s. 107-108.

Hristiyan bir din adamıdır. İslâm'ın Hristiyan teslis akîdesini reddetmediğini, sadece ortadoks teslis inancını reddettiğini savunmuştur. Bu minvalde, Hz. Muhammed (s.a.s) ve Müslümanların Kur'ân'ı anlamadığını iddia etmiştir. Kur'ân'a Hristiyan dünyasında mevcut olan mezhepsel bir anlayışla yaklaşmıştır.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) i'tikâdî konularda kendisine gelen vahyi anlamaması imkânsızdır. Çünkü Allah (c.c), nâzil olan ayetleri insanlara açıklaması³³⁷, ihtilafa düştükleri hususu izah etmesi, insanlara bir rehber ve rahmet vesilesi olması için Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı indirmiştir.³³⁸

Bu ayetlerden anlaşılacağına göre, Hz. Peygamberin tebliğ vazifesinin yanında teybîn (açıklayıp izah etme) görevi de vardır. Bir peygamberin tebliğ ettiği ayetleri açıklayabilmesi, onları iyice anlamasına bağlıdır. Bir peygamberin tebliğ ettiği ilâhî vahyi anlamadan açıklaması mümkün değildir.³³⁹

Kur'ân-ı Kerîm, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın dayandığı temel inanç esasları reddetmiştir. Onları ondört asır önce, Hz. Mûsa (a.s) ile Hz. İsa'nın (a.s) dininin aslında var olan ortak inanca davet etmiştir. Bu ortak inanç şunlardır.³⁴⁰:

- 1- Allah'tan başkasına kulluk etmeyin.
- 2- Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.
- 3- Allah dışında birbirlerinizi rabler edinmeyin.

Bütün peygamberler, insanlara aynı dini, tevhidi tebliğ etmiştir. Ancak insanoğlu çeşitli sebeplerin etkisinde kalarak tevhid dinini tahrif etmekten geri kalmamıştır. Nitekim Hz. İsa'dan (a.s) sonra Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinin öncesindeki asırda tevhid dininin tamamen yok olduğu görülmektedir. Tevhid akîdesinin yok oluşu İncillerden kaynaklanmamaktadır. Tevhîd'e ters düşmenin temelinde kilise reislerinin yorumları, görüşleri yatmaktadır. Kilise reisleri, tevhide aykırı teslis inancını kabul ettirmek için mücadele etmişlerdir. Muhâlifleri susturmak için kaba kuvvete bile başvurmaktan kaçınmamışlardır.³⁴¹

³³⁷ Nahl 16/ 44.

³³⁸ Nahl 16/64.

³³⁹ Akdemir, *a.g.m.*, s. 200-201.

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/ 64.

³⁴¹ Akdemir, *a.g.m.*, s. 202-204.

Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların birbirine benzer dînî ritüellerinin bulunması, birbirlerinden etkilenmesi anlamını taşımamaktadır. Bu benzerlikler, bu din mensuplarının kutsal kitapların asıllarının vahiy kaynaklı olmasından dolayı bir olmasına bağlıdır. Her ne kadar Kitâb-ı Mukaddes tahrif edilmiş olsa da bazı vahiy kalıntılarının günümüze kadar gelmesi muhtemeldir. Bu benzerliği ancak Kur'ân'ın müheyminliğinde (denetiminde) anlamamız mümkündür.

G. ÇAĞDAŞ ÂLİMLERİN BAZILARININ DİNİN BİRLİĞİ İLE İLGİLİ YANILGILARI

Bu konuyla ilgili çağımızda, hem İslam dünyasındaki hem de Ülkemizdeki ilmî çalışmaları, İslâm düşüncesini etkileyen iki isim dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Fazlurrahman; diğeri Süleyman Ateş'tir. Asrımızda muteber kabul edilen her iki ilim ehlinin dinin birliği kapsamında Ehl-i Kitab'ın iyilerinin cennete gidebileceği tezini savunması büyük tenkide maruz kalmalarına sebebiyet vermiştir. Bu minvalde her iki ismin dillendirdiği bu görüş bağlamında konu ele alınacaktır.

Fazlurrahman (v. 1408/1998), *“Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder, salih amel yaparsa onlara rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”*³⁴² ayetini delil göstererek, Allah'a (c.c) ve âhirete iman edip, salih ameller yapan her insanın hangi dine, hangi gruba mensup olursa olsun kurtuluşa ereceğini iddia etmiştir. Fazlurrahman, bu ayetle ilgili tefsirlerdeki iki görüşü ele almıştır:

1. Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerden olup sonradan Müslüman olanlardır. Fazlurrahman, bu dört inanan gruptan birisinin de Müslümanlar olduğu göz önünde bulundurulursa, bu görüşün abartıldığı bariz olarak anlaşılır, demiştir.

2. İslam gelmeden hemen önce yaşamış olan iyi Hristiyan, Yahudi ve Sâbiîlerdir. Fazlurrahman, bu görüşün önceki görüşten daha zorlama olduğunu iddia etmiştir.³⁴³

³⁴² Bakara 2/62; Bkz. Mâide 5/69; Hacc 22/17.

³⁴³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 266.

Süleyman Ateş, “İlâhî Dinlerde Ruh Birliği” başlıklı makalesinde dinin birliğini, bütün peygamberlerin dininin İslam olduğunu Bakara 2/ 62. ayeti üzerinden anlatmıştır. Peygamberlerin dininin üç temel esas üzerinde birleştiğini, bunların tevhid, âhirete iman ve salih amel olduğunu ifade etmiştir. Buna ilaveten kitap ehlinin kesip pişirdiklerinin Müslümanlara, Müslümanların yiyeceklerinin Ehl-i Kitaba helal olmasının, Ehl-i Kitap kadınlarıyla evliliğe müsaade edilmesinin, dinin birliğine işaret ettiğini ifade etmiştir.³⁴⁴

Fazlurrahman ve Süleyman Ateş Ehl-i Kitab’ın âhiretteki durumu ile ilgili hususlarda ittifak etmişlerdir.³⁴⁵ Başka bir ayetin tefsirinde Ateş, Allah’a (c.c) şeksiz inanan, âhirete inanan, salih amelde bulunan, Hz. Muhammed’in (s.a.s) peygamberliğini ve ona gelen Kur’ân’ın da Cenâb-ı hakkın vahyi olduğunu kabul etmekle birlikte Müslüman olmayıp kendi dini üzere giden insanların da cennete gireceğini söylemektedir. Hz. Peygambere tâbî olmak tevhîdin şartı değildir. Muvahhid Hristiyanlar, cennetle müjdelenmiştir. Kur’ân Hristiyanların teslise inananlarını cennetle müjdelemediğini ifade etmiştir.³⁴⁶

Hem Fazlurrahman’ın hem de Süleyman Ateş’in bu ayetle alakalı görüşleri, peygamberlere imanı devre dışı bırakmaktadır. Peygamberlere iman olmadan kitaplara, meleklere ve âhirete iman nasıl olacaktır? Bu sorunun cevabını müphem bırakmışlardır. Yahudi, Hristiyan ve Sâbîler, Hz. Muhammed’e (s.a.s) iman etmeden Allah’a (c.c), ahiret gününe iman edip, salih ameller yaparak kurtuluşa erişmişse, “İman edenler” ifadesine göre Müslümanlar da Hz. Muhammed’den (s.a.s) önceki peygamberlere iman etmeden kurtuluşa erecek anlamına gelmektedir. Bu görüş, hem Kur’ân’ın ruhuna aykırı hem de tatmin edici değildir. Fazlurrahman’a kadar bu görüşü dillendiren müfessir, mütekellim İslam âlimi olmamıştır. Ayrıca; ayetin nüzûl sebebi de bu görüşü desteklememektedir. Bakara 2/62. ayeti, ümmetine tebliğ eden Hz. Muhammed (s.a.s), bir taraftan Allah’ın (c.c) resûlü olduğuna insanları davet ederken, diğer taraftan cennete gitmek için kendisine iman edilmesinin şart olmadığını ifade etmesi, sadece Allah’a (c.c) ve âhirete iman ile salih amel

³⁴⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s. 266; Ateş, “İlâhî Dinlerin Ruh Birliği”, *II. Din Şûrâsı Tebliğ ve Müzâkereler (23-27 Kasım 1998)*, Ankara: DİB Yay., 2003, s. 106.

³⁴⁵ Ateş, *Yüce Kur’ân*, I, 174-175: III, 34; IV, 527, 528.

³⁴⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân*, III, 34; IV, 527.

yapılmasının yeterli olduğunu söylemesi risâlet müessesesinin çelişkisi olmaz mı? Son nebi, kendisine imanın şart olmadığını söyledikten sonra insanlara nübüvvetini nasıl anlatır? Allah (c.c), son nebiyi bir taraftan ilâhî vahyi tebliğ etmesi için görevlendirirken; diğer taraftan Allah'ın (c.c) insanlara Allah'a (c.c), âhirete iman ve salih amelle cennete girebileceğini, son nebi başta olmak üzere peygamberlere imanın şart olmadığını söylemesi mümkün müdür? Bu sorular cevabını aramaktadır. Ayrıca bütün peygamberler gönderildikleri kavimlere, sadece Allah'a (c.c), ahirete iman ve salih ameli tavsiye edip, kendi nübüvvetlerine imanın gereksizliğini tebliğ etmeleri, onların risâletinde çelişki oluşturmaz mı? Allah'ın (c.c) peygamberlerine böyle vahiy göndermesi, O' nun adalet ve tek ilah olma vasfına uyar mı?

Kanaatimizce, Peygamberlere iman olmadan dinin birliğini iddia etmek mümkün değildir. Aslında, Allah'a iman, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman gibi i'tikâdî esasları birbirinden bağımsız, bağlantısız, ilişkisiz, kopuk ele almak doğru değildir. Allah peygambersiz kitap göndermemiştir. Peygamberler ise ümmetlerini mutlaka cennetle müjdelemiş, cehennemle uyarmıştır. Peygamberler müjdeleme ve uyarma görevini Allah'tan (c.c) aldıkları vahiyle yapmışlardır. Bu bağlamda, i'tikâdî esaslar, bir zincirin halkası gibi birbirleriyle sıkı bir bağlantı içerisinde ve birbirlerinin ayrılmaz şubeleridir. Tevhid akîdesi, Allah'a (c.c) iman, başta Hz. Muhammed (s.a.s) olmak üzere bütün nebilere iman, âhiret iman da ahiret ahkâmının tamamına imanı ihtivâ eder. Bakara 2/62 ile Mâide 5/69. ayetler, buna delil gösterilebilir. Bu ayetlerde Yahudî, Hristiyan ve Sâbiilerin³⁴⁷ zikredilmesi, muharref olmayan Tevrât, İncil ve Zebûr'un aslının tevhid akîdesinde, âhirete imanda ve salih amellerde Kur'ân'la ittifak ettiklerine işaret eder. Bu ayetler, *“Onlar yanlarındaki Tevrât ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir....”*³⁴⁸, *“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar. Böyle iken içlerinden bir kısmı bile bile gerçeği*

³⁴⁷Kanaatime göre, ayette zikredilen iman edenlerden murad Kur'ân'a ittiba eden Müslümanlar, Yahudilerden murad Tevrât'a ittiba edenler, Hristiyanlardan murad İncil'e ittiba edenler olduğuna göre Sâbiilerden murad Zebûr'a ittiba edenler olması muhtemeldir. Bu ayetteki üç grup kendilerine kitap verilenlerdir. Onlara atfedilen Sâbiiler de kendilerine kitap verilenler olduğu neticesini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Mâide 5/69, Hacc 22/ 17. ayetlerde Sâbiîn kelimesi Yahudilerden sonra, Hristiyanlardan önce zikredilmiştir. Bu sıralama Ehl-i Kitab'a inzal olunan Tevrât, Zebûr ve İncil'in sıralamasına tekâbülmektedir.

³⁴⁸ A'râf 7/ 157.

gizlerler."³⁴⁹ ayetleriyle irtibatlandırıldığında, âhirette korku ve üzüntü olmayacak olan Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler'in kendilerine indirilen Tevrât, Zebûr ve İncil'e tebdîl/tağyîr etmeden ittibâ eden, kendilerine gönderilen Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsbâ (a.s) gibi nebilere ittibâ eden, kendi kitaplarında yazılı buldukları, oğulları gibi tanıdıkları Hz. Muhammed'in (s.a.s) zamanına ulaşsalar da, ulaşmasalar da tasdik eden Ehl-i Kitap olduğu görülmektedir.

Bakara 2/83. ayetteki ahidle, âhir zamanda gönderilen peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s), önceki nebilere kitaplarında sabit olan vasıfları kastedilmiştir. Bu meyanda Allah, Hz. İsmâil'in (a.s) zürriyetinden ümmî bir nebi göndereceğini, ona ittibâ edip, gönderilen nuru tasdik edenlerin hem günahlarının bağışlanacağını hem de cennete girmek üzere iki ecir alacağını haber verip; bu ahdi, Hz. Mûsâ'nın (a.s) lisanıyla almıştır. Kur'ân'ı tasdik edenlerin elde ettiği ecirin birisinin Hz. Mûsâ (a.s) ve İsrâiloğullarının, diğer nebilere getirdiklerine ittibâ etmelerinden dolayı verilen ecir; diğerinin ise, Hz. İsmâil'in (a.s) zürriyetinden ümmî nebi Hz. Muhammed'in (s.a.s) getirdiklerine ittibâ ve tasdik etmelerinden dolayı verilen ecir olduğu ifade edilmiştir. Allah Teâlâ, peygamberlerden birbirlerini tasdik edip dayanışma sözü aldığını Âl-i İmrân 3/81. ayette şöyle açıklamaktadır: “ *Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: ‘Bakın size kitap ve hikmet verdim. Sonra yanınızda bulunan (kitapları) doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ahdimi üzerinize aldınız mı?’ demişti. “ Kabul ettik” dediler. O halde şahit olun. Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım, dedi.*” Peygamberlerin Hz. Muhammed'i (s.a.s) müjdelemesi ve birbirlerini tasdik ettiğini ihtivâ eden ayetler, bu bölümdeki, “Peygamberlerin Birbirlerinin Tasdik Etmesi” ve “Hz. Muhammed'in Müjdelenmesi” başlığı altında değerlendirilmiştir. Peygamberlerin birbirlerini tasdik edip, desteklemesi, ümmetlerini de ihtivâ etmektedir. Bu minvalde Ehl-i Kitap'ın cennete gidebilmesi için Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve önceki nebilere iman etmesi gerekmektedir.

Hem Ateş hem de Fazlurrahman kitap ehlinde kendilerine verilen kitapların hükümlerini tam uygulayan, iyi Hristiyan, iyi Yahudilerin cennete girebileceğini;

³⁴⁹ Bakara 2/146.

işlerine gelen kısımları uygulayıp, işlerine gelmeyen kısımları unutan Yahudi ve Hristiyanların cennete giremeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu ifadelerden hareketle, Ehl-i Kitap kendilerine verilen Tevrât ve İncil’i tam uyguladıkları takdirde Allah’a (c.c) iman, başta Hz. Muhammed (s.a.s) olmak üzere bütün peygamberlere, kitaplara, meleklerle ve âhirete iman etmek gibi itikâdî esasları yerine getirmiş olurlar. Kur’ân’a ittibâ etmeleri gerektiğinin de idrakinde olurlar. Çünkü hem Tevrât’ın aslı hem de İncil’in aslı, onlara Hz. Muhammed (s.a.s) ve Kur’ân’a ittibâ etmeyi emretmiştir.

Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve Kur’ân’a ittibâ etmeyenlerin kurtuluşa ermeyeceğine işaret eden diğer ayetleri şöyle sıralayabiliriz:

*“Onlar, yanlarındaki Tevrât’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’ân’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir”*³⁵⁰

*“O kimseler ki ne Allah’ı tanırlar ne resûllerini ve o kimseler ki Allah’ı tanıdığını iddia edip resûllerini tanımayarak, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler. Ve o kimseler ki ‘resûllerin bazısına îmân ederiz, bazısını reddederiz’ derler ve böylece îmân ile küfür arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azab hazırlamışızdır.”*³⁵¹

Bu ayet, peygamberlere imanın Allah’a (c.c) imandan ayrılamayacağını ifade etmiştir. Ayette mevcut *“Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler.”* ifadesi, Bakara 2/62. ayette söz edilen Allah’a (c.c) imanın, peygamberlere imanı da ihtivâ ettiğine delildir. Şu ayet bu delili te’kîd etmektedir. Allah Teâlâ, İsrâiloğullarından *“And olsun Allah İsrâiloğullarından sağlam bir söz almıştı. Onlardan oniki temsilci başkan seçmiştik. Allah şöyle demişti: ‘sizinle beraberim. And olsun eğer namaz kılar, zekât verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah’a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim. Ve And olsun sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan*

³⁵⁰ A’râf 7/157; Bkz. Bakara 2/285; Nisâ 4/136.

³⁵¹ Nisâ 4/150-151.

sonra sizden kim inkâr ederse mutlaka o dümdüz yoldan sapmıştır.”³⁵² ayetiyle mîsâk almıştır.

Araştırmamızın “Peygamberlere İmanda Birlik” başlığı altında bulunan bölümde Râzî, peygamberlere imanın namaz ve zekâtтан sonra zikredilmesini, Yahudilerin kurtuluşlarının hâsıl olmasında namaz ve zekâtın gerekli olduğunu kabul ettiklerini, ancak resûllerin bazılarını yalanlamada ısrar ettiklerini ifade etmiştir. Bu ayet, Yahudilere bütün nebilere imanın gerekli olduğunu, resûllere iman olmadan namaz ve zekâtın kurtuluşu sağlayamayacağını beyan etmektedir.³⁵³ Buna göre; namaz, ve zekât, salih amel kapsamında değerlendirildiğinde salih amelin kurtuluş için yeterli olmadığı görülmektedir. Bu ayette cennete girmenin şartlarından birinin peygamberlere iman ve onları desteklemek olduğu ifade edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm hangi dine, gruba mensup olursa olsun kurtuluşa ereceklerin hangi vasfı taşımasını gerektiğini, “*Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*”³⁵⁴ ayetiyle özetlemiştir.

Kanaatimize göre Bakara 2/62 ile onun müşâbihi olan ayet, Hz. İsa (a.s) gelmeden muharref olmayan Tevrât’ın hükümlerini, Hz. Muhammed (s.a.s) gelmeden muharref olmayan İncil’in hükümlerini tam uygulayan Ehl-i Kitap ile, Kur’ân’ın hükümlerini tam olarak uygulayan Müslümanların âhiretteki durumunu beyan etmiştir. Bu Allah’a iman, âhirete iman ve salih amelle açıklanmıştır. Allah’a iman, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman; âhirete iman ise, kıyamet, haşr, cennet ve cehennem olmak üzere âhiret ahkâmının tamamını; salih amel ise, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetleri ve helal, temiz, iyi ve güzel işler yapma gibi ahlâkın güzel ilkelerini yerine getirmeyi ihtivâ etmektedir. Bu minvalde Semâvî Kitapların getirdiği hükümler birdir.

Sonuç olarak, bu gün Müslümanlar, zamanına yetişemedikleri peygamberlere iman etmekle mükellef oldukları gibi, Ehl-i Kitap müntesipleri de peygamberimizin zamanına ulaşmasalar da Hz. Muhammed’e (s.a.s) inanmakla mükelleftirler.

³⁵² Mâide 5/12.

³⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XI, 324.

³⁵⁴ Âl-i İmrân 3/85.

Ateş ve Fazlurrahman bu mevzûdaki yanılığlarından biri hadislere hiç yer vermemiş olmalarıdır.

Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde ve Dârimî'nin "Sünen"inde hadisin metni şu şekildedir:

جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِأَخٍ لِي مِنْ فَرِيطَةَ، فَكَتَبَ لِي جَوَامِعَ مِنَ التَّوْرَةِ، أَلَا أَعْرَضُهَا عَلَيْكَ؟ قَالَ: فَتَغَيَّرَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: عَبْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ تَابِتٍ فَقُلْتُ: لَهُ أَلَا تَرَى مَا بَوَّجَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ عُمَرُ: رَضِينَا بِاللَّهِ تَعَالَى رَبًّا، وَبِالإِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا، قَالَ: فَسَرَّيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: " وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ أَصْبَحَ فِيكُمْ مُوسَى، ثُمَّ اتَّبَعْتُمُوهُ، وَتَرَكَتُمُونِي لَضَلَلْتُمْ، إِنَّكُمْ حَطُّي مِنَ الْأُمَّمِ، وَأَنَا حَطُّكُمْ مِنَ النَّبِيِّينَ³⁵⁵

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ بَدَأَ لَكُمْ مُوسَى فَاتَّبَعْتُمُوهُ وَتَرَكَتُمُونِي، لَضَلَلْتُمْ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ، وَلَوْ كَانَ حَيًّا وَادْرَكَ نُبُوتِي، لَاتَّبَعْتَنِي

Hiz. Ömer, Peygamberimize gelir: *"Ya Rasulallah! Beni Kurayzâ'da bir kardeşim var. O'na uğradım. O da bana Tevrât'tan hikmetli şeyler yazdı. Onu sana arz edebilir miyim? dedim. Allah Rasulü'nün yüzü değişti. Abdullah yani İbn Sâbit (Ömer'e) Allah resûlünün yüzünü görmedin mi? dedim, dedi. Sonra Ömer: 'Rabbimiz Allah, dinimiz İslam, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)' dedi. Allah Resûlü sakinleşti ve dedi ki: ' Muhammedin nefsi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, Mûsâ sizin içinizde olsa siz de ona tabi olsanız dalalette düşerdiniz. Sizler ümmetlerden benim hissemsiniz, ben de nebilerden sizlerin hissensizdeyim.'*; diğer ifadeyle Allah (c.c) Resûlü, *' Mûsâ içinizde olsa, siz de ona ittibâ etseniz, doğru yoldan sapmış olurdunuz. Mûsâ hayatta olup, nübüvvetimi idrak etseydi bana ittibâ ederdi.'* buyurmuştur."³⁵⁶

لَا تَسْأَلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ، فَإِنَّهُمْ لَنْ يَهْدُوكُمْ، وَقَدْ ضَلُّوا، فَإِنَّكُمْ إِمَّا أَنْ تُصَدِّقُوا بِبَاطِلٍ، أَوْ تُكْذِبُوا بِحَقٍّ، فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ، مَا حَلَّ لَهُ إِلَّا أَنْ يَتَّبِعْتَنِي

Cabir'in rivayet ettiği bir hadiste peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *" Ehl-i Kitaba bir şey sormayınız. Zira onlar sizleri doğru yola götürmeyeceklerdir. Onlar sapıttılar. Çünkü sizler (onlara uyarsanız), ya batılı tasdik eder ya da hakkı*

³⁵⁵ İbn Hanbel, Müsned, XXX, 280.

³⁵⁶ Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, Sünen, Thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/ 2000, I, 403, H. No: 449.

yalanlarsınız. Şayet Mûsâ canlı olarak aranızda zuhur etse, bana tâbî olması ona helal olur.”³⁵⁷

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ، وَلَا نَصْرَانِيٍّ، ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ، إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ

“Nefsimi elinde tutan (Allah'a) kasem olsun ki, bu ümmetten her kim ister Yahudi ister Hristiyan olsun beni iştir, sonra da bana gönderilenlere inanmadan ölecek olursa mutlaka cehennem ehlinden olacaktır.”³⁵⁸

Fazlurrahman ve Ateş'in yanılığları şöyle özetlenebilir:

1. Ayetin nüzûl sebebi göz ardı edilmiştir.
2. Ayetleri kelime kelime tahlil eden geçmiş müfessirlerin hiç biri, bu görüşü dillendirmemiştir.
3. Bakara 2/41, 91, 136, 285; Âli İmrân, 3/19, 132; Nîsâ 4/14; Mücâdele 58/20. ayetler, cennete gitmek için Hz. Peygambere iman etmenin şart olduğunu belirtmiştir.
4. Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletinden önce, Ehl-i Kitab'ın, Hz. Muhammed'i (s.a.s) ve Kur'ân'ı tasdik ettiğini; Kur'ân, bir çok ayette haber vermektedir. Bakara 2/62 ve müşâbihi olan ayetlerdeki tevhid inacına sahip olmalarından, ahirete iman etmelerinden ve salih amel işlemelerinden dolayı korkutulmayacak/mahzun edilmeyecek olan Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerden maksadın, peygamberimizin risâletinden önceki kendilerine kitap verilenler olması mümkündür. Çünkü kendilerine kitap verilenler, peygamberimizin risâletinin Allah tarafından kesinleştirilmesinden sonra hasedlerinden dolayı onun risâletini reddetmişlerdir. Âl-i İmrân 3/ 19. ayette zikredildiği gibi gelen ilimle alakalı müfessirlerin genel kanaatleri, kendilerine kitap verilenlerin Hz. Muhammed'in (s.a.s) İslam'la geldiği bilgisini öğrendikten sonra ihtilafa düşmeleri şeklindedir. Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmeden kitaplarında yazılı buldukları vasıflarından dolayı

³⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, XXII, 468.

³⁵⁸ Müslim, *İman*, 240(153).

ona iman etmişlerdir. Ancak onun nübüvvet vazifesiyle ilgili Tevrât'ta beyan edilen bilginin zuhûrundan sonra hasedlerinden dolayı ihtilafa düşmüşlerdir.³⁵⁹

Burada göz ardı edilmemesi gereken hususlardan bazıları ise, hem Tevrât'ta hem de İncil'de Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ'dan (a.s) sonra peygamber geleceğinin bildirilmesidir. Kur'ân ise, Hz. Muhammed'in (s.a.s) son peygamber olduğunu ifade etmiş, ondan sonra peygamber gelmeyeceğini beyan etmiştir. Kur'ân'ı Kerîm bir taraftan dinin Kur'ân'la tamamlandığını ifade ederken, diğer taraftan Kur'ân'da hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını ilan etmiştir. Hz. Mûsâ (a.s) asrından Hz. İsâ (a.s) asrına kadar tam ve eksiksiz olan Tevrât Hz. İsâ (a.s) asrında noksan kalmıştır. Allah (c.c) bu eksikliği İncil ile tamamlamıştır. Hz. İsâ (a.s) asrından Hz. Muhammed (s.a.s) asrına kadar tam ve eksiksiz olan İncil, Hz. Muhammed (s.a.s) asrında noksan kalmıştır. Allah (c.c) Kur'ân'la bu eksikliği giderip kemâle erdirmiş, kıyamete kadar Kur'ân'da hiçbir şeyi noksan bırakmamıştır. Allah (c.c), Kur'ân'la dinini kemâle erdirip tamamlamıştır. Ayrıca, Hz. Mûsâ'yla (a.s) gönderilen Tevrât ve Hz. İsa'yla (a.s) gönderilen İncil sadece İsrâiloğullarına hitap etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ise, tüm insanlığa hitap etmektedir. Bu meyanda Tevrât ve İncil zâhiren ulusal, Kur'ân ise, evrensel vasıftadır. Buna göre, Kur'ân ve sonrası asırdaki Ehl-i Kitap, kendi kitaplarını takip edip Kur'ân'a inanmamakla mensûbu oldukları dini eksik yaşamış olurlar. Kur'ân'a ittibâ etmekle mensûbu oldukları dini tamamlamış olacaktırlar.

Dinin Birliğinin anlatılmasında Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz Muhammed (s.a.s) arasındaki vahiy süreci önem taşımaktadır. Hz. Mûsâ (a.s) Tevrât, levhalar ve şeriat sahibi, İsrâiloğullarına gönderilen bir elçidir. Hz. İsâ (a.s) ise yeni bir şeriatle gelmeyip Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatini tatbik için gönderilmiştir. Kavmini Tevrât öğretilerine tabi olma üzerine davet etmiş, imanın doğruluğuna ve ihlâsına davet edip, madde sevgisinden uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Onlara Rûhâniyeti'l- Hâlisâ ismi verilmiştir. Bundan dolayı Hz. İsâ "Ben Namus'un (Cebrâil) Mûsâ'ya getirdiklerini yıkmak için değil; bizzat yeniden inşa etmek için geldim" demiştir.

³⁵⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 267; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 201; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1415, I, 202; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I, 422.

Buhârî, Varaka b. Nevfel'in şöyle dediğinden bahseder: Bu Namus (Cebrail) Allah'ın (c.c) Mûsâ'ya indirdiği Nâmus-u Ekberdir (Cebrail). Ahkâf 46/30. ayette cinlerin lisanîyle Kur'ân şöyle buyurmaktadır: “ *Dediler ki Ey Kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğruya ileten bir kitap dinledik.*” Bu ayetten anlaşıldığına göre, cinlerin Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirileni ve önceki kitapları bildikleri ve Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilenlerle önceki kitapların aynı olduğunun farkında oldukları anlaşılmaktadır.³⁶⁰

Şehâte, ilgili ayeti dikkate alarak şeriat bağlamında Hz. Mûsâ (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında gönderilen Hz. Îsâ'ya (a.s) ait müstakil bir şeriat olmadığını ifade etmektedir. Hz. Mûsâ (a.s), medenî (şehir) kanunların ve dini şeriatların muntazam olduğu dinin sahibidir. Hz. Îsâ (a.s) ise sadece rûhî yenilenme fikriyle gelmiştir. Tahrif olan önceki şeriatı yeniden tesis etmiştir. Batıdaki kilise sadece dinin bu sınırlarına dönmüştür. Yahudi şeriatı, Hz. Îsâ (a.s) dönemine kadar mütekâmil bir şeriattir. Yahudi şeriatıyla ancak İslam rekabet eder. İslam maddî, dînî nizâmı ve metodu kapsamada Yahudilik'le münâzara (benzerlik, paralellik ve karşılaştırma) eden tek dindir. Hz. Muhammed (s.a.s) Hz. Mûsâ (a.s) ile İsrâ/miraç hadisesinde karşılaşmıştır. Bu hadiseyi aktarmadan önce rivayetle alakalı yaklaşımlar üzerinde durmak gerekir. İsrâ/Miraç hârikulâde/ olağanüstü bir hadise olduğundan farklı yaklaşımlar olmuştur. Bazıları bu hadiseyi yetersiz ve sınırlı kâbiliyetleri olan akılla açıklamaya çalışmış, namaz ibadetinin anlatıldığı kısmı İslâm'ın ruhuna aykırı bir şekilde ele almış; bu hadisin, Peygambere cehalet atfeder gerekçesiyle İsrâiliyyat sayılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu ifadelere otuzdan fazla reddiye yazılmıştır. Bu hadisenin akıldışı olduğu iddia edilmiştir. Bu miraç hadisesi peygamberimizin mucizesidir. Akıldışı değil akıl üstüdür. Zaten bir hadise akılla açıklanabiliyorsa mucize değildir. Bu hadis, Buhârî'nin sahihinde 9 ayrı bölümde,³⁶¹ Müslim'in sahihinde ise iman bölümünde³⁶² 13 rivayet olarak bulunmaktadır. Ayrıca hepsi güvenilir kaynaklar olmak üzere el-Mektebetü'ş-Şâmile programında “**hamsîne salâten**” ifadesinden bakıldığında 123 sonuçla karşılaşılmaktadır. Sahihayn olarak

³⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 253.

³⁶¹ Bkz. Buhârî, *Salât*, 1; Hacc, 76; *Enbiyâ*, 5; *Menâkıb*, 24; *Menâkıbu'l-Ensâr*, 42; *Tefsir sure* (17),3; Eşribe, 1,11,12; *Kader*, 10; *Tevhid*, 37.

³⁶² Bkz. Müslim, *İman*, 259-272.

ifade edilen hem Buhârî, hem de Müslim'in Sahih'inde bulunan "Müttefekun aleyh" olarak nitelenen bütün hadisler, sıhhat derecesi en yüksek olan hadislerdir.³⁶³ Albânî bu hadisin sahih olduğunu bizzat ifade etmiştir.³⁶⁴

Hz. Muhammed (s.a.s), Allah'ın (c.c) elçileriyle İsrâ gecesinde karşılaşmıştır. Peygamberler Hz. Muhammed'le (s.a.s) merhabalaştılar. Her bir nebi ona merhaba salih kardeş, salih nebi, diye hitap etmiştir. Bu hitap, nebi ve resûllerin hayatlarını vakfettikleri önemli bir vazife ve davet konusunda kardeş olduklarına işarettir. Hz. Muhammed (s.a.s) ilk semada Hz. Âdem'le (a.s) karşılaştı. İkinci semada Hz. Yahyâ (a.s) ve Hz. İsmâ (s.a), Üçüncüde Hz. Yûsuf (a.s), Dördüncüde Hz. İdris (a.s), Beşinci Hz. Hârûn (a.s), Altıncı Hz. Mûsâ (a.s), Yedinci semâda Hz. İbrâhim (a.s) peygamberle karşılaştı. Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Muhammed'le (s.a.s) vedalaşırken ağladı. Hz. Muhammed (s.a.s) seni ağlatan nedir? Ey Mûsâ! dedi. Benim ümmetinden daha çok benden sonra gelecek olan genç peygamberin ümmeti cennete girecektir. Bu ağlayış hased ağlayışı değil; gıpta ağlayışıdır. Belki Hz. Mûsâ (a.s) Allah'ı görmeyi hatırladı da fakat göremedi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: " *Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik. Buna on gece daha kattık. Böylece rabbın belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ kardeşi Hârûn'a, 'Kavmim arasında benim yerime geç ve ıslah edici ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma' dedi. Mûsâ belirlediğimiz yere (Tûra) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) gösteri sana bakayım' dedi. Allah da 'beni dünyada katiyyen göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi dağa tecellî edince onu darmadağan ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Aylınca 'seni eksiklerden uzak tutarım Allahım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim, dedi.*"³⁶⁵

Hz. Mûsâ (a.s) Hz. Muhammed'i (s.a.s) İsrâ gecesinde gördü. Bir gece Hz. Muhammed (s.a.s) alındı, Burak'a bindirildi. Peygamberlere imam olarak namaz kıldırıldı. En yüksek semaya yükseltildi. Allah'ın fazlından olup, Hz. Muhammed'in

³⁶³ Bkz. İsmail Lütfi Çakan, <http://www.sonpeygamber.info/mi-rac-hadisleri>, 20. 05. 2014; Bkz. Mehmet Azimli, "İsrâ Mîraç Olayı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Bilimnâme*, Kayseri: 2009/1, XVI, 44; Bkz. Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mîraç Olayı", *Artuklu Akademi / Journal of Artuklu Academia*, Mardin: 2014/1(2), s.2.

³⁶⁴ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Alien- Nesâî, *Sünen*, Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l- Matbû'âti el-İslâmiyye, 1406/1986, I, 217, *Farzu's-Salât*, 448.

³⁶⁵ A'râf 7/142, 143.

(s.a.s) görmediği şeyler, Allah'ın (c.c) inayeti ve lütfu ile gösterildi. Cennet ve nimetleri gösterildi. Allah'ın selâmet ve esenlik lütfettiği Mela'il- A'lâ gösterildi. İşte bunların tamamı Hz. Muhammed'e (s.a.s) ait hususiyetlerdir. Allah (c.c), Hz. Muhammed'e (s.a.s) 50 vakit namazı farz kıldı. İnişe geçtiğinde altıncı katta Hz. Mûsâ'ya (a.s) uğradı. Hz. Mûsâ (a.s) O'na rabbın sana ne verdi, dedi. 50 vakit namaz dedi. Hz. Mûsâ (a.s) rabbine dön hafifletmesini iste. Senin ümmetin 50 vakti uygulayamaz. Senden önce ben İsrâiloğullarıyla çok mücadele ettim. Nebi rabbine döndü, hafifletmesini istedi. 10 vakte indi. Sonra Hz. Mûsâ'ya (a.s) dönünce, Hz. Mûsâ (a.s) rabbine dön hafifletmesini iste dedi ve 5 vakte ininceye kadar Hz. Mûsâ (a.s) tavsiyesini tekrarladı. Sonra Allah Teâlâ Ey Muhammed! Namaz 5 vakit, sevabı ise 50 vakittir. Her bir iyiliğe on misli sevap vardır. Benim katımda bu söz değişmez. Ben kullara zulmeden değilim. Hz. Muhammed (s.a.s) Hz. Mûsâ'ya (a.s) döndü. Rabbın ne verdi dedi Hz. Mûsâ (a.s). Nebi 5 vakit namaz dedi. Rabbine dön hafifletmesini iste, dedi. Nebi de rabbimden istedim, bundan sonra hayâ ederim. Ben rabbimin verdiği razi oldum ve teslim oldum.³⁶⁶ Bu hadisten nebiler arasındaki namazı ve iletişimleri öğreniyoruz. Hz Mûsâ'nın (a.s) Hz. Muhammed (s.a.s) ümmetine olan merhametini anlıyoruz. Onun İsrâiloğullarıyla yapmış olduğu mücadeledeki tecrübelerini peygamberimize aktardığını müşâhede ediyoruz. Peygamberimiz şöyle buyurdu: “ Mûsâ benim için daha hayırlı olduğu için ona müracaat ettim.” Başka bir rivayette Mûsâ' ya uğradım arkadaşına (kardeşine) sizin için kolaylaştırdı. Bu harika yolculuk, son peygamberin kendinden önceki peygamberlerin bıraktığı mukaddesatın mirasçısı olduğunu ilan ettiğine işaret etmektedir. Onun risâleti bu mukaddesatla irtibatlı olup tamamını kapsıyor. Bu zaman ve mekân sınırlarının ötesine işaret eden bir yolculuktur. Bu yolculuk, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'den (a.s) Hâtemü'l- Enbiyâ Hz Muhammed 'e (s.a.s) kadar nebiler arasında büyük tevhid akîdesiyle alakalı bağlantı kurmuştur.³⁶⁷

Çağdaş müfessirlerin az bir kısmı, Hz. Muhammed'in (s.a.s) son nebi olmasını ve nebiler arasında en üstün olduğuna dikkat çekerek, burada Hz. Mûsâ'nın (a.s) danışmanlık yapmasını makul görmemişlerdir. Buna göre, bu olayda Hz. Mûsâ'nın (a.s) ön plâna çıkarıldığı, onun âdetâ bir muallim gibi Hz. Peygamber'i

³⁶⁶ Buhârî, *Tefsir Sure* (4)164, 7517; Müslim, *İsrâ ve Salât*, 259, I.

³⁶⁷ Abdullah Mahmut Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Dâru Garîb, 1969, VII, 2770-2774.

yönlendirmesinin Yahudilerin tesiriyle uydurulmuş bilgiler olduğu şeklinde itirazlar bulunmaktadır.³⁶⁸ Bu açıdan bu rivayetlerin sorunlu olduğuna işaret edilmiştir. Bu görüşlere itirazın şunlar söylenebilir:

1. Bu çalışmanın peygamberlerin ahidleşmesi, birbirlerini tasdik etmesi başlıklı konuları incelendiğinde peygamberlerin birbirlerinin destekçisi olduğu ve Allah'ın (c.c) bütün nebilerden birbirlerini desteklemeleri hususunda kuvvetli mîsâk aldığı müşâhede edilmiştir. Bu, ayetle sabittir. Buna göre, Hz. Mûsâ'nın (a.s), Hz. Muhammed'e (s.a.s) tecrübeleriyle destek olması normaldir.

2. Miraç hadisesi, Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinin sonlarına doğru gerçekleşmemiştir. İsrâ/Miraç hadisesinin zamanında ihtilaf vardır.³⁶⁹ Muhtelif görüşlerin tamamı Mekke dönemine işaret etmektedir. Henüz müşriklerle mücâdelenin devam ettiği Yahudilerle irtibatın olmadığı bir dönemdir. Artık Hz. Muhammed'in (s.a.s) i'tikâdî esaslarda mesafe alıp, ibadet, ahlâk ve muâmelâta yönelik vahiy aldığı sürece yakın bir zamanda meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in önünde en az onbir yıllık vahiy süreci vardır. Bu süreçte Hz. Muhammed'in (s.a.s) kendisi gibi bir peygamberin daha önce yaşamış olduğu tecrübeden yararlanması gayet normaldir.

Bu hâdise, peygamberimizin nübüvvetine nâkîsa getirmez, bizzat peygamberlerin kendilerinden sonra da olsa birbirlerine destek olduklarını ümmetlerine göstermiş; ümmetlerini kendilerinden sonra da olsa Hz. Muhammed'i (s.a.s) desteklemeye teşvik etmiş olurlar. Bu şekilde mesajlarını ümmetlerine iletmışlerdir. Peygamberimizin şeriatinde, önceki peygamberlere iman İslâm'ın temel esaslarındandır. Önceki peygamberlere imanın inanç esaslarından olması, Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletine nâkîsa getirmediğine göre; Hz. Mûsâ'yla (a.s) olan istişâre neden nübüvvete nâkîsa getirsin.

Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinin benzerlik, paralellik ve karşılaştırma açısından Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatıyla kıyaslanabilecek tek şeriat olması,

³⁶⁸ İlyas Çelebi, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: 1996, s. 59; İbrâhim Sarımsık, *Hz Muhammed'i Doğru Anlamak*, Konya: 2005, s.376.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: 2005, II, 470; Şibli, *Mevlânâ, Asr-ı Saadet*, Terc. Hz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: 1978, III, 423; Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Dımaşk: 1997, I, 295; Buhârî, *Menâkıb*, 24; *Tevhîd*, 38.

peygamberimizin Hz. Mûsâ'yı (a.s) tercih etmesinin en önemli sebeplerinden biri olmasını muhtemel kılar. İsrâ'nın Mekke'den Kudüs'e yolculukla başlaması da bu görüşü destekleyen bir başka göstergedir.

3. İsrâ/Miraç hadisesinde Hz. Muhammed (s.a.s) ile Hz. Mûsâ (a.s) arasındaki namaz müşaveresi, namaz ibadetinin Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinde ortak ibadet olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, Yahudilerin tesiriyle uydurulmuş bir rivayet olması makul değildir. Bu rivayetin Yahudiler tarafından uydurulduğuna dair ciddi bir delil yoktur. Sadece onların uydurmuş olacağına dair tahminde bulunulmaktadır. Zan üzerine tesis edilen bir görüştür. Zirâ, miraç hadisesinin gerçekleştiği dönemde henüz ileri derecede Yahudilerle iletişim bulunmamaktadır.

Sahih hadis kaynaklarında bulunan bu hadisenin uydurma olduğuna yönelik delil arama çabası ortaya konarken; delil arama zahmetine katlanmadan Yahudilerin uydurduğuna dair kesin hüküm vermek ilmi açıdan yanılı olarak değerlendirilmektedir. Süleyman Ateş de bu namaz müşaveresini anlatan hadisin, Yahudiler tarafından uydurulan bir rivayet olduğunu iddia ederken; onların uydurduğuna dair delil ortaya koymamaktadır. Hz. Mûsâ'nın (a.s) takipçileri olan Yahudiler, böyle bir hadisenin varlığını iddia ettiklerine göre, kendi peygamberlerinin namaz kılmasından hareketle beş vakit namazı peygamberimiz gibi kılmaları gerekmez miydi? Bu hadise, Yahudilerin, Hz. Mûsâ (a.s) tarafından Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelendiğini kabul ettiklerine işaret etmez mi? Yahudilerin bu hadiseden sonra peygamberimizin veya miraç hadisesinde gerçekleşen Hz. Mûsâ'nın namazını örnek aldığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) kendi peygamberleri tarafından müjdelendiğine dair eylemlerine şahit olunmamıştır. Ayrıca, bu rivayeti hangi yahudi bilginleri nasıl, niçin, neden, hangi tarikle uydurmuş, uydurulan bu hadise, Yahudi itikatına neler kazandırmış, bunu uydururken nelerden yararlanmış gibi konularda bir şey söylenmemiştir.³⁷⁰

Asıl konumuz olmayan İsrâ/Miraç hadisesi, konumuzla ilgili hususlar istikametinde değerlendirilmiştir.

³⁷⁰ Bkz.Ateş, *Yüce Kur'an*, X, 309.

Kur'ân-ı Kerîm Tevrât, Zebûr, İncil ve diğer şeriatleri tamamen reddetmemiş; tamamen tasdik etmemiştir. Kur'ân'ın bu tutumu, hem Dinin Birliği meselesini gündeme taşımış hem de bu şeriatlerin, Müslümanlar bakımından bağlayıcı olup/olmadığını tartışılır hale getirmiştir. Bu tartışma İslam hukuk usûlünde “Şer‘u men kablenâ” olarak tanımlanan delilin, İslam Hukukunun kaynakları arasında yer almasına neden olmuştur. Bu konudaki görüşler, şöyle özetlenebilir. Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde olmayanların Müslümanlar için bağlayıcı olmadığına ittifak vardır. Kur'ân'da ya da Hz. Peygamberin sünnetinde bulunanlar, üç şekilde değerlendirilmiştir:

1. Müslümanlar açısından yürürlükten kaldırılmış olduğuna dair nass bulunan hükümler. Bu hükümlerin bağlayıcı olmadığına ittifak edilmiştir. En‘âm 6/ 145-146. ayetlerinde var olan tırnaklı hayvanların Yahudilere haram kılınmasına dair hüküm böyledir.

2. Müslümanlar hakkında geçerli olduğuna dair nass bulunan hükümler. Bunlar bağlayıcı olan hükümlerdir. Bakara 2/ 183. ayetteki oruc ibadetine yönelik hüküm bu türe örnektir.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de ya da Hz. Peygamberin ifadelerinde kabul veya red işareti olmaksızın zikredilen, Müslümanlar bakımından yürürlükten kaldırıldığına dair bir delil bulunmayan hükümler, İslam alimlerince tartışma konusu olmuştur. Çoğunluk bağlayıcı olduğu kanaatini taşımıştır.³⁷¹

Bu değerlendirmeler, İslam âlimlerince, Kur'ân'ın önceki kitap ve sahifelere müheyminliğinin (denetmenliği) yanında Hz. Peygamberin sünnetinin önceki şeriatlere müheyminliğini (denetmenliğini) ortaya koymaktadır.

Özet olarak, Allah (c.c), tek (hak) dinin İslam olduğunu Âl-i İmrân 3/19. ayette zikretmiştir. Muhammed Esed, bu ayete yönelik klasik müfessirlerin çoğunun görüşlerini, şu ifadelerle anlatmıştır. Buna göre , “ *Allah nezdinde tek (hak) din, (insanın) O'na teslimiyetidir, daha önce vahiy verilenler, kıskançlıklarından dolayı, kendilerine (hakikat bilgisi) geldikten sonra (bu konuda) farklı görüşlere*

³⁷¹ Zekiyüddîn Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, Terc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV Yay., 1996, s. 208-212.

sarıldılar.....”ayetinde zikredildiği gibi daha önce kendilerine vahiy verilen halkın, Kitâb-ı Mukaddes veya onun bir bölümüne tâbî olan insanlar (Yahudi ve Hristiyanlar) olduğu kastedilmiştir. Esed, Âl-i İmrân 3/ 19-22. ayette ifade edilenlerin, daha geniş muhtevâ taşınması ve (dünya) görüşlerini, bir kısmı tahrif edilmiş, bir kısmı da tamamen ortadan kaybolmuş bulunan bir vahiy üzerine bina eden tüm toplulukları kapsamış olmasının kuvvetli ihtimal olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, bütün bu topluluklar, ilk başta Allah’ın birliği akîdesini kabul etmişler ve kişinin kendini ona teslim etmesini (orijinal anlamıyla İslam) sahîh dinin özü olarak görmüşlerdir. Onların sonraki ihtilafları, mezhep/ fırka saplantısının ve birbirini dışlamanın sonucudur.”³⁷² Esed’in bu ifadeleri, Allah’ın bütün peygamberlere gönderdiği dinin aslının (hak din olan, teslimiyeti ifade eden) İslam olduğuna işaret ettiğini göstermektedir.

---

³⁷² Esed, *Meâl-Tefsir*, I, 92.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE DİNLE BAĞLANTILI TEMEL KAVRAMLAR

A. DİN KAVRAMI

1. Din Kavramının Semantik Tahlili

Kur’ân-ı Kerîm’de *de-ye-ne* (د ي ن) kökünden türemiş olan “الدين” (ed-Dîn) kavramının, türevleriyle birlikte 101 kez³⁷³; bizzat Din kavramının ise, müfred, izâfet, sıfat, fiil, marife ve nekre olarak 92 kez³⁷⁴ geçtiği tespit edilmiştir.³⁷⁵ Sözlükte borç, boyun eğme, itaat etme, teslim olma, hâkimiyet, hüküm, ceza, mükâfaat, hesaba çekilme, âdet, huy, ihlâs, samimiyet, ibadet, şeriat ve İslam gibi manalara gelmektedir.³⁷⁶ Dinin türevlerinden olan “مدابنة ve تدابن” (Müdâyene) kavramları borç ödeme; “دنته” kelimesi, “اقرضته” (ona borç verdim); Adamdan borç aldım (دنت (رجل مدين ومديون); onu alacaklı kıldım (جعلته داننا); borçlu bir adam (رجل مدين ومديون); ondan ödünç aldım (استقرضت منه-دنته) anlamlarında kullanılmıştır.³⁷⁷

Din kelimesi, “*Din gününün sahibi*”³⁷⁸ ve “*Din gününü yalanlayanlar*”³⁷⁹ ayetlerinde insanların amelleriyle alakalı hesaba çekilip hüküm verilmesini ihtivâ

³⁷³ Bkz. Fâtiha 1/4; Bakara 2/ 132, 193,217(2), 256, 282(2); Âl-i İmrân 3/19, 24, 73, 83, 85; Nisâ 4/ 11, 12(3), 46, 125, 146, 171; Mâide 5/3(3), 54, 57, 77; En’âm 6/ 70, 137, 159, 161; A’râf 7/ 29, 51; Enfâl 8/ 39, 49, 72; Tevbe 9/ 11, 12, 29(2), 33(2), 36, 122; Yûnus 10/ 22,104, 105; Yûsuf 12/ 40, 76; Hicr 15/35; Nahl 16/ 52; Hacc 22/78; Nûr 24/2, 25, 55; Şuarâ 26/ 82; Ankebût 29/65; Rûm 30/30(2), 32, 43; Lokmân 31/32; Ahzâb 33/5;Saffât 37/ 20, 53; Sâd 38/78; Zümer 39/ 2, 3, 11, 14; Mü’min(Gâfir) 40/ 14, 26, 65; Şûrâ 42/ 13(2), 21; Fetih 48/ 28(2); Hucurât 49/ 16; Zâriyât 51/ 6, 12; Vâkıa 56/ 56, 86; Mümtehine 60/8, 9; Saff 61/ 9(2); Meâric 70/ 26; Müddessir 74/ 46; İnfitâr 82/ 8, 15, 17, 18; Mutaffifîn 83/ 11; Tîn 95/ 7; Beyyine 98/ 5(2); Mâûn 107/ 1; Kâfirûn 109/ 6(2); Nasr 110/2.

³⁷⁴ Bkz. Fâtiha 1/4; Bakara 2/ 132, 193,217(2), 256, 282; Âl-i İmrân 3/19, 24, 73, 83, 85; Nisâ 4/ 46, 125, 146, 171; Mâide 5/3(3), 54, 57, 77; En’âm 6/ 70, 137, 159, 161; A’râf 7/ 29, 51; Enfâl 8/ 39, 49, 72; Tevbe 9/ 11, 12, 29, 33(2), 36, 122; Yûnus 10/ 22,104, 105; Yûsuf 12/ 40, 76; Hicr 15/35; Nahl 16/ 52; Hacc 22/78; Nûr 24/2, 25, 55; Şuarâ 26/ 82; Ankebût 29/65; Rûm 30/30(2), 32, 43; Lokmân 31/32; Ahzâb 33/5;Saffât 37/ 20; Sâd 38/78; Zümer 39/ 2, 3, 11, 14; Mü’min(Gâfir) 40/ 14, 26, 65; Şûrâ 42/ 13(2), 21; Fetih 48/ 28(2); Hucurât 49/ 16; Zâriyât 51/ 6, 12; Vâkıa 56/ 56; Mümtehine 60/8, 9; Saff 61/ 9(2); Meâric 70/ 26; Müddessir 74/ 46; İnfitâr 82/ 8, 15, 17, 18; Mutaffifîn 83/ 11; Tîn 95/ 7; Beyyine 98/ 5(2); Mâûn 107/ 1; Kâfirûn 109/ 6; Nasr 110/2.

³⁷⁵ İsmail Çalışkan, Din kavramının türevleriyle birlikte 95 kez; müfred, izafet, sıfat, fiil, marife ve nekre olarak 79 kez zikredildiğini ifade etmiştir. İsmail Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1998, s. 52,62.

³⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, Thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, Beyrut: Dâru’ş-Şâmiyye, 1417/1996, s. 323; Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdulfettah Ahmed el-Cemel, *Mu’cem ve Tefsîri Lüğaviyyi li Kelimâti’l-Kur’ân*, Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 2003-2008, II, 127-128.

³⁷⁷ Râgıb, *Müfredât*, s. 323.

³⁷⁸ Fâtiha 1/ 4.

³⁷⁹ Mutaffifîn 83/11.

eden³⁸⁰ ceza ve karşılık; “Allah’ın dininde sizleri onlara karşı acıma tutmasın”³⁸¹ ayetinde hüküm ve şeriat; “Kralın kanunlarına (Dinine) göre kardeşini alıkoyamazdı.”³⁸² ayetinde kanun ve örf ; “Ey iman edenler! Belirli bir müddet borçlandığınız zaman bunu yazın...”³⁸³, “ .....(Bu paylaşırma) ölenin yapacağı vasiyetten ve borcundan sonradır.”³⁸⁴ ayetlerinde, borç ve ödünç; “İyi bil ki halis din yalnızca Allahındır”³⁸⁵ ayetinde tevhid, ibadet³⁸⁶ ve şehâdet; “Dinde zorlama yoktur”³⁸⁷ ayetinde Allah’a (c.c) imana ve ihlâsa dayalı itaat; “Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar”³⁸⁸, “Kim İslam’dan başka bir din ararsa bilsin ki, o din ondan kabul edilmeyecektir.”³⁸⁹ ve “Allah katında din İslamdır”³⁹⁰ ayetlerinde, müesses Din/İslam/İlâhî nizam anlamında kullanılmıştır. “Sizin dininiz size, benim dinim bana”³⁹¹, “Ey İnsanlar! Benim dinimden ne kadar şüphe ederseniz edin, ben Allah’ı bırakıp sizin taptıklarınıza ibadet etmem. Fakat sizi öldürecek olan Allah’a ibadet ederim”³⁹², “Kâfirlerin hoşuna gitmese de, dini yalnızca Allah’a has kılarak kulluk ediniz”³⁹³ gibi vahiy sürecinin ilk dönemlerinde Mekke’de nazil olan ayetlerde Din (ed-Din) kelimesi başlıca tevhidi, şirki terk ederek Allah’a (c.c) yönelmeyi, ona hakkıyla iman etmeyi, ondan başkasına iman etmemeyi, duayı yalnızca ona yöneltmeyi ifade ederken; Medine döneminin sonuna doğru nazil olan “... Bu gün size dininizi ikmal ettim. Ve üzerinizdeki nimeti tamamladım ve din olarak İslam’ı seçtim.”³⁹⁴ ayetinde, tevhide dayalı i’tikat, ahlâk, ibadet, muâmelât ve ahkâm boyutlarına şâmil müesses din İslam anlaşılmaktadır.

Semantik açıdan incelendiğinde genel olarak Din kavramının, Kur’ân’da bilinen anlamıyla din ve hüküm anlamında kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca köleye

³⁸⁰ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 2.

³⁸¹ Nûr 24/2.

³⁸² Yûsuf 12/76.

³⁸³ Bakara 2/282.

³⁸⁴ Nisâ 4/11.

³⁸⁵ Zümer 39/3.

³⁸⁶ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 385.

³⁸⁷ Bakara 2/256.

³⁸⁸ Âl-i İmrân 3/83.

³⁸⁹ Âl-i İmrân 3/85.

³⁹⁰ Âl-i İmrân 3/19.

³⁹¹ Kâfirûn 109/6.

³⁹² Yûnus 10/104-105.

³⁹³ Mü’min/Gâfir 40/14.

³⁹⁴ Mâide 5/5.

“المدین”, cariyeye “المدینة” denilmiştir.³⁹⁵ Din’in ıstılâhî anlamı üzerinde günümüze kadar sayılamayacak kadar farklı birçok tanımlara yer verilmiştir. Bu tanımlar, teolojik, felsefi, sosyolojik, psikolojik vb. alanlarda yapılmıştır. Bunların tamamını burada zikretmenin imkânsızlığı ve konumuzun sınırları dışına çıkılmaması adına birkaçına işaret edilecektir. Hz. İsa’nın (a.s) doğumundan önceki ilk asırda Cicero’nun (M.Ö 106-43) “Din, (İlâhî diye isimlendirilen) yüce bir varlığa hürmet ve tapınma veren şeyin kendisidir.”³⁹⁶ tanımı, günümüze kadar şöhet olmuştur. İnsanın psikolojik yapısına işaret eden Tillich (v. 1965), Hristiyanlık örneğinden hareketle, dini “İnsanın nihâi ilgisi” olarak tanımlamıştır.³⁹⁷ Kant(v. 1801), “Din, bütün vazifelerimizi ilâhî emir olarak algılamamızdır.”³⁹⁸ demiştir. Dinin tanımı ile ilgili olarak Batı’da sosyolojinin kurucusu olarak bilinen Comte (v.1857), “İnsanlık tanrı yerine geçmiştir” diyerek aklın egemen olduğu insanlık dininin doğu ve batının aradığı evrenselliği sunduğunu³⁹⁹ iddia ederek Allah’ı (c.c) devre dışı bırakan seküler (secular) bir din algısı oluşturmak istese de, bu gerçekleşmesi imkânsız bir taleptir. Bu tanımlardan dini tarif edenlerin kendi alanlarını ilgilendiren veriler üzerinden hareket ettiği görülmektedir. İslam literatüründe, dinin birbirine benzer tanımlarının yapıldığına tanık olunmaktadır. Hicrî dördüncü asır müfessirlerinden Zeccâc’ın (v. 311/923) tanımı,

” وَالذِّينُ اسْمٌ لِّجَمِيعِ مَا تَعَبَّدَ اللهُ خَلْقَهُ، وَأَمْرُهُم بِالْإِقَامَةِ عَلَيْهِ، وَالذِّينُ بِهِ يُجْزَوْنَ، وَالذِّينُ أَمْرُهُمْ أَنْ يَكُونَ عَادَتَهُمْ ” şeklinde olmuştur. (Din yaratılmışların Allah’a (c.c) kulluk ettiği, Allah’ın (c.c) uyulması ve yaşam biçimi haline getirilmesini emrettiği ve yine kendisiyle insanlara karşılık verdiği “Mükâfaat/Ceza” şeylerin tümüne verilen isimdir.)⁴⁰⁰ Bu tanım çok fazla şöhet bulmamıştır.

Din’in en yaygın ve meşhur tanımı ise,

³⁹⁵ Râgıb, *Müfredât*, s. 323.

³⁹⁶ Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji*, Terc. Cengiz Şişman, İstanbul: 1993, s. 49.

³⁹⁷ Tillich, Paul, *Systematic Theology*, USA, 1966, I, II, 12, 15.

³⁹⁸ Kant, *Immuenal, Religion Within The Limits of Reason Alone*, translated by.: Theodore M. Greene, Hoyt H. Hudson, New York: 1960, s. 142.

³⁹⁹ Comte, Auguste, *Pozitivizm İlmihali*, Terc. Peyâmi Erman, İstanbul: 1986, s. 97, 368.

⁴⁰⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 148.

”الدِّين: وضع إلهي يدعو أصحاب العقول إلى قبول ما هو عند رسول الله صلى الله عليه وسلم“
şeklindedir: (Akıl sahiplerini, peygamberlerin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilâhî bir sistemdir.)⁴⁰¹ Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), Dini

فَالذِّينُ؛ وَضَعُ إِلَهِي يُحْسِنُ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ إِلَى الْبَشَرِ عَلَى لِسَانِ وَاحِدٍ مِنْهُمْ لَا كَسْبَ لَهُ فِيهِ وَلَا صُنْعَ، وَلَا يَصِلُ إِلَيْهِ بِتَلَقِّي وَلَا تَعَلُّمٍ“
şeklinde tanımlamıştır.

(Din Allah’ın (c.c) beşere kendi içlerinden birinin lisanı vasıtasıyla ihsan ettiği, kendisine hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığı, yine bu aracının ne başkasından ne de kendi kendine elde edeceği bilgi ile ulaşamayacağı ilâhî bir sistemdir)⁴⁰² şeklinde tarif etmiştir. “Kendisine hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığı” ifadesiyle Reşîd Rızâ, insanın dine müdahalesini vahiyle devre dışı bırakıldığına işaret etmiştir.

İbn Âşûr (1393/1973), Dini;

”وَضَعُ إِلَهِي سَائِقٌ لِدَوِي الْعُقُولِ بِاخْتِيَارِهِمُ الْمَحْمُودِ إِلَى الْخَيْرِ بَاطِنًا وَظَاهِرًا“
etmiştir.

(Akıl sahiplerini, özgür iradeleriyle açıktan ve gizli olarak hayra sevkeden ilâhî sistemdir.)⁴⁰³

Ezcümle Din kavramı, insanın insanla ve diğer yaratılanlarla iletişimini de ihtivâ edecek şekilde Allah’tan (c.c) insana doğru / insandan Allah’a (c.c) doğru olmak üzere karşılıklı bir ilişki olup, Allah’tan (c.c) insana doğru emirler/nehiyeler şeklinde i’tikat, ibadet ve ahlâkî buyrukların toplamı, insandan Allah’a (c.c) doğru ise başta ona iman olmak üzere, boyun eğme, teslimiyet ve emir/nehiyelerde amel etme/kaçınma anlamına geldiği ifade edilebilir. Konumuzun sınırları dâhilinde Din kavramını Kur’ân perspektifinde incelemeye devam edelim.

⁴⁰¹ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Thk. Cemâ'atü'l-'Ulemâ bi Eşrâfi'n-Nâşir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1403/1983, I, 105.

⁴⁰² Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 57.

⁴⁰³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 189.

2. Din Kavramının Kur'ân'daki Muhtevâsı

a. Din Edinmek

Kur'ân-ı Kerîm'de “Din” kavramı sadece “*Hak dini (İslam'ı) din edinmeyen kimselerle...*”⁴⁰⁴ ayetinde, din edinme anlamında kullanılmıştır. Din'in itaat anlamında olduğu önceden izah edilmişti. Bir güç ve otoriteye itaat edip boyun eğen kimse o güç ve otoriteyi din edinmiş olduğu gibi Allah'ın (c.c) peygamberleri vasıtasıyla indirdiklerine itaat edip, onu kabul ve tasdik eden kimse, onu din edinmiş olmaktadır.⁴⁰⁵ ilgili ayet şöyledir: “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûl'ünün haram saydığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.*”⁴⁰⁶

Burada hak dini benimseyip kabul etmeyen her topluluk, tenkid edilmiş; “*يدينون*” muzari fiili, itaat değil, din edinme anlamında kullanılmıştır.⁴⁰⁷

b. Ceza ve Hesap Günü

Kur'ân-ı Kerîm' de, âhiret anlamında hesap günü üç kavramla anlatılmıştır. Birincisi, “*يوم الدين*”, ikincisi, “*مدينون, مدين*” üçüncüsü “*دينهم الحق*” ifadesinde ki “*دينهم*” şeklindedir. Bu kavramlar, müfessirlerin, “*كما تدين تدان*”= “*Yaptığının karşılığını görürsün*” temeli üzerine ifade ettikleri ceza, karşılık verme, mukâbelede bulunma, bedel manalarını kapsamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, “*يوم الدين*” 13 yerde⁴⁰⁸ geçer. Dînî manada yapılan iyi işlere sevap, mükâfat; kötü işlere ceza, ikab, azab ile karşılık verme anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu ifade, dinin en çok kullanılan ve ittifak edilen anlamı olmuştur. Bu anlam iki nesnel gerçekliğe işaret etmektedir:

1. Önceden bazı eylemlerin sabit olması.

⁴⁰⁴ Tevbe 9/29.

⁴⁰⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIV, 198; Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Thk. Risâletü Doktora bi Câmi'ati İmam Muhammed b. Suûd, Suudi Arabistan: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî Câmi'atü İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430, X, 359.

⁴⁰⁶ Tevbe 9/29.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIV, 198.

⁴⁰⁸ Bkz. Fâtiha 1/4; Hicr 15/35; Şuarâ 26/82; Sâffât 37/20; Sâd 38/78; Zâriyât 51/12; Vâkıa 56/56; İnfîtâr 82/ 15,17,18; Me'âric 70/26; Müddessir 74/46; Mutaffifîn 83/11.

2. Önceden yapıldığı tespit edilen bu eylemlerin hesabının görülüp yargılamanın gerçekleşmesi, neticede ceza, karşılık ve bedelin alınmasıdır. Neticeye varabilmek için muhasebe ve hesap,⁴⁰⁹ kadâ ve hüküm⁴¹⁰ işlemlerinin olması gereklidir.

Ayrıca; bu ayetlerin haricinde, “ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ”⁴¹¹ ifadesindeki “الدِّينُ”, hesap ve hüküm anlamında ele alınmış olup, “Bu dosdoğru hesap,⁴¹² dosdoğru, gerçek hüküm⁴¹³” şeklinde tefsir edilmiştir. Başka bir ayette ki, “دين الملك”⁴¹⁴ hüküm, kanun, hukuk düzeni anlamında kullanılmıştır. Bu ayetlerdeki “يوم الدين” ifadesi, âhirete atıfta bulunsa da dünya hayatına da vurgu yapmaktadır. Bu minvalde, “الدين” kelimesi dünya ve âhireti mezceden, ilişkilendiren, ikisi arasında bağlantı kuran bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, dinin dünya ve âhirete müteallik bir sistemi ihtivâ ettiğine işaret etmektedir. Âhirete iman, dinin iman esaslarından ve usûlu’-d-dinin temel konularındandır.

Bir felsefenin, ideolojinin, düşünce, inanç sisteminin, idrâkin, kemâle erip eksiksiz takdim edilebilmesi için âhirete yönelik söylemlerinin mutlaka olması gereklidir. Yoksa o felsefe, ideoloji, düşünce ve inanç sistemi eksiktir, gelişimini tamamlamamıştır. Kendini din olarak takdim eden her inanç sisteminin de âhirete atıfta bulunan söylemleri mutlaka mevcuttur. Âhîret, dünya hayatının sona ermesi, insan hayatında yeni bir sürecin başlamasıdır. Bu süreç önceki hayattan soyutlanmış olmayıp, geriye dönülerek dünya hayatında yapılabileceklerin karşılığının alınıp ve buna göre şekillenen yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarır. Buna âhirete iman denilmektedir. Bu ayetlerde ki “يوم الدين” den maskadın dünya ve âhîretin birbirini etkileyen iki ayrı yaşam biçimi olduğu anlaşılabilir. Hesaba çekilmeyi ifade eden bir başka kelime “de-ye-ne” kökünden gelen “مدينون” ifadesidir.

Müfessirler “مدينون” kavramını, etlerimiz toprak olup kemik yığına döndükten sonra mı hesaba çekilip mükâfat/cezalandırılacağız manasında “محاسبون”

⁴⁰⁹ Fâtiha 1/4; Hier 15/35; Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 2, 218, 309,374, 384, 441, 454, 485, 493.

⁴¹⁰ İnfîtâr 82/15,17,18; Mutaffifin 83/11; Yûsuf 12/ 76; Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 504.

⁴¹¹ Bkz. Tevbe 9/36.

⁴¹² Mukâtil, *Tefsîru'l-Mukâtil*, II, 169.

⁴¹³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 359.

⁴¹⁴ Yûsuf 12/ 76.

ve “مجزون, مجزيون” kavramlarıyla tefsir etmiştir.⁴¹⁵ İbn Kesîr, İbn Abbâs’ın “Amellerinizin karşılığını göreceksiniz” anlamında tefsir ettiğini nakletmiştir.⁴¹⁶ Burada müşrikler, tekrar diriltilmeyeceğiz ve hesaba çekilmeyeceğiz şeklinde istifhâm-ı inkâr lafzıyla itiraz edip, âhirete imanı inkâr etmişlerdir.⁴¹⁷

Vâkıa 56/ 86. ayetteki “غير مدينين” ifadesi de hesaba çekilmeyeceksiniz, yeniden dirilmeyeceksiniz, amellerinizin mükafaatı/cezası yoktur, manasında “غير محاسبين” şeklinde tefsir edilmiştir.⁴¹⁸ Âhiret’i inkâr edenler için ise, din kökünden gelen Medîn kelimesi kullanılmıştır. İnkârcılar âhirette kendilerini hesaba çekecek aşkın gücün mevcûdiyetini, “Hesaba çekilip (amellerimizin karşılığını mı göreceğiz)?”⁴¹⁹; “Eğer hesaba çekilmeyecekseniz.....”⁴²⁰ ayetinin belirttiği gibi istifhâm-ı inkâr lafzıyla inkar etmişlerdir.

Burada zikredilen Din kelimesinin köküyle aynı olan kavramlar, âhiret bağlamında tartışılan konuların kavramları olduğu görülmektedir. İffetli mü’min kadınlara zinâ iftirasında bulunanların cezası, “İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden habersiz) mü’min kadınlara zinâ isnat edenlere..... Allah cezalarını tastamam verecektir.....”⁴²¹ ayetiyle anlatılırken “دينهم الحق” ifadesi kullanılmıştır.

Nûr 24/25. ayetin tefsirinde, Din kavramı, Allah’ın (c.c) yaratılmışları hidayete erdirme yolu; kıyamet günü ve hesap günü olarak tanımlanmıştır.⁴²² Ayrıca “دينهم الحق” ifadesinde ki Din kavramı, mü’min kadınların namusuna zinâ iftirasına atfen şiddetli sert ceza olarak te’vil edilmiştir.⁴²³ Ceza ve hesap günü başlığı altında ki Din kelimesi ve türevlerinin, hesaba çekilerek amellerin karşılığını görme bağlamında âhiretle ilgili söylemin bir parçası olduğu ortaya çıkmaktadır. Din düşüncesini ve kavramını âhirete bağlama, dinin âhiretle bağlantısını kesmemeye

⁴¹⁵ Mukâtil, *Tefsîru’l-Mukâtil*, III, 608; Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, II, 831; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 46.

⁴¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VII, 15.

⁴¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Murrî el-Kurtubî İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîz*, Thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Akkâşe- Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Mısır: : el-Fârikü’l-Hadîse, 2002/1423, IV, 61.

⁴¹⁸ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XVII, 232; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXIII, 158.

⁴¹⁹ Saffât 37/53.

⁴²⁰ Vâkıa 56/86.

⁴²¹ Nûr 24/23-25.

⁴²² Şa’râvî, *Havâtır*, XVI, 10241.

⁴²³ Ebû Zehre, *Zehretü’t- Tefâsîr*, X, 5172.

yöneliktir. Allah (c.c), dünyayı halife olarak vasıflandırdığı insanların yönetiminde kontrol ederken; âhireti de melekler vasıtasıyla kontrol etmektedir.

Ezcümle insan için yaratılan her iki hayat da Allah'ın (c.c) kontrolündedir. Bu ayetlerdeki Din kavramı, Allah'a (c.c) ve âhirete imanla kuvvetli bir bağ oluşturmuştur.

c. Tâ'at

Râğıp (v.502/1108), "Müfredât"ında dinin muhtelif manaları üzerinde durmuştur. De-ye-ne kökünden gelen din tâ'at, boyun eğme (İnkiyâd) manasını da ihtivâ etmektedir. Örneğin "*Şüphesiz Allah katında din İslam'dır.*"⁴²⁴ ayetinde ed-Dîn kelimesi tâ'at, boyun eğme olarak mülâhaza edilmiş⁴²⁵ ve tâ'at'ın kapsamına "*Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhim'in dinine tâbî olan kimsenin dininden daha güzeldir.*"⁴²⁶ ayetindeki, Din kavramı da ilave edilmiştir. "*....Dinini Allah'a has kılanlar...*"⁴²⁷ ayeti, tâ'at'ın ihlas (içten bağlılık) boyutuna işaret etmiştir. "*Dinde zorlama yoktur*"⁴²⁸ ayeti ise, hakiki tâ'at'ın samimiyetle (içtenlikle) olabileceğini ifade edip zorla olamayacağına dikkat çekmiştir. "*Ey Ehl-i Kitap! Dininizde sınırları aşmayın...*"⁴²⁹ ayetindeki Din kavramı, en mutedil olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) dinine ittibâ etmeye teşvik anlamında kullanılmış ve bu mana, "*Böylece sizi orta (adil, seçkin, her yönüyle dengeli, haktan ayrılmayan) bir ümmet (bütün toplumlarca hakem kabul edilecek, önder) kıldık... Peygamber de sizlerin üzerine şâhit olsun*"⁴³⁰ ayetiyle, ilişkilendirilerek desteklenmiştir.⁴³¹

Kur'ân'da dinin tâ'at anlamı genellikle

"فادعوا الله مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ , دَعَاؤُهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ , وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ"

ifadeleriyle anlatılmıştır.⁴³² Bu ifadelerdeki din, Allah'a (c.c) itaat, boyun eğme,

⁴²⁴ Âl-i İmrân 3/19.

⁴²⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, VI, 273.

⁴²⁶ Nisâ 4/125.

⁴²⁷ Nisâ 4/146.

⁴²⁸ Bakara 2/256.

⁴²⁹ Nisâ 4/171.

⁴³⁰ Bakara 2/143.

⁴³¹ Râğıp, *Müfredât*, s. 323.

⁴³² Bkz. A'râf 7/29; Yûnus 10/22; Ankebût 29/65; Mü'min 40/14, 65; Beyyine 98/5.

ibadet ve dini Allah'a (c.c) has kılma anlamındadır.⁴³³ Din'in itaat anlamı aynı zamanda üstünlüğünün kabul edilmesini gerektirir. İtaat isteğe bağlı olduğu gibi isteksiz de gerçekleşebilir. "دنته فدان" (onu itaate zorladım, o da boyun eğdi) ifadesi, isteksiz itaati anlatmaktadır. Din kavramının üstünlük anlamı kahr, sultan, galebe, isti'lâ, züll, mülk, hüküm, tedbir kavramlarıyla da açıklanmış⁴³⁴; itaat edilenin üstünlüğüne dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı şehire idarecilerin emrine uyulduğu için el-Medîne, yaptıkları işten dolayı üstünlük ve boyun eğme konularını belirlemek için köleye "المدين", cariyeye "المدينة" denilmiştir.⁴³⁵

d. Âdet ve Hüküm

Din kelimesine lügatte âdet (huy) anlamı da verilmiştir.⁴³⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de Din, "...Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı...."⁴³⁷ ayetinde hüküm, kanun, şeriat, yargı anlamında kullanılmıştır.⁴³⁸ Bazı müfessirler, hüküm ve âdet anlamında te'vîl etmiştir.⁴³⁹ Âdet, toplum tarafından benimsenen ve toplumun kendisine mâl edip sürekli yaptığı şey olarak tanımlanır.⁴⁴⁰ İlgili ayette de Mısır krallarının sürekli benimsediği hal olarak zikredilmiştir. Âdet sürekli tekrarlanmak suretiyle devamlılık arzeden toplumsal değer⁴⁴¹; bir anlamda toplumsal din olarak telakkî edilebilir. Toplumun doğruluğuna kesin olarak inanıp tasdik ettiği hususlardır. Ayetteki dinin, otorite ve güç anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴² Hırsızlık konusunda kavmin hükmünün (âdet) bu şekilde olduğu belirtilip, "Melik'in

⁴³³ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VI, 2814.

⁴³⁴ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûp el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987, s. 1546.

⁴³⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 323.

⁴³⁶ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1546.

⁴³⁷ Yûsuf 12/76.

⁴³⁸ Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîrî's-Sevrî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t. y., I, 145 ; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, Thk. Mahmud Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419, II, 219; Hererî, *Hadâik*, XIV, 56.

⁴³⁹ Muhammed Muhammed Abdullatif b. el-Hatîb, *Evdahu't-Tefâsîr*, el-Matba'atü'l-Mısıryye, 1383/1964, I, 290.

⁴⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIII, 168.

⁴⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIII, 170; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1546. (Devamlı sağanak halinde yağın yağmura da Din denir. "المواظب من الأمطار")

⁴⁴² Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VII, 3846.

Dini” ifadesi, kavmin hal ve âdeti olarak mütâlaa edilmiştir.⁴⁴³ Kral’ın otoritesi ve kanunları ve âdeti şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁴⁴

Bu minvalde din, hüküm, otorite, kanun, âdet, itaat ve cezanın birbirleriyle ilişkisi vardır. Hüküm otorite, kanun, âdet tekrarlıya tekrarlıya yerine getirilmesi zorunlu bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalara itaat edilmediği takdirde cezâ-i müeyyide gündeme gelmektedir. Söz konusu olan örf ve âdet ise, bu müeyyide toplum tarafından; hüküm veya kanun ise, devlet otoritesi tarafından uygulanır.

e. Deyn: Borç Alıp-Vermek

İnsan hayatının cüz’î bir kısmını ihtivâ eden iktisâdî bir terim olarak karşımıza çıkar. Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber 6 yerde⁴⁴⁵ ele alınmıştır. Miras ve borç alıp-vermeyi ihtivâ eden “Deyn” terimi dinin iktisâdî tanımını oluşturmaktadır. Borçlanmak, borç vermek, borç almak manasında ki “Deyn”nin asıl anlamı “Huzurda olmayan, gaib olan her şey” dir. (كل ما ليس حاضرا)⁴⁴⁶ Çünkü borç olarak verilen şey bir müddet veren kimsede mevcut değildir. Zamanı tespit edilmiş, belirli bir müddet ertelenmiş şeye de deyn, denmektedir.⁴⁴⁷ Zaman sınırlamasından dolayı ecel ve ölüm deyn terimiyle açıklanmıştır.⁴⁴⁸ Buna göre hayat (can, ruh), ecelin gelip ölüm vesilesiyle ödenmesi gereken borç olarak telakkî edilebilir.

3. Din’in Cins İsim olarak Kullanılması

Mushafta cins isim olarak kullanılan dinin cemi (çoğulu), “اديان” (edyân)’dır. Din’in cemi (çoğul) hali Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmemiştir. Ancak “علي الدين كله” ifadesi dinin cemine (çoğul) işaret etmekte ve üç yerde geçmektedir. Bunlar “*Her bir (batıl) dine karşı üstün kılmak üzere resûlünün hidayet ve hak din üzere gönderen O’dur*”⁴⁴⁹ ayetleridir. Bu ayetlerde birinci kullanım cins isim iken; ikinci kullanım (Dînü’l-hakk) izafet terkibi ile nitelenmiştir. “Hak Din” ifadesi, İslam’a işaret etmektedir. İslam, bütün nebilerin dinine/ insanlar tarafından din olarak telakkî

⁴⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XIII, 31;Bkz. Vâhidî *el-Vecîz*, I, 555.

⁴⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVI, 188.

⁴⁴⁵ Bakara 2/ 182; Nisâ 4/ 11, 12.

⁴⁴⁶ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1546.

⁴⁴⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1546.

⁴⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1546.

⁴⁴⁹ Bkz. Tevbe 9/33; Fetih 48/28; Saff 61/9.

edilen her bir dine (Din/milel) üstün kılınmak, galip gelmek için gönderilmiştir. Te'vil ehli, "ليظهره على الدين كله" cümlesinde ihtilaf etmiştir. Bazıları, Hz. Îsâ (a.s) yeryüzüne çıktığı zaman (Nüzûl-ü Îsâ) her bir din sahipleri ona ittibâ ettiğinden her bir dinin tek (bir) din olduğu, beyanında bulunmuştur. Diğerleri ise, bu dinin bütün şeriatlerini öğretmek ve ona muttalî olunması (vâkîf olunması) için onu resûl olarak gönderdi, bağlamında te'vil etmiştir. İbn Abbâs'a göre ise, Allah bütün nebilerin din düzenine nebisini üstün kılmak ve hepsini sadece ona vermek ve hiçbir şeyi ondan gizlememek için elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.s) göndermiştir.⁴⁵⁰ Nüzûl-ü Îsâ gerçekleştiğinde, Hz. Îsâ'nın (a.s) Allah'a (c.c) sadece İslam'la kulluk edeceği⁴⁵¹, yeryüzünde İslam'dan başka bir dinin kalmayacağı, bütün kâfirlerin müslüman olup, küfrün yok olacağı Sahih-i Müslim'de mevcut şu rivayetle anlatılmıştır: (لِيُرْلَأَ ابْنُ مَرْيَمَ) حَكْمًا عَادِلًا فَلْيَكْسِرَنَّ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلَنَّ الْخِنْزِيرَ وَيَضَعَنَّ الْجِزْيَةَ وَلْتَتْرَكَنَّ الْفِلَاصُ « الناقاة الشابة. » فَلَا يُسْعَى عَلَيْهَا وَلْتُدْهَبَنَّ الشَّخْنَاءُ وَالتَّبَاعُضُ وَالتَّحَاسُدُ وَيُدْعَوْنَ إِلَى الْمَالِ فَلَا يَقْبَلُهُ أَحَدٌ

*"Meryem oğlu Îsâ adaletli bir idareci olarak mutlaka inecektir. Haç'ı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi alacak, deve terk edilecek, deveye ihtiyaç duyulmayacak, düşmanlıklar, hasetler, buğuzlar mutlaka giderilecektir, mala davet edecek, kimse sahip çıkmayacak."*⁴⁵²

Kanaatimize göre, Hz. Îsâ'nın (a.s) İsrâiloğullarına tebliğ ettiği dinin İslam olması, nüzûlü Îsâ'dan sonra İslam haricinde başka bir dinle kulluk etmeyeceğine işaret etmektedir. Eğer Hz. Îsâ'nın (a.s) İsrâiloğullarını davet ettiği din, Hristiyanlık ya da İslam'dan başka bir din olsaydı; nüzûlü Îsâ dan sonra İslam'la kulluk etmesi, bir peygamberin içerisine düştüğü büyük bir çelişki olurdu. Bu tür bir çelişki peygamberler için muhaldir. Hem Hz. Mûsa'ya (a.s)⁴⁵³ hem de Hz. Îsâ'ya (a.s)⁴⁵⁴ inananlar kendilerini Müslüman olarak tanıtmıştır. Hz. Îsâ'nın (a.s) tâbî olduğu Tevrât muharref olmayan, Hz. Musâ'nın İslam şeraitini ihtivâ eden şeriattir. Firavun denizde boğulmadan önce İsrâiloğullarına atıfta bulunarak kendisinin de

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIV, 214, 215.

⁴⁵¹ Mâverdi, *en- Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 355.

⁴⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, XVI, 254; Müslim, *Kitâbü'l-İmân*, 242, *Nüzûl-ü Îsâ*, 243; İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, XV, 227, H. No: 6816, (Albâni, Sahih; Şuayb Arnavut Müslim'in şartına göre senedi sahih demştir.); Ayrıca Bkz. Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVIII, 86.

⁴⁵³ Bkz. Mâide 5/44; Yûnus 10/84.

⁴⁵⁴ Bkz. Âl-i İmrân 3/52.

İsrâiloğulları gibi Müslümanlardan olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁵ Peygamberlerin kendilerini Müslüman olarak tanıttığı ayetler, “Şeriat Farklılığı” başlığı altındaki bölümde zikredilmiştir.

Ayetteki “على الدين كله” ifadesi, batıl yolla gelen birçok dini kapsamaktadır.⁴⁵⁶ Hasan el-Basrî, Feth, 48/28. ayetteki “ليظهره على الدين كله” cümlesini Mekke ve diğer beldelerin fethiyle irtibatlandırmış; her ne kadar sahabeler Hudeybiye Sulhünü kerih görseler de Hz. Muhammed’in (s.a.s) dininin diğer batıl olan her bir dine galip geleceğine bizzat kendisinin şahit tutulacağını Allah’ın (c.c) ilân edip bildirdiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Allah (c.c), ayette bütün dinler anlamında “على” demeyip; “على الدين كله” demiştir. ed-Dîn her bir dini ihtivâ eder. Aynı durum her bir insanı ihtivâ eden “يا أيُّهَا الْإِنْسَانُ” kavlinde de mevcuttur. Şeytan’ın dini olarak telakkî edilen bütün küfürlerin (kâfir) tek millet olmasından dolayı mefhûm-u muhâlif olarak muhtelif her bir dinin tek bir din olması da mümkündür.⁴⁵⁸ Küfrün dereceleri farklı olsa da temel olarak şeytanın dini üzerine atfedildiği gibi peygamberlerin şeriatleri farklı olsa da kaynak olarak Allah’ın (c.c) dini olması hasebiyle onların dininin birliğine işaret ettiği, “الدين كله” (Bütün dinler) kavramının ise -Dinin birliğine yönelik (Ebû Zehre’nın) tefsirindeki diğer ifadeleri tetkik edildiğinde- her bir peygamberin dini şeklinde telakki edildiği görülmektedir. Her bir dine üstün olmasının manası, son nebi olmasından dolayı bu dinin kalıcılığının açık ve bilinir olmasıdır. Hz. Muhammed’in (s.a.s) getirdiği her şey, bütün nebilerin getirdiklerini ihtivâ etmektedir. Burada yer alan “كله” nün manası, bu dinin önceki risâletlerin (mesajların) tamamını ihtivâ etmesidir. Bu mesajlara iman eden, muharreflikten (değiştirilip bozulmak) sağlam kalmış önceki şeriatlerin durumunun tamamına iman etmiş demektir.⁴⁵⁹

Fetih 48/28. ayetin tefsirinde, Allah’ın (c.c) inzâl ettiği İslâm’la, önceki ilâhî her bir dinin tamamına üstün kılmak için Hz. Muhammed’i (s.a.s) gönderdiği ifade edilmiştir.⁴⁶⁰ Tevbe 9/33. ayeti tefsir eden İbn Abbâs’a göre, İslam dini kıyamet

⁴⁵⁵ Bkz. Yûnus 19/90.

⁴⁵⁶ Şa’râvî, *Havâtir*, VIII, 5054.

⁴⁵⁷ Tâberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXII, 261.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, V, 361.

⁴⁵⁹ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, VI, 3287.

⁴⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVI, 202.

vaktinden önce mevcut her bir dine üstün kılınacaktır.⁴⁶¹ Kurtubî de (v. 671/1273) Allah (c.c) bu dini (Hak Din =İslam), hiçbir şey gizli kalmayınca kadar her bir dinin tamamına ve bütün şeriatlere delil ve hucetlerle üstün kılmıştır, şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁶²

Yukarıda zikredilen ayetlerdeki üstünlük sadece bir açıdan değerlendirilmemelidir. Yukarıdaki değerlendirmelerle beraber bu dinin (İslam) üstünlüğü “*Biz bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁴⁶³ ayetiyle de ifade edilmiştir.⁴⁶⁴ Peygamberlerin kendi asırlarında eksiksiz ve kâmil olan dini, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sonrası asırlara hitap etmede eksik kalmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) öncesi nebilerin ümmetlerinden en kalabalık olanlar, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) ümmetleridir. Kitap sahibi bu iki peygamber tüm insanlığa değil; sadece İsrâiloğullarına gönderilmiştir. Bu minvalde evrensel değil; ulusal nitelik taşımaktadır. Kur'an ise, tüm insanlığa hitap ederek evrensel özellik taşımaktadır. Ulusal nitelikte olan din, hem zaman hem de topluluk olarak sınırlandırılmıştır. Evrensel olarak gönderilen Kur'an, zaman bakımından muvakkat, insan bakımından sınırlı değildir. Allah bu eksikliği Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletinde son nazil olan “*Bu gün dininizi kemâle erdirdim....*”⁴⁶⁵ ayetiyle tamamlamıştır. Bu dinin (İslam) bu meyanda önceki nebilerin dinine üstünlüğünün vurgulanması muhtemeldir.

4. Din- İslam İlişkisi

a. Tevhid İttifakı

İslam ile Dinin doğrudan birlikte kullanıldığı, birbirleriyle bağlantılarının bariz ve net olduğu üç ayet mevcuttur. Bunların ilki, “*Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır.*”⁴⁶⁶ ayetidir. Bu ayette her iki terim marife olarak gelmiştir. Dinin lügat olarak, “Boyun eğme, itaat ve teslim olma” anlamlarına önceden değinilmiştir.

⁴⁶¹ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 157.

⁴⁶² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, VIII, 121.

⁴⁶³ En'âm 6/38.

⁴⁶⁴ En'âm 6/38. ayetteki “el-Kitâb” kelimesini İbn Abbâs, *Levh-i Mahfûz*; bazıları da Kur'an olarak tefsir etmiştir. Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 109; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 580; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-El-Hidâye*, III, 2015; Maverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 112; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, VI, 420; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 502; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 130.

⁴⁶⁵ Mâide 5/3.

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân 3/19.

Masdar-isim olan İslam'ın da boyun eğme, itaat⁴⁶⁷ ve teslim olma anlamları vardır. Hatta, “ *Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez ona teslim olup boyun eğmiştir. Sonunda ona döndürülüp götürüleceklerdir.*”⁴⁶⁸ ayetinde, “*في دين الله*” ifadesindeki Din “دين” terimi, İslam anlamında kullanılmıştır.⁴⁶⁹ Muhtelif manaları da ihtivâ eden İslâm ve Din terimlerinin, bu ayette aynı mana etrafında birleştikleri; Din teriminin İslam terimini de ihtivâ ettiği; Din ile İslam arasında bir eşitliğin ve aynîliğin görüldüğü müşâhede edilmiştir. Hz. Muhammed'den (s.a.s) önce kendilerine kitap verilenler de (Yahudi ve Hristiyanlar) işbu dinde, İslam'da ayrılığa düşmüşlerdir. Taberî (v. 310/923), Allah katında din İslam'dır, ifadesini “ Allah katında gerçek itaatın ona olması, kalplerin ve dillerin bu itaati ubudiyet ve boyun eğme ile ikrar etmeleri, emirleri ifa etmeyi ve nehiylerden kaçınmayı itaatle yerine getirmeleri, kalplerin ve dillerin ona boyun eğmesi, yaratıklarından hiçbir şeyi ulûhiyet ve ubûdiyette ona ortak koşmaksızın, ona itaatten sapsaksızın ve herhangi bir büyülenme duymaksızın gerçekleştirmeleridir.” minvalinde te'vil etmiştir.⁴⁷⁰ Ayrıca İbn Abbâs, “*Dinde zorlama yoktur.*”⁴⁷¹, “*Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin.*”⁴⁷², “*Dini Allah'a has kılarak ona kulluk et.*”⁴⁷³, “*Sadece Allah'a itaat ederek ona ibadet edin.*”⁴⁷⁴ ayetlerinde zikredilen “Din” kavramının tevhid manasında olduğuna işaret etmiştir.⁴⁷⁵ Âl-i İmran 3/19. ayetteki “Din” kavramının “İslam” anlamında olduğu; İslam'ın, tevhidi, Allah (c.c) katında tevhidin de İslam'ı ihtivâ ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁶ Bu kapsamda Din ve İslam'ın, tevhid üzerinde ittifak ettiği görülmektedir. Bu ayetle alakalı bir takım tespitler nakledilmiştir. Ayet üç şekilde değerlendirilmiştir:

1. Allah (c.c) “Ondan başka ilah yoktur” ifadesini, “Allah katında din İslam'dır” ifadesine şahit tutarak kendisinden başka ilah olmadığını bildirmiştir.

⁴⁶⁷ Râgıb, *Müfredât*, s. 423; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 293-294; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 1448.

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân 3/83.

⁴⁶⁹ İbn Abbâs, Bakara 2/132, 193; Nisâ 4/ 46; Şûrâ 42/13; Fetih 48/28. ayetlerinde ki “Din” kavramının İslam anlamında kullanıldığını zikretmiştir. Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 19, 26, 71, 406, 434.

⁴⁷⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 275.

⁴⁷¹ Bakara 2/256.

⁴⁷² A'râf 7/29.

⁴⁷³ Zümer 39/2, 11.

⁴⁷⁴ Mü'min/Gâfir 40/65.

⁴⁷⁵ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 36, 126, 385, 386, 394; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 267.

⁴⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîru'l-Mukâtil*, I, 267; Vâhidî, *Basît*, V, 115.

Allah'ın (c.c) bir olması, İslam'ın da Allah'ın (c.c) birliğini ihtivâ etmesi, hak dinin İslam olmasını gerektirir. Bu kapsamda, İslam dini Allah'ın (c.c) birliğini esas alan tevhidi ihtivâ eder.

2. Allah'ın (c.c) “Allah'tan başka ilah olmadığını” haber vermesi, Allah (c.c) katında dinin İslam olduğuna işaret etmiştir.

3. İslam dininin tevhîdin bir kısmını değil, tamamını kapsadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁷

Din ile İslam'ı beraber zikreden bu ayetin tamamı incelendiğinde, kendilerine kitap verilenlerin ilim geldikten sonra ihtilafa düştükleri görülmektedir. Gelen ilimle alakalı müfessirlerin genel kanaatleri, kendilerine kitap verilenlerin Hz. Muhammed'in (s.a.s) İslam'la geldiği bilgisini öğrendikten sonra ihtilafa düşmeleri şeklindedir. Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmeden kitaplarında yazılı buldukları vasıflarından dolayı ona iman etmişlerdir. Ancak onun nübüvvet vazifesiyle ilgili Tevrât'ta beyan edilen bilginin zuhûrundan sonra hasedlerinden dolayı ihtilafa düşmüşlerdir.⁴⁷⁸

Kur'ân'ın “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adâletle şahitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O mutlak güç sahibidir. Hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki aşırılık ve ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler.....”⁴⁷⁹ ayetleri, Din, İslam, Tevhîd ve Hz. Muhammed (s.a.s) arasında güçlü bir bağın olduğunu göstermektedir. Buna göre, dinin İslam; İslam'ın tevhîd; tevhid akîdesinin son temsilcisinin ise, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah (c.c), Âl-i İmrân 3/19. ayetteki “Allah katında din İslam'dır” ifadesiyle İslam dışındaki her bir dini nehyetmiş, İslam dışında hiçbir resûl göndermediğini beyan etmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 170 -171.

⁴⁷⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 267; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 201; Vâhidî, *Vecîz*, I, 202; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, I, 422.

⁴⁷⁹ Âl-i İmran 3/18-19.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, II, 617, 618.

Diğer her bir din arasındaki hak, sahih ve gerçek dinin, İslam olduğu söylenmiştir.⁴⁸¹

Mâverdî (v. 450/1058), bu ayeti iki şekilde izah etmiştir:

1. Sakıncalı olan şeylerden kurtaran İslam'ın Allah (c.c) katında din olmasıdır.

2. Ayetteki dinin itaat anlamında olmasıdır.

Buna göre, Allah'a (c.c) itaat İslam'dır. İslam'ın aslı ile ilgili iki görüş beyan edilmiştir:

1. Esenliğe, güvenliğe sevkettiği için esenlik, güvenlik olan "Selâm"dan alınmasıdır.

2. Amelde itaatle Allah'ın (c.c) emirlerine teslim olmaktır.⁴⁸²

Lügatte, dinin aslı, ceza, karşılık, mükâfat sonra ise itaattir. Ceza, karşılık, mükâfat sebebiyle din olarak isimlendirilmiştir. Lügatte İslam, şu şekilde açıklanmıştır:

1. İtaatkâr olmaktan ibarettir. "*Sizleri Selâmla karşılayan kimselere sen mü'min değilsin demeyiniz*"⁴⁸³ ayetinde, sizlere itaat edip, tâbî olan kimselere sen mü'min değilsin demeyin anlamında kullanılmıştır. Burada İslam, itaatkâr ve tâbî olan anlamındadır.

2. Barışa dâhil olan anlamındadır. Selm'in aslı selâmet ve esenliktir.

İslam'ın lügat manasının, dini, i'tikâdı ve inancı samimiyetle Allah'a (c.c) has kılmak olması, Müslim kelimesinin ibadeti samimiyetle Allah'a (c.c) has kılan olarak telakkî edilmesine vesile olmuştur. Şer'î örfte İslam, iman demektir. "Allah'tan başka ilah yoktur" ayetinin, Allah (c.c) katında kabul gören dinin İslam olduğuna işaret etmesi iki şekilde izah edilmiştir:

1. İman İslam'dan başka bir şey olsaydı, iman Allah (c.c) katında makbul din olmazdı.

⁴⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 331.

⁴⁸² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, I, 379-380.

⁴⁸³ Nisâ 4/94.

2. İslam'dan başka din arayan kimseden bu din kabul edilmeyecektir.⁴⁸⁴ ayetidir.

Birinci maddede ifade edilenlere, “ *Bedevi Araplar iman ettik dediler, Ey Muhammed onlara iman etmediniz, teslim olduk, deyin de.*”⁴⁸⁵ ayeti delil gösterilerek, İslam’ın imana mügâyir (aykırı) olduğu açıktır, diye itiraz edenlere, İslam lügatte önceden beyan edildiği gibi itaat edip boyun eğmektir, ifadesiyle mukâbele edilmiştir. Münafıklar, kılıç korkusundan dolayı zahirde itaat ederler. İslam’ın zâhirde meydana gelmesinde sakınca yoktur. İman hükmün zâhirinde de meydana gelir. Buna, “*Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar nikâhlanmayın.*”⁴⁸⁶ ayeti delildir. Burada yargı idaresinin mümkün kıldığı iman, zâhirî olarak meydana gelmektedir. Buna göre, İslam ve iman bazen zahirde; bazen de hakikatte dikkate alınır. Münafıkta İslam zahirde meydana gelir; Allah’ın (c.c) dinine itaat batında olmadığı için münafıklık batında olmaz. Ayetin takdiri, kalbte ve batında Allah’a (c.c) teslim olmadınız; zahirde teslim oldunuz, şeklindedir.⁴⁸⁷

İbn Kesîr’e (v. 774/1373) göre, Allah (c.c), İslam’dan başka hiçbir dini hiçbir kimseden kabul etmediğini haber vermiştir. İşbu dinin her asırda bütün resûllerin dinini kapsayan, Hz Muhammed’le (s.a.s) tamamlanıncaya kadar Allah (c.c) tarafından gönderilen İslam olduğu bu ayetle ortaya konmuştur.⁴⁸⁸ Yahudilik, Hristiyanlık ve şirk gibi din iddialarının olduğu bir ortamda bu ayet, Allah (c.c) katındaki dinin, O’na teslimiyet olduğunu bildirmiştir. İbn Âşûr (v. 1393/1973), sahih, doğru dini, İslam’la irtibatlandırmış; İslam haricinde dinin olmadığından bahsetmiştir.⁴⁸⁹ Bu ayet, Din’le İslam ilişkisini aynileştirip ikisini bir olarak telakkî etmiştir. Bu ayet, tevhîdin ilanıdır, bu tevhidde şirk mertebelerinde farklılık olsa da Müşriklere, Hristiyanlara ve Yahudilere itiraz ve onların şirklerini engelleme vardır. Bu kapsamda, kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanların kendilerine gönderilen peygamberlere itiraz ettikleri gibi şirki iptal edip İslam’la gelen son nebinin tebliğ etmiş olduğu tevhide itiraz etmeleri de mümkündür.

⁴⁸⁴ Âl-i İmrân 3/85.

⁴⁸⁵ Hucurât 49/14.

⁴⁸⁶ Bakara 2/221.

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, 171, 172.

⁴⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 25.

⁴⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 190.

b. Aynılık Yönleri

Din-İslam ilişkisini ihtivâ eden ifadelerin ikincisi, “*Kim İslam’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) kabul edilmeyecek ve Ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaklardır.*”⁴⁹⁰ ayetidir. Burada İslam hem izâfet terkibi ile hemde marife (ال); din ise nekre olarak kullanılmıştır. Mücâhid (v. 104/721), bu ayet nazil olunca bütün din (milel) ehlinin kendilerini müslüman olarak telakkî ettiğini; haccın insanlara farzietini emreden Âl-i İmran 3/97. ayet nazil olunca Müslümanlar haricindekilerin bu farzı yerine getirmek istemediğinden bahsetmiştir.⁴⁹¹ Bu ayetin tefsirinde Mücâhid’in Kur’ân’da Allah’a (c.c) isnat edilen din yerine insanlara atfedilen dini ifade eden Milel (Dinler) terimini kullanması çok önemli nüansı ortaya koymaktadır. Çünkü Din kavramı Kur’ân’da sadece Allah’a (c.c) izafe edilir, insanlara izafe edilen, mensubiyeti ifade eden Din, Millet kavramıyla anlatılmıştır. Kur’ân’da var olan “*Kim İslam’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) kabul edilmeyecek...*”⁴⁹² ayetinin, “...افغير دين الله” “...Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar....”⁴⁹³ ayetine atfedildiğine işaret edilmiş ve her iki ayette de Allah’ın (c.c) dininden başka din arayışına itirazın (karşı çıkma) mevcudiyetinden bahsedilmiştir. Kur’ân’daki “دين الله” (Dînullah) ifadesindeki Din teriminin Allah’a (c.c) izafe edilmesi, ya kendileri tarafından din olarak tanımlanan her bir dine Allah’ın (c.c) dininin üstünlüğünü ifade etmesinden ya da Hz.Muhammed’in (s.a.s) Allah’ın (c.c) dinini getirdiği günden önce gönderilen peygamberlerin dinini neshetmesinden dolayıdır. Ayette, “Allah’ın (c.c) dininden” kastedilen İslam’dır.⁴⁹⁴ Bu kapsamda, Âl-i İmrân 3/83, 84, 85. ayetler birbirleriyle bağlantılı bir bütün olarak beraber değerlendirildiğinde, Din- İslam arasındaki ilişki daha bariz ve net bir hal alarak ortaya çıkmaktadır.

Bu ayetlerin ilki Allah’ın (c.c) dininden bahsettikten sonra devamındaki ayette mezkûr “قل” (kul) filinin muhatabının Hz. Muhammed (s.a.s) başta olmak üzere Müslüman-Kâfir bütün insanlar olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹⁵ Ayetin Hz.

⁴⁹⁰ Âl-i İmrân 3/85.

⁴⁹¹ Ebu’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, Thk. Dr. Muhammed Abdusselâm Ebu’n-Neyl, Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmi’l-Hadîse, 1414/1989, I, 255.

⁴⁹² Âl-i İmrân 3/85.

⁴⁹³ Âl-i İmrân 3/83.

⁴⁹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 301, 302.

⁴⁹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 302.

Muhammed’i (s.a.s) kendisine indirilen vahiylerle, Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İsmâil (a.s), Hz. İshâk (a.s), Hz. Yakub (a.s) ve torunlarına, Hz.Mûsâ (a.s), Hz. Îsâ (a.s) ve rablerinden gönderilen bütün nebilere inanmaya davet ettiği müşâhede edilmiştir. Ayrıca ayetin tüm insanlığı, bizzat Allah’ın (c.c) emriyle tebliğ edilen dine ve akabinde bizler müslümanlarız, bizler peygamberlere indirilenler arasında ayırım yapmayız inancına davet ettiği görülmektedir. Hz. Muhammed (s.a.s) ile ümmeti olan Müslümanların ve ayetin muhatabı olan tüm insanların bütün nebilere indirilen vahiylerle iman edip tasdik etmesinin emredilmesi, Hz. Muhammed’den (s.a.s) önceki bütün nebilere getirdiği ilahî mesajların İslam’ın bir cüz’ü olduğunu gösterir. Hz. Muhammed (s.a.s) ise, son nebi olarak İslam’ı kemâle erdirip tamamlamıştır. Âl-i İmrân, 3/85. ayette ise, “*İslam haricinde hiçbir dinin kabul görmeyeceği*” ifade edilmiştir.

Ezcümle, bahsedilen Allah’ın (c.c) dininden muradın İslam olması, bütün nebilere indirilenlere ayırım gözetmeksizin iman edip tasdik edenlerin kendilerini Müslüman olarak tanımlaması ve akabindeki ayette İslam haricinde hiçbir dinin kabul görmemesi, bütün nebilere indirilenlerin tesis ettiği dinin İslam olduğunu göstermektedir. Buna göre, İslam’la Din arasında eşitlik ve aynılık vardır. İslam’ın Din ile olan aynılığının ilk nebiden son nebiye kadar devam ettiği görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki Hz. Muhammed’in (s.a.s) ümmeti olan mü’minlerle alakalı olan, “.....*Sizler bütün kitaplara iman edersiniz....*”⁴⁹⁶ ayetini, Âl-i İmrân 3/84. ayeti te’yât edip desteklemektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed’in (s.a.s) ümmetinden olan mü’minlerin, İslam’dan farklı, İslam’a muhâlif, Kur’ân’ın muhtevâsının zıddı mesajları olan kitaplara iman etmesi, aklın ve nassın kabul edebileceği bir durum değildir. Bütün kitaplara iman, o kitapların muhtevâsının, bütün peygamberlere iman onların getirdiklerinin hak olduğunu tasdik etmek demektir. Âl-i İmrân 3/85. ayetin öncesindeki ayette⁴⁹⁷, mü’minlerin Hz. Peygamber’e, Hz. İbrâhim’e (a.s), Hz. İsmâil’e (a.s), Hz. İshâk’a (a.s), Hz. Yakub’a (a.s) ve torunlarına, Hz. Mûsâ’ya (a.s), Hz. Îsâ’ya (a.s) ve bütün peygamberlere indirilen vahiylerle inandıklarını, bu peygamberlerin aralarında ayırım yapmadıklarını

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân 3/ 119.

⁴⁹⁷ Âl-i İmrân 3/84.

ve Allah'a (c.c) teslim olduklarını söylemesini emrediyor. Ehl-i Kitap'tan da işte bu dine (İslam'a) uymaları isteniyor.

Yunus el-Hatîb (v.1390/1970), bu ayetin tefsirinde "İslam, Allah'ın kullarına şeriat kıldığı dinidir, nebilere ve resûllerin tamamı bu İslam diniyle gelmiş, insanları bu dine davet etmiş, onlardan tahrif ve tebdil etmeden bu dine inanıp kabul edenler müslümanlardan bir müslüman'dır",⁴⁹⁸ demek suretiyle İslam ile Dini özdeşleştirmiştir. Hz. İbrâhim (a.s), ailesinin ve zürriyetinin İslam dini üzerinde yaşamaya muvaffak olmasını Allah'tan istemiştir.⁴⁹⁹ Bütün bunlar, Din ile İslam arasında aynîliğin söz konusu olduğunu göstermektedir.

c. Zaman Bağlamında Din- İslam İlişkisi

Din-İslam ilişkisini ihtivâ eden ifadelerin üçüncüsü ise, "...*Bu gün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim...*"⁵⁰⁰ ayetidir. Din olarak emrime teslimiyetinize razı oldum şeklinde te'vil edilmiştir.⁵⁰¹ Allah (c.c) dinini ikmâl ettiğini beyan ettikten sonra bu dinin İslam olduğunu açıklamıştır.⁵⁰² Bu ayetin tefsirinde, bütün peygamberlerin dininin tek bir dinin mecrasında cereyan ettiği; Hz. Muhammed'le (s.a.s) tamamlanan İslâm'dan önceki peygamberlerin şeriatlerinin ifrat ve tefrit arasında olan hak din olduğu söylenmiştir. Bu durum, bütün zamanlarda Allah'ın (c.c) hikmeti gereği böyledir. Daha sonra Allah (c.c), nebisi Hz. Muhammed'le (s.a.s) İslam'ı tamamlayıp kemâle erdirmiştir. İslam'ı ifrat ve tefritten korunmuş mutedil din kılmıştır. Kur'ân- ı Kerim bunu "*Biz sizleri orta bir ümmet kıldık.*"⁵⁰³ ayetiyle ifade etmiştir. Bu değerlendirmeler, ed-Din ile el-İslam arasında bir özdeşliğin mevcudiyetine işaret etmiştir. Hz. Peygamberden rivayet edilen hadisler, bu görüşü destekler mahiyettedir: "*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.*"⁵⁰⁴ "*Peygamberlerin misali güzel inşa edilmiş ancak bir tuğlası eksik ev gibidir. İşte ben o tuğlayım...*"⁵⁰⁵ Ayet ve hadislerden anlaşılan İslam, Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s)

⁴⁹⁸ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, II, 514.

⁴⁹⁹ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, II, 514.

⁵⁰⁰ Mâide 5/3.

⁵⁰¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 13.

⁵⁰² Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 269.

⁵⁰³ Bakara 2/143.

⁵⁰⁴ İmam Mâlik, *Muvattâ*, *Hüsnü'l-Huluk* 686/3357.

⁵⁰⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 18; *Hâtemünnebiyyîn*, 3534; Müslim, *Fedâil*, 21 (2286)

arasındaki süreci ihtivâ eder. Bu süreç Hâtemü'l- Enbiyâ ile tamamlanıp kemâle ermiştir. “Bu gün dininizi kemale erdirdim...” ayeti, neshedilmeyen, değiştirilmeyen müebbed şeriatî (Dinin aslını) gerektirir. Tekâmülünü tamamlamış olan eşyada tağyîr ve tenekkül (değişiklik) olmaz. Tekâmülünü tamamlamış eşyayı değiştirmek onu bozmaktır. Bundan dolayı Allah (c.c), “*Haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır*”⁵⁰⁶ buyurmuş ve “ Bu gün dininizi tamamladım...” kavlini hatırlatmıştır.

Bu ayete göre, İslam mutlak olarak razı olunan dindir. Tebdîli ve tağyîri (değiştirilmesi) mümkün değildir. Diğer peygamberlerin dini bütün asırlarda değil; sadece kendi asırlarında, her yönüyle değil; tek bir yönle, bütün kavimlere değil; kendi kavimlerinde İslam gibidir. Bu din şeriat kılındıktan sonra her asırda razı olunan olmuştur. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. Mûsâ (a.s) hakkında, “ *Mûsâ'nın hayatta olma imkânı olsaydı bana ittibâ ederdi.*”⁵⁰⁷ demiştir.⁵⁰⁸ Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini tamamlandı ve Allah (c.c) onu Hz. İbrâhim'in (a.s) dini olduğuna hükmetti, “*Bu atanız İbrâhim'in dinidir. O sizi şimdi de, önceden de müslüman olarak isimlendirdi.*”⁵⁰⁹ Hz. İbrâhim'in (a.s) lisânıyla kılınan şeriat İslam'ın başlangıcı, Hz. Muhammed'in (s.a.s) lisânı üzerine kılınan şeriat İslam'ın nihayete erip tamamlanmasıdır, denilmiştir. “*.... Bu dini (peygamberlerin) her birinin dinine üstün kıldı....*”⁵¹⁰ ayeti dinin fûrûunda neshin mevcudiyetini te'yît etmiştir. Bu ayetin işaret ettiği peygamberlerin dinindeki eksiklik, Hz. Muhammed'in (s.a.s) asrına göredir. Çünkü peygamberlerin dini kendi asırlarında eksik değildir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini de bu günden önce eksikti, denilmiştir. Bu durum şöyle bir örnekle açıklanabilir. Bir çocuk kendi yaşına göre tamdır, kâmilidir. Ancak bir çocuk bir adamla kıyaslandığında, o adama göre kâmil değildir. Ayette zikredilen “اليوم” (el-Yevm) terimi, Hz. Muhammed (s.a.s) asrına ya da bu sûrenin indiği güne işaret eder. Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini, şeriatin aslında Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine iştirak

⁵⁰⁶ Yûnus 10/32.

⁵⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, XXIII, 349, Bu hadisin senedindeki Râvi Mücêlid (İbn Saîd)'in zayıf olduğu nakledilmiştir. Bu hadis, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *Şu'abü'l- İmân*, Thk. Dr. Abdülalî Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003, I, 348, H. No: 176; Muhyüssünne Ebû Muhammed el-Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, Thk. Şuayb Arnavût- Muhammed Zehîr eş-Şâvîş, Beyrut, Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983, I, 270, H. No: 126; ve diğer birçok hadis kaynaklarında mevcuttur. Suyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, Kahire: 2003, III, 646-648; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IX, 5023.

⁵⁰⁸ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 267.

⁵⁰⁹ Hacc 22/78.

⁵¹⁰ Bkz. Tevbe 9/ 33; Fetih 48/28; Saff 61/9.

eder, denilmiştir.⁵¹¹ Ebû Zehre (v. 1394/1974), bu ayetteki üç hakikatten bahseder. Bunlar, dinin ikmâli, nimetin tamamlanması ve din olarak İslam'a razı olunmasıdır. İkmâl, dinin şeriatine müteallik farzların (ibadetler), hadlerin, hükümlerin, haramların, helallerin, bundan sonra ilavelere ihtiyaç kalmayacak şekilde, hem adalet hem de doğruluk bakımından tamamlanmasını ifade eder.⁵¹² İkmâl, hiçbir şeyin eksik bırakılmadan⁵¹³ başka bir dine, başka bir nebîye ihtiyaç kalmadan, dinin tamamlanmasına işaret eder. İkmâl, hac ibadetinin eda edilmesiyle de Allah'ın(c.c), dinini Müslümanlara tahsis etmiş olmasını; Müşrikleri Kabe'den uzaklaştırılmasını ifade eder.⁵¹⁴ İtmâm ise, Mekke'deki şirk devletinin yok edilmesini, Müslümanların sözlerinin üstün olmasını; Müşriklerin sözlerinin aşağıda kalmasını, dinin ve şeriatin emirlerini ikmâl etmek suretiyle, dinin tamamlanmasını ifade eder.⁵¹⁵ Din tekâmüle erince nimet tamamlanmış olur.⁵¹⁶ Dinin ikmâli, emredilen ve nehyedilen (yasaklanan) bildirileri, haram ve helalleri açıklamayı ve şeriatı ihtivâ eden bu kitabı kemâle erdirmektir. Bu sizlere dininizde huccettir. Dininizde bilmeye ihtiyaç duyduğunuz şeylerden hüküm çıkarmayı ve tefekkür etmeyi öğrenmeniz ve ihtiyacınız olan şeyi bilmenizi gösterecek delillerin varlığı bu dinde izah edilmiştir. Hülâsâ dinin tamamlanması ilâhî bildirilerin (manifesto) tamamlanmasıdır. Nimetin tamamlanması, Mekke'nin fethiyle Arap yarımadası hükümrانlığında zaferin ve hükümrانlığın (egemenliğin) tamamlanması, şirk devletinin ortadan kaldırılıp üstün söz olan tevhîdin ikâme edilmesidir. Din olarak İslam'a razı olunmasına gelince, Allah'ın (c.c) emirlerine teslim olup, şeriat kıldığı hükümlere; dinin hadleri, prensipleri ve farzları (Din edinme, itaat etme ve Dinden çıkmama) hususunda yükümlülüğün vacip kılındığı şeylere boyun eğmektir. Kur'an'ın ihtivâ ettiği ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağırdığı her şeye teslim olmaya razı olmak anlamının

⁵¹¹ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 268, 269.

⁵¹² En'âm 6/115.

⁵¹³ En'âm 6/38.

⁵¹⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 452-453; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX, 518-522; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 13; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, VI, 420; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 26; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Kâhire: Dâru Nehda Mısır, 1997, IV, 40.

⁵¹⁵ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 13; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 605; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 288.

⁵¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 26.

verildiği nakledilmiştir.⁵¹⁷ Din'in kemâle erip İslam'a razı olunması sadece bu asrı değil (Hz. Muhammed'in asrında değil); bütün asırları ihtivâ etmektedir.⁵¹⁸

Kur'ân'da çokça zikredilen “Esleme” fiilin çeşitli türevlerinin Hz. Muhammed'den (s.a.s) önceki peygamberlerin ve onlara bağlananların dînî tutumlarını niteliyor olması, yukarıdaki kullanımların Hz. Muhammed'e (s.a.s) vahyedilen muhtevânın bütünü (emr, nehy, menâsik, hukuk, siyâset, askeri mücadele vs.) nitelendiren bir özel isim olmaktan ziyâde, ed-Din'i niteleyen bir muhtevâ olduğunu daha da kuvvetlendirmektedir. Bunlara şu örnekler verilebilir: “İbrâhim ne Yahudi ne de Hristiyan, dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden değildi.”⁵¹⁹ “O bundan önceki vahiylerde / kitaplarda da bunda da (Kur'ân'da) sizi müslüman olarak isimlendirdi (niteledi).”⁵²⁰ Bu ayetlerdeki nitelemeler bizleri şöyle bir sonuca götürmektedir. Vahiy tarihi boyunca bütün peygamberlere gelen dinin bir olduğu, ortak adlarının İslam olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın birçok yerinde Hz. İbrâhim (a.s) müslüman olarak tanıtılmıştır.

Sonuç olarak İslam, Hz. İbrâhim (a.s) ve onun soyundan gelenlerin, Hz. Mûsâ'ya (a.s) bağlı olanların, havarilerin, ashâbın ve bu gün biz müslümanların ortak paydasıdır. Bu aynı zamanda Allah (c.c) katındaki ed-Din'dir (Dinullah, Dinü'l-hakk), evrensel, değişmez ve tarih üstüdür. Her peygamberde tekrarlanan öz budur. Bu öz, “De ki; ‘ biz Allah'a, bize indirilene, İbrâhim, İsmâil, İshâk ve Yakub(İsrâil), torunlarına indirilenlere, Mûsâ'ya, İsa'ya ve diğer peygamberlere, rableri tarafından verilenlere, aralarında bir ayırım yapmaksızın inandık. Biz ona teslim olmuş bulunanlarız.(Müslimûn) ”⁵²¹ ayetinde çok net açıklanmıştır.

İbn Teymiyye (v. 728/1328) bu konuda şöyle der: “ İslam ki, Allah'ın (c.c) kitaplarında indirdiği ve resûlleriyle gönderdiği dindir. Kulun, kendini âlemlerin rabbine teslim etmesidir. Bilinmektedir ki, bütün peygamberler, İslam ile

⁵¹⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IV, 2034.

⁵¹⁸ Şa'râvî, *Havâtir*, V, 2926.

⁵¹⁹ Âl-i İmrân 3/67.

⁵²⁰ Hacc 22/78; Fazlur Rahman, *Kur'ân'ın Bazı Temel Ahlaki Kavramları (İman, İslam, Takva), Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Terc. Adil Çiftçi, Ankara: 1997, s. 5-6.

⁵²¹ Âl-i İmrân 3/84.

gönderilmiştir. Yahudiler ve Hristiyanlar çıkarmış oldukları bid'atleriyle Allah'ın (c.c) dini olan İslam'dan sapmışlardır."⁵²²

Özetle İslam, zaman bağlamında toplulukların, kavimlerin, milletlerin kusurlarına, maslahatına, ihtiyacına, algı ve adetlerine binâen şeriat farklılıkları olan; ancak zamanın değişmesiyle değişmeyen, sabit hükümleri bulunan Allah (c.c) katında tek dindir. Peygamberlerin asırlarının farklılığı onların tebliğ ettiği dinin (İslam) sabitelerini değiştirmemiştir. Değişmeyen sabiteler, i'tikâdî esasları ihtivâ eden hükümler⁵²³ başta olmak üzere ibâdet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) aslına yönelik dinin hükümleridir. İbâdet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) aslına yönelik hükümler, Hz. Adem'den (a.s) Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar tadrîcî bir şekilde tekâmüle ererek tamamlanmıştır. Peygamberlerin dinindeki şeriat farklılıkları, gönderildikleri toplumun kusurları, maslahat, algı, âdet ve sayısal durumuna (nüfusun azlık/çokluk) ve içerisinde bulunulan asrın ihtiyaçlarına binâen ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) fûrû gibi dinin hükümlerinde tebdîl/ilâve/eksiltme şeklinde teşekkül etmiştir. Zaman bağlamında Din-İslam ilişkisi bu şekilde gerçekleşmiştir.

B. DİNLE BAĞLANTILI TEMEL KAVRAMLAR

1. İslam Kavramı

a. İslam Kavramının Etimolojisi

Arapça'da *es-le-me* (4.fiil kalıbı) geçişsiz haliyle "teslim olmak", geçişli haliyle ise, bir şeyi birine teslim etmek anlamına gelir. el-İslam bu fiilden türetilmiş masdar-isimdir ve boyun eğme (inkiyâd) anlamına gelir.⁵²⁴ Bilindiği kadarıyla cahiliye döneminde fiilin anlam içeriğinde dinsel bir unsur yoktur. Kelimenin masdar-isim şeklinde kullanımı, Kur'ân'da 8 yerde geçer. Bunlardan ikisi bir zamire muzaf (İslamukum, İslamuhum⁵²⁵) diğer 6 kullanım harf-i tarifile belirlenmiş olarak geçmektedir. Marifet olan el- İslam sıfat mıdır? Yoksa isim midir? Allah (c.c) Hz.

⁵²² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Kahire: 1404, VII, 623-624.

⁵²³ İ'tikâdî esaslar, Hz. Âdem'den (a.s) Hz. Muhammed'e(s.a.s) kadar bütün peygamberlerde aynıdır.

Tekâmüle ve değişikliğe uğramamıştır. İ'tikâdî esaslar dinin aslıdır, bu esasların fûrû olmaz.

⁵²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, XII, 293-294.

⁵²⁵ Hucurât 49/17;Tevbe 9/74.

Muhammed'e (s.a.s) verdiği şeriatın⁵²⁶ özel ismini el-İslam olarak kendisi mi koymuştur? Öncelikle bu kelimenin başına el takısı gelmesinin sebebi, lafzın ve anlamının zihni olarak daha önce biliniyor olmasıdır (Ma'hûdî Zihnî). Örneğin, onlar mağarada iken (fi'l-ğâr⁵²⁷) ifadesini ele alalım. Başındaki el belirteci ayetin indiği dönemdeki insanların söz konusu mağaranın neresi olduğunu bildiği anlamına gelir. İkincisi, burada "Ğar" kelimesinin başına el takısı gelmesi, onu belirli isim yapar. Fakat zorunlu olarak özel isim yapmaz. Ayette geçen el- İslam, "ed-Din"i niteleyen ikinci bir masdar-sıfat veya masdar-isim olabilir. Fakat Hz. Muhammed'e (s.a.s) vahyolunan bütün emir ve nehiylerin toplamına delalet eden özel bir isim olamaz. Çünkü kelime bazı Mekkî ayetler dâhil olmak üzere⁵²⁸ vahiy sürecinin her aşamasında kullanılmıştır. Bazı elim ehli, "el" takısıyla belirlenmiş kullanımların (Medenî ayetlerdeki kullanımlar) isim olduğu kanaatindedirler.⁵²⁹ İslam ulemasının çoğunun bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Kökü S-l-m (سلم) olan İslam kavramı ve türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de 120 kez⁵³⁰ geçtiği tespit edilebilmiştir. Barış ve esenlik anlamını da ihtivâ eden "سلام"(se-lâm)⁵³¹ ve "سلم"(silm)⁵³² kavramlarının 35 kez; if'âl babından olan İslam kavramı sadece 8; bu babın mazi, muzârî, emir sigası ve masdarı 18 olmak üzere toplam 25 kez zikredildiği anlaşılmaktadır. *Müslimîn* (مؤمنين) 19; *Müslimûn* (مؤمنون) 14 kez zikredilmiştir. *es-Seleme* (السلام) 6, *Müsellemeten* (مسلمة) 3, *müslimen* (مسلمة), *müslimâtin* (مسلمات), *teslîmen* (تسليما), *selîmin* (سليم), *sellimû* (سلموا) ikişer, *müslimeten* (مسلمة), *müslimeyn* (مسلمين), *selemle*

⁵²⁶ Câsiye 45/18.

⁵²⁷ Tevbe 9/40.

⁵²⁸ En'âm 6/125; Zümer 39/22.

⁵²⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Terc. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 2005, s. 18; Fazlurrahman, *Kur'ân'ın Bazı Temel Ahlâkî Kavramları (İman, İslam, Takva), Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Terc. Âdil Çiftçi, Ankara: 1997, s. 7.

⁵³⁰ Bkz. Bakara 2/ 71, 112, 128(2), 131(2), 132, 133,136, 208; Âl-i İmrân 3/ 19,20(3), 52, 64, 67,80,83,84,85,102;Nisâ, 4/ 65(2), 90,91, 92(2), 94, 125; Mâide 5/3, 16, 44, 111; En'âm 6/14, 35, 54, 71, 125, 127; A'râf 7/ 46, 126; Enfâl 8/ 43, 61; Tevbe 9/74; Yûnus 10/ 10, 25, 72, 84, 90; Hûd 11/ 14, 48, 69(2); Yûsuf 12/ 101; Ra'd 13/ 24; İbrâhîm 14/23; Hicr 15/ 2, 46; Nahl 16/ 28,32,87,89,102; Meryem 19/47; Enbiyâ 21/ 69, 108; Hacc 22/ 34, 78; Nûr 24/61; Furkân 25/63; Şuarâ 26/ 89; Neml 27/ 31,38,42,81,91; Kasas 28/ 53,55; Ankebût 29/ 46; Rûm 30/53; Lokmân 31/22; Ahzâb 33/ 35(2), 44, 56(2); Yâsîn 36/58; Sâffât 37/ 79, 84, 109, 120, 130; Zümer 39/ 12,22, 29, 54,73; Mü'min/Gâfir 40/ 66;Fussilet 41/33; Zuhruf 43/69,89; Ahkâf 46/15; Muhammed 47/35; Hucurât 49/ 14, 17(2); Zâriyât 51/ 25(2); Tûr 52/38;Vâkıa 56/26(2), 91; Haşr 59/23; Kalem 68, 43; Saff 61/7; Tahrîm 66/5; Cin 72/14(2); Kadir 97/5.

⁵³¹ 33kez.

⁵³² 2kez.

(سلم), süllime (سلم), süllemen (سلما), yüsellimû (يسلموا), sâlimûn (سالمون), sâlimen (سالما) birer kez zikredildiği tespit edilebilmiştir.

Râğıp (v. 502/1108), “es-Silm ve es-Selâme” kavramlarını, bâtinî ve zâhirî afetlerden uzak olmak anlamında tanımlamıştır. Bunu “*Arınmış bir kalp ile*”⁵³³ ayetiyle, çalılıklardan sıyrılmak anlamında açıklamış ve bunun batında olduğunu ifade etmiştir. Zahirde olanı ise, “Sağlam, beneksiz, kusursuz, boyunduruk altına alınmamış”⁵³⁴ ayetiyle izah edilmiştir. *Selime/yeslemü/ selâmeten ve selâmen* fiil kalıbı mevcuttur. Allah’ın (c.c) korumasını ihtivâ eden esenlik, selâmet ve güven anlamında olduğu “*Fakat Allah sizi bunlardan kurtardı*”⁵³⁵, “*Esenlik ve güven içinde (selâmetle) oraya girin*”⁵³⁶, “*Bizden esenlikle, bereketlerle (gemiden) in.*”⁵³⁷ ayetleriyle izah edilmiş; hakîkî selâmetin, hasta olmaksızın sağlığın, zelilsiz izzetin, fakirliği olmayan zenginliğin, fani olmayıp bakiliğin sadece cennette var olacağı ifade edilmiştir. Allah Teâlâ, cenneti, “*Selâm yurdu cennet onlarıdır*”⁵³⁸, “*Allah esenlik yurduna çağırır.*”⁵³⁹, “*Allah onunla rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir.*”⁵⁴⁰ ayetleriyle selâmetin, esenliğin ve güvenin yurdu olduğunu beyan etmiştir. Bu ayetlerde zikredilenlerin tamamı selâmetten gelmiştir. Selâm, “*Selâm yurdu cennet onlarıdır*”⁵⁴¹, “*Barış ve esenliğin kaynağı*”⁵⁴² ayetlerinde olduğu gibi Allah’ın (c.c) isimlerinden, denilmiştir. Yaratıkların başına gelen afetlerin ve kusurların Allah’ta (c.c) bulunmaması açısından Selâmla vasıflandırıldı, denilmiştir. Allah’ın (c.c) “Selâm” isminin tecellisinin “*Çok merhametli olan rabdan bir söz olarak (kendilerine) Selâm vardır.*”⁵⁴³, “*Sabretmenize karşılık selâm sizlere*”⁵⁴⁴, “*İlyâs’a*”⁵⁴⁵ *selâm olsun.*”⁵⁴⁶ ayetlerinde ifade edildiği gibi, bütün nimetlerin saff ve şaibesiz bir şekilde tezâhür edeceğine, esenliğin teminatı olacağına işaret etmektedir.

⁵³³ Şuarâ 26/ 89.

⁵³⁴ Bakara 2/71.

⁵³⁵ Enfâl 8/43.

⁵³⁶ Hicr 15/46.

⁵³⁷ Hûd 11/48.

⁵³⁸ En’âm 6/127.

⁵³⁹ Yûnus 10/25.

⁵⁴⁰ Mâide 5/16.

⁵⁴¹ En’âm 6/127.

⁵⁴² Haşr 59/23.

⁵⁴³ Yâsîn 36/58.

⁵⁴⁴ Ra’d 13/ 24.

⁵⁴⁵ Râğıp el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 422.(Nâfi, İbn Âmir ve Ya’kûb ال ياسين şeklinde okumuştur.)

⁵⁴⁶ Sâffât 37/130.

Buna göre, Allah'tan (c.c) fiilî ve insanlardan sözlü olarak gelenlerin hepsi, önceden zikredilmiş olan selâmet ve esenlik olan şeyler hususunda Allah'tan (c.c) cennette bir hediyedir. Allah (c.c) selâmet, esenlik talebi ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “*Cahiller onlara laf attıkları zaman ‘Selâm’ der geçerler.*”⁵⁴⁷ Mü'min kullar, sizler için Allah'tan (c.c) esenlik diliyoruz derler anlamındadır. Ayetteki “سلام” ifadesi, fiilin gizlenmesinden dolayı nasb halinde gelmiştir. Takdîrî “قالوا سلاما” şeklindedir. Yani bir kenara koymak anlamındadır. Buna göre, mahzûf masdarın sıfatı olmuştur. “*Hani onlar İbrâhim'in yanına varmışlar ve Selâm olsun sana demişlerdi, O da size de Selâm olsun, demiş...*”⁵⁴⁸ ayetinde, ikinci “سلام” kavramı, dua babına yükseltildiği için ref (damme=ötre) olarak zikredilmiştir. Meleklerin selâmı fiil cümlesini ihtivâ eder. Birinci “سلام” kavramının nasb gelmesi “Selâmet, esenlik seninle olsun”; Hz. İbrâhim'in (a.s) selâmı ise, isim cümlesini ihtivâ eder. Ref gelmesi “Selâmet, esenlik sizlere olsun” anlamına delalet içindir. İsim cümlesi, sabitlik ve kararlılık; fiil cümlesi ise, yeni oluşum ve yenilenme ifade eder. Hz. İbrâhîm'in (a.s) onlara selâmı, onların Hz. İbrâhim'e (a.s) selâmından daha kâmindir.⁵⁴⁹ Emredilen edeb babından daha iyisine yönelmek “*Size bir selâm verildiği zaman ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin.*”⁵⁵⁰ ayetiyle ifade edilmiştir. Ayette ki “سلام” kavramı, barışı “سلم” gerektirdiği için bazıları “silm” olarak okumuştur.⁵⁵¹

Hiz. İbrâhim (a.s) onlardan korkmuştu, onların selâm verdiklerini görünce, selâmlarının barışı, esenliği ve güveni sağlamak için olduğunu düşündü ve bundan dolayı onlara bu sizlerden bana hâsıl olduğu gibi benden sizlere bir ilandır anlamında cevap olarak silm demiştir. Bunun (Selâm) sadece bir söz olmadığını, söz ve fiilin tamamı olduğunu, “*Orada ne boş bir söz ne de günaha sokan bir şey işitirler, sadece Selâm sözünü işitirler*”⁵⁵² ayeti ifade etmiştir. Böylece Allah'ın (c.c) “*Eğer âhiret mutluluğuna ermiş kimselerden ise, kendisine ‘Selâm sana âhiret mutluluğuna ermişlerden’ denir,*”⁵⁵³ “*Size Selâm olsun, de.*”⁵⁵⁴ ayetleri zahirde onlara selâm

⁵⁴⁷ Furkân 25/63.

⁵⁴⁸ Zâriyât 51/25.

⁵⁴⁹ Râgıb, *Müfredât*, s. 422.

⁵⁵⁰ Nisâ 4/86.

⁵⁵¹ Râgıb, *Müfredât*, s. 422.

⁵⁵² Vâkıa 56/ 25-26.

⁵⁵³ Vâkıa 56/ 90-91.

⁵⁵⁴ Zuhruf 43/89.

vermeyi; hakikatte Allah'ın (c.c) onlara esenlik, selâmet dilemesini ifade eder. Şu ayetler buna işaret eder: “*Âlemler içinde Nûh'a selâm olsun.*”⁵⁵⁵, “*İbrâhim'e selâm olsun.*”⁵⁵⁶, “*Mûsâ ve Hârûn'a selâm olsun.*”⁵⁵⁷ Bunların tamamı Allah'ın (c.c) onları övülmeye layık kıldığına dair öğüt ve haber vermesidir. Ayrıca “Selâm” ifadesini, Allah (c.c), “*Evlere girdiğinizde birbirinize selâm veriniz.*”⁵⁵⁸ ayetinde birbirlerinize selâmet, esenlik, güven sağlayınız, anlamında kullanmıştır. *Selâm/ Silm/ es-Selemü* terimleri, sulh (barış) anlamındadır. Sulh talep edip İslam'ı kabul ettikten sonra öldürülen kimse hakkında indirilen ayette, “*Sizlere selâmla karşılık veren kimseye sen mü'min değilsin*” demeyin⁵⁵⁹ buyurulmuştur. Allah (c.c), “*Ey iman edenler! Hepiniz topluca barışa, güvenliğe, İslam'a girin*”⁵⁶⁰, “*Eğer onlar barışa yaklaşırlarsa, sen de onlara yanaş..*”⁵⁶¹ ayetlerinde hem barış dini İslam'a girmeyi hem de barışı esas almayı emretmiştir.

Şu'be hariç bütün kırâat âlimleri, “selm” şeklinde fethayla okumuştur.⁵⁶² “*O gün onlar Allah'a teslim olurlar...*”⁵⁶³ ayetinde, “seleme” okunması Hafs kırâatında vardır. “*Onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar ve buna yanaşmıyorlar.*”⁵⁶⁴, ayetinde sağsalim; “*Bir tek adama bağlı adam*”⁵⁶⁵ ayetinde ise, teslim olmuş anlamında kullanılmıştır. “Selemen ve silmen” masdardır. Bu iki masdar zorluk ve güzellik gibi iki vasıf değildir. Bunların masdarları, *Selime/ selemen/ silmen; rabiha/ rabehan / ribhan*, şeklindedir. es-Silmü (barış), savaşla ilgili bir isimdir. el-İslâm (İslam) barışa girmektir. O da her ikisinden birinin sahibini elemden (acı) kurtarmaktır. Bir şey çıkarıldığında bu şeyi falana teslim ettim, ifadesinin aslıdır, köküdür. es-Selemü satışta olur; İslam ise, şeriatte olur.

⁵⁵⁵ Sâffât 37/79.

⁵⁵⁶ Sâffât 37/ 109.

⁵⁵⁷ Sâffât 37/ 120.

⁵⁵⁸ Nûr 24/61.

⁵⁵⁹ Nisâ 4/ 94.

⁵⁶⁰ Bakara 2/ 208.

⁵⁶¹ Enfâl 8/61.

⁵⁶² Râgıb, *Müfredât*, s. 423.

⁵⁶³ Nahl 16/87.

⁵⁶⁴ Kalem, 68/43.

⁵⁶⁵ Zümer 39/29. İbn Kesîr, Ebî Amr, Ya'kûp “sâlimen” şeklinde okumuştur. Bâkûn “selemen” okumuş; “silmen” şeklinde okunması şâz kabul edilmiştir. Said b. Cübeyr “silmen” okumuştur. Râgıb, *Müfredât*, s. 423.

Bununla alakalı üç durum söz konusudur. Birincisi, imansızlıktır, bu dil ile kabul etmedir. Bununla kan dökülmez, ya inanma hâsıl olur ya da inanma hâsıl olmaz. Bununla şu ayet kastedilir; *“Bedeviler iman ettik dediler, (Ey Muhammed!) de ki, iman ettik, demeyin, boyun eğip, teslim olduk, deyin.”*⁵⁶⁶ İkincisi, imanın üstüdür. Bu Allah’a (c.c), kaza ve kaderin tamamına teslim olma, gerçekten sadâkat ve kalb ile tasdik etmektir. Nitekim Hz. İbrâhim (a.s) hakkında ayet, *“Rabbi ona teslim ol dediğinde, Âlemlerin rabbine teslim oldum demişti.”*⁵⁶⁷ şeklinde ifade etmiştir. Üçüncüsü, tamamen teslimiyeti ihtivâ eder. Allah (c.c), *“Allah katında din İslam’dır.”*⁵⁶⁸ buyurmuştur. Diğer ayette Hz. Yûsuf’un dilinden, *“...Benim canımı müslüman olarak al...”*⁵⁶⁹ ifadesi, beni senin rızana teslim olanlardan kıl şeklinde anlaşılmıştır. Bu ayete beni şeytanın tutsaklığından kurtulan kıl anlamı da verilmiştir. Bu mana, *“İçlerinden ihlâsa erdirilmiş kulların hariç hepsini azdıracığım”*⁵⁷⁰ ayetinin mukâbili olarak verilmiştir. Hakka itaat edip boyun eğenler anlamı *“Ancak ayetlerimize inanıp da teslim (itaat edip. Boyun eğen) olmuş olanlara duyurabilirsin”*⁵⁷¹ ayetiyle ifade edilmiştir. *“Allah’a teslim olmuş olan nebiler onunla (bir hidayet ve bir nur olan Tevrât) hüküm veriyorlardı.”*⁵⁷²

Nebilerden Ulû’l-Azm olmayanlar Allah’ın (c.c) emirleriyle yol gösteren Ulû’l-Azm nebilere tâbî olurlar. Ulû’l-Azm nebilere şeriatlerle gelmişlerdir. Kendisiyle yüksek mekânlara ulaşılan şeye “es-Süllemü” (Merdiven) denir. Onunla selâmete (güvenlik) ulaşılır. Yüksek yere ulaşmaya sebep olan her şeye (Sülleme) isim kılınmıştır. Allah “Sülleme” kavramının merdiven anlamını *“ Yoksa onların kendisi vasıtasıyla (ilâhî vahyi) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var?”*⁵⁷³, *“ Yoksa bir merdiven kurup göğe çıkararak...”*⁵⁷⁴ ayetleriyle açıklamıştır.

Şair Züheyr İbn Ebî Selmâ “Göklere ulaşmaya sebep olan bir merdiven olsaydı, ölümün sebebinden korkan kimse göğe ulaşır.” dizesinde “Sülleme”

⁵⁶⁶ Hucurât 49/14.

⁵⁶⁷ Bakara 2/131.

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân 3/19.

⁵⁶⁹ Yûsuf 12/ 101.

⁵⁷⁰ Hicr 15/40.

⁵⁷¹ Neml 27/81.

⁵⁷² Mâide 5/44.

⁵⁷³ Tûr 52/38.

⁵⁷⁴ En‘âm 6/ 35.

kavramına merdiven anlamı vermiştir. “Selm” ve es-Selâm, büyük bir ağaçtır. Âfetlerden kurtardığına inanıldığı için sanki bu isim verilmiştir. es-Selâm sert taş demektir.⁵⁷⁵

Ezcümle, *S-l-m* (سلم) kökünden türemiş İslam ve türevleri, zâhirî/bâtînî âfetlerden uzak olmak, arınıp temizlenmiş ve kusursuz olmak, Allah’ın (c.c) korumasını ihtivâ eden esenlik, selâmet ve güven, barış (sulh), teslim olmak, hakka itaat edip boyun eğmek, ittibâ etmek, büyük bir ağaç, sert/ katı taş ve merdiven anlamlarında kullanılmıştır.

b. Kur’ân’daki Muhtevâsı

1. İtaat, Teslim Olmak

Din kavramının Allah’a (c.c) teslimiyet anlamını da ihtivâ ettiği önceden zikredilmiştir. İslâm, “*S-l-m*” kökünden gelen “Esleme” fiilinin mastarıdır. Kur’ân’da dînî bir bağlamda kişinin kendini Allah’a (c.c), onun iradesine, otoritesine ve emirlerine teslim etmesi anlamında kullanılır. Yani insandan Allah’a (c.c) doğru yönelen bir tutum, davranış ve ilişkidir. Erken dönem dilcisi Halil b. Ahmed (v. 175/791), bu lafzı dînî bağlamda şöyle tanımlıyor: “Allah’ın (c.c) emirlerine teslim olmak, yani onun otoritesine boyun eğmek (İnkıyâd) ve emirlerini kabul etmek.”⁵⁷⁶ Konunun daha iyi anlaşılması için kelime fiil olarak ele alınacaktır. Daha önce masdar-isim olarak kullanımı ele alınmıştır. “Esleme” fiili birçok yerde “*Yüzünü Allah’a teslim etme.*”⁵⁷⁷ şeklinde geçmektedir.

Ehl-i Kitab’ın, “*Yahudi ve Hristiyanlar haricinde kimse cennete giremeyecek.*”⁵⁷⁸ ayetindeki iddiaları, “*Bilakis kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse Rabb’inin katında onun mükâfatı vardır.*”⁵⁷⁹ ayetiyle yalanlanmıştır. Ayetteki “اسلم وجهه” ifadesi, “باسلام الوجه” sözüyle ifade edilmiş olup sadece yüzünü Allah’a (c.c) teslim eden ve O’nun emrine itaat edip, boyun eğenlerin ve dini Allah’a (c.c) has kılanların cennete gireceği; İslam’ın aslının, teslim olup boyun eğmeyi içeren “İstislâm” olduğu ifade edilmiştir. Bütün

⁵⁷⁵ Râgıb, *Müfredât*, s. 421-424.

⁵⁷⁶ Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn*, VII, 266, Bağdat: 1984.

⁵⁷⁷ Bkz. Bakara 2/112; Âl-i İmrân 3/20; Nisâ 4/125; Lokmân 31/22.

⁵⁷⁸ Bakara 2/111.

⁵⁷⁹ Bakara 2/ 112.

organlarıyla rabbine itaat edip boyun eğen “Müslüman” olarak isimlendirilmiştir. Ayetin diğer organlardan değil de sadece yüzü teslim etmekten bahsetmesi, âdemoğlunun organlarının en mükerremi, saygı ve hak bakımından en muazzamı yüz olduğu için, insan bedeninin parçalarından olan yüz, bir şeye boyun eğip itaat ettiğinde bedenin diğer organlarını değiştirir, daha doğrusu, o şeye boyun eğdirip itaat ettirir, denilmiştir. Bedenini Allah’a (c.c) teslim edenden maksad, cesedini itaatle ona boyun eğdiren, cesedi İslam’da (teslimiyette) güzel olandır. “Yüzünü Allah’a (c.c) teslim etmenin” manası, Allah’a (c.c) ibadet ve itaatte samimi, sadâkat sahibi olmak, bütün varlık ve nefsinin, bütün organları ve hisleriyle kendisini tamamen Allah’a (c.c) teslim etmek, kalbin hareketlerini emredilen ve nehyedilenlerin tamamı için korku ve boyun eğerek Allah’a (c.c) has kılmak, sadâkatle bağlanmaktır. Bakara 2/112. ayeti, yüzünü güzel bir şekilde Allah’a (c.c) teslim edenler için rabbine itaat ve teslimiyetten dolayı âhirette (Meâd) mükâfat, sevap vardır, yüzlerini güzel bir şekilde Allah’a (c.c) teslim edenlere korku yoktur, şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁸⁰ Buna, “*İşini güzel yaparak kendini Allah’a teslim eden ve İbrâhim’in hanif dinine tâbî olan kimseden din olarak kim daha güzel olabilir.*”⁵⁸¹ ayeti delil gösterilmiş, bu ayetlerle Allah (c.c) din mensuplarının itirazlarına, iddialarına karşı Müslümanların (teslim olanların) delillerini göstermiştir. Ayrıca bu ayetin, İslam ve ehlinin, diğer her bir din ve ehline üstün olduğuna dair Allah’ın (c.c) bir hükmü olduğu nakledilmiştir. Ayetin “Din olarak en güzel” kısmı, yolu en doğru, en iyi olan şekilde tefsir edilmiştir. “Yüzünü Allah’a teslim eden” bölümü, itaatle boyun eğen, Hz. Muhammed’i (s.a.s) ve onun rabbinden getirdiklerini tasdik eden olarak te’vil edilmiştir. “O güzel olduğu halde” ibaresi ise, Rabb’inin kendisine emrettiğiyle amel eden, haramı haram, helâlî helal kabul edip, buna göre amel eden olarak nitelenmiştir. “*Hanif olan İbrâhim’in dinine ittibâ et*”⁵⁸² ayetinde, Hz. İbrâhim’in (a.s) mensubu olduğu dine tâbî olunması emredilmiştir. Hz. İbrâhim’in (a.s) oğullarına yolu ve metodu dosdoğru olan Hanif dinine ittibâ etmeleri

⁵⁸⁰ Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 510, 511, 512; Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 178, III, 499; Râzî, ayette “Yüzü Allah’a (c.c) teslim etmek” ifadesinin mezkûr olmasının sebeplerinden biri olarak, ibadetlerin en büyüğü olan secdenin yüz ile yapılması olduğunu beyan etmiştir. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IV, 6; Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 351; Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, I, 361, 366, 367.

⁵⁸¹ Nisâ 4/125.

⁵⁸² Nahl 16/123.

emredildikten sonra da bu din, oğulları tarafından kavimlerine tebliğ edilmiştir.⁵⁸³ Ayetteki “Esleme” fiili, amelleri güzel olduğu halde dini Allah’a (c.c) has kılmak anlamında da tefsir edilmiştir.⁵⁸⁴ Yüzün ifade edilmesi, kişinin kendisini ifade etmesidir. İslam’ın kendisi amellerde ihsanla beraber olur. Ayette anlatılan sevap, ihsan ve yüzü Allah’a (c.c) teslim etmek şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁸⁵

Bu ayette if’âl babından olan İslam kelimesinin mazi fiilinin (Esleme) din anlamında Millet terimiyle ve Hanif olan Hz. İbrâhim’in (a.s) dininin birbirlerini te’yîd eder nitelikte zikredilmesi, Millet (Din), İslam ve Hanifliğin aynı (bir) olduğuna işaret etmektedir. Yahudi, Hristiyan, Müşrik ve Müslümanların her birinin kendilerinin dinini Hz. İbrâhim’e (a.s) isnat etmeleri, dinin aslında bir olduğunu göstermektedir. Yukarıda zikredilenlerle beraber, Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasındaki tartışmalar, Yahudi ve Hristiyanların sadece kendilerinin cennete girecekleri, kendilerinin Hz. İbrâhim’in (a.s) dininin mensubu olduklarına dair iddialarıyla devam etmiştir. Yahudiler bizim dinimiz sizin dininizden, kitabımız kitabınızdan, nebimiz nebinizden önce ve biz İbrâhim’in dininin mensubuyuz demek suretiyle ittibâ ettikleri dinin daha hayırlı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiaların aynısını Hristiyanlar da söylemişlerdir. Buna karşı Müslümanlar, bizim dinimiz sizin dininizden; kitabımız, kitabınızdan; nebimiz nebinizden sonradır, sizlere bize tâbî olmanız ve mensûbu olduğunuz dininizi terk etmeniz emredildi; İslam’dan başka din yoktur, bizim kitabımız bütün kitapları neshetmiş, bize kitabımızla amel etmemiz, sizin kitaplarınıza inanmamız emredilmiş; biz Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İsmâil (a.s) ve Hz. İshâk’ın (a.s) dininin mensubuyuz, biz sizden daha hayırlıyız, cevabını vermiştir.⁵⁸⁶

Allah (c.c), söylenen bu sözleri, “ *Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i Kitap’ın kuruntuları geçerlidir. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür, kendisi*

⁵⁸³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, IX, 250, 251; Bkz. Zemaşerî, *Keşşâf*, I, 178; Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 351; İbn Kesîr, Said b. Cübeyr’in اخلص ifadesine وجهه; ifadesine ise, دينه; وَهُوَ مُحْسِنٌ ifadesinin de din hususunda Hz. Muhammed’e (s.a.s) ittibâ edenler anlamını verdiğini nakletmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 385.

⁵⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 131.

⁵⁸⁵ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, I, 366, 367.

⁵⁸⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, IX, 229, 230, 250; Bkz. Zemaşerî, *Keşşâf*, I, 178; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 417-422; Reşîd Rızâ, *Menâr*, V, 352, 353.

*Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz*⁵⁸⁷ ve *"İşini güzel yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hanif olan İbrâhim'in dinine tâbî olan kimseden din olarak kim daha güzel olabilir."*⁵⁸⁸ ayetleriyle reddetmiş; kendisini Allah'a (c.c) teslim edenlerin ve güzel ameller de bulunanların üstünlüğüne işaret etmiştir. Bakara 2/112. ayetin, yalan kuruntular temenni edenlerin iftiralara reddiye olduğu; cennetin inkârcı yalancılara değil; sadece muttakîlere tahsis edildiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁹

Bu ayet tefsir edilirken Din, Millet ve İslam'ın bir yönüyle bir olduğu; ancak onların arasında muhtelif mülâhazaların da mevcut olduğu söylenmiştir. Buna göre, din, kuldan hakka doğru itaat edip boyun eğmektir. Millet, Allah'tan (c.c) kula yönelik bu kitapta okunan hakka sevk etmek anlamında te'vil edilmiştir. Millet kavramının buradaki anlamına *"Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır dediler"*⁵⁹⁰ ayetindeki "Tümlâ" ifadesi şahit tutulmuştur. İslam ise, hakka teslim olmak, barışa girmek ve Allah (c.c) tarafından selâmet, esenlik verilmesidir.⁵⁹¹

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935) "اسلم وجهه" ibaresini, *"Ancak sana ibadet ederiz, ancak senden yardım dileriz."*⁵⁹² ayeti ve onun dışındaki ayetlerde mevcut olduğu gibi ibadeti başkasına değil; sadece Allah'a (c.c) tahsis etmek, anlamında tefsir etmiştir. Bu ayette yüzün teslim edilmesiyle bir şeye niyetin doğruluğu ve kalbin teslimiyeti murad edilmiştir. Ayrıca, "Yüzün döndürülmesi" Hz. İbrâhim (a.s) kıssasında, *"Ben yüzümü yeri ve gökleri yaratana çevirdim"*⁵⁹³ ayetiyle de açıklanmıştır.⁵⁹⁴

Âl-i İmrân 3/19. ayetin tefsirinde ise, "عند الله" (İndellah) sözünün, dinin Allah'a (c.c) izafe edilmesi ve sadece İslam'ın Allah'ın (c.c) dini kabul edilmesine işaret ettiği söylenmiştir. Bunun ötesindeki izafe, bütün nebilerin dinine aittir. Bu din bütün semâvi şeriatlerin aslıdır. Bu şeriatin aslının Allah'ın (c.c) dini olduğu, bazı kıssalarda anlatıldığı gibi yaratılan insanlığın ikincisi atası olan Hz. Nûh'un (a.s)

⁵⁸⁷ Nisâ 4/123.

⁵⁸⁸ Nisâ 4/125.

⁵⁸⁹ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, I, 366, 367.

⁵⁹⁰ Furkân, 25/5.

⁵⁹¹ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 172, 173.

⁵⁹² Fâtîha 1/ 4.

⁵⁹³ En'âm 6/ 79.

⁵⁹⁴ Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 351.

dinini, Allah'ın (c.c), Şûrâ, 42/13. ayette net bir şekilde izah ettiği, zikredilmiştir . Diğer nebilerin dini, Hz. Muhammed'in (s.a.s) dinidir. Buna göre, bütün nebilerin dini, tek bir din olan Allah'ın (c.c) dini İslam'dır. Bu meyanda Allah'ın (c.c) şeriatı de birdir. Tebdîl (değiştirme) ve tahrîf (bozma) olmayan her bir semâvî dinde ihtilaf olmaz. Bu sebeple şeriat farklılığı aslında değil fûrûu'da; tamamında değil; bir kısmında olur. Bütün bunlara rağmen Ehl-i Kitab'ın çoğunun, aralarında ihtilaf ettikleri mülâhaza edilmiştir.⁵⁹⁵

Bakara 2/131. ayette,“Esleme” fiili, Hz. İbrâhim (a.s) ile ilgili olarak “*Rabb’i ona teslim ol*” dediğinde, (İbrâhim) “*Bütün âlemlerin Rabb’ine teslim oldum, dedi*” şeklinde geçmektedir. Bunların dışında 6 yerde daha bu fiil insandan Allah’a (c.c) doğru bir fiil, tutum ve davranış olarak dînî bir bağlamda kullanılmaktadır. Buradaki “Teslim ol” emri, bana samimiyetle ibadet et, itaatle boyun eğ, anlamında te’vil edilmiştir. “Âlemlerin rabbine teslim oldum” ifadesinin manası, Hz. İbrâhim’in (a.s) âlemlerin rabbine itaat ettim ve içtenlikle ibadet ettim, bütün yaratılmışların sahibi ve düzenleyicisi senden başkası değil; bizzat sensin, dediği şeklindedir.⁵⁹⁶

Bu kelime, Hz. İbrâhim (a.s) Müslüman (teslim olmuş) olduğu için İslam üzere dosdoğru ve sabit ol, dininde ve ibadetinde Allah’a (c.c) samimi ol, Allah’a (c.c) teslim ol ve işlerini Allah’a (c.c) emanet et, emrine mükâbil Hz.İbrâhim’in (a.s) âlemlerin rabbine emanet ettim, dediği meyanında açıklanmıştır.⁵⁹⁷

Râzî (v. 606/1210), Allah (c.c) “Teslim ol” dediği vakitte Hz. İbrâhim’i (a.s) seçkin kıldı, demiştir. Hz. İbrâhim (a.s) kendini Allah’a (c.c) ibadete, itaate ve boyun eğmeye teslim edince, Allah (c.c) Hz. İbrâhim’in (a.s) durumunun vakitlere göre değişmeyeceğini onun bu yolda müdâvim olduğunu bildirmiş ve Hz. İbrâhim (a.s) bütün günahlardan temizlenmiştir. Bu meyanda, Allah (c.c) başlangıcı ve sonu bu durumda olandan başkasına risâlet görevi vermediğinden onu seçip, risâleti ona tahsis etmiştir. Hz. İbrâhim’in (a.s) teslimiyeti ve cevabının güzelliği Allah (c.c) tarafından bildirilmiştir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, III, 1148-1149.

⁵⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 92.

⁵⁹⁷ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I, 153.

⁵⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IV, 62.

Râzî, “Teslim ol” emrinin zamanı ile ilgili ihtilaflardan bahsederken bazılarının bu emri, Hz. İbrâhim (a.s) henüz müslüman değilken aldığı iddialarını reddetmiş ve âlimlerin çoğunluğunun, emrin yıldız, ay ve güneş çıkarımının olduğu nübüvvet ve buluş öncesinde, hudûs delillerinin (emâreleri) farkında olduğunda söylediğini nakletmiştir. Rabb’ini tanımadan bu sözleri söylemesi mümkün olmadığından hareketle onu tanıdığı anda rabbi ona teslim ol dedi, şeklinde anlaşılmıştır. Bu emrin nübüvvetten sonra olduğunu söyleyenler, buradaki murâdın İslam ve iman değil diğer işler olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer işlerden maksad şöyle izah edilmiştir:

1. Allah’ın (c.c) emirlerine itaat ve onların kabul edilmesinde acele edilmesi, kalbin ve dilin bu emirlerden uzaklaşmayı terk etmesidir. Buradaki murad “*Rabbimiz bizi ve zürriyetimizi teslim olanlardan kıl*”⁵⁹⁹ ayetidir.

2. İbadeti Allah’a (c.c) has kılmak, şirk ve benzeri diğer mülâhazalardan temizlenmektir.

3. İslam üzere dosdoğru olmak ve “*Allah’tan başka ilah yoktur*”⁶⁰⁰ sözünde olduğu gibi tevhid akîdesinde sabit olmaktır.

4. İman kalbin, İslam ise organların vasfıdır. Bu vesileyle, Hz. İbrâhim (a.s), Allah’ı (c.c) kalbiyle tanıdı, bundan sonra Allah (c.c) onu “Teslim ol” sözüyle organları ve azalarıyla mükellef (Sorumlu) kıldı.⁶⁰¹

Yunus el-Hatîb (v. 1390/1970), Allah’ın (c.c) Hz. İbrâhim (a.s) için seçtiği, Hz. İbrâhim’in de (a.s) kendisi için seçtiği dinin, Allah’ın (c.c) dini İslam olduğunu “*Allah katında din İslam’dır*”⁶⁰² ayetiyle açıklamıştır.⁶⁰³ Yalnız Hucurât 49/14. ayetindeki fiil, birçok Kur’ân tefsircilerinin sandığı gibi dînî bir bağlamda değil; lügat anlamında kullanılmıştır. Klasik bir kelam problemi olan iman ve İslam aynı şey mi yoksa ayrı şeyler mi tartışması bu ayetin tefsirinden ortaya çıkmıştır. Maturîdî ve takipçisi Nesefî lügatte iman ve İslam’ın ayrı şeyler olduğu kanaatinde olup; imanın tasdik; İslam’ın barışa (silm) girmek, kalp bağlantısı olmaksızın (kalbin

⁵⁹⁹ Bakara 2/128.

⁶⁰⁰ Muhammed, 47/19.

⁶⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, IV, 63.

⁶⁰² Âl-i İmrân 3/19.

⁶⁰³ Bkz. Yunus el-Hatîb, *el-Kur’ânî li’l-Kur’ân*, I, 143.

tasdiki olmaksızın) dilin kabul etmesi olduğunu açıklamıştır. İman ise, kalp ile dilin birlikte (Birlikte tasdik ederek) kabul etmesidir, demiştir. Ancak Nesefî, şeriatte İslam ve imanın bir olduğu kanaatini taşımaktadır.⁶⁰⁴

Muhammed Esed (v. 1412/1992) yaptığı Kur'ân çevirisinde el- İslam şeklindeki altı kullanımı da Allah'a (c.c) teslimiyet olarak çevirmiştir.⁶⁰⁵ Muhammed Esed, bu çalışmada Müslim ve İslam terimlerini orijinal anlamlarına uygun olarak yani Allah'a (c.c) teslim olan veya olmuş kimse ve insanın Allah'a (c.c) teslimiyeti şeklinde çevirmiştir.⁶⁰⁶ Aynı anlamlandırma "Esleme" fiilinin Kur'ân'da kullanılan bütün biçimleri için de geçerlidir.

Başta Süleyman Ateş ve Hüseyin Atay olmak üzere Türkçe meallerin çoğunda söz konusu ibare, "Müslüman olduk", "İslam olduk" şeklinde çevrilmiştir. Ayetin ilgili bölümü, "Bedeviler dediler ki: "İman ettik" de ki: " İnanmadınız, fakat teslim olduk" deyin. Buradaki sorun, "Eslemnâ" fiilinin mef'ûlü, yani teslimiyet mercinin neresi olduğudur? Allah (c.c) mı yoksa Müslümanlar mı ? Bedevî Araplar, Allah (c.c) ve resûlünü tasdik ettik, biz mü'minleriz, demişler. Bunun üzerine Allah (c.c) Hz. Muhammed'e (s.a.s) "İman etmediniz, mü'minler değilsiniz lâkin teslim olduk" demesini emretmiştir. Öldürülme ve esir edilme korkusundan dolayı Müslümanlara teslim olma (istislâm) şeklinde yorumlanmıştır. İslâm'ın (teslim olmanın) sözle, imanın ise, hem söz hem de amelle olduğu ifade edilerek ayetteki kavme sözle tasdik edip, fiille tasdik etmediklerini söylemesi, Hz. Muhammed' e (s.a.s) emredilmiştir. Zührî İslam; kelime (söz), iman, amel, demiştir. Tabîünden İbn Zeyd "Lâ ilâhe illallah" sözleriyle muharebe ve savaşı terk ederek barışa girdik, yorumunu yapmıştır. Taberî buradaki teslim oluşu İslam toplumuna (el-Mille ve'l-Emval) katılma olarak yorumlamıştır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 338; *Kitâbü't-Tevhîd*, İstanbul: 1979, s. 393 vd.; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 357-358; *Tefsîratü'l-Edille*, Dımaşk: 1993, s. 817.

⁶⁰⁵ Bkz. Âl-i İmrân 3/19,85; Mâide 5/3; En'âm 6/125; Zümer 39/22; Saff 61/7; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)*, Terc. Câhit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yay., 1999, I, 92, 107, 198, 253; III, 941, 1057, 1144.

⁶⁰⁶ Esed, *Meal-Tefsir*, I, 92.

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 313-316, Bkz. Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVI, 348; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, 389.

İzutsu da (v. 1413/1993) yukarıdaki te'villere paralel bir yorum getirmiştir. Burada anlatılmak istenen bir kimsenin görünüşe göre, müslüman camiasına katılmasının onda gerçek anlamda iman olduğunu garanti etmediğidir.⁶⁰⁸

2. İslam, Şeriat, Silm (Barış)

Kur'ân'da üç ayette "Silm" teriminden bahsedilir. Bunlardan bir tanesi "*Ey İman edenler! Hepiniz topluca barışa, güvenliğe girin*"⁶⁰⁹ ayettir. Diğeri ise, "*Üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın*"⁶¹⁰ ayetidir. Burada zikredilen ilk ayetteki "Silm" terimi, İslam, İslam şeraitinin tamamı; ikinci ayette ise barış anlamına hamledilmiştir. Harbi (Savaş) terk etmek, sulh yapmak anlamında olduğu nakledilmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) dininin şeriatleri de denilmiştir.⁶¹¹

Kurtubî (v. 671/1273), Âsım el-Cahderî'nin "Silm"i İslam, sulh ve istislam olarak ayırdığını; Muhammed b. Zeyd'in bu ayrımı reddettiğini nakletmiştir. Cevherî, barış anlamında olduğuna işaret ederken ister fethalı "Selm", ister kesreli "Silm" olsun, ister müzekker, ister müennes olsun aslının istislâm (Teslim) ve inkiyâd (Boyun eğme) manası taşıdığını, bundan dolayı sulh (barış) denildiğini sulhun da İslam olduğunu, ifade etmiştir.⁶¹²

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), Allah'ın (c.c) insanların ıslâh (Barışı sağlama), ifsad (Bozgunculuk), fesad (Fitne, huzursuzluk), salah (İyilik, doğruluk, yararlılık) konularındaki ihtilafını açıkladıktan sonra, mü'minlere, salah (Erdemli), Selâm (Sulh, barış), İslam'ın kabul ettiği anlaşma, ittifak, muvafakat hususunda insanları bir araya getiren şeyi gösterdiğini, o şeyin ise, Allah'a (c.c) ve âhirete iman gerektirdiği şeyler olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeleri, "*Ey İman edenler! Hepiniz topluca İslam'a, barışa, güvenliğe girin*"⁶¹³ ayetiyle delillendirmiştir. Bu hidâyeti (Yol göstermeyi), emir sigası kılıp, iman ehlini bu hidâyetle yüceltmıştır. Bu ayetteki

⁶⁰⁸ İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki kavramlar*, Terc. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yay., 1997, s. 252.

⁶⁰⁹ Bakara 2/208.

⁶¹⁰ Muhammed, 47/35.

⁶¹¹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 231; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 180; Abdürrezzâk San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, I, 330; Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 180; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I, 240; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 351-353; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 566; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 654, 175; Reşîd Rızâ, *Menâr*, X, 59.

⁶¹² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 23; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 133.

⁶¹³ Bakara 2/208.

“Silm” ifadesi, barıştırma, uzlaştırma, barışma, itaat ve teslim olmaktır. Bu manalar, sulh (Barış), selâm (Barış, esenlik) olup, İslam (Barış, esenlik, güvenlik) dinine hamledilir. Ayetteki “كَافَّةً” ifadesi ise, bütün şariatlerdeki barış durumuna işaret etmiştir. Reşid Rızâ, silm hususundaki kanaatini, “Silm”in temelini Allah’ın (c.c) emirlerine sadâkatle bağlılık ve teslimiyet olarak belirlemiş, bu kavramın aslının insanlar arasındaki barış, anlaşma, ittifak olduğunu; mühtedîler (Doğru yola, hidayete erenler) arasındaki savaşı, harbi terketme olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁴ Silm ifadesi, İslam, Selâm (Barış, esenlik) ve Emn (Güvenlik) olarak te’vîl edilmiştir.⁶¹⁵

Bazı müfessirlerce, “...Sizi Selâmla karşılayanlara sen mü’min değilsin demeyin...”⁶¹⁶ ayeti, delil gösterilerek “Silm”in hakikatinin sulh (Barış), harbi ve savaşı terk etmek olduğu söylenmiş, “İstesleme”nin (Teslimiyet) ise, mukâvemeti (Direniş) terk etme olarak tefsir edildiği ifade edilmiştir.⁶¹⁷ Bazı âlimler, “es-Silm ve es-Selm” kelimelerinin aynı manada olduğunu ve her ikisinin de müsâleme (Uzlaştırma, barıştırma, barışma) olduğunu ve İslam’a hamledildiğini nakletmişlerdir.⁶¹⁸

Ebû Zehre (v. 1394/1971), Amr b. ‘Alâ’nın bu ayetteki “Silm” kelimesini kesreyle okuyup İslam anlamında olduğunu; “Barışa yanaşırlarsa...”⁶¹⁹ ayetindeki “Silm” ifadesini ise, fethayla “Selm” şeklinde okuyup ikisi arasındaki farka dikkat çektiğini nakletmiştir. Buna göre, buradaki murâdın müvâdea (Barışma) ve müsâleme (Barışma) anlamında olduğu îrâd edilmiştir. Mübarred’in İbn ‘Alâ’nın bu ayrımını reddettiği nakledilmiştir.⁶²⁰ İster fethayla (Selm), isterse kesreyle (Silm) okunsun sulh (Barış) ve müsâleme (Barışma) anlamı verilmiş ve “Silm-Selm” ifadesinin gerçek dinin hükümlerin tamamının insanlar arasında barışa yönlendirmesi, kalbin kirlerden kurtarılması, insanların selâmete, esenliğe yönlendirmesi ve helak eden yerlerden uzaklaştırması sebebiyle İslam’a hamledildiği kanaati hasıl olmuştur.⁶²¹ Bu ayette mezkûr “Silm”in manasının, İslam (Barış),

⁶¹⁴ Reşid Rızâ, *Menâr*, II, 205.

⁶¹⁵ Yunus el-Hatîb, *el-Kur’ânî li’l-Kur’ân*, I, 230.

⁶¹⁶ Nisâ 4/94.

⁶¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 275.

⁶¹⁸ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, II, 650.

⁶¹⁹ Enfâl 8/61.

⁶²⁰ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, II, 650.

⁶²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 566; Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, II, 650.

müsâleme (Barışma), muvâdea (Barışma) ve sulhtan (Barış) hangisi olduğuna dair soruyu selef ve halef müfessirlerden bazılarının İslam olarak cevap verdiği nakledilmiştir.⁶²² Silm, Selm ve İslam'ın bir olduğu ifade edilmiştir. "Silm-Selm", harbin-savaşın zıddıdır. İslam ise, Allah (c.c), kâinat ve insanla barış içerisinde olunması anlamında olup, kâinatın ve insanın selâmeti (Huzuru) için yaşanan kâinatla insan arasındaki savaşı yasaklamak için gelmiştir.⁶²³

Günümüz müfessirlerinden Sâbûnî, bütün ahkâmı ve şeriatleriyle İslam'a girme anlamında tefsir etmiştir.⁶²⁴

Barış anlamına gelen "Silm" ifadesinin, " *Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et...* "⁶²⁵ ayetinde, yer aldığı ifade edilmiştir.⁶²⁶ Dil ehlinin, fethalı okunan "Selm" ifadesini, musâlaha (Barış, anlaşma, ittifak) ve muvâdea (Barışma) anlamında; "Silm" ifadesini ise, İslam anlamında kullandığı nakledilmiştir. Bu değerlendirme, barış için boyun eğip, itaat ettiklerinde, senden barış talep ettiklerinde, sen de barış için onlara yaklaş, ahdi, anlaşmayı bozmak isteyen kimseler, onlarla barış yapma hususunda seni engellemesin, şeklinde te'vil'e sevk etmiştir.⁶²⁷ İslam'ın barış ve selâm (esenlik) dini olduğu söylenmiştir.⁶²⁸

Özet olarak, Enfâl 8/ 61. ayetteki "Silm" kavramına bütün müfessirler, sulh (barış) anlamı vermişlerdir. Az sayıda itaat ve İslam anlamı veren müfessirler, bu kavramların da barışa sevk ettiğini ifade etmişlerdir.

c. İslam Kavramının Anlam Alanına Giren Diğer İfadeler

Kur'ân-ı Kerîm'de İslam kavramının haricinde İslam anlamında kullanılan başka ifadeler de bulunmaktadır. "Dîni'l-Hak"⁶²⁹(*Hak din*), "Nûrullah"⁶³⁰(*Allah'ın*

⁶²² Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, II, 650.

⁶²³ Şa'râvî, *Havâtir*, II, 878.

⁶²⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997, I, 119; Zuhaylî, *Vasît*, I, 103.

⁶²⁵ Enfâl 8/61.

⁶²⁶ Firûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 151; Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 357; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, II, 123; Abdurrezâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezâk*, II, 125; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 40, 41.(Katade'nin Sulh (Barış) olarak tefsir ettiği nakledilmiştir.); Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VIII, 39.

⁶²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 251.

⁶²⁸ Reşîd Rızâ, *Menâr*, X, 59.

⁶²⁹ Tevbe 9/32; İslam anlamında kullanıldığına dair Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV, 214, 215.

⁶³⁰ Tevbe 9/33.

nuru), “*Hak*”⁶³¹(*Hakikat, doğru, gerçek*), “*Sırâtan müstekîmen*”⁶³²(*Dosdoğru yol*), “*Dînen kıyemen*”⁶³³(*Dosdoğru din*), “*Dînü'l-Kayyime*”⁶³⁴(*Dosdoğru din*), “*Hüden Müstekîmen*”⁶³⁵(*Dosdoğru rehberlik, hidayet*), “*fi dînillah*”⁶³⁶(*Allah'ın dini*), “*Dîne'l-Hak; Dînü'l-Hak*”⁶³⁷(*Hak din*), “*Sebilüllah*”⁶³⁸(*Allah'ın yolu*), “*Hablullah*”(*Allah'ın ipi*)⁶³⁹, “*Hidâyet*”⁶⁴⁰(*Yol göstermek; doğru yola iletmek*), “*Hüdallah*”(*Allah'ın yolu*)⁶⁴¹ ifadelerinin, Din ve İslam anlamında kullanıldığını müşâhede edilmiştir.

2. Millet Kavramı

a. Millet Kavramının Etimolojisi

Millet (ملة) kavramı, “*Me-le-le*” (ملل) kökünden gelmiş, çoğulu milel’dir.⁶⁴² Ateşin külü, koru, kökü anlamları mevcuttur. Kesreyle okunup millet (ملة) olarak telaffuz edildiğinde din⁶⁴³ ve şariat anlamını ihtivâ etmektedir. “*Temellele*” (تمل) ve imtelle (امتل), bir dine dâhil olmak, dini kabul etmek manasında anlaşılmıştır.⁶⁴⁴ Kökü “melele” olan Millet kavramının farklı teleffuz şekilleri ve lügat olarak başka anlamları da vardır.⁶⁴⁵ Millet kavramı, din⁶⁴⁶, şariat⁶⁴⁷, inanç, iman ve dînî grup demektir.

⁶³¹ Yûnus 10/82.

⁶³² Bkz. Fâtiha 1/ 5-6; En‘âm 6/ 126, 161; A‘râf 7/ 16; İbrâhim 14/1; Hacc 22/25; Sebe 34/6; Şûrâ 42/52. Mukâtil b. Süleyman, bu ifade’nin İslam olduğunu söylemiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 600.

⁶³³ En‘âm 6/161. Mukâtil b. Süleyman bu ifadeyi “İbrâhim” in dini olarak tefsir etmiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 600; Taberî’ de Müslüman olan İbrâhim’in dini şeklinde tefsir etmiştir. Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XII, 271.

⁶³⁴ Beyyine 98/5.

⁶³⁵ Hacc 22/67.

⁶³⁶ Bkz. Âl-i İmrân 3/83; Bakara 2/132, 193; Nisâ 4/ 46; Şûrâ 42/13; İbn Abbas, Fetih 48/28 ayetlerinde ki Din kavramının İslam anlamında kullanıldığını zikretmiştir. Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 19, 26, 71, 406, 434.

⁶³⁷ Bkz. Tevbe 9/29; 33; Fetih 48/28; Saff 61/ 9.

⁶³⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/99; Enfâl 6/36; Nahl 16/125; Hacc 22/24.

⁶³⁹ Âl-i İmrân, 3/103.

⁶⁴⁰ Bkz. Bakara 2/ 16, 38, 120, 175; Âl-i İmrân 3/ 73; Nisâ 4/ 51, 115; En‘âm 6/ 35, 71, 117, 175; A‘râf 7/ 193, 198; Kehf 18/ 13, 15; Meryem 19/76; Tâhâ 20/47, 123; Hacc 22/67; Secde 32/13; Sebe 34/24, 32; Zümer 39/23; Muhammed 47/ 32; Hadîd 57/26; A‘lak 96/11.

⁶⁴¹ Bakara 2/120.

⁶⁴² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, II, 563; Râgıb, *Müfredât*, s. 476.

⁶⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 217.

⁶⁴⁴ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, 1367.-1368.

⁶⁴⁵ Bkz. Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, 1367.-1368.

⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 217; Bkz. Mâtürîdî, *Te‘vîlât*, I, 551.; Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, I, 89; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, I, 204.

⁶⁴⁷ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, I, 204.

Râğıp (v. 502/1108), Millet kavramını şöyle tanımlamıştır:

”الملة: من أملت الكتاب، وهي اسم لما شرعه الله تعالى لعباده على لسان أنبيائه ليتوصلوا به إلى أجل ثوابه“

(Allah’ın kullarına nebilerin lisanı vasıtasıyla ileride sevabına ulaşmaları için şeriat kıldığı bir isimdir.)⁶⁴⁸

Kurtubî de (v. 671/1273) Râğıp’a yakın bir mana ile tanımlamıştır:

”الملة: اسم لما شرعه الله لعباده في كُتُبِهِ وَعَلَى أَلْسِنَةِ رُسُلِهِ“

(Millet, Allah’ın kitaplarında ve resûllerinin lisanında kullarına şeriat kıldığı bir isimdir.)⁶⁴⁹

Din anlamını ihtivâ eden Millet kavramının Din kavramından farkı, sadece nebiye izafe edilmesidir. Şu ayetler, buna delil gösterilmiştir: “*İbrâhim’in dinine tâbî olun*”⁶⁵⁰ ve “*Atam İbrâhim’in dinine tâbî oldum.*”⁶⁵¹ Millet, Allah’a (c.c) ve ümmetin birliğine izafe edilmemiştir. Millet, sadece şeriatlere hamletmede kullanılır, ancak şeriatlerin birliğinde kullanılmaz, denilmiştir ve Allah’ın (c.c) dini, Zeyd’in dini denildiği gibi Zeyd’in ve Allah’ın (c.c) milleti denilmediği ifade edilmiştir. Namaz, Allah’ın (c.c) milletindedir (Dinindedir) denilmemiştir. Millet kavramının aslı, “املت الكتاب” (Emlettü’l-Kitâbe= Kitabı yazdım) den gelmiştir. Bununla alakalı Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “.. *Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın ve rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin. Eğer borçlu akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise ya da yazdıramıyorsa velisi adaletle yazdırsın.*”⁶⁵² Bu ayette yazdırmak anlamında “واليمل” (ve’l-yümlil) kelimesi kullanılmıştır. Millet, Allah’ın (c.c) şeriat kıldığını kabul etmek demektir. Din ise, itaat etmek manasında olduğu için, şeriatî ikame edeni (Allah) kabul etmektir. Melle, yemüllü, mellen (مل، ملا، يملا)، ekmeğin pişirilmesi, pişirilen ekmek manasındadır. Melîl (مليل) ateşe sunulan şeydir. Melîle (مليلة) insanın icâd ettiği sıcaklıktır. Teklif edilen şeyi taşımaktan yorulmak anlamları da mevcuttur. Hadiste şöyle ifade edilir: “*Amellerinizin güç yetirdiklerinizden sorumlusunuz, şüphesiz Allah (c.c) sizler*

⁶⁴⁸ Râğıp el-İsfahânî , *Tefsîru Râğıb*, Thk. Muhammed Abdulazîz Besyûnî, Câmî’atü Tântâ Külliyyet-ü’l-Ûdûb, 1420/1999, I, 305.

⁶⁴⁹ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, II, 93; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 157.

⁶⁵⁰ Âl-i İmrân 3/95.

⁶⁵¹ Yûsuf 12/38.

⁶⁵² Bakara 2/282.

*sıkılmadan sıkılmaz.*⁶⁵³ Bıkma, usanma, yorulma Allah için sabit olmayıp; sizler usanır ve yorulursunuz.⁶⁵⁴ anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Millet kelimesi, çeşitli kalıplarda 15 yerde zikredilir.⁶⁵⁵ Bunların 8'i Hz. İbrâhim'e (a.s) izafe edilir, kalan 7'si ise, beşerî oluşumları anlatmakta olup Mekke döneminde inmiştir. Arapça'da isim olarak gidilen yol “et-Tarîkatü'l-Meslûke”⁶⁵⁶ anlamında kullanılır. Buradan hareketle insanın yaşamda tuttuğu yola mecazen millet, bu arada dinde tutulan yol olduğu için ona da millet denmiştir. Millet kelimesi lügatlerde din anlamına gelse de din, millet anlamına gelmez. Din yolu ilâhî olduğu gibi beşerî de olabilir. Başka bir temel anlama göre millet, “yol ve gidişat”(et-Tarikat ve es-Sünnet)⁶⁵⁷ demektir. Mesela sürekli gidilen yola, etkili yürüme “طريق ممل” (tarîkun mumellun)⁶⁵⁸ (bilinen ve açık yol)denir. İmam Mâtürîdî (v. 333/944), Millet kavramının sünnet anlamını “(Allah'ın (c.c) adıyla ve Allah (c.c) resûlünün sünneti üzerine) *بِسْمِ اللَّهِ، وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ*” sözüyle ifade edip, buna “*Hanif olan İbrâhim'in dinine (sünnet) ittibâ et*”⁶⁵⁹ ayetini delil göstermiştir. Kible manasına geldiğini de “*And olsun sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de onlar yine senin kiblene (Millet) tâbî olmazlar...*”⁶⁶⁰ ayetini delil göstererek nakletmiştir.⁶⁶¹

İbn Abbâs, “*حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ*” ifadesindeki, Millet kavramını din ve kible (onların dini ve kiblesi) olarak zikretmiştir. “*Ey Muhammed! De ki, Allah'ın yolu asıl doğru yoldur.*”⁶⁶² ayetindeki, “*هُدَى اللَّهِ*” (Hüdallah) ifadesini ise, Allah'ın (c.c) dini, İslam ve Allah'ın (c.c) kiblesi Kâbe olarak telakkî etmiştir.⁶⁶³ Bu kontekste, peygamberlerin

⁶⁵³ Buhârî, *Cülûs*, 5861; Müslim, *Bâbü Fazileti Ameli'd-Dâim*, 781.

⁶⁵⁴ Râgıb, *Müfredât*, s. 476, 477.

⁶⁵⁵ Bkz. Bakara 2/120,130,135; Âl-i İmrân 3/95; Nisâ 4/125; En'âm 6/161; A'râf 7/88-89; Yûsuf 12/37-38; İbrâhîm 14/13; Nahl 16/123; Kehf 18/20; Hacc 22/78; Sâd 38/7.

⁶⁵⁶ Çalışkan, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁵⁷ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 202; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 551.

⁶⁵⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, I, 204.

⁶⁵⁹ Nahl 16/123.

⁶⁶⁰ Bakara 2/145.

⁶⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 551.(Semerkandî, onların kiblelerine doğru namaz kılmadıkça anlamı vermiştir. Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 89.)

⁶⁶² Bakara 2/120.

⁶⁶³ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 17.

açıkladığı şey (emr) olduğundan dine millet, daha somut ifadeyle dinin temel esasları (Usûl) denilmiştir.⁶⁶⁴

b. Kur'ân'daki Muhtevâsı

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinde Millet kavramı, "Milletehüm" (ملتھم) ifadesiyle kullanılmıştır: " *Sen onların dinine tâbî olmadıkça Yahudiler ve Hristiyanlar asla senden razı olmazlar....*"⁶⁶⁵ Yahudi ve Hristiyanlar, doğru yol ve hidayet olduğunu iddia ettikleri kendilerinin dinine Hz. Muhammed'i (s.a.s) davet etmişlerdir. Bunun üzerine Allah (c.c), "*Allah'ın yolu asıl doğru yoldur*"⁶⁶⁶ ayetiyle doğru yolun İslam olduğunu bildirmiştir. Ayetin devamında da elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.s) "*Eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan bilmiş ol ki Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.*"⁶⁶⁷ ayetiyle, uyarmıştır.⁶⁶⁸

Bu ayetteki Millet kavramını, Mukâtil (v. 150/ 767) gibi Taberî de (v. 310/923) "Din" anlamında değerlendirmiştir.⁶⁶⁹ Zeccâc (v. 311/923) ayette mevcut "هدي الله" (Hüdallah) ifadesinde ki "هدي" (Hüdâ) lafzının tarîk, hak yol anlamında olduğunu açıklamıştır.⁶⁷⁰

Hz. Muhammed'in (s.a.s) "لا يتوارث أهل الملتين" (iki millet (Din) birbirlerine mirasçı olamaz)⁶⁷¹ hadisinde zikredildiği gibi din anlamında olduğu söylenmiştir.⁶⁷² Ayetteki "ملتھم" ifadesinin Kible⁶⁷³ anlamında olduğu nakledilse de Hz. Muhammed'in (s.a.s) namazını Beytülmakdis'e yönelik kıldığı dönemlerde Yahudi ve Hristiyanların razı olduğuna dair bir emare görülmemiştir. Peygamberimizin kendi zamanındaki Yahudilerin, kendi kibleleri olarak telakkî ettikleri Beytü'l-Makdis'e yönelmesi, onları razı etmemiştir.⁶⁷⁴ Râzî de (v. 606/1210) ayette

⁶⁶⁴ Çalışkan, a.g.e., s. 80.

⁶⁶⁵ Bakara 2/120.

⁶⁶⁶ Bakara 2/120.

⁶⁶⁷ Bakara 2/120.

⁶⁶⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 135.

⁶⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 563.

⁶⁷⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 202.

⁶⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 245; Buhârî, *Hacc*, 44, *Meğâzî*, 48, *Ferâiz*, 26; Müslim, *Ferâiz*, I ; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 15; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 16; İbn Mace, *Ferâiz*, 6; Dârîmî, *Ferâiz*, 29 Albânî sahih -hasen demiştir.

⁶⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 551.

⁶⁷³ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 129.

⁶⁷⁴ Bakara 2/120. ayetini, (Sen onların kiblelerine tâbî olmadıkça Yahudiler ve Hristiyanlar senden razı olmazlar) şeklinde tefsir edenler olmuştur.

zikredilen Millet kelimesini, din olarak tefsir edip “Hüdallah” ifadesini Allah’ın (c.c) dini İslam, hak olan doğru din anlamında tefsir etmiştir.⁶⁷⁵ Bu ayetin nüzul sebebi olarak üç görüş nakledilmiştir:

1. Medine Yahudilerinin ve Necran Hristiyanlarının, Hz. Muhammed’in (s.a.s) kendi kıblelerine dönerek namaz kılmasını ummalarındır. O, Kâbe’ye yönelince, onlar ümitsizliğe düştüler, bunun üzerine bu ayet inmiştir.

2. Onlar Hz. Muhammed’i (s.a.s) ittibâ ettikleri dine davet ettiler, bunun üzerine bu ayet inmiştir.

3. Ateşkes talep edip, ateşkesin kabûlünü istiyorlar, bunun üzerine bu ayet inmiştir.⁶⁷⁶

Ebû Hayyân (v. 745/1344), ayette zikredilen “Millet” kavramının ya şeriat ya kıble veya Kur’ân olarak tefsir edilmesi hususunda, muhatabın Hz. Muhammed (s.a.s) olması ve onun ümmetini te’dirip etme olduğundan fark etmediğini ifade etmiştir. Kâfirlerin kendilerinin dinine uymadan razı olmayacağından hareketle onların dost edinilmemesine dikkat çekilmiştir. Buradaki hitap Hz. Muhammed (s.a.s) ve ümmetindedir. Burada millet bir olarak kullanılmıştır. Eğer iki millet olsaydı, aynı küfürde birleşirlerdi. Bu itibarla ve özet olarak küfür birdir. Millet kelimesindeki zamirin çoğul gelmesi “*Yahudiler yahudi olun; Hristiyanlar hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler*”⁶⁷⁷ ayetindeki ifadeye benzer. Hristiyanların kendilerinin dinine uymadıkça razı olmayacakları; Yahudilerin de kendilerinin dinine uymadıkça razı olmayacakları bilinmektedir. Âlimler, küfrün tek bir millet mi? Yoksa milletler mi? olduğu, sorusu üzerinde ihtilaf ettiler. Bu ihtilafın semeresi (sonucu) dinden (Millet) dine dönmelerde ve mîrâs hususunda ortaya çıkmaktadır. Bunlar fıkhıta zikredilmiştir.⁶⁷⁸ Kelamcılar ve müfessirler ıstılâhî anlamda Din kavramına farklı manalar vermelerine rağmen; Millet kavramına küçük nüanslar haricinde aynı manayı vermişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm Yahudi ve Hristiyanların dinini “Millet” kavramıyla ifade etmekle beraber, Hz. Şuayb’in (a.s) müşrik kavminin dinini de “Millet” kavramıyla zikretmiştir: Hz. Şuayb (a.s) kavminin “*Şuaybin*

⁶⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu’l- Ğayb*, IV, s. 29.

⁶⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, I, 106-107.

⁶⁷⁷ Bakara 2/135.

⁶⁷⁸ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I, 589-590.

kavminden büyüklük taslayan, ileri gelenler dedi ki; 'Ey Şuayb! And olsun ya bizim dinimize geri dönersin ya da mutlaka seni ve seninle birlikte olanları memleketimizden çıkarırız.....' ⁶⁷⁹ tehdidine karşı "Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimizin dilemesi olmadıkça sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir" ⁶⁸⁰ cevabını vermiştir. ⁶⁸¹ İbrâhim sûresindeki ⁶⁸² inkârcı müşriklerin bu tehditleri, Hz. Şuayb'in (a.s) inkârcı müşrik kavminin tehditleriyle benzerlik göstermektedir. Ayetin Mısır'daki Ken'ânîlerden ve onların Allah'ın (c.c) birliğini kabul etmeyen dininden bahsettiği ifade edilmiş ve Hz. Yûsuf'un (a.s) bu dini terk edip kabul etmediği nakledilmiştir. ⁶⁸³ Hz. Yûsuf'un (a.s) dinini terk ettiği kavmin, putlara tapan, hesap gününü, cennet/cehennemi ve âhireti inkâr eden müşrik kavim olduğu zikredilmiştir. ⁶⁸⁴ Hz. Yûsuf, (a.s) Mısır'ın meskûn kavminin kabul edip davet ettikleri birçok putlara tapmayı, onların dinine uymayı ve dâhil olmayı terk etmiştir. ⁶⁸⁵ Ashâb-ı Kehf'ten bahseden "Onlar sizleri ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler yada kendi dinlerine döndürüler." ⁶⁸⁶ ayetinde baskı ve güç kullanarak mensubu oldukları şirk dinine döndürürler şeklinde tefsir edilip "Milletihim" ifadesinin din anlamında olduğuna işaret edilmiştir. ⁶⁸⁷

Mücâhid (v. 104/721), "Biz bunu son dinde duymadık" ⁶⁸⁸ ayetinde zikredilen Millet kavramıyla Kureyş'in milletinin (Din) kastedildiğini ifade etmiştir. ⁶⁸⁹ Ayetteki Millet kavramı, Hz. Muhammed'den (s.a.s) önce dinin sonuncusu olan Hristiyanların dinidir. Bu dinin mensupları Allah'la (c.c) beraber Meryem oğlu İsa'yı ilah olarak kabul ederler. Yahudilerin dini olduğu da nakledilmiştir. ⁶⁹⁰ Hz.

⁶⁷⁹ A'râf 7/ 88.

⁶⁸⁰ A'râf 7/89.

⁶⁸¹ Bkz. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, II, 49.

⁶⁸² Bkz. İbrâhîm, 14/13.(İnkâr edenler peygamberlerine and olsun ya sizi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim Dinimize dönersiniz, dediler.)

⁶⁸³ Hererî, *Hadâik*, XIII, 421.

⁶⁸⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VII, 3824.

⁶⁸⁵ Reşid Rızâ, *Menâr*, XII, 252.

⁶⁸⁶ Kehf 18/20.

⁶⁸⁷ Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV, 287; Câbir b. Mûsâ b. Abdulkadîr b. Câbir Ebû Bekir Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Medîne: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1424/2003, III, 247.

⁶⁸⁸ Sâd 38/7.

⁶⁸⁹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 572; Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI, 151-153.

⁶⁹⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 636; Bkz. Abdurrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, III, 110; Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI, 151-153; İbn Âşûr, *Menâr*, XXIII, 212.

Muhammed'in (a.s) muhatabının sadece Müşrikler olmayıp; Medine'deki Yahudiler, Necran Hristiyanları ve diğer inanç grupları olduğu dikkate alındığında ayetteki "Milletü'l-Âhire" (Son din) ifadesinin bütün inanç gruplarına hâvî olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrâhim'e (a.s) isnat edilen ayetlerin 6 tanesinde Millet kavramı, "ملة ابراهيم" ⁶⁹¹(İbrâhim'in dini); bir tanesi, "ملة ابائي ابراهيم" (Atam İbrâhim'in dini); bir tanesi de "ملة ابيكم ابراهيم" (Atanız İbrâhim'in dini) lafızlarıyla ifade edilmiştir. Ayetteki ⁶⁹²"ملة ابراهيم" ifadesinde ki Millet kavramı İslam olarak tefsir edilmiştir. ⁶⁹³ Taberî (v. 310/923) ise, din anlamında olduğunu ifade etmiştir. ⁶⁹⁴ Millet kavramının din, sünnet ve İslam gibi muhtelif anlamları da nakledilmiştir. ⁶⁹⁵

Kur'ân'daki " *Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhimin dinine tâbî olan kimsenin dininden daha güzeldir...* " ⁶⁹⁶ ayetinin tefsirinde Hz. İbrâhim'in (a.s) dini İslam şeriatinin temelini oluşturan din olarak telakki edilmiş; İslam dinine girme manasının tamamlandığı üç vasıf; iman, İslam ve ihsan olarak tasvir edilmiştir. Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine dâhil olmanın manası ise, tevhid olarak tanımlanmıştır. ⁶⁹⁷ Bununla Millet kavramının din anlamına geldiği beyan edilmiştir. ⁶⁹⁸

Kur'ân'da birçok ayette mevcut olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine ittibâsı, İslam dininin Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin aslı üzerine binâ edildiğini ifade etmektedir. Buna göre, Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin aslı, şiddet ile yumuşaklık ortasındaki fitratın aslıdır. ⁶⁹⁹

Nebi'nin Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine ittibâsı, tevhîdin zincirleme delili ve isbatı olan şeriatin aslındaki söz ve amele, fitratın gerektirdiği şeye uymakla olur. Onun şeriatinin fûrûu ise sünnet(sünnet olma), fitratın eğilimi ve ihsan gibi

⁶⁹¹ Bkz. Bakara 2/130, 135; Âl-i İmrân 3/ 95; Nisâ 4/125; En'âm 6/ 161; Yûnus 10/ 38; Nahl 16/ 123.

⁶⁹² Bkz. Bakara 2/130, 135; Nahl 16/123.

⁶⁹³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 139, 141; II, 493.

⁶⁹⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, III, 104-108; IX, 250; XII, 282.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 574.

⁶⁹⁶ Nisâ 4/125.

⁶⁹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, V, 211.

⁶⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, 199.

⁶⁹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 320.

Haniflik'ten vahyedilen şeylerdir.⁷⁰⁰ Yahudilik'te mevcut olan sebt gününün kutsallığı, Hz. İbrâhim'in (a.s) dininde ve şeriatinde mevcut değildir; cuma gününün kutsallığı da İslam dininde vardır.⁷⁰¹ Sebt gününün Hz. İbrâhim'in (a.s) dininde olmayan kutsallığını, Yahudilerin kitaplarının açıklamasıyla onlara yeni bir şeriat kıldı. Onların selefleri bunları yapmadı ve bundan istidlâl çıkarmadı, çıkarım yükledi.⁷⁰² Hz. İbrâhim'in (a.s) milletinin, İslam dini olduğu; İslam dininin Hanifliğin temelleri üzerine kurulduğu zikredilmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) insanları İslam dinine davet etmekle Hz. İbrâhim'in (s.a.s) dinine davet etmiş olduğunda şüphe yoktur.⁷⁰³ İslam, Hz. İbrâhim'in (a.s) dinini de ihtivâ eder. İslam'ın Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin ve diğer şeriatlerin hâvî olmadığı şeyleri kapsayan birçok hükümlerinin de mevcûdiyeti nakledilmekle beraber İslam, Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin aynısı kılınmıştır.

Bu kontekste, atanız Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine intisabı benimsemek, Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine hâvî olan İslam'ı kabul etmektir.⁷⁰⁴ Kur'ân-ı Kerim'de, Millet kavramı, Hz. İbrâhim'e (a.s) atfedilmiş ve din anlamında kullanılmıştır. Hz. İbrâhim'in (a.s) milleti (Dini), Haniflik olarak isimlendirilmiştir. Millet ve Haniflik birbirleriyle bağlantılı iki kavramdır. Yukarıda olduğu üzere, Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini olan İslam, Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine tesis edilmiştir. Buna göre, Millet kavramı, hem din anlamında hem de İslam anlamında kullanılmıştır. Millet, Din, Haniflik ve İslam kavramını muhtevâ bakımından birbirinden ayırmak mümkün değildir.

c. Din- Millet İlişkisi

Din'in millet anlamı mevcut olmakla beraber, Millet, Allah'ın (c.c) indirdiği kitapları ve davetini kabul etme; Din ise, kulun itaat etmeyi, davete icabet etmeyi ve Allah'ın (c.c) emrine boyun eğmeyi kabul etmesi olarak tanımlanır.⁷⁰⁵ Millet ve şeriatin aynı olduğu; dinin ise, hem milletten hem de şeriaten farklı olduğu söylenmiştir. Millet ve şeriat Allah'ın (c.c) kullarını yapmaya davet ettiği şeylerdir.

⁷⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 321.

⁷⁰¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, 323.

⁷⁰² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* XIV, 324.

⁷⁰³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* XIV, 325.

⁷⁰⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 350.

⁷⁰⁵ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 305.

Din ise, kulun Allah'ın (c.c) emrinden yapmış olduğu şeylerdir. Bakara 2/120. ayete tutunan Ebû Hanîfe, İmam Şâfi, Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden bir grup, küfrün tamamının tek millet olduğunu ifade etmişlerdir. Ayetteki "Milletühüm" ifadesi, milletin birliğine işaret etmektedir. "Sizin dininiz size benim dinim bana"⁷⁰⁶ ayeti ile "İki farklı millet(Din) birbirlerine mirasçı olamaz"⁷⁰⁷ ifadelerindeki murâdın İslam ve küfre işaret ettiği nakledilmiştir. Buna, "Kâfir müslümâna mirasçı olamaz"⁷⁰⁸ hadisi delil getirilmiştir. İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel başka bir rivayette küfrün milletler olduğunu, Yahudinin Hristiyana; her ikisinin Mecûsiye mirasçı olamayacağını ifade etmiştir. "İki farklı millet (Din) birbirlerine mirasçı olamaz"⁷⁰⁹ hadisi, bunu açıkça ortaya koymaktadır. "Milletühüm" ifadesi çokluğu ifade eder. Eğer kesret zamirine ilaveten bir delille lafızda birlik olsaydı tıpkı Medîne ehli âlimlerden ilimlerini aldım, onlardan ilimlerini ve hadislerini işittim gibi söylenirdi, denilmiştir.⁷¹⁰ Zamirin çokluk ifade etmesi, lafzın çokluğuna delâlet etmez.

Bazıları Millet kelimesinin çoğunlukla Hz. Muhammed'in (s.a.s) dininin haricindekiler için kullanıldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Esîruddîn Ebherî kitabındaki usûlu'd-din bölümünde "Millet" kavramını, İslam olarak ifade ettiği için tenkit edilmiştir.⁷¹¹ Celâleyn tefsirinde, söz konusu ayetteki "Millet" terimi din; "هدى الله" (Hüdallah) lafzı, İslam olarak tefsir edilmiştir.⁷¹² İbn 'Acîbe (v. 1224/1809), Millet kavramını müfessirler tarafından yapılan tanıma atfen şeriat olarak tefsir

⁷⁰⁶ Kâfirûn 109/6.

⁷⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 245; Buhârî, *Hacc*, 44, *Meğâzî*, 48, *Ferâiz*, 26; Müslim, *Ferâiz*, I ; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 15; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 16; İbn Mace, *Ferâiz*, 6; Dârîmî, *Ferâiz*, 29 Albânî sahih -hasen demiştir.

⁷⁰⁸ Buhârî, *Hacc*, 44, *Meğâzî*, 48, *Ferâiz*, 26; Müslim, *Ferâiz*, I ; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 15; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 16; İbn Mace, *Ferâiz*, 6; Dârîmî, *Ferâiz*, 29.

⁷⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, XI, 245; Buhârî, *Hacc*, 44, *Meğâzî*, 48, *Ferâiz*, 26; Müslim, *Ferâiz*, I ; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 15; Ebû Dâvud, *Ferâiz*, 10; Tirmizî, *Ferâiz*, 16; İbn Mace, *Ferâiz*, 6; Dârîmî, *Ferâiz*, 29.

⁷¹⁰ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 94; Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 403.

⁷¹¹ Muhammed b. Muhammed İbn 'Arafe, *Tefsîru İmam İbn 'Arafe*, Thk. Hasan el-Münâî, Tunus: Merkezü'l-Bühûs bi'l-Külliyeti'z-Zeytûniyye, 1986, I, 409.

⁷¹² Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî - Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, t.y., I, 25.

etmiş; ayetin tefsirinde ise din anlamında te'vîl etmiştir.⁷¹³ İbn 'Acîbe'nin bu ifadesi Millet, Şeriat ve Din'i aynı anlamda kullandığına işaret etmektedir.

Mâtürîdî (v. 333/944), Yusuf 12/37-38. ayetlerin tefsirinde Millet kavramını din anlamında kullanırken iki milletten bahsetmiştir. Bunlardan biri İslam, diğeri ise küfür milletidir. Allah (c.c), bu ayetlerde küfür milletinde olduğu halde İslam milletinde olmayana haber vermiştir. Sonra dini Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İshâk (a.s) ve Hz. Ya'kûb'a (a.s) tahsis etmiştir. Çünkü onların tamamı insanların yanında hürmete layık idiler. Her bir din ehli onların dinine davet etmiştir. Allah (c.c), onların İslam dininin mensubu olduklarını haber vermiştir.⁷¹⁴ Bu ayetlerin ilkinde Millet kavramı, Allah'a (c.c) ve âhirete inanmayan inkârcıların yerine; ikincisinde ise, Din ve İslam kavramlarının yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şehristânî'nin (v.548/1153), felsefe ve filozoflara ilişkin yaklaşım ve değerlendirmelerini, dünya dinleri ve mezhepleriyle felsefe ekollerini kapsamlı, sistematik ve objektif bir biçimde incelediği kitabına "Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihâl" ismini vermesi, Millet (Milel) kavramının din anlamında yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu eserin girişinde "Ehlü'l-Âlem" dediği dünya üzerinde yaşayan insanları, içinde buldukları iklimler, bölgeler, millet ve topluluklar kapsamında din, mezheb ve düşüncelere göre gruplandırmaya tâbî tutmuştur.⁷¹⁵

Şevkânî de (v. 1250/1834), Millet kelimesinin tanımını zikrettikten sonra şeriatta böyledir diyerek Millet Şeriat ve Din ilişkisine atıfta bulunmuştur. Allah'ın (c.c) Yahudi ve Hristiyanlara hitaben Allah'ın (c.c) yolu hakiki doğru yoldur, sizlerin sahip olduğunuz ise, neshedilmiş şeriat ve tahrif edilmiş kitaptır, dediği şekilde tefsir etmiştir.⁷¹⁶

İbn Âşûr (v. 1393/1973), kesreli telaffuz edilen Millet kelimesinin din ve şeriat anlamında olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Millet, insanlardan bir

⁷¹³ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. El- Mehdi b. Acîbe el-Hasenî el-Encerî, *el-Bahru'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Ahmed Abdullah el- Kureşi Raslân, Kâhire: Dr. Hüseyin Abbas Zeki, 1419, I, 160.

⁷¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VI, 240.

⁷¹⁵ Ebu'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l- Halebî, t.y. , I, 3, 9-12, 15; Ayrıca Bkz. Ömer Mâhir Alper, "Şehristânî'nin Felsefeye ve Filozoflara Bakışı: Felsefe Târihinden Felsefî Hesaplaşmaya" *İKMAD*, , S. 1, Ocak-Nisan, İstanbul: 2008, I, 9-10.

⁷¹⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 158.

topluluğun üzerinde ittifak edip mükellef olduğu ameller ve itikâdî esasların toplamıdır. Millet kelimesini “امل الكتاب” den türemiş olması muhtemeldir. Bundan dolayı resûl veya dinin kurucusu, insanlara onu (Millet’i “Şeriat”i) bildirip haber verdiği ve kabul ettirdiği için şeriat; millet olarak isimlendirilmiştir. Nitekim Millet kelimesi, ümmetin kabûlü ve insanların itaat ve boyun eğmesi itibariyle din olarak isimlendirilmiştir.⁷¹⁷ Bu kontekste, Millet kelimesi din anlamında tefsir edilmiş,⁷¹⁸ şeriat anlamına da atıfta bulunulmuştur.⁷¹⁹

Şa’râvî (v. 1418/1998), Millet kelimesinin din olduğunu zikrettikten sonra batıl da olsa kendisine meyledildiği (تميل) için millet olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Yahudilerin ve Hristiyanların ittibâ ettikleri dini tahrif etmelerini “Milletihim” kelimesiyle ifade etmiştir.⁷²⁰

Sonuç olarak müfessirlerin çoğunluğu, bu bölümde zikredilen ayetteki millet ifadesini din olarak; aynı ayetteki “هدي الله” (Hüdallah) ifadesini, Allah’ın (c.c) dini olan İslam olarak telakkî etmişlerdir. Bu ayette din ile millet arasında anlam bakımından birbirlerine yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Hz. İbrâhim’e (a.s) ittibâ etmeyi emreden sekiz ayetteki Millet kelimesinin, dini ihtivâ ettiği, dinden maksadın da İslam olduğu, İslam’ın Haniflik dininin gönderildiği Hz. İbrâhim’in (a.s) dininin temelleri üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Kur’ân’da Hz. İbrâhim’e (a.s) atfedilen Millet kelimesinin din ile doğrudan İslam ile dolaylı olarak bağlantılı olduğu görülmektedir.

3. Şeriat Kavramı

a. Şeriat Kavramının Etimolojisi

Şeriat kavramı, Arapça’da *şe-ra-‘a* (شريع) fiilinden türeyen bir kelimedir. Şeriat, Allah’ın (c.c) kulları için koymuş olduğu kanundur. eş-Şir‘a (الشريعة), Allah’ın (c.c) şeriat kıldığı din, yarattığı insanlara şeriat kıldığı akîde anlamlarında kullanılmıştır.⁷²¹ İzlenilen, gidilen yol, düz, dosdoğru, net, görünen yol demektir. Kesreyle telaffuz edildiğinde, şir‘a (شريعة) da olduğu gibi kanun demektir. Atebe

⁷¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 693.

⁷¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 725; Cezâirî, *Eyserü’t-Tefâsir*, I, 107.

⁷¹⁹ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsir*, I, 388.

⁷²⁰ Şa’râvî, *Havâtır*, I, 562.

⁷²¹ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XVI, 163.

(عنبه) anlamında, eşik, giriş, başlangıç ve (su) içenin subaşına (pınar, kaynak) varması; meşra‘a (مشرة) su yolu, içme yeri demektir; kesreyle teleffuz edildiğinde şir‘ü (شرع) kanun, demektir ve şir‘ü (شرع) cemidir.⁷²² Şera‘a (شرع); şira‘ü (شرع) anlamını içermektedir. Müfredi şir‘a (شرعة) dır. Şira‘ü (شرع) cemînin cemîsi (çoğulun çoğulu) denilmiştir. Şirâ‘ü (شراع) yelkenli gemi demektir.⁷²³ Şira‘ün (شرع) da, ‘inebün (عنب) gibi cemidir. Men etmekte olduğu gibi onlara kural koymak (شرع لهم = Şera‘a lehüm) demektir.⁷²⁴ Kökü “Şe-ra-‘a” olan, farklı teleffuzları bulunan Şeriat kavramının başka anlamları da vardır.⁷²⁵

eş-Şer‘ü (الشرع); açık, anlaşılır, net yol, usûl, metot anlamındadır. Açık, anlaşılır yolun metodu, metot olarak kanun koymak; kaynak demektir. Sonra “Tarîku’n-Nehci (takip edilen yol= yaklaşım metodu)” için isim yapıldı. Ona Şir‘ü (شرع), Şer‘ü (شرع) ve Şe-rî‘a (شريعة) denilmiştir.

Açık, anlaşılır, net yol, metod, usûl gibi mecâzî anlamlar da ilâhî yolu ifade etmektedir: “Sizden her biriniz için bir şeriat bir yol koyduk.”⁷²⁶ buyurulmuştur.

Bu (kelime) iki duruma işaret etmektedir:⁷²⁷

1. Allah’ın (c.c); kulların maslahatına, beldelerin imarına yönelik yol ve yöntemden her bir insanı mükellef kıldığı şeydir. Allah buna şöyle işaret etmiştir: “Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli alanlarda) kimini kimine derece derece üstün kıldık.”⁷²⁸

2. Allah’ın (c.c), şeriatlerin ihtilaf ettiği ve neshe maruz kalan şeylerin (ilâhî emirlerin) bazılarını, seçerek elde edebilmek için bu dini ve emrini göndermesidir. Buna da şu ayet işaret etmektedir: “Sonra da seni ilâhî emre dayalı bir din yoluna koyduk. Sen onu takip et.”⁷²⁹ İbn Abbâs’a göre, Kur’ân’ın getirdiğine Şerî‘a (شريعة);

⁷²² Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 946-947; Bkz. Ebü’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî , *Kitâbü Mücmeli’l-Lüğa*, Şehâbüddin Ebû Amr, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1994, s. 403.

⁷²³ Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü Mücmeli’l-Lüğa*, Şehâbüddin Ebû Amr, s. 403.

⁷²⁴ Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü Mücmeli’l-Lüğa*, Şehâbüddin Ebû Amr, s. 403.

⁷²⁵ Bkz. Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, s. 946-947.

⁷²⁶ Mâide 5/48.

⁷²⁷ Râgıp, *Müfredât*, s. 261,262.

⁷²⁸ Zuhruf 43/32.

⁷²⁹ Câsiye 45/18.

sünnetin getirdiğine minhâc (منهاج) denir.⁷³⁰ Şerî‘a (شريعة) bu dinde doğru gidilen yol anlamında te‘vil edilmiştir.⁷³¹ Ahfeş‘e (v. 215/810) göre, şir‘a (شريعة) şe-ra-‘a kökünden din; minhâc (منهاج); men-he-ce kökünden yol anlamında kullanılmıştır.⁷³² Bu hususta şöyle buyurulmuştur: “Allah Nûh‘a emrettiğini sizlere şeriat kıldı.”⁷³³ Bu ayet, Millet kelimesinin denk olduğu bu usûle (asıl, temel, kök) işaret etmektedir. Bundan dolayı, Allah‘ı (c.c) tanımak gibi (Marifetüllâh) dinin aslı olan hususlarda nesih sahih olmaz. Bunu şu ayet ortaya koymuştur: “Kim Allah‘ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahiret gününü inkar ederse,.....”⁷³⁴ eş-Şerî‘a (الشريعة), suyun yoluna teşbîhen Şerî‘a- (شريعة) olarak isimlendirilmiştir. Şir-‘a ve şe-rî-‘a, suya ulaştıran açık yolun aslıdır. Sonra kulları ebedî hayata ulaştıran dini şeriat kıldı, anlamında kullanılmıştır.⁷³⁵ Doğru hakikat üzerine suya giden kimse, susuzluğunu giderir ve temizlenir. Hikmet ehlinde olanların bazılarının dediği gibi suya kanmayı kastedtim, denilmiştir. Suyu içiyordum kanmıyordum; Allah‘ı (c.c) tanıdığımda içmeden kandım, denilmiştir. Temizlemekle alakalı Allah (c.c) şöyle buyurur: “Ey peygamberin ehli beyti! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizleri tertemiz yapmak istiyor..”⁷³⁶ ve diğer ayette “Tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor..”⁷³⁷ denilmektedir. Şürra‘a (شرع) ve Şârî‘u (شارع) cemidir; Şâriat‘ü‘t-Tarîk (sokak), cemisi Şevâri‘ü (شوارع) dur. Ra sakın olarak telaffuz edildiğinde Şer‘uke (شرعك), sana yeter (حسبك) anlamındadır.⁷³⁸ Başka anlamları da vardır.⁷³⁹ İmam Mâtürîdî (v.333/944), millet ve mezheb anlamında olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁰

Asıl olarak lügatte, bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek veya su almak için gidilen yol anlamındadır. İnsanların ebedî hayata ve gerçek

⁷³⁰ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 45; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 309; Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. Muhammed İbn Mes‘ûd b. İbrâhim el Halebî bi’s-Semîn, *‘Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz*, Thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996, II, 262.

⁷³¹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, XVI, 163.

⁷³² Ahfeş, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, I, 283.

⁷³³ Şûrâ 42/13.

⁷³⁴ Nisâ 4/136.

⁷³⁵ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 372; Bkz. *Müfredât*, s. 261, 262.

⁷³⁶ Ahzâb 33/33.

⁷³⁷ A‘râf 7/163.

⁷³⁸ Râgıb, *Müfredât*, s. 450-451; Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü Mücmeli'l-Lüğa*, s. 403.

⁷³⁹ Râgıb, *Müfredât*, s. 450-451; Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü Mücmeli'l-Lüğa*, s. 403.

⁷⁴⁰ Mâtürîdî, *Te‘vilât*, IX, 223; Abdullatîf b. Hatîb, *Evdahu’t-Tefâsîr*, I, 613.

saadete ermesi için Allah'ın (c.c) teklif edip koyduğu özel hükümlere ve doğru yola istiare yoluyla verilen isim olarak din demektir. Kapalı bir şeyi yarıp açmak, beyan ve açıklamak manasına “Şera‘a” mastarından veya bir şeye girmek manasına “Şüru’” (شرع) dan alınmıştır. Birincisi “Şâ-ri-‘ü” (Yol gösterici); ikincisi, “Sâlike” (Yola girene) göre münasebeti anlamındadır. Minhâc vazıh, açık yol demektir. “Şir‘a” Fransızca’ya “Procède (süreç)”; Minhâc de “Methode” kelimeleriyle terceme edilir.⁷⁴¹

b. Kur’ân’daki Muhtevâsı

Şeriat kavramı, Arapça’da “Şe-ra-‘a” filinden türeyen bir kelimedir. Su hayat ilişkisini anlatmakta olup türevleriyle beraber Kur’ân’da beş yerde geçmektedir.⁷⁴² Bir yerde ⁷⁴³ “منسكا” ifadesiyle; diğer yerlerde ise, ⁷⁴⁴ “شرعوا لهم”, ⁷⁴⁵ “شرع لكم”, ⁷⁴⁶ “شرعة”, ⁷⁴⁷ “علي شريعة” ifadeleriyle kullanılmıştır. Bir işe başlamak, gitmek, girmek, su içilecek yer, su kaynağı, deniz sahilinde bir yer, kanun yapmak, açıklamak, izah etmek, ortaya çıkarmak anlamları ile birlikte diğer anlamları “Şeriat Kavramının Etimolojisi” başlığı altında izah edilmiştir. Kelimenin fiil formu “Şera‘a’d-dîne(شرع الدين) veya şera‘a dînen (شرع ديناً)” şeklinde geldiğinde, Allah’ın (c.c) insanlar için din vaz etmesi, onu sünnet olarak koyup belirlemesi, şeriat kılması anlamlarına gelmektedir. “Suya gidilen yol⁷⁴⁸, açık ve geniş yol” anlamlarına gelen “Şeri‘at ve Şir‘at” kelimelerine ise, orijinal anlamından hareketle yol (tarik, sebil), gidişat (sünnet), din, mezheb ve millet anlamları verilmiştir.⁷⁴⁹ Kelime çoğu zaman hem aslî ahkâm olan i’tikâdî hükümleri, hem de ibadet, ahlâk ve muâmelâtla ilgili fer‘î hükümleri kapsamaktadır. Şeriat, Kur’ân’da Din kavramına nazaran oldukça az kullanılmıştır. Bu kavramın türevlerinden olan, “Biz her ümmet için uygulayacağı

⁷⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254-255.

⁷⁴² Bkz. Mâide 5/48; Hac 22/67; Şûrâ 42/13,21;Câsiye 45/18.

⁷⁴³ Hacc 22/67.

⁷⁴⁴ Şûrâ 42/21.

⁷⁴⁵ Şûrâ 42/13.

⁷⁴⁶ Mâide 5/48.

⁷⁴⁷ Câsiye 45/18.

⁷⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 223.

⁷⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXII, 70, 71; Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 421; Abdullatîf b. Hatîb, *Evdahu’t-Tefâsîr*, I, 613.

*ibadet yolu verdik. O halde sizinle din işinde asla çekişmesinler.*⁷⁵⁰ ayetinde, mevcut “Mensek” kavramıyla alakalı muhtelif te’viller vardır.

1. Bazıları, şariat⁷⁵¹ anlamında kullanmışlardır. Buna göre, “Biz her ümmete kendilerine göre uygulayacağı bir şariat verdik” manasında değerlendirip; bunu, “Sizden her biriniz için bir şariat, bir yol koyduk”⁷⁵² ayetiyle delillendirmişlerdir.

2. Te’vîl ehlinin geneli, kurbân⁷⁵³ ve bayram olarak telakkî etmişlerdir. Buna göre, Allah (c.c), kurbânın Allah’ın (c.c) şariatinden olduğunu inkâr edenlere, dualistlerin (Seneviyye) kurbân hakkında söylediklerini değil; kurbânın bütün ümmetler için Allah’ın (c.c) değişmez kanunu (Sünnetullah), şeriatî olduğunu haber vermiştir. Mensek kavramının bulunduğu ayetin devamında, “*O halde sizinle din işinde asla çekişmesinler.*”⁷⁵⁴ ifadesinden hareketle, din anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁷⁵⁵ Mâverdî (v. 450/1058), “Mensek” kavramıyla alakalı dört görüş nakletmiştir:⁷⁵⁶

1. Bayram anlamındadır.
2. Hac ve umre menâsiki için mutad mekânlardır.
3. Dahhâk’ın dediği gibi Sunaktır.

4. Daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirilen “Mensek” kavramına ritüel ibadetler, denilmiştir.

İbn Abbâs, “Mensek” kavramına kendisiyle amel edilen şeriatı, demiştir.⁷⁵⁷ Geçmiş asırlardan her bir asır için kendine has şariat kılınmış, her bir ümmetin muayyen şeriatî kendilerinden sonraki diğer ümmetlerin şeriatlerine kadar geçerli kılınmıştır. Tevrât Hz. Mûsâ’dan (a.s) Hz. İsmâ’ya (a.s) kadar gönderilen ümmetin şeriatidir. İncil Hz. İsmâ’dan (a.s) Hz. Muhammed’e (a.s) kadar gönderilen ümmetin şeriatidir. Kur’ân ise bütün Müslümanların şeriatidir. Mensek kelimesi “İsm-i

⁷⁵⁰ Hacc 22/67.

⁷⁵¹ Vâhidî, Vecîz, I, 740.

⁷⁵² Mâide 5/48.

⁷⁵³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 481(Kan dökmek olarak tefsir etmiştir.)

⁷⁵⁴ Hacc 22/67.

⁷⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VII, 439; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 249.

⁷⁵⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IV, 39.

⁷⁵⁷ Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, V, 398.

Mekân” olmayan bir mastardır. Bu minvalde, ayete her ümmet için şeriat kıldık manası verilmiştir.⁷⁵⁸ Bütün şeriatleri gözetip muhâfaza eden ve onların sonuncusu olan, kendi şeriatine muhalif olan esasları nesheden ise, Hz. Muhammed’in (s.a.s) şeriatidir. Hz. Muhammed’den (s.a.s), “ *Mûsâ, benim dönemime canlı olarak yetişseydi, bana ittibâ ederdi*”⁷⁵⁹ hadisi nakledilmiştir. “*Onlar o şeriatini uygularlar*”⁷⁶⁰ ifadesi, o şeriate göre Allah’a (c.c) ibadet ederler anlamında kullanılmıştır.⁷⁶¹ Allah’ın (c.c) ümmetlerden her bir ümmet için kendi asrının meselelerine uygun bir şeriatle resûller gönderdiği görüşü, “*Her bir ümmet için bir şeriat, bir yol kıldık*”⁷⁶² ayetiyle delillendirilmiştir. Bununla; şeriatlerin zaman, mekân ve ortamlarına göre, dinin fûrûnda muhtelif olduğuna işaret edilmiştir. Ancak şeraitlerin, ahlâk ve akâidde bir olduğu; Allah’ın (c.c) her bir semavî dine tek bir ilâha iman etmelerini emrettiği ifade edilmiştir. Her bir semavi dinde haram kabul edilen yalanı, hiçbir peygamber, kavmine mübah kılmamıştır. Kendinden öncekileri gözetip muhâfaza eden, son gönderilen olmasından dolayı kendine ait şeriat ve yol kılınan Hz. Muhammed (s.a.s) ve onun şeriatının tartışılmaması ve bütün insanlara, Müslümanlara bu şeriate uymaları emredilmiştir.⁷⁶³ Şeriat kavramı, “*Sonra da seni din konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.*”⁷⁶⁴ ayetinde zikredilmiştir. Mukâtil (v. 150/767) ayetteki “*علي شريعة*” ifadesini, İslam olarak tefsir etmiş, Allah’ın (c.c) resûlüne, Allah’ın (c.c) birliğini tanımayanlara tâbî olmamasını, sadece bu şeriate tâbî olmasını emrettiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁵ Taberî (v. 310/923), ayetteki “*‘Alâ şerî‘atin*” kavramını yol, sünnet ve minhâc olarak tefsir etmiştir. Buna göre ayet, Allah (c.c) resûlüne hitaben Ey Muhammed! Senden önceki resûllere emrettiğimiz dinimiz konusunda bir yol, bir sünnet ve bir apaçık yol kıldık, şeklinde tevil edilip, ayetin devamında bu anlatılan şeriate ittibâ etmesi emredilmiştir. Bu şeriatin; farzlar, hadler, emir-neyihler olduğu

⁷⁵⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 552- 553.

⁷⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, XXIII, 349. Bu hadisin senedindeki Râvi Mücêlid (İbn Saîd)’in zayıf olduğu nakledilmiştir. Bu hadis, Beyhakî, *Şuabü'l- İmân*, H. No: 176; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, H. No: 126; ve diğer birçok hadis kaynaklarında mevcuttur. Suyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, II, 253; VI, 470; Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IX, 5023.

⁷⁶⁰ Hacc 22/67.

⁷⁶¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IX, 5023.

⁷⁶² Mâide 5/48.

⁷⁶³ Şa‘râvî, *Havâtur*, XVI, 9921, 9922.

⁷⁶⁴ Câsiye 45/18.

⁷⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 838.

nakledilmiştir. Kur'ân'daki, "Sonra da seni din konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy."⁷⁶⁶ ayeti; "Nûh'a vahyettiğimizi sana din kıldı..."⁷⁶⁷ ayetiyle te'vil edilmiş, din anlamında kullanılan "Alâ şerî'atin" ifadesinde ki dinin evvelinin Hz. Nûh (a.s), âhîrinin ise Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶⁸ Allah (c.c), Hz. Muhammed'e (s.a.s) delil ve huccetleriyle sabit olan dine ittibâ etmesini emretmiştir.⁷⁶⁹

İbn Abbâs, muhatabın Hz. Muhammed (s.a.s) ve onun şahsında ümmetine hâvî olduğuna işaret ettiği ayeti, "Biz seni dinimde, tâ'atimde (bana boyun eğmede) apaçık bir yol, bir sünnet üzere tercih ettik. Bu şeriat üzerine istikâmet tut ve onunla amel et, sana İslam'ı lutfettik, insanları İslam'a davet et, Allah'ın (c.c) birliğini tanımayan Yahudi, Hristiyan ve Müşriklerin dinine tâbî olma diye emrettik" anlamında tefsir etmiştir.⁷⁷⁰

Kur'ân'ın; şeriatı, Kur'ân'ın kendi ifadeleri incelendiğinde olmuş bitmiş ve münezzel bir hadise olup bütünüyle Kur'ân'da yer alan iman, amel, ahlâk ilkelerinden daha öz olarak tevhid ve Allah'a (c.c) kulluktan müteşekkil ve tarih boyunca herhangi bir değişikliğe uğramamış emirler, hükümler vb. ilkeler bağlamında tanımladığı ifade edilmiştir.⁷⁷¹

c. Din- Şeriat İlişkisi

Din ve Şeriat kavramının kendi içerisinde bir takım benzer anlamları olduğu gibi birbirinden ayrılan taraflarının da olduğu ifade edilebilir. İslam bilimlerinin temel yapıtaşları olan tefsir, fıkıh ve kelim ilimlerinde bu iki kavrama yüklenen anlamların her ne kadar birbirleriyle yakından alakalı olduğu görünse de, kendi mana dinamiklerinin mahiyeti itibariyle farklılık arz ettiği tespiti dile getirmek gerekir.

Din ve Şeriat kavramlarının bazen iç içe geçen bazen de ayrılan ve Kur'ân'ın nüzûlüyle birlikte başlayan süreçte klasik döneme kadar üzerinde pek çok tanımı

⁷⁶⁶ Câsiye 45/18.

⁷⁶⁷ Şûrâ 42/13.

⁷⁶⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XXII, 70, 71.

⁷⁶⁹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 301.

⁷⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 421.

⁷⁷¹ Çalışkan, *a.g.e.*, s. 98,99.

yapılan kavramlar olması, meselenin tarihi planda ele alınmasının önemini göstermektedir.

Din- Şeriat ilişkisi bağlamında tartışılan meselelerin temelini, “Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk”⁷⁷² ayeti teşkil etmiştir. Ayette zikredilen “Şir-‘a” kavramına din; “Minhâc” a ise tarîk (Yol) anlamı verilmiştir. Her ikisinin de tarîk (Yol) anlamında olduğuna da işaret edilmiştir. İbn Abbâs, yol (Sebil), sünnet manası vermiş; Katâde din bir, şeriat farklıdır, demiştir. İlk dönem sahabi ve tâbiîn müfessirleri “Şir-‘a ve Min-hâc” kavramından hareketle dinin değişmez olduğunu; şeriatin ise içerdiği manalardan hareketle bazı konularda değişebileceği görüşünü beyan etmişlerdir.⁷⁷³

Elmalılı (v.1361/1942), bazılarının “Şir‘a” ile “Minhâc”i bir manada ele alıp birbirlerini te’kîd için tekrar edildiğini her ikisinin de “Din” anlamında olduğunu söylediğini nakletmiştir. Diğerleri ise, aralarını ayırmışlar ve “Şir‘a”nın mutlak şeriat; “Tarîkat”ın Mekârim-i Şerîat (Şeriat hukuku) olduğunu ifade edip, Minhâc’tan maksadın bu olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda şeriatin önce, tarikatın sonra olduğunu beyan etmişlerdir. Müberred, “Şir‘a” tarîkân (Yol) başlangıcı; “Minhâc” da devamlı tarîktir, demiştir. İbn Enbârî de şir‘a bazen açık, bazen kapalı olabilen tarîktir; minhâc ise, her halde açık olandır, demiştir. “Şir‘a”, zaman ve zeminlerin ahvalinin değişmesiyle değişebilen dinin fûrû kısmını oluşturur. Minhâc daima sabit, açık ve devamlı olan dinin asılları; Şir‘a da dinin aslının şubeleri ve çeşitleridir, denilmiştir. Her milletin mensubu olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer şir‘a; Allah’a (c.c), peygamberlere, âhirete iman gibi hepsinde müşterek ve birlik oldukları usûller de (asıllar) minhâctır. Bundan dolayı, bazen peygamberler ve şeriatlerin ihtilaf noktası, bazen de Şûrâ 42/13. ayetteki gibi ittifak noktaları müşâhede edilebilir. Nitekim, burada da önce, birbirlerinin izlerinden gönderilen peygamberlerden ve kitaplardan sonrakilerin, öndekileri tasdik ettikleri, ikinci olarak bu devamlılık ve tasdik içinde şeriatlerin ve ümmetlerin çeşitli oldukları açıklanmıştır. Bunun birisi, “Peygamberlerden hiç birinin arasını ayırmayız.”⁷⁷⁴

⁷⁷² Mâide 5/48.

⁷⁷³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 383-390.

⁷⁷⁴ Bakara 2/285.

diğeri ise, “ *Biz peygamberlerden kimini kimine üstün kıldık.*”⁷⁷⁵ ayetine dayandırılır. Kur’ân’da; İncil’in, önündeki Tevrât’ı; Kur’ân’ın ise, önündeki Tevrât, İncil ve bütün kitapları tasdik edici; bunlardan birinin diğlerinden, derecelerine göre temâyüz edici olarak indirildiği açıklanmıştır. Bu ayetler, geçmiş ve şimdiki ümmetlerden çeşitli ümmetlere, nefsânî arzularına uymamaları için önce hallerine münasip birer Şir-‘a ve Minhâc verildiğini bizlere göstermektedir. Meselâ, Hz. Mûsâ’dan (a.s) Hz. İsâ’nın (a.s) gönderilmesine kadar olan ümmetin şir‘ası, Tevrât’ta; Hz. İsâ’nın gönderilmesinden Hz. Muhammed’in (s.a.s) gönderilmesine kadar olan ümmetin şir‘ası, İncil’de; Hz. Muhammed’in (s.a.s) gönderilmesinden itibaren mevcut olan ümmetin şir‘ası, Kur’ân’dadır. Ve bütün şir‘aların, birlik ve sona erdirici oldukları bir küllî minhâci vardır ki, bunda hepsi müşterektir ve bu Kur’ân’dadır.⁷⁷⁶

Mücâhid (v. 104/721) Din, Şeriat ve İslam arasındaki bağlantıyı, “ *Nûh’a emrettiğini, sizlere din kıldı....*”⁷⁷⁷ ayetiyle, kurmuş; bu ayete Ey Muhammed! Sana ve bütün nebilere tek bir din olarak İslam’ı emrettik, meyanında mana vermiştir.⁷⁷⁸

Ferrâ (v. 207/822), ayetteki “ ‘Alâ şerî‘atin’⁷⁷⁹ kavramını “ ‘Alâ dinin ve milletin ve minhâcin” şeklinde anlamlandırarak bu kavramların manalarının aynı olduğuna atıfta bulunmuştur.⁷⁸⁰“*Yeşteri‘u/ şir‘atehû; yeftetiru/ fitratahû; yemellu/ milletehû*” kelimelerinin dinin hükmü (kanunu) anlamında olduğu söylenmiştir.⁷⁸¹

İbn Zeyd’in “Şir‘aten” kelimesini Şûrâ 42/ 13. ayetini delil göstererek din olarak tefsir ettiği nakledilmiştir.⁷⁸² Allah’ın (c.c) bu ayette bütün nebilere emrettiği tek emrin hak dini ikâme etmeleri, onda paramparça olmamaları ve tefrikaya düşmemeleri olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸³ Allah (c.c), bu manayı “Şera‘a ve ed-Dîn” kavramlarıyla açıklamıştır. Buna göre, Şeriat kavramının ed-Din ile doğrudan, el-İslam ile ise, ed-Din vasıtasıyla ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Şeriat’ın Din

⁷⁷⁵ Âl-i İmrân 2/253.

⁷⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 254-255.

⁷⁷⁷ Şûrâ 42/13.

⁷⁷⁸ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 588.

⁷⁷⁹ Câsiye 45/18.

⁷⁸⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ , *Me‘âni l-Kur’ân*, Thk. Ahmed Yusuf Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr-Abdülfettah İsmâil eş-Şelebî, Mısır: Dâru’l-Mısriyye, t.y., III, 46.

⁷⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2238-2241.

⁷⁸² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XVII, 503.

⁷⁸³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XXI, 512.

ile ilişkisi anlatılırken hak dinin Allah'ın (c.c) birliğini ihtivâ eden tevhid dini olduğu ve tevhid dininin de İslam olduğu anlatılmıştır. Ayetteki ed-Dîn kavramının, Allah Resûlü'nün, rabbinden kendine indirilen bu kitapla, insanları davet ettiği İslam dini olduğu zikredilmiştir.⁷⁸⁴

İbn Âşûr (v. 1393/1973), “Şera‘a”nın aslının geniş yol açmak; “Şera‘a” teriminin uygulama alanının çoğunun, kanun çıkarma ve dini şeriat kılma şeklinde olduğunu; dinin şeriat olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁵ Bu ayette mevcut “ed-Dîn” kavramının cins olarak tanımlandığı, bunun geçmişteki ilâhî her bir dini kapsadığı, İslam'ın Hz. Nûh'a (a.s) emredilen dinin benzeri olduğu ve geçmişteki ilâhî her bir dinin, Allah'ın (c.c) emrine itaat, tevhid, âhîret hayatına iman ve Allah'a (c.c) takvayla bağlanma, genel olarak yasaklardan kaçınma, maruf (iyilik) gereği yüce ahlâkî değerlerle Allah'a (c.c) bağlanma anlamında olduğu zikredilmiştir.⁷⁸⁶

Din- Şeriat ilişkisini incelerken, Mekkî ve Medenî ayetleri birlikte değerlendirmek gerekir. Mekke döneminin ortalarında nâzil olan, “*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, Mûsâ ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de vaz etti/sünnet/yol kıldı/şeriat kıldı/açıkladı. Onları kendisine davet ettiğin şey onlara zor gelmiştir. Allah (c.c)dilediğini kendisine seçer, kendisine yönelene de hidayet eder.*”⁷⁸⁷ mealindeki ayette dinin tevhid merkezli i'tikâdî, ahlâkî ve amelî sahadaki (değişmeyen) aslî ahkâmının şeriat kılındığına işaret buyrulurken, Medine döneminde nazil olan, “*Ey Muhammed! Sana da kendinden evvel ki kitabı tasdik eden ve ona şahit olmak üzere hak olarak Kur'ân'ı indirdik. O halde onların (ehli kitap) arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen hakkı bırakıp da onların heveslerine uyma. Sizin her biriniz için bir şir at ve minhâc (yol/yöntem) kıldık. Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdiği şeylerde sizi denemek için (böyle yapmadı) o halde hayırlı işlerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'a dır. Bu sebeple hakkında ihtilafa düştüğünüz şeyleri(kıyamet günü) size haber verecektir.*”⁷⁸⁸ mealindeki ayette aslı ve özü aynı olan ilâhî şeriatin her bir peygambere vahiy yoluyla gönderilen; fakat tarihi,

⁷⁸⁴ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, XIII, 33.

⁷⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 49.

⁷⁸⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 50.

⁷⁸⁷ Şûrâ 42/13.

⁷⁸⁸ Mâide 5/48.

kültürel ve sosyal şartlara göre birbirinden farklı olan boyutlarına telmihte bulunulmuştur.

Din-Şeriat kavramları üzerinde mana zenginlikleri sebebiyle karşılıklı ilişkiye dayanan önemli tartışmalardan biri de Din-Şeriat ayrımıdır. Bu tartışma temelde iki görüş üzerinde cereyan etmektedir. Bir görüşe göre, Kur'ân'da, sünnette ve fıkhıta ne varsa hepsi şeriat kapsamındadır ve dinin temel ilkeleri şeriat olarak tanımlanmaktadır. Diğer görüş ise, dinin başka şeriatin başka olduğunu savunur. Şeriat dinle ilişkili olsa bile dinin mahiyetine dâhil değildir. Zira din sabit; şeriat ise dinamik yapıya sahiptir. Çünkü şeriat daha çok dönemsel, tarihsel ve bölgesel uygulamalardan ibaret olan bir olgudur. Bu bağlamda, şeriat zaman ve şartlara göre değişiklik arz eden bir yapıya sahiptir. Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) Din-Şeriat ilişkisi meselesine dair yaklaşımları söz konusu tartışmanın seyrine ışık tutacak niteliktedir. Ona göre, Allah'ın (c.c) gönderdiği peygamberler, çeşitli dinlere mensup olmayıp tek bir dine bağlı ve bunu insanlara tebliğ etmekle yükümlüydüler. Ancak her peygamber kendi şeriatine davet edip, önceki şeriatleri uygulamaktan nehyediyordu. Zira peygamberlerin şeriatleri muhtelifti. Kur'ân'daki, “ *Dini dosdoğru tutun ve ayrılığa düşmeyin!, diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhime, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı.*”⁷⁸⁹ ayeti, dinin değiştirilemeyeceğini, şeriatlerin ise, bu değişime açık olduğunu ifade etmektedir. Zira bazı şeyler önceki şeriatlerde helal veya haram iken, sonraki şeriatlerde bu durum değişmiştir.⁷⁹⁰

Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) görüşleri üzerine yapılan değerlendirmede, onun şeriatin dine dâhil ya da ayrı olduğunu anlatma çabası içerisinde olmadığı, Din kelimesini, din ve inanç bağlamında zikrettiği müşâhede edilmektedir.⁷⁹¹ O, dini tarif ederken şunları ifade etmektedir. İslam, Allah'ın (c.c) emirlerine teslim olmak ve itaat etmektir. Lügat itibarıyla, iman ve İslam arasında fark vardır. Ancak İslamsız iman, imansız İslam olamaz. Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidir. Din ise,

⁷⁸⁹ Şûrâ 42/13.

⁷⁹⁰ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (İmam Azam'ın beş eseri içinde) Terc. Mustafa ÖZ, İstanbul: MÜİFV Yay., 1992, s. 12.

⁷⁹¹ Abdullah Kahraman, “Ebû Hanîfe'de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?”, *İHAD*, S. 19, Konya: 2012, s. 473.

iman, İslam ve şeriatlerin hepsine birden verilen isimdir.⁷⁹² Ebu Hanîfe'nin bu ifadeleri, Din-Şeriat ayrımı açısından incelendiğinde, dini şeriatten ayırmadığı, o dönemde tartışmalı bir konu olan iman- amel ilişkisi etrafında meseleyi ele aldığı görülmektedir. Buradan hareketle Ebu Hanîfe'nin dinin yani inanç esaslarının değişmezliğini; şeriatin ise, yerel unsurlar bakımından değişime açık olduğunu benimsemesi bir tespit olarak ifade edilebilir.⁷⁹³

Din kavramının, inanç, ahlâk ve ibadet alanında değişmeyen bir olgu olduğunu; ancak ahkâm sahasına tealluk eden şeriatin, toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak zamanın ve şartların durumuna göre yeniden güncellenmesi gerektirdiği fikirleri, Din-Şeriat ayrımı bağlamında ön plana çıkarılan bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Fazlurrahman'a (v.1408/1998) göre şeriat, Allah (c.c) tarafından belirlenmiş bir yol olup, orada insan, ilâhî iradeyi gerçekleştirmek için hayatını düzenleyecektir. Çünkü şeriat bizzat davranışı ilgilendiren bir kavramdır.⁷⁹⁴

Şeriat'ın dinden bağımsız olarak düşünülmesi gerektiğini iddia edenler, dinle yani İslam'la aynı şekilde değerlendirilmesinin, dinden ayrı olarak düşünülmemesinin şeriatin dinamik yapısını engellediğini dile getirmektedirler.⁷⁹⁵

Din ve Şeriat kavramlarının arasının tefrik edilmesi, özellikle Şeriat kavramının dinin amel boyutuna indirgenmesine sebebiyet vermiştir. Ancak bu Kur'ân'ın ifade ettiği anlamı yansıtmamaktadır. Din- Şeriat ayrımı üzerine yapılan tartışmaların, söz konusu kavramların Kur'ân'ın ortaya koymaya çalıştığı manalardan ayrı olarak içeriğinin doldurulması, meselenin sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına engel olmuştur. Şeriat'ın İslam hukuku alanına ircâ edilmesinin, vahiyle belirlenen ve değişebilen konular olmasına yönelik bir anlam zuhuruna kapı araladığı söylenebilir. Ancak Kur'ân'ın bütünü göz önüne alınırsa şeriat, değişen ilkeler olmayıp, tam tersine değişmeyen ana prensipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira değişim fikri, peygamberlerin bizzat kendilerinin gelmesinden doğmaktadır. Şeriat kavramını, bu peygamberlik silsilesiyle dinin tamamlanmasında söz konusu etmek daha uygun olur. Çünkü bütün peygamberler temel olarak aynı prensipleri

⁷⁹² Ebû Hanîfe, s. 58.

⁷⁹³ Kahraman, *a.g.e.*, s. 473; Ebû Hanîfe, *a.g.e.*, s. 13.

⁷⁹⁴ Fazlurrahman, *İslam*, Terc. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ, İstanbul: Selçuk Yay., 1993, s. 141.

⁷⁹⁵ İlhâmi Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay., 2015, s. 36.

tebliğ etmişlerdir. Bu kavramın bu şekilde anlaşılması, “Şir‘at ve Min-hâc” kavramının anlamını belirlemede kolaylık sağlamaktadır. Şeriat değişmeyen bir alana işaret ederken, “Şir‘at ve Min-hâc” ise, gerek dini gerek sosyal yaşamda zamana göre insanların kendi aklî kapasiteleri ve imkânlarına göre dînî ve sosyal hayatı düzenlemek demektir.⁷⁹⁶

Mâtürîdî (v.333/944), Mâide 5/48. ayetle alakalı değerlendirmede bulunurken, önceki şeriatlere uyulup uyulmama konusundaki tartışmalara değinmiştir. Mâtürîdî’ye göre, ayette zikredilen her ümmete bir şeriat kılınması, önceki ümmetlerin şeriatlerinde olan ya da olmayan, hevalarına uyarak alışkanlık haline getirdikleri bazı hususların nesh edilmesi anlamındadır. Bu bakımdan mensuh olan bir hükümle amel etmek haramdır. Mâtürîdî’ye göre buradaki nesh, Yahudilerin anladığı şekliyle başlangıç değil; hükmün uygulanış zamanının sona erdiğinin beyanıdır. Ayrıca Mâtürîdî ayette zikredilen tek ümmet olma durumunu da izah etmektedir. Bu hususta zikredilen bir görüşü aktaran Mâtürîdî, eğer Allah (c.c) dileseydi kullarını tek ümmet yapıp her ümmeti tek şeriat altında toplayabileceğini; ancak Allah’ın (c.c) gönderdiği bir şeriatı başka bir şeriatle nesh ederek kullarını imtihan etmek istediğini zikretmektedir. Bu ayet bağlamında, dinin aslının ilk peygamberden itibaren değişmediğini ancak her ümmete verilen şeriatin Allah’ın (c.c) bir imtihanına yönelik olarak bazı taraflarının değişebileceğini dile getirmektedir.⁷⁹⁷

Mâtürîdî’nin, Şûrâ 42/13. ayeti ile ilgili yorumları kayda değer gözükmektedir. Bu ayetteki ifadeden hareketle Din- Şeriat ayrımını netleştirmeye çalışmaktadır. Ayette zikredilen ifadeden hareketle dinin bütün peygamberlere emredilen aynı din olduğunu; bu dinin merkezinde Allah’ın (c.c) birliğine imana ve ona ibadet edilmesine vurgu yapıldığını dile getirmektedir. Ancak Mâide 5/48. ayete atıfta bulunarak her topluluğa gönderilen şeriatin farklı olabileceğine dair hususa da dikkat çekmektedir.⁷⁹⁸ Mâtürîdî’nin din ve şeriat kavramına yönelik görüşlerini dile getirdiği başka bir ayet, “ *Sonra din işinde, seni ayrı bir şeriat yoluna koyduk. Sen*

⁷⁹⁶ Çalışkan, *a.g.e.*, s. 100,101.

⁷⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 534,535.

⁷⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 480.

ona tâbî ol”⁷⁹⁹ ayetidir. Burada ifade edilen “Şeriat” kelimesinin, lügat anlamlarına atıfta bulunarak yorumlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda şeriat; millet (Din), gidilen yol (Mezheb) anlamlarına gelmekte, aynı zamanda Ebû Evcese’den aktardığı bir görüşe göre, şeriat sünnet demektir. Mâtürîdî’nin bu açıklamaları dikkate alınırca, şeriat Allah’ın (c.c) insanlar için koyduğu sünnetler, üzerinde gidilen yol ve ahkâm olarak algılamak mümkün görünmektedir.⁸⁰⁰

Mâtürîdî, Enbiyâ 21/73. ayetin tefsirinde bütün peygamberlerin örnek vasıflarıyla insanları Allah’ın (c.c) dinine uymaya çağırdıklarını; namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerin, onların şeriatlerinde mevcut olduğunu zikretmektedir.⁸⁰¹ Âl-i İmrân 3/85. ayeti hakkında Mâtürîdî’nin yorumları dikkat çekmektedir. İlgili ayetin, “*Kim İslam’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*” ifadesinde dinin sadece İslam olduğu üzerinde durulurken; Mâtürîdî’nin de dinin yalnızca İslam olduğuna yönelik vurgulamaları, İslam dininin tarih boyunca değişmeyen tek din olarak kabul edildiğine işaret ettiği müşâhede edilmektedir.⁸⁰²

Mâtürîdî, En‘âm 7/153. ayetinin yorumlarında din ve şeriat alanına yönelik kendi görüşlerini paylaşmıştır. Bu ayette, “*İşte bu benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip onun yolundan ayırır. İşte Allah size bunları, sakınasınız diye emretti.*” ifadelerini açıklarken, ayetin siyâk ve sibâkını da dikkate alarak “Dosdoğru yoldan” kastın emir, nehiy, helal ve haramlar gibi değişmeyen muhkem hükümler olduğuna, bütün ilâhî kitaplarda onları nesh eden bir şeyin bulunmadığına, her peygamberin ve gönderildikleri toplumun bunlara uyması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmaktadır.⁸⁰³ Mâide 5/48. ayete işaret eden Mâtürîdî, recm konusuyla bağlantılı olarak yaptığı izahlarında recm cezasının Hz. Peygamber tarafından uygulandığını, bu cezanın Tevrât’ta da bulunduğunu, dolayısıyla Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in sünnetinde yer alan ahkâm

⁷⁹⁹ Câsiye 45/ 18.

⁸⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 223-224.

⁸⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 360.

⁸⁰² Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 419-420.

⁸⁰³ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IV, 318.

ve şeriatin aynı şekilde Tevrât'ta da olmasının şeriatlerin de aslında büyük ölçüde değişmediğini ifade etmektedir.⁸⁰⁴

Mâtürîdî, Enbiyâ 21/5. ayetini tefsir ederken din ve şeriat algısını şöyle yansıtmaktadır. Allah'ın (c.c), bu ümmet hakkındaki hükmü ve sünneti, nübüvvetin Hz. Peygamber'le beraber sona ermesi, son nebinin şeriatini ise baki kılmıştır. Bununla birlikte Allah'ın (c.c) geçmiş ümmetler hakkındaki sünneti (hükmü) ise, onların şeriatlerinin nesh edilip hükümlerinin tebdil edilmesidir.⁸⁰⁵ Ahzâb 33/53. ayetin tefsirinde Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatini ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır. Hz. Peygamber'in şeriatini, kendisinden önce gönderilen peygamberlerin neshedilen şeriatleri gibi, kendisi vefat ettikten sonra başka bir şeriatle nesh edilmemiştir. Allah (c.c) onun şeriatini kıyâmet gününe kadar baki kılarak, sanki onu hayatta bırakmıştır.⁸⁰⁶

Bu ayetler, İmam Mâtürîdî'ye önceki peygamberlerin şeriatlerinin bir kısmının neshedildiği, bir kısmının da Hz peygamberin şeriatinde cem edildiği ve neshedilmeyenlerin değişmeyeceğini vurgulama imkânı vermektedir.

Mâide 5/48. ayet üzerinden Taberî'nin yorumları önem arz etmektedir. Ayetteki Şeriat ve Minhâc kelimelerine dair sahabe ve tâbiünden gelen rivayetlerden hareketle kastedilen hususların ne olduğunun üzerinde durduğu görülmektedir.

Taberî (v. 310/923), zikredilen kavramlarla ilgili görüşleri ortaya koymakla beraber bunlar içerisindeki tercihini de beyan etmektedir. Katâde ve Hz. Ali'den aktardığına göre buradaki ifadeden maksat, çeşitli şeriatlere sahip olan ümmetlerdir. Yani Allah (c.c) her bir ümmet için belli bir şeriat ve yol kılmıştır. Tevrât'ın şeriatini başka; İncil'in şeriatini başka ve Kur'ân'ın şeriatini başkadır. Allah (c.c) bunların bazılarında helal kıldığını başkasında haram kılmış olabilir. Böyle yapmasının sebebi ve hikmeti, itaat edenlerin itaat etmeyenlerden ayırt edilmesidir. Ayrıca din birdir, şeriat muhtelifdir. Taberî, bu görüşün tercihe şayan olduğunu, zira ayette vârid olan

⁸⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 534-535; III, 68.

⁸⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 328.

⁸⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 408.

önceki toplulukların her birinin şeriatinin farklı olup, dinin ise, değişmez bir olgu olduğunu zikretmektedir.⁸⁰⁷

Taberî, Şûrâ 42/13. ayeti tefsir ederken sahabe ve tâbiînden bir takım rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerden hareketle Allah'ın (c.c), peygamberlere şeriat olarak gönderdiği dinin bir olduğunu ifade etmektedir. Din'in tek olmasından maksad ise, sadece Allah' a (c.c) kulluk ederek tevhid inancını benimsemektir. Zîrâ Allah (c.c), bütün peygamberlerine bu hak dini ayakta tutmayı ve onda ayrılığa düşmemeyi emretmiştir.⁸⁰⁸

Taberî, Câsiye 45/ 18. ayeti açıklarken Allah'ın (c.c) İsrâiloğullarına bir şeriat verdikten sonra Hz. Muhammed'e (s.a.s) de bir şeriat verdiğini, bu şeriate uyulması gerektiğini dile getirmektedir. Taberî, bu görüşlere isnad teşkil eden bazı rivayetleri aktararak ilk dönem olan sahabe ve tâbiîn döneminde şeriat ve dine bakışın keyfiyetine dair ipuçları vermektedir. İbn Abbâs'tan nakledilen bir görüşte şeriat; hidayet ve apaçık yoldur. Katâde'ye göre, şeriat; farzlar, hadler, emir ve nehiyeler olarak zikredilmiştir. Tâbiîn dönemi âlimlerinden olan İbn Zeyd'e göre, şeriat din anlamındadır. Şûrâ 42/13. ayette anlatılan şeriat hususunda ilk şeriat sahibinin Hz. Nûh (a.s); son şeriat sahibinin ise, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu ifade edilmiştir.⁸⁰⁹

Taberî'nin ilgili ayetler hakkındaki izahları, naklettiği rivayetler, dinin gönderilen ilk peygamberden itibaren aynı; ancak her peygamberin bazı farklılıklar içeren çeşitli şeriatlere sahip olduğunu ifade etmesi, Din ve Şeriat kavramları arasında ayırım olduğu izlenimi vermiştir. Âl-i İmrân 3/85. ayet hakkında Taberî dinin sadece İslam olduğu üzerinde dururken; İslam dininin peygamberler tarihi sürecinde değişmeyen tek din olarak kabul edildiğine işaret etmektedir.⁸¹⁰

Nahl 16/125. ayetin tefsirinde Taberî, rabbinin yolu tamamlamasından kastedilenin Allah'ın (c.c) yarattığı kullar için koyduğu şeriatin karşılığının İslam

⁸⁰⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, VIII, 493-495.

⁸⁰⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XX.480.

⁸⁰⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XXI, 85, 86.

⁸¹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, V, 555-556.

olduğunu belirtmektedir.⁸¹¹ Taberî, bu ayet bağlamında din ve şeriatın aynı; ancak dinin daha kapsayıcı alana sahip olduğunu dile getirmektedir.

Sonuç olarak, Din-Şeriat ayrımının önemli bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Bu kavramların anlam içerikleri incelendiğinde tarihi süreç içerisinde kazandığı anlam sahasının, bazı hususlarda aynı şekilde; bazı durumlarda ise birbirinden müstakil olarak ele alınmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Din-Şeriat ayrımı tartışmasının iki yönlü değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir yaklaşıma göre din ve şeriat aynı anlama sahip olup, ayırt edilmesi mümkün değildir. Diğer yaklaşıma göre dinin inanç ve ibadet boyutu sabit olup değişmezken, uygulamaya yönelik boyutunu ifade eden şeriat ise, toplumun ve zamanın şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Hem Mâtürîdî'nin hem de Taberî'nin Din-Şeriat ayrımı noktasında ortak bir fikre sahip olduğu söylenebilir. Her ikisi de dinin değişmeyen sabitelerinin olduğunu, dinin kapsamında olup, onun pratiğe dayalı yönünü temsil eden ve her topluluğa gönderilen şeriatlerin pek çok noktada aynı olup bazı noktalarda farklılıklar arzettiği, ancak bu durumun şeriatın tamamına yönelik olmadığı düşüncesini benimsedikleri görülmektedir. Din ve şeriat hususuna atıf yapan ayetlerde Mâtürîdî ve Taberî, söz konusu kavramları aynı anlamda zikrettikleri gibi, bazı hususlarda farklı manalara da ırcâ etmişler ve Allah'ın (c.c) Hz. Peygambere gönderdiği son şeriatle dinin nihayete erdiğini söylemişlerdir.

4. Ümmet Kavramı

a. Ümmet Kavramı'nın Etimolojisi

Ümmet, “Öne geçmek, başı çekmek, sevk ve idare etmek” gibi anlamları taşıyan ümm (امم) kökünden türetilmiş bir isimdir.⁸¹² Arapça'da temel olarak etrafındakilerin kendisine bağlı bulunduğu merkeze, arkadan gelenin kendisine katıldığı herhangi bir şeye verilen bir isimdir.⁸¹³ İkinci olarak “Bir şeye yönelmek, onu hedef almak” anlamında Emm (امم)' den gelmiştir.⁸¹⁴ İzâfet terkîbi, tekil ve çoğul

⁸¹¹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XXIV, 400.

⁸¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, XII, 22-28.

⁸¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, XII, 31.

⁸¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, XII, 27; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 374.

olarak 64⁸¹⁵ kez zikredilen ümmet kelimesi, ilgili ayetlerde genel olarak canlı varlık türleri, özel olarak da insan topluluğu ve uzun sayılabilecek süre gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸¹⁶

Başka bir ayette Hz. İbrâhim (a.s) “Ümmet”⁸¹⁷ vasfıyla nitelendirilmiştir. İbn Mes‘ûd’e göre “Ümmet” bu ayette “Hayrın öğreticisi”⁸¹⁸ anlamında kullanılmıştır. Sahabeden Muaz b. Cebel bu anlamda “Ümmet” kavramıyla vasıflanmıştır. Ümmet kavramının ilgili ayette hidayet önderi ve/veya tüm iyiliklere sahip kimse anlamına geldiği de söylenmiştir.⁸¹⁹

Râğıp (v. 502/1108), bu kavramı Kur’ân ayetleri çerçevesinde izah etmiştir. Ümmet, her bir topluluğun, ister her hangi bir iş (mesele), bir din, bir zaman ya da bir mekân etrafında (İş, din, zaman ve mekân arasında ayırım gözetmeksizin (eşit bir şekilde)) toplanıp bir araya gelmesidir. Başka bir ifadeyle “Ümmet”, belli bir din, düşünce, ideal yahut aynı zaman ve mekân gibi faktörlerin bir araya getirdiği insan topluluğunu ifade etmektedir. Bu topluluk, herhangi bir meselede zorunlu da, isteğe bağlı da (tercihen) olabilir. Cem‘isi امم (ümem)’dir. Allah (c.c) bu kavramın topluluk⁸²⁰ anlamını kapsadığını beyan etmiştir: “*Yeryüzünde gezen her türlü canlı, (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş sizin gibi bir topluluktan başka bir şey değildir.*”⁸²¹ Onların her bir türü bir usûl, tarz, takip ettiği bir yöntem üzerinedir. Allah (c.c) bu toplulukları tabi ki buna zorunlu kıldı. Bu topluluklar, örümcek gibi ağın, tırtıl gibi kaburga (kabuk) arasındadır. Karınca gibi stokçudur. Serçe ve güvercin gibi vaktinde beslenir. Bunun dışında her bir türe tahsis edilmiş bir karakter

⁸¹⁵ Bkz. Bakara 2/ 128, 134, 141, 143, 213; Âl-i İmrân 3/ 104, 110, 113; Nisâ 4/ 41; Mâide 5/ 48, 66; En‘âm 6/ 38, 42, 108; A‘râf 7/ 34, 38(2), 159, 160, 164, 168, 181; Yûnus 10/ 19, 47, 49; Hüd 11/ 8, 48(2), 118; Yûsuf 12/ 45; Ra‘d 13/ 30(2); Hicr 15/5; Nahl 16/ 36, 63, 84, 89, 92(2), 93, 120; Enbiyâ 92(2), Hacc 22/ 34, 67; Mü‘minûn 23/ 43, 44, 52(2); Neml 27/ 83; Kasas 28/ 23, 75; Abkebût 29/ 18; Fâtır 35/ 24, 42; Gâfir/Mü‘min 40/ 5; Fussilet 41/ 25; Şûrâ 42/ 8; Zuhruf 43/ 22, 23, 33; Câsiye 45/ 28(2); Ahkâf 46/18; Mustafa Öztürk, 60 ayette zikredildiğini ifade etmiştir. Mustafa Öztürk, “Kur’ân Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlili”, *İslâmiyât*, S. 2, Ankara: 2005, s. 11.

⁸¹⁶ Bkz. Bakara 2/34, 141; En‘âm 6/38; Yûsuf 12/45.

⁸¹⁷ Nahl 16/120.

⁸¹⁸ Taberî, *Câmi‘u‘l-Beyân*, XVII, 316.

⁸¹⁹ Nahl 16/120; Taberî, *Câmi‘u‘l-Beyân*, XVII, 317-318.

⁸²⁰ Mâtürîdî, *Te‘vilât*, VII, 374; Reşid Rızâ, *Menâr*, II, 220.

⁸²¹ En‘âm 6/38.

vardır. Ümmet kavramının tek bir sınıf, dalalet ve küfürde tek bir yol ve yöntem anlamında olduğu ayette zikredilmiştir:⁸²² “*İnsanlar tek bir ümmet idi.*”⁸²³

İbn Âşûr (v.1393/1973), cahiliye asırlarında meydana gelen küfür ve dalaleti yok etmek için resûller gönderilmekle insanların uyarıldığını; böylece bu cahiliye asırlarının Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetinin takip ettiği asırla sona erdiğini ifade etmiştir. Allah’ın (c.c) Bakara 2/213. ayette geçen “*İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi....*” kelâmındaki “Ümmet” kavramının manasının, İslam’ın veya ehl-i dinin, kendilerinden başka hidayete ermeyenlere; doğru dini gösterme ve gösterdikleri dinin üstünlüğünü beyan etmek için bütün insanların birleştiği şeriate götüren din olduğu zikredilmiştir.⁸²⁴

İman hususunda, tek bir topluluğa işaret edildiği, ayette belirtilmiştir: “*Allah dileseydi insanları tek bir ümmet kılardı.*”⁸²⁵ Kendilerinin dışındakilere (başkalarına) örnek, ilme, salih amele ve hayra davet eden bir topluluk için kullanılmıştır: “*Sizlerden hayra davet eden bir ümmet olsun.*”⁸²⁶ Bir din üzerinde birleşen toplulukları anlatan bir kavram olduğu ifade edilmiştir: “*Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk.*”⁸²⁷ Zaman ⁸²⁸ anlamına işaret edilip, unuttuktan sonra anlamı verilip, “*بعد امه* (Ba’de emehin)” şeklinde okunmuştur: “*Nice zamandan sonra Yusuf’u hatırladı.*”⁸²⁹ Ümmet kelimesi, Onların “*Filanın kendisi bir kabiledir.*” sözlerinde olduğu gibi Allah’a (c.c) ibadette bir topluluğun yerini temsil eden bir önder anlamında ele alınmıştır: “*Şüphesiz İbrâhim Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.*”⁸³⁰ Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’den sadece bir topluluğu bir araya getirdi, şeklinde rivayet edilmiştir. Ayette “*Kitap ehlinin hepsi bir değildir. Kitap ehli içerisinde gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini*

⁸²² Râgıb, *Müfredât*, s. 33, 86-87; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 300.

⁸²³ Bakara 2/213.

⁸²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 300.

⁸²⁵ Hûd 11/118.

⁸²⁶ Âl-i İmrân 3/104.

⁸²⁷ Zuhruf 43/22.

⁸²⁸ Hûd 11/8. ayette de zaman anlamında kullanılmıştır. Reşîd, Rızâ, *Menâr*, II, 220.

⁸²⁹ Yûsuf 12/ 45.

⁸³⁰ Nahl 16/ 120.

okuyan bir topluluk da vardır."⁸³¹ buyrulmaktadır. Burada mevcut "امة" (Ümmeten) ifadesi, bir topluluk anlamında kullanılmıştır. Zeccâc (v. 311/923), Ümmet kavramına, Me'âni'l- Kur'ân'da istikâmet için kılınan topluluk anlamı vermiştir.⁸³²

b. Kur'ân'daki Muhtevâsı

Ümmet kavramı, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in İslam davetine icabet eden, güzel vasıflara haiz olanlara vasfedilmiştir. Bu cümleden olarak "*Böylece sizler insanlara birer şâhit (örnek) olasınız ve peygamber de size birer şâhit (örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.*"⁸³³ ayetinde, sahabe neslinin vasat (adaletli, dengeli ve ölçülü) bir ümmet olduğundan söz edilmiştir. Kur'ân'ın "*Siz insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğü meneder, Allah'a iman edersiniz.*"⁸³⁴ ayetinde ise, yine ilk müslüman neslin insanlık için hayırlı bir ümmet olduğu ve iyiliği emretme, kötülükten men etme gibi çok büyük bir görev yüklendiği belirtilmiştir.

İzutsu'ya (v. 1413/1993) göre, ümmet kavramı, kendisini Allah'a teslim etmiş kimselerden müteşekkil idi.⁸³⁵ Sonradan Hz. Peygamberin hadisinde " Ümmetî" ifadesiyle İslam toplumu anlamı kazanmıştır. O ana kadar kan akrabalığı câhiliyye devrinin sosyal toplum anlayışında en büyük rolü oynardı. Bu devrin şeref telakkisine karşı Kur'ân yeni bir toplum anlayışı geliştirdi. Artık kan bağına değil; dînî inançlara dayalı bir toplum anlayışı teşekkül etmiştir. Bu durum İslam toplumu ile İslam toplumuna girmeyenler arasında bir farklılık meydana getirdi. İslam'dan önce tesis edilmiş dini toplumların varlığı bilinmektedir. Bunlar Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerdir. Bunlar Ehl-i Kitap topluluğu olarak telakkî edilmiştir. Bir de "Ümmî" olarak nitelenen müşrik topluluğu vardır.⁸³⁶

Kur'ân-ı Kerîm, "*İnsanlar tek bir ümmet idi.*"⁸³⁷ ayetiyle, insanların iman, ibadet ve ahlâkâ dair hususların asıllarında farklı olmadığını; sonradan ayrışıp,

⁸³¹ Âl-i İmrân 3/113.

⁸³² Râgıb, *Müfredât*, s. 33, 86-87.

⁸³³ Bakara 2/143.

⁸³⁴ Âl-i İmrân 3/110.

⁸³⁵ Bakara 2/128, 134, 141.

⁸³⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Terc. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., t.y., s. 96-97.

⁸³⁷ Bakara 2/ 213.

birbirlerini ötekileştirdiğini ifade edip; bozulan toplum fitratını, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmeti olma üzerine birleştirip tekrar öze dönüşe (Tek ümmet olmaya) davet etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) "*Peygamberlerin dini birdir*"⁸³⁸ hadisiyle de kendilerini farklı inanç grubu olarak telakkî eden toplulukları, kendi peygamberlerinin getirdiği dine tekrar dönmeye davet etmiştir. Bu öze dönüş daveti, peygamberimizin "ümmetî" (Benim ümmetim) ifadesinde yer bulmuştur.

İzutsu'nun bahsettiği Yahudi, Hristiyan ve müşrik topluluklarının sonradan ihtilafa düşüp ayrılığa düştükleri ifade edilmiştir. Bu minvalde, Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler⁸³⁹ dâhil diğer din mensupları ümmeti oldukları kendi nebilerinin dininin aslına, hayra, iyiliğe ve önceden tek ümmet olan birliğe davet edilmiştir. Ayetlerde geçen "Ümmet" kavramı özelde o döneme işaret etse de İslam'ın evrenselliği kapsamında Hz. Muhammed (s.a.s) vesilesiyle tamamlanan İslam ümmetini kapsamaktadır. İslam ümmeti, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar bütün peygamberlerin ümmetlerini ihtivâ eder. Hz. Muhammed (s.a.s), bu ümmetleri yine ilk zamanlarda olduğu gibi tek bir ümmette birleştiren Kur'an'la gönderilmiştir.

Ümmet kavramı ile ilgili olarak burada izah edilmesi gereken husus, Kur'an'ın "*Biz sizin vasat (adaletli, dengeli, ölçülü) bir ümmet olmanızı sağladık*"⁸⁴⁰, "*Siz iyiliği emreder, kötülükten men edersiniz*"⁸⁴¹ gibi beyanlarındaki "Siz" zamiri, öncelikle ilk müslüman nesle delalet eder.

Hatta tâbiîn müfessirlerinden Süddî'ye göre, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'in (a.s) "*(Ey rabbimiz!) bizim soyumuzdan da benliklerini sana adanmış bir toplum (ümmeten müslimeten) çıkmasını nasip et.*"⁸⁴² diye dua ettiklerini bildiren ayetteki "Müslüman ümmet" ifadesi de Araplara işaret etmektedir.⁸⁴³ Hacc 22/78. ayette zikredilen "*Babanız İbrâhimin dinine uyun*" ifadesi, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ve inanılmasını istediği din, o dönemdeki Arapların ata kabul ettikleri Hz.

⁸³⁸ Buhârî, *Enbiyâ*, 48.

⁸³⁹ Cahiliyye Arap müşrikleri kendi dinlerini Hz. İbrâhim'e (a.s) atfetmişlerdir.

⁸⁴⁰ Bakara 2/143.

⁸⁴¹ Âl-i İmrân 3/110.

⁸⁴² Bakara 2/128.

⁸⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 603; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 86.

İbrâhim'in (a.s) dinidir.⁸⁴⁴ Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'in (a.s) dua ettiği o dönemde bariz bir Arap ve İsrâiloğulları tanımlamaları olmadığından ayetin maksadının Araplar olduğunu ifade etmek doğru görünmemektedir. Ancak Hz. Muhammed'in (s.a.s) ve ilk müslümanların Arap olması böyle bir değerlendirmeye neden teşkil etmiştir. Ayetteki "Ümmeten vasatan" ifadesi ile adil, seçkin, her yönüyle dengeli, haktan asla ayrılmayan, önder, bütün toplumlarca hakem kabul edilecek bir ümmet kastedilmektedir.

Diğer taraftan Enbiyâ 21/92; Mü'minûn 23/52. ayetlerde " *İşte sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir*" sözleri yer almaktadır. Her iki sûrede de bu sözden önce birçok peygamberden bahsedilmesi, Ümmet kavramının bu bağlamda din ve inanç sistemi anlamına geldiğini göstermektedir. Buna göre, tüm peygamberlerin bağlı oldukları inanç sistemi bir tek Allah'a (c.c) koşulsuz teslimiyetin ifadesi olan İslam'dır.⁸⁴⁵ Daha dar anlamda ise, bir peygambere inanıp onun izini takip eden müminler topluluğuna delalet eder. Bu bağlamda Ebu'l-Bekâ, bir peygambere inanan toplumun "Ümmet-i icâbe" nebevî davete muhatap olan toplumun da "Ümmet-i davet" diye isimlendirildiğini söyler.⁸⁴⁶

Elmalılı (v. 1361/1942), Bakara 2/134. ayetinde zikredilen " *Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir....*" ifadesinin tefsirinde ümmet ile aynı kökten olan "İmam" (önder) kelimesine de dikkat çekerek şöyle bir tanım yapmıştır: " Ümmet, imam maddesinden me'huz bir ism-i cem'idir. Fırak-ı nâsa matbu ve muktedâ bih olan cemaat demektir. Yani bir imam maiyetinde kavi bir cihet-i vahdetle toplanıp muntazam bir surette icrayı faaliyet eden ve bu suretle muhtelif sunuf ve fırak-i insaniye üzerine hâkim bulunan hey'et-i ictimâiyedir. Tâbiri âharle ümmet, imâmet-i kübrâyı haiz cemaattir. Cemaatlere nazaran ümmet, fertlere nazaran imam gibidir. Demek ki ümmet bir millet-i hâkime ashabından müteşekkil olan hey'eti içtimâiyedir."⁸⁴⁷

⁸⁴⁴ Derveze , *et-Tefsîru'l-Hadîs*, IV, 465.

⁸⁴⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, IX, 81; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 583; Kurtubi, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XI, 224.

⁸⁴⁶ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, s. 176.

⁸⁴⁷ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 420; I, 508-509. (Diyanet İşleri Reisliği neşriyatı olan 8 Ağustos 1938 tarihli nüshasından aynen alınmıştır.); Bkz. Mustafa Öztürk, *a.g.m.*, s. 12.

Kur'ân'da bulunan “ *Onların (kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içerisinde gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuyan bir topluluk da vardır*”⁸⁴⁸ ayetinde Ümmet kavramı topluluk anlamında kullanılmış, bu topluluktan kastın Ehl-i Kitab'ın sayıları az olan ve Abdullah İbn Selâm, Sa'lebe b. Sa'îd, Es'ad İbn Ubeyd gibi bir topluluk olduğu nakledilmiştir.⁸⁴⁹

Ayetteki “Ayakta duran ümmet” kavramından sadece Yahudilerin salihlerine mahsus olan kimseler değil; Yahudi ve Hristiyanların salihlerinden övgü sahibi olanlar kastedilmiştir. Yahudilerin salih olanları, Hz. İsa'nın (a.s) nübüvvetinden önce kendi dinine sınıksız sarılıp, dini üzerine dosdoğru olanlardır. Onlardan bazıları Hz. İsa'nın (a.s) nübüvvetinden sonra ona inanıp ittibâ edenlerdir. Hristiyanların salihleri ise, Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinden önce, Hz. İsa'nın (a.s) şeriatı üzerine dosdoğru olanlardır. Onlardan çoğu manastır ve dağ manastırlarda geceyi ibadetle geçirip; Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinden sonra müslüman olanlardır. Bu ayette ki Ümmet, bir tâife bir topluluk anlamında kullanılmıştır.⁸⁵⁰

c. Din-Ümmet İlişkisi

Kur'ân'da mevcut “ *Şüphesiz bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir.*”⁸⁵¹ ayetindeki Ümmet kavramı, millet olarak te'vil edilmiş; Millet kavramı da tek bir millet olarak İslam şeriatı şeklinde tefsir edilmiş, nebilerin ve mü'minlerin mensubu oldukları İslam şeriatinin Allah'ın (c.c) azabından kurtaracağı ifade edilmiştir.⁸⁵² Ümmet, Millet, Din, Şeriat ve İslam arasındaki bağlantıya işaret edilmiştir. İbn Abbâs ve Mücâhid'in ayetteki Ümmet kavramını din anlamında tefsir ettiği “Bu sizin dininiz tek bir dindir” manasını verdiği nakledilmiştir.⁸⁵³ Bazıları, Ümmet kavramını, Millet, Mezheb ve Şeriat kavramlarıyla tefsir edildiğini; şeriatin İslam şeriatı olduğunu, “Sizlerin şeriatiniz farklı değil; tek bir şeriat olan İslam şeriatidir.” şeklinde anlamıştır. Ümmet kavramına dinle birlikte millet anlamı yükleyen Beğavî (v. 516/1122), İslam'ın dışındaki her bir dinin iptal edildiğini; millet (Din) ve din

⁸⁴⁸ Âl-i İmrân 3/ 113.

⁸⁴⁹ Reşid Rızâ, *Menâr*, IV, 59.

⁸⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV, 57-58.

⁸⁵¹ Enbiyâ 21/92.

⁸⁵² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 92; Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 523; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 502.

⁸⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 523; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 374; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 502.

anlamında olan ümmetin (dinin) ise, İslam olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Beğavî Ümmet kavramının aslının bir gaye üzerinde birleşen topluluğa işaret ettiğini; bu vesileyle şeriatin tek bir maksad etrafında ehlini cem eden tek bir ümmet kıldığını söylemiştir.⁸⁵⁴

Ayetteki Ümmet kavramının, İslam milletine (Din) işaret ettiği beyan edilmiştir.⁸⁵⁵ Nebilerin tevhid üzerinde birleşmesinden ve tevhidde ümmetlerin arasında ihtilaf olmamasından hareketle, Ümmet kavramının İslam'a işaret eden din anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁸⁵⁶

İbn Âşûr (v.1393/1973), ayetteki hitâbın önceki ayetlerde anlatılan nebilere olduğunu ve bu cümlelerin nebi ve resûllerin her birini ihtivâ ettiğini, ayetteki ümmetin din anlamında olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “ *Hayır, onlar sadece ‘ şüphesiz biz babalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk’...* ”⁸⁵⁷ ayetini delil göstererek Ümmet kavramını, millet (Din) anlamında tefsir etmiştir.⁸⁵⁸ Buna göre İbn Âşûr, hitabın önceki ayetlerde anlatılan resûller ve nebilere dininin tek bir din olduğuna işaret ettiğini söylemiştir. Ayetteki “علي امة” ifadesi, “علي دين و ملة” şeklinde tefsir edilip; putlara tapmamayı anlatmaktadır. Mücâhid “علي ملة”, İbn Abbâs ve Katâde “علي دين” ifadesiyle tefsir etmiştir.⁸⁵⁹ Bu ayette müşriklerin inancını ihtivâ eden dînî inançlar, Ümmet kavramıyla anlatılmıştır: “ *Hayır onlar sadece ‘ Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz onların izlerini takip etmekteyiz’ dediler.* ”⁸⁶⁰

Mâverdî (v.450/1058) ayetteki ümmet kavramına yüklenen anlamları beş maddede özetlemiştir⁸⁶¹:

1. Katâde ve Atiyye’ ye göre din anlamındadır. Bu manayı Kays b. Hatîm “ babalarımızın dini üzerineyiz, sonraki gelenler öncekilere uyar” mısralarıyla anlatmıştır.

⁸⁵⁴ Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, V, 353.

⁸⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 134.

⁸⁵⁶ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XI, 338; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, III, 502.

⁸⁵⁷ Zuhruf 43/22.

⁸⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVII, 139-140.

⁸⁵⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, 584; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIV, 187.

⁸⁶⁰ Zuhruf 43/22.

⁸⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, 221.

2. Millet anlamındadır. Bu mana ilk manaya yakındır. Mücâhid ve Kutrub, bu manayı tercih etmiştir.

3. Kible manasında olduğuna dair Ferrâ'dan rivayetler mevcuttur.

4. Ahfeş'in tercih ettiği istikâmet anlamındadır.

5. Ömer b. Abdulazîz'in tercih ettiği tarîk (yol) ve mezheb⁸⁶² anlamındadır.

Kesreyle telaffuz edilen "Ûmme" kavramının ni'met anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶³ Kur'ân'ın "*İnsanlar tek bir ümmet idi...*"⁸⁶⁴ ayetinde var olan "Ûmme" kavramının manasında ihtilaf edildiği nakledilmiştir.⁸⁶⁵

1. Bazıları, "Ûmme" kavramının, Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Nûh (a.s) arasındaki on asırda hak şeriat üzere olan bütün insanları kastedtiğini ifade etmiştir. Ümmet kelimesinin "ed-Dîn" olarak telakkî edildiği, bu ayetin ise, ihtilaf edene kadar insanların tek bir din üzerinde ittifak ettiğine işaret ettiği zikredilmiştir. Tek bir din, tek bir millet üzerinde bir araya gelen anlamını ihtivâ eden Ümmet kavramının aslı tek bir dinde birleşen topluluk olarak tanımlanmıştır. Bu görüş, "*Allah dileyeydi sizleri tek bir ümmet kıları.*"⁸⁶⁶ ayetiyle delillendirilmiştir.

2. Hz. Âdem'in (a.s); zürriyeti için hak üzere tek önder olduğu, evlatlarından nebiler gönderildiği ifade edilmiş; "Ûmme"nin manası Allah'a (c.c) itaata, tevhide davet ve Allah'ın (c.c) emirlerine ittibâ etmeye sevk etme şeklinde anlamlandırılmıştır. Allah'ın (c.c) Hz. İbrâhim (a.s) hakkındaki "*Şüphesiz İbrâhim Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.*"⁸⁶⁷ ayetinde Ümmet kavramı, hayırda kendisine uyulan ve ittibâ edilen bir önder olarak tefsir edilmiştir. Hz. Âdem'in (a.s) sadece bir ümmet olduğu; Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Nûh (a.s) arasında on nebînin mevcut olduğu nakledilmiştir. Bazıları da Hz. Âdem'in (a.s) sulbünden zürriyetinin çıktığı gün insanlar tek bir din üzerine idi, Allah (c.c) onları Hz. Âdem'e (a.s) gösterdi, demiştir. İbn Ka'b Allah (c.c), o gün onları İslam üzerine yarattı, onlar Allah'a (c.c) ibadeti kabul ettiler ve Allah'a (c.c) teslim olan tek bir ümmet idi, Hz.

⁸⁶² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVI, 74.

⁸⁶³ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVI, 74.

⁸⁶⁴ Bakara 2/213.

⁸⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 275-278.

⁸⁶⁶ Mâide 5/48; Nahl 16/93.

⁸⁶⁷ Nahl 16/120.

Âdem'den (a.s) sonra ihtilaf ettiler ve bu ihtilaftan sonra Allah (c.c) insanlara resûller, nebiler ve kitaplar gönderdi denilmiştir. Taberî'ye (v.310/923) göre, en doğru te'vîl, Allah'ın, (c.c) kullarına, insanların tek bir din ve tek bir millet olduğunu haber vermesidir.⁸⁶⁸

Allah'ın (c.c) Bakara 2/212. ayetteki “İnananlarla alay ederek inkâra sapanlar, dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah'tan korkanlar kıyâmet gününde onlardan üstün olacaklardır....” kelâmının tefsirinde, kâfirlerin küfürlerinde ısrarcı olmasının sebebinin, bu ayette beyan edilen âhirete karşı dünyayı talep etmeleri olduğu; bu durumun Hz. Muhammed'i (s.a.s) inkâr edenlere mahsus olmadığı; bilakis eski zamanlardan beri hâsıl olduğu; bu vesileyle, hakkı ayakta tutan tek bir ümmet olan insanların dünyayı talep etmeleri hususundaki hased ve kıskançlıkları sebebiyle ihtilafa düştükleri ve ayetteki, “İnsanlar tek bir ümmet idi”⁸⁶⁹ ifadesinin başlangıç cümlesi olduğu nakledilmiştir. Bu ayette Allah'ın (c.c) önceki nebilerinin ümmetlerinin karşılaştığı şeyler ve şiddet eylemlerinin zikredilmesindeki maksad, Hz. Muhammed (s.a.s) ve mü'minlerin müşriklerin eziyetlerine karşı sabır ve sebat etmede cesaretlendirilmesidir.⁸⁷⁰

Bakara 2/213; Enbiyâ 21/92 ve Mü'minûn 23/52. ayetlerdeki, “Ümmet” kavramının akâidi ve şeriatlerin usûlünü (aslını) ihtivâ eden “Millet” anlamında kullanıldığı ve müfessirlerin bunu tercih ettiği söylenmiştir. Allah'ın (c.c) resûllerinin ve nebilerinin tek bir millet, tekbir din mensubu olduğu, “Allah katında din İslam'dır”⁸⁷¹ ayetiyle delillendirilmiştir. Ayrıca “Ümmet”, “Millet” ve “Vâhideten” kavramının sahih akâid, şeriatlerin ahkâmındaki amellerde cereyan eden dosdoğru din anlamında olduğu nakledilmiştir.⁸⁷²

Ayette ki “Vâhideten” den murad, hak ve tevhidde insanların tek millet olmasıdır. Ümmet kavramı din, vatan ve dilin tamamında ittifak eden bir topluluğu ifade eder. Kur'ân'daki “İnsanlar tek bir ümmet idi”⁸⁷³ ifadesiyle başlayan ayetin, beşerde hikmetin gerektirdiği bir mesele olan her bir dinin ihtilafını beyan için

⁸⁶⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, IV, 275-278.

⁸⁶⁹ Bakara 2/213.

⁸⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 372; Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 298, 299.

⁸⁷¹ Âl-i İmrân 3/ 19.

⁸⁷² Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 220, 221.

⁸⁷³ Bakara 2/213.

başlangıç cümlesi olduğuna işaret edilmiştir. Allah (c.c) bu meseleyi yüceltmiş ve insanları İslam’la dinin birliğine tekrar geri getirmiştir.⁸⁷⁴

Ebû Zehre’ye (v. 1394/1974) göre, cinsiyetleri, bölgeleri ve renkleri farklı olan insanlar, aralarını birleştiren bir vasıfla, tek bir bağla bir ümmet idi. Onların aralarını birleştiren doğru yol ve Allah’ın (c.c) insanları yarattığı dosdoğru fitrat (geçmişte olup; hâli hazırda hükmü devam eden) üzere olmalarıdır. İnsanlar dalalete yönelinceye kadar tek bir ümmet idi. Daha sonra Allah (c.c) onlara doğru yolu gösterecek, onları şaşkınlıktan kurtaracak ve onlara huccet olacak; cezalandırılan ve mükafaatlandırılan amellerin neticesini uyarı ve müjdelemeyle düzenleyecek nebiler göndermiştir.⁸⁷⁵

“Din-Ümmet ilişkisi” başlığı altında incelenen ayetlerden Ümmet kavramının Din, Millet, Şeriat, Mezhep ve İslam ile bağlantılı olduğu; bu kavramların birbirlerinden farklı anlamlar taşımalarının yanında anlam açısından birbirlerinin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buradaki ayetlerde Ümmet, Millet ve Şeriat’in din; Din’in ise, İslam anlamında kullanıldığı müşâhede edilmiştir.

5. Hanif Kavramı

a. Hanif Kavramının Etimolojisi

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette geçen “حنيفاً، حنفاء” kavramlarının kökü, h-n-f den, “*hanefe/yahnefü/ hanefen*” olarak 3. babdan gelmiş; meyletmek anlamındadır. Cem’i’si “حنفاء”(Hunefâ) dir.⁸⁷⁶ “el -Hanef”, Allah’ın (c.c), emrine samimi bir şekilde teslim olan, bu vesîleyle herhangi bir şeyde Allah’ın (c.c), dininden vazgeçirilemeyen, bu hususta bileği bükülemeyen demektir.⁸⁷⁷ “el-Hanef” dalâletten (haktan sapma) istikâmete (dürüstlük, erdemlilik, ihlâs) meyletmektir. “el-Cenef”, istikâmetten dalâlete meyletmektir.⁸⁷⁸

İbn Manzûr (v. 711/1311), “Hayırdan şerre, şerden hayra meyletmek” anlamı vererek iki yönlü bir tanım yapmıştır.⁸⁷⁹ Herkesin kulluk ettiği yoldan ayrılan kişiye

⁸⁷⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 298, 299.

⁸⁷⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, II, 662-663.

⁸⁷⁶ İbrâhim Hamruş, *Mu'cemü el-Fâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Matba'atü's-Sakafiyye, 1970, I, 316.

⁸⁷⁷ İbrâhim Hamruş, *Mu'cem*, I, 316.

⁸⁷⁸ Râgıb, *Müfredât*, s. 260.

⁸⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, IX, 57.

“Hanif”denir.⁸⁸⁰“el-Hanîf” yönelen anlamındadır. “Şüphesiz İbrâhim Allah’a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi....”⁸⁸¹, “İbrâhim, Hanif (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslüman idi.”⁸⁸² ve “...Yalan sözden kaçının, Allah’a yönelip, ona ortak koşmayan kimseler (olun).”⁸⁸³ ayetlerindeki “Hanîfen” ifadesi, Allah’a (c.c), hakka yönelen anlamındadır. İstikâmet, doğruluk yolunu araştırdı anlamında falan, hanefî mezhebine girdi, hanefî oldu, denilmiştir. Araplar, her hac ibadetini yerine getireni ve sünnet olanı Hz. İbrâhim’in (a.s) dinine dikkat çekmek için “Hanif” olarak isimlendirir. “el-Ahnef” ayağında eğrilik olan kimseye denilmiştir. Çok iyimser de denilir. Mecâzî olarak somut meyletme de denilmiştir.⁸⁸⁴Haniflik herhangi bir dinden İslam’a meyledenler⁸⁸⁵, dosdoğru din ve istikâmet üzerine olanlar⁸⁸⁶, batıl olan her bir dinden yüzçeviren⁸⁸⁷, şirk, eğrilik ve dalâletten ayrılanlar⁸⁸⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Rebûî b. Enes’in namazda kibleye yönelen manasını verdiği nakledilmiştir.⁸⁸⁹ Zeccâc (v. 311/923) Beyyine 98/ 5. ayette geçen “حنفاء” (Hunefâ) kavramını, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) mensubu olduğu din üzerine olanlar şeklinde tefsir etmiştir.⁸⁹⁰ İzutsu (v. 1413/1993), Hanif kavramının son derece problemlili bir kavram olduğunu zikretmiş; etimolojik açıdan karanlık olması, kesin bir mana verilmesini güçleştirdiğini ifade etmiştir.⁸⁹¹ Buna mukâbil, Kur’ân-ı Kerîm’de Hanif kavramının kullanıldığı ayetlerin, etimolojik açıdan İzutsu’nun bahsettiği bu karanlığı ortadan kaldırdığı ve bu kavramın literal olarak tek Allah’a inanmayı ihtivâ eden tevhide yönlendiren din; muhteva bakımından İslam anlamında olduğu net olarak müşâhede edilmiştir.

⁸⁸⁰ Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 480.

⁸⁸¹ Nahl 16/120.

⁸⁸² Âl-i İmrân 3/ 67.

⁸⁸³ Hacc 22/30-31.

⁸⁸⁴ Râgıb, *Müfredât*, s. 260.

⁸⁸⁵ Beğavî, *Me’âlimü’l-Tenzîl*, VIII, 496.

⁸⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXII, 241; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XX, 144; Neseî, *Medârikü’l-Tenzîl*, III, 668.

⁸⁸⁷ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-Hasenî el-Hüseynî el-Îcî , *Câmi’u’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2004, IV, 516-518.

⁸⁸⁸ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VIII, 210-212.

⁸⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXII, 241, 244; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XX, 144.

⁸⁹⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 350.

⁸⁹¹ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 142.

b. Kur'ân'daki Muhtevâsı

Hiz. İbrâhim'le (a.s) ilgili olarak "Millet, Din, Dînu'l-kayyime, Hanif, Müslimen" kavramları ön plana çıkmaktadır. Hiz. İbrâhim'in (a.s) müşrik olmadığı da vurgulandığından, müşrik kavramı da dikkat çekmektedir. Ayrıca mensubu buldukları dini Hiz. İbrâhim'e (a.s) isnat etmelerinden dolayı Yahudilik ve Hristiyanlık kavramlarının göz önünde bulundurulması gereklidir. Din anlamında "Millet" kavram'ı İslam'ın fitrî, "Hanif" kavramı ise tevhid yönünü açıklamaktadır. Daha önce Hiz. İbrâhim'e (a.s) izafe edilen "Millet" kavramı incelenmiştir. Burada "Hanif" kavramı üzerinde durulacaktır. Kur'ân-ı Kerîm, Hiz. İbrâhim'in (a.s) Hanif dini mensubu olduğunu ısrarla tekrarlamaktadır.⁸⁹² Kur'ân'da "حنفاء⁸⁹³ ve حنيفا" kavramlarının 12 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun ikisi "حنفاء"⁸⁹⁴ şeklinde kullanılmıştır. Âl-i İmrân 3/96-97. ayetlerini tefsir eden müfessirler, bir önceki "Hanif olan İbrâhim'in dinine ittibâ edin."⁸⁹⁵ ayetine atıfta bulunarak Hanifliği Hiz. İbrâhim'in (a.s) dini olarak tavsif etmiştir.⁸⁹⁶ İtikâdî esasların yanında namaz, zekât, oruç, hac ve kurban ibadetleri ve haram - helal gibi dinin usûl ve fûrûuna ait esaslar, Haniflik dininde mevcuttur.⁸⁹⁷ İslam'la gelen Hiz. Muhammed'in (s.a.s) hem usûlde hem de fûrûuda Hiz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine olduğu Âl-i İmrân 3/ 84-85. ayetlerince beyan edilmiştir.

Çağımız müfessirleri, "(İsmâil) ailesine (kavmine) namaz ve zekâtı emrediyordu"⁸⁹⁸, "Onları bizim emrimizle doğru yol gösteren önderler kıldık. Kendilerine hayırlar yapmayı, namazı dosdoğru kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi."⁸⁹⁹ ayetlerini, iyilik yapma, namaz kılma,

⁸⁹² Bkz. Bakara 2/ 135; Âl-i İmrân 3/67,95; Nahl 16/120, 123; En'âm 6/ 79. ayetlerde Hiz. İbrâhim'in (a.s) Hanif olarak vasıflandırıldığı ifade edilmiştir. Reşid Rızâ, *Menâr*, VIII, 210- 212.

⁸⁹³ Bkz. Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67,95; Nisâ 3/125; En'âm 6/ 79, 161; Yûnus 10/ 105; Nahl 16/ 120, 123; Rûm 30/30.

⁸⁹⁴ Bkz. Hacc 22/31; Beyyine 98/5.

⁸⁹⁵ Âl-i İmrân 3/95.

⁸⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 386-387; Nesefî *Medârikü't-Tenzil*, I, 277. Hanif kavramı (Dini) Yûnus 10/105; Rûm 30/30. ayetler hariç mezkûr olan diğer ayetlerin tamamında Hiz. İbrâhim'e (a.s) isnat edilen bir din olarak ifade edilmiştir. Yûnus, 10/105 ve Rûm, 30/30. ayetlerde Hanif kavramı Hiz. Muhammed'e (s.a.s) atfedilmiştir.

⁸⁹⁷ Bkz. Ebu'Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali b. Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, IV, 539-540; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, VIII, 496.

⁸⁹⁸ Meryem 19/55.

⁸⁹⁹ Enbiyâ 21/73.

zekat verme gibi ibadetlerin, Hz. İbrâhim'e (a.s) gönderilen Hanif dininin aslında mevcut olduğuna delil göstermişlerdir.⁹⁰⁰ Hz. İbrâhim'in (a.s) dini olan Haniflik, Hz. Muhammed'in (s.a.s) mensubu olan İslam dininin özünü oluşturmuştur. Tahrif olmamış, değiştirilmemiş, Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilmiş Tevrât ve Hz. İsâ'ya (a.s) indirilmiş İncil'in aslı da İslam ve Haniflik gibi dosdoğru dindir.⁹⁰¹

Bu minvalde, muharref olmayan (bozulmamış) Tevrât ve İncil'in temelini de Haniflik oluşturmuştur. Hem Tevrât hem Hz. İbrâhim (a.s) hem de Hz. Muhammed (s.a.s) dinin aslından olan tevhide davet etmiş; helalliği sabit olan hükümlerde Hz. İbrâhim de (a.s) onun helalliğine hükmetmiştir. Her ikisi de Allah'tan (c.c) başka her bir ma'buttan uzak olmuşlardır.⁹⁰² İslam'la alakalı olarak bu dinin bütün nebilerin i'tikat esaslarına muvâfık (uygun) olduğu; İsrâiloğulları ve onların dışındakilerin dini gibi zorluk değil; kolaylık ve hoşgörüyü esas alan Haniflik dini olduğu vurgulanmış ve bu dinin Haniflik gibi tevbe, keffâret, ruhsat ve benzeri birçok kolaylığı ihtivâ ettiğine dikkat çekilmiştir.⁹⁰³ Bu ifadeyi, Sahîh- i Müslim'de nakledilen “*Ben kullarımın tamamını Hanif olarak (müşrik değil) yarattım. Şeytanlar onlara geldi, onları dinlerinden çevirdi, benim helal kıldığımı haram kıldılar, kendilerine herhangi bir yetki verilmediği halde bana ortak koşmayı kullarıma emrettiler.*”⁹⁰⁴ hadisi desteklemektedir. Hz. İbrâhim'in (a.s) dini, Allah'ın (c.c) dinine meyleden manasındaki Haniflik ve Allah'a (c.c) teslim olan anlamındaki Müslüman kavramlarıyla anlatılmıştır. İbn Mes'ûd ve Hafsa, En'âm 6/161. ayeti, hanif olan Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine yaratıldığınız fitratınızı, sapasağlam dosdoğru dine iletmek olarak tefsir etmiştir.⁹⁰⁵ Hem “İslam” kavramı hem de “Haniflik” kavramı fitrat dini olarak vasıflandırılmıştır. İbn Kesîr (v.774/1373), İbn Abbâs'tan şöyle bir

⁹⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 110-111; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, VI, 3948, 3952.

⁹⁰¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 781-782, 1407.

⁹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 294-297; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, 137, 138, 153.

⁹⁰³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I, 467; IV, 135; Zuhaylî, *Vasît*, II, 1673-1675.

⁹⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, XXIX, 32-33; Müslim, *Ehli'l-Cenneti ve Ehli'n-Nâr*, 63/2865; İbn Âşûr Müslim'in, kitabının “*el-Cenneti ve'n-Nâr*” bölümünde Cennet Ehlinin Sıfatları kısmında naklettiğini söylemiştir. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXI, 93.

⁹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IV, 336-337.

nakilde bulunmuştur: “Allah Resûlüne hangi din daha sevimidir? sorusuna, kolaylık ve hoşgörü esasına müsned (dayalı) Haniflik dinidir, demiştir.”⁹⁰⁶

Hiz. Âişe, dinimizin ferahlığını, kolaylığını, hoşgörüsünü Hiz. Muhammed’in (s.a.s) Yahudilere öğretmek için kendisinin kolaylık, hoşgörü dini olan Haniflik üzere gönderildiğini söylediğini nakletmiştir. İbn Kesîr, bu rivayetin Müsned’de mevcut olduğunu Sahihayn’dan alındığını, birçok tarikle şâhitlerinin var olduğunu ve Buhârî’nin şerhinde incelediğini ifade etmiştir.⁹⁰⁷ Haniflik kendini Allah’a (c.c) veren kimsenin halidir. Bu hâli, “İşini güzel yaparak kendini Allah’a veren ve hanif olan İbrâhim’in dinine tâbii olan kimseden din olarak daha güzel kim olabilir.”⁹⁰⁸ ayeti açıklamıştır. Bu halin Hiz. İbrâhim’in (a.s) hâli olduğu söylenmiştir. Bu din tevhid dinidir; ibadette istikâmeti, ihlâsı sadece Allah’a (c.c) tahsis eden dindir.

Zemahşerî (v. 538/1144), Beyyine 98/5. ayetteki “Kendilerine emredilen şey” in Tevrât ve İncil’de mevcut olan Haniflik dini olduğunu, onların ise bu dini tahrif edip değiştirdiklerini ifade etmiştir.⁹⁰⁹

Râzî (v.606/1210), Allah’ın (c.c) sanki “Dininizde taklit etme isteğiniz varsa Hiz. İbrâhim’in (s.a.s) dinini taklid ediniz”, dediğini nakletmiştir. Ayette geçen “Hunefâ” kavramı dosdoğru, istikâmet üzere olanlar şeklinde tefsir edilmiştir. İbn Abbâs, önce kulların zikredilmesinden dolayı hacılar anlamında olduğunu söylemiştir. Haccın önce takdim edilmesini, hacda namaz ve mal infakının olmasına bağlamıştır. Bazı müfessirler, hac ibadetinin Hiz. İbrâhim’in (a.s) dininin en büyük şiarından; Hiz. İbrâhim’in (a.s) ise, Yahudi ve Hristiyanların dininde mevcut olduğunu; ancak onların bu ibadeti yerine getirmediğini ve bu vesileyle Allah’ın (c.c), onların Hiz. İbrâhim’in (a.s) Yahudi ya da Hristiyan olduğuna dair iddialarının yalanladığını ifade etmişlerdir.⁹¹⁰ Hiçbir nebiyi ayırt etmeksizin bütün nebilere iman edenlere Hanifler dendiği zikredilmiştir. Nebilerin en faziletlisi Hiz. Muhammed’e (s.a.s) iman etmeyen kimse hanif olarak nitelenmemiştir. Din’in tamamını ihtivâ

⁹⁰⁶ Ma’mer b. Ebî Amr, *Câmi*, Thk. Habîbürrahman el-‘Azamî, Pakistan: el-Meclisi’l-‘İlmî, 1403, XI, 292, H. No: 20574.

⁹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 210.

⁹⁰⁸ Nisâ 4/ 125.

⁹⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 781-782; Bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXXII, 241, 244.

⁹¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 294; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, IV, 137-138; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 77, 78, 81, 84.

eden her bir din, hanif olduğundan her bir dini birleştiren, denilmiştir. Ebû Müslim mevcut olan her bir dinden vazgeçip İslam'a yönelen kimseye hanif denmiştir, der. Rebîi b. Enes, namazda kibleye yönelene hanif dendiğini söylemiştir. Bundan dolayı "Yönümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratana döndüm"⁹¹¹ denilmiştir.⁹¹²

"Hunefâ" kavramı, mevcut her bir dinden İslam dinine meyletmek; İslam'a meyletmek ise, namazı vaktinde kılmak, zekâtı mahallinde (yerinde), zamanında vermek olarak tefsir edilmiştir.⁹¹³ Haniflik, Müslümanlar için kullanıldığında hac ibadetini yerine getirenleri; gayr-i müslimlere atfedildiğinde İslam'ı ihtivâ etmektedir.⁹¹⁴

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), İslam'ı tavsif ederken bu din, Allah'ın (c.c) bütün peygamberlere gönderdiği, bütün kitapları kabul eden, Hz. İbrâhim'in (a.s) Haniflik diniyle açıkladığı dindir, demiştir. Bu din şirki iptal ettiğinden dolayı hanif olarak vasıflanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, "İbrâhim ne Yahûdi ne de Hristiyan idi. O teslim olmuş Müslüman bir hanif idi. Müşriklerden de değildi."⁹¹⁵ ayetinde, Hz. İbrâhim'i (a.s) Allah'a (c.c) teslim olmayı ifade eden Müslümanlık ve Allah'ın (c.c) dinine meyletmeye işaret eden Haniflik ifadesiyle vasıflandırmıştır. Hz. İbrâhim'in (a.s) şirki iptal etme teşebbüsü, "Hanif (Allah'a yönelmiş kimseler) olarak yönünü bu dine çevir. Müşriklerden olma"⁹¹⁶, "Hanif (Allah'a yönelmiş kimseler) olarak yüzünüzü hak dine çevirin, sakın Allah'a ortak koşanlardan olma."⁹¹⁷, "Şüphesiz İbrâhim Allah'a itaat eden hanif (hakka yönelen) bir önderdi. Allah'a ortak koşanlardan değildi."⁹¹⁸ ayetleriyle anlatılmış ve Haniflik'le tanımlanmıştır.⁹¹⁹

İbn Âşûr (v.1393/1973), Allah'ın (c.c) İslam'ı, Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin temelleri üzerine sağlam bir din kıldığını beyan etmiştir. Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin

⁹¹¹ En'âm 6/79.

⁹¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 241, 244; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 668; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV, 455-456; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XX, 144; Bkz. Muhammed Seyyid Tantâvî, *Teşîru'l-Vasît*, Kahire; Dâru Nehdeti'l-Mısır, 1998, XV, 472.

⁹¹³ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 603-604; Vâhidî, *Vasît*, IV, 539-540; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, VIII, 496; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 578-581.

⁹¹⁴ Ebû Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr İbn Ahmed es-Sem'ânî, *Teşîru'l-Kur'ân*, Thk. Yâsir b. İbrâhim- Ğanim b. Abbas b. Ğanim, VI, 264, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

⁹¹⁵ Âl-i İmrân 3/67.

⁹¹⁶ Âl-i İmrân 3/67.

⁹¹⁷ Yûnus 10/ 105.

⁹¹⁸ Nahl 16/ 120.

⁹¹⁹ Bkz. Reşîd Rızâ, *Menâr*, VIII, 210-212.

İslam olması, İslam'ın Hz. İbrâhim'in (a.s) şeriatinin aslıyla gelmesine bağlamıştır. Bu din, tevhiddir, fitrata uygundur, şükür, kolaylık, hoşgörü ve hakkın ilanı olan dindir. İbn Âşûr bunun Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/ 67. ayetlerde izah edildiğini ifade etmiş⁹²⁰; “Hunefâ”nın ortak koşmaksızın sadece Allah'a (c.c) ibadet eden kimsenin lakabı olduğunu söylemiştir.⁹²¹ İslam'ın temelleri üzerine tesis edilen Hz. İbrâhim'in (a.s) dini ve şeriatı, Hanif dinidir. Hanif dini ise, Allah'ın (c.c) Hz. Muhammed'le (s.a.s) gönderdiği İslam'ın bir kısmında teşekkül eden dinin asıllarıdır.

Beyyine sûresinde iki çeşit inkârdan bahsedilmektedir;

1. Ehl-i Kitâb'ın kendilerinin dininde yeni şeyler icâd etmeleridir. Bu icâda göre, Yahudiler, Üzeyr Allah'ın (c.c) oğludur; Hristiyanlar ise, Mesih Allah'ın (c.c) oğludur, üçün üçüncüsüdür ve bunun haricinde şeyler söyleyip Allah'ı (c.c) yaratılanlara benzetmişlerdir.

2. Allah'ın kitabına intisap etmeyen, şirk koşan, put ehli olan müşriklerdir.

İbn Abbâs'a göre, Tevrât ve İncil'de Ehl-i Kitaba sadece Allah'a (c.c) ibadet etme, dini Allah'a (c.c) has kılma, muvahhid olma, riyânın kusurlarından uzaklaşp, hâlis niyete yönelme emredilmiştir.⁹²² Müşrikler ve ehl-i kitâbın kendilerini, Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine isnat etmelerine mukâbil, Beyyine sûresindeki “Hunefâ” kavramıyla hem müşriklerin; hem de keyfiyeti farklı da olsa Ehl-i Kitab'ın şirki reddedilmiştir. Bu reddetme, “İbrâhim ne Yahudi ne de Hristiyandır. O, Müslüman bir hanif idi. Müşriklerden de değildir.”⁹²³ ayetiyle, açık bir şekilde ortaya konmuştur. Buna göre, Haniflik, Allah'la (c.c) beraber başka ilah edinmemek, puta tapan Araplar gibi başka ilâha ibadet etmemek; Yahudiler gibi Üzeyr Allah'ın (c.c) oğlu; Hristiyanlar gibi Mesih Allah'ın (c.c) oğlu iddiasında bulunarak başka ilahlara ibadet etmemek, şirkten ve sapkın her bir dinden; Allah'a (c.c) çocuk isnadıyla yaratılanlara ilahlık vasfı veren şirk türünden uzak durmaktır. Bütün bunlarla gönderilen kimse ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Hoşgörü dini olan Hz. İbrâhim'in

⁹²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, 198-200.

⁹²¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 480-482.

⁹²² Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV, 455-456.

⁹²³ Âl-i İmrân 3/67.

(a.s) dini Haniflik, ifrat ve tefritten uzaktır. Hz. Muhammed (s.a.s) hükümlerin külliyatında da cüzîyyatında da Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzeredir.⁹²⁴

Haniflik dininin diğer hükümleri ise sünnet, anne, kız kardeş ve erkek kardeşle nikâhın haram olmasıdır.⁹²⁵ Haniflik dininden Hz. Muhammed'in (s.a.s) getirdiği İslam dinine kalan hükümlerin hac, sünnet, misafirperverlik, gençlik ve yiğitlik olduğu nakledilmiştir.⁹²⁶ Bunlara namaz ve kurbân ibadeti de ilave edilebilir. Âl-i İmrân 3/97. ayete kadar bir önceki ayetler, Yahudilerin taşıdığı şüpheleri red için gelmiştir. Ebû Revâk ve Kelbî'den bu ayetin Hz. Muhammed'in (s.a.s) Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin mensubu olduğunu söylediğinde, indigini ifade ettikleri nakledilir. Bu şüphelerden biri, Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletiyle alakalı ifade ettikleri sözlerdir. Buna göre, onlar Allah'ın (c.c) son nebisine, Hz. İbrâhim (a.s) ve zürriyetine deve eti ve sütü haram olduğu olduğu halde helal sayıyorsun sonra da Hz. İbrâhim (s.a.s) ve zürriyetinin dininin mensubu olduğunu söylüyorsun şeklindeki ifadeleridir. Buna mukâbil Hz. Muhammed (s.a.s), deve eti ve sütünün Hz. İbrâhim'e (a.s) helal olduğu gibi kendilerine de helal olduğunu söylemiştir. Yahudiler ise, Hz. Nûh (a.s) ve Hz. İbrâhim (a.s) başta olmak üzere bize ulaşıncaya kadar bu gün her şey bize haram kılındı, demişler. Onların bu iddialarına karşılık, “ *Tevrât inmeden önce İsrâil'in (Yakub) kendisine haram kıldıkları dışında yiyeceklerin her türlü İsrâילוğullarına helal idi. De ki: ‘Doğru söylüyorsanız Tevrât'ı getirin okuyun.’*”⁹²⁷ ayeti inzal olmuştur. Deve eti ve sütünün haram kılınması, Tevrât'ın Hz. Mûsâ'ya (a.s) inmesinden önce olmuştur. Yakub'un kendisine haram kıldığı şeyde Allah'ın (c.c) emri değil; Yakub'un içtihadı olduğu nakledilmiştir. Bunun haricinde mübah olan bütün yiyecekler Hz. İbrâhim'e (a.s), ondan öncekilere ve İsrâילוğullarına helal kılınmıştır. Tevrât'ta İsrâילוğullarına haram kılınanlar, onları cezalandırmak, te'dîp etmek için haram kılınan bazı yiyeceklerdir. Bu ayette şöyle anlatılmıştır: “*İsrâילוğullarına helal kılınan bazı yiyecekler Yahudilerin zulümleri sebebiyle*

⁹²⁴ Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matba'ati Mustafa el-Bâb el-Halebî ve Evlâdihî, 1365/1946, IV, 9; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418, IV, 11,15; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. el-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., II, 355-356.

⁹²⁵ Abdurrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, I, 291-295.

⁹²⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 51.

⁹²⁷ Âl-i İmrân 3/93.

onlara haram kıldık.”⁹²⁸ Haram kılınan hususlar, “Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun iç yağlarını onlara haram kıldık. Azgınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyük.”⁹²⁹ ayetinde, ifade edilmiştir. Bu ayetlerle, deve eti ve sütünün mübah olduğuna dair huccet ortaya çıkmıştır.

Hz. İbrâhim’in (a.s) batıl her bir dinden uzaklaşıp, tevhid prensibi ve temiz yiyeceklerin helallığı üzerine ikâme edilen, hak dine meyleden Hanif dini mensubu olduğu bu ayetlerden müşâhede edilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) burada zikredilen vasıfları taşıyan, Hz. İbrâhim’in (a.s) dini Hanifliğe ittibâ etmeye davet edilmiştir: “ Biz sana hanif olan İbrâhim’in dinine ittibâ etmeyi vahyettik. O müşriklerden değildir.”⁹³⁰ Hanifliğin Allah’ın (c.c) Kur’ân’da şeriat kıldığı din olduğu nakledilmiştir. Bunun şüpheye mahal vermeyen bir hak din olduğu, “Ey Muhammed! De ki, Allahım beni hidayete, doğru yola eriştir. Hanif olan İbrâhimin dosdoğru dinine eriştir. O müşriklerden değildir.”⁹³¹ ayetiyle ifade edilmiştir. Kur’ân şeriatini belirsizliğin sözkonusu olmadığı açıklıktadır. Haram ve helâlin aslında, önceki şeriatlerle birleşir ve mutâbıktır. Bundan dolayı Yakub’un içtihadıyla haram kılınanlar hariç bütün temiz yiyeceklerin İsrâiloğullarına helal kabul etmede Hz. İbrâhim’in (a.s) Hanif diniyle ittifak etmiştir.⁹³²

Kuşeyrî (v. 465/1072), “ O, peygamberi hak din ile gönderendir. Allah o hak dini her bir dine üstün kılmak için (böyle) yaptı. Allah şahit olarak yeter.”⁹³³ ayetindeki, “Hak dini her bir dine üstün kılmak için” ifadesini, Hz. Muhammed’i (s.a.s), Hanif dini ve İslam şeriatıyla her bir dine üstün kılmak için gönderdi, şeklinde tefsir etmiştir.⁹³⁴

⁹²⁸ Nisâ 4/160.

⁹²⁹ En‘âm 6/146.

⁹³⁰ Nahl 16/123.

⁹³¹ En‘âm 6/161.

⁹³² Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, IV, 5-15.

⁹³³ Feth 48/28.

⁹³⁴ Abdulkerim b. Havâzin b. Abdulmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, Thk. İbrâhim el-Besyûnî, Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmme li’l-Kitâb, t.y., III, 432,433.

Kurtubî (v. 671/1072), Rûm, 30/30. ayetinde Hz Muhammed'e (s.a.s) hitaben mezkûr "Vecheke li'd-din" ifadesini Hanif dini olarak tefsir etmiştir.⁹³⁵ Buna göre yüzünü Hanif dinine çevir anlamı müşâhede edilmektedir.

Müfessirler, Hz. İbrâhim'in (a.s) dini olan Haniflikle alakalı değerlendirmelerine, " (Ey Muhammed!) de ki: Ey Ehl-i Kitap! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin. Yalnız Allah'a ibadet edelim, Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse 'şâhit olun, biz Müslümanlarız' deyin. Ey Ehl-i Kitap İbrâhim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrât ve İncil ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?"⁹³⁶ ayetlerini dahil etmiştir. Hz. İbrâhim'in (a.s) dininden bahseden ayetler ile bu ayet arasında yalnız Allah'a (c.c) ibadet etme, hiçbir şeyi ona ortak koşmama, Ahbâr ve Ruhbânları ilah edinmeme, teslim olma (Müslüman olma) ifadelerinde aynîlik olduğu müşâhede edilmektedir. Bu Hz. İbrâhim'in (a.s) dini Haniflik ile Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini İslam arasındaki aynîliğe işaret etmektedir. Bu ayette münâkaşa eden Ehl-i Kitap'ın Medîne Yahudileri ve Necran Hristiyanları olduğu nakledilmiştir. İlgili ayetlerde Hz. İbrâhim'in (a.s) kendilerinin dininin mensubu olduğuna dair iddialara reddiye vardır. Tevrât'ın, Hz.İbrâhim'den (a.s) bin sene sonra ve İncil'in ikibin sene sonra nazil olduğu onlara hatırlatılarak iddialarının yalan ve yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Ehl-i Kitap, Müslümanların Hz. İbrâhim'le (a.s) ortak şeriate sahip olduğuna dair iddialarına itiraz etmişlerdir. Buna göre, Yahudilik ve Hristiyanlık Hz. İbrâhim'den (a.s) sonra geldiği gibi Müslümanlık da Hz. İbrâhim'den (a.s) sonra gelmiştir. Nasıl olur da Müslümanlar Hz. İbrâhim'le (a.s) ortak şeriate sahip olurlar? demişlerdir. Buna karşı Müslümanlar, biz Hz. İbrâhim'in (a.s) teslim olmuş, dosdoğru bir Hanif olduğunu; Hanifliğin hakka meyleden, hakka itaat edip teslim olan kimseler olduğunu, bu ismin (Hanifliğin) hakka meyledip, hak tarafında olan herkese tahsis edilen bir isim olduğunu söyledik, şeklinde cevap vermiştir. Hz. İbrâhim'in (a.s) Hanif dinini ifade eden ayetler mânâ olarak bu meyandadır.⁹³⁷

⁹³⁵ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XIV, 24.

⁹³⁶ Âl-i İmrân 3/ 64-65.

⁹³⁷ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, II, 612, 619-620; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 370-371; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 253.

Râzî (v. 606/1210) ise; bu tartışmaya Kur'ân'ın, Hz. İbrâhim'in (a.s) teslim olmuş Hanif olduğunu ifade ettiğini; Tevrât ve İncil'de Hz. İbrâhim'in (a.s) Yahudi ve Hristiyan olduğuna dair bir bilgi olmadığını; Hz. İbrâhim'in (a.s) şu an Müslümanların üzerinde olduğu usûlu'd-din üzere olduğunu haber vermesinden dolayı, Hz. İbrâhim'den (a.s) sonra indirilmesi onun müslüman olmasıyla çelişmez cevabıyla müdâhil olmuştur.⁹³⁸

Bazı müfessirler, Tevrât ve İncil'de kendinden önceki her hangi bir dinin ismi yoktur, İslam'ın ismi bütün kitaplarda mevcuttur, diyerek Kur'ân'ın Hz. İbrâhim'den (a.s) sonra inmesi onun müslümanlığı ile çelişmez demişlerdir.⁹³⁹ Zemahşerî (v. 538/1144), İbrâhim'e en yakın olanlar, içinde bulunduğu zaman içerisinde ona, Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve onun ümmetinden iman edenlere ittibâ edenlerdir, şeklinde te'vil ederek Hz. İbrâhim'in (a.s) müslüman olduğuna⁹⁴⁰ dair son noktayı koymuştur.

6. Fıtrat Kavramı

a. Fıtrat Kavramının Etimolojisi

Râğıp el-İsfahânî(v.520/1108), “*Fat-ra*” kelimesinin aslını, uzunca (boyuna) yarmak anlamında ele almıştır. Bu manada “Falanca bu şekilde (boyuna) yardı”denilmiştir. “*Eftara*” kelimesine yarılma, çatlama anlamında “*Fütûr*” denilmiştir. İnfîâl babından “*İnfatara/ İnfîtâran*” kelimeleri, yarılmak, açılmak, çiçek açmak, kırılmak, çatlakmak, üzüntüden içi parçalanmak anlamlarındadır. Kur'ân'da “*Fütûr*” kelimesi şöyle ifade edilmiştir: “*Bir çatlaklık görebiliyormusun?*”⁹⁴¹ Futûr kelimesi “İhtilâl” ifadesiyle bozukluk, noksanlık, tamire ihtiyaç duyma, denge bozukluğu; “Vehyin” ifadesiyle zayıf, kırılğan anlamlarında ele alınmıştır. Bu, fesad anlamında yolsuzluk, bozma olduğu gibi “Salah” anlamında iyilik ve düzeltme de olabilir. İnfîâl babından olan “*Münfatirun*” ifadesi, “*O gün gökler paramparça olacak, Allah'ın vadi mutlaka yerine gelecektir.*”⁹⁴² ayetinde “Paramparça” anlamında kullanılmıştır. Koyunu kırdım, iki parmakla sağdım, hamur

⁹³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 253.

⁹³⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 107; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 21-22; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 262-263; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 55-57.

⁹⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 371.

⁹⁴¹ Mülk 67/3.

⁹⁴² Müzzemmil 73/18.

yoğrulup ekmek vaktinde pişirildiğinde hamuru kırdım anlamlarında ele alınmıştır. Başka anlamları da vardır. “*el-Fıtrat*” Allah’ın (c.c) mahlûkâtı (varlıkları) yaratması, meydana getirmesi manasında ele alınmıştır. O da, insan, hayvan ya da bitkinin anatomik gövdesini (beden yapısı) benzersiz yaratmak, bir şeyi meydana getirmektir. Bu mana, “ *Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrat*”⁹⁴³ ayetinde yaratmak anlamında ele alınmıştır. Bu ayette “*Fatara*” fiiline işaret vardır. Allah’ın (c.c) bilgisiyle insanları yaratması, yerleştirmesi, manasındadır. Allah’ın (c.c) yaratması (Fıtratullah), iman marifetiyle Allah’ın (c.c) gücüne odaklanmaktır.

Kur’ân-ı Kerîm “*Onları kim yarattı diye sorsan*” kuşkusuz Allah yarattı, diyecekler.”⁹⁴⁴, “*Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’a hamdolsun*”⁹⁴⁵, “*Rabbimiz gökleri ve yeri yaratandır.*”⁹⁴⁶, “*Bizi yaratan*”⁹⁴⁷ ayetleriyle Allah’ın (c.c) “*Yaratma, yoktan varetme*” gücüne işaret etmiştir. Bu ayetlerde yaratma manasında “*Ebde’anâ*” ve “*Evcedenâ*” şeklinde ele alınmıştır. “*O gün gökler paramparça olacak*”⁹⁴⁸ ayetinde “*İnfitâr*” kelimesi daha doğru kullanılmıştır. Bu ayet Allah’ın (c.c) gökleri yarattığına ve bizleri onun paramparça olmasından koruduğuna işaret etmiştir. “*Fatara*” ile aynı kökten gelen “*Fıtr*” orucu terk etmek anlamındadır. Orucu terk ettim, iftar yaptım, denilmiştir. Yeri yarıp çıktığından dolayı mantar manası da verilmiştir.⁹⁴⁹ F-t-r, kuyu kazmak, kuyu kazmaya başlamak, bitkiler yeri ayırdığında, yerin bitkilerle yarılması olarak ele alınmıştır. “*Fatara*” hurma kapçığı ve etin ayrılıp yarılması, hamurun kırılması; “*İnfatara ve Tefattara*” yarılmak, çatlak anlamında ele alınmıştır. Devenin yaşlısını parçalamak manası verilmiştir. Hamurun olgunlaşmamasına ve maddî ya da manevî olsun olgunlaşmayan her şeye Fatîr denir. “*el-Fatara*” yarmak, çatlak, yırtmak anlamındadır. “*Fütûr*” bölünebilen, yarılabilen demektir. Allah (c.c) varlıkları yarattı, şeklinde değerlendirilmiştir. “*Fatara*”, Allah (c.c) varlıkları yarattı, icâd etti anlamında ele alınmıştır. Kesreyle telaffuz edilen “*Fıtrat*” yaratılış anlamında “*Hilkat*” olarak ele alınmış ve cem’i’si “*Fıtarun*” olmuştur. Kesreyle ve tâ’nın sükunle telaffuz

⁹⁴³ Rûm 30/30. Fıtrat, insanların yaratılıştan getirdiği tevhide yönelme özelliği demektir.

⁹⁴⁴ Zuhruf 43/ 87.

⁹⁴⁵ Fâtır 35/1.

⁹⁴⁶ Enbiyâ 21/56.

⁹⁴⁷ Tâhâ 20/72.

⁹⁴⁸ Müzzemmil 73/18.

⁹⁴⁹ Râgıb, *Müfredât*, s. 640.

edildiği “*Fıtrat*”, fethayla telaffuz edilen “*Fıtarat*” kesreyle telaffuz “*Fıtrat*” ve “*Münfatirun*” fıtrata tâbî olan demektir.⁹⁵⁰

b. Kur’ân’daki Muhtevası

Fıtrat kavramının tanımı, lügatlerde Kur’ân’daki tanımı üzerinden yapılmış; “*Fâtır*” kavramının bütün formları hâlık (yaratıcı) anlamında kullanılmış⁹⁵¹; 20 kez⁹⁵² zikredilmiş ve Kur’ân’da müstakil bir sûreye isim olmuştur. Fıtrat kavramı ise, sadece Rûm, 30/30. ayette zikredilmiştir. “*Fatara/ fataraküm/ fataranâ/ fataranî/ fatarahün-ne/ infatarat/ fütûr/ fâtır/ münfatiru/ Yetefattarne ve Fıtrat*” kalıplarında gelmiştir.⁹⁵³ Fıtrat kavramının geçtiği Rûm 30/30. ayette Allah (c.c), Hz. Muhammed’e (s.a.s) hitaben Mekke’li kâfirler, Allah’ı (c.c) birlemezler, sen Allah’ı (c.c) birle; dinini samimiyetle Allah’ın (c.c) dini olan İslam’a has kıl, yüzünü Allah’ın (c.c) insanları yarattığı İslam ve tevhid dinine çevir, demiştir. Allah (c.c), insanları İslam ve tevhid milleti (Din) üzerine yarattıktan sonra âdemoğullarının zürriyetlerini sırtından alıp kendisine şahit tutup, ben sizin rabbiniz değil miyim? diye mîsâk almıştır. Onlar da bu mîsâkı kabul edip, evet sen bizim rabbimizsin, demişlerdir.⁹⁵⁴

Buradaki fıtrat kelimesi, insan fıtratının (tabiatının) gerektirdiği İslam dini olarak telakkî edilmiştir. Bu ayette Din, Fıtrat ve Hanif kavramları birbirleriyle irtibatlı olarak ifade edilmiştir. Din, Fıtrat ve Hanif kavramının, İslam üzerindeki ittifakı müşâhede edilmiştir. Fıtratullah, Allah’ın (c.c) şekil verdiği insanın Allah’ı (c.c) tanmasıdır. Allah (c.c) her küçüğü, her çocuğu rabbinin birliği ve ulûhiyetini tanıma üzere yaratmıştır. Bu, Hz. Muhammed’in (s.a.s) “*Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu yahudi ya da hristiyan yapar.*”⁹⁵⁵ hadisiyle, desteklenmiştir. Hadis’teki fıtrat, Allah’ın (c.c) birliği ve rubûbiyetine delalet ve şehâdet eden yaratmadır, denilmiştir.⁹⁵⁶ Ayetteki “*Fıtratullah*” ifadesi, Allah’ın (c.c)

⁹⁵⁰ Hamruş, *Mu’cemü el-Fâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, II, 338-339.

⁹⁵¹ Suyûtî, *İtkân*, I, 189; Ebu’l-Bekâ, *Külliyât*, s. 674.

⁹⁵² Bkz. En’âm 6/ 14, 79; Hüd 11/51; Yûsuf 12/101; İbrâhim 14/10; İsrâ 17/ 51; Meryem 19/90; Tâhâ 20/ 72; Enbiyâ 21/56; Rûm 30/30(2); Fâtır 35/1; Yâsin 36/22; Zümer 39/ 46; Şûrâ 42/5, 11; Zuhruf 43/27; Mülk 67/3; Müzzemmil 73/18; İnfitâr 82/1.

⁹⁵³ Hamruş, *Mu’cemü el-Fâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, II, 338.

⁹⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 413.

⁹⁵⁵ Buhârî, *Cenâiz*, 80, *Tefsîru Sûret-i Rûm*, 1, *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 2224.

⁹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 271.

dini “*Dinüllâh*” olarak ele alınmıştır. Bu ayetteki mana, Haniflik dinini, Allah’ın (c.c) insanları yarattığı fitrat olarak telakkî etmiştir.⁹⁵⁷ Ayet iki şekilde te’vîl edilmiştir⁹⁵⁸:

1. Allah’ın (c.c) insanları üzerinde yarattığı fitrattır. Bu Taberî’nin görüşüdür.

2. Allah’ın (c.c) varlıkları (insanları) yarattığı Allah’ın (c.c) dinidir. İbn Abbâs, Dahhâk ve Kelbî bununla İslâm kastedildi, demiştir.

Zemahşerî’ye (v.538/1144) göre ayetteki fitrat, yaratma olarak ele alınmıştır. Allah’ın (c.c) yaratmasında değişikliğin olmayacağı vurgulanmıştır. Buradaki manaya Allah (c.c) insanları tevhide ve İslâm’ı kabul etmeye meyilli yarattı, anlamı verilmiştir.⁹⁵⁹ Zemahşerî’ nin “Allah’ın yaratmasında değişiklik olmaz” ifadesiyle alakalı değerlendirmeleri, ilk insanın yaratıldığı sûret, şekil değişmediği gibi insanın yaratılış mizacı, huyu da hiçbir zamanda ve mekânda değiştirilemeyeceğine işaret etmektedir. Bu mizaç, huy, Allah’ın (c.c) birliği ve sadece ona kulluğu ihtivâ eden İslâm fitratıdır.

Râzî de (v. 606/1210), “Fıtratullah” ifadesini tevhid olarak ele almıştır.⁹⁶⁰ Fıtrat kelimesi, “*Ben insan ve cinleri ancak bana kulluk etsin diye yarattım.*”⁹⁶¹ ayetinden, hareketle insanların kendisi (Din) için yaratılmasından dolayı “Din” olarak isimlendirilmiştir.⁹⁶² Suyûtî (v. 911/1505), Mücâhid’in “Fıtratullah” ifadesini İslâm dini; “Lihalkıllah” ifadesini ise, Allah’ın (c.c) dini olarak te’vîl ettiğini nakletmiştir.⁹⁶³ Fıtrat, aslında yaratılış, huy, mizaç demektir. Burada yaratılış, huy, mizaç (Hilkat) millet; millet ise, İslâm ve tevhid anlamındadır. Ayette geçen insan kavramından muradın, Allah’ın (c.c) İslâm üzere yarattığı kimseler olduğu ifade edilmiştir. Şevkânî (v. 1250/1834) “*Her doğan fitrat üzere doğar*” hadisindeki “*علي الفطرة*” ifadesini “*علي الملة*” şeklinde tefsir etmiştir. Varolan her insan ferdinin İslâm fitratı üzerine yaratıldığını söylemiştir. Cumhûr-u Selef, ayet ve hadiste ifade edilen

⁹⁵⁷ Sa’lebî, *el-Kesf ve l-Beyân*, VII, 301.

⁹⁵⁸ Mâverdi, *en-Nüket ve l-Uyûn*, IV, 312.

⁹⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 479.

⁹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu l-Gâyb*, XXV, 98.

⁹⁶¹ Zâriyât 51/56.

⁹⁶² Kurtubî, *Ahkâmü l-Kur’ân*, XIV, 24.

⁹⁶³ Suyûtî, *Dürrü l-Mensûr*, VI, 492,

fitrat kelimesinin İslam olduğu görüşündedir.⁹⁶⁴ Fıtrat, Hanif dini olarak ele alınmış, Hanif dininin de İslam olduğu kanaati hâsıl olmuştur.⁹⁶⁵ Fıtratın kulluk için yaratılma; Fıtratullah'ın ise, Allah'ın (c.c) Hz. Âdem (a.s) ve zürriyetinin yaratılışından beri hilkatte (yaratılıştan) bıraktığı tabiattır, denilmiştir.⁹⁶⁶

Sonuç olarak bu ayet, insanın yaratılışının; karakter, mizaç, huy haline gelen tevhid temelli İslam dini üzere olduğunu; tabiatında her hangi bir değişikliğin olmadığını beyan etmiştir.

7. Sıbgatallah Kavramı

a. Sıbğa Kavramının Etimolojisi

Râgıb (v. 502/1108), "Müfredât"ında "*es-Sabğa*" kavramının, "*Sabağtü*"nün; "*es-Sıbğu*"nun ise "*el-Masbûğu*"nun masdarı olduğunu ifade etmiştir. Sıbğa kavramı, Kur'ân'da "*Allah'ın boyası*"⁹⁶⁷ şeklinde geçmiştir. Bu ayetin, Allah'ın (c.c) insanlarda (fitrat olarak) hayvanlardan ayıran, belirgin, mümeyyiz (ayırteci) bir akıl yarattığına işaret olduğu ifade edilmiştir. Hristiyanlar, kendileri için bir çocuk doğduğunda yedinci günden sonra dikey suya batırırlar ve bunun sıvı bir ilaç (tentür)⁹⁶⁸ olduğunu iddia ederler. Sıbğa kelimesinin geçtiği iki ayet daha bulunmaktadır. Birincisi; "*Boyası Allah'inkinden daha güzel olan kimdir?*"⁹⁶⁹ ayetidir. İkincisi ise; "*Yiyenlere katık verir.*"⁹⁷⁰ ayetidir.

Bu ayetteki sıbğa kelimesi onlar için sirkeyle renklendirilmiş ekmek katığı olarak ele alınmıştır.⁹⁷¹ Kendisiyle elbisenin boyandığı şeye veya elbisenin görünümüne, üzerinde boyanın olduğu hale Sıbğa denir. Sıbgatallah, Allah'ın (c.c) dini anlamında olması mümkündür. "*es-Sıbğa*", şariat ve yaratılış olarak da anlamlandırılmıştır. Hristiyanlar çocuklarını vaftiz suyuna batırmak suretiyle vaftiz töreni yaptıkları için "*Sıbğa*" kavramı, ayette takdîrî figür olarak ele alınmıştır. Bu

⁹⁶⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 258.

⁹⁶⁵ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, XI, 514.

⁹⁶⁶ Şa'râvî, *Havâtır*, XVIII, 11418.

⁹⁶⁷ Bakara 2/138.

⁹⁶⁸ Bitkilerin kök, gövde, çiçek, yaprak veya dallarının bitkisel alkol (şeker kamışından elde edilir) sirke veya suyla karıştırılmasından elde edilen ürün.

⁹⁶⁹ Bakara 2/138.

⁹⁷⁰ Mü'minûn 23/20.

⁹⁷¹ Râgıb, *Müfredât*, s. 475; Zemahşerî, ekmek batırılıp okunduğundan dolayı boyalı sirke mecâzi olarak kullanılmıştır, der. *Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa*, s. 248.

vaftiz töreni çocukları temizlemektir. Müslümanın boyası, Allah'ın (c.c) dinidir. Kur'ân'da iki sığa olarak varid olmuştur:

1. “*Hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren*”⁹⁷² ayetinde zikredilmiştir.

2. “*Allah'ın boyasıyla boyandık, boyaca ondan daha güzel olan kim vardır?*”⁹⁷³ ayetidir. Bu ayette Sıbğa kelimesi mükerrer kullanılmıştır.⁹⁷⁴

b. Kur'ân'daki Muhtevâsı

Bakara 2/ 138. ayetteki “Sıbğatallah” kavramı, Allah'ın (c.c) insanları yarattığı İslam fitratı⁹⁷⁵; Allah'ın (c.c) dini ⁹⁷⁶; Allah'ın (c.c) fitratı (yaratışı) olarak ele alınmıştır.⁹⁷⁷ Sıbğatallah kavramına Hz. İbrâhim'in (a.s) milleti,⁹⁷⁸“Hucetullah”, “Sünnetullah” denildiği ve “İslam” manasında te'vil edildiği nakledilmiştir.⁹⁷⁹ Ayetteki “es-Sıbğa” kelimesinin, Allah'ın (c.c) seçip tercih ettiği milletin (Dinin), hak din, doğru din olduğu ifade edilmiştir. Sıbğatallah kavramı üç şekilde değerlendirilmiştir⁹⁸⁰:

1. Mü'minler için kalbin imanı, ruhun süsüdür.
2. Yahudi ve Hristiyanların vaftiz diye isimlendirilen suya batırmalarıdır.
3. Allah'ın boyası (sıbğatallah) hakdır, Hak olan ise, kalbin süsüdür.

Ayet, Hristiyan vaftiz geleneğine de işaret ederek, onların yanlış olan bu anlayışını tashih etmiştir. Kur'ân, (kaynağı bir olan) aynı dinde (Müslümanlık, Hristiyanlık) mevcut olan; ancak Hristiyanlıkta bozulan bir hususu, tashih ederek müheymin (denetleme ve muhafaza etme) görevini yerine getirmiştir.

⁹⁷² Mü'minûn 23/20.

⁹⁷³ Bakara 2/ 138.

⁹⁷⁴ Hamruş, *Mu'cem*, II, 55.

⁹⁷⁵ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 214; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 117-118

⁹⁷⁶ Abdurrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, I, 294. Katâde, Ebu'l-Âliye ve Atiyye, İbn Zeyd, Süddî Sıbğatallah kelimesini Dinullah anlamında ele almıştır. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 117-118.

⁹⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 119.

⁹⁷⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 215.

⁹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 579.

⁹⁸⁰ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, I, 426, 427.

Kur'ân'daki "Allah'ın boyasıyla boyandık. Allah'ın boyasından daha güzel olan kim vardır."⁹⁸¹ ayetindeki "Sıbğa" ifadesi, İslam'ın boyası olarak ele alınmıştır. Buna göre ayet, İslam'dan daha güzel ve daha temiz bir boya yoktur; Hz. Nûh (a.s) ve ondan sonraki nebilere gönderilen Allah'ın (c.c) dinidir, şeklinde te'vîl edilmiştir.⁹⁸² Ayette zikredilen "Sıbğa"nın mübalağalı olmayı emreden bir temizlik olarak telakkî edildiği nakledilmiştir. Sıbğatallah kavramına Allah'ın (c.c) yaratışı anlamının verilmesinin muhtemel olmasıyla beraber " *Hani rabbın (ezelde) âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak ' Ben sizin rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da evet şahit olduk ki, rabbimizsin, demişlerdi.....* "⁹⁸³ ayeti delil gösterilerek yaratılışın başlangıcının İslam üzere olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁸⁴ Allah (c.c), Bakara 2/138. ayetin öncesindeki ayette mü'minlere Allah'a (c.c), kitablara ve peygamberlere iman etmeleri, kitaplar ve resûller arasında iman bakımından fark gözetmemelerini emretmiştir. Bu ayette ise, Allah (c.c) bizi boyadı, hakka (hakikate, gerçeğe) meyilli (istidât, kâbiliyet) ve nebilere getirdiklerine iman üzere yarattı demelerini emretmiştir. İslam boyası Allah'ın (c.c) kullarını imanla boyadığı ve şirkin kirlerinden temizlediği bir boya anlamında telakkî edilmiştir.⁹⁸⁵

Bu bölümde Din, İslam, Millet, Şeriat, Ümmet, Hanif, Fıtrat ve Sıbğatallah kelimeleri incelenmiştir. Bu kavramların ihtivâ ettiği farklı manalara atıfta bulunmakla beraber genel olarak "Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği" başlıklı tez konusu sınırları içerisinde değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre, farklı manaları ihtivâ eden bu kavramların Kur'ân-ı Kerîm'de birbirlerinin yerine kullanıldığı müşahede edilmiş; din anlamında kullanılan yerlerde İslam üzerinde ittifak ettikleri görülmüştür. Geçmiş ümmetleri ve onların dinlerini anlatırken kullanılan bu kavramlar, geçmişten beri dinin birliğine işaret etmektedir.

⁹⁸¹ Bakara 2/138.

⁹⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 117, 118; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 340.

⁹⁸³ A'râf 7/172.

⁹⁸⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 215.

⁹⁸⁵ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, I, 329.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ'TİKÂDÎ ESASLAR AÇISINDAN DİNDE BİRLİK

A. ALLAH'A İMANDA BİRLİK

1. Tevhid Akîdesi:

a. Dinin Birliğinin Elest Bezmine Atfedilmesi

Allah (c.c), bütün ruhlardan elest bezminde “Ben sizin rabbiniz değil miyim? sorusuna mukâbil “Evet, Sen bizim rabbimizsin” cevabıyla mîsâk almıştır. Bu mîsâk, dünya hayatına adım atan her insanın özüne, ruhuna Allah'ı (c.c) tek ilah kabul etme inancını yerleştirmiştir. Dinin birliğinin temelini, elest bezmindeki bu mîsâk atmıştır. Bu husus, Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: “*Rabbin, âdemoğullarından onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şâhit tutmuştu. “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” “Elbette öyle! Tanıklık ederiz.” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz....*”⁹⁸⁶ Bu mîsâk, kıyamet gününde mazeret gösteremeyecek derecede insanın özüne, mayasına tevhîdin yerleştirildiğini göstermektedir. Tüsterî (v. 283/896), ilgili ayeti şöyle izah etmiştir. Allah (c.c) Hz. Âdem'in (a.s) sırtından nebileri, her bir nebinin sırtından, akıl sahibi zürriyetinin zerre (beden, vücud atomu) grubunu almış; nebilerden de: “*Hani bütün nebilerden, Senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu İsâ'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık*”⁹⁸⁷ ayetinde zikredilen sözü almıştır. Sonra peygamberlerden Allah'ın (c.c) emir ve nehiyelerini tebliğ etmeleri, Allah'ın (c.c) “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*”⁹⁸⁸ kavli üzerine, zürriyetlerinin tamamını Allah'ın (c.c) rubûbiyetini kabul etmeye davet etmeleri için mîsâk almıştır.⁹⁸⁹

Allah'ın (c.c) kudreti, elest bezminde ruhların (vücud atomları) “بلي” sözünde zuhur etmiştir. Allah (c.c), yaratılışın başından sonuna kadar, yarattıklarını (insan) “قالوا بلي” sözlerinde birleştirmeyi murâd etmiştir. Allah (c.c), “*Onlara kendilerini*

⁹⁸⁶ A'râf 7/172.

⁹⁸⁷ Ahzâb 33/7.

⁹⁸⁸ A'râf 7/172.

⁹⁸⁹ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yûnus b. Rafîi' et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423, I, 68.

şâhit tuttu”⁹⁹⁰ ayetinde ifade ettiği gibi nebileri ümmetleri aleyhine şâhit tutmuştur. Sonra onları Hz. Âdem’in (a.s) sulbüne iade edip yerleştirmiştir. Daha sonra da bu ahdi ve mîsâkı hatırlatmak için nebiler göndermiştir.⁹⁹¹

Katâde, “*Biz bütün nebilerden, Senden ve Nûh’tan söz almıştık...*”⁹⁹²; “*...İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsâ’ dan da sağlam söz almıştık*”⁹⁹³ ayetlerini ve peygamberimizin “*Ben yaratılışta nebilerin ilkiyim, risâlette (bi’set’te) nebilerin sonuncusuyum.*”⁹⁹⁴ hadisini, delil göstererek Allah’ın (c.c), peygamberlerden husûsî olarak birbirlerini tasdik etmelerine, birbirlerine ittibâ etmelerine dair söz aldığını da ifade etmiştir.⁹⁹⁵

Ayetteki اخذ الميثاق (mîsâk alma) hususunda iki görüşe dikkat çekilmektedir⁹⁹⁶:

1. Hz. Nûh’un (a.s) Hz. İbrâhim’i (a.s), Hz. İbrâhim’in (a.s) Hz. Mûsâ’yı (a.s), Hz. Mûsâ’nın (a.s) Hz. İsâ’yı (a.s), Hz. İsâ’nın da (a.s) Hz. Muhammed’i (s.a.s) müjdelemesi gibi nebilerin birbirlerini müjdelemesidir.

2. Birbirlerini tasdik etme ve Allah’a (c.c) ibadete davet etmeleridir.

Tevhid inancının, sadece Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil (a.s) peygamberlerin dininden kalmış birkaç kalıntıdan ibaret olmadığı, cesetlere birleşmeden çok önce, ruhların Allah’ın (c.c) birliğini ikrar ettiği zikredilmiştir.⁹⁹⁷ Allah’ın (c.c) elest bezminde, bütün ruhları şâhit tutarak aldığı mîsâkı ihtiva eden tevhid inancı, bütün peygamberlerin ilk tebliğ ettiği ilâhî mesaj olmuştur.

b. Tevhid Akîdesinin İlk Tebliği

Hz. Âdem (a.s) ilk insan ve ilk peygamberdir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem’den (a.s) Hz. Nûh’a (a.s) kadar gönderilen nebilerin tevhid mücadelesinden

⁹⁹⁰ A’râf 7/172.

⁹⁹¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, I, 68.

⁹⁹² Ahzâb 33/7.

⁹⁹³ Ahzâb 33/7.

⁹⁹⁴ Bezzâr, *Müsned*, XVII, 11; Ebû Bekr el-Bağdâdî, *es-Sünne*, I, 187-188, H. No: 199.

⁹⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XX, 213.

⁹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 358.

⁹⁹⁷ Draz, *Kur’ân’a Giriş*. s. 69.

bahsedilmemesi, o döneme kadar insanlar arasında tevhide iptal eden büyük bir şirk sorununun olmadığına işaret etmektedir.

Tevhid mücadelesini ilk başlatan nebinin Hz. Nûh (a.s) olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir. Bu durum, müfessirlerin Hz. Nûh'a (a.s) vahyedilen dinin, nebilerin dininin temelini oluşturduğu kanaatini benimsemelerine sebep olmuştur.⁹⁹⁸ “*Babanız İbrâhim'in dinine tâbî olun...*”⁹⁹⁹ ayetiyle, dinin ve nebilerin atası, resûller şeceresinin babası olarak takdim edilen Hz. İbrâhim'e (a.s) “*Şüphesiz İbrâhim onun (Nûh'un) taraftarlarındanıdır.*”¹⁰⁰⁰ denilmesi, müfessirlerin bu kanaatlerini desteklemektedir.

Hz. İbrâhim'in, (a.s) Hz. Nûh'un (a.s) dini üzerine; Hz. Muhammed'in (s.a.s), Hz. Nûh (a.s) ve Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine olduğu zikredilmiştir. Her bir nebinin de Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine; Hz. İbrâhim'in (a.s) de Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini üzerine olduğu dillendirilmiştir.¹⁰⁰¹ Bütün bunlar peygamberlerin dininin bir olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da Hz.Nûh'tan (a.s) önceki peygamberler anılmakla birlikte, Hz. Muhammed'in (s.a.s) bağlı olduğu şeriat geleneği, Hz. Nûh'la (a.s) başlatılır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Nûh (a.s) ile Hz. İbrâhim'i (a.s) zürriyetlerine nübüvvet ve kitap verilen iki nebi olarak takdim etmiştir: “*Andolsun ki biz Nûh ve İbrâhim'i gönderdik. O ikisinin zürriyetine nübüvvet ve kitap verdik....*”¹⁰⁰²

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Nûh'un (a.s) kavminin tapmış olduğu putların isimlerinden bahsetmiştir: “*(Nûh'un Kavmi) şöyle dediler: 'Sakin ilahlarınızı bırakmayın. Hele Vedd'i, Süvâ'i, Yeğûs'ü, Yeûg'u ve Nesr'i hiç bırakmayın'.*”¹⁰⁰³ Buhârî'nin İbn Abbâs'tan naklettiğine göre, Ved, Süvâ, Yeğûsü, Yeûg ve Nesr, Hz. Nûh'un (a.s) kavminin salih kişilerdendir. Bu salih kişiler ölünce, şeytan onların kavimlerine, oturdukları meclise heykellerini dikmelerini ve onları kendi isimleriyle isimlendirmelerini emretmiştir. Hz. Nûh'un (a.s) kavminin ileri gelenleri bunu

⁹⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 51.

⁹⁹⁹ Hacc 22/78.

¹⁰⁰⁰ Sâffât, 37/83.

¹⁰⁰¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 611.

¹⁰⁰² Hadîd 57/26.

¹⁰⁰³ Nûh 71/23.

yapmıştır. Bu heykelleri yapanlar ölünce, sonraki nesil, aşırı sevgilerinden dolayı onlara ibadet etmişlerdir.¹⁰⁰⁴

Ayrıca; bu isimlerin, Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Nûh (a.s) arasında yaşayan, sadece Allah'a (c.c) ibadet eden salih kullar olduğu, onların ölümünden sonra takipçilerinin, aşırı sevgilerine binâen onların isimleri zikredildiğinde, şeytanın vesvesesiyle putlaştırıp ibadet ettikleri muhtelif tefsirlerde nakledilmiştir.¹⁰⁰⁵

Bütün bunlar, İlk puta tapmanın Hz. Nûh'un (a.s) kavmiyle başladığına işaret etmekte ve her bir nebinin, kavmini risâletinin başlangıcında tevhide, Allah'a (c.c) kulluk etmeye davet ettiği müşâhede edilmektedir.¹⁰⁰⁶

Hz. Nûh (a.s), zürriyetinden olan Hz. Hûd (a.s) ve Hz. Salih (a.s) ile birlikte kavimlerine tevhide aynı dil ve üslupla tebliğ etmiştir: *“Andolsun Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur.....dedi.”*¹⁰⁰⁷ *“Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur.....dedi”*¹⁰⁰⁸, *“Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Ey kavmim' Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur..... dedi.”*¹⁰⁰⁹

Bu ayetler bağlamında, Hz. İbrâhim (a.s) öncesi bütün peygamberlerin usûlidinin muhtevasının temelini oluşturan tevhide birleştikleri görülmektedir.

c. Dinin Hz. Nûh'a İsnat Edilmesi

Şûrâ süresindeki “الدين” (Din), Hz. Nûh'a (a.s) tahsis edilmiştir. Ulû'l-Azm ve şeriat sahibi nebilerden olan Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed'e (s.a.s), ihtilafa düşmeden bu dini ayakta tutup, kendi asırlarında onun üzerinde birleşmeleri emredilmiştir. Bu nebilere, Hz. Nûh'un (a.s) dininin devamı oldukları vahyedilmiştir: *“O, Nûh'a emrettiklerini, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e,*

¹⁰⁰⁴ Buhârî, *Tefsir (Nuh, 71/23)*, 4920; Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, 208.

¹⁰⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII, 639; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, 46; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI, 104; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIX, 208.

¹⁰⁰⁶ Bkz. Ali Akpınar, *Kulun Huzurdaki Yakîn Duruşu Secde Ayetlerinin Yorumu*, İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2016, s. 56.

¹⁰⁰⁷ A'râf 7/59.

¹⁰⁰⁸ A'râf 7/ 65.

¹⁰⁰⁹ A'râf 7/73.

Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiklerimizi sizlere din kıldı ki, o dini ayakta tutasınız, o konuda tefrikaya düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (Dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."¹⁰¹⁰ Ayetteki "الدین" kelimesinin Allah'ın (c.c) birliği ve ibadetin sadece ona olduğu, nebilerin ve resûllerin tamamının Allah'ın (c.c) birliğine iman ve ona ibadete davet için gönderildiği ifade edilmiştir. "Tefrikaya düşmeyin" ifadesi, Allah'a (c.c) ibadette, dinde ve tevhidde tefrikaya düşmeyin şeklinde tefsir edilmiştir. Tevhîde ve sadece Allah'a ibadet etme çağrısının müşriklere ağır geldiği zikredilmiştir.¹⁰¹¹

Ayette zikredilen "Dini ayakta tutmak" ifadesi, ibadette Allah'a (c.c) karşı ihlâslı olmak, ona ortak koşmamak ve bu hususta tefrikaya düşmemek olarak izah edilmiştir.¹⁰¹² Ayetteki bu ifade, Allah'a (c.c) itaatte ve tevhidde, Allah'ın (c.c) dininin bir olduğu şeklinde anlaşılmıştır.¹⁰¹³ Kuşeyrî (v. 465/1072), "من الدين" nin maksadını ihtivâ eden usûlü'd-dinde, bütün şeriatlerin ihtilafa düşmeden ittifak ettiğini söylemiştir.¹⁰¹⁴

Nebilerin davet ettikleri dinin aslında ihtilafa düşmedikleri, tevhide davet etmede lisanlarının bir olduğu, i'tikât ve ibadetlerin tamamının asıllarının aynı olduğu, Allah'ın (c.c) "O, Nûh'a emrettiklerini, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'ya emrettiklerimizi sizlere din kıldı ki, o dini ayakta tutasınız, o konuda tefrikaya düşmeyesiniz..."¹⁰¹⁵ ayetiyle, buna dikkat çektiği vurgulanmıştır.

Her bir nebi kendi dışındaki nebilerin getirdiği ilâhî vahiylerle inanmış; onların tebliğ ettiğinin benzerini tebliğ etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatinin diğer şeriatleri birleştirmesinden dolayı, kendisine Hâtemü'l-Enbiyâ denilmiştir. Buna, Hz. Muhammed'in (s.a.s), " Benim ve diğer nebilerin benzeri ev bina eden adam gibidir. O adam güzel bir ev yapar, ancak bir tuğlayı eksik bırakır. İşte ben o eksik olan tuğlayı yerine koyanım "¹⁰¹⁶ hadisi, delil gösterilmiştir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁰ Şûrâ 42/13.

¹⁰¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 112.

¹⁰¹² Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 239.

¹⁰¹³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, V, 197.

¹⁰¹⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III, 346.

¹⁰¹⁵ Şûrâ 42/13.

¹⁰¹⁶ Buhârî, *Menâkıb*, 18.

¹⁰¹⁷ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, III, 1245.

Ayetteki “Dini sizlere şeriat kıldı” ifadesi, Kur’ân’ı önceden indirilen sahife ve kitapların gözeticisi, muhâfızı, şâhidi kıldı şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁰¹⁸

Zemahşerî (v. 538/1144), “Dini ayakta tutmak, onda ihtilafa düşmemek” ten maksadın, Allah’ın (c.c) birliğine imanı ve ona itaati ihtivâ eden İslam dinini ayakta tutmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹⁹

Ayette, Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) zikredilmesi, nebilerin büyükleri ve büyük şeriat sahipleri olmalarına, takipçilerinin çokluğuna bağlanmıştır. Onların şeriatlerinde ihtilafa düşmediklerine, “*Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyi, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi tek Allah mı?*”¹⁰²⁰ ve “*Senden önce hiçbir nebi göndermedik ki, benden başka ilah yoktur. Bana ibadet edin diye vahyetmiş olmayalım*”¹⁰²¹ ayetleri delil gösterilerek, nebilerin tevhidde ittifak ettikleri kabul edilmiştir.

Râzî (v. 606/ 1210), “*Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi.*”¹⁰²² ayetini, inkarcıların sözlerinin muhtevâsını oluşturan “*İlahları tek bir ilah mı edineceğiz*”¹⁰²³ ayetiyle tefsir ederek, nebilerin mutâbık kaldığı tevhid akîdesine karşı onların inatlarını açıklamıştır.¹⁰²⁴

Allah’ın (c.c) hükümlerinde tasdik ve itaat edilmesi gerekene iman olan bu din, Hz. Nûh (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) ve ikisi arasındaki şeriat sahibi nebilerin dini kılınmıştır. Müfessirler, bu dini nebiler arasında müşterek olan dinin aslı kabul etmiştir.¹⁰²⁵

İbn Kesîr (v.774/1373), hem Şûrâ 42/13. ayette hem de Ahzâb 33/7. ayette Hz. Nûh (a.s), Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s) gibi beş nebinin zikredildiğini; dinin birliğinin bu beş nebiye atfedilip, mîsâk alındığından hareketle, zikredilen nebilerin kimliğinde, bütün nebilerin getirdiği dinin bir olduğunu; o dinin ise, sadece Allah’a (c.c) ibadet olup; hiçbir şeyi ona ortak

¹⁰¹⁸ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 372: Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V, 29.

¹⁰¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 215.

¹⁰²⁰ Yûsuf 12/ 39

¹⁰²¹ Enbiyâ 21/25.

¹⁰²² Şûrâ 42/13.

¹⁰²³ Sâd 38/5.

¹⁰²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 587, 588: Bkz. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 248.

¹⁰²⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 78.

koşmamak olduğunu, “Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona ‘benden başka ilah yok, şu halde bana ibadet edin’ diye vahyetmiş olmayalım.”¹⁰²⁶ ayetini, delil göstererek ifade etmiştir.¹⁰²⁷

Dinin birliği, Hz. Muhammed’in (s.a.s), “Biz peygamberler topluluğu, babası bir, anası farklı olan kardeşleriz, dinimiz de birdir”¹⁰²⁸ hadisi üzerine inşa edilmiştir. Peygamberlerin ortak değerleri ise, sadece Allah’a (c.c) ibadet etmek ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamaktır.¹⁰²⁹

Suyûtî (v. 911/1505), peygamberler silsilesinin gönderilişi üzerinden dinin birliğini anlatmıştır. Buna göre; Allah’ın (c.c) Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve bütün nebilere tek bir dini emrettiğini, önce Hz. Nûh’un (a.s) gönderildiği, sonra zındıkların bu dini söndürmek istediği, ardından Hz. Mûsâ’nın (a.s) gönderildiği, zındıkların onun dinini de söndürmek istediği, sonra Hz. İsa’yı (a.s) gönderdiği ve bu şekilde bütün nebilere aynı dini gönderdiğini ifade etmiştir.¹⁰³⁰

İbn Âşûr (v. 1393/1973), Hz. Nûh’un (a.s) tebliğ ettiği dinin, nebilere dininin temelini oluşturduğuna dair görüşünü, “Nûh’a ve ondan sonraki nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik”¹⁰³¹ ayetiyle desteklemiştir. Hz. İbrâhim’in (a.s) dini olan Hanifliğin de bu dinin aslı olduğunu beyan etmiştir. Hanifliğin, Araplar arasında yaygın ve meşhur olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Mûsâ ile (a.s) gönderilen dinin, şer’î hükümlerde, önceki peygamberlerin dinine göre, daha geniş olduğunu, Hz. İsa’nın (a.s) dini ile Hz. Muhammed’in (s.a.s) dini arasında başka din olmadığını, Hz. İsa’nın (a.s) getirdiği dinin, Yahudiler ve Hristiyanları İslam dinine davet için yapılandırmayı ihtivâ ettiğini, ifade etmiştir. Allah’ın (c.c), “Nûh’a ve ondan sonraki nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik”¹⁰³², “Hani nebilere, senden, Nuh, İbrâhim, Mûsâ ve İsa’dan söz almıştık.”¹⁰³³, “O, Nûh’a emrettiklerini, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsa’ya emrettiklerimizi sizlere din

¹⁰²⁶ Enbiyâ 21/ 25.

¹⁰²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VII, 195.

¹⁰²⁸ Buhârî, *Enbiyâ*, 48

¹⁰²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VII, 195.

¹⁰³⁰ Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, VII, 339-340.

¹⁰³¹ Nisâ 4/163.

¹⁰³² Nisâ 4/163.

¹⁰³³ Ahzâb 33/7.

kıldı.”¹⁰³⁴ ayetleriyle Hz. Nûh (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s) ve ikisi arasındaki nebilere gönderdiği bu asıl dini sizlere şeriat kıldı, dediği nakledilmiştir. İslam dinini asıllık (orijinal) ve dosdoğruluk (istikâmet) vasfını taşıyan bir konumda tanımlamıştır. Buna göre; Allah (c.c), eski zamanlarda Hz. Nûh’a (a.s); modern (yeni) zamanda Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve bu iki nebi arasındaki bütün nebilere gönderdiği dinin aslını sizlere şeriat kıldı, demek istemiştir.¹⁰³⁵ Bu ayette tevhid temeli üzerine tesis edilen peygamberlerin dininin birliği, Hz. Nuh’un (a.s) dini üzerinden anlatılmıştır. Hz. Nûh’un (a.s) dini, dinin birliğinin mihenk taşı olmuştur.

d. Tevhid Mücadelesinde Hz. İbrâhim ve Sonrası

Kur’ân-ı Kerîm, tevhid akîdesinin yerleşmesini, Hz. Nûh (a.s) ve Hz. İbrâhim (a.s) karakterinde ön plana çıkarmış ve her iki nebinin zürriyetine kitap ve nübüvvet verildiğine atıfta bulunmuştur. Hz. İbrâhim (a.s) ve zürriyetinden gelen nebiler de tevhid akîdesini kavimlerine tebliğ etmişlerdir: “ *Yoksa siz Yakub’un ölüm döşeginde iken, çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz? dediği, onların da, “Senin ilahına ve ataların İbrâhim, İsmâil ve İshâk’ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz, bizler ona boyun eğmiş müslümanlarız” dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?* ”¹⁰³⁶

Hz. Yusuf da (a.s), nebi olan atalarının dininin mensubu olduğunu ifade etmiştir: “ *Atalarım İbrâhim, İshâk ve Yakub’un dinine uydum. Bizim Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız söz konusu olamaz....* ”¹⁰³⁷

Hz. Mûsâ (a.s), İsrâiloğullarını başka bir ilah arayış çabalarına karşılık, sadece Allah’a (c.c) inanmaya davet etmiştir: “*Sizi, âlemlere üstün kılmışken ibadet edeceğiniz Allah’tan başka ilah mı talep edip araştırayım? dedi.* ”¹⁰³⁸ Hz. Mûsâ’nın (a.s) kavmini tevhide davette kullandığı üslûbun ve dilin aynısını Hz. Muhammed de (s.a.s) kullanmıştır: “ *(Ey Muhammed!) de ki; Allah her şeyin rabbi iken ben ondan başka bir rab mi arayacağım?* ”¹⁰³⁹ İki büyük şeriatin sahibi ulû’l-azm iki

¹⁰³⁴ Şûrâ 42/13.

¹⁰³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXV, 51.

¹⁰³⁶ Bakara 2/133.

¹⁰³⁷ Yûsuf 12/38.

¹⁰³⁸ A’râf 7/140.

¹⁰³⁹ En’âm 6/164.

peygamberin tevhidin tebliğindeki dil birliği, tevhid inancında her iki peygamberin dininin birliğine işaret etmektedir.

Hiz. İisâ (a.s), kendini ve annesini ilah edinenleri reddettiğini ve tevhid akidesine bağıllık ve sadâkatini tereddüde mahal bırakmayacak netlikte açıklamıştır: “ Allah kıyamet günü şöyle seslenecek. ‘ Ey Meryem oğlu İisâ! Sen mi insanlara Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin? İisâ da şöyle diyecek “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz.....Ben onlara sadece bana emrettiğin şeyi söyledim. Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin dedim. Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim.”¹⁰⁴⁰

Hiz. Muhammed de (s.a.s) Hiz. İbrâhim’in (a.s) dinine ittibâ etmiştir. Kur’ân’da zikredilen “ (Ey Muhammed!) de ki; Şüphesiz rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, hakka yönelen İbrâhim’in dinine yöneltti.”¹⁰⁴¹ Ayrıca, “ Sonra sana ‘Hanif olan İbrâhim’in dinine tabi ol. O, müşriklerden değildir, diye vahyettik.”¹⁰⁴² ayeti, Hiz. İbrâhim (a.s) ile Hiz. Muhammed’in (s.a.s) şirki iptal, tevhîdi ihdas etmede ittifak ettiklerini göstermektedir.

Hiz. Muhammed’in (a.s) ümmeti kastedilerek, dininizi Hiz. İbrâhim’in (a.s) dini kıldı, Hiz. İbrâhim’in (a.s) dininin ise, tevhid üzerine ikame edilmiş, şirk ve putları terk eden hoşgörülü Hanif dini olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴³ İslâm’ın, Hiz. İbrâhim’in (a.s) dinini ihtivâ ettiği¹⁰⁴⁴; Hiz. İbrâhim’in ise (a.s) İslâm ümmetinin atası olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁴⁵

Ezcümle, Hiz. Âdem’den (a.s) beri resûl ve nebilerin tamamı tevhid ve hak üzere ittifak etmişlerdir: “ İnsanlar (başlangıçta tevhid inancına bağılı) tek bir ümmet idiler. Sonra ayrılığa düştüler.”¹⁰⁴⁶ Bu ayet, usûlu’d-dinin temel esası olan tevhid akidesinde ilk ihtilafın, Hiz. Nûh’un (a.s) kavmiyle başladığı kanaatini desteklemektedir.

¹⁰⁴⁰ Mâide 5/116-117.

¹⁰⁴¹ En’âm 6/161.

¹⁰⁴² Nahl 16/123.

¹⁰⁴³ Zuhaylî, *Vasît*, II, 1624.

¹⁰⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XVII, 350.

¹⁰⁴⁵ Şa’râvî, *Havâtır*, XVI, 9952.

¹⁰⁴⁶ Yûnus 10/19.

Bakara 2/83. ayette, İsrâiloğullarından alınan mîsâk “ميثاق” tan bahsedilmektedir. Müfessirler bunu kuvvetli mîsâk¹⁰⁴⁷, yeminle te’kîd edilen ahid¹⁰⁴⁸, olarak tanımlarlar. İki şekilde tefsir edilmiştir:

1. Müfessirler tarafından Mekki’ye isnat edildiği üzere, babaların sulbündeki zerreden alınan mîsâktır.

2. Ayette İsrâiloğullarına hitap edilmesinden hareketle, Hz. Mûsâ’nın (a.s) lisanı üzerine alınan mîsâktır.

İkinci görüşü benimseyen Ebû Hayyân, Mekki’nin görüşünü zayıf kabul eder. Ayette anlatılan konuların Tevrât’ta zikredilen mîsâk olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁴⁹

Bu ahid, yaratılış/fitrat zamanındaki ve nübüvvet/risâlet dönemindeki ahid olmak üzere iki kısımda tasnif edilmiş; ayetteki ahidin, Hz. Mûsâ (a.s) ve onun dışındaki nebilerin lisanı üzerine alınan bir ahid olduğu kabul görmüştür.¹⁰⁵⁰ Bu ayetteki şerîatlerin, her zaman ve mekânda genel maslahatları ihtivâ eden ve bütün şerîatlerde bulunan usûlu’-d-dinin mevzusu olan emirler olup, neshe dâhil olmadığı düşünülmektedir.¹⁰⁵¹ Bu emirlerin, İslâm dininin sabit kaideleri olduğundan hareketle iki hakikatin tespit edildiği anlaşılmaktadır:

1. Allah’ın (c.c) dininin birliği ve bu dinin kendinden önceki dinin aslını tasdik etmesidir.

2. Bu dinin, İsrâiloğullarından alınan ahidlerin benzerine davet etmesidir.¹⁰⁵²

Mâide 5/12. ayetin tefsirinde Allah’ın (c.c) İsrâiloğullarından Allah’a (c.c) iman etmeleri hususunda sağlam söz aldığı beyan edilmiştir.¹⁰⁵³

Sözkonusu ahidler ve tasdiklerden biri, neshedilmeyen usûlu’-d-dinin ilk konusu, nebilerin ilahi mesajlardaki ilk tebliği, şirki iptal eden, Allah’ın (c.c) varlığı ve birliğini ihtivâ eden tevhid akîdesidir.

¹⁰⁴⁷ Beğavî, Tefsir, I, 117

¹⁰⁴⁸ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsir*, Kâhire: Dâru’s-Sâbûnî, 1417/1997, I, 65.

¹⁰⁴⁹ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I, 455.

¹⁰⁵⁰ Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, I, 155.

¹⁰⁵¹ Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah es-Sa’dî, *Teysîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Thk. Abdurrahman b. Muallâ el-Lüveyhik, Müessesetü’r-Risâle, t.y., I, 57.

¹⁰⁵² Kutub, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 87.

¹⁰⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, III, 79.

e. Ehl-i Kitap ve Tevhid Akîdesi

Bu konu, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmıştır: “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder, salih amel yaparsa onlara rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”¹⁰⁵⁴, “Şüphesiz ki iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler ve Hristiyanlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe inanır, salih amel yaparsa onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”¹⁰⁵⁵ Müfessirler, aynı mevzûyu anlatan bu iki ayetten sûre tertibini dikkate alarak, daha çok Bakara 2/62. ayetin tefsiri üzerinde durmuşlardır. Ancak; bu iki ayet arasında önemli bir nüans vardır. Bakara 2/62. ayet, Hz. Mûsâ (a.s) ve kavminden bahseden ayetler arasında bulunurken; Mâide 5/ 69. ayet, Ehl-i Kitaptan bahseden ayetler arasında yer almıştır.

Önce tefsirlerde bu ayetin nüzûl sebebi olarak anlatılan rivayetten bahsetmek elzemdir. Müşrik bir toplumda yaşayan Hz. Selman'ın önce Hristiyan oluşu, daha sonra da Hristiyan rahiplerden aldığı haberle Hz. Muhammed'e (s.a.s) ulaşması neticesinde Müslüman oluş serüveni rivayet edilmiştir. Hristiyan rahiplerden o asırdaki İncil'i öğrenmiştir. Onlar, kendisine (muharref) bu mushafta (İncil) Allah'ın (c.c) kendisine itaati emrettiğini, zinâ, hırsızlık, batıl yolla mal edinme gibi kötülükleri nehyettiğini, müşriklerin (Kâfirlerin) kestiği hayvanların etinin yenilmesinin haram olduğunu anlatmışlardır. Ellerindeki İncil'in vahiy kaynaklı, Allah (c.c) tarafından indirilen bir kitap olduğundan söz edilmiştir. Hristiyan bilgilerinden son nebinin sırtında nübüvvet mührünün bulunduğunu, hediye kabul edip, sadaka kabul etmediğini öğrenerek İncil'de Hz. Muhammed'in (s.a.s) müjdelendiğini müşâhede etmiştir. Meşakketli ve kederli bir yolculuğun neticesinde Medineye ulaşan Hz. Selman Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletine iman etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) İslam'ı anlatırken, Hz. Selman arkadaşlarından söz edip, onların durumlarını haber vermiştir. Onların namaz kılp, oruç tuttuğundan, Allah'a (c.c), ahiret gününe, Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletine iman ettiklerinden bahsetmiştir. Onun nebi olarak gönderileceğine şehâdet ettiklerinden söz etmiştir. Hz. Selman'ın onları övmesi tamamlanınca, Hz. Muhammed (s.a.s) Yâ Selman!

¹⁰⁵⁴ Bakara 2/62.

¹⁰⁵⁵ Mâide 5/69.

Onlar cehennemdedir, demiştir. Bu söz Hz. Selman'ın üzüntüsünü artırmış, Hz. Selman Hz. Muhammed'e (s.a.s), onlar sana yetişselerdi, seni tasdik edip sana ittibâ edeceklerdi, demiştir. Bunun üzerine Bakara 2/62. ayet nazil olmuştur. Mücâhid'den (v. 104/721) nakledildiğine göre, Hz. Selman arkadaşları için dua etmiş, bu ayet Hz. Selman'ın arkadaşları hakkında inmiştir.¹⁰⁵⁶ Bunun üzerine Allah (c.c) Resûlü şöyle buyurmuştur: “ *Kim beni duymadan önce Hz. İsa'nın dini ve İslâm üzerine ölürsen, o hayır üzeredir. Bu gün beni duyup işiten ve bana inanmayan kimse helak olmuştur.* ”¹⁰⁵⁷

Bu ayetlerde zikredilen “امنوا” “iman edenler” den kimin kastedildiği ihtilaf konusu olmuştur. Bu konudaki görüşler şöyle sıralanabilir:

a- İman edenler (امنوا):

1- Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmeden önce Yahudilik ve Hristiyanlığın bâtil inançlarından uzak durmuş ve Hz. İsa'ya (a.s) inanmış kimselerdir. Bunlar, Rahip Bahira, Habîbu'n-Neccâr, Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Gifârî, Zeyd b. Kuss b. Sâide, Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel ve Necâşî'dir.¹⁰⁵⁸ Ebû Sâlih'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre, “İman edenler”, yahudileşmeyen, hristiyanlaşmayan, Hz.Mûsâ ve Tevrât'a iman eden kavimlerdir.¹⁰⁵⁹

2- Allah (c.c) bu sûrenin öncesinde Münafıkların ve Yahudilerin istikametini, yolunu anlatmıştır. Bunların diliyle iman edip, kalbiyle iman etmeyen Münafıklar olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁶⁰ Münafıklardan sonra Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerden bahsedilmiştir. Sanki Allah (c.c) bâtila dalanlardan hakiki iman istikametine giden herkes, Allah (c.c) katında mü'min olarak tanımlanır, demiştir.¹⁰⁶¹ Münafıkların geçmiş nebilere iman edip; Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman etmeyenler olduğu da ifade edilmiştir.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 150-156; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, II, 126-129; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 179-181; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, I, 29.

¹⁰⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 150-156; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 126-129; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 179-181.

(من مات على دين عيسى ومات على الإسلام قبل أن يسمع بي، فهو على خير؛ ومن سمع بي اليوم ولم يؤمن بي فقد هلك)

¹⁰⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536,537.

¹⁰⁵⁹ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 159.

¹⁰⁶⁰ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 159; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536-537.

¹⁰⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536-537.

¹⁰⁶² Vâhidî, *Basît*, II, 619-623.

3- Geçmişte olsa da hakikatte Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman edenlerdir. "Kim Allah'a iman ederse" ifadesi, geleceğe mütealliktir. Buradaki murad, geçmişte iman edip, bu imanda sebat gösterip, bu iman üzerine devam edenlerdir.¹⁰⁶³

4- Bakara 2/285. ayette zikredildiği gibi bütün nebilere ve onların Allah'tan (c.c) getirdiklerine iman edip tasdik edenlerdir.¹⁰⁶⁴

5- Bunlar münafıklar olmayıp, Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman eden ve kıyamete kadar iman edecek olan müslümanlardır. Hz. Muhammed'in (s.a.s) ashabı ve ümmetidir.¹⁰⁶⁵

b. Yahûdiler (هَادُوا):

Bu hususta şu görüşler beyan edilmiştir:

1. Hz. Mûsâ'nın (a.s) ikazıyla buzağıya ibadet etmekten tevbe edip ve " *Ya Rabbi! Biz tevbe ederek sana döndük*"¹⁰⁶⁶ demelerinden dolayı bunlara "Yahûdi" denilmiştir.¹⁰⁶⁷

2. Tevbe etmelerinden¹⁰⁶⁸ ve birbirlerine karşı dost olmalarından dolayı "Yahûdi" denilmiştir.¹⁰⁶⁹

3. Benî İsrâil, Hz. Yakub'un (a.s) en büyük oğlu olduğu için "Yahûzâ" ya nisbet edildiklerinden dolayı "Yahûdi", olarak isimlendirilmiştir. Araplar kelimeyi, Arapça kalıbına sokmak için "dâl" harfiyle telaffuz etmişlerdir. Çünkü onlar, Arapça olmayan isimleri, kendi dillerine aktardıklarında bazı harfleri değiştirirlerdi.¹⁰⁷⁰

4. Amr b. Âlâ' ya göre, Tevrât okurken hareket edip sallandıklarından dolayı hareket etme anlamında "Yâhudî" ismiyle isimlendirilmiştir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536-537.

¹⁰⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 484.

¹⁰⁶⁵ Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 278, 1990.

¹⁰⁶⁶ Bkz. A'râf 7/156. Tevbe ederek sana döndük şeklinde tefsir edilmiştir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 433; VII, 296.

¹⁰⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 59; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VII, 296.

¹⁰⁶⁸ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VII, 296; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 285.

¹⁰⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 285.

¹⁰⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536.

¹⁰⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536.

c. Hıristiyanlar(النصارى):

Bu kavramla alakalı birkaç görüş zikredilmiştir:

1. Birbirleriyle yardımlaşıp, aralarında yardımlaşmayı yaygınlaştırmalarından dolayı “نصارى” olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁷²

2. Hz. İsa (a.s) havarilerine “ Allah’a giden yolda bana yardım edecek olanlar kimlerdir.”¹⁰⁷³ dediğinde, onlar Hz. İsa’ya (a.s) yardım etmelerinden dolayı “انصار” olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁷⁴

3. İsa b. Meryem’in doğduğu köy olmasından dolayı “ناصرة” (Nâsıra) diye isimlendirilmiştir. Hz. İsa’nın (a.s) ashabına “الناصرين” (en-Nâsırîn), Hz. İsa’ya (a.s) da (a.s) “الناصري” (en-Nâsırî) denilmiştir.¹⁰⁷⁵

4. Hz. İsa’nın (a.s) havarileri, “ناصرة” (Nâsıra) denilen kasabada yaşayıp Hz. İsa (a.s), o kasabaya gönderildiğinden bu isim verilmiştir.¹⁰⁷⁶

d. Sâbiiler(الصابئين):

Kur’ân’daki es- Sâbiîn “الصابئين” kavramı, “ صابئ ” (Sâbiî) kelimesinin çoğuludur. İslam dinindeki mürted kavramı gibi, dinini terk edip başka dine dönen¹⁰⁷⁷ manasında, Araplar atalarının dini olan şirk dinine itibar etmeyip, tevhid dinine ittibâ ettiğinden ve tevhîdi Araplara tebliğ ettiğinden dolayı Hz. Muhammed’i (s.a.s) “Sâbiî” diye isimlendirmişlerdir.¹⁰⁷⁸ Araplar, müslüman olana da “Sâbiî” demişlerdir.¹⁰⁷⁹ Müfessirler, Sâbiîler’le alakalı oldukça fazla farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlar şöyledir:

1. Sâbiîler, Yahudi ya da Hıristiyan olmayıp, Allah’tan (c.c) başka ilah yoktur, deyip, Zebûr okuyanlardır. Bundan dolayı Araplar “ Allah’tan (c.c) başka ilah yoktur” diyene “Sâbiî” demişlerdir.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 144.

¹⁰⁷³ Sâff 61/14.

¹⁰⁷⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 145.

¹⁰⁷⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 145.

¹⁰⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 145.

¹⁰⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 145: Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 536: Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 215.

¹⁰⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 536.

¹⁰⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 536: Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 434.

¹⁰⁸⁰ Cezâirî, *Eyseru’t-Tefâsîr*, I, 164-165.

2. Musûl civarında yaşayan “Allah’tan (c.c) başka ilah yoktur” diyen, herhangi bir nebiye, kitaba tabii olmayan ve hiçbir ameli olmayan, Allah (c.c) resûlüne inanmayan bir topluluktur. Müşrikler, ilk başlarda Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabını Sâbiîlere benzetmelerinden dolayı onlar için “Sâbiîler” terimini kullanmıştır.¹⁰⁸¹

3. Kûfürden çıkıp İslam’a girip, İslam üzerine ölenler, hakiki iman sahibi oldukları için akibetlerinde korku olmayanlardır.¹⁰⁸²

4. Neshedilmeden önce, Hz. Nûh’un (a.s) dini üzerine olanlardır.¹⁰⁸³

5. Meleklerle ibadet eden ve Zebûr okuyan, yıldızlara ibadet eden¹⁰⁸⁴, Mecûsî ve Hristiyanlar arasında olan, Yahudi ve Mecusiler arasında olan, zındıkların görüşü üzerine olan, ne kitapları ne de kendileri hakkında bilgimiz olan düalist bir kavimdir.¹⁰⁸⁵ Kibleye doğru beş vakit namaz kılan topluluktur.¹⁰⁸⁶

6. Kestikleri yenilmeyen ve kadınları ile evlenilmesi caiz olmayan mecûsilerden bir gruptur. Bu, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşüdür.¹⁰⁸⁷

7. Yahudi ve Hristiyanlar arasında, Zebûr okuyan bir gruptur. Bu da Ebû Hanîfe’nin görüşüdür.¹⁰⁸⁸

8. Kestikleri kurban ve kadınlarıyla nikâhlanmada, Ehl-i Kitap hükmünde olan bir topluluktur.¹⁰⁸⁹ Ebû Hanîfe ve İshâk’a isnat edilen görüşe göre, onların kestiklerini yeme ve kadınlarıyla nikâhlanmada beis olmayan topluluktur.¹⁰⁹⁰

9. Zebûr okuyan Ehl-i Kitaptan bir gruptur.¹⁰⁹¹

10. Peygamberlerin davetinin kendilerine ulaşmadığı kimselerdir.¹⁰⁹²

¹⁰⁸¹ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, II, 147.

¹⁰⁸² Vâhidî, *Basît*, II, 623.

¹⁰⁸³ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 215.

¹⁰⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, III, 537. Râzî, bu görüşün daha isabetli olduğunu ifade eder.

¹⁰⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 485.

¹⁰⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru Kur’ân*, I, 286.

¹⁰⁸⁷ Semerkandî, *Bahru l-Ulûm*, I, 159.

¹⁰⁸⁸ Semerkandî, *Bahru l-Ulûm*, I, 159.

¹⁰⁸⁹ Semerkandî, *Bahru l-Ulûm*, I, 159.

¹⁰⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ân*, I, 286.

¹⁰⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ân*, I, 286.

¹⁰⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ân*, I, 287.

11. Irak taraflarından bir kavim olup, bütün peygamberlere iman eden, her yıl otuz gün oruç tutan, Yemen'e doğru günde beş vakit namaz kılan bir topluluktur.¹⁰⁹³

12. İnançları hakkında iki ayrı görüş vardır. Birincisi, kâinâtın yaratıcısı Yüce Allah'tır. Ancak O, yıldızlara ta'zim edilmesini, onların ibadet ve dua için kible kabul edilmesini emretmiştir.¹⁰⁹⁴ İkincisi, Allah (c.c) felekleri ve yıldızları yaratmıştır. Hayır, şer, sıhhat ve hastalık gibi şeyleri düzenleyen ve yaratan yıldızlardır. Bu yıldızlar, Allah'a (c.c) ibadet edenlerdir. Âlemi idare eden ilahlardır. Bundan dolayı insanlar onu ta'zim etmelidir.¹⁰⁹⁵

Taberî (v. 310/923), ayette' ki "İman edenler" kavramını, Ehl-i Kitaptan Hz. Muhammed'i (s.a.s) idrak edip, ona ulaşana kadar Hz. İsa (a.s) ve onun getirdiklerine iman eden kimse, Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman edip tasdik etmiş olur. Onlar, Hz. İsa (a.s) ve onun getirdiklerine iman eden kimseler olup, Hz. Muhammed'e (s.a.s) ulaştıklarında ona ve getirdiklerine iman ederler. Mü'minin imanı, Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman da kararlı olan ve imanını değiştirmeyen; Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerin imanı ise, Hz. Muhammed'i (s.a.s) ve onun getirdiklerini tasdik edenler şeklinde tefsir edilmiştir. Ayet onlardan Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve onun getirdiklerine, ahiret gününe iman eden, salih amel işleyen, vefat edene kadar bunu tebdîl ve tağyîr etmeyen kimselere rabbi katında, amelinin sevabı ve mükâfatı vardır, kapsamında te'vîl edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Allah'a (c.c) imanın bütün nebilere ve indirilen bütün kitaplara/sahifeler/vahiylere imanı ihtivâ ettiği zikredilmiştir.¹⁰⁹⁷ Allah'a (c.c) imanda peygamberlere iman; âhirete imanda ise, âhiret ahkâmının tamamına iman vardır, denilmiştir.¹⁰⁹⁸

Ayette zikredilen Yahudilerin imanı, Hz. İsa (a.s) gelinceye kadar Tevrât ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sünnetine sınıksız sarılan, onu terk etmeyen ve Hz. İsa'ya (a.s)

¹⁰⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 286.

¹⁰⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 537.

¹⁰⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 537.

¹⁰⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 148, 149.

¹⁰⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 484,485; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 159.

¹⁰⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 536, 537; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284.

ittibâ etmeyen; Hristiyanların imanını, Hz. Muhammed (s.a.s) gelinceye kadar İncil ve Hz. İsa'nın (a.s) sünnetine sınıksıkı sarılıp makbul imana sahip olup, İncil ve Hz. İsa'nın (a.s) sünnetini terk etmeyip, Hz. Muhammed'e (s.a.s) ittibâ etmeyen kimsenin helak olacağı şeklinde açıklanmıştır.¹⁰⁹⁹

Ehl-i Kitab'ın her iki mensubunun kendilerine indirilen kitaplara, gönderilen peygamberlere sınıksıkı sarılıp, kendilerinden sonraki nebilere ittibâ edip, Hz. Muhammed'i (s.a.s) tasdik ettikleri takdirde, Allah'a, (c.c) âhirete iman etmiş olacaklarına işaret edilmiştir. Bu hal üzere olan Ehl-i Kitab'a âhirette korku ve üzüntü olmayacağı ifade edilmiştir. Ayette zikredilen “İman edenler” den muradın, Hz. Muhammed'e (s.a.s) ittibâ eden ve kıyamete kadar ittibâ edecek olan Müslümanlar olduğunu; Yahudî, Hristiyan ve Sâbiilerin ise, önceki peygamberlere ittibâ edenlerden ya da bu lakapla bilinen insanlardan oluşan gruplar olduğunu, onların bazılarının Yahudi, bazılarının Hristiyan bazılarının da Sâbiî olduğunu ifade edilmiştir.¹¹⁰⁰ Sahih imanın Hz. Muhammed'e (s.a.s) imanla tamamlandığından hareketle, ayette zikredilen Allah'a (c.c) iman'ın Hz. Muhammed'e (s.a.s) imanını da ihtivâ ettiğine işaret edilmiştir.¹¹⁰¹

Müfessirlerin bu ayetin tefsirinde iki görüş üzerine ihtilaf ettikleri zikredilmiştir:

1. “İman edenler”, geçmiş peygamberlere iman edip, sana iman etmeyenler, dilleriyle iman edip, kalpleriyle iman etmeyen münafıklardır. Buna göre, hakiki iman ile iman eden kimse, Allah'a (c.c) imanını Hz. Muhammed'e (s.a.s) imanla tamamlar, denilmiştir. Bu ayet, Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman etmeyenden salih amel sâdır olmayacağına delil olarak zikredilmiştir.

2. “İman edenler” den maksad, bu ümmetin müminleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) ashabıdır. Yahudilerden maksadın, herhangi bir tebdil ve tağyîre tabi tutmadan Tevrât ve Hz. Mûsâ'ya (a.s) iman edenler; Hristiyanlar, İncil'i tahrîf ve tebdil etmeksizin Hz. İsa'ya (a.s) yardım edenler; Sâbiîler ise, küfürden çıkıp İslam'a

¹⁰⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284.

¹¹⁰⁰ Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 278.

¹¹⁰¹ Cezâirî, *Eyseru't-Tefsîr*, I, 164-165.

girenler ve İslam üzere ölenlerdir. Bunlar hakiki iman sahipleri olduğu için, akibetlerinde korku yoktur.¹¹⁰²

Menar tefsirinde Hz. İsa (a.s) ile ilgili şöyle bir nakil vârid olmuştur. “Mesih’in dininin esası tevhid ve tenzihdir. Bundan dolayı, biz Mesih’in dininin İslam olduğuna inanıyoruz” denilmiştir. Kur’ân’daki “*Allah katında din İslam’dır*”¹¹⁰³ ayetinin bütün nebilerin getirdiği dini ihtivâ ettiği, o dinin bazı sorumluluk ve amellerin yöntemindeki ihtilafa rağmen ittifak edilen küllî ruh olduğu Bakara 2/ 128, 131, 133. ayetleri şahit tutularak açıklanmıştır.¹¹⁰⁴

Bu ayetlerde Yahudi, Hristiyan ve Sâbiilerin¹¹⁰⁵ zikredilmesi, muharref olmayan Tevrât, İncil ve Zebûr’un aslının tevhid akîdesinde, âhirete imanda ve salih amellerde Kur’ân’la ittifak ettiklerine işaret etmektedir.

2. Müslümanlar’la Ehl-i Kitap Arasındaki Ortak Kelime

Kur’ân-ı Kerîm’de bu konu şöyle anlatılır: “*(Ey Muhammed) de ki; ‘Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan ortak bir söze gelin: yalnız Allah’a ibadet edelim, ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.’ Eğer yine yüz çevirirlerse, ‘şâhit olun ki, biz müslümanlarız’ deyin.*”¹¹⁰⁶

Taberî (v. 310/923), ayette zikredilen Ehl-i Kitapla, Tevrât ve İncil ehlinin kastedildiğini, her ikisinden birinin diğerine tercih edilmediğini ifade ettikten sonra, her iki grubun sadece Allah’a (c.c) bağlanmaya ve ona ibadet etmeye davet edildiğini beyan etmiştir.¹¹⁰⁷ Ortak kelimenin de “Allah’tan başka ilah yoktur” ifadesi olduğuna

¹¹⁰² Vâhidî, *Basît*, II, 29.

¹¹⁰³ Âl-i İmrân 3/19.

¹¹⁰⁴ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 214; Süleyman Ateş, “İlâhî Dinlerin Ruh Birliği”, *II. Din Şûrâsı Tebliğ ve Müzâkereler*, (23-27 Kasım 1998.), Ankara: DİB Yay., 2003, s. 111.

¹¹⁰⁵ Kanaatime göre, ayette mezkur iman edenlerden murad Kur’ân’a ittiba eden Müslümanlar, Yahudilerden murad Tevrât’a ittiba edenler, Hristiyanlardan murad İncil’e ittiba edenler olduğuna göre Sâbiilerden murad Zebûr’a ittiba edenler olması muhtemeldir. Bu ayetteki üç grup kendilerine kitap verilenlerdir. Onlara atfedilen Sâbiiler de kendilerine kitap verilenler olduğu neticesini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Mâide 5/69, Hacc 22/ 17. ayetlerde Sâbiîn kelimesi Yahudilerden sonra, Hristiyanlardan önce zikredilmiştir. Bu sıralama Ehl-i Kitapla inzal olunan Tevrât, Zebûr ve İncil’in sıralamasına tekâbül etmektedir.

¹¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/64.

¹¹⁰⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 485.

işaret etmiştir.¹¹⁰⁸ Ayetteki “كلمة عدل بيننا وبينكم” ifadesi, “كلمة عدل بيننا وبينكم” anlamında tefsir edilmiştir.¹¹⁰⁹ Adalet, adl, insaf¹¹¹⁰ manası verilen ortak kelime “ Allah’tan başka ilah yoktur.” bağlamında ele alınmıştır.¹¹¹¹

Mâtürîdî (v. 333/944), Ehl-i Kitab’ın göklerin ve yerin yaratıcısını kabul ettiklerini, “*Onlara gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsan, Allah yarattı diyeceklerdir.*”¹¹¹² Ve “*Onları kim yarattı diye sorsan, Allah yarattı, derler.*”¹¹¹³ ayetlerini delil göstererek zikretmiştir. Onların bazılarının Allah’tan (c.c) başka putlara inanan kimseler olduğu müşâhede edilmiştir. Bu müşâhede, “*Onlara bizi Allah’a yaklaştırsın diye kulluk ediyoruz.*”¹¹¹⁴ ayetiyle ortaya konmuştur. Buna göre, onların bazıları ibadetlerinde ortak edinmişlerdir. Mâtürîdî, adalet kavramını lügatte bir şeyi kendi yerine koymak anlamına geldiğinde hareketle “Ortak kelime”yi ibadeti Allah’a (c.c) has kılmak, tevhid, Allah’ı (c.c) birlemek manasında tefsir etmiştir.¹¹¹⁵ Mâtürîdî’nin görüşlerini naklettiği bu paragrafta ilgili ayetlerin bağlamından, muhatabının, müşrikler olduğu anlaşılrsa da; Mâtürîdî, bu ayetlerin Ehl-i Kitab’ın bir kısmını da kapsadığını düşünmektedir.

Ayette zikredilen Ehl-i Kitab’ın Necran Hristiyanları ile Medîne Yahudileri olduğu ifade edilmiştir. Onların davet edilmiş olduğu bu ortak kelime de, Kur’ân, İncil ve Tevrât’ın ihtilaf etmediği kelimedir. Bu kelime, Allah’tan (c.c) başkasına ibadet edilmemesi ve hiçbir şeyin ona ortak koşulmaması anlamında tefsir edilmiştir.¹¹¹⁶

İbn Kesîr (v. 774/1373), hitabın Yahudi ve Hristiyanların genelini kapsadığını ifade etmiş; “سواء” ifadesinin, “عدل” ve “تصف” (ne-sa-fün) anlamında olduğunu zikretmiştir. Bu kelimenin, siz- biz eşitiz, ortağız anlamında olduğunu; devamında “*Sadece Allah’a ibadet ederiz, ona hiçbir şeyi ortak koşmayız*”¹¹¹⁷ ayetiyle tefsir

¹¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 487.

¹¹⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 483; Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 294; Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, II, 611; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 252.

¹¹¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VIII, 252.

¹¹¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 483; Semerkandî, *Tefsir*, I, 221; Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, II, 612.

¹¹¹² Bkz. Ankebût 29/ 61; Lokmân 31/25; Zümer 39/38; Zuhruf 43/ 9.

¹¹¹³ Zuhruf 43/ 87.

¹¹¹⁴ Zümer 39/3.

¹¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 393, 394.

¹¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 370, 371.

¹¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/64.

edildiğini beyan etmiştir. İbn Kesîr, bu ortak kelimenin tevhid akîdesi olduğunu ve bütün nebilerin davetini ihtivâ ettiğini, “Sizden önce hiçbir nebiyi göndermedik ki, ona benden başka ilah yok, bana ibadet edin diye vahyetmiş olmayalım.”¹¹¹⁸ Ve “Her ümmete Allah’a ibadet edin, tâğuttan kaçının diye resûl gönderdik”¹¹¹⁹ ayetleriyle açıklamıştır.¹¹²⁰ Ortak kelime hususunda, kitapların ve resûllerin ihtilaf etmediği beyan edilmiştir.¹¹²¹

Reşîd Rızâ’ya (v. 1354/1935) göre “Allah’tan (c.c) başkasına ibadet etmeyiz”, “Hiçbir şeyi ortak koşmayız”, “Allah’tan (c.c) başka birbirlerini rab edinmesinler” ifadeleri “Ulûhiyyet Birliği” ve “Rubûbiyyet Birliğine” işaret edip, her ikisi üzerinde nebiler ittifak etmişlerdir. Hz. İbrâhim, (a.s) saf ve arı bir müvahhiddir. Hz. Mûsâ’nın (a.s) şeriatinin ilk esasını, Allah’ın (c.c) “Bu rab senin ilahındır. Senin için başka ilah yoktur. Önümde oyma heykel yapma. Ne gökyüzünde, yukarıdakilerin; ne de yerde ve suda yerin altındakilerin resmi yoktur. Onlara ibadet etme, secde etme.”¹¹²² sözü oluşturmuş; Mesih’e kadar İsrâiloğullarının bütün nebileri bu yolu izlemiş, hatta bunlar Yuhanna İncilinde (XVII/3) hâlâ bulunmaktadır. Bazı fanomen resimler ve işlemlerdeki (Davranış) dayatma haricinde, tevhid, bu şeriatte hâlâ neshedilmemiştir. On emrin başı tevhiddir ve şirki terk etmedir. Ondan da hiçbir şey neshedilmemiştir. Buradaki ortak kelimenin, biz ve sizler âlemi tek ilahın yarattığına inanınız, âlemdeki tasarruf tek bir ilahındır, O yaratan, tedebbür edip düzenleyendir. Amellerden razı olduğu/olmadığı şeyleri resûl ve nebilerin dillerinden bize öğretendir. Gelin, bizimle beraber bu dinin aslını, usûlü’-d-dini (Dinin aslını), ikame etme ve aklınıza gelen şüpheleri ortadan kaldırma üzerine ittifak edelim, şeklinde tefsir edildiği nakledilmiştir.¹¹²³

Reşîd Rızâ, “Ulûhiyyet Birliğinin” “Allah’tan başkasına ibadet etmeyiz” ayeti olduğunu, bunu “Ona hiçbir şeyi ortak koşmayız” ayetinin desteklediğini; “Rubûbiyyet Birliğinin” ise, “Allah’tan başka birbirlerinizi rabler edinmeyin” ayeti olduğunu ifade etmiştir. Rubûbiyyet birliğinden muradın, Adıyy b. Hâtim hadisinde

¹¹¹⁸ Enbiyâ 21/25.

¹¹¹⁹ Nahl 16/36.

¹¹²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 55, 56; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 400.

¹¹²¹ Ebû Suud, *İrşâdu’l-Akl-i Selîm*, II, 48.

¹¹²² Tevrât, Tesniye, IV/35; Sa’adya Gaon, *Tevrât(Tora) Tefsiri*, II, 1610, 1612, 1614.

¹¹²³ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 268.

olduğu gibi haram ve helal hükmü içeren teşrî hakkı olduğu zikredilmiştir. Bu hakkın Ahbâr ve Ruhbânlara ait olmadığı; sadece Allah'a (c.c) ait olduğu şu hadiste zikredilmiştir: “Rivayete göre “Onlar Ahbâr ve Ruhbânları rab edindiler.”¹¹²⁴ ayeti nazil olunca, Adıyy b. Hâtim, biz onlara ibadet edenlerden değiliz Ya Resûlallah! dedi. Allah resûlü, onlar sizlere haram ve helal hükümler koyuyorlar, siz de onların sözlerini alıyorsunuz değil mi? dedi. Adıyy İbn Hâtim evet, dedi. Allah resûlü işte o budur dedi.”¹¹²⁵

Yahudilerin, muvahhidlerden olduğu; fakat onların zorluk ve sıkıntı kaynağının, Allah (c.c) tarafından indirilen hükümlerin konumu ve onları kabul etme de dinin reislerine ittibâ etmiş olmalarıdır. Hristiyanların da Yahudileri takip ettiği nakledilmiştir. Hristiyan din adamlarının, hataları bağışlama hususunda ücretleri artırmaları, kilisenin insanların mülklerinin çoğunu yutuncaya kadar insanların işlerini kötüleştirmeleri gibi aşırılıkları, Protestanlık meselesini doğurmuş, Protestanların, biz Allah'tan (c.c) başka rableri terk ediyoruz, bu dini Allah'ın (c.c) kitabından alıp, Allah'a (c.c) hiçbir şeyi ortak koşmayız, dedikleri aktarılmıştır.¹¹²⁶

Reşîd Rızâ, i'tikatta ictihat; usûlu'd-dinde kıyas olmaz diyerek tevhid akîdesinde ittifakın mevcudiyetini ifade edip, ayette zikredilen “Ortak kelimeye gel” hitabının Ehl-i Kitap'ın umumuna ait olduğunu ve “Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmeyiz” manası taşıdığını, bu manada Kur'ân, İncil ve Tevrât'ın ihtilaf etmeyip, bizzat ittifak ettiğini beyan etmiştir.¹¹²⁷ Bu ittifakı, Tevrât'ta mevcut “Karşımda başka ilahlar olmayacaktır.”¹¹²⁸ ve “Allah'ımı (c.c) bütün kalbinle seveceksin”¹¹²⁹ ifadeleri, desteklemektedir.

Bu minvalde, Hz. Mûsâ'ya (a.s) gönderilen Tevrât'ın tevhid akîdesine yönelik söylemlerinin, lâfzen tahrif edilse de mânâ bazında tahrif edilmeden

¹¹²⁴ Tevbe 9/31.

¹¹²⁵ Tirmîzî, *Sûretü't-Tevbe*, 3095. (Hadisin garip olduğu, senedindeki Abdüsselâm b. Harb'in tanınmadığı, Gatayf b. 'Ayân'ın bilinmediği nakledilmiştir. Albânî Hasen olduğunu ifade etmiştir.); Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musâ Ebû Bekr el-Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, , X, 198, H. No: 20350; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye,t.y., XVII, 92, H. No: 218 ; Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 269.

¹¹²⁶ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 269.

¹¹²⁷ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 270.

¹¹²⁸ Tevrât, Çıkış, XX/3.

¹¹²⁹ Tevrât, Tesniye, VI/9.

günümüze kadar gelmiş olabileceği, Kur’ân’ın müheymînliğinde (denetiminde) müşâhede edilebilir.

3. Tevhid-İslam İlişkisi

Müfessirler, Tevhid-İslam ilişkisini “*Allah katında din İslam’dır.*”¹¹³⁰ ayeti üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu hususta muhtelif görüşler beyan edilmiştir:

1. Allah katında din İslam’dır ayetinin manasının, Allah’ın (c.c) birliğine inanmayı içeren tevhid olduğu ifade edilmiştir.¹¹³¹ İslam’ın Allah’ın (c.c) birliğine imanı ihtivâ ettiği söylenmiştir.¹¹³² Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hristiyanlar kendilerine, Hz. İsmail’in (a.s) torunu Hz. Muhammed’in (s.a.s) geleceğine dair bilgi geldikten sonra ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) risâletini açıklamasıyla bu dinde ihtilafa düşmüşlerdir. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmeden önce ona iman etmişlerdi. O gönderilince aralarındaki hased, ihtiras, aşırılık sebebiyle ihtilafa düştüler, denilmiştir.¹¹³³

2. İslam dini kendinden önce gönderilen nebilerin dinini neshetmiştir.¹¹³⁴

3. İslam, Allah’tan (c.c) başka ilah olmadığına şehâdet etmek, Allah (c.c) katından gelen Hz. Muhammed’i (s.a.s) tasdik etmektir. İslam, Allah’ın (c.c) resûlleri için şeriat kıldığı dinin adıdır.¹¹³⁵

4. İslam Allah’a (c.c) bağlılık, ona ibadet ve hiçbir şeyi ortak koşmamak, namaz kılmak, zekât vermek, onu takip eden diğer farzlardır.¹¹³⁶

5. İslam adl ve tevhiddir. Allah (c.c), önce birliğine delaleti zikretmiştir. Sonra ondan başka ilah yoktur, demiştir. Allah’ın (c.c) birliğini zikrettikten sonra, iki emre delalet eden “Adl”in isbatını zikretmiştir. Bu iki sığata mevsuf olandan başka ilah yoktur, demiştir. Vahdaniyet ve Adl kavramını ihtivâ etmesi için azîz ve hâkim kavramını, “Ondan başka ilah yoktur” ifadesiyle ilişkilendirmiştir. Buradaki Adl

¹¹³⁰ Âl-i İmrân 3/19.

¹¹³¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 267; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, II, 976.

¹¹³² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, VII, 170.

¹¹³³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 267.

¹¹³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfiî, *Tefsîru İmam Şâfiî*, Thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrâ, Suudi Arabistan: Dâru’t-Tedmüriyye, 1427/ 2006, I, 465.

¹¹³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 275.

¹¹³⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VI, 275, 276; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, II, 618.

kavramı, kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanları ihtivâ etmektedir. Onların tevhid ve adl olan İslam üzerindeki ihtilafları, onu terk etmeleri, iptal edilemez ve elzem olan hakla alakalı ilim geldikten sonra olmuştur.¹¹³⁷

6. Bütün şeriatlerin “Allah (c.c) katında dinin İslam” olduğuna hükmettiği ifade edilmiştir.¹¹³⁸

7. Ayetteki “Allah (c.c) katında din İslam” ifadesi, bütün nebilerin getirdiği dinin tamamını ihtivâ eder. O, bazı amellerin ve sorumlulukların şeriatlardaki ihtilafına rağmen ittifak edilen küllî ruhtur. Bununla emredilenler: “*Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle. Soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usûllerimizi göster. Tevbemizi kabul et. Şüphesiz tevbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin.*”¹¹³⁹, “*Çünkü rabbi ona ‘ bana teslim ol’ buyurmuş; O da ‘Âlemlerin rabbine teslim oldum’ demişti.*”¹¹⁴⁰, *Yoksa Yakub, son nefesini verirken, siz orada mıydınız? O sırada Yakub oğullarına ‘benden sonra kime kulluk edeceksiniz’ demiş; onlar da ‘ senin ataların İbrâhim, İsmail ve İshâk’ın ilahı olan tek tanrıya kulluk edeceğiz, biz sadece O’na teslim olduk’ demişlerdi.*¹¹⁴¹ ayetlerinin muhtevâsını oluşturan tevhiddir.¹¹⁴²

Söz konusu ayetler, Tevhid-İslam arasında bulunan güçlü bağlantıyı çok net ortaya koymuştur. İslam’ın esasının Allah’ın (c.c) birliği, tevhîdin ilanı olduğu; tevhîdin ise, şirkin ayıplarından, kusurlarından, şaibelerinden kurtarılması gerektiği görülmektedir. Bu tevhidde mertebeleri farklı da olsa Müşriklere, Yahudilere, Hristiyanlara engel çıkarmanın ve itirazın varlığı zikredilmiştir.¹¹⁴³ Buna göre, tevhidsiz İslam’dan; İslamsız tevhidden bahsetmek mümkün değildir.

4. Şirk’in İptâli

Kur’ân-ı Kerîm’de şirkin iptali, genel olarak “ *Sadece Allah’a kulluk edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın*”¹¹⁴⁴ ayeti üzerine tesis edilmiştir. Şirkin

¹¹³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 345-346.

¹¹³⁸ Ebû Hayyân, *Bahrü’l-Muhît*, III, 70.

¹¹³⁹ Bakara 2/128.

¹¹⁴⁰ Bakara 2/131.

¹¹⁴¹ Bakara 2/133.

¹¹⁴² Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 214.

¹¹⁴³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, III, 186-187.

¹¹⁴⁴ Nisâ 3/36.

nehyedilmesi, ibadette, itaatte, rubûbiyette, ulûhiyette, hükümde ve bunun dışındaki her şeyde muhtemeldir.¹¹⁴⁵ Peygamberler, şirkin iptalinin tevhidin inşasıyla mümkün olduğundan hareketle, kavimlerine tevhidî tebliğ etmişlerdir. Müfessirler, tevhidin dinin aslından olduğundan hareketle, şirkin iptal edilip, ortadan kaldırılmasını da dinin aslından kabul etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm, mantîkî delillerin dışında tek Allah (c.c) inancını, daha önce gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin dinine dayandırır;¹¹⁴⁶ Böylece; hem akıl hem de nakil, gerek tek Allah (c.c) inancını ortaya koymada, gerekse her türlü şekliyle putperestlik ve şirki reddetmede Kur'ân-ı Kerîm'le ittifak halindedir."¹¹⁴⁷ Bu çerçevede, özellikle müşrik kavimlere gönderilen peygamberlerin ilk tebliği, şirki ortadan kaldırmak olmuştur. Ayetteki "Allah'a kulluk edin" ifadesi, İbn Abbâs tarafından Allah'ın (c.c) birliğine iman edin şeklinde anlaşılmıştır. İbadet sadece Allah'ın (c.c) emriyle yapılan ve terk edilenden ibarettir. Bu, kalbin ve organların amellerinin tamamını ihtivâ eder. Bu, tevhid sözünün sadece ibadette gerçekleşmesine tahsis edilen bir mana değildir.¹¹⁴⁸ Bu sebeple Allah (c.c), "Allah'a ibadet edin" kavliyle de ibadeti emredince, "Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın" kavliyle ibadette ihlâsı emretti. Allah'la (c.c) beraber başkasına ibadet eden kimse, muhlis değil müşrik olur, denilmiştir. Bu sebeple Allah (c.c), "*Onlara, dini ona has kılarak sadece Allah'a ibadet etmeleri emredildi.*"¹¹⁴⁹ buyurmuştur.¹¹⁵⁰

Şirkin her çeşidini iptal eden tevhidin ilanını, "Allah katında din İslam'dır" ayeti ortaya koymuştur. Bu ayet, İslam'ın temelini, Allah'ın birliği; tevhidin ilânı üzerine inşa etmiştir. Bu ilan, Allah'ın (c.c) birliğinin (Tevhidin), şirkin ayıplarından, kusurlarından ve şüphelerinden kurtarılmasını gerekli kılar. Bu nedenle, Müşriklerin, Hristiyanların ve Yahudilerin şirklerine, mertebeleri farklı olsa da bu ayetle itiraz edilmiştir.¹¹⁵¹ "*Onun dini, dâimîdir, süreklidir.*"¹¹⁵² ayetini tefsir

¹¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 170.

¹¹⁴⁶ Bkz. Bakara 2/ 133; Âl-i İmrân 3/ 79; Enbiyâ 21/24-25; Hacc 22/78; Zuhuf 43/45.

¹¹⁴⁷ Ahkâf 46/4; Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 71.

¹¹⁴⁸ Büyük nimetlerin (Allah'ın yaratma ve rızık nimeti) öneminden dolayı Allah'a itaatı, boyun eğmeyi gerektiren her şeydir. Allah'a itaatlerin, boyun eğmelerin hepsidir. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I, 221, III, 475.

¹¹⁴⁹ Beyyine 98/5.

¹¹⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 75.

¹¹⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 186.

eden müfessirler, bu ayeti “ Allah’tan (c.c) başka ilah yoktur, Allah (c.c) ulûhiyyette ve rubûbiyyette şirkten münezzehtir, cezalandırma ve sevap verme daima ona aittir, ibadet ve itaat daima sadece ona yapılır” şeklinde izah etmişlerdir.¹¹⁵³

a. İbadette Şirk’in İptâli

Allah (c.c), Hz. İbrâhim’den (a.s) ibadette ve beytin içerisinde hiçbir şeyi ve hiçbir gayeyi, Allah’a (c.c) ortak koşmama hususunda ahid aldıktan¹¹⁵⁴ sonra İsrâiloğullarından da Allah’a (c.c) hiçbir şeyi ortak koşmama; sadece Allah’a (c.c) ibadet etme hususunda mîsâk almıştır: “ *Bir zamanlar İsrâiloğullarından ‘Yalnız Allah’a ibadet edeceksiniz...’ diyerek söz almıştık.*”¹¹⁵⁵ Bu ayet, Yahudiler hakkında inmiştir.¹¹⁵⁶ Kur’ân’da zikredilen “*Allah’tan başkasına ibadet etmeyin*” ayetindeki mîsâk üç şekilde tefsir edilmiştir. Bu mîsâkın, hayatta iken Hz. Mûsâ’nın (a.s) lisanıyla, İsrâiloğullarından alındığı ifade edilmiştir. Mekkî, babaların sulbünden; İbn ‘Atiyye de Tevrât’ta alınan mîsâk görüşünü tercih etmiştir.¹¹⁵⁷

Bakara 2/83. ayetteki Allah’ın (c.c) İsrâiloğullarına emri, sadece Allah’a (c.c) ibadet etmek, ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah’ın (c.c) birliğine iman etmektir. Bu emrin bütün yaratılan insanları ihtivâ ettiğine, “*Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona ‘benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin’ diye vahyetmiş olmayalım*”; “*And olsun ki, biz her ümmete ‘Allah’a ibadet edin, sahte tanrılardan uzak durun’ diye bir elçi gönderdik...*”¹¹⁵⁸ ayetleri delil gösterilmiştir. Hakların en büyüğünün, şirki iptal eden Allah’ın (c.c) tevhid hakkı olduğuna; yaratılanların hakkının Allah’ın (c.c) hakkından sonra geldiğine atıfta bulunulmuştur.¹¹⁵⁹

Merâğî’nin (v. 1371/1952) değerlendirmesine göre, alınan kuvvetli mîsâk, yaratılış (fitrat) zamanındaki ve risâlet (nübüvvet) dönemindeki ahid şeklinde taksim edilmiştir. Bu ayetteki ise, Hz. Mûsâ (a.s) ve onun dışındaki nebilerin lisanı üzerine

¹¹⁵² Nahl 16/52.

¹¹⁵³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, VII, 2286; Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, II, 277; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 611; Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, II, 216; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XX, 221; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, IV, 576; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 229.

¹¹⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 152, Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzil*, III, 334; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 218-219.

¹¹⁵⁵ Bakara 2/83.

¹¹⁵⁶ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 209.

¹¹⁵⁷ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, I, 455.

¹¹⁵⁸ Nahl 16/36.

¹¹⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 316; Firûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 12.

alınan ahiddir.¹¹⁶⁰ Merâğî, Allah'ın (c.c) kendisinden başkasına ibadet etmeyi, Allah'tan (c.c) başka kral, insan ve puta dua ederek niyazda bulunmayı, ibadetlerle onları Allah'a (c.c) ortak koşmayı nebilere nehyettiğini, bildirmiştir.¹¹⁶¹ Allah'ın (c.c) bütün şeriatlerden aldığı sağlam ahdin, dinin aslından olup, neshe dâhil olmayan sadece Allah'a (c.c) ibadeti emreden; ona başkasının ortak koşulmasını nehyeden ahid olduğu beyan edilmiştir.¹¹⁶²

Ayette zikredilen mîsâkın üç şartı vardır:

1. İbadetin yönetimini belirleyen Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmemektir. Bu, Allah'a (c.c) imanın zirvesidir.

2. Hz. Mûsâ'ya (a.s) inen Tevrât'a inanıp tasdik etmektir. Allah'ın (c.c) Tevrât'ta indirdiği ibadet, Allah'a (c.c) iman ederek yapılmalıdır.

3. Hz. Mûsâ'nın (a.s) nebi olduğuna iman edip, Tevrât'ın ona indirildiğini tasdik etmektir. Hz. Mûsâ (a.s) sahih ibadet yolunu açıklayandır. Bu üç şart olmadan İsrâiloğullarının ibadetleri sahih değildir.¹¹⁶³

Allah'ın (c.c) peygamberlerine vahyettiği dininin tahrifâtını engelleyen hususlardan biri de, dinin gönderildiği peygamberin sünnetine ittibâ etmektir. Günümüzde semâvî kitapların muhatabı olan Yahudilerin ibadetlerinde meydana gelen bazı tahrifâtların sebebinin, Hz. Mûsâ'nın (a.s) sünnetini unutmaları olması muhtemeldir. Çünkü bu günkü Yahudilerin bazı ibadetlerinin bazı rukünleri hem Müslümanların ibadetine, hem de Kur'ân'da Hz. Mûsâ'ya (a.s) ve ümmetine isnat edilen ibadetlerin rukünlerine benzemektedir. Bu hususa, "Dinin İbadette Birliği" başlığı altında ki bölümde temas edilmiştir.

Sâbûnî, bu ahdin, Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmemeye müteallik İsrâiloğullarından alınan, yeminle te'kîd edilen mîsâk olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, I, 155; Bkz. Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 303.

¹¹⁶¹ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, I, 156; Bkz. Reşîd Rızâ, *Menâr*, I, 303.

¹¹⁶² Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, I, 57.

¹¹⁶³ Şa'râvî, *Havâtır*, I, 429.

¹¹⁶⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, I, 65.

Hacc 22/26. ayetin tefsirinde ise, Hz. İbrâhim'e (a.s), ibadette Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaması emredilmiştir.¹¹⁶⁵

Hz. İsa (a.s), İsrâiloğullarının küfre meylettiklerini hissettiğinde onlara, “*Şüphesiz Allah benim de rabbim, sizin de rabbinizdir, Öyleyse ona ibadet edin.*”¹¹⁶⁶ demek suretiyle, sadece Allah'a (c.c) ibadet etmelerini emretmiştir.¹¹⁶⁷

Allah (c.c), Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'e (a.s), tavaf, safa-merve arasında sa'y, ibadet, rükû ve secde anında Allah'a (c.c) şirk koşturmak, putlara ibadet etmek gibi her türlü manevi pislikten, boş, müstehcen ve kavga oluşturan sözler gibi hissi pisliklerden, beytini temizlemesini emretmiştir.¹¹⁶⁸ Ayette zikredilen لِيَقِيمَ الصَّلَاةَ¹¹⁶⁹ deki ل'in, “*Beni ve oğullarımı puta tapmaktan uzaklaştır*”¹¹⁷⁰ ayetine müteallik olup, namaz kılmaları için onları putlardan uzaklaştır manasını ihtivâ ettiği nakledilmiştir.¹¹⁷¹

Râzî'ye göre (v. 606/1210), Hz. İbrâhim'in (a.s) duasındaki taleplerinden biri, kendisini ve zürriyetini şirkten koruyup, tevhidle rızıklandırmasıdır. Hz. İbrâhim (a.s), tevhidi “*Namaz kılmaları için onları yerleştirdim*” sözü üzerine bina etmiştir.¹¹⁷² Buna göre, Hz. İbrâhim (a.s) kıssasında tevhide davet, putları inkâr olmak üzere iki güzel kelamın mevcudiyetinden bahsedilmiştir.¹¹⁷³ Allah (c.c), ona ibadetine, ta'zimde putları, Yıldız, Ay, Güneş'i ve hiçbir şeyi kendisine ortak koşmamasını, ibadeti sadece Allah'a (c.c) has kılmasını emretmiştir.¹¹⁷⁴

Hacc 22/78. ayette, Allah (c.c), müminleri şirkten temizlenmiş bir şekilde, namaza ve onun dışındaki oruç ve hac gibi ibadetlere ve diğer hayırlı ve faydalı işlere davet etmiştir.¹¹⁷⁵ Hacc 22/28, 34. ayetleri, Allah'ın (c.c) ismi üzerine kurbân

¹¹⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 152; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 218-219.

¹¹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/51.

¹¹⁶⁷ Râgib, *Tefsîru Râgib*, II, 581.

¹¹⁶⁸ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, I, 211.

¹¹⁶⁹ İbrâhim 14/37.

¹¹⁷⁰ İbrâhim 14/35.

¹¹⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 515.

¹¹⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 105.

¹¹⁷³ Nizâmüddîn Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el- Kümî en-Nisâbûrî , *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*, Thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416, IV, 198-199.

¹¹⁷⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IX, 4969, 4970; Zuhaylî, *Vasît*, II, 1639.

¹¹⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 173.

kesme emriyle kurbân ibadetinde şirki nefyetmiştir.¹¹⁷⁶ Peygamberlerin tamamı, şirk koşturmanın sadece Allah'a (c.c) ibadete ve putlara tapınmayı terk etmeye davet etmişlerdir.¹¹⁷⁷ Hz. İbrâhim'e (a.s) isnat edilen Hanifliğin, şirk ve putları terk eden bir din olduğuna işaret edilmiştir.¹¹⁷⁸

Kur'ân'da, “*Üzeyr Allah'ın oğludur*”¹¹⁷⁹ ifadesi gibi şirkin farklı boyutuna işaret eden söylemin, muharref Tivrât'a sonradan ilave edildiği anlaşılmıştır. Ancak, mana olarak tahrif edilmediği telakkî edilen “Kendin için oyma put.... Yapmayacak ve onlar önünde secde etmeyeceksin”¹¹⁸⁰ ifadesiyle, Arap cahiliye şirkinin aynısının, Tivrât metinleriyle de iptal edildiği müşâhede edilmiştir.

b. Mâbed'in Şirk'ten Temizlenmesi

Allah (c.c), Hz. İbrâhim'e (a.s) hiçbir şeyi ortak koşturmadan sadece kendi ismi üzerine, Kâbe'yi bina etmesini vahyettikten¹¹⁸¹ sonra, Hz. İbrâhim'e (a.s) ve Hz. İsmâil'e (a.s), ibadet edenler için Kâbe'nin temizlenmesini emretmiştir: “....*Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun.*”¹¹⁸² Beytin temizlenmesi, Kâbe'nin putlardan ve Allah'a şirk koşturulan şeylerden temizlenmesi anlamındadır. Buna göre, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil (a.s) beyti, Allah'a (c.c) şirk koşturmadan, şüphe duyulan şeylerden, kötülükten uzak bir şekilde inşa etmiştir.¹¹⁸³

Mâtürîdî (v. 333/944), “التطهير” kelimesini, Kâbe'yi resimli ve cismi olmayan putlardan temizlemek; Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmekten ve necislerden temizlemek manasında tefsir etmiştir.¹¹⁸⁴ Hz. Âdem'in (a.s) cennetten Kâbe'nin yerine indirildiği; Allah'ın (c.c) ona hiçbir şeyi kendisine ortak koşturmasını emrettiği; bütün nebilerin Allah'a (c.c) ortak koşturamaya, bütün insanları şirki terk etmeye davet etmek için gönderildikleri zikredilmiştir.¹¹⁸⁵

¹¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 424; Ebû Suud, *İrşâdü'l-Akl-ı Selîm*, VI, 106.

¹¹⁷⁷ Zuhaylî, *Vasît*, II, 1315.

¹¹⁷⁸ Zuhaylî, *Vasît*, II, 1674.

¹¹⁷⁹ Tevbe 9/30.

¹¹⁸⁰ Tivrât, Çıkış, XX/4.

¹¹⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 363.

¹¹⁸² Bakara 2/125.

¹¹⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 531.

¹¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 562.

¹¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 406-407.

Ayetteki “ان طهرا بيئي” ifadesiyle alakalı müfessirlerin, birçok görüş beyan ettiği nakledilmiştir:

1. Kâbe’yi, şirkten temizlemek ve takvâ üzerine binâ etmektir. Bu görüş: “*Binasını takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir uçurumun kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?*”¹¹⁸⁶ ayetiyle delillendirilmiştir.

2. Ayetteki bu ifade, insanların hac, ziyaret ve namaz için gelmelerine istinâden Kâbe’nin temizlenmesi gerektiğini haber vermiştir.

3. Şirk ve şüphe ehlinde temizlemek anlamındadır.

4. Putlardan, şirkten ve masiyetten (günah, itaatsizlik) temizlemek manasını taşımaktadır.¹¹⁸⁷

Ayette zikredilen “ان طهرا بيئي” ifadesinin, Kâbe’nin putlardan ve şirkten temizlenmesi manasında olduğunu şu ayet desteklemektedir: “*Hani, biz İbrâhim’e Kâbe’nin yerine, ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma; beytim tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle’ diye yerleştirmiştik.*”¹¹⁸⁸ Bu ayetle Hz. İbrâhim’e (a.s) Kâbe’nin içerisinde Allah’a (c.c) hiçbir şeyi ortak koşmaması emredilmiştir.¹¹⁸⁹

Kurtubî (v. 671/1273), ayetteki, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma” ifadesinin muhatabı olarak iki görüş nakletmiştir. Cumhur, muhatabın Hz. İbrâhim (a.s); bir grub da Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna dair görüşü tercih etmiştir. Kurtubî, cumhurun tercih ettiği görüşü daha isabetli ve doğru kabul etmiştir.¹¹⁹⁰ Kurtubî, “ان طهرا بيئي” ifadesinden muradın, Kâbe’nin, putlardan temizlenmesi olduğunu; “....Putlara tapma pisliğinden kaçınun...”¹¹⁹¹ ayetiyle delillendirmiştir.¹¹⁹²

¹¹⁸⁶ Tevbe 9/109.

¹¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IV, 46, 47.

¹¹⁸⁸ Hacc 22/26.

¹¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 218-219; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 152.

¹¹⁹⁰ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, XII, 36.

¹¹⁹¹ Hacc 22/30.

¹¹⁹² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, XII, 36.

Kâbe ilk andan itibaren tevhid üzerine kurulduğundan, Allah (c.c) mülkünü “Benden başka ilah yoktur” temeli üzerine inşa ettirmiştir.¹¹⁹³

Sonuç olarak hem peygamberlerin üçüncü atası Hz. İbrâhim (a.s) hem de nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed’in (s.a.s) en büyük mücadelelerinden biri, Kabe’nin putlardan temizlenip, şirkin mabette iptal edilmesi olmuştur.

c. Ulûhiyyette Şirk’in İptâli

Allah’tan (c.c) başkasını rab edinme, Hz. Mûsâ’nın (a.s) şeriatında yasaklanmıştır: “*Mûsâ kavmine dedi ki; ‘ Sizler buzağıyı ilah edinmekle kendinize zulmettiniz. Gelin yaratıcınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin) ’ .....*”¹¹⁹⁴ Ayette mevcut olan “Onların nefislerine zulmetmesi” ifadesi, Hz. Mûsâ (a.s) yanlarından ayrıldıktan sonra buzağıyı ilah edinmeleri şeklinde anlaşılmıştır. Hz. Mûsâ (a.s) yanlarından ayrıldıktan sonra buzağıyı rab edinmelerinden dolayı, tevbe edip dönmeleri, onlara bu ayette emredilmiştir. Hz. Mûsâ’nın da (a.s) Allah’a (c.c) yönelip itaat ederek, tevbe edip günahlarından dönmelerini onlara tebliğ ettiği haber verilmiştir.¹¹⁹⁵

İsrâiloğullarının; Hz. Mûsâ’nın (a.s), kavminden ayrılıp kırk gün Tur dağına gitmesinden sonra buzağıyı rab edindikleri ifade edilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre, bu hâdise zilkâde ve zilhiccenin ilk on gününde gerçekleşmiştir. “*Şirk büyük bir zulümdür*”¹¹⁹⁶ ayeti delil gösterilerek, onların buzağıyı rab edinmeleri, ayette “*Kendinize, nefislerinize zulmettiniz*”¹¹⁹⁷ şeklinde zikredilmiştir. Allah’a (c.c) şirk koşup, nebilerin sözlerine muhalafet edenler, zalimler olarak vasıflanmıştır.¹¹⁹⁸

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Mûsâ’nın (a.s) kavminin başka topluluklara özenerek, onlardan ilham alarak şirke meylettiğinden; Hz. Mûsâ’nın da (a.s) kavmini şirkten uzak tutmaya çalıştığından bahsetmektedir: “*İsrâiloğullarını denizden geçirdik, derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrâiloğulları Ey Mûsâ!*

¹¹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2418.

¹¹⁹⁴ Bakara 2/54.

¹¹⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II, 72.

¹¹⁹⁶ Lokmân 31/13.

¹¹⁹⁷ Bakara 2/54.

¹¹⁹⁸ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 100-101.

'Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilah yapsana' dediler, Mûsâ şöyle dedi: ' Şüphesiz siz cahillik eden kavimsiniz.' ¹¹⁹⁹ Allah Teâlâ, nebi Hz. Mûsâ'nın (a.s) ellerinde ayan beyan gösterilen ikaz ve kendilerine gösterilen mucizelerden sonra İsrâiloğullarını denizden geçirdiğini; bu açık delillerin onlara nasihat olmadığını bu ayetle haber vermiştir. Bu ikaz, mucize ve nasihatların, onları Hz. Mûsâ'ya (a.s) "Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilah yapsana" demekten alıkoymadığı müşâhede edilmiştir. Allah (c.c), Hz. Mûsâ'nın (a.s) İsrâiloğullarına, Allah'ın (c.c) kudretinin azametini, onlar üzerine elzem olan hakkını, yerin ve göklerin sahibi olan Allah'tan (c.c) başkasına ibadetin caiz olmadığını ifade ettiğini bildirmiştir. İsrâiloğullarının bu hususlarda bilgisiz (câhil) olduğu görülmüştür. Bu ayetle, İsrâiloğullarının Allah'tan (c.c) başka putlara da ibadet etme talebi iptal edilmiştir. ¹²⁰⁰

Allah (c.c), İsrâiloğullarının düşmanlarını helak etmiş; düşmanlarının arazilerine onları varis kılmış; Hz. Mûsâ'nın (a.s) asasını vurduğu denizden selâmetle geçirmekle büyük nimetlere erdirmiş; İsrâiloğullarını, Firavun'a karşı Hz. Mûsâ'nın (a.s) mucizelerine, Firavun'un ve ordusunun helakına şahit tutmuştur. Bu ayette, İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'dan (a.s) Allah'ın (c.c) dışında putlar gibi son derece muhalefet ve cehalet kokan batıl ve fasit söz talep ettikleri zikredilmiştir. Onların putlara ibadet etme taleplerinin gerekçesi, *"Biz onlara bizleri Allah'a yakınlaştırsın diye ibadet ediyoruz."* ¹²⁰¹ ayetiyle beyan edilmiştir. Böylece, Allah'a (c.c) yaklaşma maksadıyla ondan başkasına ibadet etme talebinin, bütün nebiler tarafından küfür olarak telakkî edildiği ilan edilmiştir. ¹²⁰²

Tefsirlerde Âl-i Yâsin olarak geçen Hz. İlyâs'ın (a.s), Baale' yi ilah edinenlerle mücadele ettiği Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmıştır: *"Şüphesiz İlyâs da peygamberlerden idi. Hani kavmine şöyle demişti: ' Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?' Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın rabbi olan Allah'ı bırakarak Baal'e mi tapıyorsunuz."* ¹²⁰³ Mücahid (v.104/721), ayeti, Baal'e'

¹¹⁹⁹ A'râf 7/138.

¹²⁰⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIII, 80.

¹²⁰¹ Zümer 39 /3.

¹²⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, XIV, 349-350.

¹²⁰³ Sâffât 37/ 124-126.

yi rabb mı ediniyorsunuz şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁰⁴ Mukâtil (v. 150/767), “بعلا” ifadesinde ki Baale’nin, Yemen dilinde ilah anlamında olduğunu ifade ettikten sonra, Baal’e’ye rab olarak ibadet mi ediyorsunuz? şeklinde tefsir etmiş; Baal’e, Şam bölgesinin Baalbek mevkiinde altından bir put idi, onu Hz. İlyâs (a.s) kırdı, demiştir.¹²⁰⁵ Ayette anlatılan “بعلا” nin kendisine ibadet edilen bir put ismi olduğunu, bu sebeple bulunduğu şehrin Baalebek diye isimlendirildiğini zikreden Kurtubî (v. 671/1273), “بعلا” kelimesinin manasında ihtilaf edildiğini; bir grubun put, bir grubun melek, İbn İshâk’ın da kendisine ibadet edilen kadın dediğini ifade etmiştir.¹²⁰⁶

Şevkânî (v. 1250/1834), Baal’e’nin, ibadet edilen ve kendisinden hayır beklenen put olduğunu düşünmektedir.¹²⁰⁷ Hz. İlyâs’ın (a.s), kavminin Baal’e’ye ibadet etmesini çirkin bularak, onları tevhide davet ettiği belirtilmiştir. Hz. İbrâhim (a.s), babasının ve kavminin; bütün nebiler ise, kavimlerinin putlara ibadet etmesini çirkin görmüşlerdir.¹²⁰⁸ Hz. İlyâs’ın (a.s) Tevrât şeriatine ittibâ eden İsrâiloğullarının peygamberlerinden olduğu ifade edilmiştir. Baal’e, Ken’ânîlerin en büyük putlarının ismi olup, dillerinde erkeklik manasına delalet eden bir kelimedir. Yönetici, idareci, üstünlük manasına da delalet eder. Hz. İlyâs (a.s) resûl vasfıyla isimlendirilmiştir. Bu vasfin verilme nedeni, Hz. İlyâs’ın (a.s) kavminin, putlara ibadet etmelerinden dolayı, Allah’ın (c.c) gazabının, onların üzerine olduğunu krallarına tebliğ etmesini; Allah’ın (c.c) Hz. İlyâs’a (a.s) emretmesidir. Hz. İlyâs (a.s), En’âm sûresinde daha önce zikredilmiştir. Onun kavminden murad İsrâiloğullarıdır. Yahudi krallarının bazılarının Ken’ânîlere akraba olmaları, onların Ken’ânîlerin mabutları olan Baal’e’ye ibadet etmelerine sebep olmuştur. Buna binâen, Hz. İlyâs (a.s) kavmini Baal’e putunu terk edip, ibadeti sadece Allah’a (c.c) has kılmaya davet etmiştir.¹²⁰⁹

Hz. Muhammed (s.a.s), Ehl-i Kitabı sadece Allah’a (c.c) ibadet etmek ve ona hiçbirşeyi ortak koşmamak olan ortak kelimeye davet etmiştir: “(Ey Muhammed!) de ki: Ey Kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak söze gelin. Yalnız Allah’a ibadet

¹²⁰⁴ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 570.

¹²⁰⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 617.

¹²⁰⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, XV, 115-117.

¹²⁰⁷ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 469.

¹²⁰⁸ Kutub, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, V, 2998.

¹²⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII, 165-166.

edelim, ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin....."¹²¹⁰ Ortak kelime, üç şey üzerine tesis edilmiştir. Allah'tan (c.c) başka ilah edinmemek, Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmemek, hiçbir şeyi ona ortak koşmamaktır. Taberî (v. 310/923), tefsirinde "Ortak kelime"nin Ehl-i Kitap'ın her iki grubu olan Yahudilik ve Hristiyanlık kastedilerek, birbirlerinizi tanı edinmeyin; birbirlerinizi, itaatle inanç ve din haline getirmeyin; rabbinize secde eder gibi birbirbirinize secde etmeyin manasında te'vil edildiğini nakletmiştir.¹²¹¹

Zemahşerî (v. 538/1144), bu ayetin haram ve helallerin oluşumunda Ahabârlara ve Ruhbânlara itaat edilmemesini" ihtivâ ettiğini zikretmiştir.¹²¹²

Ortak kelime, Üzeyir Allah'ın oğludur, Mesih Allah'ın oğludur diyerek, Allah'tan (c.c) başka birbirlerini ilah edinmemektir. Hristiyanlar, baba, oğul, rûhu'l-kudûs üçlemesini birleştirip Mesih'e ibadet etmişlerdir. Teslis'le, Allah'a (c.c) başkasını ortak koşmuşlardır. Allah'a (c.c) baba, oğul ve rûhu'l-kudûs demişlerdir. Üç zevâtı eşit olarak takdim etmişlerdir. Teslis'de ilâhî olan Mesih'in ve rûhu'l-kudûs'te ilâhî olan Meryem'in, insanlığı korumasıdır, demiştir. Teslis'de zevatlar bağımsız olunca, şirk ortaya çıkmıştır.

Ahabârları ve Ruhbânları Allah'tan (c.c) başka rab edinmeleri dört şekilde tezahür etmiştir.

1. Haram ve helallerde Allah'tan (c.c) başka Ahabâr ve Ruhbânların verdiği hükümlere itaat etmeleridir. Bu durum hadîs-i şerif'te şöyle anlatılmıştır: "*Adiyy b. Hâtim'den rivayet edildiğine göre, 'Onlar Ahabârları (Hahamlar) ve Ruhbânları Rahipler) Allah'tan (c.c) başka rabler edinirler'*" ayeti inince, *Adiyy b. Hâtim, Yâ Rasûlallah! Biz ona ibadet etmiyorduk, der, bunun üzerine peygamberimiz, onlar sizlere helal ve haram hükmü koymuyarlar mıydı? Bundan dolayı onların sözlerini haram ve helal ediniyorlardı değil mi? dedi. Adiyy b. Hâtim evet, dedi. Peygamberimiz işte budur, dedi.*"¹²¹³

¹²¹⁰ Âl-i İmrân 3/ 64.

¹²¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 483,485; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 371.

¹²¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 371.

¹²¹³ Tirmizî, *Sûretü't-Tevbe*, 3095, (Hadisin garip olduğu, senedindeki Abdüsselâm b. Harb'in tanınmadığı, Gatayf b. 'Ayân'ın bilinmediği nakledilmiştir. Albânî Hasen olduğunu ifade etmiştir.);

2. Ahbârlara ve Ruhbânlara itaat etmeleridir.

3. Ebû Müslim'in ifade ettiği gibi, riyâzet ve mücâhede de ilâhî hulûlün izlerinin ortaya çıkıp Allah'ın (c.c) insan sûretine girip insanda birleşmesidir. Bundan dolayı, onlar ölüleri diriltmeye, kör ve sağırları iyileştirmeye muktedirlerdir. Rab lafzı, onlar (Ahbârlar ve Ruhbânlar) üzerinde mutlak olmasa da rubûbiyet manası taşımaktadır.

4. Masiyette Ahbârlara itaat etmeleridir.¹²¹⁴ Onların yukarıda zikredilen durumu, Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: “ (Yahudiler) Allah'ı bırakıp Hahamlarını, (Hristiyanlar ise,) Rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”¹²¹⁵

Ortak kelime, bir şeyin haram veya helal kılınmasında, hiçbir şeyin Allah'a (c.c) ortak koşulmamasıdır.¹²¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.s); Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Îsâ'ya (a.s) inzal olunan, tahrif edilmemiş Tevrât'ta ve İncil'de, mahfûz Furkan'da ortak kelime olan, dinin aslını ihtivâ eden ulûhiyette, helal veya haram hükmü koymada ve masiyette, Allah (c.c), kitap ehlini, Allah'a (c.c) hiç kimseyi ortak koşmamaya davet etmiştir. Ayetteki “Ortak kelime” ile Yahudiler ve Hristiyanlar, mübâhaleye davet edilmiştir. Onlar, bütün nebilerin ittifak ettiği; dinin aslı ve ruhu olan ortak, adil, vasat kelimeye davet edilmiştir. Ortak kelime, Allah'tan (c.c) başkasına ibadet etmeme, ona ortak koşmama, Allah'tan (c.c) başka birbirlerini rab edinmemeyi ihtivâ etmektedir. Reşîd Rızâ, bütün peygamberlerin ittifak ettiği ulûhiyyet ve rubûbiyyet birliğinin, bu ortak kelimeyle kabul edildiğini düşünmektedir. Hz. İbrâhim'in (a.s) saf, katıksız ve ârî bir müvahhid olduğu; Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinin ilk esasının, Allah'ın (c.c), “ Bu rab senin ilahındır. Senin için başka ilah yoktur.”¹²¹⁷ ifadesiyle tevhid olduğu nakledilmiştir. Allah'ın (c.c), yontulmuş heykel, üstündeki göklerden ve yerin altından bir sûret yapılmamasını; onlara secde ve ibadet edilmemesini vahyettiği zikredilmiştir. Mesih'e kadar İsrâiloğullarının bütün nebilerinin izlediği

Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, X, 198, H. No: 20350; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII, 92, H. No: 218; Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 269.

¹²¹⁴ Bkz.Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 371; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 252.

¹²¹⁵ Tevbe 9/31.

¹²¹⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 106.

¹²¹⁷ Tevrât, Tesniye, IV/35.

yolun tevhid olduğu ve bu tevhidin Yuhanna incilinde¹²¹⁸ nakledildiği ifade edilmiştir. On emrin başı tevhid ve şirki terk etmedir. Bu hususta, ondan hiçbir şey neshedilmemiştir.¹²¹⁹ Ayette geçen, “Allah’tan başkasına ibadet etmeyiz” sözü, ulûhiyet birliğini; “Allah’tan başka birbirlerinizi rabler edinmeyin” sözü ise, rubûbiyet birliğini ihtivâ etmektedir.¹²²⁰

Yahudilerden bazı insanlar, Allah’ın (c.c) kitabını tahrif etmelerine bağlı olarak, Allah (c.c) dışındaki takvâ ehli, ilim ve hikmet sahibi insanlara ibadet ediyorlardı. Buna mukâbil Allah (c.c) onları, “*Allah’ın (c.c) kendisine kitabı, hikmeti, nübüvveti verdiği hiçbir insanın ‘ Allah’ı (c.c) bırakıp bana kullar olun’ demesi düşünülemez, Fakat öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz kitap uyarınca, rabbânîler (Allah’ın istediği önder ve dindar kullar) olun.*”¹²²¹ ayetiyle uyarılmış, Allah’ın (c.c) kendisine kitap, hikmet ve nübüvvet verdiği kimselerin, Allah’ın (c.c) kitabında indirdiğinin haricindeki şeyleri, insanlara emretmesi mümkün değildir, demiştir. Ayette zikredilen “ربانيين” kavramı üzerinde muhtelif görüşler beyan edilmiştir. Bazıları, hikmet sahibi âlimler; bazıları fıkıh ehli âlimler; Mücâhid, Ahbârların, Hahamların fevkinde olan hukuk âlimleri; Said b. Cübeyr, müttakî hikmet ehli âlimler; bazıları âlim hahamlar ve yöneticiler, demiştir.¹²²²

Abdullah b. Abbas öldüğünde bu ümmetin rabbâniyyesi ölmüştür, denilmiştir.¹²²³ Allah (c.c), ayetin devamında nebinizin- sizler itaat edip müslüman olduktan sonra- Allah’ın (c.c) birliğini inkâr anlamına gelen, Allah’tan (c.c) başkasına ibadeti ihtivâ eden, melekleri ve nebileri rab edinmenizi emretmesi, imkânsızdır, demiştir¹²²⁴: “*Onun size ‘Melekleri ve nebileri ilahlar edin’in’ emretmesi de düşünülemez. Siz müslüman olduktan sonra o size hiç inkârı emreder mi?’*”¹²²⁵

¹²¹⁸ İncil, Yuhanna, XVII/3.

¹²¹⁹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 286.

¹²²⁰ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 269.

¹²²¹ Âl-i İmrân 3/79.

¹²²² Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, VI, 540-543.

¹²²³ Kurtubî, *Ahkâmü l-Kur’ân*, IV, 122; Nesefî, *Medârikü t-Tenzil*, I, 268.

¹²²⁴ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, VI, 548, 549.

¹²²⁵ Âl-i İmrân 3/80.

Mâtürîdî (v. 333/944), Allah'ın (c.c), Hz. İsa (a.s) ve Hz. Üzeyr'i (a.s), Allah'ın (c.c) dışında melekleri ve nebileri, rab edinmenizi sizlere emretmesi düşünülemez, Allah (c.c) bu hususta onları nübüvvetle korumuştur, denildiğini nakletmiştir.¹²²⁶ Her birinizin yaratılışı, Allah'ın (c.c) birliğine (tevhid) şahit tutulup, fitrat (yaratılış) itibariyle müslüman olduktan sonra, Allah (c.c), küfrü sizlere emreder mi? denilmiştir.¹²²⁷

Hristiyanlar, rab edinircesine melekleri ve nebileri ta'zîm etmişlerdir. Yahudilerin ise, peygamberimize Ey Muhammed! Seni rab edinmemizi mi istiyorsun? dediklerinde; peygamberimizin, böyle bir talebin, kendisine kitap, hikmet ve nübüvvet verilen bir beşere yakışmayacağını söylediği ifade edilmiştir. Bu durum, muharref Yahudi ve Hristiyanlığın, nebileri ve melekleri rab edindiklerine işaret eder. Buna mukâbil, Ehl-i Kitaba ne olursa olsun, sizler müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed'in (s.a.s) sizlere inkârı emretmesi mümkün değildir, denilmiştir. Allah (c.c), nebilere, ilahlık iddiasında bulunarak kendilerine ibadet eden insanlar edinmelerini haram kılmıştır.¹²²⁸

Nesefî (v. 710/1310), Hz. İsa'ya (a.s) ibadet etmeye inanan kimseyi, bu ayetin yalanladığını ifade eder. Adamın birinin Allah (c.c) resûlüne, birbirimize teslim olduğumuz gibi sana teslim olup, sonra sana secde etmeyeceğiz mi? dediğini; Allah (c.c) resûlünün ise, Allah'tan (c.c) başka kimseye secde etmek gerekmediğini, sadece nebilerinize saygı gösterip hak ehli olarak tanımalarını söylediği nakledilmiştir.¹²²⁹

Necran Hristiyanları ve Yahudilerin Ahbârları, Hz. Muhammed'in (s.a.s) yanında toplandıklarında Allah'ın (c.c) resûlü onları İslam'a davet etti. Onlara Ya Muhammed! Sen bizden Hristiyanların İsa'ya ibadet ettikleri gibi sana ibadet etmemizi mi istiyorsun dediler. Hz. Muhammed (s.a.s) Allah (c.c) korusun, dedi ve Allah (c.c), *“Allah'ın kendisine kitabı, hikmeti, nübüvveti verdiği hiçbir insanın ‘Allah'ı bırakıp bana kullar olun’ demesi düşünülemez, Fakat okuyup, öğretmekte olduğunuz kitap uyarınca, rabbânîler (Allah'ın istediği önder ve dindar kullar) olun. O'nun size ‘Melekleri ve nebileri ilahlar edin’in’ şeklinde emretmesi de düşünülemez.*

¹²²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 415.

¹²²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 415.

¹²²⁸ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 122-124.

¹²²⁹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 268.

*Siz müslüman olduktan sonra o size hiç inkârı emreder mi?*¹²³⁰ ayetini indirmiştir.¹²³¹

Hiz. İsa (a.s) İsrâiloğullarını “İsa Allah’ın oğludur” sözünü, “*Ey İsrâiloğulları! Benim ve sizin rabbiniz olan Allah’a ibadet edin*”¹²³²; “*Şüphesiz Allah benim ve sizin rabbinizdir*”¹²³³; “*Ben bana kitap veren Allah’ın kuluyum*”¹²³⁴ ifadeleriyle yalanlamış; ulûhiyyetin sadece Allah’a (c.c) has olduğunu açıklamıştır. Ayetin devamında İsrâiloğulları kastedilerek, “*Kim Allah’a şirk koşarsa Allah ona cenneti haram kılmıştır. Onun sığınağı ateştir.*”¹²³⁵ sözleriyle ibadetin sadece Allah’a (c.c) yapılacağı beyan edilmiştir.¹²³⁶ Hiz. İsa (a.s), Allah’a (c.c) kul olma hususunda kendisiyle İsrâiloğulları arasında fark olmadığını söylemiştir. Hiz. İsa (a.s), cennetin muvahhidlerin yurdu olduğu; müşriklere haram kılındığı ifadeleriyle, ibadette Allah’a (c.c) ortak koşan kimselere, itiraz etmiştir.¹²³⁷

Râzî (v. 606/1210), Hristiyanların Ya’kubiyye kolunun Allah’ın (c.c) Hiz. İsa’ya (a.s) hulûl ettiğini, İsa’nın zatında birleştiğini, Hiz. Meryem’in ilah doğurduğunu, iddia etmesine¹²³⁸ karşın, Hiz. İsa’nın (a.s) onların bu inancına *Ey İsrâiloğulları! Benim ve sizin rabbiniz olan Allah’a (c.c) ibadet edin* diyerek itiraz ettiğini ifade etmiştir. Ayetin devamında Allah’a (c.c) şirk koşanlara va’d ve tehdidin en büyük çeşidi olan cennetin haram kılındığı zikredilmiştir.¹²³⁹

Ayetteki, “*Kim Allah’a şirk koşarsa cennet ona haram kılınmıştır*”¹²⁴⁰ sözünü, Hiz. İsa’nın (a.s) İsrâiloğullarına söylediği nakledilmiştir.¹²⁴¹ Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), baba, oğul, rûhu’l- kudüs i’tikadını ihtivâ eden Hristiyanların Hiz. İsa’nın (a.s) Allah’ın oğlu olduğu iddialarını, “*Ben ancak onlara senin bana*

¹²³⁰ Âl-i İmrân 3/ 79-80.

¹²³¹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 285.

¹²³² Meryem 19/36.

¹²³³ Âl-i İmrân 3/51.

¹²³⁴ Meryem 19/30.

¹²³⁵ Mâide 5/72.

¹²³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 562; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, III, 157.

¹²³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 663.

¹²³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, III, 157. (İbn Kesîr, Hristiyan kırallarının ve Nastûrilerin de Allah’ın İsa’ya hulûl ettiği inancına sahip olduğunu ifade etmiştir.)

¹²³⁹ Râzî, *Me’âtihi’l-Ğayb*, XII, 408.

¹²⁴⁰ Mâide 5/72.

¹²⁴¹ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, VI, 249.

emrettiğin benim ve sizin rabbiniz olan Allah'a ibadet edin, dedim"¹²⁴² ayetini delil göstererek reddedip, Hz. İsa'nın (a.s) dininin halis tevhid üzerine bina edilmiş bütün peygamberlere gönderilen Allah'ın (c.c) dini olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴³

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Yûsuf'un (a.s) zindandaki iki arkadaşını, sadece Allah'a (c.c) ibadeti tavsiye eden İslam'a davet ettiğinden bahsetmektedir: “ *Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi? Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizin ve atalarınızın taktığı bir takım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.*”¹²⁴⁴

Tevhid konusunda hüküm koyma, Allah'a (c.c) aittir, Allah (c.c), kendisinden başkasına ibadet etmeden, Allah'ı (c.c) bir ve tek kabul etme hükmünü koymuştur.¹²⁴⁵

Ulûhiyyetin ve ibadetin başka şeylere değil; sadece Allah'a (c.c) has kılındığı; bu dinin başka ortaklar olmadan Allah'a (c.c) samimiyet üzerine tesis edildiği; eğrilik olmayan, ibadeti Allah'a (c.c) has kılan dosdoğru din olduğu ifade edilmiştir.¹²⁴⁶ Onların, “*Biz onlara Allah'a bizi yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.*”¹²⁴⁷ “*Onlar bizim Allah katında şefaathilerimizdir.*”¹²⁴⁸ demelerine mukâbil bu ayette ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ibadette hüküm sadece Allah'a (c.c) aittir; bu konuda Allah (c.c) kimseye yetki vermemiştir; yaratıklar hakkında hüküm Allah'a (c.c) aittir; sadece Allah'a (c.c) ibadet emredildi, denilmiştir. Sadece Allah'a (c.c) ibadet ve onu bir kabul etme dosdoğru dindir. Allah'a (c.c) ortak koşmayı ihtivâ eden inanç sistemi, bir bürhân üzerine tesis edilmediği için din olarak kabul edilmemiştir.¹²⁴⁹

¹²⁴² Mâide 5/117.

¹²⁴³ Reşid Rızâ, *Menâr*, VI, 400.

¹²⁴⁴ Yûsuf 12/39-40.

¹²⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, II, 334.

¹²⁴⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XVI, 106.

¹²⁴⁷ Zümer 39/3.

¹²⁴⁸ Yûnus 10/18.

¹²⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 241-242.

Yûsuf 12/39-40. ayetlerde, Hz. Yûsuf (a.s), tevhîde davet ettiği zindan arkadaşlarına, hükmün, tasarrufun, irade ve mülkün Allah'a (c.c) ait olduğuna dair tavsiyelerde bulunmuştur. Allah'ın (c.c), kullarına kendisinden başkasına ibadet etmemelerini emrettiğini, onlara tebliğ etmiştir. Allah'ın (c.c) birliğine imanı ihtivâ eden bu dinin de dosdoğru din olduğunu söylemiştir.¹²⁵⁰

Taberî (v. 310/923), “*Andolsun biz her ümmet’e ‘Allah’a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun’ diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler....*”¹²⁵¹ ayetin tefsirinde, Allah'ın (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s) ümmetine hitaben, sizlere sadece Allah'a (c.c) ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, itaati ve ibadeti Allah'a (c.c) has kılın, şeytandan uzak durun diyen bir elçi gönderdiğimiz gibi, sizden öncekilere de elçi gönderdik, dediğini zikretmiştir. Kendileri hidayete erdirilen ümmetlerin, elçileri tasdik edip, onların getirdiklerini kabul ettikleri, Allah'a (c.c) iman edip ona itaatle amel ettikleri, azaptan kurtulup kurtuluşa erdikleri ifade edilmiştir. Kendilerine resûl gönderilen diğer ümmetler, Allah'ı (c.c) inkâr edip resûllerini yalanladılar; Tâğût'a ittibâ ettiler, hak yoldan saptırılmayı hak ettiklerinden dolayı, Allah (c.c), mücrim kavimlerin hakettiği bir musibet olan azabı, onların üzerine indirdi.¹²⁵²

İbn Abbâs, Allah'ı (c.c) bir kabul edin, şeytan, kâhin ve putlara ibadet etmeyi terk edin anlamında tefsir etmiştir.¹²⁵³

Gönderilen bütün nebilerin; kavimlerini, Allah'ın (c.c) birliğine inanmaya, ibadeti ona has kılmaya, onun dışındaki putlara ibadeti nehyetmeye, davet ettikleri, “*Ey Kavmim! Allah'a ibadet edin, sizler için ondan başka ilah yoktur*”¹²⁵⁴ ayetiyle beyan edilmiştir. Mâtürîdî, “Tâğût'tan uzak durun” sözüyle “Sizler için Allah'tan başka ilah yoktur” kavlinin bir olduğunu ve aynı manayı kastedtiğini ifade etmiştir. “Tâğût”un; Allah'tan (c.c) başka kendisine ibadet edilen her nesne olduğu açıklanmıştır. Hasan el-Basrî'nin, Allah'tan (c.c) başkasına ibadet eden kimse

¹²⁵⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 390.

¹²⁵¹ Nahl 16/36.

¹²⁵² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVII, 201.

¹²⁵³ Firûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 224.

¹²⁵⁴ Bkz. A'râf 7/59, 65, 73;Hûd 11/84.

şeytanın emriyle ibadet ettiği için Tâğût'un şeytan olduğunu söylediği nakledilmiştir.¹²⁵⁵

Kurtubî (671/1273) “وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ” ifadesine, Allah'tan (c.c) başka şeytan, kâhin, put ve dalalete davet edilen her şeyin terk edilmesi anlamını vermiştir.¹²⁵⁶

Kur'an'da mevcut “ *Hiçbir nebi göndermedik ki ona benden başka ilah yoktur, bana ibadet edin diye vahyetmiş olmayalım* ”¹²⁵⁷ ayeti, Allah'ın (c.c) bütün nebilere, sadece kendisine ibadet etmeleri için gönderdiğine işaret etmektedir. Abdullah b. Amr, Hz. Nûh'dan (a.s) önce Hz. İdris'in (a.s), kavmine, “Allah'tan başka ilah yoktur” inancını emretmek için gönderildiğini nakletmiştir.¹²⁵⁸

Mâtürîdî (v. 333/944), önceden Allah'ın (c.c) “Allah'tan başka ilah yoktur, bana ibadet edin” sözünü zikretmeyen hiçbir nebi gelmemiştir, ulûhiyette beni bir kabul edin, benden başkasına ilâh muamelesi yapmayın, ulûhiyetime benden başkasını ortak koşmayın, ibadeti benden başkasına yapmayın, sadece bana yapın, şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁵⁹

Kurtubî (v. 671/1273), Allah'ın (c.c) bütün nebilere “Allah'tan başka ilah yoktur.” dediğini; Allah'ın (c.c) ortağı olmadığına aklî delillerin şahit olduğunu; bu tevhid ifadesinin nebilere tamamından nakledildiğini; buna binâen, bu delillerin hem akledilmiş hem de nakledilmiş olduğunu zikretmiştir.¹²⁶⁰

Zuhaylî'ye göre, nübüvvet müessesesi, tevhîd akîdesinde ittifak etmiştir. Kur'an ve geçmişteki bütün ilâhî kitaplar, şirki reddedip; Allah'ın (c.c) birliği prensibinde ittifak etmişlerdir.¹²⁶¹ Bakara 2/125. ayetin tefsirinde, Allah (c.c), Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmail'e (a.s), ibadette, yarattıklarından hiçbir şeyi, kendisine ortak koşmamasını emretmiştir. Kâbe'yi tavafın, Allah'a (c.c) has bir ibadet olmasına

¹²⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 502.

¹²⁵⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, X, 103.

¹²⁵⁷ Enbiyâ 21/25.

¹²⁵⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, I, 307.

¹²⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 337.

¹²⁶⁰ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, XI, 280.

¹²⁶¹ Zuhaylî, *el-Vasît*, II, 1574.

binâen, beytin putlardan, şirkten temizlenmesi, sadece Allah'a (c.c) ibadet edenler için saf ve temiz kılınması emredilmiştir.¹²⁶²

Bütün bunlar, nebilerin tamamının ulûhiyyette şirkî iptal ettiklerini göstermektedir.

5. Şeriat Farklılığı

Kur'ân-ı Kerîm'de “الدين”¹²⁶³ kelimesi, marife (bilinen, tanınan) olarak zikredilmiştir. Cem'i (çoğul) olan “ادين” kavramı, Kur'ân'da bulunmamaktadır. Din “الدين” kavramı, Allah'a (c.c) atfedilmiş, İslam kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. İslam, Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbiîlik gibi özel bir dinin adı olmayıp; bütün peygamberler tarafından bilinen, tebliğ edilen ortak bir dinin adıdır. Hz. Nûh (a.s) kavmine, “*Ben müslüman olmakla emrolundum.*”¹²⁶⁴; Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil (a.s), “*Rabbimiz bizleri müslüman (sana teslim olmuş) eyle.*”¹²⁶⁵ demiştir. Hz. Yakub (a.s) evlatlarına, “*Ancak müslüman olarak ölü.*”¹²⁶⁶ diye vasiyet etmiştir. Hz. Yakub'un (a.s) oğulları babalarına, “*Biz senin ataların İbrâhim, İsmâil ve İshâk'ın ilahı olan tek bir ilaha (Allah'a) ibadet ederiz. Biz ona teslim olanlarız*”¹²⁶⁷ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Yûsuf (a.s), “*Canımı müslüman olarak al ve beni iyi kullarına dahil eyle.*”¹²⁶⁸ diye dua etmiştir. Hz. Mûsâ (a.s) kavmine, “*Ey Kavmim! Eğer Allah'a iman etmişseniz ve müslüman da olmuşsanız ona tevekkül ediniz.*”¹²⁶⁹ diye hitap etmiştir. Firavun'un kızıldenizinde boğulurken, “*Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına iman ettim. Ben de müslümanlardanım dedi.*”¹²⁷⁰ demesi, İslâm'ın o dönemde bilindiğine ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) İsrâiloğullarına tebliğ ettiği dinin İslâm olduğuna ve İsrâiloğullarının müslüman olduğuna işaret etmektedir. Havariler, Hz. İsa'ya (a.s) “*Biz Allah'a inandık. Bizim müslüman olduğumuza şahit ol.*”¹²⁷¹ demişlerdir. Hatta Ehl-i Kitaptan bir grup, Kur'ân'ı dinlediklerinde, “*Biz Kur'ân'a iman ettik. Şüphesiz o rabbimizden gelen bir*

¹²⁶² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XVII, 194, Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418.

¹²⁶³ Âl-i İmrân 3/19.

¹²⁶⁴ Yûnus 10/72.

¹²⁶⁵ Bakara 2/128.

¹²⁶⁶ Bakara 2/132.

¹²⁶⁷ Bakara 2/133.

¹²⁶⁸ Yûsuf 12/101.

¹²⁶⁹ Yûnus 10/ 84.

¹²⁷⁰ Yûnus 10/90.

¹²⁷¹ Âl-i İmrân 3/52.

gerçektir. *Ondan önce de biz müslümandık.*¹²⁷² ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca, Kur’ân-ı Kerîm, Tevrât’ta yazılı olan Ahbâr ve Ruhbânların teslimiyetinden bahsetmiştir: “*Müslüman olmuş (teslim olmuş) Ahbârlar ve Ruhbânlar, ona göre (Tevrât) Yahudilere hüküm verirlerdi.*”¹²⁷³ Firavun’un büyücüleri Hz. Mûsâ’ya (a.s) inandıklarında, “*Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak canımızı al.*”¹²⁷⁴ diye niyazda bulunmuşlardır.

Sebe melikesi Belkis ise, “*Artık Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim olup müslüman oldum.*”¹²⁷⁵ sözleriyle iman etmiştir. Salih olarak vasıflandırılmış, adı belirtilmemiş bir kulun “*Soyumdan gelecek olanların iyi olmalarını nasip eyle. Tevbe ederek sana yöneldim. Ben müslümanlardayım*”¹²⁷⁶ diye dua ettiği belirtilmiştir.

Kısacası, İslam kavramı, tarihin en eski asırlarından, Hz. Muhammed’in (a.s) nübüvvet asrına kadar, bütün peygamberlerin ve ona tâbî olanların dillerinde dolaşan genel bir kavramdır. Sonra Kur’ân, bütün bu hükümleri bir araya getirerek tek bir hüküm halinde Hz. Peygamber’in ümmetine yöneltmiştir. İslam’ın yeni bir din olmadığı ve onun kendilerinden önceki peygamberlerin de dini olduğu açıklanmıştır.¹²⁷⁷ Bu açıklamaya şu ayet şâhit gösterilmiştir: “*‘Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin’ diye Allah’ın Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğimizi, size dinde şeriat kılmıştır.*”¹²⁷⁸ Peygamberimiz, bunu şu şekilde özetlemiştir: “*Bütün peygamberler, birbirlerinin babadan kardeşleridir. Anaları farklıdır. Peygamberlerin dini de birdir.*”¹²⁷⁹

İslam, asıl manası itibariyle, vahyedilen emir ve yasaklarda Allah’a (c.c) teslim olmaktır. Maddî, manevî ve kalbî olarak Allah’a (c.c) teslim olan kimse, müslüman olarak vasıflandırılmıştır. Peygamberler de Allah’a (c.c) en çok teslim

¹²⁷² Kasas 28/53.

¹²⁷³ Mâide 5/44.

¹²⁷⁴ A’râf 7/126.

¹²⁷⁵ Neml 27/44.

¹²⁷⁶ Ahkâf 46/15.

¹²⁷⁷ Abdullah Draz, “İslam’ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla İlişkisi”, Terc. İdris ŞENGÜL, S. 3, *DİD.*, Temmuz- Ağustos-Eylül, Ankara: 1994, XXX, 59.

¹²⁷⁸ Şûrâ 42/13.

¹²⁷⁹ Buhârî, *Enbiyâ*, 48, 3442, 3443: İbn Hanbel, *Müsned*, XV, 153, 398; Hâkim Müstedrek’te bu hadisin Buhari ve Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmiştir. Hâkim, *Müstedrek*, II, 648, H. No: 4153.

olan kimseler olması nedeniyle, ilk müslümanlar olarak vasıflandırılmıştır: “(Ey Muhammed!) de ki: “Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, eşi ortağı olmayan Allah içindir. Bana böyle emredildi. Ben Müslümanların ilkiyim.”¹²⁸⁰; “Allahım! Sen her türlü noksanlıklardan uzaksın. Tevbe ederek sana yöneldim. Ben mü’minlerin (Müslümanların) ilkiyim.”¹²⁸¹ Allah’a (c.c) teslim olmaksızın, onun hükmüne boyun eğmeksizin İslam’ın varlığı söz konusu olamaz. Bu husus şöyle anlatılmıştır: “Hayır, rabbın hakkı için, onlar aralarında çıkan çatışmalarında seni hakem tutmadıkça ve sonra hiçbir iç burukluğu hissetmeksizin vereceğin hükümlere kesinlikle teslim olmadıkça mü’min olamazlar.”¹²⁸²

Kur’ân, peygamberlerin ve takipçilerinin hayatını, adeta tek bir ipe dizerek, dini bir, aynı ilâha inanan tek bir ümmet olarak peşpeşe anlatmıştır. Peygamberler ve ümmetleriyle ilgili kıssaların sonundaki ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: “Gerçekten bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin rabbinizim. O halde bana ibadet edin.”¹²⁸³ İslam, ilk insan ve peygamber olan Hz. Adem’le (a.s) başlayan, hâtemülenbiyâ ile kemâle eren kadim bir dindir.

Dinin birliği anlatıldıktan sonra, şeriat farklılığının tetkik edilmesi gereklidir. Râğıp’a (v. 502/1108) göre, şeriatin ihtivâ ettiği hükümler altıdır. Bunlar itikat, ibadet, muâmelât, müştehiyât, zâcirât ve ahlâkî âdablar’dır. İtikâtın esasları beştir. Yaratıcının sıfatlarıyla isbâtı, Allah (c.c) ile kulları arasında elçiler olan meleklerin isbâtı, kitaplar, resûller ve meaddir (Ahiret). Allah’ın (c.c) şu ayeti bunu ihtivâ eder: “Kim Allah’ı, melekleri, kitapları, resûlleri, ahiret gününü inkar ederse....”¹²⁸⁴

İbadetler sekiz tanedir. Namaz, zekât oruç, hac, cihat, itikâf, kurbân ve keffârettir. Müştehiyât dörttür. Yiyecekler, içecekler, nikâh akitleri ve elbiselerdir.

Muâmelât dörttür. Satış ve kiralama gibi muâvadât (takas usûlü alış –veriş), Da’vâ (dava, hak iddiası), beyyinât (karşılıklı delillendirme) gibi muhâsamât ve âriye (iade edilmek üzere verilen emanet), vedâi’ (teminât, depozito) gibi emânetler, vasiyet ve miras gibi terekelerdir. Mezâcir (zararı defetme) beştir. Bunlar, Kısas ve

¹²⁸⁰ En’âm 6/162.

¹²⁸¹ A’râf 7/143.

¹²⁸² Nisâ 4/65.

¹²⁸³ Enbiyâ 21/92.

¹²⁸⁴ Nisâ 4/136.

diyet gibi canları korumak için ruhların geçip gitmesini, ölmesini engellemeye ilişkin cezalar; iftira ve zinâ haddi gibi namus ve şerefi korumaya yönelik yasaklama, nesebi korumak için recm ve celde (sopa)'dir. El ve ayağı kesmek ve çapraz kesmek gibi malları korumak, mürtedi ve asiye öldürmek gibi İslam topraklarını korumaktır.

Ahlâkî âdablar yedidir. İlim, hilm, cömertlik, iffet, cesaret, vefâ ve tavâzû gibi kendine has olan şeylerle ahlâkî ıslah etmektir. Muâşerâta ise, toplumsal ilişkiye dayalı kendine has kılınan hususlar vardır. Bunlar ana-babaya iyilik, sıla-i rahim, komşuyu koruma, haklara riâyet, fakir ehlini gözetme, mazluma yardım, kederlilerin imdadına yetişmektir.¹²⁸⁵

Katâde, her bir nebinin, tevhidle gönderilmiş olduğunu, şariatlerinin Tevrât, İncil ve Kur'ân'da farklı olduğunu, bu şariatlerin tamamının tevhid ve samimiyet üzerine tesis edildiğini ifade etmiştir. Kurtubî (v. 671/1273), tevhidle alakalı hususlarda şariatlerin ihtilaf etmediği, emir ve nehiylerde şariatlerin muhtelif olduğu görüşündedir. Suyûtî (v. 911/1505) ise, haram ve helal hususunda, Tevrât'ın şeriatini, İncil'in şeriatini ve Kur'ân'ın şeriatinin farklı olduğu kanaatindedir.¹²⁸⁶

Abdurrezzâk (v. 211/826-827), “ Biz her bir ümmet için bir şariat ve yol kıldık.”¹²⁸⁷ ayetinin, dinin birliğine, şariatlerin farklılığına işaret ettiğine dair görüşü nakletmiştir.¹²⁸⁸ Şûrâ 42/13. ayeti tefsir eden Kurtubî, din ve şeriatin sınırlarına dikkat çekmektedir. Ona göre, ilk şeriatin ve bunun içinde bazı hükümlerin uygulama yetkisinin kendisine verildiği Hz. Nûh'tan (a.s) beri gönderilen bütün peygamberler, Allah'ın (c.c) önceki peygamberlere indirdiği şeriatini pekiştirip uygulamışlardır. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) ile birlikte, Allah (c.c) şeriatini kemâle erdirmiştir. Abdurrezzâk, Allah'ın (c.c) Hz. Peygamber'e, Hz. Nûh'a (a.s) gönderdiği dinin aynısını gönderdiğini; dinden maksadın ise, şeriatin ihtilaf etmediği usûl (inanç ve ibadet ve ahlâk bütünlüğü) olduğunu belirtmektedir. Şeriatin kapsamına dâhil olan bu usûl içerisinde, Allah'ın (c.c) birliğine inanmak ve ona itaat, peygamberlere, kitaplara, ahiret gününe iman etmek ve bir kişinin müslüman olarak yapması gereken diğer şeyleri yapması, namaz, zekât, oruç ve hac ibadetlerini yerine

¹²⁸⁵ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 27-28.

¹²⁸⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XI, 280; Bkz. Süyûtî, *Dürü'l Mensûr*, V, 624.

¹²⁸⁷ Mâide 5/48.

¹²⁸⁸ Abdurrezzâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, II, 22.

getirmek, Allah'a (c.c) salih amellerle yaklaşmak, dosdoğru olmak, ahde vefa göstermek, emaneti yerine teslim etmek, sıla-i rahimde bulunmak, Allah'ı (c.c) inkâr etmeme, haksız yere adam öldürmeme, zinâ ve zarar vermenin haramlığı gibi hususlar yer almaktadır. Bu hususların tek din ve şeriat olarak teşrî kılındığı ifade edilmektedir. Peygamberlerin sayıları farklı olsa da getirdikleri şeriatlerin söz konusu olan hükümlerinde herhangi bir ayrılık söz konusu değildir. Bununla birlikte ümmetler hakkında hikmet ve maslahatın gerektirdiği şekilde, Allah'ın (c.c) muradına uygun olarak yukarıda zikredilenlerin dışında kalan hususlarda, şeriatler arası bir takım farklılıkların mevcut olduğu dile getirilmektedir.¹²⁸⁹

Şeriat farklılığını gerektiren hususları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Ümmetlerin Kusurları ve Tabiatlarının Farklılığı

Milletlerin kusurları, nesep, algı, örf ve adet farklılıklarına ve tabiatlarına bağlı olarak vesileler ve vasıtalar da farklıdır. Nebilere gelen vahiy farklılığının temel sebepleri, gönderildiği kavimlerin kusurlarının ve tabiatlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bütün nebilerin tebliğ ettiği ilâhî vahiylerin temel esasını, Allah'ın (c.c) birliğine iman olan tevhîd akîdesi oluşturmaktadır. İnsanları doğru yola iletme, güzel ahlâka teşvik, kötü ahlâktan sakındırma gibi diğer esaslar tevhîd akîdesi üzerine inşa edilmiştir. Doğru yol, güzel ahlâkın ve sakındırılan kötü ahlâkın prensipleri bütün nebilerde bir olmakla beraber, her bir nebinin kavminin yukarıda zikredilen kusurları, ihtiyaçları ve problemleri farklıydı. Her bir nebi doğru yola iletme, güzel ahlâka teşvik, kötü ahlâktan sakındırma hususunda kendi kavminin problemlerini çözecek vahiy almış, o problemlere yönelik tebliğ ve tebyîn (açıklayıp izah etme) vazifesini yerine getirmiştir.

Hz Şuayb (a.s), ölçü ve tartıda hile yapan kavmine, bu hile ve aldatmaların terk edilmesini ihtivâ eden ilâhî vahyi tebliğ etmiştir: “ *Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'i peygamber gönderdik. O şöyle dedi; 'Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içerisinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey Kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını*

¹²⁸⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVIII, 451-453.

(mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”¹²⁹⁰

Hz Lût (a.s), cinsel sapıklık içerisinde olan kavmini bu kusurlardan uzak tutmak için kendisine indirilen ilâhî vahyi tebliğ etmiştir: “Lût’u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: ‘Sizden önce alemlerden hiç kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz?’ Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.”¹²⁹¹

Hz. Yûsuf (a.s), ittibâ ettiği nebi atalarının¹²⁹² aldığı vahye ilave olarak rüya tabiri¹²⁹³ ve içinde bulunduğu toplumun sorunlarına bağlı olarak iktisâdî hususlarda vahiy almıştır: “Yûsuf, beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili kişiyim, dedi.”¹²⁹⁴ Hz. Yûsuf (a.s), kendisine nübüvvet verilmeden önce, dinin usûlünde (aslında) atalarının dinine ittibâ etmiş; kendisine atalarına vahyedilenden ilave ve ziyade iktisâdî ve rüya tabiri gibi ilâhî mesajlar indirilmiştir. Hz. Yûsuf’a (a.s) atalarına vahyedilenin misli de gönderilmiştir. Hz. Yûsuf’a (a.s) mislinin verildiğine şu ayet delil gösterilmiştir¹²⁹⁵: “ ‘Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin’ diye Allah’ın Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğimizi, size dinde şeriat kılmıştır.”¹²⁹⁶

Kur’ân-ı Kerîm, fâiz almaları ve insanların mallarını batıl yolla yemeleri sebebiyle, Yahudilere, kendilerinden önce ve sonraki nebilerin şeriatinde helal olan bazı temiz ve hoş şeylerin, yasaklandığını haber vermiştir. Faiz almaları ve insanların mallarını haksızca yemeleri gibi kusurları sebebiyle bütün peygamberlerin şeriatinde helal olan temiz şeyler, onlara haram kılınmıştır. Bu yasaklama, “Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde fâiz almaları, insanların mallarını haksız yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyi, onlara haram

¹²⁹⁰ Hûd 11/84-85.

¹²⁹¹ A’raf 7/80-81.

¹²⁹² Yûsuf 12/38.

¹²⁹³ Yûsuf 12/46-50.

¹²⁹⁴ Yûsuf 12/55.

¹²⁹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XII, 273.

¹²⁹⁶ Şûrâ 42/13.

kıldık..."¹²⁹⁷ ayetinde açıklanmıştır. Peygamberlerin dininde mevcut şeriat farklılığı, bu şekilde de teşekkül etmiştir.

Sonuç olarak önceki nebi ve elçilerin doğru yola iletme, güzel ahlâka teşvik, kötü ahlâktan sakındırma hususunda kendi kavimlerin sorunlarının tamamı, Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde veya ondan sonraki asırlarda, bütün insanlığın sorunu olması sebebiyle bu vahiyler, Kur'ân'ı Kerîm'de cem edilip bir araya getirilmiştir. Kavimlerin tabiat ve kusur farklılığına dayalı ilahi vahiy, Kur'ân'ı Kerîm'de tekrar inşa edilmiştir. Diğer nebileri, nübüvvetle vazifelendiren, sahife ve kitap indiren Yüce Allah, dinin birliğini bu şekilde yeniden inşa etmiştir.¹²⁹⁸

Risâlet (davet, çağrı), genel esaslarda birdir. O da tevhidir. Tedâvî edilen fûrûu da ve çözülmesi öncelikli olan müşkillerde her peygamberin kendine mahsus şeriat farklılıkları vardır. Diğer ifadeyle, gaye bir; vesîle muhtelifdir. Gaye birdir; gayeye giden vesîleler farklıdır.

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), menar tefsirinde, bu konuda kendine has üslupla farklı bir temsille izahta bulunmuştur. Resûllerin çok sayıda olması bir devlet ya da cumhuriyete benzer. Devlet ya da cumhuriyetin genel bir kanunla hükmeden bir reisi vardır. Reisin vilayetlere hükmeden temsilcileri vardır. Her bir vilayet kanun ve hüküm noktasında diğer vilayetlerle genel hususları uygular. Bölgelerin tabiatlarında mevcut olan farklılıklarından dolayı kendilerine mahsus farklı esaslar uygularlar. Süveyş, Kızıldeniz ve Yeni vadi valilikleri devletin genel kanunlarına tâbî olmakla beraber, kendilerine mahsus şeriatleri vardır. Fakat bu valilikler devletin genel yasalarını uygulamada, devlet reisine itaatte diğer valiliklerle beraber hareket ederler. Peygamberler de böyledir. Onları nübüvvetle görevlendiren ilah tek bir ilahtır ve ortağı yoktur. Onların kendisiyle gönderildiği davetin ruh ve hedefi tektir. Ahlâkî terbiye için bir peygamberin diğerine, bir topluluğun diğerine göre vesileleri farklıdır.¹²⁹⁹

¹²⁹⁷ Nisâ 4/160-161.

¹²⁹⁸ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VIII, 2770-2774.

¹²⁹⁹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VIII, 2771.

b. Zaman ve Mekân Farklılığı

1. Muvakkat Hükümler

Bu hükümler, uzun veya kısa süreli olan, belirli bir zaman dilimi için teşri edilen hükümlerdir. Bu süre sona erince bu tür hükümler de yürürlükten kalkar. Ancak bir sonraki şeriat bu hükümlerin yerine yeni ortaya çıkan şartlara, ortama daha uygun olan hükmü getirir. Bu keyfiyeti Allah (c.c) daha iyi bilir. Bu te'vil, şu ayetle açıklanmıştır: “ *Bir ayeti nesheder veya unutturursak, ondan daha iyisini ya da onun benzerinin getiririz.*”¹³⁰⁰

Abdullah Draz (v. 1377/1958), sonra gelen ilâhî kitabın önce gelen ilâhî kitaplarda bazı şeyleri haram ya da helal kılması, zaman ve şartlara göre belirli süre için olmuştur. Şartlar değişip, belirli süre geçince hükümler de değişmiştir der ve bu hususta şöyle bir temsilde bulunur. Bu üç doktor örneğine benzer. Bu üç doktordan biri, çocuğa hayatının ilk dönemlerinde sadece anne sütüyle beslenmesini söyler. Diğer doktor, çocuğa daha sonraki merhalesi için yumuşak nişastalı ve hafif yiyecekleri tavsiye eder. Bir diğer doktor ise, çocuğun üçüncü merhalesinde ona tam ve kuvvetli gıdalarla beslenmesine müsâde eder. Burada doktorlardan her birinin, tedavi için arzedilen konuda, tam bir başarı içinde bulunduğu hakkında arkadaşları için zımnî bir tasdik olduğunda şüphe yoktur.¹³⁰¹ Hz. İsa (a.s) bir taraftan Tevrât'ı tasdik ettiğini¹³⁰² ifade ederken; zamanın ve şartların değişmesine bağlı olarak muvakkat hükümleri değiştirmiştir: “*Benden önce gelen Tevrâtı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderildim ve rabbiniz tarafından size bir mucize getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.*”¹³⁰³ Aynı şekilde, Kur'ân'da, Hz. Muhammed (s.a.s), insanlara bütün temiz yiyecekleri helal; bütün pis şeyleri haram kılmak ve üzerlerindeki ağır sorumlulukları, yükümlü buldukları güç emir ve yasakları onlardan kaldırmak için geldiğini söylemiştir. O, İncil ve Tevrât'ta bazı hükümleri değiştirerek gelmiştir: “*Onlar yanlarındaki Tevrât'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar.*

¹³⁰⁰ Bakara 2/106.

¹³⁰¹ Draz, a.g.m., s.61.

¹³⁰² Saff 61/6.

¹³⁰³ Âl-i İmrân 3/50.

Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.,... ”¹³⁰⁴

Râğıp (v. 502/1108), İsrâ suresinin 17/23-28. ayetlerin tefsirinde, neshin dinin fûrûunda sahih olduğunu ifade edip; İbadet, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) durumları, şekilleri, yerleri, zamanları, adetleri, fûrûattan olduğundan her kavmin maslahatı gereği, Allah’ın (c.c) bildirdiğine göre neshe maruz kalması mümkün ve sahihtir, demiştir. Râğıp dinin fûrûunda şeriat farklılığının ve neshin sahih olduğuna, “Sizden her biriniz için bir yol, bir şeriat kıldık.”¹³⁰⁵ ayetini delil göstermiştir. ¹³⁰⁶

2. Sâbit Hükümler

Geçerliliği dâimî, sürekli, zaman, mekân ve şartlara bağlı olmayan hükümler ki, bunlar şartların, zaman ve mekânın değişmesiyle değişmeyen hükümlerdir. Bu hükümlere şöyle temsil getirilebilir. Temizlik, havalandırma, ısıtma konularında sıhhî kurallar vardır. Bunlar farklı yaş gruplarına göre değişmez. Bu konularda çocuk tıbbı, gençlerin tıbbı, yaşlı ve olgunların tıbbı değişmez. Bütün ilâhî şeriatler de aynen bunun gibidir. Hepsi de A’dan Z’ye kadar birbirini doğrulamaktadır. ¹³⁰⁷ İşte bu temsil, dinin birliğini isbat etmede isabetli bir değerlendirme olmuştur.

İnsanlığın mutlu olabilmesi için ilâhî şeriatlerin teşrîinde iki unsur bulunması zorunludur:

1. İnsanlığın şimdiki yaşanan zamanını geçmişe bağlayan devamlılık ve istikrar unsurudur.

2. Şimdiki zamanı, yükselme ve ilerleme için daha iyi ve mükemmel bir geleceğe doğru hazırlayan yenilik unsurudur.

Buna göre; her yeni şeriatin, geçmiş ilâhî şeriatler tarafından atılan sabit temelleri aynen koruduğu, sonra da Allah’ın (c.c) dilediği miktarda eski şeriatlere ilave de bulunduğu görülmektedir. Örneğin Tevrât’ın getirdiği şeriatte, beşeri kanun için gerekli “Adam öldürmeyeceksin”, “Hırsızlık yapmayacaksın”, “Zina etmeyeceksin” gibi benzeri genel hükümlerin yürürlüğe konmasına önem verildiği

¹³⁰⁴ A’râf 7/157.

¹³⁰⁵ Mâide 5/ 48.

¹³⁰⁶ Râğıp, *Tefsîru Râğıb*, I, 30,31.

¹³⁰⁷ Draz, *a.g.m.*, s. 61.

görülmektedir. Bu hükümlerde, hukukun tanzîmi, adalet ve hukukta eşitlik prensibinin uygulanmasının istendiği bâriz özellik olarak görülmektedir.

Tevrât'tan sonra İncil'in gelip bu ahlâkî hükümleri tanınması ve teyid etmesiyle birlikte bir ilerleme kaydederek, yeni tamamlayıcı ilave hükümler getirdiğine şahit olunmaktadır: “ İyilik yaparak insanlara gösteriş yapmayınız. Sana kötülük yapana sen iyilik yap.”¹³⁰⁸

İncil şeriatinde de müsamaha, merhamet, şefkat, cömertlik, iyilik vb. hususlar bariz özellik olarak görülmektedir. Son olarak gelen Kur'ân şeriatinde ise, kendisinden önce gönderilen Tevrât ve İncil'den her ikisinin hükümlerini tanıyarak “Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği emreder...”¹³⁰⁹ gibi benzeri ayetlerle her iki şeriatin hükümleri arasındaki faziletli olanla, daha faziletli olanı ayırarak, onlardan her birinin ahlâkî değerler terazisine göre, derecesini takdir ederek tek bir hüküm halinde ifade etmiştir. Şu ayetler bu gerçeğe örnek teşkil etmektedir: “Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu o zalimleri sevmez.”¹³¹⁰ “Eğer bir topluluğa azap ederseniz, size yapılan azabın misliyle azab edin. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir.”¹³¹¹

Kur'ân şeriatinin, önceki iki şeriate, insanlar arasındaki ilişkilerdeki ahlâk kanununu ihtivâ eden yeni bölümler ilave ettiği görülmektedir. Kur'ân bu yeni hükümlerle de Selâmlaşma, izin isteme, oturup kalkma, konuşma âdâbı vs. gibi konularda Nûr, Hucurât, Mücâdele sûrelerinde belirtildiği üzere yüksek medenî toplumlar için en faziletli bir yaşayış yolunu çizmiştir. Bu husus, ilâhî şeriatlerin seyrinde iyi olan eskiyi muhâfaza unsuru ile daha iyi olan yeniyi alma unsurunu birleştirme örneklerinden birisidir. Bu konuda başka birçok örnekler bulunmaktadır. Peygamberlerin dini, din, ahlak ve toplum siyasetinin teşekkülünde, adeta bir binanın yükselen merhaleleri ve üst üste konulan tuğlaları gibidir. Bu tuğlaların sonuncusunun görevi, binayı tamamlamak ve onda açık kalan yeri kapatmaktır. Bu son tuğla, aynı zamanda binanın temel direklerini tutturucu köşe taşı mesabesinde.

¹³⁰⁸ İncil, Matta, VI/1.

¹³⁰⁹ Nahl 16/90.

¹³¹⁰ Şûrâ 42/40.

¹³¹¹ Nahl 16/126.

Bunu şu ayetler doğrulamaktadır: “ *Hayır, hakkı getirmiş, peygamberleri doğrulamıştı.*”¹³¹² “*Bu gün size dininizi ikmal ettim ve üzerinize olan nimetimi tamamladım.*”¹³¹³ Bu ayet, Kur’ân’ı Kerim’in Hz. Âdem’den (a.s) beri Allah’ın (c.c) ihsan ettiği nimetini tamamlayıp, dini ikmal ettiğini göstermektedir. Bu durumu şu hadis en açıklayıcı bir şekilde izah etmiştir: “*Benim ve benden önceki peygamberlerin misali şuna benzemektedir. Bir adam güzel bir bina yapıp onu süsledikten sonra, binanın köşelerinden birinde bir tuğlayı eksik bırakır. İnsanlar da bu binayı ziyaret ederler ve hayretlerini belirterek “Şu tuğla da koyulsaydı ya!” derler. İşte ben bu tuğlayım ve peygamberlerin sonuncusuyum.*”¹³¹⁴

Peygamberlerin dininin bu şekilde belli bir olgunlaşma süreci içinde insanlığa tebliğ edilmesi, Allah’ın (c.c) inayet eli, kader-i ilâhî tarafından insanlığın tadrîcî bir şekilde, terbiye edilmesi için çizilen hikmetli bir metottur. O kadar ki, Allah’ın (c.c) bu konuda takip ettiği bu metotta, herhangi bir aşırılık, kopukluk, duraklama ve geriye dönüş, çelişki ve aykırılık yoktur. Aksine, aralarında örtüşme, uyuşma, sebat ve istikrarla beraber, gelişme, olgunlaşma, nihayetinde en parlak bir noktaya yükselme, zirveye ulaşma söz konusudur.¹³¹⁵

Râğıp (v. 502/1108), İsrâ suresinin 17/23-38. ayetlerini tefsir ederken, şeriat farklılığı ve neshe dair uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur. Neshin, dinin aslı olan i’tikatta; ibadetler, muâmelât ve mezâcir (zararı defetme), haramlar ve nehiyelerin aslında sahih olmadığını ifade etmiştir. Bu şeriatlerden her hangi bir şeriatin, beden alanına has olan namaz, mal alanına hitap eden zekât, şehveti kontrol eden oruç gibi ibadetten ayrılması mümkün değildir. İbadet, muâmelât ve yasakların aslının nesihle ilişkisi imkânsızdır. Neshin muâmelattan ayrılması, adalete teşvik eder. Kaos ve kargaşayı, başkalarının nefislerini, mallarını ve neseplerini zorla gasbetmeyi meneder. Bu, nasda vârid olan eşyanın aslının tamamında neshin sahih olmadığına delalet eder. Şu ayetler, dinin aslında neshin olmadığına işaret eder: “*Dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin diye, Nuh’a emrettiğini, sana*

¹³¹² Sâffât 37/37.

¹³¹³ Mâide 5/3.

¹³¹⁴ Buhârî, *Menâkıb*, 18.

¹³¹⁵ Draz, *a.g.m.*, s. 62-63.

vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ ve İsâ'ya emrettiğimizi sizlere din kıldı.”¹³¹⁶ “Hâlbuki onlara ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak, ona kulluk etmeleri, namaz kılmaları, zekât vermeleri emredilmişti, işte gerçek, dosdoğru din budur.”¹³¹⁷ Dinin aslından olup neshe maruz kalmayan namaz ve zekât ibadeti, Hz. İsa'ya (a.s) atfedilerek zikredilmiştir. “Rabbim bana hayatta olduğum müddetçe namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti.”¹³¹⁸ Yine “Zekât vermeyen müşriklerin vay haline”¹³¹⁹ ayetiyle, namaz ve zekât ibadetinin neshe maruz kalmayan, dinin aslından olan bir ibadet olduğu ifade edilmiştir. “Her ümmet için ibadet yeri kıldık”¹³²⁰ ayetiyle kıblenin de dinin aslından olup neshedilemeyeceği zikredilmiştir. “Ey iman edenler! Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi sizlere de farz kılınmıştır.”¹³²¹ ayeti oruç ibadetinin; “Tavaaf edenler, (kendini ibadete verip) itikâf edenler, rukû ve secde edenler için beytimi temizleyin.”¹³²² İtikâfın “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. O ikisi Allah'a kurbân sunmuşlardı.”¹³²³ Yahudilere atfen, “Allah bize ateşin yiyeceği bir kurbân getirmediğçe bir elçiye inanmama görevi yükledi.”¹³²⁴ ayetleri kurbân ibadetinin; “Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber bir çok Allah dostu çarpıştı da Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar.”¹³²⁵ ayeti, cihadın dinin aslından olduğuna, neshe dâhil olmadığına işaret etmiştir. Ayrıca, “Tevrât'ta üzerlerine şunu da yazdık. Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralamalarda da birbirine kısas vardır.....”¹³²⁶ ayeti kısasın, “İsrailin kendisine haram kılması hariç bütün yiyecekler İsrâiloğullarına helal idi.”¹³²⁷ “Yahudilerin zulümleri sebebiyle kendilerine helal kılınan temiz yiyecekleri haram kıldı”¹³²⁸ ayetleri temiz yiyecek ve içeceklerin, “Allah'ın insanlardan bazılarıyla, bazılarını def etmesi olmasaydı

---

¹³¹⁶ Şûrâ 42/13.

¹³¹⁷ Beyyine 98/5.

¹³¹⁸ Meryem 19/31.

¹³¹⁹ Fussilet 41/7.

¹³²⁰ Hacc 22/34.

¹³²¹ Bakara 2/183.

¹³²² Bakara 2/125.

¹³²³ Mâide 5/27.

¹³²⁴ Âl-i İmrân 3/183.

¹³²⁵ Âl-i İmrân 3/146.

¹³²⁶ Mâide 5/45

¹³²⁷ Âl-i İmrân 3/93.

¹³²⁸ Nisâ 4/160.

yeryüzünde bozgunculuk olurdu”¹³²⁹ ve “Allah’ın insanlardan bazılarıyla, bazılarını def etmesi olmasaydı, manastırlar kiliseler, havralar ve mescidler- ki oralarda Allahın adı çokça anılır- yıkılır giderdi”¹³³⁰ “Zinaya yaklaşmayın o çok büyük bir kötülüktür.”¹³³¹ ayetleri mezâcirin (zararı defetme) dinin aslından olduğunu, neshedilemeyeceğini ifade etmiştir. “Lokman oğluna şöyle nasihat etti. Yavrum! Allah’a ortak koşma, çünkü ona ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır. Biz insana ana babasıyla ilgili öğütler verdik, Annesi güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır, çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur, bunun için ey insan! Hem bana hem anne babana minnet duymalısın, sonunda dönüş yalnız banadır, eğer Anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa, bu durumda onlara uyma, ama yine de onlara dünyada iyi davran, yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle, dönüşünüz yalnız banadır, o zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim. Yavrum yaptığın iş bir hardal tanesi kadar olsa, bir kayanın içinde saklansa, göklerde veya yerin dibinde bulunsa, yine de Allah onu açığa çıkarır, şüphesiz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, o her şeyden haberdardır. Yavrum namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar kararlılık gerektiren işlerdendir. Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta böbürlenerek yürüme, unutma ki Allah, gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme, çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır.”¹³³² ayetleri edeb ve âdâb hususunda Hz. Lokmân’ın oğluna nasihatlarının, dinin aslından olduğunu ve neshe muhatap olmadığını zikretmiştir.

Bunların tamamını “Arınan ve rabbin adını anıp namaz kılan kimse kurtuluşa erdi. Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret hayatı daha hayırlı ve süreklidir. Bunlar önceki kitaplarda İbrâhim’in ve Mûsâ’nın sahifelerinde vardır.”¹³³³ ayetleri desteklemiştir.

Mezâcir’in (Zararı defetme) Hristiyanlık dâhil her şeriatte olmadığı, bunu Hz. İsâ’nın (a.s), “Sizden biriniz yüzünüzün iki tarafından birine tokat atarsa, (tokat

¹³²⁹ Bakara 2/251.

¹³³⁰ Hacc 22/40.

¹³³¹ İsrâ 17/ 32.

¹³³² Lokmân 31/ 13-19.

¹³³³ A’lâ 87/ 14-19.

atana) hemen öbür yüzünüzü çevirin. İnsanlara bu dini savaşla değil, sözle anlatın”¹³³⁴ sözüyle ifade ettiği; affa teşvik edip kötülüğe karşı kötülük değil, kötülüğe katlanmaya teşvik ettiğini söyleyenlere, mezâcirin savaşla da sözle de olabileceği ve Hristiyanlar için de olması gerektiği söylenmiştir. Hz. İsa (a.s) mesajlarını, duyurularını, ilanlarını mezâcir ile yapabirmiştir.¹³³⁵ “ Biz Meryemoğlu İsa’yı onların (geçmiş peygamberlerin) yolu üzerinde kendisinden önce gelmiş olan Tevrât’ı tasdik edici olarak gönderdik.....”¹³³⁶ ayetine göre Hz. İsa (a.s), Tevrât’ta mevcut olan mezâciri tasdik etmiştir. Buna göre dinin aslından olan mezâcir (zararı defetme) Hz. İsa’ya (a.s) indirilen İncil tarafından neshedilmeyip Hristiyanlıkta da mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Râğıp (v. 502/1108), şeriatlerdeki sabit hükümleri ve muvakkat hükümleri nesih konusuyla irtibatlandırarak, dinin aslından olan hükümleri sabit hükümler; dinin fûrûundan olan hükümlerin muvakkat hükümler olduğuna işaret etmiştir. Buna göre, inanç esaslarını ihtivâ eden başta tevhid olmak üzere itikâdî hükümler, namaz, zekât, oruç, hac, kurban, kible, cihat, kısas, temiz yiyecek ve içecekler, mezâcir (zararı defetme), edep ve âdab, neshe maruz kalmayan dinin aslından olan sabit hükümlerdir.

c . Semâvî Kitaplar’ın Farklılığı

Kur’ân-ı Kerîm’de şeriat farklılığı, en bariz bir şekilde şu ayette zikredilmiştir: “Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, sizleri tek bir ümmet yapardı.”¹³³⁷

Mukâtil (v. 150/767), Müslümanlar ve Ehl-i Kitab’ın her biri için bir şeriat, bir yol kıldığını ifade etmiştir. Bunu kısas, recm ve celde ayetleriyle açıklamıştır. Ona göre, Tevrât ehlinde kasten adam öldürmenin cezasının bedeli kısas olup, kısasın haricinde katilin veya ailesinin, maktûlün ailesine diyet ödeme bedeli ya da maktûlün ailesinin affetme yetkisi yoktur. Evli erkek ve evli kadının zina etmesinin

¹³³⁴ İncil, Matta, V/39;Luka, VI/29.

¹³³⁵ Râğıb, *Tefsîru Râkûb*, I, 30, 31.

¹³³⁶ Mâide 5/46.

¹³³⁷ Mâide 5/48.

cezası, recmdir. İncil şeriatinde kasten adam öldürmede af vardır, kısas¹³³⁸ ve diyet yoktur. İncil ehlinin şeriatinde recm değil; celde denilen dayak vardır. Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatinde kasten adam öldürmenin bedeli, kısas, diyet ve aftır. Zinâ cezasının bedeli ise; zâni evli değilse, dayak; evli ise recmdir.¹³³⁹

Bu ayetin, dinin birliğine, şeriatin farklılığına işaret ettiği zikredilmiştir.¹³⁴⁰ Tivrât, İncil ve Kur'ân'ın şeriatlerinin farklılığı üzerinde durulmuş: Allah (c.c), isyan edenlerden, itaat edenlerin ayırt edilebilmesi için bir imtihan olarak dilediğini dilediği ümmetlere haram; dilediği ümmetlere helal kılmıştır.¹³⁴¹

Râğıp (v. 502/1108), imanın ve İslam'ın aslı olan tevhid; namaz, zekât, oruç, hac ve kurban ibadetinin aslında şeriatler birdir; ibadetlerin fûrûunda, keyfiyet ve kemiyet bakımından muhtelif zamanlara göre, hikmetin ve maslahatın gereği olarak şeriatler farklıdır, demiştir. Kur'ân'da zikredilen, "*Emrimiz ancak tek bir emirdir. Göz kırpması gibidir (anında gerçekleşir)*"¹³⁴² ayetini dinin birliğine; "*O her an yeni bir ilâhî tasarruftadır*"¹³⁴³ ayetini ise, şeriatin farklılığına delil göstermiştir.¹³⁴⁴

Ebû Zehre'ye (v. 1394/1971) göre, ilâhî risâlet içerisindeki bütün birlik, Allah'ın (c.c) birliğine iman ve putlara tapmanın iptaliyle beraber; i'tikat, hesap ve cezanın cereyan ettiği, altından nehirler akan cenneti ve gayb âleminde vârid olan cehennemi kapsayan âhiret gününe imanı ihtivâ etmektedir. Şeriatteki ihtilaflar, emir ve nehiyeler, genel itibariyle haram ve helallerdeki sorumluluklardır. Allah (c.c) bazı kavimlere kalp katılığından dolayı şiddetli; diğerlerine ise, hafif muamele ettiğini, "*Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar ya da kemiklerine karışanlar dışındaki, iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle azgınlıklarından dolayı onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.*"¹³⁴⁵ ayetiyle delillendirmiştir. Bu

¹³³⁸ Hz. İsa'nın Tivrât'ın şeriatına ittiba ettiği ifadesinden hareketle Hz. İsa'nın şeriatinde de kısasın var olduğu düşünülmektedir.

¹³³⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 481.

¹³⁴⁰ Abdurrezzâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, II, 22; Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, I, s. 103.

¹³⁴¹ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, X, 383, 386; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 129.

¹³⁴² Kamer 54/50.

¹³⁴³ Rahmân 55/29.

¹³⁴⁴ Râğıp, *Tefsîru Râğıp*, IV, 371, 372.

¹³⁴⁵ En'âm 6/146.

ayetin muhatabının tamamının, kendilerine önceden kitap indirilen Ehl-i Kitap olduğu nakledilmiştir. Kur'ân şeriatı bu kitapları neshetmiştir.¹³⁴⁶

Dinin akaiddeki metotları, şeriatleri sabit olup, değişikliğe uğramaz; insan fiillerini ilgilendiren hükümlerde, Allah (c.c) her kavme, kendisine uyan hükümler gönderir. Bu sebeple Hz. İsa'nın (a.s) şeriatinde Tevrât tasdik edilmekle beraber *"Benden önceki Tevrâtı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderildim."*¹³⁴⁷ ayetiyle, Tevrât'ta haram kılınan bazı şeylerin helal kılındığı görülmektedir. Hz. İsa (a.s), İsrâiloğullarının bazı işlerine uygun olarak Yahudilere haram kılınan bazı şeyleri helal kılmıştır. Ayrıca İsrâiloğullarını te'dîb edip düzeltmek için onların bazı işleri haram kılınmıştır.¹³⁴⁸ Bu, şu ayetle delillendirilmiştir: *"Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar ya da kemiklerine karışanlar dışındaki, iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle azgınlıklarından dolayı onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz."*¹³⁴⁹

Şûrâ 42/13. ayet, peygamberlerin metot, yol ve şeriatleri arasında farklılığın olmadığına delalet etmektedir. Farklılığın olmadığı şeriat ise, Allah'a (c.c), meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe imanı ihtivâ etmektedir. Buna bağlı olarak, peygamberlerin usûlü'd-dinde ihtilaf etmediği, bunların tamamının Allah (c.c) katından olduğu ileri sürülmüştür. Peygamberlerin aralarında farklılığın hâsıl olduğuna delalet eden ayet, dinin fûrûu ve ibadetlerin dış görünüşüyle alakalı hususları ve kulların diledikleri şekilde her vakitte Allah'a (c.c) ibadet etmesini ihtivâ etmektedir. Ayetleri birleştirmenin yolu budur; Allah (c.c) kitabının esrarını en iyi bilendir. Buradan anlaşılacak şey, Beğavî'nin ifade ettiği gibi, şeriat farklılığının peygamberlerin ihtilaf ettiği amelî, idârî hükümlerde olması ve sonrakinin öncekini neshetmesidir. Dinin ise, nebilerin ihtilaf etmediği sabit asıl olmasıdır.¹³⁵⁰

¹³⁴⁶ Bkz. Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IV, 2227-2228.

¹³⁴⁷ Âl-i İmrân 3/ 50.

¹³⁴⁸ Şa'râvî, *Havâtır*, V, 3181.

¹³⁴⁹ En'âm 6/146.

¹³⁵⁰ Hererî, *Hadâik*, VII, 317-318.

B. MELEKLERE İMANDA BİRLİK

1. Peygamber- Melek İlişkisi

Peygamber- Melek ilişkisi Hz. Âdem’le (a.s) başlamıştır. Bu başlangıç henüz cennette iken Hz. Âdem’e (a.s) meleklerin secde etmesiyle teşekkül etmiştir: “ *Hani meleklere Âdem için secde edin demiştik, İblis hariç bütün melekler Âdem’e secde etmişlerdir.*”¹³⁵¹ Yeryüzüne indirildiğinde Allah’ın (c.c) beytinin inşa edileceği yeri bir melek Hz. Âdem’e (a.s) göstermiştir. Kâbe’yi, Hz. Âdem’in (a.s) inşa ettiği görüşünü benimseyen İbn Abbâs’a isnat edilen bu inşa süreci ile ilgili olarak tefsir kitaplarının tamamında uzun uzun anlatılan rivayetler bulunmaktadır. Hz. Âdem’in (a.s), hac ibadetini eda etmesi üzerine meleklerle diyalogu tefsirlerde nakledilmiştir.¹³⁵² Cebrâil’in (a.s) haccın menâsikini öğretmede Hz. İbrâhim (a.s) ile diyalogu Bakara 2/125-127. ayetlerin tefsirinde müfessirler tarafından nakledilmiştir.¹³⁵³

Ayrıca, meleklerin Hz. İbrâhim’e (a.s) nidâ ettiğinden bahsedilmektedir.¹³⁵⁴ Hz. Lût’un (a.s) Allah’ın elçileri melekler geldiğinde kavminin cinsel sapkınlıklarına karşı meleklerle diyalogu Kur’ân-ı Kerîm’de detaylı bir şekilde anlatılmıştır: “*Elçilerimiz Lût’a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor gün” dedi.*”¹³⁵⁵

Allah (c.c), Hz. Zekeriyâ’nın (a.s) temiz bir zürriyet vermesi için yapmış olduğu duaya icabet edip melekler vasıtasıyla Hz. Yahyâ’yı (a.s) müjdelemiştir.¹³⁵⁶ Bu durum, Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılmıştır: “ *Orada Zekeriyâ rabbine dua etti. Rabbim bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi. Zekeriyâ, mabedde namaz kılariken melekler ona, ‘Allah sana kendisinden*

¹³⁵¹ Bakara 2/ 34.

¹³⁵² Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, XVIII, 605-610; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, VII, 4871-4875; Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 428; Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzil*, I, 146; II, 69-70; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, I, 273, 274; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 187; Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, I, 313-315.

¹³⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IV, 55; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, II, 128-129.

¹³⁵⁴ Sâffât 37/ 104-105.

¹³⁵⁵ Bkz. Hûd 11/78-81.

¹³⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, II, 37.

gelen bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler' diye seslendiler."¹³⁵⁷

Allah (c.c), melekler vasıtasıyla Hz. Meryem'e, Hz. İsa'yı (a.s) müjdelemiştir: *"Hani melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada ve ahirette itibarlı ve Allah'a çok yakındır.'*"¹³⁵⁸ Ayrıca, melekler Hz. Meryem'e şöyle seslenmişlerdi: *"Hani melekler 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.' Ey Meryem! Rabbine divan dur, secde et ve onun huzurunda rükû edenlerle beraber rükû et, demişlerdi.*"¹³⁵⁹

Hz. Muhammed'in (s.a.s), ilk vahyi aldığı anda¹³⁶⁰ eşi Hz. Hatice'nin akrabası olan Varaka b. Nevfel'e gitmesi, Varaka b. Nevfel'in gelen meleğin Hz. Mûsâ' ya (a.s) gelen Nâmus-u Ekber'e benziyor demesi¹³⁶¹, Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) meleklerle diyalogunu anlatması açısından önem arz etmektedir. Hz. Mûsa (a.s)/Hz. Muhammed (s.a.s)/Nâmus-u Ekber bağlantısı, Tevrât'ta da meleklerle imanın mevcudiyetine işaret etmektedir.

Peygamberlerin meleklerle bu kadar yakın diyalog içerisinde olması, onların meleklerle iman ettiğine delalet etmektedir.

2. Vahyin Melek Vasıtasıyla İnzâli

Meleklerle imanı, Allah'a (c.c), peygamberlere ve kitaplara imandan ayırmak mümkün değildir. Vahiy tarihi sürecinde Allah Teâlâ, vazifelendirdiği peygamberlere ya sahife göndermiş ya kitap göndermiş ya da onlara muhtelif şekilde vahyetmiştir. Şehâte, aşağıda zikredilen ayetin tefsirinde "الوحي" kavramını Ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir kitaplarında, Allah'ın (c.c) kuluna (Nebi ve Resûl) tebliğ ettiği şeriatın ve hidayetini, Hz. Muhammed'e (s.a.s) gönderilen Cebrail gibi seçilmiş bir melek vasıtasıyla nakledildiğini ifade edip; vahiy sürecinin bir melek vasıtasıyla

¹³⁵⁷ Âl-i İmrân 3/38-39.

¹³⁵⁸ Âl-i İmrân 3/45.

¹³⁵⁹ Âl-i İmrân 3/42-43.

¹³⁶⁰ Alak 96/1-5.

¹³⁶¹ Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 1; Müslim, *İman*, 160; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 137; Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 31; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, 82. Melekler, sadece peygamberler değil; Allah'ın (c.c) Kur'ân'da zikrettiği Hz. Meryem ve Hz. Musâ'nın annesi gibi Allah'ın (c.c) övgüsüne mazhar olan şahsiyetlerle de iletişim içerisinde olmuştur.

yürütüldüğüne işaret etmiştir: “ *Allah bir insanla ancak ya vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder....* ”¹³⁶²

Bu ayetin tefsirinde, vahiy çeşidinden olan kalbe ilgâ ve ilham edilmesi anlatılırken, İbn Hıbbân’ın sahihinde nakledilen bir hadis rivayet edilir: “*Ruhu’l-Kudus(Cebrâil),kalbime,bir nefsin rızkı ve eceli tamamlanıncaya kadar ölmeyeceğini ilham etti....*”¹³⁶³ Bu hadis, ayetteki vahiy çeşitlerinden ilhamın bir melek tarafından îfâ edildiğini açıklar. Ayetteki vahyin üçüncü çeşidi, Cebrail veya onun dışında bir melek, Allah’ın (c.c) emirlerini, vahyetmesini dilediği şeyi beşer olan resûle indirmesi, şeklinde tefsir edilmiştir. Nitekim Cebrâil ve onun dışındaki melekler, nebilere Allah’ın (c.c) gönderdiği vahyi inzal ediyordu. Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı, bu üçüncü vahiy çeşidinde, açık bir yolla, Allah (c.c) katındakini, emin bir şekilde Cebrâil’le karşılıklı olduğu halde nebiye inmiştir. Bu, Allah’ın (c.c) kullarına tebliğ etmesi için resûlüne vahyidir.¹³⁶⁴ Allah’ın (c.c) vahyini Kur’ân-ı Kerîm şöyle anlatmaktadır: “*Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir ruh (Cebrâil,) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.*”¹³⁶⁵

Bu ayetteki, “ Rûhu’l Emîn senin kalbine indirmiştir” ifadesindeki, “Rûhu’l-Emîn”in Cebrâil olduğu; vahiy çeşitlerinden olan ilhâmın da bir melek tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.¹³⁶⁶

Zemahşerî (v. 538/1144), Hz.Mûsâ’nın (a.s) Allah (c.c) ile konuşması (perde arkasından konuşma) haricinde, meleklerden olan bir elçinin vasıtasıyla nebilerin vahye muhatap olduklarını söylemiştir.¹³⁶⁷ Bir beşerin Allah’la (c.c) konuşmasının ancak üç şekilde olabileceği belirtilmiştir.¹³⁶⁸

1. Bu konuşma, İlham ya da uykuda kalbe atmak şeklindeki gerçekleşebilir.

2. Allah’ın (c.c) Hz. Mûsâ’nın (a.s) annesine vahyetmesi ve Hz. İbrâhim’e (a.s) evladını kurban etmesini vahyetmesi şeklinde gerçekleşebilir.

¹³⁶² Şûrâ 42/51

¹³⁶³ Ma’mer b. Ebi Amr, *el-Câmi’*, XI, 125, H. No: 20100, (Abdurrezâk’ın Mûsânef ile bağlantılı bir çalışmadır.); Suyûtî, *Câmiü’s-Sağîr*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990, I, 2273, H. No: 2273; Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, VI, 321.

¹³⁶⁴ Şehâte, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, XIII, 4981-4982.

¹³⁶⁵ Şuarâ 26/193-195.

¹³⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XIX, 396.

¹³⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 233.

¹³⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 233.

3. Allah'ın (c.c.) Zebûr'u, Hz. Dâvud'un (a.s) sadrına (göğsüne, kalbine) doğrudan vahyetmesi şeklinde gerçekleşebilir.

Ayrıca, Hz. Muhammed'in (s.a.s), miraç hadisesini anlatan Necm 53/10. ayetin tefsirinde iki görüş dikkat çekmektedir:

1. Hz. Mûsâ'nın (a.s) Allah (c.c) ile konuşmasında olduğu gibi Allah'ın (c.c) elçisine arada vasıta olmadan vahyetmesidir.

2. Allah'ın (c.c) Cebrâil vasıtasıyla vahyetmesi şeklindedir. Allah (c.c) nebilere melekleri gönderir. Nebiler melekten duyduğu ve ezberlediği vahyi tebliğ eder. Cebrâil, Allah'ın (c.c) kelamını nebilere nakleden melektir. Al-i İmrân 3/39. ayette Hz. Zekeriyâ'ya (a.s) ve Sâffât 37/104-105. ayette Hz.İbrâhim'e (a.s) nidâ eden bir melektir. Şûrâ 42/51. ayette bildirilen elçi, Cibril ya da onun dışındaki meleklerdir.¹³⁶⁹

Cibril'in (a.s) Hz. Âdem'e (a.s) on iki kez, Hz. İdris'e (a.s) dört kez, Hz. Nûh'a (a.s) elli kez, Hz. İbrâhim'e (a.s) kırk iki kez, Hz. Mûsâ'ya (a.s) yüz kırk kez, Hz. İsa'ya (a.s) on kez, Hz. Muhammed'e (s.a.s) ondörtbin kez, indiği nakledilmiştir.¹³⁷⁰ İbn Abbâs'a göre, Allah (c.c), nebilere elçilik yapan Cibrîlü'l-Emin vasıtasıyla Kur'ân'ı indirmiştir.¹³⁷¹

Suyûtî'nin Câmiu's-Sagîr adlı eserinde "*Ruhu'l-Kudus (Cebrâil), kalbime, bir nefsin rızkı ve eceli tamamlanuncaya kadar ölmeyeceğini ilham etti....*"¹³⁷² şeklinde vârid olan hadis, iki şekilde anlaşılmıştır:

a. Bu hadisin lafızlarının, Cibril'in sözleriyle inen vahyi anlatan lafızların dışında cereyan ettiği hususunda şüphe yoktur.

b. Kelamın perde arkasından olmasıdır. Buna göre, vahyi işitenin, kaynağını görmediği halde, kendisine gizli olan bir şeyde Allah'ın (c.c) kelâmı yaratmasıyla

¹³⁶⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 144.

¹³⁷⁰ Nu'mânî, *el-Lübâb*, XV, 79.

¹³⁷¹ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 314.

¹³⁷² Ma'mer b. Ebi Amr, *el-Câmi'*, XI, 125, H. No: 20100. (Abdurrezâk'ın Mûsânef ile bağlantılı bir çalışmadır.); Suyûtî, *Câmi'u's-Sagîr*, I, 2273, H. No: 2273; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, VI, 321.

vahyi işitmesidir. Bu, Allah'ın (c.c) “Perde arkasından” lafzıyla vasıflandırdığı, vahiydir.¹³⁷³

Ayette zikredilen “وحيا” kavramı ilham etmek ve vahyi kalbe atmak; “نَفَثَ” ifadesi ise ilham manasında ele alınmıştır. İlham ise, Hz. Mûsâ'nın (a.s) annesine ve Hz. İbrâhim'e (a.s) oğlunun kurbân edilmesinin vahyedilmesi ya da Allah'ın (c.c) görülmeden, perde arkasından, kelamının işitilmesi şeklinde Hz. Mûsâ'yla (a.s) konuşmasıdır. Buna, maskeli kralın perde arkasından halkına konuşması şeklinde temsil getirilmiştir. Bu da perde arkasından meydana gelen vahyin, bir melek vasıtasıyla olduğuna işaret etmektedir. Allah'ın (c.c) emirlerini bir melek vasıtasıyla vahyetmesi ve peygambere dilediği vahyi göndermesidir. Allah'ın (c.c) bir beşere melek olan bir elçi göndermesi mümkün değildir sözünün, bâtil ve fâsîd olduğu nakledilmiştir.¹³⁷⁴

Şa'râvî (v. 1998), “Allah Mûsâ ile doğrudan konuştu.”¹³⁷⁵ ayetine göre, Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ'ya (a.s) iki şekilde vahyettiğini ifade etmiştir:

1. Hz. Mûsâ'nın (a.s) dışındaki nebilere vahyettiği şekilde vahyetmiştir.
2. Özel bir yolla, Hz. Mûsâ'nın (a.s) mukaddes vadide yer aldığı anda Allah'ın (c.c) ona sözüdür.

Allah (c.c) vahyi kelam olarak isimlendirmiştir. Bu vahiy, herhangi vesileyle meydana gelen mutlak vahiy olduğu için “تَكْلِيمًا” şeklinde masdar gelmiştir. Buna göre, kalbe ilham etme, perde arkasından konuşma ve bir elçiyle vahyi göndermenin tamamının “Kelam” olduğu söylenmiştir.¹³⁷⁶

Allah'ın (c.c) beşerden bir elçiyle konuşmasının Cebrâil gibi bir melek göndermesiyle mümkün olduğu ifade edilmiştir. O melek beşerden bir elçiye Allah'ın (c.c) emrini ve dilediği vahyi getirmiştir.¹³⁷⁷ Vahyin, peygamberlere taşıyıcısının melekler olduğuna şu ayet işaret etmektedir: “Allah, ‘Benden başka ilah

¹³⁷³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 143.

¹³⁷⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 624.

¹³⁷⁵ Nisâ 4/164.

¹³⁷⁶ Şa'râvî, *Havâtır*, V, 2845.

¹³⁷⁷ Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Beyrut: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413, III, 380.

yoktur, bana karşı gelmekten sakının!’ diye uyarımları için, emri içeren vahyi taşıyan melekleri kullarından dilediğine indirir.”¹³⁷⁸

Kur’ân’da ki, “*O, şerefli ve sadık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdir.*”¹³⁷⁹ ayeti, zikredilen sahifelerin önceki sahifeler olduğunu, bu sahifelerin ise melekler vasıtasıyla indirildiğini ifade etmiştir.¹³⁸⁰

Kurtubî (v. 671/1273), “... *Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde...*”¹³⁸¹ ayetinin tefsirinde Allah’ın (c.c) kendisi ile resûlleri arasında melekleri elçiler kıldığını ifade etmiştir.¹³⁸²

Müfessirler, Nahl 16/2. ayette zikredilen meleklerin çoğul kullanılıp, Cibril kastedilmiş olmasını Cibril’in meleklerin reisi olduğuna bağlamışlardır. Arap gramerinde tek, müfred olan bir kelimenin, çoğul (cemi) sigasıyla kullanıldığı müşâhede edilmiştir.¹³⁸³

İbn Âşûr (v. 1879/1973), Tâhâ 20/133. ayetin tefsirinde A’lâ suresinde zikredilen “İlk sahifelere” atıfta bulunarak bu sahifelerin önceki nebilerin kitapları olduğu kanaatine varmıştır.¹³⁸⁴

Allah’ın (c.c) vahyi peygamberlerin kalbine doğrudan ilham etmesi, bazı müfessirlerce vahiy çeşidi olarak telakkî edilse de; vahyin genel olarak melek vasıtasıyla peygamberlere iletiildiği müşâhede edilmektedir. Vahiy ileten meleğin ise, Cebrâil olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberlerin, meleklerin ilettiği vahyi ümmetlerine tebliğ etmekle hem meleklerle olan imanlarını ifşa etmiş hem de ümmetlerini meleklerle imana davet etmiş olurlar. Bu da bütün peygamberlerin getirdiği inanç esaslarından birisinin de meleklerle iman olduğunu gösterir. Ezcümle peygamberler meleklerle imanda ittifak etmişlerdir.

¹³⁷⁸ Nahl 16/2.

¹³⁷⁹ Abese 80/13-16.

¹³⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, X, 422.

¹³⁸¹ Abese 80/16.

¹³⁸² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, XIX, 216.

¹³⁸³ Beğavî, *Me’âlimü't-Tenzil*, I, 435; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 278.

¹³⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 344.

3. Peygamberlerin Meleklerle İmanı

Dinin birliği, Şûrâ 42/13. ayeti üzerine tesis edilmiştir. İlgili ayetin, usûlü’-dinden olan meleklerle imanda, peygamberlerin ittifak ettiklerine delalet ettiği ifade edilmiştir.¹³⁸⁵ Mücâhid (v. 104/721), Şûrâ 42/13. ayetin tefsirinde, Allah’ın (c.c) Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve bütün nebilere İslam’ı tek bir din olarak, kuvvetli bir emirle emrettiğini zikretmiştir.¹³⁸⁶

Taberî’ ye (v. 310/923) göre, bu ayetin muhatabı Ehl-i Kitaptır. Çünkü onlar, Allah’ın (c.c) birliğine, meleklerle, kitaplara, resûllere ve ahiret gününe inanıyorlar, sadece Hz. Muhammed (s.a.s) ve Furkân’ı inkâr ediyorlardı.¹³⁸⁷ Bu ifadeler, Ehl-i Kitab’ın meleklerle imanda ittifak ettiklerine işaret etmektedir.

Mâtürîdî (v. 333/944), Mâide 5/12. ayetin tefsirinde Allah’ın (c.c) İsrâiloğullarından meleklerle iman etmeleri hususunda sağlam söz aldığını ifade etmiştir.¹³⁸⁸

Râgıb el-İsfahânî (v. 502/1108), “*Kim Allah’ı, melekleri, kitapları, resûlleri ve ahiret gününü inkar ederse....*”¹³⁸⁹ ayetini delil göstererek, meleklerle imanın nebilerin risâletinin hiçbir döneminde neshedilmediğine; bütün nebilerin şeriatlerinde mevcut olduğuna; dinin aslını ihtivâ eden i’tikâdî esaslardan biri olduğuna işaret etmiştir.¹³⁹⁰ Ayette zikredilen inanç esasları teşekkül ediliş tertibine göre sıralanmıştır.

Bu tek din olan İslam’ın sâbit hükümlerinin, Allah’a (c.c), meleklerle, kitaplara, resûllere ve âhiret gününe iman olduğu bizzat zikredilmiştir. Sabit hükümlerin dışındakiler ise, “*Sizlerden her biriniz için bir yol bir şeriat kıldık*”¹³⁹¹ ayetinde ifade edilen şeriat farklılığının ihtivâ eden hükümlerdir.¹³⁹² Buna göre, Meleklerle iman hususunda peygamberlerin şeriatleri ittifak halindedir.

¹³⁸⁵ Bkz. Hererî, *Hadâik*, VII, 317-318.

¹³⁸⁶ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 588.

¹³⁸⁷ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, IX, 314.

¹³⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 79.

¹³⁸⁹ Nisâ 3/136.

¹³⁹⁰ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 27-28.

¹³⁹¹ Mâide 5/48.

¹³⁹² Râzî, *Mefâtihu l-Çayb*, XXVII, 587.

Tantâvî' ye göre dinden dine, şeriatten şeriata farklılık olmayan dinin aslı, Allah'a (c.c) samimiyetle ibadet, kitaplara, peygamberlere ve meleklerle imandır. Ahlâkî doğruluk ve iffet gibi güzelliklerle süslenmektir.¹³⁹³

Zuhaylî, meleklerle imanın birliğini, dinin birliği kapsamında değerlendirmiştir. Buna göre, Allah (c.c) peygamberine, tevhid prensibine ve ilâhî risâletin birliğine daveti emretmiştir. Kurucusu Allah (c.c) olan bu din kimsenin tekelinde olmayan; Allah'ın (c.c) kulları için Hz. Âdem'den (a.s) hâtemü'l-enbiya Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar bütün resûl-i kirâmın ittifak etmesine razı olup kabul ettiği, adaleti ve hakkı ikame etmesi, hayrı ve mutluluğu müjdelemesinden dolayı indirilen bütün kitaplara iman etmeyi elzem kılan bir dindir. Zuhaylî, bu dinin muhtevâsında meleklerle imanın mevcudiyetini, "*Allah'ın elçisi ve mü'minler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman ettiler....*"¹³⁹⁴ ayetiyle delillendirerek açıklamıştır.¹³⁹⁵

Müfessirler, peygamberlerin dininin birliğini açıklarken, meleklerle imanı ayrı bir bölüm ve başlık altında ya da ayrı bir cümleyle değerlendirmemişler; dinin, i'tikâdî esaslarının içerisinde peygamberlerin meleklerle imanda ittifak ettiklerini de ifade etmişlerdir.

4. Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedîd'de Melek Tasavvuru

Günümüzde mevcut semâvî kitapların melek tasavvuru da ele alınmıştır. Ahd-i Atik'te melekler insan figüründe, insanın taşıdığı özelliklerin tamamını taşıyan, insanüstü kuvvet ve kudrete sahip, kanatlarıyla uçabilen, tanrının tahtı etrafında duran, onun emir ve nehiyelerini yerine getirmekle görevli, Allah'ın (c.c) oğulları olarak tanımlanan cismâni varlıklar olarak telakkî edilmiştir.¹³⁹⁶ Göklerin idarecisi, yahudilerin koruyucusu, emrinde görevli meleklerin olduğu Mihael; Tanrı'dan aldığı emir ve nehiyeleri peygamberlere bildirmekle görevli Gabriel; başta yıldızlar olmak üzere hava değişimini idare etmekle görevli olan Uriel adında melek

¹³⁹³ Tantâvî, *Tefsîru'l-Vasît*, XIII, 21.

¹³⁹⁴ Bakara 2/ 285.

¹³⁹⁵ Zuhaylî, *Vasît*, III, 2331.

¹³⁹⁶ Tivrât, Tekvîn, XIX/1, 3, 15-16; XXVIII/12; XXIV/40; Sayılar, XX/16; XXIII/31-32; 1. Tarihler, XXI/15; XXI/16,27,30; 1.Krallar, XVI/11-19;XXII/19,21-23; XIX/5; 2.Krallar, I/15; XXIV/20; İşâyâ, VII/2, 6; Çıkış, XIV/19; XXXII/34; XXXIII/1-2; 1. Samuel, X/6; Hâkimler, XIII/3,6,9,11-13, 15-20.

tasvirleri bulunmaktadır. Ellerinde kılıç olan canlıları öldürmekle görevli meleklerden bahsedilmektedir.¹³⁹⁷ Ahd-i Cedîd’de meleklerin, Allah’ın (c.c) emir ve nehiyelerini rüyada bildiren¹³⁹⁸, yerleri, gökler olup; ruh şeklinde bildiren¹³⁹⁹, Allah’ın (c.c) dilediği şekilde olayların teşekkül etmesini sağlayan¹⁴⁰⁰, peygamberleri, salihleri koruyup, onlara hizmet eden¹⁴⁰¹, kötülere cehenneme atan¹⁴⁰² Ahd-i Atik’in zıddına ruhânî varlıklar olduğu telakkî edilmiştir. Şeytan’la aynı cinsten yaratılmış, hatta iblisin melekleri olduğu¹⁴⁰³, İnsanlar gibi günah işleyen¹⁴⁰⁴, iyi ve kötü meleklerin var olduğu¹⁴⁰⁵ beyan edilmiştir. Cinsiyetleri, şehvî tarafları olmayan¹⁴⁰⁶, olağanüstü güce sahip¹⁴⁰⁷; ateş¹⁴⁰⁸, tanrı¹⁴⁰⁹, nur¹⁴¹⁰, Îsâ’nın nuru¹⁴¹¹, gibi çeşitli şekilde görünebilen¹⁴¹², şimşek gibi¹⁴¹³ gökyüzünden yere inip çıkan¹⁴¹⁴ varlıklar olarak tasavvur edilmiştir. Konuşan¹⁴¹⁵, elbise giyebilen¹⁴¹⁶, kadınlara vahiy getirip onlarla konuşabilen¹⁴¹⁷ insan şeklinde tezâhür edebilen¹⁴¹⁸ varlıklar, olduğu ifade edilmiştir. Melekler mukaddes¹⁴¹⁹, bir takım gizli bilgilere muttâlî¹⁴²⁰, ikrar ve inkâra

¹³⁹⁷ Durmuş Özbek, “Bu Günkü Semâvî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”, *SÜİFD*, S. 3, Konya: 1990, III, 304-308.

¹³⁹⁸ İncil, Matta, I/20; 24-25; II/19-22.

¹³⁹⁹ İncil, Matta, III/16-17.

¹⁴⁰⁰ İncil; Matta, IV/1-11, Luka, IV/1-13; Ahd-i Atik’le karşılaştırıldığında Tevrât, Tesniye, VIII/3; Mezmur, XCI/11-12; Tesniye, VI/16, 3.

¹⁴⁰¹ İncil, Matta, IV/1-11; XXVI/53.

¹⁴⁰² İncil, Matta, XIII/41-42;49-50.

¹⁴⁰³ İncil, Matta, XXV /41.

¹⁴⁰⁴ İncil, Matta, XXV/41.

¹⁴⁰⁵ İncil, Matta, XXV/41-42; 2. Potrus, 2/4.

¹⁴⁰⁶ İncil, Matta, XXII/30.

¹⁴⁰⁷ İncil, Matta, XXVIII/2-3.

¹⁴⁰⁸ İncil, Resûller’in İşleri, VII/30.

¹⁴⁰⁹ İncil, Resûller’in İşleri, VII/31-32.

¹⁴¹⁰ İncil, Resûller’in İşleri, XXII/6-12.

¹⁴¹¹ İncil, Resûller’in İşleri, XXVI/13-15.

¹⁴¹² İncil, Matta, XXVIII/3.

¹⁴¹³ İncil, Yuhanna, I/48-51.

¹⁴¹⁴ İncil, Matta, XXVIII/2-3.

¹⁴¹⁵ İncil, Luka, I/11-13;18-19; Yuhannâ, XII/28-30; XX/11-13; Resûller’in İşleri, V/18-20; X/1-4.

¹⁴¹⁶ İncil, Matta, XXVIII/3; Yuhannâ, XX/11-13.

¹⁴¹⁷ İncil, Luka, I/8; 26-38.

¹⁴¹⁸ İncil, Matta, XXVIII/3; Yuhannâ, XX/11-13.

¹⁴¹⁹ İncil, Luka, IX/26.

¹⁴²⁰ İncil, Luka, XXIV/23.

şâhit olan¹⁴²¹, salih insanlara, halka ve insanlara yardım eden¹⁴²², salih insanlara ru'yette vahyeden¹⁴²³ Allah'a (c.c) yardım etmekle görevli¹⁴²⁴ varlıklardır.

Genellikle peygamberler ve salih insanlardan üstün olduğu¹⁴²⁵ zikredilmekle beraber, ilk oğla (Îsâ) secde etmeleri¹⁴²⁶ emredilmiştir.

Ahd-i Cedîd'de meleklerle bir takım isimler ve vasıflar verilmiştir. İnsanları şeytana karşı insanüstü bir şekilde müdâfaa eden,¹⁴²⁷ kendisine bağlı meleklerle ejderha olan iblis ve şeytana karşı savaşıyan baş melek Mikael'den (Michael), göklerden yeryüzüne atılan iblis ve arkadaşları olan, kötülüklerine devam eden meleklerden¹⁴²⁸ bahsedilmektedir.

Ahd-i Cedîd'de Gabreil, Allah'ın (c.c) emirlerinden ve nehiyelerinden oluşan vahyi peygamberlere bildiren, Allah'a (c.c) yakın melek¹⁴²⁹ olarak telakkî edilir. Rûh'ul-Kudus olarak vasıflanan meleğin Allah'ın (c.c) meleği olduğu¹⁴³⁰, kilise¹⁴³¹, cennet¹⁴³², cehennem¹⁴³³, sur üfleyen melekler¹⁴³⁴, ölüm melekleri¹⁴³⁵, âhiret melekleri¹⁴³⁶, açık ve küçük kitabı (Levh-i Mahfûz) elinde tutan meleklerden¹⁴³⁷ bahsedilmektedir. Meleklerin ölümsüz¹⁴³⁸ ve Allah'ın (c.c) oğulları¹⁴³⁹ olduğu tasavvur edilir.

Muharref semâvî kitapları ihtivâ eden Ahd-i Atik'te ve Ahd-i Cedîd'de çok farklı ve muhtevâlî melek tasavvurları mevcuttur. Ancak semâvî kitapların melek tasavvurunda bazı tahrifâtların mevcûdiyeti görülmektedir. Tahrif edilen bu melek

¹⁴²¹ İncil, Luka, XII/8-9; XVI/22;XX/36.

¹⁴²² İncil, Resûller'in İşleri, V/19.

¹⁴²³ İncil, Resûller'in İşleri, X/1-4; 13-22; XI/13-14.

¹⁴²⁴ İncil, Matta, XXVI/53;XV/11.

¹⁴²⁵ İbrânilere Mektup, I/ 4-7; 13-14;II/ 1-2,7.

¹⁴²⁶ İbrânilere Mektup, I/6.

¹⁴²⁷ Yahudanın Mektubu, V/9;Özbek, *a.g.m.*, s. 311.

¹⁴²⁸ Yuhanna'nın Vahyi, XII/7-17; Özbek, *a.g.m.*, s. 311.

¹⁴²⁹ İncil, Luka, I/19, 26;Özbek, *a.g.m.*, s. 311.

¹⁴³⁰ İncil, Luka, I/35;Matta, IV/1.

¹⁴³¹ Yuhanna'nın Vahyi, II/1.

¹⁴³² İncil, Luka, XVI/22; XX/35.

¹⁴³³ Yuhanna'nın Vahyi, IX/10-11.

¹⁴³⁴ Yuhanna'nın Vahyi, VIII/3-6; XVII/1.

¹⁴³⁵ Yuhanna'nın Vahyi, XIV/15-20.

¹⁴³⁶ İncil, Matta, XIII/50.

¹⁴³⁷ Yuhanna'nın Vahyi, I/1-10.

¹⁴³⁸ İncil, Luka, XX/16.

¹⁴³⁹ İbrânilere Mektup, I/ 4-5; Mezmur, II/7; 2. Samuel, VII/14.

tasavvurunun Kur'ân'ın müheyminliğinde (gözetiminde) tashih edilmesi mümkün olabilir. Ezcümlle, muharref de olsa, semâvî kitaplar, genelde meleklerle iman hususunda ittifak etmişlerdir.

C. KİTAPLARA İMANDA BİRLİK

1. Kitapların Muhtevasının Birliği

Peygamberlere gönderilen vahiylerin muhtevâsı, dinin aslında birdir. Mücâhid, “*Şüphesiz bu hükümler, ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır.*”¹⁴⁴⁰ ayetinin tefsirinde, İbn Abbâs'tan, A'lâ sûresinin tamamının ve Necm sûresinin bir bölümünün İlk sahifeler olan Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinde mevcut olduğunu nakletmiştir.¹⁴⁴¹ Bu ayetler, Necm sûresinde yer almaktadır: “*Yoksa, Mûsâ'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrâhim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi? Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez. İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir. Şüphesiz en son varış rabbinedir. Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır. Şüphesiz O, öldürür ve diriltir. Şüphesiz O, iki eşi, erkeği ve dişiye (rahme) atıldığında az bir sudan (meniden) yaratmıştır. Şüphesiz tekrar diriltmek de ona aittir. Şüphesiz O, başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve varlık sahibi kıldı. Şüphesiz O, şî'râ'nın rabbidir. Şüphesiz O, önce gelen ad kavmini ve semud kavmini helak etti ve hiç kimseyi bırakmadı. Daha önce de Nûh'un kavmini helak etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi. Mü'tefikeyi de kaldırıp yere çarpmış ve onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür. O halde rabbinin nimetlerinden hangisinden şüphe ediyorsun (Ey İnsan!). Bu da önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır. Yaklaşmakta olan kıyamet iyice yaklaştı. Onu Allah'tan başka açacak kimse yoktur. Şimdi siz gaflet içerisinde eğlenirken bu söze mi (Kur'ân'a mı) şaşırıyorsunuz. Güliyorsunuz da ağlamıyorsunuz. Haydi Allah'a (c.c) secde edin ona kulluk edin.*”¹⁴⁴²

¹⁴⁴⁰ A'lâ 87/18-19.

¹⁴⁴¹ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 723; Abdurrezâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezâk*, III, 419.

¹⁴⁴² Necm 53/36-62

A'lâ sûresinin tamamı şu şekildedir: “*Yüce rabbinin adını tesbih et. O, yaratıp şekil veren, ahenk verip düzene koyandır. O, her şeyi ölçüyle yapıp yönlendirendir. O, yeşil bitki örtüsünü çıkararak, sonra da onları çürüyüp kararmış çör çöpe çevirendir. Sana Kur’ân’ı okutacağız ve sen unutmayacaksın. Ancak, Allah’ın dilediği başka. Şüphesiz O, açık olanı da gizli olanı da bilir. Biz seni en kolay olana kolayca iletacağız. Eğer öğüt fayda verirse öğüt ver. Allah’a karşı derin saygı duyarak ondan korkan öğüt alacaktır. En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimse (kâfir) ise, öğüt almaktan kaçınır. Sonra da orada ne ölür (kurtulur) ne de rahat bir hayat yaşar. Arınan ve rabbinin adını anıp namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşu erer. Fakat sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret hayatı daha hayırlı ve sürekli. Şüphesiz bu hükümler ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ’nın sahifelerinde vardır.*”¹⁴⁴³ Bu ayetlerin içeriğinde tevhid, Allah’ın (c.c) sıfatları, namaz, zekât, âhirete iman, insanın yaratılışı, kıyâmet, peygamberlere iman, sadece Allah’a (c.c) ibadet ve secde, kitaplar ve sahifeler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de vârid olan ve usûlü’l-dîni ihtivâ eden i’tikâdî esasların, Hz. Nûh (a.s), Hz. Hûd (a.s), Hz. Salih (a.s) kavimlerinin kıssalarının, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ’nın (a.s) sahifelerinde mevcut olduğu zikredilmiştir. Buna göre indirilen kitapların muhtevâsının dinin aslında aynı olduğu görülmektedir.

Kur’ân’da zikredilen “Mûsâ’nın sahifelerinden” maksadın Tevrât olduğunu ifâde edilmiştir.¹⁴⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’deki, “*İlk sahifelerde vardır*”¹⁴⁴⁵ ayeti, Allah’ın (c.c) bütün kitaplarında vardır, manasında tefsir edilmiştir.¹⁴⁴⁶ Taberî (v. 310/923), A'lâ sûresinin tamamının değil de; sadece 14-18. ayetlerin ilk sahifelerde, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ’nın (a.s) sahifelerinde mevcudiyetini daha doğru bulmaktadır.¹⁴⁴⁷ Buna göre Allah’a (c.c) iman, namaz, zekât, kitaplara ve âhirete iman, bu sahifelerde mevcuttur.

Mâtürîdî (v. 333/944), “*Biz Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim’e, İsmâil’e, İshâk’a, Ya’kûb’a, torunlara, İsâ’ya, Eyyüb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a vahyettik. Dâvud’a da*

¹⁴⁴³ A'lâ 87/ 1-19

¹⁴⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV, 670.

¹⁴⁴⁵ A'lâ 87/ 18.

¹⁴⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, X, 3419.

¹⁴⁴⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXIV, 377.

Zebûr'u verdik."¹⁴⁴⁸ ayetinin tefsirinde "*O öncekilerin kitaplarında mevcuttur*"¹⁴⁴⁹; "*O ilk sahifelerde mevcuttur*"¹⁴⁵⁰ ayetlerini şahit tutarak Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilenlerin içeriği ile ondan başka resûllere indirilenlerin içeriğinde ihtilaf olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁵¹ "*Şüphesiz o katımızdaki ana kitaptır. Çok yücedir, hikmetle doludur.*"¹⁴⁵² ayetinin tefsirinde Mâtürîdî, yine yukarıda zikredilen Şuarâ 26/196; A'lâ 87/ 18-19. ayetleri delil göstererek Kur'ân'ın önceki kitaplarda mevcudiyetinden bahsetmektedir.¹⁴⁵³

İbn Fûrek (v. 406/1015), Allah'ın (c.c) bütün kitaplarının Ramazan ayında indirildiğine, Furkân'ın ise yirmidört senede indirildiğine dair görüşü nakletmiştir.¹⁴⁵⁴ Bu görüş, peygamberlere gönderilen bütün kitapların aynı ayda indirildiğine işaret etmektedir.

Râzî (v. 606/1210), usûlü'd-dinin (İ'tikâdî esaslar) muhtevâsının tamamının bütün kitaplarda var olduğunu; bu muhtevânın kitapların hiç birinden hâli olmadığını ifade etmiştir. Râzî, Allah'ın (c.c) Hz. Muhammed'e (s.a.s) "*İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Onların rehberliğine uy....*"¹⁴⁵⁵ dediğini delil göstererek, indirilen kitaplardaki içerik birliğinin usûlü'd-dinde (Dinin aslında) olduğunu, dinin fûrûnu kapsamadığını zikretmiştir.¹⁴⁵⁶

Râzî "*Şüphesiz bu hükümler, ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır.*"¹⁴⁵⁷ ayetinin, tefsirinde peygamberlere indirilen kitaplarla alakalı şu rivayeti nakletmiştir:¹⁴⁵⁸ "*Ebû Zer Hz. Muhammed(s.a.s)'e Allah (c.c) kaç kitap indirdi diye sordu. Allah Resûlü, Âdem'e on, Şit'e elli, İdris'e otuz, İbrâhim'e on, Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur'ân olmak üzere yüzdört kitap indirmiştir, dedi.*"¹⁴⁵⁹

¹⁴⁴⁸ Nisâ 4/163.

¹⁴⁴⁹ Şuarâ 26/196.

¹⁴⁵⁰ A'lâ 87/18.

¹⁴⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 418.

¹⁴⁵² Zuhuf 43/4.

¹⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 146.

¹⁴⁵⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Hasan İbn Fûrek, *Tefsîru İbn Fûrek*, Thk. Süheyme Binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî (Master), Suudî Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1430/2009, III, 202.

¹⁴⁵⁵ En'âm 6/90.

¹⁴⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 274.

¹⁴⁵⁷ A'lâ 87/ 18-19.

¹⁴⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 137.

¹⁴⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 137; Yahya b. Hüseyin b. İsmâil b. Zeyd el-Cürcânî, *Tertîbü'l-Emâli'l-Hamîsiyyeti li'-Şecerî*, 915, Trt.: Muhyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kuraşî el-Abşimî,

Resûllere indirilen sahife ve kitapların, şeriatler ve emirler noktasında içerikleri aynıdır. Nisâ 4/163 ve Şûrâ 42/13. ayetleri tefsir eden müfessirler, sana vahyettiğimizin benzerini, senden önceki resûllere vahyettik; Hz.Nûh (a.s), Hz. Hûd (a.s), Hz. Sâlih (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Îsâ'ya da (a.s) vahyettik; Hz. Muhammed (s.a.s) yeni türemiş resûllerden değildir; ona indirilen sağlam ve dinin aslından olan vahiydir; önceki resûller için sabittir; bu sabiteler ise, Allah'a (c.c), meleklere, kitaplara, nebilere, âhiret gününe iman etmektir, meyanında, genel görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerine, dinin bu hükümlerinin, ihtilafa mahal vermeyecek bir şekilde, ayakta tutulmasının gerekliliğini ilave etmişlerdir. Bu ifadeler, şu ayetle delillendirilmiştir: *“Allah sana ve senden öncekilere böylece vahyeder...”*¹⁴⁶⁰ Bu değerlendirmeler, semavi kitapların muhtevâ bakımından birliğine işaret eder. Ayrıca, kitaplara iman, usûlü'd-dinin (i'tikâdî konuların) bir şubesidir. Kur'ân'ın, önceki sahife ve kitapların, usûlü'd-dinde muhtevâsının aynı olması, bu kitaplarda, peygamberlere indirilen kitaplara imanın mevcudiyetini göstermektedir.

Allah'ın peygamberlere indirdiği sahifelerin/kitapların muhtevâsı, inanç esaslarında ve ibadetlerin aslında aynıdır, herhangi bir eksiklik ya da ilave yoktur. Ancak ahlâk, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) asıllarına gönderildikleri toplumun kusur, maslahat, ihtiyaç, algı ve adetlerine göre, ilaveler olmuştur. Burada toplumun sorunları esas alınmıştır.

2. Peygamberlerin Kitaplara İmânı

Şehâte, “ *Şüphesiz bu (hükümler), ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır.*”¹⁴⁶¹ ayetin tefsirinde, bu sûredeki inanç esaslarının, hayra davetin ve kadîm hakîkatin benzerinin, Allah'ın (c.c) nebilere ve resûllere indirdiği sahifelerde mevcut olduğunu ifade etmiştir. Bunların ise, tevhid, meleklere, kitaplara, resûllere, âhirete iman ve güzel ahlâka, iyilik, hayra ve takvâya, iffetli ve istikâmet üzere olmaya davet, Allah'a (c.c) şirk koşmak, sihr, Allah'ın (c.c) haram kıldığı nefsi öldürmek, ribâ, zinâ, yemîn-i kâmûs, bâtil yolla insanların malını yemek, anne-

Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001, I, 268.

¹⁴⁶⁰ Şûrâ 42/3.

¹⁴⁶¹ A'lâ 87/18,19.

babaya itaatsizlik gibi günah ve kötülüklerden uzak durmaya davet olduğunu zikreder. Bunlar risâlet ve nübüvvetin kabul ettiği asıl hakikatlerdir, der.¹⁴⁶²

Kitaplara iman noktasında da birlik olduğu Kur'ân tarafından beyan edilmiştir: “ (Ey iman edenler!) deyin ki; ‘ Biz Allah’a bize indirilene (Kur’ân’a), İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yakub ve yakuboğullarına indirilene, Mûsa ve İsâ’ya verilen (Tevrât ve İncil) ile bütün peygamberlere verilenlere iman ettik. Onlardan hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz. ”¹⁴⁶³

Bu ayetin aynısı, Âl-i İmran 3/84’de zikredilmiştir. Kur’ân’ın “İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yakub ve torunlarına indirilene iman ediniz” ayetinden murad, Allah’ın Hz. İbrâhim’e (a.s) indirdiği sahifelerdir. Ayette zikredilen “ Mûsâ ve İsâ’ya verilene iman ediniz” in manası, Allah’ın (c.c) Hz. Mûsâ’ya (a.s) indirdiği Tevrât’a, Hz. İsâ’ya (a.s) indirdiği İncil’e iman ediniz, demektir.

Yukarıdaki ayeti tefsir eden müfessirler, Yahudilerin, Müslümanların hidayetini Yahidiliğe; Hristiyanların ise, Hristiyanlığa girme şartına bağladıklarını nakletmişlerdir. Buna Mukâbil onlara Hz. Muhammed’in (s.a.s), şirkin karışmadığı Hz. İbrâhim’in (a.s) dini olan Hanifliğe tâbî olduğu zikredilmiştir. Hemen akabinde Kur’ân-ı Kerîm, Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlara -başta Allah’a (c.c) iman olmak üzere- Hz. Muhammed’e (s.a.s) indirilen Kur’ân’a, Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İsmâil (a.s), Hz. İshâk (a.s), Hz. Yakub (a.s) ve Yakub ve oğullarına indirilene, Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ’ya (a.s) verilen Tevrât ve İncil’e ve diğer bütün peygamberlere verilene iman ettiğini beyan etmiştir. Muharref Tevrât’ın sahibi Yahudiler, Hz. İsâ’ya (a.s) ve Hz. Muhammed’e (s.a.s) indirilenleri inkâr ettiler, muharref İncil sahibi Hristiyanlar ise, Hz. Muhammed’e (s.a.s) indirileni inkâr ettiler.¹⁴⁶⁴ Ancak Ehl-i Kitab’ın her iki grubunun kendilerinden önceki indirilenlere iman edip, inkâr etmedikleri görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, muharref Tevrât’ın sahibi Yahudilere Hz. İsâ’ya (a.s) ve Hz. Muhammed’e (s.a.s) indirilenlerle Hz. Mûsâ (a.s) ve öncekilere indirilenlerin bir olduğunu; muharref İncil sahibi Hristiyanlara da Hz. Muhammed’e (s.a.s)

¹⁴⁶² Şehâte, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, XV, 6483-6484.

¹⁴⁶³ Bakara 2/136.

¹⁴⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 142; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, III, 110; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 577; Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, I, 323.

indirilenlerle Hz. İ̇sâ (a.s) ve öncekilere indirilenlerin bir olduğunu zikretmiştir. Ayetin devamı, Yahudi ve Hristiyanlara atfen, eğer onlar sizin inandığınız gibi Allah'ın (c.c) indirdiği bütün sahife ve kitaplara inanırlarsa, o zaman doğru yolu bulup hidayete ereceklerdir; yüz çevirirlerse de dalalet ve derin bir ayrılığa düşmüş olacaklardır, şeklidir. Yahudilerin Hz. İ̇sâ (a.s) ve Hz. Muhammed'i (s.a.s) inkâr ettiklerine; Hristiyanların Hz. Muhammed'i (s.a.s) inkâr ettiklerine, “*Biz peygamberlerin bazularına inanır, bazularını inkâr ederiz*”¹⁴⁶⁵ ayeti delil gösterilmiştir.¹⁴⁶⁶ Buna mukâbil Müslümanlar Yahudi ve Hristiyanlara, “*Biz peygamberlerden hiç birini diğlerinden ayırmayız, bizler müslümanlarız*”¹⁴⁶⁷ demek suretiyle Ehl-i Kitab'ı Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilen Tevrât'a, Hz. İ̇sâ'ya (a.s) indirilen İncil'e ve Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilen Kur'ân'a inanmaya davet etmişlerdir. Bu ayetler, kitaplara imanın, bütün nebilere indirilenlerde mevcut olduğunu göstermektedir.

Bütün nebilere, resûllere indirilenlere imanın, İslam dininin esaslarından olduğuna; Allah'ın (c.c) İslam haricinde herhangi bir dini, ayette ifade edilen nebilere indirmediğine, “*Kim İslamdan başka bir din ararsa (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecektir. Ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.*”¹⁴⁶⁸ ayeti delil gösterilmiştir.

Mâide 5/12. ayetinde Allah'ın (c.c) İsrâiloğullarından kitaplara iman etmeleri hususunda sağlam söz aldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁶⁹ Mâtürîdî, “*Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik eden İmran kızı Meryem'i de inananlara örnek gösterdi*”¹⁴⁷⁰ ayetinin tefsirinde “*Kitablarını tasdik*” ifadesiyle bütün kitapların tasdikinin kastedildiğini söylemiştir. Allah'ın (c.c) gönderdiği bütün kitaplar birbirine muvâfık olduğundan bunlardan bir kitaba iman eden kimse, diğere kitaplara da kesinlikle iman etmiş kabul edilir, denilmiştir.¹⁴⁷¹ Böylece bir kitaba imanın diğere kitaplara iman olduğu kanıtlanıp sabit olmuştur.

¹⁴⁶⁵ Nisâ 4/150.

¹⁴⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 110.

¹⁴⁶⁷ Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84.

¹⁴⁶⁸ Âl-i İmrân 3/ 85

¹⁴⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 79.

¹⁴⁷⁰ Tahrîm, 66/12.

¹⁴⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 100.

Şûrâ 42/13. ayette “Dini dosdoğru tutun” ifadesindeki muradın, Allah’ın (c.c) birliğine, peygamberlere, kitaplara, âhiret gününe iman ve müslüman olarak ikame edilmesi gereken diğer şeyler üzerine tesis edilen İslam dinini ayakta tutmak olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷² Allah (c.c) ayakta tutulması emredilen İslam dinini, Hz. Muhammed’e (s.a.s) Hz. Nûh’a (a.s), Hz. İbrâhim’e (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ’ya (a.s) din kılmıştır. Kitaplara iman İslam dininin en önemli inanç esaslarından biridir. Bu, başta Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. Nûh (a.s), Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ (a.s) olmak üzere bütün nebilerin i’tikâdî esaslarındandır.

Râzî (v. 606/1210), şariat farklılığı hususunu değerlendirirken, “(Ey Muhammed!) mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.”¹⁴⁷³ ayetinin tafsilatının (ayrıntısının) “Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı...”¹⁴⁷⁴ ayetinde anlatıldığına ve bu ayetin, şariatlerin ihtilaf etmediği hükümler getirdiğine işaret etmiştir. Bu hükümlerden biri de kitaplara iman olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷⁵ Ayrıca; bütün nebilere indirilen sahifeler ve kitaplarda, kitaplara imanın itikâdî esas olarak yer aldığı belirtilmiştir.¹⁴⁷⁶

Ebû Zehre (1394/1974), Bakara 2/136-138. ayetleri, “Mü’minlerin İbrâhim’in Dinine İttibâ Etmede Birliği” başlığı altında değerlendirmiştir. Burada, Hz. Muhammed (s.a.s) ve diğer nebilerin zamanları farklı olsa da peygamberlerin kitaplarının anlamlarında farklılığın olmadığı belirtilmiştir. Bu kitapların tamamı gaye ve öz olarak ittifak etmiştir. Hz. İbrâhim’in (a.s) dini, nebilerin mesajlarında ihtilaf ve farklılık olmadığını ifade eden bir dindir. Bu bütün nebilerin dinidir. Hz. Muhammed’in (s.a.s) mesajı da, Hz. İbrâhim’in (a.s) dinidir. Ebû Zehre buna, “(Allah (c.c)) ceddiniz İbrâhim’in dininde olduğu gibi sizlere din konusunda güçlük yükledi. O size daha önce de bu Kur’ân’da da müslüman adını verdi.”¹⁴⁷⁷ ayetini delil göstermiştir. Ebû Zehre, Bakara 2/136. ayette zikredilen peygamberlerin

¹⁴⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 215.

¹⁴⁷³ Şûrâ 42/3.

¹⁴⁷⁴ Şûrâ 42/13.

¹⁴⁷⁵ Râzî, *Meîâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 587.

¹⁴⁷⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, XVI, 10.

¹⁴⁷⁷ Hacc 22/78.

tamamının Hz. İbrâhim'in (a.s) tevhid dini üzerinde müttefik olduğunu ifade etmiş; buna Şûrâ 42/13. ayetini delil göstermiştir. Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz.Yakub'un (a.s) ikisi, evlatlarına Hz.İbrâhim'in (a.s) dinini kuvvetli bir emirle emretti, onlardan sonra gelen Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Îsâ (a.s) ve ikisi arasındaki nebiler, onun dinine ittibâ ettiler. Onların tamamının dini, tevhid, tenzih, hak üzerinde istikrar ve hoşgörü dini olan Haniflik'tir. Allah (c.c) Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmeti olan mü'minlere sadece Hz. Muhammed' e (s.a.s) inanmayı emretmedi, aynı zamanda Hz. İbrâhim (a.s) ve peygamber oğullarına, Hz.Yakub (a.s) ve peygamber oğullarına, bütün nebilere inanmayı emretti. Bu Allah'ın (c.c) resûlleri arasında fark gözetmeksizin, ilâhî risâletin geneline imandır.¹⁴⁷⁸ Bütün nebilerin Hz. İbrâhim'in (a.s) dinine ittibâ etmeleri, peygamberler arasında fark gözetmeksizin ilâhî risâletin geneline iman, bu nebilere inen sahifelere ve kitaplara iman etmeyi elzem kılar.

D. RİSÂLETİN BİRLİĞİ

1. Nesep Birliği

Hz. Âdem (a.s), nebi ve resûllerin ilk, Hz Nûh (a.s) ikinci, Hz. İbrâhim de (a.s) üçüncü atasıdır. İsrâiloğullarının bütün peygamberleri, Hz İbrâhim'in (a.s) küçük oğlu olan Hz.İshâk'ın (a.s) ve onun oğlu İsrâil diye isimlendirilen Yakub'un esbat denilen on iki torununun neslinden gelmiştir. Nebilerin atası olan Hz. İbrâhim'in (a.s) zürriyetinden ve dini üzere olan kimseler, Hz. İsmâil (a.s), Hz. Lût (a.s), Hz. Yûsuf (a.s), Hz. Eyyûb (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Hârûn (a.s), Hz. İlyâs (a.s), Hz. Elyesea (a.s), Hz. Yûnus (a.s) Hz. Dâvud (a.s), Hz. Süleymân (a.s), Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. Yahyâ (a.s), Hz. Îsâ (a.s) ve Hz. Muhammed'dir. (s.a.s)¹⁴⁷⁹

Beytin iki salih ehli olan Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hz. İbrâhim (a.s) âlemlere üstün kılınmış; nebilerin sonuncusu, Hz. İbrâhim'in (a.s) ailesinden büyük oğlu Hz. İsmâil'in (a.s) soyundan gelmiştir.¹⁴⁸⁰ Buna göre, peygamberler arasında kan bağına dayalı bir birlik görülmektedir:¹⁴⁸¹ “Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i,

¹⁴⁷⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, I, 422,423.

¹⁴⁷⁹ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'an*, II, 532-536.

¹⁴⁸⁰ Abdurrezzâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, I, 386; Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, VIII, 2270, 2274.

¹⁴⁸¹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, VIII, 2270, 2274.

Nûh'u, İbrâhim ailesini, İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir."¹⁴⁸²

Bu duruma delil olabilecek hadîs-i şerifi İbn Âşûr tefsirinde nakletmiştir: *"Allah resûlüne insanların en kıymetlisi sorulduğunda, nebi oğlu, nebi oğlu, nebi oğlu, nebi oğlu Yusuf b. Ya'kub b. İshâk b. İbrâhim' dir demiştir.*"¹⁴⁸³

Allah'ın (c.c) insanlardan risâlet için seçtiği Hz. Âdem (a.s), Hz. Nûh (a.s), Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İsmâil (a.s), Hz. İshâk (a.s), Hz. Yâkub (a.s) ve on iki torunu, İmrân ailesinden Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Hârûn (a.s) gibi nebiler, resûller Hz. Âdem'in (a.s), Hz. Nûh'un (a.s) ve Hz. İbrâhim'in (a.s) zürriyetindedir.¹⁴⁸⁴

Allah'ın (c.c) diğer her bir dine karşı İslam ehli olan Hz. Âdem'i (a.s), Hz. Nûh'u (a.s), Hz. İbrâhim (a.s) ve İmrân ailesini risâlet için seçtiği haber verilmiştir. Hz. İbrâhim (a.s) ve İmrân ailesinden maksadın mü'minler olduğuna *"İbrâhim'e en yakın olan, ona tâbî olandır.*"¹⁴⁸⁵ ayeti ve İbn Abbâs'tan nakledilen şu rivayet delil gösterilmiştir: *"Onlar İbrâhim, İmrân, Yâsin ve Muhammed ailesinden mü'minlerdir.*"¹⁴⁸⁶ Hasan el- Basrî, onların âlemlere, bütün insanlara nübüvvetle üstün kılındığını ve rableri için seçilen takvâ sahibi nebiler olduğunu ifade etmiştir. Hz. İbrâhim (a.s) ve İmrân ailesinin birbirlerinin zürriyetlerinden olduğu zikredilmiştir. Onların, dine olan sadâkate, İslam ve hak hususunda birbirlerine destekçi, yardımcı kılındıkları ifade edilmiş, buna, *" Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin hamisidir, yardımcısıdır, dostudur.*"¹⁴⁸⁷ Ve *"Münafık erkekler, münafık kadınlar birbirlerinin hamisidir, yardımcısıdır, dostudur"*¹⁴⁸⁸ ayetleri delil gösterilmiş; onların dininin, yollarının bir olduğu neticesine varılmıştır.¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸² Âl-i İmrân 3/33-34.

¹⁴⁸³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 378, H. No: 3327.(Bu hadisin senedinin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğu nakledilmiştir.); İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, 272.

¹⁴⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, I, 271.

¹⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/68.

¹⁴⁸⁶ Buhârî, *Tefsîr (Meryem, 19/16)*, 3430.

¹⁴⁸⁷ Tevbe 9/71.

¹⁴⁸⁸ Tevbe 9/67.

¹⁴⁸⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 326-327.

Katâde, “*Onlar birbirlerinin zürriyetindedir*”¹⁴⁹⁰ ayetinin, Allah’ı (c.c) birlemede ve ona itaatte, niyette, amelde, peygamberlerin sözünün ve dininin bir olduğu anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹¹

Ebû Zehre (1394/1974), hidayet yolundan sapanlar hariç insanların beraber olmasını sağlayan insânî birliği; şariatleri birleştiren ilâhî nübüvvet ve risâlet birliğini, Allah’ın (c.c) bu ayetle¹⁴⁹² açıkladığını ifade etmiştir.¹⁴⁹³ Bu ifadeler ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) nübüvvetini hasretmek için, Beytül-Makdis’e gece yolculuğuna çıkarılması, diğer nebilerle namaz kılması ve onlara imâmet vazifesi yapması, risâlet ve nübüvvetin birliğine işaret etmektedir.

2. Misyon Birliği

Hız. İbrâhim (a.s) ile Hız. İsmâil (a.s), beyti, mirascısı olan Hız. Muhammed’in (s.a.s) risâletini hazırlamak için ikame etmiştir. Muhammedî (İslâmî) risâletin, resûllerin ve nebilerin risâletinin etrafında cereyan eden yörünge olduğu görülmektedir. Bu, bütün risâletlerin buluşup birleştiği bir risâlettir. Hilal görünümü gibi başlar, geceler peşpeşe geçtikçe tamamlanıp dolunaya dönüşünceye kadar büyür. Bu durum her nübüvvette vardır. Her nebinin elleri arasında İslâmî risâletin sahibi Hız. Muhammed (s.a.s) gelinceye kadar İslam meşalelerinden bir meşale, İslam nurlarından bir nur vardır. Allah (c.c) tamamlanıp kemâle erinceye kadar onu Hız. Muhammed’in (s.a.s) elleri arasına koymuştur. Muhammedî risâlet başlangıç ve sonuçtur.¹⁴⁹⁴

Kur’ân’daki bazı ayetler, Muhammedî risâlette birleşen nübüvvet birliğine işaret etmektedir: “*Allah peygamberlerden ‘Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdindeki tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz.’ diyerek söz almış; ‘kabul ettiniz mi?, bu ahdimi üstlendiniz mi?’ dediğinde ‘kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine ‘ O halde şahit olun, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim’ buyurmuştu.*”¹⁴⁹⁵ Taberî (v. 310/923),

¹⁴⁹⁰ Âl-i İmrân 3/34.

¹⁴⁹¹ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, VI, 328.

¹⁴⁹² Âl-i İmrân 3/ 33-34.

¹⁴⁹³ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, III, 1192.

¹⁴⁹⁴ Yunus el-Hatîb, *el-Kur’ânî li’l-Kur’ân*, II, 532-536.

¹⁴⁹⁵ Âl-i İmrân 3/81.

Allah'ın (c.c) ayette belirttiği ahdi, emirler ve nehiyeler hususunda Allah'a (c.c) itaat etmelerine dair nebilerden aldığı mîsâk olarak tefsir etmiştir.¹⁴⁹⁶

Kırâat âlimlerinin bazılarının, "آتيتكم" şeklindeki kırâatına göre, tevhide size getirdiğimde; diğerlerinin "آتيناكم" şeklindeki kırâatına göre, sizleri birleştirip bir araya getirdiğimizde anlamında tefsir ettikleri nakledilmiştir.¹⁴⁹⁷

Mîsâk alma hususunda dört görüş nakledilmiştir:

1. Yanınızdaki Tevrât'ta zikredilen Hz. Muhammed (s.a.s) adında bir elçi geldiğinde ona iman edip yardım etmelerine dair mîsâktır.

2. Kitap verilsin/verilmesin her bir nebi, yaratılmışlara elçi olarak gönderildiğinde, onları tasdik etmelerine dair bütün nebilerden alınan mîsâktır.¹⁴⁹⁸

3. Yanlarındakini tasdik eden Allah'ın (c.c) resûllerinden gelenlere iman edip, yardım etme hususunda bütün nebilerden değil; sadece Ehl-i Kitap nebilerinden alınan mîsâktır.

4. Yanlarındakini tasdik eden Hz. Muhammed (s.a.s) elçi olarak geldiğinde ona inap yardımcı olmada Ehl-i Kitaptan alınan mîsâktır. Peygamberlerden alınan mîsâkın, nebilerin ümmetlerinden aldığı mîsâkı ihtivâ ettiğine dikkat çekilmiştir.¹⁴⁹⁹

Şevkânî (v. 1250/1834), Allah'ın (c.c), ilk peygamberlerden, sonradan gelen peygamberlere iman etme, onlara yardımcı olma hususunda mîsâk aldığını; bu mîsâkı Allah'ın (c.c) ümmetleri adına peygamberlerden aldığını ifade etmiştir.¹⁵⁰⁰

Allah'ın (c.c) peygamberlerden aldığı mîsâkın Allah (c.c) katında dinin bir olduğuna işaret ettiği; bu dinin Hz. İbrâhim (a.s) ve diğer nebilerin dini olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰¹

Zuhaylî, risâlet ve nübüvvet birliğini " O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'ya buyurduklarımızı, size din kıldı ki, o dini

¹⁴⁹⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, VI, 550.

¹⁴⁹⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, VI 550.

¹⁴⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, III, 298.

¹⁴⁹⁹ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, VI, 553, 554.

¹⁵⁰⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 408.

¹⁵⁰¹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, III, 288.

ayakta tutasınız, o konuda tefrikaya düşmeyeziniz.....”¹⁵⁰² ayetiyle delillendirmiştir.¹⁵⁰³ Peygamberlerin misyonu, görevi birdir; başlangıç ve sonuç olarak Muhammedî risâlette birleşmektir. Bu risâlet, Allah’ın (c.c) birliğine, resûllere, kitaplara ve ahiret gününe iman etmeye davette, Allah’a (c.c) itaatte ve bu dini ayakta tutup muhâfaza etmede, bir araya gelip, birleşmektir, demiştir.¹⁵⁰⁴ Bu ayet, Ya Muhammed! (s.a.s) Sana ve bütün nebilere İslam’ı tek din olarak emrettik, anlamında tefsir edilmiştir.¹⁵⁰⁵

Allah (c.c), bütün peygamberlere tek bir emir olarak hak dini ikame etmeyi emretmiştir.¹⁵⁰⁶

Ayette varolan “الدين”(Din)’nin, Hz. Nûh (a.s), Hz Muhammed (s.a.s) ve ikisi arasındaki nebilerin dini olduğu beyan edilmiştir. Sonra Allah’ın (c.c) resûllere bu dini ikame etme ve dinde tefrikaya düşmeme emriyle birlikte iştirak edecekleri mesajlardan teşkil eden şeriatı açıkladığı vurgulanmıştır. Buradaki şeriatten muradın, Allah’ın (c.c) birliğine iman, ona itaat, peygamberlere, kitaplara, âhiret gününe iman ve bir insanın müslüman olarak yerine getirmesi gerekenleri ikame etmesi olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed’in (s.a.s) risâletini inkâr eden müşriklere Ehl-i Kitab’ın kitaplarında Hz. Muhammed’in (s.a.s) risâletini haber veren yazılı metinleri delil göstererek, onun risâletine inanmaya davet etmiştir: “*Şüphesiz bu önceki kitaplarda mevcuttur. İsrâiloğullarının bilginlerinin onu bilmesi onlar için (Mekke’li müşrikler) bir delil değil midir?*”¹⁵⁰⁸

Müfessirler bu ayeti dört şekilde te’vîl etmiştir:

1. Hz. Muhammed (s.a.s) ve ümmetinin vasıfları önceki kitaplarda mevcuttur.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰² Şûrâ 42/13.

¹⁵⁰³ Zuhaylî, *Vasît*, III, 2328.

¹⁵⁰⁴ Zuhaylî, *Vasît*, III, 2328.

¹⁵⁰⁵ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 588.

¹⁵⁰⁶ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, XXI, 512.

¹⁵⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 215.

¹⁵⁰⁸ Şuarâ 26/196-197.

¹⁵⁰⁹ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, II, 524; Mâverdî, *en-Nüket ve l-Uyûn*, IV, 187.

2. Bu Kur'ân, öncekilerin kitaplarında mevcuttur. Bundan dolayı Abdullah b. Selâm ve benzerleri Hz. Muhammed'e (s.a.s) iman etmiştir.

Katâde, İsrâiloğullarının bilginlerinin yanlarındaki kitapta yazılı buldukları Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletini bilmeleri, onun nübüvvetine delil değil midir? diyen Kur'ân'ın, müşrikleri Hz. Peygamberin nübüvvetini kabul etmeye davet ettiğini, ifade etmiştir.¹⁵¹⁰

3. Önceki kitaplarda Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) zikredildiğine yönelik te'vîldir.¹⁵¹¹

4. Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirileceği önceki kitaplarda mevcuttur.¹⁵¹²

Kur'ân'ın içerisindekilerin aynısı ya da hepsi değil; bazısı önceki kitaplarda mevcuttur, denilmiştir.¹⁵¹³ Bu risâleti, İsrâiloğullarının kitaplarında yazılı bulmalarından dolayı bekledikleri zikredilmiştir.¹⁵¹⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.s) risâletle görevlendirileceği Hz. Mûsâ'nın (a.s) kitabında müjdelenmiştir.

Muharref Tevrât'ın Tesniye metninin 18. Bölümünde “Rabb bana şöyle dedi. ‘ Senin gibi kardeşlerinin içinden bir nebi onlara ayarladım. Sözlerimi ağzına al, emrettiğim her şeyi onlarla konuş ve onlara anlat.’...”¹⁵¹⁵ Arapların, İsrâiloğullarının kardeşleri olduğu, Tevrât'ın Tekvin metninin 16. bölümünde zikredilmiştir. Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinin benzeri bir şeriatle, sadece Hz. Muhammed (s.a.s) gelmiştir. Hz. Mûsâ'nın (a.s) ağzına konulan Allah'ın (c.c) kelamı, Hz. Muhammed'e (s.a.s) vahyedilen Kur'ân'dır.

Muharref Yuhanna İncil'inin 14. bölümünde Hz. İsa şöyle demiştir: “Ben babadan, ebede kadar sizinle beraber kalması için sizlere son bir elçi göndermesini dileyeceğim. O, âlemin kabul etmemeye güç yetiremeyeceği gerçek ruhtur. Bu yalancılara yalanına işaretler. Babamın isimle (risâlet vasfıyla) göndereceği rûhu'l-kudüs olan elçiye gelince, o her şeyi sizlere öğretecek, benim sizlere söylediğim her

¹⁵¹⁰ Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XIX, 397-398.

¹⁵¹¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 100-101.

¹⁵¹² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, IV, 187.

¹⁵¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 85.

¹⁵¹⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2617.

¹⁵¹⁵ Tevrât, Tesniye, XVIII /17-18.

şeyi sizlere söyleyecek”¹⁵¹⁶ Mesih’in bu öğretisi, içinde hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı Kur’ân’dır, onun kelamı sadece Kur’ân’da zikredilmiştir.¹⁵¹⁷

Bütün bu değerlendirmeler, önceki nebilerin ve kitapların Hz. Muhammed’in (s.a.s) risâletinde ittifak ettiklerine tanıktır. Hz. Muhammed’in (s.a.s), Kur’ân’ın ifadesiyle, “(Ey Muhammed! de ki: Ben resûllerin ilki değilim.”¹⁵¹⁸ sözü, onun önceki nebileri, resûlleri kabul ettiğine işaret eder. Bu ayet, benden önce Hz. İsâ (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İbrâhim (a.s) gibi resûller geldi manasına te’vil edilmiştir.¹⁵¹⁹

Bütün bunlar, peygamberlerin misyonlarının bir olduğunu ve bu misyonda birbirlerini tasdik edip desteklediklerini göstermektedir.

3. Kaynak ve Gaye Birliği

Risâlet ve nübüvvetin tamamı, Allah (c.c) katındandır. Nebiler ve resûllerin, insanlara doğru yolu göstermek, tevhide davet etmek, faziletleri irşad etmek, erdemli davranışlara (güzel ahlak) yönlendirmek, kötülüklerden sakındırmak için gönderilmesi, gaye ve gönderiliş hedeflerinin birliğini gösterir:¹⁵²⁰ “Nûh kavmi de peygamberlerini yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nûh onlara şöyle seslenmişti: ‘İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için ben sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir.”¹⁵²¹ ; “Ad kavmi de peygamberlerini yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Hûd onlara şöyle seslenmişti: ‘İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için ben sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir.”¹⁵²²; “Semud kavmi de peygamberlerini yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Salih onlara şöyle seslenmişti: ‘İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben size

¹⁵¹⁶ Yuhanna, XIV/26; XV/26-27; XVI/7-13.

¹⁵¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIX, 191-192.

¹⁵¹⁸ Ahkâf 46/9.

¹⁵¹⁹ Muhammed Muhammed Abdullatif b. el-Hatîb, *Evdahü't-Tefâsir*, I, 617, el-Matba‘atü'l-Mısriyye, 1383/1964.

¹⁵²⁰ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur‘âni'l-Kerîm*, VIII, 2270, 2274.

¹⁵²¹ Şuarâ 26/ 105-109.

¹⁵²² Şuarâ 26/123-127.

gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için ben sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir."¹⁵²³; "Lût kavmi de peygamberlerini yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Lût onlara şöyle seslenmişti: 'İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için ben sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir.'"¹⁵²⁴; "Eyke ashabı da peygamberlerini yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Şuayb onlara şöyle seslenmişti: 'İnkârdan sakınmayacak mısınız? Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için ben sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir.'"¹⁵²⁵ Risâlet ve nübüvvetin Allah (c.c) katından olması kaynak birliğine işaret etmektedir.¹⁵²⁶

Kur'ân'da Hz. Nûh'un (a.s) kavminden bahsedilirken onların Hz. Nûh'a (a.s) karşı çıktıkları, sanki Hz. Nûh'a (a.s) bize ne, senin ve başkasının risâletinden demelerine karşılık Hz. Nûh'un (a.s) onlara, risâletin aslını inkâr etmekten sakınmıyor musunuz? dediği aktarılmıştır.¹⁵²⁷ Bu ifadelerin aynısını Hz Hûd (a.s), Hz. Sâlih (a.s), Hz. Lût (a.s) ve Hz. Şuayb'in (a.s), kavimlerine söyledikleri Kur'ân'da zikredilmiştir.

Hz. Nûh (a.s), Hz Hûd (a.s), Hz. Sâlih (a.s), Hz. Lût (a.s) ve Hz. Şuayb'in (a.s), kavimlerinin yer ehline gönderilen ilâhî risâleti reddetmelerine karşılık, risâlete itaat etmeleri için mücadele verdikleri ifade edilmiştir.¹⁵²⁸ Her resûlün söylediği tek kelimenin Allah'tan (c.c) sakınmak ve onun resûlüne itaat etmek olduğu beyan edilmiştir.¹⁵²⁹

Bu ayetler ve müfessirlerin değerlendirmeleri tetkik edildiğinde, nebilerin, resûllerin, ilâhî kaynaklı risâleti kavimlerine tebliğ edip, risâlette itaatı benimsemeleri için gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır. Her bir resûl ve nebî,

¹⁵²³ Şuarâ 26/141-145.

¹⁵²⁴ Şuarâ 26/ 160-164.

¹⁵²⁵ Şuarâ 26/ 176-180.

¹⁵²⁶ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VIII, 2270.

¹⁵²⁷ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, X, 5377.

¹⁵²⁸ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, X, 5389.

¹⁵²⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2609.

kavimlerinin peygamberlere iman etmesini inşa etmede birleşip ittifak etmişlerdir. Allah'ın (c.c) A'râf suresinde her bir nebının risâletinden kesintisiz bahsettiği, nebilerinin hepsinin gaye birliği bağlamında, ilk önce tevhide davet ettiği müşâhede edilmiştir¹⁵³⁰: “*Andolsun Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur.....dedi.*”¹⁵³¹; “*Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur.....dedi*”¹⁵³²; “*Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Ey kavmim' Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur..... dedi.*”¹⁵³³

Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ 4/26; En'âm 6/90. ayetlerde Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve Müslümanlara, kendilerinden önceki peygamberleri ve şeriatlerini tebliğ ediyor ve onların yoluna uymasını emrediyor. Bunun tek sebebi, eski şeriatler gibi Kur'ân-ı Kerîm'in de aynı kaynaktan sâdır olması ve vahiy mahsûlü olmasıdır.

Allah'ın (c.c) elçileri tarafından muhtelif zamanlarda bildirilen dinin; bir ve aynı olması, zorunlu olarak konu ve kaynak birliğini de beraberinde getirmektedir. Şûrâ 42/3. ayette, Allah'ın (c.c) elçilerinin risâletinin kaynağı vahiydir. Dolayısıyla dinin kaynağı vahiydir. Kaynak bir olunca, gayesinin, konusunun da bir olması kaçınılmazdır. Bu konu birliği, tevhid inancında birleşmiş, tevhid inancı ise, nebilerin dininin temelini teşkil etmiştir.¹⁵³⁴

Ezcümle, risâletin tevhidde ve resûllere itaatte, gaye ve konu birliği içerisinde olduğu, bu başlık altındaki ayetlerden anlaşılmaktadır.

4. Peygamberlere İmanda Birlik

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın (c.c) İsrâiloğullarından resûllere iman hususunda mîsâk aldığından bahsetmektedir: “*And olsun Allah İsrâiloğullarından sağlam bir söz almıştı. Onlardan oniki temsilci başkan seçmiştik. Allah şöyle demişti: ‘Sizinle beraberim. And olsun eğer namaz kılar, zekât verir ve elçilerime inanır onları*

¹⁵³⁰ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, VIII, 2270.

¹⁵³¹ A'râf 7/59.

¹⁵³² A'râf 7/65.

¹⁵³³ A'râf 7/73.

¹⁵³⁴ Bkz. Salih Akdemir, “Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'e Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, S. 1, Ankara: 1990, XXXI, 179.

desteklerseniz (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim. Ve Andolsun sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse mutlaka o dümdüz yoldan sapmıştır."¹⁵³⁵

Râzî (v. 606/1210), peygamberlere imanın, namaz ve zekâtın sonra zikredilmesini, Yahudilerin, kurtuluşunun hâsıl olmasında, namaz ve zekâtın gerekli olduğunu kabul ettiklerini, ancak resûllerin bazılarını yalanlamada ısrar ettiklerini, ifade etmiştir. Bu ayet, Yahudilere bütün nebilere imanın gerekli olduğunu, resûllere iman olmadan, namaz ve zekâtın kurtuluşu sağlayamayacağını beyan etmektedir. Bu ayetin devamındaki ayette, İsrâiloğullarının mîsâkı bozduklarından bahsedilmektedir. Râzî mîsâkı bozmanın, resûlleri yalanlamak, nebilere öldürmek, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Tevrât'taki vasıflarını gizlemek ve bunların tamamı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³⁶

Bu ayetle ayırım gözetmeksizin bütün nebilere iman hususunda İsrâiloğullarından mîsâk alınmıştır.¹⁵³⁷ Ayette zikredilen " Namaz kılıp, zekât verip resûllere iman ederseniz" kısmında amel, imanla faydalıdır, demek sûretiyle namazın ve zekâtın kurtuluşa vesile olmasının resûllere imanla mümkün olacağı belirtilmiştir.¹⁵³⁸

Bu ayet, resûllerime iman edin, vahiyden sizlere gelenleri tasdik edin şeklinde açıklanmıştır.¹⁵³⁹ Resûllerime inanırsanız hitabının, Hz. Mûsâ'dan (a.s) sonra gelen Hz. Dâvûd (a.s), Hz. Süleymân (a.s), Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed'i (s.a.s) ihtivâ ettiği nakledilmiştir.¹⁵⁴⁰ Müfessirlerin çoğunluğu resûllerin tamamına iman hususunda İsrâiloğullarından mîsâk alındığı görüşünü benimsemiştir.¹⁵⁴¹ Yunus el-Hatîb (v. 1390/1970) ise, İsrâiloğullarından kendi

¹⁵³⁵ Mâide 5/12.

¹⁵³⁶ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, XI, 324.

¹⁵³⁷ Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 434.

¹⁵³⁸ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, IV, 203.

¹⁵³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 66.

¹⁵⁴⁰ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 232.

¹⁵⁴¹ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, IV, 2072; İbrâhim b. İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Sicli'l-'Arab, 1405, IX, 373; Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-'Useymîn, *Tefsîru Fâtiha ve'l-Bakara*, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423, I, 143; Tantâvî, *Tefsîru'l-Vasît*, IV, 80; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, II, 23.

resûllerine iman etmeleri üzerine mîsâk alındığından bahsetmiştir.¹⁵⁴² Buna göre, her bir resûl ve nebi, kavimlerinin peygamberlere iman etmesini inşa etmede birleşip ittifak etmişlerdir. Allah'ın (c.c) A'râf suresinde her bir nebinin risâletinden kesintisiz bahsettiği, hepsinin ilk olarak tevhide davette birleştikleri müşâhede edilmiştir¹⁵⁴³: “*Andolsun Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur.....dedi.*”¹⁵⁴⁴; “*Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur....dedi*”¹⁵⁴⁵; “*Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Ey kavmim' Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur..... dedi*”¹⁵⁴⁶ Mâtürîdî de (v. 333/944) Mâide 5/12. ayetin tefsirinde Allah'ın Tevrât'ta (c.c) İsrâiloğullarından Allah'a (c.c) şirk koşmadan iman etmeleri, melekler, kitaplar ve peygamberlere iman etmeleri, Allah'ın (c.c) helal kıldığını helal; haram kıldığını haram kabul etmeleri ve peygamberleri en güzel destekle desteklemeleri hususunda sağlam söz aldığını ifade etmiştir.¹⁵⁴⁷

Bu meyanda bütün resûller ve nebiler, gönderilen her bir peygamberi desteklemede ve onlara imanda ittifak etmişlerdir. Ahd-i Atik'te Hz. Mûsâ (a.s) peygamber olarak geçmektedir. Hz. Mûsâ'nın (a.s) dışında peygamber olarak geçen başka isimler mevcuttur. Bu isimlerden Kur'ân'la mutâbık olan; Kur'ân'da peygamber olarak mezkûr olan isimler: İbrâhim¹⁵⁴⁸, İshâk¹⁵⁴⁹, Yakub¹⁵⁵⁰, Mûsâ¹⁵⁵¹, Hârun¹⁵⁵², Dâvud¹⁵⁵³, Süleymân¹⁵⁵⁴, Yunus¹⁵⁵⁵, İlyas(İlyâ)¹⁵⁵⁶, Elyasa(Elişa)¹⁵⁵⁷ Zekeriyâ¹⁵⁵⁸ dır.

¹⁵⁴² Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, III, 1052.

¹⁵⁴³ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, VIII, 2270.

¹⁵⁴⁴ A'râf 7/59.

¹⁵⁴⁵ A'râf 7/65.

¹⁵⁴⁶ A'râf 7/73.

¹⁵⁴⁷ Mâtürîdî, *Tefsîru Mukâtil*, III, 479.

¹⁵⁴⁸ Tevrât, Tekvîn, XX/7.

¹⁵⁴⁹ Tevrât, Tekvîn, XXVI/1-3.

¹⁵⁵⁰ Tevrât, Tekvîn, XXVIII/10-15.

¹⁵⁵¹ Tevrât, Çıkış, 3. bab

¹⁵⁵² Tevrât, Çıkış, VI/20; VII/7.

¹⁵⁵³ II. Samuel XXIII/2-3. (Dâvud, peygamber değil; kral olarak anılmaktadır.)

¹⁵⁵⁴ I. Krallar III/5, XI/11. (Süleyman, Peygamber değil; Kral olarak anılmaktadır.)

Eski Ahid’de Âdem, özel isim, ilk insan ve insan türü olarak kullanılmıştır. ¹⁵⁵⁹ Tevrât’ta Nûh’un şeceresi Şit ile Âdem’e dayandırılmaktadır. ¹⁵⁶⁰ Lût’un İbrâhim’in Mısır yolculuğuna katıldığından, Harran’a geldiğinden bahsedilmektedir ¹⁵⁶¹, Yûsuf’un, İbrânice de Yosef olarak bilindiği ¹⁵⁶²; İbrâhim’in oğlu İshâk’ın oğlu Yakub’un Rahel adındaki hanımından doğduğu ve Bünyamin adında kardeşinin olduğu nakledilmiştir. ¹⁵⁶³ Bu şahsiyetler, birer peygamber değil sadece göçebe Kâbile reisi (Patriark) olarak kabul edilmiştir. ¹⁵⁶⁴ Yahudilerce Ezrâ olarak bilinen Üzeyr ¹⁵⁶⁵ Ahd-i Atik’de kendine mahsus bir kitabı olmasına rağmen peygamber olarak telakkî edilmez. İncillerde Âdem ¹⁵⁶⁶, Nûh ¹⁵⁶⁷, İbrâhim ¹⁵⁶⁸, Yûsuf ¹⁵⁶⁹, Dâvud ¹⁵⁷⁰, Zekariyyâ ¹⁵⁷¹, Yahyâ ¹⁵⁷², İlyâs ¹⁵⁷³, İsâ ¹⁵⁷⁴ peygamberlerin kıssaları anlatılmıştır. Hz. İsâ’nın (a.s) Hz. Mûsâ’yı (a.s) tasdik etmesi, Hz. Muhammed’i (s.a.s) müjdelemesine önceden temas edilmiştir. Ahd-i Atik, Ahd-i Cedîd muharref olmasına rağmen, Kur’ân’da anlatılan peygamber kıssalarıyla benzer isimleri ihtivâ etmesi, semâvî kitapların peygamberlere imanda ittifak ettiklerini göstermektedir. Hz. Dâvud (a.s) ile Hz. Süleyman’ın (a.s) hükümdarlıklarına (Kral) ilaveten İsrâiloğullarına gönderilen peygamber olduğu Kur’ân’ın müheymnliğinde

¹⁵⁵⁵ Neviîm(peygamberler), 2. Kısım/2. Gurup/ 8. bölüm(Amos ve Malaki arasında bulunan peygamberler zikredilmiştir. Bu ikinci kısma Neviîm adı vermeleri, bu bölümdeki kitapları peygamberlerin yazdığına inanmalarındandır.) II. Krallar, XIV/25.

¹⁵⁵⁶ I. Krallar 17-18.

¹⁵⁵⁷ I. Krallar XIX/15.

¹⁵⁵⁸ Neviîm (peygamberler), 2. Kısım/2. Gurup/ 14. Bab (Hz. Yahyâ’nın babası olan Hz. Zekariyyâ’dan farklı bir kişilik olarak telakkî edilmiştir.)

¹⁵⁵⁹ Tevrât, Tekvîn, V/1-5;I/26-28; II/4; IV/26.

¹⁵⁶⁰ Tevrât, Tekvîn, V/1-32; IV/17-24.

¹⁵⁶¹ Tevrât, Tekvîn, XI/27; XII/5; XIII/1.

¹⁵⁶² Tevrât, Tekvîn XIX/31; XXX/1.

¹⁵⁶³ Tevrât; Tekvîn, XXX/24; XXXII/9; XXXV/17-18.

¹⁵⁶⁴ Salih İnci, *Eski Ahid’de Peygamberlere Atfedilen Ahlâkî Zaaflar ve Günahlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2001, s. 137, 141.

¹⁵⁶⁵ Neviîm (Peygamberler) 2. Kısım/2. Gurup/15. Bab (Eski Yahudi geleneği Malaka ile Ezrâ’yı aynı kişi kabul etmişlerdir. Tevbe 9/30. Ayette zikredildiği gibi Yahudilerin Üzeyr Allah’ın oğlu demeleri Kur’ân’da reddedilmiştir.) Bâki Adam, “Üzeyr” *TDVİA*, İstanbul: TDV. Yay., 2012, XXXII, 401-402.

¹⁵⁶⁶ İncil, Tekvîn, IV/1-25.

¹⁵⁶⁷ İncil, Tekvîn, VII/1-24; Luka, III/23-28.

¹⁵⁶⁸ İncil, Matta, I/1, 2-17; Luka, III/23-36.

¹⁵⁶⁹ İncil, Matta, I/2-17; Luka, III/23-34

¹⁵⁷⁰ İncil, Matta, I/1; Luka, III/34-36.

¹⁵⁷¹ İncil, Luka, I/1-80; I/5-7.

¹⁵⁷² İncil, Yuhanna, I/ 19-20, 23-26, 28,29.

¹⁵⁷³ İncil, Yuhanna, I/21, 24-25.

¹⁵⁷⁴ İncil, Yuhanna, I/29-34.

(şâhitliğinde) anlaşılmaktadır: “.....Allah, ona (Dâvud) hükümdarlık ve hikmet (nübüvvet) verdi....”¹⁵⁷⁵, “Süleyman Dâvud’a varis oldu...”¹⁵⁷⁶, “....Biz Süleyman’a vahyettik, Dâvud’a Zebûr’u verdik...”¹⁵⁷⁷ Bu ayetler, Hz. Dâvud (a.s) ve Hz. Süleyman’a (a.s) hem hükümdarlık hem de nübüvvet verildiğine işaret etmektedir. Ancak tahrif edilmiş olan Kitâb-ı Mukaddes’te, her iki peygamber, sadece kral olarak nitelenmiştir.

E. AHİRET’E İMANDA BİRLİK

1. İlk Uyarılma ve Müjdeleme

Kadîm vahiy geleneğinde peygamberlerin kavimlerini uyardıkları ve müjdelemeleri iki şekilde olmuştur:

1. Hz Nûh (a.s), Hz. Hûd (a.s), Hz. Lût (a.s), Hz. Salih (a.s), Hz. Şuayb (a.s) vd. kavimlerini dünyada azapla uyarılmış ve bu uyarılara kulak tıkayanlar muhtelif cezalarla helak olmuşlardır. Allah’ın (c.c), dünyada iken meydana gelen bu tür cezalandırması, Hz. Muhammed’in (s.a.s) şeriatinde neshedilmiştir.

2. Bütün peygamberler kavimlerini cennetle müjdelemiş, cehennemle uyarmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm, nebilerin içerisinde kavmini ilk uyaranın Hz. Nûh (a.s) olduğunu ifade eder: O, kavmine “ *Ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum*”¹⁵⁷⁸ demiştir. Aynı üslub ve ifadeyle Hz. Hûd da (a.s) kavmini uyardığında Hz. Nûh’u (a.s) takip etmiştir. Hz. Hûd (a.s), kavmine, “*Ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.*”¹⁵⁷⁹ demiştir.

Bu ayetlerde zikredilen“¹⁵⁸⁰عذاب يوم اليم ve ¹⁵⁸¹عذاب يوم عظيم” ifadesi, müfessirlerin çoğuna göre, kıyamet, yeniden dirilme ve ceza günü gibi halleri ihtivâ eden ahiret gününe işaret etmektedir. İbn Kesîr, Râzî, Cezâirî, kıyamet

¹⁵⁷⁵ Bakara 2/251.

¹⁵⁷⁶ Neml 27/16, 19, 20, 27, 34.

¹⁵⁷⁷ Nisâ 4/163.

¹⁵⁷⁸ A’râf 7/59.

¹⁵⁷⁹ Ahkâf 46/21.

¹⁵⁸⁰ Elem veren günün azabı anlamındadır.

¹⁵⁸¹ Büyük günün azabı anlamındadır.

günü¹⁵⁸²;Reşîd Rızâ, yeniden dirilme ve ceza günü olarak tefsir etmiştir.¹⁵⁸³Nesefî, Hz Nûh'a (a.s) isnat edilen "Büyük günün azabı" lafzının tûfan gününe işaret edebileceği ihtimalini de vurgulamıştır.¹⁵⁸⁴

2. Hz. İbrâhim ve Züriyyetinin Âhîret'e İmanı

Allah (c.c), Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Muhammed'e (s.a.s) Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İshâk (a.s) ve Hz. Yakub'u (a.s) anmasını emrediyor. Onların âhîret yurduna içten bağlı olduğunu, onun için amel ettiklerini, kalplerini dünya sevgisinden temizlediklerini, dünyadaki nasiplerini rablerine ulaştıran hayırlı ameller olarak gördüklerini haber veriyor: "(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli İbrâhim'i, İshâk'ı ve Yakub'u da an. Şüphesiz biz onları, ahiret yurdunu düşünme özelliği ile (temizleyip) ihlâslı kimseler kıldık."¹⁵⁸⁵ Ayette ifade edilen "الدَّار" kelimesini müfessirler, âhîret inancını anlatan lafızlarla tefsir etmişlerdir. Mücâhid (v. 104/721), onları âhîret için amel edenler kıldık, onun dışında başka şeylere önem vermezler; Suddî, âhîreti düşünme, onun için amel etme; Malik b. Dinar, Allah (c.c) onların kalplerini dünya sevgisinden ve onu düşünmekten temizledi, onların kalplerini âhîreti düşünür halde içten bağladı; Saîd b. Cübeyr, "Cennet" anlamında cenneti düşünen içten bağlı kimseler kıldık ifadesiyle tefsir etmiştir. Katâde'ye göre, anılan peygamberler, insanlara âhîret yurdunu ve ona sevkeden amelleri hatırlatmışlardır.¹⁵⁸⁶

Allah'ın (c.c); nebileri, insanlara, âhîret yurdunu ve cenneti hatırlatanlar kıldık, dediği nakledilmiştir.¹⁵⁸⁷ Ayetteki, "الدَّار" kelimesinin, âhîret ve cennet olmak üzere iki anlamından bahsedilir. Ebû Zemenîn (v. 399/1008), "الدَّار" ve "ذَكَرَى" yı cennet olarak tefsir etmiştir.¹⁵⁸⁸ Fudayl b. İyaz, "ذَكَرَى" kelimesinin iki anlamından

¹⁵⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 295; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 28; III, 432; Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, II, 188.

¹⁵⁸³ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VIII, 437.

¹⁵⁸⁴ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 576.

¹⁵⁸⁵ Sâd 38/ 45-46.

¹⁵⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, 76, 77.

¹⁵⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 649.

¹⁵⁸⁸ Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, IV, 95.

birincisinin, kalpte dâima korku, ikincisinin ise, âhirete iman ve Allah’a (c.c) ibadete davet ederler meyanında “التذكير” lafzıyla tefsir etmiştir.¹⁵⁸⁹

Zuhaylî, zikredilen ayetlerin tefsirinde, âhîret için amel eden Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İshâk (a.s), Hz. Yakub’a (a.s) bütün peygamberleri dâhil etmiştir.¹⁵⁹⁰ Sâbûnî’nin ifade ettiğine göre, bu ayetlerle Allah (c.c), Hz. Muhammed’e (s.a.s) Allah’ın (c.c) âbid ve seçkin kulları olan resûl ve nebilere, ayette bahsi geçen hususlarda tâbî olmasını tebliğ etmiştir.¹⁵⁹¹

Allah’ın (c.c) kulları olan nebiler ve resûller, Allah’a (c.c) imanda ittifak ettikleri gibi âhirete imanda da ittifak etmişlerdir.

3. Kitap Sâhibi Peygamberlerin Âhîret’e İmana Daveti

Kadîm vahiy geleneğinde, peygamberlerin kavimlerini uyarma ve müjdelemelerinde aynı metot takip edilmiştir. Kitap sahibi peygamberler, kavimlerini cennetle müjdeleyip, cehennemle uyarılmışlardır. “*Bunlar ilk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ’nın sahifelerinde vardır.*”¹⁵⁹² ayetini tefsir eden İbn Ebî Hâtim (v. 327/938), “*Ahîret hayatı dünya hayatından daha hayırlı ve kalıcıdır.*”¹⁵⁹³ ifadesinin, Allah’ın (c.c) kitaplarında birbirini takip ettiğini nakletmiştir.¹⁵⁹⁴

a. Hz. Mûsâ ve Âhîret İnancı

Hz. Mûsâ (a.s), Firavun ve kavmine âhirete imanı, Allah’a (c.c) imanla birlikte tebliğ etmiştir: “*Mûsâ, ‘Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığınırım.’ dedi.*”¹⁵⁹⁵ Bu ayette, Hz. Mûsâ (a.s), Firavun ve ileri gelenlere, Ey Kavmim! Allah’ın (c.c) birliğine, sadece onun ulûhiyetine iman etmeyen ve ona itaat etmeyen; Allah’ın (c.c) yarattıklarını hesaba çekeceği güne inanmayan her kibirlenenden benim ve sizin rabbiniz olan Allah’a (c.c) sığınırım; salihler, yaptıkları iyiliğin mükâfatını; kötüler, yaptıkları kötülüğün cezasını alır, demiştir. Hz. Mûsâ (a.s) hesap gününe inanmayanlardan sığınmayı

¹⁵⁸⁹ İbnü’l- Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 578; Abdurrezzâk San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, III, 125.

¹⁵⁹⁰ Zuhaylî, *Vasîl*, II, 2210.

¹⁵⁹¹ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr*, III, 55, Kâhire: Dâru’s-Sâbûnî, 1997.

¹⁵⁹² A’lâ 87/18-19.

¹⁵⁹³ A’lâ 87/17.

¹⁵⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, X, 3419.

¹⁵⁹⁵ Mü’min 40/27.

Allah'a (c.c) has kılmıştır. Çünkü onlar iyiliğe karşı sevap ummayan, kötülüğe karşı cezadan korkmayan, hesap gününü tasdik edip, ona inanmayan kimselerdir. Bundan dolayı, özellikle bu sınıf insandan Allah'a (c.c) sığınmıştır.¹⁵⁹⁶ Hz. Mûsâ'nın (a.s), Firavun ve kavmine Allah'a (c.c) ve âhirete imanını, onların kibirleri üzerinden anlattığı ifade edilmiş, iki kibir çeşidinden bahsedilmiştir:

1. Tevhîde (Allah'ın (c.c) varlığı ve birliğine inanmaya) karşı kibirlenmedir.

2. Resûlün davet ettiği hesap gününe inanmamasından dolayı, resûle karşı kibirlenmedir.¹⁵⁹⁷

Mü'min 40/28-44. ayetlerde müfesirlerin çoğunluğuna göre, Firavun'un kavminden olup, korkusundan dolayı imanını gizleyen; Firavun ve ileri gelenlerin Hz. Mûsâ'yı (a.s) öldürme kararından sonra kavmini Allah'a (c.c) ve âhirete imana davet eden bir mü'minden bahsedilmektedir.¹⁵⁹⁸

Yukarıdaki ayetteki mü'min kimseyle Hz. Mûsâ'nın (a.s) kastedildiği nakledilmiştir.¹⁵⁹⁹ Bu mü'min kimse, kavmine, “ *Ey Kavmim! Bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise, ebedi olarak kalınacak yerdir. Kim bir kötülük yaparsa ancak misliyle ceza görür. Kadın veya erkek olsun kim salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır. Ey Kavmim bu ne hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise, beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri ona ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise, mutlak güç sahibine, çok bağışlayan Allah'a çağırıyorum. Şüphesiz ki sizin beni tapmaya çağırdığınız şeyin ne dünya ne de âhiret konusunda hiçbir çağrısı yoktur. Kuşkusuz dönüşümüz Allah'a dır. Şüphesiz aşırı gidenler cehennemliklerin ta kendisidir.*”¹⁶⁰⁰ şeklinde nasihatla bulunmuştur.

¹⁵⁹⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, XXI, 375; Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, XXIV, 62.

¹⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 21; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, X, 6421.

¹⁵⁹⁸ Mekki b. Ebi Talip, *el-Hidâye*, X, 6421.

¹⁵⁹⁹ Mekki b. Ebi Talip, *el-Hidâye*, X, 6435.

¹⁶⁰⁰ Mü'min 40/39-43.

Ayet, dünya hayatının azıcık bir faydalanma olup geçici; cennet ve cehenneme hâvî âhiret hayatının, sürekli kalman bir yurt olduğunu; cennet ve cehennem ehli olarak iki grubun teşekkül ettiğini, haber vermiştir.¹⁶⁰¹

Allah (c.c), Firavun'un kavminden mümin olan kimsenin, kavmine, Ey kavmim!Bana tâbî olun, ben sizi doğru yola götüreyim. Bana tâbî olup, dediğimi kabul ederseniz, tuttuğunuz ve takip ettiğiniz müddetçe, irşad olunacağımız doğru yolu açıklayacağım. Bu, Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ'ya (a.s) gönderdiği dindir. Bu, ecel sizlere ulaşana kadar faydalanacağınız geçici dünya hayatıdır. Sonra ölüp yok olacaksınız. Salih ameller işleyip, sadece âhireti talep edin. Cennet ehli de cehennem ehli de kalıcıdır dediğini haber vermiştir.¹⁶⁰²

Kurtubî (v. 671/1273), İbn Abbâs'ın ayetteki salih amelin “لا إله إلا الله” kelimesinin mukâbili olduğunu, “وهو مؤمن” ifadesinin ise, kalbiyle Allah'ı (c.c) ve nebileri tasdik eden manasında tefsir ettiğini nakleder.¹⁶⁰³ Allah'ı (c.c) ve nebileri tasdik eden mü'min kimse, kavmini Allah'a (c.c) iman edenin cennette, şirk koşanların ise cehennemde ebedî kalacağını inzâr edip,¹⁶⁰⁴Hz. Mûsâ'nın (a.s) dinine davet etmektedir.

Bu meyanda, Hz. Mûsâ'nın (a.s) getirdiği dinin temel inanç esaslarından birinin âhirete iman olduğu müşâhede edilmektedir.

Kur'ân'ın bazı ayetlerinin, Hz. İbrâhîm (a.s) ile Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinde mevcut olduğu¹⁶⁰⁵; bu ayetlerin, Hz. İbrâhîm (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) dininde âhirete imanın, ortak inanç esası olduğuna işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca âhirete imanda bütün peygamberlerin ittifak ettiğini “Onlar dünya hayatını tercih ederler. Oysa ahiret dünyadan daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bu, ilk sahifelerde, İbrâhîm ve Mûsâ'nın sahifelerinde vardır.”¹⁶⁰⁶ ayeti net bir şekilde ortaya koymuştur.

¹⁶⁰¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 714.

¹⁶⁰² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXI, 389.

¹⁶⁰³ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XV, 317.

¹⁶⁰⁴ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XV, 317.

¹⁶⁰⁵ Hz. İbrâhîm (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinde mevcut olan ayetler için Bkz. Necm 53/36-56.

¹⁶⁰⁶ Bütün peygamberlerin dininde ittifak edilen ayetler için Bkz. A'lâ 87/16-19.

Bu ayetlerde, Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifeleri ile alakalı iki görüş beyan edilmiştir: Bunlardan birincisi, Tevrât'tır,¹⁶⁰⁷ ikincisi ise, Tevrât'tan önce indirilen kitaplardır.¹⁶⁰⁸ Mâtürîdî, “Kimse başkasının günahını yüklenemez” ayetinin, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ (a.s) başta olmak üzere bütün kitaplarda mevcut olduğunu, Hz. Muhammed'in de (s.a.s) ilk uyarıları yapanların nevinden bir uyarıcı olduğunu, onların gönderildikleri kavimlerini âhiretle tehdit ettiklerini ifade etmiştir.¹⁶⁰⁹ Sem'ânî (v. 489/1096), kıyamet gününde dirilişin hak olduğuna işaret ederek, ilk diriliş, yaratılışın başlangıcıdır, Kıyâmet ise ilk dirilişin ikincisidir. Bu dirilişlerle alakalı bilgilerin bütün nebilerin sahifelerinde mevcut olduğunu, Hz. Peygamber'in de ilk uyarıcılar nevinden bir uyarıcı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹⁰

Ayet, “Yoksa tevhid, haşr ve bunun dışındakiler haber verilmedi mi?” şeklinde de tefsir edilmiştir. Dinin aslının tamamının Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifeleri olmak üzere bütün kitaplarda mevcut olduğu, hiçbir kitabın bundan hâli olmadığı zikredilmiştir. Bundan dolayı Allah (c.c), nebisi Hz. Muhammed'e (s.a.s) “*İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. O peygamberlerin rehberliğine uy.*”¹⁶¹¹ demiştir. Ayetteki “Âhiret hayatı dünya hayatından daha hayırlı ve kalıcıdır.” ibaresinin, zikredilen sahifelerde mevcut olduğu belirtilmiştir.¹⁶¹² Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilk uyarıcılar nevinden bir uyarıcı olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁶¹³

İbn Kesîr (v. 774/1373), “*Ey Muhammed! de ki, ben türedi bir resûl değilim*”¹⁶¹⁴ ayetini delil göstererek Hz. Muhammed'in (s.a.s) ilk uyarıcılar nevinden bir uyarıcı olduğuna işaret etmiştir.¹⁶¹⁵ Seyyid Kutup (v.1385/1966), bu dinin kadîm bir din olduğunu, evveli ile âhîrinin birbiriyle bağlantılı olduğunu, aslının, köklerinin ve kaidelerinin sabit olduğunu, mekân ve zaman aralığı olduğu halde, mesajların ve elçilerin devamı üzerinde birbirlerini tasdik ettiğini, Necm 38-56. ayetlerin, Hz.

¹⁶⁰⁷ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 396.

¹⁶⁰⁸ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, III, 365.

¹⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 433, 438.

¹⁶¹⁰ Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 300-304.

¹⁶¹¹ En'âm 6/90.

¹⁶¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 274.

¹⁶¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 285.

¹⁶¹⁴ Ahkâf 46/9.

¹⁶¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, 468.

Mûsâ'nın (a.s) ve Hz. İbrâhim'in (a.s) sahifelerinde mevcut olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹⁶ Zuhaylî, va'd ve vaîd'in küllî kaidelerden olması sebebiyle, zamanın değişmesiyle değişmeyeceği için önceki nebilerin sahifelerinde sabit olduğunu iddia etmiştir.¹⁶¹⁷ Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilen şeriatin aslında âhirete iman i'tikâdî esasların bir cüz'ü olarak yer almıştır.

b. Hz. Dâvud ve Âhîret İnanıcı

Hz. Dâvud'un (a.s) hesap gününe imanı şöyle anlatılmıştır: “ *Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. Onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma. Sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz Allah yolunda sapanlara, hesap verme gününü unutmalarından dolayı çok ağır bir azap vardır.*”¹⁶¹⁸ Ayet, hesap gününe imanı terk etmelerinden dolayı çok ağır bir azap vardır, şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁶¹⁹

c. Hz. İsâ ve Âhîret İnanıcı

Hz. İsâ (a.s), tevhid akîdesini kabul etmeyen İsrâiloğullarına uyarıda bulunmuştur: “ *...Oysa Mesih: Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, artık Allah ona cenneti haram kılmıştır. Onun barınağı da ateştir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.*”¹⁶²⁰ Hz. Mûsâ (a.s) ile Hz. İsâ (a.s) arasında âhirete iman hususunda üslup birliği görülmektedir. Bu ayetin, âhirete imanda birliğe işaret ettiğine dair müfessirler, tefsirlerinde doğrudan bir bilgi aktarmasa da Hz. İsâ'nın (a.s) ayette anlatılan cennetin, muvahhidlerin yurdu olduğunu söylediği ifade edilmiştir.¹⁶²¹ Ayette cennetten bahsedilmesi, Hz. İsâ'nın (a.s) İsrâiloğullarını âhîretle uyardığını net bir şekilde göstermektedir.

Ebû Hayyân (v. 745/1344), âhîret hayatının daha hayırlı ve kalıcılığına dair ayetin ilk şeriatte de son şeriatte de var olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²² Yunus el- Hatîb (v. 1390/1970), söz konusu ayeti tefsir ederken, Hz. İsâ'nın (a.s) fasid Yahudi

¹⁶¹⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, VI, 3414.

¹⁶¹⁷ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418, XXX, 197, 201.

¹⁶¹⁸ Sâd 38/26.

¹⁶¹⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 642; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, IV, 66.

¹⁶²⁰ Mâide 5/72.

¹⁶²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 663.

¹⁶²² Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, X, 455-459.

i'tikadını tashih etmek ve ifsad edilen Yahudi şeriatini ikame etmek için geldiğini, beyan etmiştir.¹⁶²³ A'lâ 87/16-17; Necm 53/36-56. ayetlerde âhirete imanın, Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinden olan Tevrât'ta¹⁶²⁴ varlığından bahsedilmektedir. Hz. Îsâ (a.s) ise, Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinden olan Tevrât'ta ifsad edilen âhirete imanı, yeniden tashih etmiştir. Hz. Mûsâ'ya (a.s) gönderilen Tevrât'ta var olan âhirete iman, günümüz muharref Tevrât'ta mevcut değildir. Kur'ân-ı Kerîm, bu ayetlerle Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinde var olan âhirete imanı, İncil'den sonra yeniden tashîh etmiş ve âhirete imanda da müheymnliğini (muhâfızlığı) göstermiştir.

Hasan el- Basrî, “İlk sahifelerde vardır.” ifadesini, Allah'ın (c.c) bütün kitaplarında vardır şeklinde tefsir etmiştir.¹⁶²⁵ Bu bağlamda, bütün kitaplardaki ayetlerden birinin de “*Onlar dünya hayatını tercih ediyorlar. Ahiret hayatı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*”¹⁶²⁶ ayeti olduğu anlaşılmaktadır.

4. Diğer Peygamberlerin Âhiret'e İmanı:

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Yusuf'un, Yusuf 12/101; Hz. Şuayb'in Ankebut 29/36. ayetlerde ahirete imanda ittifak ettiklerini açıklamıştır.

a. Hz. Şuayb ve Âhiret İnancı

Hz. Şuayb medyenlilere şöyle seslenmiştir: “*Medyenlilere kardeşi Şuayb'i gönderdik. 'Ey Kavmim! Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!*”¹⁶²⁷ Mukâtil (v. 150/767), Allah'ı (c.c) birleyin, amellerin karşılığının verileceği, yeniden diriliş gününden korkun, ölçü ve tartıyı noksan yaparak yeryüzünde bozgunculuk yapıp, karışıklık çıkarmayın;¹⁶²⁸ Yahya b. Sellâm (v. 200/815) “*وَأَرْجُوا النَّيْمَ*” ifadesini âhiret gününü tasdik edin şeklinde tefsir etmiştir.¹⁶²⁹ Bu ayetle Hz. Şuayb'in (a.s) kavmini, âhirete imana davet ettiği müşâhede edilmiştir.

¹⁶²³ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'âni li'l-Kur'ân*, III, 1149.

¹⁶²⁴ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 395.

¹⁶²⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, X, 3417-3419; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, XII, 8212-8216.

¹⁶²⁶ A'lâ 87/16-17.

¹⁶²⁷ Ankebût 29/36.

¹⁶²⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 382; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XIII, 343.

¹⁶²⁹ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, II, 629; Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, III, 347; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XIII, 343.

b. Hz. Yûsuf ve Âhiret İnancı

Hz. Yusuf'un (a.s) âhirete imanı, Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: “ *Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yerleri yaratan! Dünyada da, âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni salihler arasına kat.*”¹⁶³⁰ Dünyada da, âhirette de beni yönetip himaye eden sensin ifadesi, “ Filan filanın velinimetidir.” cümlesinde olduğu gibi, sen dünya ve âhirette beni yönetip himaye edensin şeklinde anlaşılmıştır. Bana dünya ve âhirette en yakın olan ya da sen dünya ve âhirette benim rabbimsin, efendimsin, manası da muhtemeldir, denilmiştir. Ayette mevcut “*Müslüman olarak canımı al ve beni salihler arasına kat*” ibaresi, beni Müslüman olarak İslam üzerine, Allah'a (c.c) ihlâsla bağlı, ata ve ecdaddan salihlere; bütün nebi ve resûllere katarak öldür, şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶³¹

Mekkî b. Ebî Tâlip (v. 437/1045), sen bana düşmanlık edenlere karşı yardımınla dünyada beni mükâfatlandıransın; âhirette fazlınla, lütfunla beni mükâfatlandıransın, anlamını vermiştir. İslam üzere ölmeyi, ecdadından salihler arasına dâhil olmayı Allah'tan (c.c) istemiştir.¹⁶³² Hz. Yûsuf, bu dua ile âhirete imanını ilan etmiştir.

5. Ehl-i Kitap'ta Âhiret İnancı

Günümüzde, mevcut İnciller'de ve Kur'ân-ı Kerîm'de yeniden dirilmeyi ihtivâ eden, sınırları belirlenmiş âhiret inancı, bu günkü Tevrât'ta mevcut değildir. Bu minvalde âhiretin varlığı/yokluğu hususunda Yahudiler ikiye bölünmüş durumdadır. Yahudi mezheplerinden biri olan Sadukiler, ölümden sonraki yeniden dirilişi reddetmişler; Ferisiler, ölümden sonraki dirilişin savunucuları olmuşlardır. Ölüler diyarı anlamında “Şeol” kavramından bahsedilmiştir. Ancak bu kavramın yeniden dirilme olup/olmaması hususunda bir birliktelik sağlanamamıştır. Şeol, iyilerin de kötülerin de, inananların da inançsızların da, İsrâiloğullarının da diğer milletlerden olan insanların da ölümden sonra gittikleri yer olarak görülmüştür. Bir reform hahamı ve Yahudi felsefeci olan Dan Cohn-Sherbok ise, bazı Yahudilerin

¹⁶³⁰ Yûsuf 12/101.

¹⁶³¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 292.

¹⁶³² Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, V, 3644.

yeniden diriliş inancının Tanrı'nın Mûsâ'ya kutsal kitabın ilk beş bölümü olan Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye'de vahyettiği, ilâhî bir doktrin olduğuna inandıklarına işaret etmektedir.¹⁶³³

Çağımızda, muhafâzakâr Yahudilerin önemli bir kısmı ve Rabbâni Yahudilik geleneğini sürdüren günümüz Ortodox Yahudileri, mesihçi kurtuluş, ölümden sonra diriliş, hesaba çekilme, cennet ve cehennem gibi geleneksel eskatolojinin, hemen bütün unsurlarını bugün de savunmaktadır. Bu anlayışa göre, İsrâiloğulları başlarına gelecek olan sıkıntılı ve ıstıraplı bir dönemden sonra Yehova'nın gönderdiği Mesih ile dünyada huzur bulacaklarına inanırlar. Daha sonra kıyametin kopması ile ölümler diriltilecek ve hesap günü başlayacaktır. Erdemli bir hayat süren ve kutsal kitaptaki 613 ilahi emir ve yasağı yerine getiren Yahudiler, cennete; diğerleri ise, yaptıklarının cezasını çekmek üzere cehenneme gidecektir.¹⁶³⁴ Diğer taraftan, reformcu Yahudiler geleneksel pek çok Yahudi inancına farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu bağlamda onlar, erdemde mutluluk, kötülükte bedbahtlık bulan insan ruhunun ilâhî tabiatı hakkındaki inanca binâen, ruhun ölümsüzlüğü doktrinini savunurlar. Çünkü onlara göre, insanın ruhu ilâhî menşelidir ve bu nedenle de ölümsüzdür. Ölüm ile beden nasıl geldiği yere, toprağa gidiyorsa, insanın ruhu da geldiği yere Tanrı'ya dönecektir. Dolayısıyla, Yahudilik'te bulunmadığına inandıkları ölümlerin diriltilmesi ile ebedi mükâfat mekânı olan cennet ve ebedi mücâzât yeri olan cehennem inançlarını reddederler.¹⁶³⁵

Bu çerçevede Yahudilik'teki ölüm sonrası hayat inancı hakkında iki temel düşüncenin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bunlardan ilki olan geleneksel anlayışa göre, Yahudilik'te ölüm sonrası hayat inancı tarih boyunca Tanrı tarafından Yahudi peygamberlere bildirilmiş vahyin ürünüdür. Diğer taraftan bazı modern kutsal kitap araştırmacıları, bu geleneksel düşüncenin, İsrâiloğullarının Ken'an ve Perslerle karşılıklı ilişkileri yoluyla, Yahudi geleneği içerisine girmiş ve gelişmiş olduğunu iddia etmektedirler. Bu ikinci görüşe göre, Makkabe savaşında pek çok erdemli

¹⁶³³ Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dînî ve Teolojik Temelleri" *DEÜİFD*, S. 15, İzmir: 2002, s. 38-47.

¹⁶³⁴ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yay., 1997, s. 252.

¹⁶³⁵ Akbaş, *a.g.m.*, s. 38-47.

İsrâiloğlu öldüğünde, âhiret düşüncesi Yahudi inancında tarihi bir evrimin son basamağı olarak açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁶³⁶

Hristiyanların, âhiret inancı hususunda Sadukilere karşı Ferisilerin yanında olması Hristiyanlığın Yahudilik'le kesişme noktası olmuştur. Matta'da Hz. İsa'nın (a.s) Sadukiler'le iletişimi anlatılmaktadır. Buna göre, kıyamet yoktur diyen Sadukiler, o gün İsa'ya gelerek şöyle dediler: "Ey Muallim! Mûsâ, dedi: 'Eğer bir adam çocuğu olmadan ölürse, kardeşi onun karısını alacak ve kardeşine zürriyet yetiştirecektir.' imdi, bizde yedi kardeş vardı; birincisi evlendi ve öldü ve zürriyeti olmadığından karısını kardeşine bıraktı. İkincisi ve üçüncüsü de, yedincisine kadar, öyle öldü. Hepsinden sonra da kadın öldü. İmdi, kıyamette kadın o yediden kimin karısı olacaktır? Çünkü hepsi onu aldılar. Fakat İsa cevap verip onlara dedi: Siz kitapları ve Allah'ın (c.c) kudretini bilmediğinizden sapıyorsunuz; zira kıyâmette onlar ne evlenirler, ne de kocaya verilirler, ancak gökte olan melekler gibidirler. Fakat ölümlerden kıyam hakkında Allah tarafından size: 'Ben İbrâhim'in Allah'ı, İshâk'ın Allah'ı ve Yakub'un Allah'ıyım,' diye söylenen sözü okumadınız mı? Allah (c.c) ölümlerin Allah'ı (c.c)değil; ancak yaşayanların Allah'ıdır (c.c)."¹⁶³⁷

Bu akıl yürütmeye İsa, O hayat sahibi olanın Tanrı'sı olduğu için, onun ölüyü tekrar hayata geri döndürmesi mantikî bir zorunluluktur ve bundan dolayı diriliş mutlaka meydana gelecektir, demek istemiştir.¹⁶³⁸ İsa'nın âhiret inancını İbrâhim, İshâk ve Yakub'a isnat etmesi, bunun evrensel bir inanç olduğuna; Yahudilerin de ataları olan İbrâhim, İshâk ve Yakub'un bu inanca sahip olduğunu isbata yönelik olduğu müşâhede edilmiştir. Meleklerle iman bölümünde ifade edildiği üzere, Hristiyanların cennet¹⁶³⁹, cehennem¹⁶⁴⁰ ve âhiret¹⁶⁴¹ meleğinden bahsedilmesi, onların ahiret inancına işaret etmektedir.

Âhiret'e iman hususunda, sadece Yahudilerin ihtilaf ettiği görülmektedir. Hristiyanların günümüzdeki İncillerin'de, Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların ataları olan nebiler örnek verilerek âhireti inkâr

¹⁶³⁶ Akbaş, *a.g.m.*, s. 38-47.

¹⁶³⁷ İncil, Matta, XXII/23-32.

¹⁶³⁸ Akbaş, *a.g.m.*, s. 47-48.

¹⁶³⁹ İncil, Luka, XVI /22; XX/35.

¹⁶⁴⁰ Yuhanna'nın Vahyi, IX/10-11.

¹⁶⁴¹ İncil, Matta, XIII/50.

eden Yahudilere, mensubu oldukları Yahudilik dininin aslında âhirete imanın mevcudiyeti hatırlatılmıştır.

Kanaatimce, Yahudilerin çoğunluğu, Hz. Mûsâ'nın (a.s) getirmiş olduğu şeriatteki âhîret inancını unutup terk etmişlerdir. Bu Hz. İsa'nın (a.s) asrında büyük bir sorun olarak teşekkül etmiştir. Kendinden önceki Tivrât'ı tasdik eden Hz. İsa'nın (a.s) âhîreti oldukça fazla vurgulaması, bu sorunun ortadan kaldırılmasına mütealliktir. Bu minvalde, bu günkü İncillerde de, âhîret tasavvuru oldukça fazla yer almıştır. Özet olarak vahiy kaynaklı sahifelerin/kitapların aslında (orjinalinde) âhîrete iman temel itikâdî esas olarak yer almıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBADET VE AHLÂK AÇISINDAN DİNDE BİRLİK

A. İBADETTE BİRLİK

1. Namaz İbadeti

Namaz'ın Kâbe'ye müteallik bir ibadet olması, önce beytin inşası üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır. Âl-i İmran 3/96. ayet, insanlar için ibadet maksadıyla yeryüzünde ilk kurulan mabedin Mekke'deki Kâbe olduğunu beyan etmiş ve ilk inşasıyla alakalı müfessirlerin muhtelif görüşleri nakledilmiştir. Hz. Ali'ye göre melekler;¹⁶⁴² İbn Abbâs'a göre Hz. Âdem (a.s) inşa etmiştir¹⁶⁴³; İlk inşa edenin Hz. İbrâhim (a.s) olduğu da ifade edilmiştir.¹⁶⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe'nin bulunduğu, Arapçası "Ümmü'l-Kurâ" olan şehirlerin anasını, hem Bekke¹⁶⁴⁵ hem de Mekke¹⁶⁴⁶ olarak isimlendirmiştir. Mekke yerleşim merkezinin anası ilan edilip merkeze alınmış; bu yönüyle tevhid, medeniyet ve insanlığı çok yakından ilgilendiren benzerî konularda, diğer yerleşim merkezlerine önderlik ve örneklik etmiştir.¹⁶⁴⁷ Bekke ismi Hz. Dâvud'a (a.s) indirilen Zebûr'da da şu şekilde geçmektedir: "Ne kutludur senin evinin sakinleri ki, dâimâ sana hamederler. Ne kutludur o insan ki, kuvveti sendedir. Evine giden yollara gönül veren adam Bekke vadisinden geçer, onu pınar eder."¹⁶⁴⁸ Hem Mekke'nin hem de Bekke'nin bir çok anlamı nakledilmiştir. Mekke'nin harem bölgesinin adı; Bekke'nin ise, sadece mescidin yerinin adı olduğu ifade edilerek iki kelime arasındaki nüansa dikkat çekilmiştir. Yeryüzünün en kutsal beldesi, medeniyetin beşiği, vahyin doğduğu ve son peygamberin doğup büyüdüğü yer olarak tanımlanmıştır. Kâbe, gökte meleklerin tavaf ettiği Beytü'l-Mamur'un yeryüzündeki örneği olarak telakkî edilmiştir. Ayrıca, hidayet, özgürlük, güven, düzen, dirlik, istikrar, bereket kaynağı olarak tavsif edilmiş ve mabetlerin anası kabul

¹⁶⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 296.

¹⁶⁴³ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, I, 150; Râzî *Mefâtihu'l-Ğayb*, , VIII, 296.

¹⁶⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 391- 392; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 297; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 277.

¹⁶⁴⁵ Âl-i İmrân 3/96-97.

¹⁶⁴⁶ Fetih 48/24.

¹⁶⁴⁷ Ali Akpınar, *Kur'ân Coğrafyası*, Ankara: Fecr Yay., 2002, s. 132-134.

¹⁶⁴⁸ Mezmurlar, LXXXIV/1-6.

edilmiştir.¹⁶⁴⁹ Bütün bu tanımlamalar, Kâbe'nin İlk insan ve peygamber Hz. Adem'den (a.s) beri bereket ve hidayet (rehber, yol gösterici) merkezi olduğuna işaret etmektedir. Namaz, Hac, Kurban, Tavaf ibadetlerinin Kâbe' ye müteallik ibadet olduğu düşünüldüğünde, ilk peygamberden itibaren hem Kâbe'nin hem de bu ibadetlerin varlığı anlaşılmaktadır.

Bakara 2/127. ayette, beytin temellerinin Hz. İbrâhim (a.s) ile oğlu Hz. İsmâil (a.s) tarafından yükseltildiğinin anlatılması, İbrâhim 14/37. ayette “...*Namazı dosdoğru kılmaları için ekin bitmeyen vadiye yerleştirdim...*” ifadesinin zikredilmesi, beytin Hz. İbrâhim'den (a.s) önce bina edilip, Hz. Âdem (a.s) döneminde mevcut olduğunu gösterir. Râzî bunun ortak görüş olduğu hususunda şu ayeti delil göstermiştir: “*İşte bunlar, Allahın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, Âdemin soyundan Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrâhim ve İsrailin (Yakub) soyundan gelen hepsini doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdir. Onlara rahmanın ayetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar. Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi...*”¹⁶⁵⁰ Bu ayet, bütün peygamberlerin secde ettiğini göstermektedir. Eğer Şit, İdris ve Nuh'un kiblesi, Kâbe'nin haricinde bir yer olsaydı, ilk kurulan mabet ayeti batıl olurdu. Bu, bütün peygamberlerin kiblesinin Kâbe olduğuna delâlet eder.¹⁶⁵¹ Buraya kadar anlatılanlar, namaz ibadetinin Kâbe'nin ilk inşası kadar kadîm olduğunu göstermektedir. Bu ayette bütün nebilerin namaz kıldığına işaret edilir.¹⁶⁵² Namazın, resûllerin, nebilerin ve Kur'ân'da övülen şahsiyetlerin hayatındaki durumu, Kur'ân'daki sure tertibi temel alınarak incelenmiştir.

a. Namaz'ın Peygamberlere ve Ümmetlerine İsnat Edilmesi

Bakara 2/83. ayette İsrâiloğullarından namaz kılma hususunda alınan ahid'den bahsedilmektedir. Yine Bakara 2/125. ayette Hz. İbrahîm (a.s) ve Hz. İsmâil'e (a.s) rükû ve secde edenler için Kâbe'yi temizlemeleri emredilmiştir. Bu ayetle aynı mevzûyu anlatan Hacc 22/26. ayette ki “قائمين” (Kâimîn) kelimesi namaz

¹⁶⁴⁹ Bkz. Akpınar, *a.g.e.*, s. 131-134, 151-155.

¹⁶⁵⁰ Meryem 19/58.

¹⁶⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 294-297; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 137-138, 153; Bkz. Akpınar, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁵² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 137, 138, 153.

kılanlar¹⁶⁵³ şeklinde; rükû ve secdeyi namazın cemetmesinden dolayı rükû ve secde edenler kavramı da namaz kılanlar olarak tefsir edilmiştir. Allah (c.c), namazın en büyük rükünlerinin kıyâm, rükû ve secde olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁵⁴

Bu ayetler, Meryem 19/55. ayetle tetkik edildiğinde, Hz. İsmâil'in (a.s) ailesine namazı emretmesi, bu ibadetin Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'in (a.s) asrında bilinip eda edildiğini göstermektedir.¹⁶⁵⁵

Âl-i İmrân 3/39. ayette “Zekeriyyâ mihrâb’da namaz kılarken” ifadesinde mihrâb kavramı, musallâ¹⁶⁵⁶, mescîd¹⁶⁵⁷, namaz kılanın şeytanla harbettiği yer, mescidin kible tarafı şeklinde tefsir edilip¹⁶⁵⁸, Hz. Zekeriyyâ’nın namaz kıldığı anlatılmaktadır. Bu ve benzeri ayetler, namazın önceki nebilere ve resûllere vahyedilen dinin kadîm ibadeti olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵⁹

Âl-i İmrân 3/43. ayetteki “Ey Meryem! Rabbine ibadet et, secde et ve rükû edenlerle beraber rükû et” hitabını değerlendiren müfessirlerden bazıları, secde bizim şariatimizde rükûdan sonra gelse de, Hz. Meryemin ittibâ ettiği şeriatte rükûdan önce olabileceğini, bazıları da buradaki “و” in tertip değil, cemetme “و” olduğunu ve buradaki ayette secdeden maksadın namaz, rükû edenlerle beraber rükû et emrinden muradın cemaatle namaz olduğu kanaatinde olmuşlardır.¹⁶⁶⁰ İlgili ayetteki “و”ın tertip olmadığına Nisâ 4/163. ayette, Hz. İsâ’nın (a.s), ulû’l-azm nebilerden olmasından dolayı kendisini teşrif için Hz. Eyyûp (a.s) ve Hz. Yûnus’tan (a.s) önce gelmesi delil gösterilmiştir.¹⁶⁶¹ Ayetteki, “واسجدي”(Secde edin) kavramını, namaz anlamında tefsir edenler, Kâf 50/40. ayette var olan “...Secdelerin (namazların) ardından....” ifadesindeki “سجود” kelimesinin namazı ifade etmesini, şâhit göstermişlerdir.¹⁶⁶² Namaz, ilâhî risâlette imanla beraber bilinen en önde gelen

¹⁶⁵³ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XII, 37.

¹⁶⁵⁴ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XII, 37.

¹⁶⁵⁵ Muhammed Mekkî en-Nâsirî, *et-Teysîr fî Ahâdisi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1405/1985, IV, 43; el-Mahallî - Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, I, 26.

¹⁶⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 153; XX, 365, Meryem 19/11; Sebe 34/13.

¹⁶⁵⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, III, 60.

¹⁶⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 278.

¹⁶⁵⁹ Nâsirî, *et-Teysîr*, IV, 44.

¹⁶⁶⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I, 392; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, II, 37.

¹⁶⁶¹ Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Dercü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Süver*, Thk. Talat Salah el-Ferhân, Muhammed Edip Şekür Emîr, Ammân, Ürdün: Dâru'l-Fikr, 1430/2009, I, 58.

¹⁶⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 217-218; III, 218-219.

en kadîm ibadettir. Hiçbir şeriatte terk edilmemiştir. İbrâhim 14/37; Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/43. ayetlerde olduğu gibi namaz, nebiler ve resûllerden nakledilir.¹⁶⁶³

Allah (c.c), Mâide 5/12. ayette, İsrâiloğullarıyla ahidleşip, namaz kıldıkları takdirde, günahlarını örtüp, cennete koyma vaadi vermiş, namazı ilahî mîsâkın ilk rüknü kılmış, bu ibadet eda edilmeden ilahî mîsâkın yerine getirilmesinin imkânsızlığı vurgulanmıştır. Namaz her dinin rüknüdür¹⁶⁶⁴; bu ayet, geçmiş ümmetlere farz kılındığına açık bir delildir..¹⁶⁶⁵

Kur'ân'da, “ *Mûsâ'ya ve kardeşine 'kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinize namaz kılacak yerler yapın, namazı dosdoğru kılın. Mü'minlere müjdele*” diye vahyettik.”¹⁶⁶⁶ buyurulmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu, Hz. Mûsâ'nın döneminde İsrâiloğullarının mabetlerinde namaz kıldıklarını; Firavun'un namazı yasaklayıp mabetlerini yıktıktan sonra, Allah'ın (c.c), sığınak olarak ev yapıp, evlerine kible yapıp, namazlarını dosdoğru kılmalarını emrettiğinden bahsetmektedirler. Ayetteki “قبلة” , kelimesi üzerinde, evlerinizdeki kibleyi birbirlerinize doğru, Beytü'l-Makdis ya da Kâbe istikâmetinde yapın şeklinde muhtelif görüşler aktarılmakla beraber İbn Abbâs'a isnat edilen, Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Âdem (a.s) ve ondan sonrakiler namazlarını Kâbe istikâmetinde kıları, şeklindeki görüş, tefsir kitaplarında daha çok kabul görmüştür.¹⁶⁶⁷

İbrâhim, 14/37. ayette “ليقيموا الصلوة” de ki ل (lam) “اني اسكنت” ye müteallik kılınmıştır. Namaz kılmaya muvaffak olmaları için yerleştirdim anlamındadır. Allah (c.c), namazın ve namaz mekânının faziletinden dolayı onu dinin tamamına has kılmıştır. Bu vesileyle namaz, Allah'ın (c.c) kullarına ahdidir.¹⁶⁶⁸ Allah'ın (c.c) ahdinde namaz Hz. İbrâhim (a.s) ve evladı Hz. İsmâil'e (a.s) farz kılınmıştır.

¹⁶⁶³ Menâhicü Câmi'ati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î/1*, Bekâlürîyûs (Lisans), Kûdü'l-Mâdde (Makale Kodu): IUQR3083, Câmi'atü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, I, 211.

¹⁶⁶⁴ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, I, 208; IV, 2072.

¹⁶⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 480.

¹⁶⁶⁶ Yûnus 10/87.

¹⁶⁶⁷ Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, IV, 383; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl* IV, 146; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, II, 457-458.

¹⁶⁶⁸ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IX, 368, 371.

İbrâhim 14/40. ayette Hz. İbrâhim (a.s) kendisine ve zürriyetine namazı koruyan ve sınırlarını ikame edenlerden kılması için dua etmiştir.¹⁶⁶⁹

Kur'ân'da Hz. Îsâ'ya (a.s) atfen “ .... *Rabbim yaşadığım müddetçe bana namaz kılmayı emretti....*”¹⁶⁷⁰ kelamı, sürekliliği te'kîd edilmiş bir emir olarak telakkî edilmiştir. Bu ayette Hz. Îsâ'ya (a.s) emredilen namazın Tevrât'ta mevcut olduğu ve Hz. Îsâ'nın (a.s) Tevrât'ta şeriat olarak konulmanın üzerine fazla bir namaz şeriatı getirmediği beyan edilmiştir.¹⁶⁷¹

Ayette “*Ehline namazı emrediyordu.....*”¹⁶⁷² ifadesindeki ehlinden maksadın, kavmi olduğu ifade edilmiş olup,¹⁶⁷³ namazın imandan sonra her bir nebinin şeriatinde ve her bir resûlün kavmine davetinde mevcudiyetine işaret edilmiştir.¹⁶⁷⁴

Ayette Hz. Şuayb'in (a.s) kavminin, “*Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!*”¹⁶⁷⁵ sözlerine mukâbil, Hz. Şuayb, Rabbim bana, “*Kuşkusuz Ben Allah'ım; Benden başka tanrı yoktur. Bana kulluk et ve Beni anmak için namazı kıl!*”¹⁶⁷⁶ buyurdu, demiştir. Bu ifadeler, namaz ibadetinin Hz. Şuayb (a.s) ve ona tâbî olanlara farz kılındığını göstermektedir.

Kur'ân'da Hz. Muhammed 'e (s.a.s) “*Ailene namazı emret....*”¹⁶⁷⁷ hitabındaki aile lafzıyla, ümmetinin kastedildiği söylenmiştir.¹⁶⁷⁸

Enbiyâ 21/73. ayette önceki ayetlerden hareketle, Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İshâk (a.s) ve Hz. Yakub'u (a.s) kastederek, Şevkânî (v. 1250/1834) buna Hz. Lût'u (a.s)¹⁶⁷⁹ da dahil etmiş olup, “ .... *Biz onlara salih ameller yapmayı ve namaz kılmayı vahyettik*”¹⁶⁸⁰ buyurulmuştur. Bu ayette anılan nebilerin namaz kıldıklarından

¹⁶⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 514.

¹⁶⁷⁰ Meryem 19/31.

¹⁶⁷¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 98-100.

¹⁶⁷² Meryem 19/55.

¹⁶⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 244,245.

¹⁶⁷⁴ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, XVI, 1534.

¹⁶⁷⁵ Hûd 11/87.

¹⁶⁷⁶ Tâhâ 20/14.

¹⁶⁷⁷ Tâhâ 20/132.

¹⁶⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 230.

¹⁶⁷⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 492.

¹⁶⁸⁰ Enbiyâ 21/73.

bahsedilmiştir.¹⁶⁸¹ Lokmân 31/17. ayette, Hz. Lokmân'ın (a.s) oğluna tavsiyelerinden biri, namazı rükünlerine ve şartlarına riayet ederek kılmasıdır.¹⁶⁸²

Fetih 48/29. ayette, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ümmetinin rükû ve secde edip namaz kılarak Allahın rızasını talep ettiklerinden, yüzlerindeki secde izlerinden bahsedilmektedir. Bu ayete muhtelif te'viller yapılmıştır:

1. Secde ve rükûlar, onların Tevrât ve İncil'deki durumlarıdır.¹⁶⁸³

2. İbn Abbâs'ın dediği gibi onların sadece Tevrât'taki durumlarıdır.¹⁶⁸⁴ İbn Abbâs'ın görüşüne mutâbık olan İbn Âşûr (v. 1393/1973), Kitab-ı Mukaddes'in tesniye kısmınının 13. bölümüne de işaret ederek Hz. Muhammed'in (s.a.s) gönderileceğinin ve onun ashabının vasıflarının Tevrât'ta müjdelendiğini iddia eder. Bu vasıflardan bir tanesinin rükûlu, secdeli namaz ibadeti olduğudur.¹⁶⁸⁵

A'lâ 87/15. ayette “فصلي” ifadesi zikredilmektedir. Bu kavramla alakalı üç görüş üzerinde durulmuştur:

1. İbn Abbâs'ın dediği gibi beş vakit namazdır.¹⁶⁸⁶ Bazı müfessirler buna revâtîp ve onun dışındaki nafile namazları ilave etmiş olup¹⁶⁸⁷, bazıları da sadece namaz değil bütün ibadetleri ihtivâ ettiğinden hareketle namazın (فصلي) dua, senâ, diğer değerlere verilen isim olduğunu zikretmiştir.¹⁶⁸⁸

2. Fıtır günündeki bayram namazıdır. Bu görüş, İbn Mes'ûd'dan Hz. Muhammed (s.a.s) sadaka verdi sonra namaz kıldı şeklindeki rivayet üzerine tesis edilmiştir. Ancak surenin Mekkî oluşu, Mekke'de fitır zekâtı ve bayram namazının olmayışı bu görüşü zayıflatmaktadır.¹⁶⁸⁹

3. Dua anlamındadır.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸¹ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 413.

¹⁶⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 142.

¹⁶⁸³ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 344.

¹⁶⁸⁴ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, XVI, 292-295.

¹⁶⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 203-208.

¹⁶⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, IV, 665.

¹⁶⁸⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, X, 455-459; Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, V, 558-559.

¹⁶⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 506-507.

¹⁶⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 135-137; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV, 418, 419.

¹⁶⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 373-377.

İlk sahifelerde, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinde¹⁶⁹¹ "فصلي" (namaz kılan kimse) ifadesi mevcuttur. İlk sahifeler, Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifeleri dâhil, bütün nebilerin sahifeleridir.¹⁶⁹² Nebiler ve resûller arasında Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) tercih edilmesinde Hz. İbrâhim'in (a.s) nebilerin atası olması, şeriatının ilk şeriat olması; onu Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatının takip etmesi ve sonra da İslam şeriatının gelmesi, denilmiştir. Namaz, imandan sonra her resûlün kavmine davetidir. İbadetlerin başı, itaatın nişanı, her nebinin şeriatidir.¹⁶⁹³

Hz. Muhammed'in (s.a.s) namazla alakalı daveti, ilk davet değildir. Onun daveti, Allah'ın (c.c) ilk nebilerinin, başta Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) kitapları olmak üzere bütün nebilerin kendilerine indirilen kitapların/sahifelerin davet silsilesinin bir halkasıdır.¹⁶⁹⁴

Başta namaz ibadeti olmak üzere, dinin aslında semâvî kitapların uyumluluğu, bu kitapların, Allah'ın (c.c) resûllere indirdiği kitaplar ve vahiyler olduğuna delildir.¹⁶⁹⁵

Bu sûrede zikredilenler, ilk ve son sahifelerde mevcuttur. Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) zikredilmesi, Araplar arasında şöhret bulmasındandır. Bunun benzeri, "Şüphesiz o, öncekilerin kitaplarında mevcuttur"¹⁶⁹⁶ ayetinde ifade edilmektedir. İlâhî şeriatler, ibadeti Allah'a (c.c) has kılmada ittifak etmişlerdir. Farz namazların vaktinde kılınması hususunda resûllerin ve nebilerin dini ittifak etmiştir. Bu konuda Allah'ın (c.c) dininin aslında birlik vardır.¹⁶⁹⁷

Bazı müfessirler, şeriat farklılığının olmadığını, şeriatlerin ittifak ettiğini savunurken, Ebû zer hadisinde nakledilen Yâ Resûlallah! Sana Hz. İbrâhim'in (a.s) sahifelerinden bir şey indi mi? sorusuna Allah (c.c) resûlünün A'lâ suresi 14-17. ayetlerini okumasını delil getirmiş; buradan hareketle söz konusu sahifelerdeki

¹⁶⁹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 373-377.

¹⁶⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 135-137.

¹⁶⁹³ Yusuf el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, XVI, 1534-1536.

¹⁶⁹⁴ Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, I, 517-518.

¹⁶⁹⁵ Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, V, 558-559.

¹⁶⁹⁶ Şuarâ 26/196.

¹⁶⁹⁷ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXX, 197,201.

miktarm, nebilerin sahifelerinde var olduğu; bu sahifelerden bazılarının da Hz. İbrâhim (a.s) ile Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifeleri olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁹⁸

Mâtürîdî (v. 333/944), “*Namaz mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır*”¹⁶⁹⁹ ayetinin tefsirinde, Hz. İbrâhim'e (a.s) atfen İbrâhim 14/40, Hz. İsâ'nın (a.s) lisanında Meryem 19/31 ve Hz. Mûsâ'ya (a.s) hitâben Yûnus 10/87. ayetleri şahit göstererek namazın sadece Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmetine has bir ibadet olmadığını, önceki ümmetlere vakitli farz kılınmış bir ibadet olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁰⁰

Hülâsâ, bütün peygamberlerin namaz ibadetini eda ettikleri ve ümmetlerine Allah'ın (c.c) emri olarak tebliğ ve tebyîn ettikleri anlaşılmaktadır.

b. Kitâb-ı Mukaddes'te Namaz'ın Rükünlerine Benzeyen Ritüeller

Kitâb-ı Mukaddes'te namaza işaret eden, namazın rükünlerini ihtivâ eden ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları “Gelin secde edelim ve rükûa varalım; bizi yaratan rabbin önünde diz çökelim”¹⁷⁰¹, “Mûsâ ile Hârun yüzleri üzerine (secdeye) kapandılar.”¹⁷⁰², “Mûsâ acele ile secdeye gitti ve ibadet etti.”¹⁷⁰³, “İsâ yere kapanıp.... dua etti.”¹⁷⁰⁴, “ve Havariler yüzleri üzerine yere kapandılar.”¹⁷⁰⁵ şeklindedir.

Yahudilerin ibadetlerinde ayakta durma (Kıyam)¹⁷⁰⁶, başını eğme (Rükû)¹⁷⁰⁷, yere kapanma (Secde)¹⁷⁰⁸, yerde durup diz çöküp ibadet etme¹⁷⁰⁹, ellerini dua için açma¹⁷¹⁰ ve kibleye (Beytülmağdis, Kutsal ma'bed “Bet amikdaş”) yönelme¹⁷¹¹ gibi

¹⁶⁹⁸ Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, IV, 418.

¹⁶⁹⁹ Nisâ 4/103.

¹⁷⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, III, 348.

¹⁷⁰¹ Mezmurlar, 95/22.(Günümüz Yahudilerinin bazılarının namazın kıyam, kıraat ”yüksek sesle Tevrât'tan metinler”, secde, rükû ve oturuş gibi rükünlerini yerine getirip, rükûda iken Selâm vererek namaz kıldığı müşahede edilmiştir.)

¹⁷⁰² Tevrât, Sayılar, 16/20-22.

¹⁷⁰³ Tevrât, Çıkış, 34/8.

¹⁷⁰⁴ İncil, Matta, 26/39.

¹⁷⁰⁵ İncil, Matta, 17/6.

¹⁷⁰⁶ Bkz. Tevrât, I. Samuel, I/26; I. Krallar, VIII/22-23.

¹⁷⁰⁷ Bkz. Tevrât, Tekvin, XXIV/26; Tekvin, XXIV/48; Çıkış, IV/31.

¹⁷⁰⁸ Bkz. Tevrât, Tekvin, XLIII/27-28; Yeşu VII/6; Nehemya VIII/6; II. Tarihler XX/18-19; I. Krallar XVIII/42. Ahd-i Atik'te geçen secde ibareleri için Bkz. el-Mûhâ, age, s. 93-94.

¹⁷⁰⁹ Bkz. Tevrât, Daniel, VI/10; Ezrâ, IX/15; I. Krallar, VIII/54; I. Krallar, XVIII/42.

¹⁷¹⁰ Bkz. Tevrât, I. Krallar, VIII/22; Mezmurlar, XXVIII/1-2; Daniel VI/11; I. Krallar, VIII/54.

rukünlerin varlığı belirtilmiştir. Tevrât'ta günlük ibadet için sabah, öğleden sonra ve akşam olarak üç vakitten bahsedilmiştir.¹⁷¹²

Yahudilikte “Tefila” diye bilinen sabah (Şahrit), öğleden sonra (minha) ve akşam (arvit veya Ma’ariv) yapılan ibadet Müslümanların namaz ibadetine benzetilmiştir. Tefila (Dua) Daniel kitabında şu metne isnat edilmiştir: “Daniel yasanın imzalandığını öğrenince, evine gitti. Yukarı odasının “Yeruşalim” yönüne bakan pencereleri açtı. Daha önce yaptığı gibi her gün diz çöküp dua etti. Tanrısına övgüler sundu.”¹⁷¹³

Kutsal kitapta ibadetle ilgili özel hareketler, tarif edilmemiştir. Ancak duanın içeriğini vurgulamak üzere bazı ritüeller gelişmiştir.¹⁷¹⁴ Tefila ibadetine kıyam¹⁷¹⁵, kıraat, rüku¹⁷¹⁶, secde¹⁷¹⁷, oturuş¹⁷¹⁸, diz çökmek¹⁷¹⁹, elleri göğe doğru açmak (Dua etmek)¹⁷²⁰, başı (Yüzü) dizlerin arasına koymak¹⁷²¹ ve Selâm rukünlerinin bulunması ve vakitleri belirlenmiş rekatlarından bahsedilmesi, bu ibadetlerden önce abdeste benzeyen önce el, kol ve ayağın yıkanması ve ihtilam-cinsel ilişki, meni boşalması sonrası, kadınların lohusalık ve adetlerinin bitiminde “Mikve” adı verilen gusle benzeyen temizlenmenin yerine getirilmesi, cenazenin yıkanmasındaki işlemler, yaptıkları duada Rabbu'l-âlemin, Allahu ekber ve Rabbuke fekebbir ve Fatiha’ya benzeyen ifadelerin bulunması, Arapça “s-l-v” fiil kökünden türeyen “Salât” teriminin Aramice/Süryanice “Selota” (dua) kelimesinden geldiğinin iddia edilmesi¹⁷²², Müslümanların namaz ibadetiyle Yahudilerin günlük ibadet ve bazı ritüellerinin benzeştiği değerlendirilmesine vesile olmuştur. Bu benzerlik iki türlü değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir:

¹⁷¹¹ Bkz. Mezmurlar, V/7; XXVIII/2; CXXXVIII/2; I. Krallar VIII/30, 35; II. Tarihler VI/21, 26; I. Krallar VIII/48; II. Tarihler VI/38. Bkz. Besalel, a.g.m.,d, YA, III/727; Daniel VI/10.

¹⁷¹² Bkz. Tümer-Küçük, a.g.e., s. 255.

¹⁷¹³ Tevrât, Daniel, VI/10; Mezmurlar, LV/17.

¹⁷¹⁴ Hakan Uğur, “Eski Ahid’deki Dua Kavramının Kur’ân’daki “Salat” Kavramıyla İlişkisi”, S. 2, ÇÜİFD, Adana: 2008, , VIII, 133, 134.

¹⁷¹⁵ Tevrât, Samuel, I/26; I.Krallar, VIII/22.

¹⁷¹⁶ Tevrât, Tekvîn, XXIV/ 26,48; Nehemya, VIII/6.

¹⁷¹⁷ Tevrât, Tekvin, XLIII/ 28; Yeşu, VII/6.

¹⁷¹⁸ Tevrât, II. Samuel, VII/18.

¹⁷¹⁹ Tevrât, Daniel, VI/11; Ezrâ, IX/15.

¹⁷²⁰ Tevrât, I.Krallar, VIII/22; Mezmurlar, XXVIII/42.

¹⁷²¹ Tevrât, I. Krallar, XVIII/42.

¹⁷²² Uğur, a.g.m., s. 147. Aramice/Süryanice “Selota” kavramı, İbranice “صلوات” kavramına benzemektedir. Bu kavram “صلوات” (Salavât) şeklinde arapçalaşmıştır. Bkz.; s. 251, 285.

1. Hz. Muhammed'in (s.a.s) namazı Yahudilerden aldığı görüşüdür. Bu görüşü daha çok Müsteşrikler (Oryantalistler) dillendirmiştir. Bu görüş Rahip Bahira ile karşılaşma üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak Müsteşrikler, Hz. Peygamberin Rahip Bahira ile karşılaşmasının Yahudilik ve Hristiyanlık'tan hangisinin tesirinde kaldığına neden olduğu hususunda ihtilaf etmişler, görüş birliği sağlayamamışlardır.

2. Yahudilerin özellikle Abbasiler döneminde Müslümanlardan etkilenmesinden kaynaklandığı söylenmiştir. Müslüman âlimler bu görüşü savunmuştur.

Hadis, siyer kaynakları ve yaygın kabûle göre, miraç olayının ertesi gün Cebrail, namaz vakitlerini göstermek üzere Kâbe'de Hz. Peygambere imamlık yapmıştır.¹⁷²³ Hz. Muhammed (s.a.s) namazı Cebrâil'den (a.s) öğrenmiştir.¹⁷²⁴ Bu tarihi anlatımlar ve hadisler, Hz. Muhammed'in (s.a.s) namazı Yahudilerden öğrendiği görüşünü imkânsız kılmıştır. Yahudilerin uzun süre Müslümanlarla yaşaması, Müslümanların hâkimiyetinde yaşaması Müslümanlardan etkilenmesini muhtemel kılar. Hem Müsteşriklerin hem de Müslüman âlimlerin klasik geleneklerinde, bu tür benzerliklerin tamamı birbirinden etkilenme olarak yorumlanmıştır.¹⁷²⁵

Bizim kanaatimiz, "Namaz İbadetinde Birlik" başlığı altında incelenen ayetler tetkik edildiğinde bu ibadetin bütün peygamberlere emredilen ibadet olması sebebiyle, Yahudilik'te Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilen vahiy kalıntıları olduğu yönündedir. Bu ibadet, bütün peygamberlerin şeriatinde yaygın ve kadîm bir ibadettir. Her peygamberin şeriatinde mevcut olan namaz ibadetinin tamamen unutulması ihtimal dâhilinde değildir. Tevrât'ta vahiy kalıntısı bazı rükünlerinin günümüze kadar gelmesi muhtemeldir. Bunun tesbiti yine Kur'ân'ın müheyminliğinde (denetiminde) yapılabilir.

Yahudilerin tahrifat hususundaki genel tavırları, recm, had, kısas ve Hz. Muhammed'i (s.a.s) nebi olarak kabul etmeme¹⁷²⁶ vb. gibi siyâsî, ekonomik ve

¹⁷²³ Yunus Apaydın, *İlmihal*, İstanbul: TDV Yay., 1998, s. 219-220.

¹⁷²⁴ İbn Hişam, *Sîretü İbn Hişam*, II, 83; Tirmizi, *Salât*, (1)149; Ebu Davud, *Salât*, (2)393.

¹⁷²⁵ Şinâsi Gündüz, "Namaz ve Yahudilik'te Günlük İbadet", *İİD*, Y. 13, c. 13, S. 2, Çorum: Güz, 2018, s. 215-238.

¹⁷²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, I, 378-379; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, X, 118-119.

sosyal hayatı ihtivâ eden dünyayı elde etme, mâlî varlıklarını ve hâkimiyetlerini kaybetmeme/elde etme gibi kendi çıkarlarına yönelik hususlarda olmuştur.¹⁷²⁷

Namaz, abdest, gusül, cenazenin yıkanması vb konular, insana siyâsî, ekonomik ve dünyevî bir imkân sağlamaktan ziyade ferdin maddî ve rûhî arınmasını/temizliğini ilgilendiren ritüellerdir. Bu konularda kastî bir tahrifâtan ziyade unutmaya dair bir tahrifâttan bahsedilebilir.

Kur'ân'da namazı ifade eden "Salât", Tevrât'ta "Selota" ve "Tefilin" kavramları yer almıştır. Bu üç kavramın dua anlamı da mevcuttur. Tevrât'a göre, duayı eden de, duyan da "Amen" demelidir.¹⁷²⁸

Kur'ân'da namazı ifade eden "Salât" kavramı, dua ile iç içedir. Dua, insanın rab önünde muhtaç bir şekilde niyaz etmesidir. Namaz, semâvî kitapların/sahifelerin ittifak ettiği ortak ibadetlerden biridir. İslam'ın ilk dönemlerinde sabah- akşam kılınan ikişer rekâttan ibaret olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadeye, "*Kendi kendine yalvararak ve ürpererek ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam rabbini an. Gafillerden olma.*"¹⁷²⁹ ayeti delil gösterilmiştir. İslam'da bilinen beş vakit namaz, miraç gecesi farz kılınmıştır.¹⁷³⁰ Draz, elimizdeki bütün kaynakların, namazın Mekke'de farz kılınmasından itibaren beş vakit olarak naklettiğini ifade etmiştir.¹⁷³¹

Ancak namazın kılınış şekli, vakti, rekâtları peygamberlerin sünnetleriyle belirlenmiştir. Günümüz Yahudilerinin Hz. Mûsâ'nın (a.s) abdest, gusül, namazla alakalı sünnetlerini unutmaları sebebiyle vakit, rekât, abdest, gusül ve namazın erkânlarının tahrif edilmiş bir şekilde bazı rükünleriyle günümüze kadar gelmiş olması muhtemeldir.

Bu meyanda, peygamberlerin sünnetlerinin unutulması, yok olması, tahrif edilmesi, özellikle amel bağlamında dinin tahrifâtında etkili olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s), önceki peygamberlerin dininde emredilip, unutulup, tahrif

¹⁷²⁷ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, I, 378-379; Kendi görüşlerine inandırmaya çalıştıkları belirtilmektedir. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 329.

¹⁷²⁸ Uğur, *a.g.m.*, s. 141.

¹⁷²⁹ A'râf 7/205.

¹⁷³⁰ Tirmîzî, *Salât*, 45; Nesâî, *Salât*, I; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 161.

¹⁷³¹ Draz, *a.g.e.*, s. 134.

edildikten sonra tekrar Kur'ân'da emredilen namaz ibadetini Cebrâîl'den öğrenmek sûretiyle aslına uygun bir şekilde yeniden tashih etmiştir.

Ezcümle; Namaz ibadeti, Kur'ân'daki bazı namaz ayetlerinde, resûllerin ve nebilerin dinine isnat edilmiştir. Bu ayetler şöyle tasnif edilebilir:

1. Allah (c.c) İsrâiloğullarından namaz kılma hususunda kuvvetli bir mîsâk almış ve bunu yukarıda zikredildiği gibi iki ayette dile getirmiştir.

2. Kur'ân'da resûl ve nebi olduğuna dair kesin bir hükmün bulunmadığı, Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş şahsiyetler olarak telakkî edilen Hz. Lokmân oğluna namazı öğütlemiş, Hz. Meryem'e de secde ve rükû edenlerle rükû etmesi emredilmiştir.

3. İlk sahifelerden olan Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. Mûsâ'nın (a.s) sahifelerinde, Tevrât ve İncil'de namaz ibadetinden bahsedilmiştir. Tevrât ve İncilde'ki namaz ibadeti, Fetih sûresinin son ayetlerinde yer almıştır.

4. Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İsmâil (a.s), Hz. Şuayb (a.s) Hz. Mûsâ (a.s), Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) namaz ibadetinden bahsedilmiştir.

5. Hz. İbrâhim (a.s), Hz. İshâk (a.s) ve Hz. Yakub'un (a.s) namaz kıldıkları zikredilmiştir.

6. Kitâb-ı Mukaddes'te secde, rükû, kıyam, dizüstü oturuş gibi namazın rukunlerinden bazılarının mevcut olmasıdır. Secde ve rükû kavramları yukarıda ifade edildiği gibi bazı ayetlerde namaz ibadetine tekâbül etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, ismi geçen resûller ve nebiler, semavî kitaplar ve Kur'ân'ın övdüğü isimlerin şahsında namazın, tevhidden sonra bütün nebilerin şeriatlerinde, neshedilmeyen, değişmeyen en kadîm ibadet olduğu ifade edilmiştir.

7. Hacc, 22/40. ayette, “صلوات”(Salavât) ifadesi yer almaktadır. Bu ifade, havralar ve kiliseler olarak te'vîl edilmiştir. Bu ayet, “Cihat” alt başlığında incelenmiştir. Bu kavram, İbranice “صَلَوَاتَا” kelimesinden gelmektedir. Hristiyanların ıssız yerlerde bina ettikleri mabetleridir. Yolculuk esnasında orada namaz kılarlar. Bundan dolayı “صَلَوَاتَا” diye isimlendirilmiş olup, “الصَّلَوَاتُ” şeklinde arapçalaşmıştır.

Bu kavram, farklı yönleri itibariyle hem Ehl-i Kitap hem de ehl-i İslam için mescitler olarak telakkî edilmiştir.¹⁷³²

1. İbadet (Namaz) Öncesi Tahâret

Günümüzdeki muharref Tevrât'ta ibadetten önce abdeste ve gusüle benzer hususlar mevcuttur:

a. Abdest(Te'vîla)

Yahudilik'te ibadetten önce elleri ya da hem elleri hem de ayakları yıkama şeklinde bir abdestin mevcudiyeti Tevrât'ta zikredilmiş ve "Tevîla" adı verilmiştir.¹⁷³³ Hz. Peygamber, abdest uzuvlarını üçer defa yıkayarak abdest almış ve "İşte bu, benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir."¹⁷³⁴ buyurmuştur. Bir başka hadislerinde ise "Bu, abdestin en mükemmelidir. Bu, benim ve İbrâhim Halilullah'ın abdestidir."¹⁷³⁵ diyerek abdestin, daha önceki peygamberler zamanında da bilinen bir ibadet olduğunu ortaya koymuştur.

Yahudilik'te Talmud kaynaklı bir hükme göre, suyun olmadığı zamanlarda eller toprak ile temizlenir. Buna göre, teyemmüm ile Yahudilerin uygulaması arasında paralellik söz konusudur.¹⁷³⁶

b. Gusül (Mikve)

Boy abdesti, İslâm'dan önce hem Arapların hem de Yahudilerin inancında vardı. Cahiliye dönemi Arapları arasında mevcut olan bu uygulamanın kaynağının Hz. İbrâhim (a.s) olduğu söylenmiştir. Gusül, bu dönemdeki Haniflerin de ayırt edici özelliği olmuştur. Çünkü cahiliye döneminde hacceden, sünnet olan ve cünüplükten dolayı yıkanan kimselere "Hanif" denmekteydi.¹⁷³⁷ Yahudilerde kar, yağmur ve pınar suyu vb. sulardan (şebeke suyu olmaması gerekir) oluşturulan kuyularda "Mikve" adı

¹⁷³² Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, XVIII, 646-650.

¹⁷³³ Bkz. Çıkiş, XXX/17-21. Önce sağ el, sonra sol el yıkanır, suyun kokusu, rengi ve tadının değişmemesi gerekir. Kişinin bir yere yaslanarak uyuması abdestinin bozulmasına sebep olur. Bkz. Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, İstanbul: Beyan Yay., 1996, s. 27.

¹⁷³⁴ İbn Mâce, *Tahâret*, 47.

¹⁷³⁵ İbn Mâce, *Tahâret*, 47.

¹⁷³⁶ Uğur, *a.g.m.*, s. 156.

¹⁷³⁷ Zebîdî, *a.g.e.*, VI, 77.

verilen yerde bedeninin tamamının yıkandığı bir abdest (Gusül)¹⁷³⁸ şekli vardır. Bu abdest, cinsi münasebet ve insandan meni¹⁷³⁹ çıktığında suya dalmak; yağmur, kar, pınar suyu ile baştan aşağı yıkanmakla olur.¹⁷⁴⁰ Kadınlar adet halininin¹⁷⁴¹ bitiminden yedi gün sonra ve lohusalık¹⁷⁴² halinin bitiminden sonra gusül abdesti alırlar.¹⁷⁴³ Başka bir dinden Yahudiliğe geçen kimse “Mikve” de yıkanarak manevi temizlenmeyi gerçekleştirir.¹⁷⁴⁴ “Kaşer” haline getirildikten sonra olma kaydıyla¹⁷⁴⁵ Yahudilerin dışındaki kimselerin mutfak eşyaları “Mikve” de yıkandıktan sonra Yahudilerce kullanılır.¹⁷⁴⁶

c. Cenazenin Yıkınması

Ölen kişinin cesedinin gömülmeden önce yıkanması da (Tâhâr) Yahudi dini geleneklerindedir.¹⁷⁴⁷ Cesedi yıkayanın ölüyle aynı cinsiyetten olması, cesedin yıkanması esnasında gereksiz konuşmalardan kaçınılması, cesedin baştan ayağa kadar ılık suyla yıkanmasından sonra oturtulup baştan ayaklara doğru en fazla üç kova su dökülmesi, suyun kovadan bir seferde dökülmesi gibi birtakım kurallar vardır.¹⁷⁴⁸

2. Zekât İbadeti

a. Kur’ân’da Zekât’ın Önceki Vahiylere İsnat Edilmesi

Zekât ibadeti, Rum 30/39. ayet hariç bütün ayetlerde namaz ibadetiyle birlikte yer almıştır.¹⁷⁴⁹ Bakara 2/83. ayet Hz. Mûsâ’ya (a.s) indirilen Tevrât’ta İsrâiloğullarından alınan mîsâktan bahsedilmektedir. Bu ayette zekâtın İsrâiloğullarına farziyeti anlatılmış, onlardan alınan mîsâka zekât dâhil edilmiş,

¹⁷³⁸ Uğur, *a.g.m.*, s. 155.

¹⁷³⁹ Sa’adya Gaon, *Tevrât(Tora) Tefsiri*, II, 1154- 1157.

¹⁷⁴⁰ Hayrullah Örs, *Mûsâ ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1966, s. 279.

¹⁷⁴¹ Sa’adya, Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1157-1158.

¹⁷⁴² Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1131-1133.

¹⁷⁴³ Levililer, XV/19-30; Yusuf Besalel, “*Yıkınmalar*”, YA, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yay., 2001-2002, III, 787.

¹⁷⁴⁴ Erkeklerin ayrıca sünnet olmaları da gerekir. Bkz. Besalel, “Ger”, YA, I, 188; “*Yahudi Dinine Geçmek*”, YA, III, 760.

¹⁷⁴⁵ Kaşer, Tevrât’a ve Yahudi dini esaslarına uygun olarak hazırlanan yiyeceklerin tümü ve bu tip gıdaları satan kasap ve gıda dükkânlarına verilen isimdir. Bkz. Besalel, “*Kaşer*”, YA, II, 313-314.

¹⁷⁴⁶ Besalel, “*Mikve*”, YA, III, 408.

¹⁷⁴⁷ Besalel, “*Yıkınmalar*”, YA, III, 787.

¹⁷⁴⁸ Suzan Alalu ; Klara Arđtı; Eda Asayas; Teri Basmacı ; Fani Ender; Beki Haleva; Dalya Maya; Ninet Pardo; Sara Yanarocak, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul: Gözlem Yay, 1996, s. 153.

¹⁷⁴⁹ Şa’râvî, *Havâtır*, XIX, 11658.

ancak İsrâiloğulları bu mîsâkı bozmuşlardır.¹⁷⁵⁰ Zekât'ın Hz. İsa'ya (a.s) farz kılındığına delalet eden Meryem 19/31. ayet, geçmiş ümmetlere de farz kılındığına işaret etmektedir.¹⁷⁵¹ Meryem 19/55. ayetteki “*Kavmine namaz ve zekâti emrediyordu*” ifadesinden hareketle İbn Âşûr (v. 1393/1973), Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin ibadetlerinden olan zekât ve namazın mevcut olduğu büyük şeriatın, Hz. İsmâil'in (a.s) zürriyeti olan resûlün lisanı üzerine inşa edildiğini savunmuştur.¹⁷⁵² Bu üç ayet, zekâtın geçmiş ümmetlerdeki mevcudiyetine işaret etmektedir.¹⁷⁵³

A'lâ 87/14. ayette “*من تزكى*” ifadesine yönelik müfessirler farklı te'villerde bulunmuşlardır:

1. Zekât manasında tefsir etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim (v. 327/938) ve Mekki b. Ebî Tâlip (v. 437/1045) tefsirlerinde müfessirlerin çoğunluğunun bu şekilde tefsir ettiğini nakletmişlerdir. İbn Abbâs, Mukâtil b. Süleyman ve Ebî Ahvas bu görüşü benimsemiştir.

2. Bayram namazından önce infak edilen fitır sadakasıdır. İbn Ebî Hâtim ve Mekki b. Ebî Tâlip, Âta ve Said el-Hudrî tarafından bu ikinci görüş kabul görülmüş;¹⁷⁵⁴ Keşşâf'ta Hz. Ali'nin de aynı görüşte olduğu beyan edilmiştir.¹⁷⁵⁵ Bu görüşün mensupları 15. ayette zikredilen “*فصلي*” ifadesini bayram namazı kılanlar şeklinde tefsir etmiştir.

3. İkrime'nin görüşü, “Allahtan başka ilah yoktur”, kelime-i tevhîdidir.

Müfessirlerin çoğunluğu “*من تزكى*” ifadesinin bilinen zekât olduğunu; “*فصلي*” ifadesinin ise beş vakit namaz olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁷⁵⁶ Sûrenin son ayetlerinde zikredilen “*İlk sahifelerde, İbrâhim ve Mûsâ'nın sahifelerinde vardır.*”¹⁷⁵⁷ ifadesi, bütün nebilerin sahifelerini ihtivâ ettiğine, zekâtın bütün nebilerin sahifelerindeki mevcudiyetine işaret etmektedir.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁰ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 12; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I, 91.

¹⁷⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I 537, III, 348; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XI, 103.

¹⁷⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVI, 129.

¹⁷⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 245.

¹⁷⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, V, 3417-3419; Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, XII, 8213-8216.

¹⁷⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 740-741.

¹⁷⁵⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, 184-186.

¹⁷⁵⁷ A'lâ 87/18-19.

¹⁷⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI, 135-137.

Maturîdî (v.333/944), Beyyine 98/5. ayetin tefsirinde “ينلوا صحفا مطهرة” “...*Tertemiz sayfaları okuyan..*” ifadesinin, Kur’ân ve diğer bütün sahifeleri, Tevrât, İncil ve Zebûr’u ihtivâ ettiğini, bu sahifelerin muhtevasının Kur’ân’da; Kur’ân’ın muhtevasının bu sahifelerde mevcut olduğunu beyan etmiş, buna “*Şüphesiz o, evvelkilerin kitaplarında mevcuttur*”¹⁷⁵⁹ ayetini delil göstermiştir. Bu görüşünü, “*İlk sahifelerde, Mûsâ ve İbrâhimin sahifelerinde mevcuttur*”¹⁷⁶⁰ ayetiyle desteklemiştir. Kur’ân’ı okumanın önceki kitapları okumak gibi olduğunu söylemiştir. Allah’ın (c.c) dininin saf, hâlis, kusursuz olduğundan hareketle sürekliliğinden bahsedip, “*Din daimî (süreklidir) ve yalnız ona aittir*”¹⁷⁶¹ ayetini delil gösterip, zekâtın Allah’ın (c.c) sürekli, sabit dininin, neshedilmeyen dâimî ibadeti olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷⁶²

Beyyine 95/5. ayette dosdoğru, eğrilik olmayan dinin rukünlerinden birinin zekât olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁶³ Kur’ân’da Hz. İbrâhim’e (a.s) isnat edilen Hanif dini müntesiplerinin zekâtı mahallinde infak ettiklerinden bahsedilmektedir.¹⁷⁶⁴ Şûrâ 42/13; Beyyine 98/5; Hacc 22/34. ayetleri istidlal gösterilerek zekâtın sürekli, dâimî ibadetlerden olduğu hükmüne varılmıştır.¹⁷⁶⁵ Tevrât ve İncil’de mevcut olan zekât ibadetinin tahrif edildiği söylenmiştir.¹⁷⁶⁶

Râğıp (v. 502/1108), tefsirinde Beyyine 98/5. ayetten bahsederken ibadet, muâmelât ve mezâcirin (zararı defetme) aslında neshin caiz olmadığını sadece fûrûunda caiz olduğundan hareketle önceki şeriatlerde mevcut olan zekât ibadetinin hiçbir şeriatte neshedilmediğini, bütün nebilerin şeriatlerinde mevcut olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶⁷

Şevkânî (v. 1250/1834), Beyyine 98/5. ayette ki, namaz ve zekâtla Ehl-i Kitab’ın şeriatindeki namaz ve zekât kastedilmişse, hüküm açıktır; eğer bizim şeriatimizdeki namaz ve zekât kastedilmişse, Tevrât ve İncil’de onlara namaz ve zekâtın emredilmesinin manası, onların bizim şeriatimize ittibâ etmelerinin

¹⁷⁵⁹ Şuarâ 26/196.

¹⁷⁶⁰ A’lâ 87/ 18-19.

¹⁷⁶¹ Nahl 16/52.

¹⁷⁶² Mâtürîdî, *Te’vilât*, X, 588-592.

¹⁷⁶³ Semerkandî, *Bahru’l-Muhîr*, III, 603-604.

¹⁷⁶⁴ Vâhidî, *Vasît*, IV, 539-540.

¹⁷⁶⁵ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğıp el-İsfahânî, *Tefsîru Râğıp el-İsfahânî*, Thk. Muhammed Abdulazîz Besyûnî, Câmî’atü Tântâ Külliyyetü’l-Êdêb, 1420/1999, I, 28-31.

¹⁷⁶⁶ İcî, *Tefsîru’l-İcî*, IV, 516-518.

¹⁷⁶⁷ Râğıp, *Tefsîru Râğıp*, I, 28-31.

emredilmesidir, şeklindeki görüşü naklederek, İslam şeriatı ile Ehl-i Kitab'ın şeriatinde namaz ve zekâtın ortak ibadet olduğuna dikkat çekip, bu dinin de dosdoğru din olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶⁸

Seyyid Kutup (v.1385/1966), dinin birliğini sadece Allah'a (c.c) ibadet, dini Allah'a has kılmak, namaz kılmak ve zekât vermek üzerinden değerlendirmiş, dinin kaidelerinin basit, açık, net ve tabiatında tefrikaya ve ihtilafa yer olmadığından hareketle böyle bir dinin dosdoğru din olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶⁹

Hanifliğin rukünlerinden birinin müminler arasında sevgi, şefkat ve merhamet ikâme eden zekât ibadeti olduğu ifade edilmiş, İslam ve semâvî şeriatlerin bu ibadete davet ettiğinden bahsedilmiş; bu şeriatler arasındaki tefrikanın, hak yolda adaletsizlik, ondan sapmak ve Allah'ın (c.c) hadlerini aşmak olduğu değerlendirilmiştir. Ehl-i Kitab'ın, sadece Allah'a (c.c) ibadet, dini Allah'a (c.c) has kılmak, namaz kılmak ve zekât verme hususunda Allah'ın (c.c) şeriatini değiştirip, ellerindeki kitabı te'vil edip, kelimelerin yerlerini değiştirerek tahrif ettikleri nakledilmiştir.¹⁷⁷⁰

İbn Âşûr (v. 1393/1973), İslam'da diğer semavi kitaplarla çelişen bir durumun olmadığını, Tevrât'ın namaz ve zekâtı mükerrer bir şekilde te'kid ederek emrettiğini, İncil'in Tevrât'a muhâlif olmadığını, onların kitaplarında emredilenlerin İslam'da da emredildiğini ifade etmiştir. Her akşam- sabah namaz kılmak Tevrât'ın aslındandır; zekât Tevrât'ta kuvvetli bir farzdır; sadece Allah'a (c.c) ibadet etmek, namaz kılmak ve zekât vermek dosdoğru dindir; dosdoğru ümmetin, dosdoğru kitapların dinidir; nebilerden ve salih ümmetlerden gelen hak ehlinin dinidir ve İslam'ın getirdiğinin aynısıdır, deyip bunlara "*İbrâhim müslüman bir hanifti*"¹⁷⁷¹ ayetini delil göstermiştir.¹⁷⁷²

Semâvî kitaplarda yazılanların aslı birdir, bunlar hiçbir şeyi Allah'a (c.c) ortak koşmadan samimi bir şekilde Allah'a (c.c) ibadet etmek, Hz. Muhammed'in

¹⁷⁶⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 581.

¹⁷⁶⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3948, 3952.

¹⁷⁷⁰ Yusuf el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, XVI, 1639-1644.

¹⁷⁷¹ Âl-i İmrân 3/67.

¹⁷⁷² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, 480-482.

(s.a.s) dini üzerinde dosdoğru olup istikâmet belirlemek, namazı belirli vakitlerde kılmak, zekâtı mahallinde ve zamanında vermektir. Bu din, tefrikaya mahal olmayan dosdoğru bir dindir, denilmiştir.¹⁷⁷³ Yahudî ve Hristiyanların kitaplarında emredilen şey, maslahatlardan bir maslahat ve hükümlerden bir hüküm olan Allah’a (c.c) ibadet etmek, namaz kılmak ve zekât vermektir.¹⁷⁷⁴

Ezcümle, resûller ve nebilerin dinine isnat edilen zekât ibadeti, namaz ibadetiyle birleştirilmiş, namaz ibadeti de Allah’a (c.c) imanla mezcedilmiştir. Bu iki ibadet, tevhîdin en büyük rükünleri olarak takdim edilmiştir. Buna göre, nübüvvetin ilk vazifesi olan tevhid mücadelesi, namaz ve zekâtla desteklenmiştir. Çalışmamızın namaz ibadeti başlığı altında zikredilen namazla alakalı ayetlerin değerlendirilmesi ile ilgili görüşler, zekât ibadeti için de muteberdir. Mükerrer ifadeler kullanılmaması için bu şekilde tasnif edilmiştir.

b. Ahd-i Atik’te Zekat’a Benzeyen Tsedaka İbadeti

Bağış, sadaka, yardım gibi anlamları kapsayan tsedaka, Yahudilerin vaz geçilmez bireysel bir dini görevidir. Tevrât’a göre, bu konuda bütün bireyler sorumludur. II. Mabad döneminde her şehirde bir cemaat kasası geliştirilmiştir. Her cuma fakirler bu kasadan yemek ve giyim ihtiyaçları için para alırlardı. Hatta bazı yörelerde “Hayır Kâsesi” veya “Yardım Kâsesi” denebilecek şekilde aç olanın gelip karnını doyurabileceği yerler hazırlanırdı. Talmudik zamanlarda din adamları, aç insanların doyurulabileceği aş evleri, giyim, gömü, fakirlere yardım gibi etkinlikler için her Yahudi cemaatinin gerekli yardım sandığını ve fonunu sahiplenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Günümüzde de tsedaka kurumsallaşarak cemaat liderlerinin güdümünde devam ettirilmektedir.¹⁷⁷⁵ Tesniye’de “Ülkede her zaman yoksullar olacak. Bunun için, ülkenizde yaşayan kardeşlerinize, yoksullara, gereksinimi olanlara eli açık davranmanızı buyuruyorum.”¹⁷⁷⁶ denilmektedir.

¹⁷⁷³ Abdulmelik b. Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım el-Âsımî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm (Amme Cüzü)*, Suudi Arabistan: Dâru’l-Kasım, 1430/2009, I, 138-139.

¹⁷⁷⁴ Hererî, *Hadâik*, XXXII, 205-215.

¹⁷⁷⁵ Besalel, *a.g.md.*, YA, I, 239; Besalel, “*Tsedaka*”, YA, III, 747; Alalu, *a.g.e.*, s. 194; Zekat (Öşür) için Bkz. Sa’adya Goan, *Tevrât Tefsir*, II, 1693, 1776-1780.

¹⁷⁷⁶ Tesniye XV/11.

İşaya bölümündeki “Yiyeceğinizi açla paylaşmak değil mi? Barıksız yoksulları evinize alır, çıplak gördüğünüzü giydirir, yakınlarınızdan yardımınızı esirgemezseniz, ışığınız tan gibi ağaracak, çabucak şifa bulacaksınız. Doğruluğunuz önünüzden gidecek, rabbın yüceliği artçınız olacak.”¹⁷⁷⁷ cümlesinde de sadakanın sevabı vurgulanmıştır.

Bu ifadelerin, zekâta benzeyen bazı bağış, sadaka vb. ibadetlerin günümüzde mevcut muharref Tevrât ve İncil’de Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ’ ya (a.s) indirilen vahiy kalıntıları olması muhtemeldir.

3. Oruç İbâdeti

a. Orucun Önceki Ümmetlere Farz Kılınması

Nebilerin, resûllerin dininin birliğine yönelik ittifak ettikleri ibadetlerden biri olan oruç ibadeti, Kur’ân-ı Kerîm’de, şöyle farz kılınmıştır: “*Ey İman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi sizlere de farz kılındı. Oruç sayılı günlerdedir....*”¹⁷⁷⁸ “كتب عليكم الصيام” ifadesi, “فرض عليكم الصيام” anlamında, oruç sizlere farz kılındı şeklinde tefsir edilmiştir. “صام عن”, oruç tutmak, yemek içmekten uzak durmak anlamındadır.¹⁷⁷⁹ “Oruç sayılı günlerdir.” ifadesinde müfessirler beş görüş ileri sürmüşlerdir:

1. Öncekilere farz kılınan oruç, her ayın üç günüdür. Muaz b. Cebel’den nakledilen rivayet buna delil gösterilmiştir: “*Allah (c.c) Resûlü Medîne’ye ayak bastığında, her ayın üç günü ve aşûre gününde oruç tutuluyordu. Hicretin gerçekleştiği Rebûlevvel ayından Ramazan’a kadar 19 ay oruç tuttular. Sonra, Hz. Muhammed (s.a.s), Allah (c.c) sizlere ramazan ayını farz kıldı, dedi.*”¹⁷⁸⁰ Her ayın üç günü tutulan orucu, Allah’ın (c.c) ramazan orucuyla neshettiği nakledilmiştir. Bu oruç, Hz. Nuh (a.s) ve ondan sonra Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabının orucuna kadar yatsı vaktinde iftar edilmek suretiyle üç gün tutulmuştur. Sahabe ve tâbîn müfessirlerinin bazıları, bizden öncekilere her ayın üç günü oruç farz kılındı, demiştir. Allah (c.c) resûlünün emrettiği her ayın üç günü olan oruç farz değil,

¹⁷⁷⁷ İşaya LVIII/7-8.

¹⁷⁷⁸ Bakara 2/183, 184.

¹⁷⁷⁹ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, III, 409-412; Bkz. Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, I, 427-430.

¹⁷⁸⁰ Buhârî, *Savm*, 69; *Tefsir*, 2/24; Müslim, *Sıyâm*, 132-137.

nafiledir. Ramazan orucu sonradan farz kılınmıştır. “Sayılı günlerin” ramazan haricindeki günler olduğunu savunanlar, orucumuzun onların orucuna benzemesi, onların orucunun ramazana tahsis ettirildiğini ve otuz gün olduğunu gerektirmez, demişlerdir.¹⁷⁸¹

İbn Kesîr (v. 774/1373), orucun İslam’ın başlangıcında her ayın üç günü olduğunu, sonradan ramazan orucuyla neshedildiğini ve Hz. Nûh’un (a.s) zamanından neshedilene kadar bu şekilde şeriat kılındığını tefsirinde zikretmiştir.¹⁷⁸²

2. İz b. Abdisselâm (660/1262), oruç tutulan bu günlerin beyaz günler olduğunu, ramazan orucuyla neshedildiğini nakletmiştir.¹⁷⁸³ “Beyaz günler” hususunda şu rivayet dikkat çekmektedir. Hz. Âdem (a.s) yeryüzüne indirilince, güneş onu yaktı, bedeni simsiyah oldu, sonra üç gün oruç tuttu, Cebrâil ona geldi ve “Bedeninin beyazlığını seviyor musun? dedi, Hz. Adem (a.s) evet dedi, Ey Adem! Bu ayın 13, 14 ve 15’inde oruç tut, dedi, Hz. Âdem (a.s) ilk gün oruç tuttu, bedeni üçte bir oranında beyazladı, ikinci gün oruç tuttu, üçte ikisi beyazladı, üçüncü gün oruç tuttu, bedeninin tamamı beyazladı, bundan dolayı bu günlere beyaz günler denildi. İz b. Abdisselâm, bu günlerin 12 ve takip eden günler ya da 13 ve takip eden günler olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸⁴

3. Allah (c.c), bu ümmete farz kıldığı gibi önceki ümmetlere ramazan orucunu farz kılınmıştır. Ayetteki “ایما معدودات” ifadesi, Ramazan ayının tamamını ihtivâ etmektedir. Abdullah b. Ömer’den nakledilen uzun bir rivayette özet olarak, Hz. Muhammed (s.a.s), öncekilere farz kılınan orucun, ramazan orucu olduğunu söylemiştir. Bazı müfessirler ramazan ayını kastederek, öncekilere ayın tamamında oruç farz kılındığı gibi bize de farz kılındı, demişlerdir.¹⁷⁸⁵

Ayette zikredilen orucun bize farz olmasıyla bizden öncekilere farz olmasında teşbih vardır. Bu teşbih, her ikisinin birbirleriyle arkadaş olması arasındaki teşbih

¹⁷⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 239-240; Nu'mânî, *el-Lübâb*, III, 252-255.

¹⁷⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 497.

¹⁷⁸³ Ebu'l-Muhammed İzzeddîn Abdulaziz b. Abdusselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Dr. Abdullah b. İbrâhim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Cezm, 1416/1996, I, 187-188.

¹⁷⁸⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 62-63; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, I, 214; İz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 188.

¹⁷⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 304, 305; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 497; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 409-417.

gibidir. Bu, vakitte ve zorunlu olan bir miktarda ikisinin ittifakıdır. Oruç ramazan ayında bizlere farz kılındığı gibi Hristiyanlara da farz idi. Fakat Hristiyanlar ramazan orucu zor gelince, onu yaz ile kış arasına tahsis etmek üzere mevsimini değiştirdiler ve bu yaptıklarına kefarete olarak on gün başı, on günde sonu olmak üzere yirmi gün ilave edip elli güne çıkardılar. Hz. Muhammed'e (s.a.s), Hz. İbrâhim'e (a.s) itibâ etmesinin emredilmesinden muradın, ramazan orucu olduğu ifade edilmiştir. Allah (c.c) Hz. İbrâhim'i (a.s) bütün insanlığa imam, önder kılmıştır. Allah (c.c), onun dininin müslüman Haniflik olduğunu bizlere haber verdi. Bu vesileyle Hz. Muhammed (s.a.s) ümmetine kendinden önceki nebilere emredilenin benzerini emretti. Bu teşbih, vakit üzerinde de vaki oldu. Bundan dolayı bizden öncekilere, bize emredilenin benzeri olan ramazan orucu farz kılındı. Bu mütâlaalar neticesinde Taberî de (v. 310/923), önceki ümmetlere ramazan ayı orucunun farz kılındığı görüşünün daha isabetli olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸⁶

Müfessirler, ramazan orucunun şiddetli sıcak ve şiddetli soğuk aylarına denk gelmesinden dolayı yolculuklarında ve yaşantılarında meşakket ve güçlük çeken sonraki nesillerden olan bilginler, kamerî takvimden şemsî takvime naklederek kış ile yaz arasındaki mevsime tebdil edip, tadrîcî olarak elli güne çıkardılar, demişlerdir.¹⁷⁸⁷

Ramazan ayı orucunun farziyetinin Yahudileri de ihtivâ ettiği, ancak onların bunu terk edip, sadece Firavun'un boğulduğu gün olarak tanımladıkları bir günde oruç tuttıkları ifade edilmiştir.¹⁷⁸⁸ Ramazan orucunun Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ'nın (a.s) kavmine farz kılındığına dair ifadeler bulunmaktadır.¹⁷⁸⁹ Cumhur da "Sayılı günler" in ramazan orucu olduğu kanaatini taşımaktadır.¹⁷⁹⁰

4. Aşure günü tutulan oruçtur. Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, bu gün Kureyşlilerin cahiliyye döneminde oruç tuttuğu gündür.¹⁷⁹¹ Bazı rivayetlerde Hz. Muhammed'in (s.a.s) aşure gününde oruç tuttuğu

¹⁷⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III, 409-417; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 427-430.

¹⁷⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, I, 582-588; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 224-225; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 273-275; Nu'mânî, *el-Lübâb*, III, 252-255; Ebû Suud, *İrşâdü'l-Akl-ı Selim*, I, 198; Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 427-430.

¹⁷⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 239-240; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 158.

¹⁷⁸⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 273-275.

¹⁷⁹⁰ İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 187-188.

¹⁷⁹¹ Buhari, *Savm*, I, 69; Müslim, *Sıyâm*, 113; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 29-30; II, 57,143.

nakledilmiştir. Allah (c.c) resûlü Medîne'ye hicret ettiğinde, Yahudileri aşure gününde oruç tutar buldu. Tuttukları orucun ne olduğunu sordu. Onlar, Allah'ın (c.c) Hz. Mûsâ' yı (a.s) kurtardığı gün deyip, o günde oruç tuttuklarını söylediler. Allah (c.c) resûlü biz Mûsâ'ya sizden daha yakınız deyip o gün oruç tuttu ve oruç tutmayı emretti. Hz. Âişe'den gelen rivayette ramazan orucu farz olunca, Allah (c.c) resûlü dileyen aşûre orucunu tutsun, dileyen tutmasın, dedi. Aşure orucunun tutulması sünnetle vacip oldu. Sonra da Kur'ân bu vücûbiyeti neshetti, denilmiştir.¹⁷⁹²

5. Onların sahur olmayan oruçları gecenin üçte birinden “العتمة” yatsı namazından sonra başlayıp, diğer gecenin üçte birine kadar devam eder. Onlardan biri yatsı namazını kılıp uyuduğunda, iftar vakti gelene kadar o kimseye yeme, içme ve eşiyile cinsel münâsebet haram kılınmıştır. Sahabe, tâbiîn ve sonraki dönemlerin müfessirleri, bu görüşlerin benzerini nakletmişlerdir.¹⁷⁹³ İbn Abbâs, oruç sizden öncekilere gecenin üçte biri olan “العتمة” yatsı namazını kılıp uyuduktan sonra başlayıp, yeme, içme ve eşiyile cinsi münâsebet haram olduğu halde farz kılındığı gibi, sizlere de farz kılındı, şeklinde tefsir etmiştir.¹⁷⁹⁴ Müfessirlerin çoğunluğu, önceki ümmetlere farz kılınan sahorsuz oruçta mevcut olan yatsı namazından ve uyuduktan sonra yeme, içme ve eşlerle cinsel münasebetin haramlığının, “*Oruç gecesini eşlerinize yaklaşmanız sizlere helal kılındı*”¹⁷⁹⁵ ayetiyle neshedildiğini ifade etmişlerdir. Sahur vakti, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmetinin orucu ile Ehl-i Kitab'ın orucunun arasındaki fark olarak telakkî edilmiştir.¹⁷⁹⁶ “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi” ifadesinden müfessirler, üç görüş nakletmişlerdir:

¹⁷⁹² Buhârî, *Savm*, 69; *Tefsir*, (2)24; Müslim, *Siyâm*, 132-137; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 154-158.

¹⁷⁹³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 305.

¹⁷⁹⁴ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 25.

¹⁷⁹⁵ Bakara 2/187.

¹⁷⁹⁶ Müslim, *Siyâm*, 46; Ebû Dâvûd, *Savm*, 16; Nesâî, *Siyâm*, 27; Tirmizî, *Savm*, 17; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, I, 582-588; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 140-141; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 239-240; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 158; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 273-275; Nu'mânî, *el-Lübâb*, III, 252-255; Ebû Suud, *İrşâdü'l-Akl-ı Selîm*, I, 198; Suyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, I, 427-430.

1. Hristiyanlar kastedilmiştir. Hristiyanlara uykudan sonra hiçbir şey yememeleri, içmemeleri ve eşleriyle cinsel temasta bulunmamaları şartıyla ramazan orucu farz kılındı, denilmiştir.

2. Ehl-i Kitap olan Yahudiler ve Hristiyanlar murad edilmiştir. Sahabe, tâbiîn ve bazı müfessirler “Sizden öncekiler”den maksadın Ehl-i Kitap olduğunu zikretmiştir.¹⁷⁹⁷ Allah (c.c) ramazan orucunu sizden önceki bütün insanlara farz kıldığı gibi, sizlere de farz kıldı, denilmiştir.¹⁷⁹⁸

3. Sizden önceki nebilere, ümmetlere, onların ilki olan Hz. Âdem’e (a.s) oruç farz kılındığı gibi sizlere de farz kılındı, şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁷⁹⁹

Oruç tek bir ümmete has kılınamayacak kadar köklü, kadîm bir ibadettir diyen Zemahşerî (538/1144), bu ayetle alakalı görüşünü, Hz. Ali’ye isnat ederek, oruç tutanların ilki olan Hz. Âdem’den (a.s) zamanınıza kadar sizlere oruç farz kılındı, şeklinde tefsir etmiştir.¹⁸⁰⁰ Meşakkatli bir şey genelleştiğinde ona tahammül kolay olur, düşüncesinden hareketle, Allah’ın (c.c) orucu sadece sizlere değil; Hz. Âdem’den (a.s) gününüze bütün nebilere ve ümmetlere farzietini açıkladığı bir ibadettir, denilmiştir.¹⁸⁰¹ “Sizden öncekilerin” ifadesinin, bütün insanları, Yahudileri ve Ehl-i Kitapı ihtivâ ettiği söylenmiştir.¹⁸⁰²

Umulur ki sakınırsınız “لعلكم تتقون” ifadesi, müfessirler tarafından farklı şekillerde te’vîl edilmiştir:

1. Orucun faydalarının büyük, hikmetlerinin yüce olduğunun illetidir, nedenidir.¹⁸⁰³

2. Takvaya ulaştırdığı için oruç denilmiş olup, nefsi fethetme, terbiye etme, şehveti kırma olması hasebiyle yeme, içme ve cima şehvetinden sakınırsanız

¹⁷⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, I, 303-306; Vâhidî, *Vasît*, I, 272-273.

¹⁷⁹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, III, 409-417; Bkz. İbnü’l- Cevzî, *el-Lübâb*, I, 140-141; Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, I, 427-430.

¹⁷⁹⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, II, 62-63; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 225; Bkz. Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzil*, I, 195.

¹⁸⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 224-225.

¹⁸⁰¹ Râzî, *Me’âtihi’l-Gayb*, V, 239-240; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 158.

¹⁸⁰² İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 187-188.

¹⁸⁰³ Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 116, 121.

müttakîler zümresine erişirsiniz denilip, orucun muttakîlerin şîârı olduğuna işaret edilmiştir.¹⁸⁰⁴

3. Onlardan biri gecenin üçte birisi olan yatsı namazını kılıp uyuduğunda, Allah (c.c), onlara yemelerini, içmelerini ve eşleriyle cima etmelerini haram kıldı. Bu ifadeler, tâbîîn müfessirlerince kabul görmüştür. “ Umulur ki sakınırsınız” ifadesi, uykudan sonra ya da yatsı namazından sonra “عشاء الاخرة” yemekten, içmekten ve cimadan sakınmayı ihtivâ etmektedir.¹⁸⁰⁵

Oruç ibadeti, ibadetlerin en güçlüsü, nefsi terbiye etmesi açısından en büyüğü olarak geçmiş ümmetlere farz kılınmıştır. Bizden öncekilere farz kılındığı gibi dinin aslının, maksadının birliğinin iş’ârî olarak bizlere de farz kılınmıştır. Her dinin rûknüdür. Bu farz, emri te’kîd ve teşvik eder¹⁸⁰⁶, denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. Meryem ve Hz. Îsâ’nın (a.s) bilinen orucun haricindeki oruçlardan bahsedilir. Hz. Zekeriyâ (a.s) ve Hz. Meryem’in konuşmama, susma temeline isnat edilen kelimeler orucu vardır. Hz. Zekeriyâ’nın (a.s) orucu “*Zekeriyâ, rabbim çocuğum olacağına dair bana bir alâmet ver, dedi. Allah şöyle dedi. Senin için alâmet insanlarla üç gün konuşmaman, ancak işaretleşebilmendir. Ayrıca “Rabbini çok an. Sabah-akşam tesbih et.”*¹⁸⁰⁷ ayetiyle; Hz. Meryem’in orucu ise, “*Bana rahmana oruç adamam söylendi, bu gün insanlarla konuşmayacağım*”¹⁸⁰⁸ ayetiyle açıklanmıştır. Bu, eşe şehvetten, yeme ve içmekten korunmakla beraber olan oruçtur.¹⁸⁰⁹ Hz. Îsâ (a.s) kıssasında Hz. Meryem’in konuşmama ve susma muhtevalı orucu Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmıştır: “*Bana rahmana oruç adamam söylendi, bu gün insanlarla konuşmayacağım*”¹⁸¹⁰

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), tefsirinde oruç ibadetine yönelik üstad imam olarak tanımladığı hocası Muhammed Abduh’un görüşlerini nakletmiştir. Buna göre, Allah (c.c) bizden öncekileri mübhem bıraktı. Orucun putperestlere kadar bütün

¹⁸⁰⁴ Nu’mânî, *el-Lübâb*, III, 254-255; Ebû Suud, *Îrşâdü’l-Akl-ı Selîm*, I, 198.

¹⁸⁰⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru Ebî Hâtîm*, I, 305; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 497.

¹⁸⁰⁶ Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 116.

¹⁸⁰⁷ Âl-i İmrân 3/41.

¹⁸⁰⁸ Meryem 19/ 26.

¹⁸⁰⁹ Meryem 19/ 26; Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 116, 121; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 155.

¹⁸¹⁰ Meryem 19/26.

milletlerin şeriatinde meşrû ve mevcut olduğu bilinmektedir. Putperest eski Mısırlılarda bilinmektedir. Onlardan Yunan'a intikal etti, Yunan'da bilhassa kadınlara farz kılınıyordu. Böylece Romalılar da orucu biliyordu. Hind putperest ve onların dışındakiler de günümüze kadar oruç tutuyordu.¹⁸¹¹

Kısaca, Allah'ın (c.c) peygamber gönderdiği her ümmete ramazan orucu farz kılınmıştır. Ayetteki teşbih hem hem zamana hem sayıya hem de önceki ümmetlere tekâbül etmektedir.

b. Ehl-i Kitab'ın Orucu

Orucun farziyetine delalet eden ifadeler, elimizdeki Tevrât metinlerinde mevcut değildir, sadece oruç ve oruç tutanlar methedilmektedir. A'râf 7/142. ayet sadedinde, Hz. Mûsâ'nın kırkgün oruç tuttuğu sabittir.¹⁸¹² Bütün bunlar, orucun İsrâiloğullarına emredilen ibadetlerden olduğuna, şeriat kılındığına ve onlar tarafından bilindiğine delalet eder. Zamanımızdaki Yahudiler, Kudüs'ün alınması ve yıkımı hatırına bir hafta oruç tutuyorlar. Ağustos ayının bir günü de oruç tutuyorlar.

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), Tevrât'ta onların yedinci ayın onuncu gününde ve o günün gecesinde oruç tuttıkları naklediliyor, belki onlar bunu aşure orucu olarak isimlendirmişlerdir, onların bunların haricinde gündüzün tuttıkları oruçları da vardır, demiştir. Hristiyanların bilinen İncillerin'de, orucun farziyetine dair, bir nass mevcut değildir. Ancak İnciller'de orucun ibadet olarak zikredilmesi, methedilmesi ve itibar edilmesi, kederin ortaya çıkması ve riyânın nehyedilmesi gibi kabul edilir. Bundan dolayı Ferîsiler gibi riyâ vesilesi olmaması gerekçesiyle orucun emaresi ortaya çıkmayınca kadar oruç tutanın yüzünün yıkanması ve başına yağ sürülmesi emredilmiştir. Hristiyanların büyük oruçlarının en kadîm ve meşhur olanı paskalya bayramlarının öncesindeki oruçlarıdır. O gün Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve havarilerinin oruç tuttuğu gündür. Sonra kilise reisleri oruçlarda başka hükümler koydular, bu hükümlerde mezhepler ve gruplar arasında ihtilaf meydana geldi. Bu oruçlarda, et, balık, yumurta ve süttten uzak durmak vardır. Yahudilerin orucu gibi

¹⁸¹¹ Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 116, 121.

¹⁸¹² İncil, Matta, VI/16.

onların şeriatında, günün gecesinde bir kez yiyorlardı; daha sonra değiştirip, gecenin yarısından, gündüzün yarısına kadar oruç tutmaya başladılar.¹⁸¹³

İbn Âşûr (v. 1393/1973), Müslümanlardan önce şeriat sahibi olan Ehl-i Kitab'ın özellikle Yahudilerin yılın tısrî olarak isimlendirilen yedinci ayın onuncu gününde dokuzuncu günün gün batımından başlayıp, onuncu günün gün batımına kadar devam eden oruçlarından bahseder. Bu "Kebbûr"¹⁸¹⁴ adında hatanın keffâreti olarak tutulan oruç günüdür. Sonra Yahudi bilginleri, diğer günlere dört oruç ilave edip, şeriat kıldılar. Bu onların yıllarının dört, beş, yedi ve onuncu aylarının ilk günleridir. Bu İstir vâkıasında Acemlerin kralı Ahşûyurûş'un gazabından kurtuluşunu hatırlatma maksadıyla tutulan oruçtur. Onların tatavvu oruçları da mevcuttur. Tevrât'ta bulunan oruca ilave olarak orucun teşrîi' hakkında Hristiyanların şeriatinde bir nas mevcut değildir. Onlar Yahudilerin orucuna tâbî oluyorlardı. Sâhîh-i Müslim'de İbn Abbâs'tan nakledilen şöyle bir rivayet mevcuttur: "*İbn Abbâs, Ya Resûlallah! Yahudi ve Hristiyanlar aşure gününü ta'zîm ediyorlar, dedi.*"¹⁸¹⁵ Sonra onların din bilginleri, mesihe uyararak kırk gün oruç tuttular. Onlar, Mesih'in gönderilişinden önce kırk gün oruç tutmuşlardı. Onlara tevbe ve benzeri için oruç adamayı şeriat kıldılar. Ancak orucun niteliklerini genişlettiler, bundan dolayı onların orucu, kuvvetli gıda ve içecekleri terk etmek ya da günde hafif yiyecekleri mümkün kılan tek bir yiyecek olmuştur.¹⁸¹⁶

İbn Âşûr, "*Allah'a en sevimli oruç Hz. Dâvud'un orucudur. O bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi*"¹⁸¹⁷ anlamında olan bir hadiste tatavvu orucun mevcudiyetinden bahsetmiştir.¹⁸¹⁸

Hz. Dâvud'un (a.s) orucuna yönelik hadis, Yahudilik'te ve daha başka peygamberlerin getirdikleri ilâhî şeriatlerde, oruç ibadetinin bulunduğunu göstermektedir. Buna göre, bütün peygamberlerin oruç ibadetinde ittifak ettikleri söylenebilir. Orucun Yahudilik'te taşıdığı anlam, yemek ve içmekten uzak durmakla

¹⁸¹³ Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 116,121.

¹⁸¹⁴ İbn Âşûr bu şekilde telaffuz etmiştir.

¹⁸¹⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 111; Müslim, *Savm*, 19; Ebû Dâvûd, *Savm*, 64-65; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 157-158.

¹⁸¹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 157-158; Bkz. İncil, Matta, 6/16.

¹⁸¹⁷ Buhârî, *Savm*, 56; Müslim, *Sıyâm*, 181-200.

¹⁸¹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 157.

ruhun terbiye edilmesi, Tanrı'ya pişmanlığın ifade edilmesi, günahların itiraf edilmesi ve af dileme yoluyla günahlarının Tanrı tarafından affedilmesinin sağlanmasıdır.¹⁸¹⁹ Zaten pişmanlık günü, Yom Kipur, “Kefaret Günü” (Yevmu'l-Keffaret) anlamına gelir. Yahudilerin kederli, sevinçli olduklarında, yas, pişmanlık, imana dönüş için, düğün öncesi tutulan oruçlar olmak üzere çeşidi çok olan oruçları mevcuttur.¹⁸²⁰ Oruç, Ehl-i Kitab'ın bildiği ve edâ ettiği bir ibadettir.

4. Hac İbadeti

Hac İbadetinin tavaf, sa'y, kurban kesme, şeytan taşlama gibi şekliyle Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil (a.s) zamanında farz kılındığı Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmiştir.¹⁸²¹ Kâbe'nin Hz. İbrâhim (a.s) tarafından inşa edildiğini iddia eden Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), Hz. İbrâhim'den (a.s) Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar beyt haccedilmiş, demiştir. Bu minvalde Arapların şirk koşması, hac ibadetini engellememiş; onlar Hz. İbrâhim'in (a.s) sünnetiyle amel ederek Kâbe'yi haccetmişlerdir. Hac, Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine nesilden nesile cereyan eden genel bir ibadettir. Bu da beytin Hz. İbrâhim'e (a.s) nispet edilmesi hususunda mütevatir bir alamettir. Bu alamet, tarihçilerin doğru ya da yalan olma ihtimali olan nakillerinden daha doğrudur. Bu ve öncesindeki ifadeler, Ehl-i Kitab'ın itirazlarını batıl kılmış ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) Ehl-i Kitab'ın dışında Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine olduğu sabit olmuştur.¹⁸²² İslam o dönemde farz kılınan hac ibadetini genel olarak kabul edip tasdik etmiştir.¹⁸²³ Bu anlamda hac ibadeti, Hz. İbrâhim'in (a.s) şeriatinden miras kalmış ve Araplarda en meşhur ibadet olmuştur.

Araplarla muasır ümmetlerde de birçok çeşit hac ibadeti var olmuştur. Bu ümmetlerin en meşhuru Yahudilerdir. Onlar içerisinde ahid sandığı bulunan yerlerden olan Kudüs'teki mabetleri yılda üç kez haccetmişler ve Kurbanlarını paskalya gününde sadece burada kesmişlerdir. Hristiyanların da birçok hac ziyaretleri vardır. Onların ziyaretlerinin en meşhuru Hz. İsa'nın (a.s) doğduğu

¹⁸¹⁹ Besalel, *a.g.md.*, YA, III, 793.

¹⁸²⁰ Detaylı bilgi için Bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 360-364.

¹⁸²¹ Hacc 22/ 27.

¹⁸²² Reşîd Rızâ, *Menâr*, IV, 9: Bkz. Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, IV, 9: Zuhaylî, Cahiliyye Araplarının hac ibadetinin Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil (s.a) döneminde olduğunu bilip yerine getirdiğini, İslâm'ın ise Cahiliyye Araplarında mevcut olan çok çeşitli şirki ve kötülüğü iptal ettikten sonra haccı kabul edip bazı menâsikleri ilave ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 196.

¹⁸²³ Reşîd Rızâ, *Menâr*, II, 175.

yerdir. Kudüs ziyareti, Marbul's'un kabrinin ziyareti, Marbutrus'un Roma'daki kabrinin ziyareti, Hristiyanların çok bilinmeyen hac ziyaretlerindedir. Onların Hz. Muhammed'in (s.a.s) tebliğ ettiği İslam'dan önceki haclarının en kadîm olanı, Şam'ın sahil beldelerinden olan 'Askalân şehrini haccetmeleridir. Mısırlılar ve Kildânlılar kendilerine göre mukaddes beldeleri ziyaret etmişlerdir. Yunanlıların haccettikleri Olimpiyat, Zifis gibi mekânlar mevcuttur. Hindlilerin birçok hacları mevcuttur.¹⁸²⁴

a. İlk Mabet

Kâbe, kurban, hac, namaz, tavaf ibadeti ve diğer ibadetler için kurulan ilk beyittir.¹⁸²⁵ Kâbe'nin kuruluşu hususunda Ebû Zer, Hz. Muhammed'den (s.a.s) şöyle bir rivayette bulunmuştur: “ *Ebû Zer Peygamberimize Yâ Rasûlallah! Hangi mescid önce kuruldu? diye sordum. Allah Resûlü, Mescid-i Haram dedi. Sonra hangisi dedim, Mescid-i Aksâ, dedi. İkisi arasında kaç yıl var, diye sordum. Kırk yıl var, dedi.* ”¹⁸²⁶ Bu hadis, her iki mabedin de bütün peygamberlerin mabedi olduğuna işaret etmektedir. Her ikisi de İslâm'ın mabeditir.

Yahudiler, Hz. Muhammed' le (s.a.s) kible tartışması yapmışlar ve Beytü'l-Makdis'in Kâbe'den önce kurulduğunu, toplanma yeri ve bütün nebilerin kiblesi olarak daha faziletli, kible olmaya daha layık olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Muhammed'in (s.a.s) kibleyi Beytü'l-Makdis'ten Mescid-i Haram'a tebdil etmesini desteklemiş “ *Şüphesiz, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir.* ”¹⁸²⁷ ayetiyle, Yahudileri yalanlamış, bütün insanlar için ibadet maksadıyla kurulan ve nebilerin kiblesi olan ilk evin Kâbe olduğunu ilan etmiştir. İbadet, salih ameller ve itaat için kurulan ilk beyit olan Kâbe, hac ibadetinin mekânı ve namaz ibadetinin kiblesi olan tek mabettir. Kâbe, semâvî kitapların peygamberlerinin dini için daha genel ve daha birleştiricidir. Beytü'l-Makdis, hac ibadetinin farzietinden olmayıp; ziyaret mekânı olarak, itaatte ve namaz ibadetinde bir mekân ve beyt olarak Kâbe yönüne iştirak etmiştir. Allah (c.c) Resûlünün şu kavli buna delil gösterilmiştir: “ *Sadece üç*

¹⁸²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 218, 219.

¹⁸²⁵ Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, II, 355-356.

¹⁸²⁶ Buhârî, *Ahâdîsü'l-Enbiyâ*, 3115; Müslim, *Mesâcid, Mevâdiü's-Salât*, 808.

¹⁸²⁷ Âl-i İmrân 3/ 96.

mescide ibadet için yolculuk yapılır, Onlar Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ' dır."¹⁸²⁸ Kâbe'nin ilk inşasıyla alakalı müfessirler, ihtilaf etmişlerdir. Vâhidî'nin (v. 468/1076) "Basît" adlı tefsirinde Mücâhid'e isnad ettiği görüşte, yeryüzünde hiçbir şey yaratılmadan önce Kâbe yaratılmıştır. Hz. Ali'ye isnad edilen görüşe göre, Allah (c.c) meleklerle kendisi için yeryüzünde Beytu'l-Mamur şeklinde bir beyit bina etmelerini, Semâ ehlinin Beytu'l-Mamur'u tavaf ettiği gibi, yeryüzü ehlinin beyti tavaf etmesini emretmiş ve melekler Kâbe'yi inşa etmiştir. Bu, Hz. Âdem'in (a.s) yaratılmasından önce olmuştur. Mücâhid'e isnat edilen başka bir görüşe göre, Kâbe yeryüzü yaratılmadan iki bin yıl önce suyun üzerine inşa edilmiştir. İbn Abbâs'a isnat edilen diğer bir görüşe göre, Hz. Âdem'e (a.s) Allah (c.c) Kâbe'yi bina etmesini ve etrafında tavaf etmesini emretmiş; Hz. Adem (a.s) Kâbe'yi inşa etmiş¹⁸²⁹ ve Hz. Nûh (a.s) zamanına kadar böyle kalmış, Nûh Tûfan'ından önce yedinci semâya yükseltilmiştir. Yukarıdaki görüşleri tefsirinde nakleden Râzî (v. 606/1210), meleklerin ya da Hz. Âdem'in (a.s) inşa ettiğine dair görüşler üzerinden hareketle, Kâbe'nin Hz Adem (a.s) döneminde mevcut olduğu görüşünün daha doğru olduğunu kabul etmiştir. Mütেকaddimûnden (önceki) ve müteahhirûnden (Hz. İbrâhim ve sonrası) olan bütün nebilerin kıblesinin Kâbe olduğunu, bunun Kâbe'nin şerefının ve mükerrerliğinin ebedî oluşunun zorunluluğuna delalet ettiğini savunmuştur.¹⁸³⁰ Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke'yi fethettiği gün irat ettiği hutbede " *Dikkat edin Allah gökleri ve yeri; ayı ve güneşi yarattığı gün, Mekke'yi harem ilan etti.*"¹⁸³¹ ifadesini kullanmıştır. Mekke'nin harem ilan edilmesi ancak Mekke'nin mevcut olmasından sonra olabilir. Allah (c.c) Kâbe'nin inşa edildiği bu bölgeyi, "Mekke"¹⁸³² ve şehirlerin anası anlamında "Ümmü'l-Kurâ"¹⁸³³ olarak isimlendirmiştir¹⁸³⁴

Bu beyt vahdâniyeti ikame etme, şirki nefyetme hususunda dikkate değer bir alemdir. Hidayet ve Allah'ı (c.c) birlemeyi ilan için kurulan ilk beyittir. Haniflik

¹⁸²⁸ Buhârî, *Mescidü Mekke* 1, 6; *Savm*, 67; *Sayd*, 26; Müslim, *Hac*, 415, 511, 512; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 234, 238, 278, 501; III, 7, 34, 45, 51, 53, 64, 71, 75, 78, 93; VI, 7.

¹⁸²⁹ Vâhidî, *Vasît*, I, 465, 470; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, II, 69,70.

¹⁸³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 294-297.

¹⁸³¹ Buhârî, *İlim*, 37, *Cenâiz*, 76; *Hacc*, 43; *Sayd*, 8,10; *Büyü'*, 28; *Cizye*, 22; *Meğâzî*, 51,53.

¹⁸³² Âl-i İmrân 3/96.

¹⁸³³ En'âm 6/ 92.

¹⁸³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 294-297.

dininin delillerini toplayıp kapsamaktadır. Bu beytin asırlar boyu ilk olma şerefının ve hürmetinin devamı sabit olunca- daha sonra neşet eden dînî heykeller hariç- beytin Allah'tan (c.c) gelen lütuf mahalli olduğuna dair ilâhî delaleti gösteren bir işaret olduğu ifade edilmiştir. Beyt, Allah'ın (c.c) murat etmiş olduğu dinin ikame edilmesini birleştiren dine işaret eder. Bu minvalde, dinin birliği “*Allah katında din İslam'dır.*”¹⁸³⁵ ayetiyle ortaya konmuştur.¹⁸³⁶

Bu değerlendirmeler, beytin tevhidi tesis etme, şirki iptal etme vazifesinin mevcudiyetini ortaya çıkarmıştır. Bütün nebilerin ilâhî mesajlarının ilk konusunun tevhid akîdesi ve şirki iptal olduğu göz önünde bulundurulursa Kâbe'nin ilk insan ve ilk nebî Hz Adem (a.s) döneminde mevcut olduğu ve tevhid akîdesinin yerleşmesinde çok önemli vazife üstlendiği, namaz, hac, tavaf ve kurban ibadetiyle bu vazifesini îfâ ettiği görülmüştür.

b. Haccın Farziyetinin İlan edilmesi

Hac ibadetinin merkezi olan Kâbe'nin Hz. Âdem'in (a.s) yeryüzüne indirilmesiyle birlikte mevcudiyeti ifade edilmiştir. Hz. Âdem'in (a.s) beyte gelip tavaf ettiği¹⁸³⁷, sonraki nebilerin de tavaf ibadetini devam ettirdiği nakledilmiştir. Allah (c.c), Hz. Nûh'un (a.s) kavmini tufanla boğarken, onun gemisi beyt etrafında yedi defa tavaf etmiş; Allah (c.c), beyti semaya yükseltip temelini yerinde bırakmış ve Hz. İbrâhim'i (a.s) Kâbe'nin yakınına yerleştirmiştir. Hz. İbrâhim (a.s) onu temeli üzerine bina etmiştir. Bu anlatımlara “*Hani İbrâhim ve İsmâil beytin temellerini yükseltmişti.*”¹⁸³⁸ ayeti delil gösterilmiştir.¹⁸³⁹

Daha sonra Hz. İbrâhim'e (a.s) haccı ilan etmesi emredilmiş; Hz. İbrâhim (a.s), Hicr'in üzerine, Mucâhide göre Makâm-ı İbrâhim'e¹⁸⁴⁰ Zemahşerî'ye göre, Ebû Kubey's tepesine¹⁸⁴¹ diğer bir rivayete göre, Safâ tepesine¹⁸⁴² çıkıp haccı bütün

¹⁸³⁵ Âl-i İmrân 3/19.

¹⁸³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV, 11-12.

¹⁸³⁷ Mâtürîdî, Hz. Âdem (a.s) ile meleklerin Hz. İbrâhim'den (a.s) önce beyti tavaf ettiğini iddia etmiştir. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 565.

¹⁸³⁸ Bakara 2/127.

¹⁸³⁹ Abdurrezzâk San'ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, II, 401; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XVIII, 603; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, VIII, 2485-2488.

¹⁸⁴⁰ Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, VII, 4871- 4875; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 413, 414; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, II, 455,456.

¹⁸⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, V, 413,414; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 152, 153.

insanlara ilan etmiştir. İnsanlar, erkeklerin sulbündekiler, kadınların rahmindekiler ve denizdekilerden bu davete icabet edenler, hac ibadetini edâ etmiştir. Allah'ın (c.c) hac ibadeti hususunda mîsâk aldığı kimseler, bu davete icabet etti ve kıyamete kadar icabet edecektir, denilmiştir.¹⁸⁴³ Hz. İbrâhim'in (a.s) hacca davetinin kapsamı hususunda üç görüş aktarılmıştır:¹⁸⁴⁴

1. Ehl-i Kibleyi ihtivâ etmektedir.
2. Hz. Muhammed'i (s.a.s) kapsamaktadır.
3. Cumhura göre ise, âdemoğullarının tamamını kapsamaktadır.

Âl-i İmrân 3/96-97. ayetlerin tefsirinde hac ibadeti Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin en büyük şîârı kabul edilmiştir. Yahudi ve Hristiyanlardan her bir grup, Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine olduklarını iddia etmişlerdir. Bu münâzara, Âl-i İmrân 65-68. ayetlerde ve önceki ayetlerde anlatılmıştır. Buna rağmen onlar hac ibadetini eda etmemişlerdir. İşte bu ayetler onların yalanını ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁴⁵

Ezcümle, Zikredilen ayetler ve müfessirlerin bu ayetler üzerindeki değerlendirmeleri, Yahudi ve Hristiyanların mensubu oldukları dini, Hz. İbrâhim'in (a.s) dini üzerine isnat ettiklerini, ancak Hz. İbrâhim'in (a.s) dininin i'tikad, ibadet, ahlâka yönelik ilâhî mesajlarını unutup, ondan uzaklaştıklarını göstermektedir. Bu muteâlâ ve Hz. İbrâhim'in (a.s) resûllerin ve nebilerin atası olması, hac ibâdetinin Hz. İbrâhim'den (a.s) sonraki bütün nebilere farzietini ve nebilerin bu ibadette ittifak ettiklerini göstermektedir. Hz. İbrâhim'in (a.s), Hz. Âdem'in (a.s) inşa ettiği temel üzerine Kâbe' yi bina ettiği ve onun temellerini yüksettikten sonra nebilerin bu mekânı haccettikleri zikredilmiştir.¹⁸⁴⁶ Bu ayetle Kur'an, hac ibadetinin bütün insanlara farz olduğunu ilan etmiştir.

¹⁸⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, V, 413,414; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 219,220; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, II, 435-436.

¹⁸⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, VIII, 2485-2488; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, IV, 18.

¹⁸⁴⁴ İbnü'l- Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 232.

¹⁸⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 294-297.

¹⁸⁴⁶ Hererî, *Hadâik*, XVIII, 305.

c. Haccın Tüm İnsanlara Farz Kılınması

Müfessirler, “*Gücü yetenlerin beyti haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde hakkıdır*”¹⁸⁴⁷ ayetinin tefsirinde muhtelif rivayetleri naklederek insanlardan Kâbe’yi ilk haccedenin Hz. Âdem (a.s) olduğunu beyan etmişlerdir. İbn Abbâs’tan Hz. Âdem’in (a.s) Mekke’ ye kırk hac yaptığı ve bunların hac emrinin başlangıcı olduğuna dair görüşler aktarılmıştır.¹⁸⁴⁸ Hz. Âdem’e (a.s) hac ibadeti emredildiğinde Cebrâil’in ona senden iki bin yıl önce meleklerin beyti tavaf ettiği, Allah’ın (c.c) beyti iki bin yıl önce yarattığını, söylediği nakledilmiştir.¹⁸⁴⁹

Ebû Zehre (v. 1394/1974), Âl-i İmrân 3/96-97. ayeti tefsir ederken bütün nebilerin bâkî şeriatinin mahallinin Mekke olduğunu, bu şeriatin kıyâmete kadar kalıcılığından ve İslâm’ın bütün şeriatleri birleştirdiğinden bahsetmiştir. İslâm’ın, Allah’ın (c.c), Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ’ya (a.s) emrettiği şeriat olduğunu ifade etmiştir. Hz. İbrâhim (a.s) sadece Arapların atası değildir, Yahudiler de Hz. İbrâhim’in (a.s) torunudur. Ondan sonra gelen Yahudiler, Hz. İbrâhim’in (a.s) yolundan gitmeyi güzel yapmadılar, demiştir.¹⁸⁵⁰ İbn Abbâs’tan gelen rivayete göre, “*Kim İslam’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) kabul edilmeyecektir.*”¹⁸⁵¹ ayeti nazil olunca, bütün milletler (Din ehli) biz müslümanız, demişlerdir. Bundan dolayı “*Gücü yetene beyti haccetmesi Allahın insanlar üzerindeki hakkıdır.*” ayetiyle hac emredilince, Hz. Muhammed (s.a.s) müslümanız diyen bütün din ehlini bir araya getirip, onlara Allah (c.c) sizlere beyti haccetmeyi farz kıldı diye hitap etmiş, onlardan bu emre sadece Müslümanlar ittibâ etmiş; diğer beş din ehli, biz ne ona inanırız, ne namaz kılarız ne Kâbe’ye yöneliriz ne de haccederiz, diyerek inkâr edip, hac ibadetini yerine getirmemişlerdir.¹⁸⁵² Buna mukâbil, “*Ey Ehl-i Kitap! Allahın ayetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? Allah*

¹⁸⁴⁷ Âl-i İmrân 3/96-97.

¹⁸⁴⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, I, 274; III, 152.

¹⁸⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 427, 428; Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzil*, II, 69,70; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 386-392; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 277.

¹⁸⁵⁰ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, III, 1320-1322.

¹⁸⁵¹ Âl-i İmrân 3/85.

¹⁸⁵² Bkz. Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 255; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 419; Zuhaylî, Hz. Muhammed’in (s.a.s) Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiiler, Müşrikler ve Mecûsilerden müteşekkil altı din mensubunu bir araya getirdiğini zikretmiştir. Bkz. Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, IV, 11-15.

yaptıklarınızı görmektedir, Allâh'ın ayetlerinden niçin yüz çeviriyorsunuz?"¹⁸⁵³ ayeti, nâzil olmuştur.¹⁸⁵⁴ Kiblenin tebdil edilmesinden sonra Hz. Muhammed (s.a.s) ve Yahudiler arasında Beytü'l-Makdis ve Mescid-i Haram'ın fazileti üzerine yapılan münâzarayı nakleden müfessirler, Kâbe'nin ve Beytü'l-Makdis'in inşası arasında kırk yıl olduğuna dair sahihaynda nakledilen Ebu Zer'den rivayet edilen hadisi zikrettikten sonra şu görüşü nakletmişlerdir. Beytu'l-Haram'ı da Beytü'l-Makdis'i de Hz. Âdem (a.s) binâ etmiştir, Hz. İbrâhim (a.s) her ikisinin ilk yenilenmesini yapmış, Hz. Muhammed (s.a.s) ise, din sahiplerini bir araya getirip, onlara Allah'ın (c.c) insanlara farz kıldığı hac ibadetini ifa etmeleri için hitap etmiştir. Bu hitabı, sadece Müslümanlar kabul etmiş, başta Yahudi ve Hristiyanlar olmak üzere diğer din mensupları inkâr etmiştir.¹⁸⁵⁵

Suyûtî (v. 911/1505), tefsirinde peygamberlerin hac ibadeti hususunda Beyhakî'nin (v. 458/1066) Delâilü'n-Nübüvve adlı eserinden bazı nakillerde bulunmuştur. İbn Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.s), Allah (c.c) Cebrâil'i Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Havva'ya gönderip beyti bina etmesini söyledi, demiştir. Hz. Âdem (a.s) ile Hz. Havva Kâbe'yi bina ettikten sonra Allah (c.c) Hz. Âdem'e (a.s) sen insanların ilkinin, bu beyt de ilk beyittir, beyti tavaf et diye vahyetmiştir. Bu, Hz. Nuh (a.s) hac ibadetini ifa edene kadar asırlarca devam etmiştir. Hz. Nûh'tan (a.s) sonra da Hz. İbrâhim (a.s) temellerini yükseltene kadar devam etmiştir. Urve'den nakledildiğine göre, Hz. Hûd (a.s) ile Hz. Sâlih'in (a.s) haricinde Kâbe'yi haccetmeyen hiçbir nebi yoktur. Hz. Nuh (a.s) beyti haccedip akabinde meydana gelen tufandan sonra Allah (c.c) Hz. Hûd'u (a.s) gönderdi, Hz. Hûd da (a.s) ölünceye kadar kavminin işleriyle meşgul olmasından dolayı hac ibadetini ifa edememiştir. Hz. İbrâhim (a.s) başta olmak üzere ondan sonra gelen bütün nebiler, diğer rivayete göre yetmiş nebi beyti haccetmiş, Hz. Mûsâ (a.s) iki

¹⁸⁵³ Âl-i İmrân 3/98-99.

¹⁸⁵⁴ Mekki b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, II, 1079; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, I, 411,412; Vâhidî, *Vasît*, I, 465,470; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 391, 392.

¹⁸⁵⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. El- Mehdî b. Acîbe el-Hasenî el-Encerî, *el-Bahru'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Reslân, Kâhire: Dr. Hasan Abbas Zeki, 1419, I, 384; Muhammed b. Ömer b. Nevevî el-Câvî, *Merâhü li Beydi li Keşfi Ma'ne'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417, I, 140-142.

pamuklu (Katavân) aba¹⁸⁵⁶ ile, Hz. Yûnus (a.s) üzüntüyü, kederi gideren Allahım! emret diyerek hac ibadetini yerine getirmiştir.¹⁸⁵⁷

Başka bir rivayette Hz. Hûd (a.s) ile Hz. Sâlih'in (a.s) beyti haccettiği nakledilmiştir.¹⁸⁵⁸ Hz. Îsâ'nın (a.s) nuzûlünden sonra hac ibadetini edâ edeceği nakledilmiştir. Bu durum Hadîs-i şerifte: “ *Andolsun Meryemoğlu Îsâ hac, umre ve her ikisini yapmak için icabet edecektir.* ”¹⁸⁵⁹ şeklinde açıklanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, “*Gözler onu (Allah'ı) göremezler. O gözleri görür...*”¹⁸⁶⁰ ayeti, insanların bedenlerinin uzuvlarından biri olan gözlerin Allah'ı (c.c) göremediği, Allah'ın (c.c) birliğinin ve gücünün sembollerin yeryüzünde mevcut olmasının zorunluluğu, Kâbe'nin beytullah vasfıyla tevhîdin sembolü olduğu sonucuna varılmasının gerekliliğine sevk etmiştir. Tevhid akîdesinin tebliğcisi olan nebilerin beytullahı esas alarak kavimlerine tevhidi anlatmış olmaları Allah'ın (c.c) nebilere göndermiş olduğu dine muvâfıktır.

Kur'ân-ı Kerîm sarîh bir şekilde Hac ibadetini Hz. İbrâhim'e (a.s) atfetmiş; bu sarîhlik diğer nebilere isnat edilmemiştir. Bunun sebebi, Kur'ân'ın inzâl olduğu dönemlerdeki din ehlinin Hz. İbrâhim'den (a.s) sonra gönderilen Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Îsâ'nın (a.s) takipçileri Yahudiler ve Hristiyanlar olması, Müslümanlık, Hristiyanlık, Yahudiliğin ve Müşrikliğin kendilerini Hz. İbrâhim (a.s) dinine isnat etmeleri, Hz. İbrâhim'in (a.s) insanlığın ve dinin üçüncü atası olması ve Hz. İbrâhim (a.s) öncesi nebilerin ümmetlerinin o dönemde mevcut olmaması olabilir.

5. Kurbân İbâdeti

Kurbân, kadîm ibadetlerden biridir. Bütün nebilerin dininde, şeriatinde mevcut olan bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Adem (a.s) ve iki oğluna atfen

¹⁸⁵⁶ عباتان قطوانيان: pamuklu iki aba anlamında ihramın iki parçası îzar ve ridâ olması muhtemeldir. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Velîd el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke ve mâ Câ'e mine'l-Âsâr*, Thk. Rüşdî Salih Melhas, Beyrut: Dâru'l-Endülüs li'n-Neşr, I, 71. (Ezrâkî Hz. Mûsâ'nın(a.s) safâ ile merve arasında Lebbeyk Allahümme lebbeyk diyerek tavaf ettiğini, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya (a.s) İşte seninleyim dediğini nakletmiştir.)

¹⁸⁵⁷ Suyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, I, 313.

¹⁸⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 232.

¹⁸⁵⁹ Müslim, *Hacc* 216, 1252.

¹⁸⁶⁰ En'âm 6/103.

kurbân ibadetinden bahsedilmiştir. İlgili ayetteki, “Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini oku”¹⁸⁶¹ ifadesiyle alakalı iki görüş nakledilmiştir:¹⁸⁶²

1. O ikisi İsrâiloğullarındandır. Hasan el- Basrî ve Dahhâk’ın bu görüşüne kıssanın sonundaki “*Bundan dolayı İsrâiloğullarına (kitapta) şunu yazdık. Kim bir insanı bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarma karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür.....*”¹⁸⁶³ ayeti delil gösterilmiştir.¹⁸⁶⁴

2. Hz. Adem’in (c.c) kendi sulbünden iki oğlu olan Kâbil ve Hâbil’dir. İbn Abbâs, İbn Ömer, Mücâhid ve Katâde de ikinci görüşü benimsemiştir.

a. İlk Kurbân İbâdeti

Müfessirler ilk kurbân ibadetini şu ayete atfetmişlerdir. “*Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat. Hani ikisi de bir kurbân sunmuş, birinin kabul edilmiş diğerinin ki kabul edilmemiştir. Kurbanı kabul edilmeyen diğerine ‘Andolsun seni öldüreceğim’ dedi. O da dedi ki, ‘Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder’ dedi.*”¹⁸⁶⁵ Bu ayetin tefsirinde müfessirler, kurbân ibadetinin ilk serüvenini özetle şöyle anlatmışlardır. Hz. Âdem’in (a.s) Kâbil ve Hâbil adında iki zürriyetinden bahsedilir. Bunlardan Kâbil, helal olmayan talepte bulunmuş ve Hz. Âdem’in (a.s) vermiş olduğu hükme karşı gelmiştir. Buna mukâbil kurbân kesmeleri emredilmiş, kurbanın kabul olunmasına göre, Allah’ın hükmünün tecelli edeceği ifade edilmiştir. İbn Abbâs’a göre, bunlardan biri çoban, diğeri çiftçi imiş. Çoban olan Hâbil sürüsünden bir kuzu üretip özel bakımını yapıp sırtında taşımış, o kuzudan kendisine daha sevimli bir malı olmamıştır. Mücâhid’e göre, kurbân emredilince en sevdiği kuzuyu Allah’a (c.c) kurbân etmiştir. Bu kuzunun Hz.

¹⁸⁶¹ Mâide 5/27.

¹⁸⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 27; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 337.

¹⁸⁶³ Mâide 5/32.

¹⁸⁶⁴ Hâbil ve Kâbil hadisesinin Sümer ve Bâbil gibi kadim medeniyetlerin mitolojilerinde mevcut olması, Bu medeniyetlerin Hz. İbrâhim’den (a.s) takriben 2000 yıl önceye tekâbül eden, M.Ö 4000 yıllarında yaşaması, bu görüşün, doğru olmadığına işaret etmektedir. Bkz. Mustafa Öztürk, “Kur’ân, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, *ÇÜİFD*, S. 1, Adana: Ocak-Haziran , 2004, IV, 158-164.

¹⁸⁶⁵ Mâide 5/27.

İbrâhim'in (a.s) oğluna fidye oluncaya kadar cennette otlatılmaya¹⁸⁶⁶ devam ettiği nakledilmiştir. Kâbil ise, bir başak paketi kurban edip, var olan büyük başağı kendisine ayırmıştır. Abdullah İbn Amr'dan gelen rivayete göre Allah (c.c) koyun sahibi olan Hâbil'in kurbanını kabul edip, buğday sahibi olan Kâbil'in kurbanını kabul etmemiştir. Buna göre, Kâbil'in haram olan talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine Kâbil, Hâbil'e kendisini öldüreceğini söylemiştir. Hâbil buna mukâbil "Allah'ın sadece müttakî kullarının kurbanlarını kabul edeceğini"¹⁸⁶⁷ ifade etmiştir.¹⁸⁶⁸

Kurtubî (v. 671/1273), bu ayetin tefsirinde Hz. Âdem'in (a.s) dininin, Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶⁹ Bu ayette Hz. Âdem (a.s) ve iki oğlundan bahsedilmesi, Kurbân ibadetinin ilk insan ve ilk nebi Hz. Âdem (a.s) döneminde bilindiğine ve mevcudiyetine işaret etmektedir.

b. Kurbân İbâdetinin Her Ümmete Farz Oluşu

Kurbân ibadeti, her nebının ümmetine tebliğ ve tebyîn ettiği bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim'in (a.s) insanlara haccı ilan etmesinin ardından belli günlerde kurbân kesilmesini emrederek kurbânla hac ibadeti arasındaki bağlantıya şöyle işaret etmiştir: " *İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (Kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde¹⁸⁷⁰ (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar, artık onlardan siz de yiyin, yoksula ve fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe) tavaf etsinler.*"¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁶ İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 53, 54, 55; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI, 351; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XV, 102, 107; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 468.(Bu rivayetin İbnü'l-Cevzî'nin tefsirine isnat edilerek İsrâiliyyât olduğu ifade edilmiştir. Aydemir, *a.g.e.*, s. 40.)

¹⁸⁶⁷ Mâide 5/27.

¹⁸⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 202-207; Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, II, 22; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IV, 48-50; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, II, 28-29; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 623-624; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 81-85; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 35-37.

¹⁸⁶⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VI, 134.

¹⁸⁷⁰ İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre, bu belli günler zilhiccenin ilk on günüdür. Onuncu gün kurban bayramının ilk günü olmaktadır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 409, 416, 417; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, II, 457, 459.

¹⁸⁷¹ Hacc 22/27,28,29.

Kurbân ibadetinin her ümmete farz kılındığını “*Biz her ümmete Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız tek bir ilahdır. O halde yalnız ona teslim olun....*”¹⁸⁷² ayeti beyan etmiştir.

Tâbiîn ve sonraki nesil olan müfessirlerin bazıları, bu ayetteki “منسكاً” kavramını kurban kanı akıtmak; Ashab’tan bazıları, kurban kesilen yer, ibadet edilen yer, bazıları din, bazıları da şeriat manasında tefsir etmiştir.¹⁸⁷³ Mâtürîdî (v. 333/944), lügatte “ذبح” nün “نسك” olarak isimlendirildiğini “*Fidye olarak oruç, sadaka ve nüsük*”¹⁸⁷⁴ ve “*Benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm*”¹⁸⁷⁵ ayetlerinde kurbân manasında olduğunu beyan etmiştir. Eğer nüsuk, namaz gibi bir ibadet olsaydı, “نسك” olarak anılmayacağını ifade etmiştir.¹⁸⁷⁶

Ayette’ki “الايام المعلومات” kavramını, bazıları kurbân bayramı günü ve sonraki iki gün; bazıları teşrik günlerinin tamamı; Said b. Cübeyr, o iki günün dışındaki teşrik günleri; Mücâhid ve Katâde gibi bazıları da zilhiccenin on günü, Allah’ı (c.c) zikretme günleri olarak te’vîl etmiştir. Kurbân kesme günleri nahr günü ve sonraki iki gündür. Ayet, her din ehli, her kavim için kurbân kesmeyi şeriat kıldık, şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁸⁷⁷ Allah’a (c.c) yaklaşma niyetiyle, Allah (c.c) için kurbân kesme her ümmete şeriat kılındı; Allah’ın (c.c) ismini zikretme, kurbanlar üzerine Allah’ın (c.c) ismini takdis etme illet kılındı, denilmiştir.¹⁸⁷⁸

Ayet, önceki ümmetlerden her mü’min topluluk için, kendilerine rızık olarak verilen kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın (c.c) ismini zikretmek için kurbân kesilmesinin farz kılındığı şeklinde tefsir edilip, kurbân kesmenin sadece bu ümmete has olmadığı, kurbân üzerine Allah’ın (c.c) isminin anılmasının bu ümmetten önce de şeriat kılındığı ifade edilmiştir.¹⁸⁷⁹

¹⁸⁷² Hacc 22/34.

¹⁸⁷³ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, XVIII, 627, 628; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 426; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 409, 416, 417; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, VII, 4887, 4888.

¹⁸⁷⁴ Bakara 2/196.

¹⁸⁷⁵ En’âm 6/162.

¹⁸⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 409, 416, 417.

¹⁸⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 409, 416, 417; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 457.

¹⁸⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 157.

¹⁸⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 236; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XII, 58; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIII, 225.

Çeşitleri, cinsleri farklı olsa da şeriatlerin tamamı, Allah'ın (c.c) ulûhiyetine hâvi olan asıl (Usûl) da yalnızca Allah'a (c.c) ibadette ve şirki iptal etmede ittifak etmişlerdir.¹⁸⁸⁰

Bu minvalde sadece Allah'ın (c.c) ismini takdis etme emri, ibadetlerin tamamında olduğu gibi kurbân ibadetinin de tevhid akidesiyle güçlü bağına ortaya koymaktadır.

c. Hz. İbrâhim'in Kurbân İbâdetiyle İmtihanı

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim (a.s) ile Hz. İsmâil'in (a.s) kurbân ibadetiyle imtihanını şöyle anlatmıştır: “Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince, İbrâhim ona ‘yavrum ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’ dedi. O da ‘babacığım emrolunduğun şeyi yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi..... biz İbrâhim’e büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmâil’i) kurtardık.”¹⁸⁸¹

Merfû bir haber olarak Hz. Muhammed'in (s.a.s) “Nebiler topluluğunun gözleri uyur, kalpleri uyumaz”¹⁸⁸² dediği, nebilerin rüyasının vahiy olduğu, resûllere uyku ve uyanık halde vahiy geldiği nakledilmiştir.¹⁸⁸³ Hz. İsmâil’e (a.s) fidye olarak gönderilen koçun Hâbil’in kurban edip Allah’ın kabul ettiği, Hz. İsmâil (a.s) kurtarılanı kadar cennette otlatıldığı nakledilerek¹⁸⁸⁴ Hz. Âdem (a.s) dönemindeki kurbân ibadetiyle Hz. İbrâhim’e (a.s) farz kılınan kurbân ibadetinin aralarındaki mevcut bağa işaret edilmiştir. Kurbân, Hz. İbrâhim’in (a.s) şeriatinde mevcut olan bir ibadettir. Bu ibadet, Hz. Muhammed’in (s.a.s) şeriatinde ümmetine meşrû kılınmıştır. Kurbanın meşrûiyyeti hadisle sabittir: “ضحوا فانها سنة ابيكم ابراهيم عليه السلام” (Kurban kesiniz. Şüphesiz kurban atanız İbrâhîm aleyhisselâmın sünnetidir.)¹⁸⁸⁵

Kur'ân-ı Kerîm’de Rûm 30/39. ayet hariç namaz ve zekât bir bütün olarak beraber zikredilmiştir. Namaz, tavaf, kurbân ibadetlerini hac ibadeti cemetmiştir. Kâbe’nin namaz ibadetine kıble olması, hac ibadetinin beytullahın meskûn olduğu

¹⁸⁸⁰ Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, I, 538.

¹⁸⁸¹ Sâffât 37/102, 107.

¹⁸⁸² Buhârî, *Tevhid*, 37(7517); Buhârî, *Menâkıb*, 24.

¹⁸⁸³ Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XV, 102.

¹⁸⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 53, 54, 55; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 346, 351; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, XV, 102, 107; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 468.

¹⁸⁸⁵ İbn Mâce, *Edâhî*, 3.

mahalde yapılması, tavaf ibadetinin beytullah etrafında eda edilmesi, kurbân ibadetiyle hac ibadetinin aynı günlerde îfâ edilmesi, oruç ayı olan ramazanın kendine münhasır namaz ibadetinin (Terâvih) olması, bu ibadetler arasında birbirinden ayrılmayan güçlü bir bağın olduğuna delâlet eder. Bu güçlü bağ, Hz. Âdem'den (a.s) Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar bütün nebilerin sahifelerinde/kitaplarında ve dininde kadîm bir ibadet olarak devam etmiştir. Bu ibadetler, dinin aslından olup, hiçbir nebi tarafından neshedilmemiştir.

d. Yahudilerin Kurbân'ı Risâlet İsbâtı Olarak Tanımlaması

Kur'ân-ı Kerîm'de kurbanla alakalı şu ayet, Yahudilere isnat edilmiştir: *“Onlar, ‘Doğrusu Allah ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama hususunda bizden söz aldı’ diyenlerdir. De ki: ‘Benden önce nice peygamberler, size mucizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz.’”*¹⁸⁸⁶ Ayetin başındaki onlardan kastın, Yahudiler olduğu ve Hz. Muhammed'e (s.a.s) Allah (c.c), *“Ateşin yediği kurban getirmediğe hiçbir peygambere inanmama hususunda bizden söz aldı”* dedikleri ifade edilmiştir.¹⁸⁸⁷

Maturîdi (v. 333/944), kurbân ibadetinin hiçbir dönemde nübüvveti ve risâleti ispat eden bir vasıf kazanmadığını, sadece takvâyâ ulaştırılan ibadet olduğunu, Hz. Âdem'in (a.s) iki oğlunun haberini anlatan Mâide 5/27. ayeti delil göstererek Yahudilerin kurbanı resûle iman sebebi kabul etmelerinin makul olmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸⁸

İsrâiloğullarının Allah (c.c) için kurbân kestiğinden bahsedilir. İsrâiloğullarının etin hassas ve güzel yerlerini alıp, tavanı açık olan beytin ortasına koydukları, nebinin kalkıp, rabbine münâcaatta bulunduğu, İsrâiloğullarının beytin etrafında ayakta durdukları, dumansız ışık kütüğü olan beyaz bir ateşin indiği ve bu ateşin kurbanın tamamını yediği ifade edilir. Râzî (v. 606/1210), Tevrât'taki nübüvvetin ispatı için kurbân şartını Süddî'nin görüşü olarak nakletmiştir. Tevrât'ta

¹⁸⁸⁶ Âl-i İmrân 3/183.

¹⁸⁸⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim İbn Münzir, *Kitâbü Tefsîri'l- Kur'ân*, Tkd. ve Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Sa'd b. Muhammed b. es-Sa'd, II, 519, Medînetü'n-Nebeviyye: Dâru'l-Meâsir, 1423/2002.

¹⁸⁸⁸ Mâtürîdî, Te'vilât, II, 549.

Allah'ın (c.c) şöyle dediği zikredilir. Nebi olduğunu iddia ederek sizlere gelen kimseyi, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s) haricinde ateşin yediği kurbanla gelinceye kadar tasdik etmeyin. Hz. İsa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) ateşin yediği kurbanla gelmeksizin sizlere gelirse, ona iman edin şeklindedir. Bu gelenek İsa Mesih'in gönderilişine kadar kalmış; Mesih geldikten sonra kaldırılıp sona ermiştir.¹⁸⁸⁹

Günümüzde mevcut Eski ve Yeni Ahid'de kurbân ibadetiyle alakalı birçok bölüm vardır. Burada bu bölümlerin tamamından bahsetmek fazla yer kaplayacağından konumuza rehberlik edecek miktarda Tevrât'ta ve İncil'de var olan kurbân ibadeti gündeme alınacaktır. Esk-i Ahid'de “Ve İsrâil kendisine ait olan her şeyle göç etti ve Beer -Şebaya geldi. Babası İshâk'ın Allah'ına (c.c) kurbân kesti.”¹⁸⁹⁰, “Benim için topraktan mezbaha yapacaksın, yakılan kurbânlarını ve selâmet takdimlerini, koyunlarını ve öküzlerini, onun üzerinde kurbân edeceksin; İsmimi hatırlattığım her yerde sana geleceğim ve seni mübarek kılacağım.”¹⁸⁹¹ ifadeleriyle, Kurbân ibadeti anlatılmıştır.¹⁸⁹² Günümüzdeki Yeni Ahid'de, Hristiyanların kurbân ibadetine yönelik “İmdi takdimeni mezbahta arzederken, kardeşinin sana karşı bir şeyi olduğu, hatırına orada gelirse, takdimeni orada mezbahanın önünde bırak ve git, önce kardeşinle barış ve o vakit gel, takdimeni arz et.”¹⁸⁹³ ve “Fısıh¹⁸⁹⁴ kurbanı kesilmesi gerekli olan hamursuz günü geldi. Ve İsa ‘Gidin bizim için fışı hazırlayın da yiyelim’ diye Petrus ve Yuhanna'yı gönderdi.”¹⁸⁹⁵ ifadeleriyle, İncil'deki kurbân ibadetinin mevcudiyeti müşâhede edilmiştir. Kurbân ibadeti, muharref olmasına rağmen Esk-i ve Yeni Ahid'de günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu kontekste, kurbân ibadetinin Hristiyan ve Yahudiler tarafından bilinip edâ edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁸⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l- Ğayb*, IX, 449; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 295.

¹⁸⁹⁰ Tevrât, Tekvin, XXXXVI /1; Levililer, II / 2-17.

¹⁸⁹¹ Tevrât, Çıkış, XX/24.

¹⁸⁹² Tevrât'ta kurbân ibadeti ile ilgili diğer metinlere Bkz. Tekvin, IV/3, XXXI/54, XXXII/14, XXXIII/10; Çıkış, X/25, XII/27; Levililer, II/1-13; Ezrâ, XX/28, XL/43; Kurban ibadeti için Bkz. Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1057-1060 vd.

¹⁸⁹³ İncil, Matta, 5/23-24.

¹⁸⁹⁴ Fısıh: Tanrının İsrâiloğullarını Mısır'daki kölelikten kurtuluşunun kutlanmasıdır.

¹⁸⁹⁵ İncil, Luka, 22/7-8.

Muharref Tevrât'ta anlatılan gusül, abdest gibi temizliğin ve namaz, zekât, kurbân, oruç gibi ibadetlerin mevcudiyetine yönelik “Tevrât'ın Kur'ân'a Arzı” temasıyla Kur'ân-ı Kerîm'le mukayeseli bir şekilde yapılan çalışmada daha detaylı izahlar mevcuttur.¹⁸⁹⁶

6. Karz-ı Hasen

Kur'ân-ı Kerîm'deki “قَرَضًا حَسَنًا” ifadesi, altı ayette zikredilmektedir.¹⁸⁹⁷ Bunlardan birinin muhatabı Hz. Muhammed (a.s); muhtevâsı ise ümmetidir. Diğer dört tanesi ise, genel bir hitapla Hz. Muhammed'in (a.s) ümmetini kapsamaktadır. Bir tanesinde de İsrâiloğullarından alınan sağlam sözden bahsedilmektedir: “ *And olsun Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci başkan seçmiştik. Allah şöyle demişti. Sizinle beraberim. Andolsun eğer namaz kılar, zekat verir, elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim.....*”¹⁸⁹⁸

Taberî (v. 310/923), “(fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a (c.c) güzel bir borç verirsiniz” ifadesinin, siz Allah (c.c) yolunda infak ederseniz, şeklinde tefsir edip; bu infakın Allah'ın (c.c) ve inanların düşmanlarına karşı cihat olduğunu, ifade etmiştir.¹⁸⁹⁹ Güzel bir borç verin “ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ” ifadesini, bazıları nefsin temiz bir muhasebesi; Allah (c.c) katında nefislere (canlara) eller olun (yardımda bulunun) ve güzellikler (iyilikler) yapın ki, bol sevapla cevap verilsin anlamında tefsir etmiştir.¹⁹⁰⁰

Allah'ın (c.c) İsrâiloğullarından, kavimlerinize, “Karz-ı Hasen”i emredin, şeklinde ahid aldığından bahsedilmiştir.¹⁹⁰¹ Allah'a (c.c) en güzel borç verme sözü, zekâta tâbî olmuştur. Zekât vermekle farz, karz-ı hasen ile mendup sadakalar

¹⁸⁹⁶ Uğur, a.g.e., s. 291-373.

¹⁸⁹⁷ Bkz. Bakara 2/245; Mâide 5/ 12; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

¹⁸⁹⁸ Mâide 5/12.

¹⁸⁹⁹ Taberî, Tefsir, X, 121.

¹⁹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 481.

¹⁹⁰¹ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 375.

kastedilmiştir. Karz-ı Hasen'in müstakil zikredilmesi, onun değerinin ve mertebesinin yüceliğine dikkat çekmek içindir.¹⁹⁰²

Karz-ı Hasen'in fakirlere ve miskinlere verilen sadaka olarak tefsir edildiği nakledilmiştir.¹⁹⁰³ Karz-ı Hasen'e yönelik , Tevrât'ta alınan ahiddir, denilmiştir. ¹⁹⁰⁴ Karz-ı Hasen, Allah'ın (c.c) resûl gönderdiği bütün ümmetlerden alınan mîsâktır. Allah'ın (c.c) nasla farz kıldığına ilave bir ibadet olarak zikredilmiştir.¹⁹⁰⁵ Lütuf, ihsan, faydalanmadan, eziyet olmaksızın, ribâ ve kazanç sağlamadan Allah'a (c.c) verilen güzel borç olarak tefsir edilmiş, bu noktada İsrâiloğullarından sağlam söz alınmıştır. Karz-ı Hasen ibadetini eda edenler cennetle müjdelenmiştir.¹⁹⁰⁶

Zuhaylî, ayette zikredilen ahidlerin günümüz Tevrât'ında mevcut olduğundan bahsetmektedir. Tevrât'ta zikredilen karz-ı hasenin farz olan zekât ibadetine ilave olarak Allah (c.c) yolunda ve O'nun rızasını kazanmak için infak edilen olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁹⁰⁷ Tevrât'takilerle amel etme hususunda mîsâk alındığından bahsedilmektedir. Tevrât'ta alınan ahid söz konusu ayette ki hususlardır.¹⁹⁰⁸ Onlardan bir tanesi de zekâta ilave olarak zikredilen karz-ı hasen ibadetidir. İbn Abbâs, karz-ı haseni, fakirler, miskinler ve yolda kalmışlar için sadaka; mukâtil nefisler için güzel bir muhasebe; Allah'ın (c.c) rızasını kazanmak için verilen sadaka; İbnü'l-Mübârek, malların temiz olanlarından helal sadaka şeklinde tarif etmiştir.¹⁹⁰⁹

Karz-ı Hasen sadece Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmetine emredilen bir ibadet olmayıp; özellikle fakirleri, miskinleri, yolda kalmışları bulunan ve cihat eden ümmetlerin tamamına emredilen bir ibadettir. Bu ibadet, sahifelerde/kitaplarda mevcut olan ve peygamberlerin ittifak ettiği bir ibadettir.

7. Cihat

Râğıp (v. 502 /1108), cihadı dinin aslından (Usûlü'd-Dîn) olduğundan hareketle, neshe maruz kalmayan ve bütün nebilerin şeriatlerinde bulunan müşterek

¹⁹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XI, 324.

¹⁹⁰³ Vâhidî, *Vasît*, II, 166.

¹⁹⁰⁴ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, I, 375.

¹⁹⁰⁵ Reşîd Rızâ, *Menâr*, VI, 231, 232.

¹⁹⁰⁶ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, III, 1052.

¹⁹⁰⁷ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, VI, 124, 125.

¹⁹⁰⁸ Vâhidî, *Basît*, VII, 294.

¹⁹⁰⁹ Vâhidî, *Basît*, VII, 299-300.

bir emir olarak tanımlamıştır. Buna, “*Nice peygamberler vardır ki, onunla beraber birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.*”¹⁹¹⁰ ayetini delil göstermiştir.¹⁹¹¹

Taberî (v. 310/923), “ربيون” (Ribbiyyûn) kavramının yöneticiler, üyeler ve vatandaşlardan oluşan birçok kalabalık anlamında tefsir edildiğini nakletmiştir. İbn Zeyd’in verdiği bu anlam, Rabîi, Dahhâk, Süddî, Übeyd b. Süleyman, İbn Abbâs tarafından kabul görmüştür. Hasan el-Basrî de “Birçok âlimler”¹⁹¹² şeklinde tefsir etmiştir. Taberî, Allah (c.c) yolunda kendilerine isabet edenler onları gevşetmedi. Allah (c.c) yolunda elde ettikleri yaraların acıları, onları aciz bırakmadı; Allah’ın (c.c) düşmanlarıyla cihattan geri durmadılar ve cihatta zafiyet göstermediler; Allah’ın (c.c) düşmanlarına boyun eğmediler; peygamberlerin öldürülmelerinden dolayı boyun eğmediler ve zafiyet göstermediler, şeklinde tefsir etmiştir. Bunun benzeri Katâde’den nakledilmiştir.¹⁹¹³

Bu ayet, nebilerin ve onlarla beraber olan yönetici, üye ve vatandaşlardan teşekkül eden birçok kalabalığın, Allah’ın (c.c) düşmanlarına karşı O’nun yolunda (fî sebîlillah) cihat ettiğini beyan etmiştir. Bu ayet, geçmişte, kâfirlerle karşılaşan müminlerin, peygamberlerin öldürülmesiyle imtihan edildiklerini, Allah (c.c) yolunda kendilerine yara isabet edenlere yardım etmek için bu dinde sebat ettiklerini, peygamberlerin öldürüldüklerini haber aldıklarında gerisin geriye dönmediklerini zikretmiştir.¹⁹¹⁴ İsalet edilen yaralar, arkadaşlarının öldürülmesi, cihat hususunda onları zayıflatmadı, denilmiştir.¹⁹¹⁵ Ayete peygamberlerin öldürülmesinden dolayı yılgınlık göstermediler, cihat yapmada zafiyet göstermediler, düşmana boyun eğmediler manası verilmiştir.¹⁹¹⁶

Bu ayet, Müslümanların Uhud’da aldığı yenilgi üzerinden değerlendirilmiş ve Allah’ın (c.c), Uhud’daki Müslümanları te’dib etmek için bu ayeti indirdiği

¹⁹¹⁰ Âl-i İmrân 3/146.

¹⁹¹¹ Râgıb, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, Thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî, Câmi’atü Tanta Külliyyetü’l-Edêb, 1420/1999, I, 30-31.

¹⁹¹² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, III, 780.

¹⁹¹³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, VII, 268-269; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, III, 781.

¹⁹¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X, 481.

¹⁹¹⁵ Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, II, 117.

¹⁹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 424.

zikredilmiştir. Buna göre, Ey Uhud'da yenilgiye uğrayan Müslümanlar! Önceki nebilere sizler için güzel örnekler vardır. Önceki nebilere ittibâ edenlerin yolu cihat hususunda sabretmek, cihattan kaçmayı terk etmektir. Bu kaçış ve yenilgi, sizlere yakışmaz şekilde uyarıdır. Peygamberlerin çoğu öldürüldüler, sonra kalanlar, dinlerinde gevşemediler ve bilakis onların düşmanlarına karşı cihada ve dinlerine yardımcı olmaya devam ettiler. Ey Muhammed Ümmeti! Sizin durumunuzun da böyle olması gerekir.¹⁹¹⁷ İ'lâ-i Kelimetullah ile bu dinin yüceltilmesi için savaşan nice nebilere ve onlarla beraber olan amel sahibi ulemânın ve ibadet ehli salihlerin birçoğundan bahsedilmektedir. Nebiler, birçok ulema ve salihler, düşmandan kendilerine isabet eden yaradan dolayı cihattan kaçınmadılar, kendilerine isabet eden yaralardan dolayı Allah'a (c.c) itaatten, O'nun dinini ikâme ve resûlüne yardım etmekten çekinmediler, ihmalkârlık etmediler, denilmiştir.¹⁹¹⁸

Allah Teâlâ, şirk ehlinin ibadet mekânlarını işgal edip, din sahiplerinin açıklamalarını engellemeleri sebebiyle, nebilere ve müminlere düşmanla savaşmayı şeriat kılmıştır. Allah (c.c), din ehlinin ibadeti yayması için savaşı farz kılarak şirk ehlini defetmiştir. Cihat, ümmetlere önceden gelen bir emirdir. Şeriatlar, cihadı düzenleyip ibadetleri birleştirmiştir. Sanki savaşa izin verildi, mü'minler savaştı, denilmiştir. Savaş emri şu ayetle kuvvetlendirildi: “ *Eğer Allah'ın insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler ki –onlarda Allah'ın adı açıkça anılır- yıkılır giderdi.....* ”¹⁹¹⁹ Allah'ın (c.c) cihatla defetmesi olmasaydı, her milletin (Din) hakkını galebe çalarlardı. Hristiyanlar ve Sâbiîlerden kim cihadı çirkin bulursa, o kendi diniyle (mezhebiyle) çelişki içerisindedir. Eğer bu cihat olmasaydı, bu dini müdâfaa edenler olmaz ve dinin tahrif ve tebdilinden önceki bu yerler (mabetler) kalmazdı. Bu mana, bu milletlerin (Din) İslam'la neshedilmesinden önce verilmiştir. Eğer bu savunma olmasaydı, Hz. Mûsâ (a.s) zamanında kiliseler, Hz. İsâ (a.s) zamanında manastırlar (ibadet yeri) ve Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında mescitler yıkılıp harap edilirdi.¹⁹²⁰

¹⁹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, IX, 380.

¹⁹¹⁸ Hererî, *Hadâik*, V, 166.

¹⁹¹⁹ Hacc 22/40.

¹⁹²⁰ Kurtubî *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XII, 70.

Ayette, ümmetlerin ibadet mekânlarının isimleri taksim edilmiştir. “الصَّوَامِعُ” (manastır) Ruhbânların; “الْبَيْعُ” (Kilise, sinagog) Hristiyanların; “الصَّلَوَاتُ” (Havralar) Yahudilerin ve “الْمَسَاجِدُ” (Mescitler) Müslümanların ibadet mekânıdır. Bu isimler, eski zamanlarda kitap sahibi ümmetler için olan isimlerdir. Bu ayette Mecûsiler ve şirk ehli, korumaları gereken bir şey olmadığı için mevzu bahis edilmemiştir. Allah'ı (c.c) zikir sadece şeriatleri olanlarda vardır. “Allahın isminin zikredildiği” ifadesiyle alakalı iki görüş öne çıkmaktadır:

1. Zamirin mescitlere rücû ettiği görüşüyle, sadece mescitler kastedilmiştir.
2. Zamirin “الصَّوَامِعُ” ve sonrasına rücû etmesine bağlı olarak manastır, kilise, havra ve mescitler kastedilmiştir.

Zimmîler ve onların ibadet mekânları, Müslümanların mescidinden önce zikredilmesi, en kadîm binalar olmasındandır. Zimmîlerin mabetleri yıkılıp harap etme anlamındaki “هدم” kavramına yakın; mescitler de “Allah'ın çokça zikredildiği” ifadesine yakın kullanılmıştır. Yukarıdaki benzeri bir tehir edilme, “Onlardan kimi kendilerine kötülük ederler, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır...”¹⁹²¹ ayetinde de mevcuttur.¹⁹²² Burada cihadın keyfiyetine de işaret vardır. Özellikle Allah'ın (c.c) adının anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitlere olan saldırıya karşı yapılan savunma savaşı, cihat olarak nitelendirilmiştir.

Mukâtil (v. 150/767), Allah (c.c), Müslümanlar vasıtasıyla müşrikleri defetmeseydi, Müşrikler, galip gelip, Müslümanları öldürürlerdi. Ruhbânların manastırlarını, Hristiyanların kiliselerini, Yahudilerin havralarını ve Müslümanların mescitlerini yakıp yıkarlardı, demiştir. Bu milletlerin (Din) tamamı, secde mekânlarında (mescitlerde) Allah'ı (c.c) çokça zikrediyorlardı.¹⁹²³

Yahya b. Sellâm (v. 200/815), Katade'den “الصَّوَامِعُ” Sâbiîlerin ibadet mekânı; “الْبَيْعُ” Hristiyanların kiliseleri; “الصَّلَوَاتُ” Yahudilerin kiliseleri “الْمَسَاجِدُ” Müslümanların mescitleri; mescitlerin ise, Allah'ın (c.c) çokça zikredildiği mekânlar olduğunu zikretmiştir.¹⁹²⁴

¹⁹²¹ Fâtır 35/32.

¹⁹²² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XII, 72.

¹⁹²³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, III, 129.

¹⁹²⁴ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, I, 381.

Ayetin “Eğer Allah’ın (c.c) insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı,” bölümüyle alakalı te’vil ehlinin ihtilafından bahsedilmektedir:

1. Hasan el Basrî’ye göre, Allah (c.c) müşrikleri Müslümanlar vasıtasıyla defetmiştir.

2. Bazıları da Allah (c.c) yolunda savaş ve cihat olmasaydı manasında ele almıştır.

3. Diğer bazıları ise, Allah (c.c), Hz. Muhammed’in (s.a.s) ashabı ve ondan sonra gelen tâbiinle defetmeseydi, şeklinde te’vil etmiştir.

Te’vil ehli, “الصَّوَامِعَ” kavramında ihtilaf etmiştir:

1. Rafîi, Mücâhid, İbn Zeyd Ruhbânların kiliseleri, demiştir.

2. Dahhâk, Katâde, Sâbiîlerin kiliseleri demişlerdir.¹⁹²⁵

Müfessirler “الْبَيْعَ” kavramında da ihtilaf etmişlerdir:

1. Rafîi, Katâde ve Dahhâk Hristiyanların kiliseleri demişlerdir.

2. Diğerleri de Yahudilerin kiliseleri, demişlerdir.

Ayetteki “الصَّلَوَاتُ” kavramıyla kiliseler kastedilmiştir:

1. Tâbiîn müfessirlerine göre, Yahudilerin kiliseleridir.

2. Diğerlerine göre ise, Sâbiîlerin kiliseleridir.

Bu kavram İbranice “صَلَوَاتَا” kelimesinden gelmektedir. Hristiyanların ıssız yerlerde bina ettikleri mabetleridir. Yolculuk esnasında orada namaz kılarlar. Bundan dolayı “صَلَوَاتَا” diye isimlendirilmiş olup, “الصَّلَوَاتُ” şeklinde arapçalaşmıştır. Bu kavram, farklı yönleri itibariyle hem Ehl-i Kitap hem de ehl-i İslam için mescitler olarak telakkî edilmiştir. İbn Zeyd’e göre ise, ehl-i İslam’ın mescitleridir. Buhtunnasr’ın yaptığı gibi düşman oralara girdiğinde mescitlerin yıkılıp harap edilmesiyle hem mabetler hem de ibadet kesintiye uğrar. Tabiîn ve sonraki dönem müfessirlere göre “المساجد” kavramı Allah’ın (c.c) isminin çokça anıldığı Müslümanların mescitleridir, diğerlerine göre, Mesâcid kavramıyla “Savâmiü, Beyeun ve Salavâtün” kastedilmiştir. Allah’ın (c.c) adının çokça anılması sadece

¹⁹²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XVIII, 646, 648.

mescitlerde değil; ayette var olan mabetlerin tamamında mevcuttur, denilmiştir. Taberî'ye (v. 310/ 923) göre, “الصَّوَامِعُ” (manastır) Ruhbânların; “الْبَيْعُ” (Kilise, sinagog) Hristiyanların; “الصَّلَوَاتُ ve الْمَسَاجِدُ” (mescitler) Allah'ın (c.c) isminin çokça anıldığı Müslümanların ibadet mekânı, görüşü daha doğrudur.¹⁹²⁶

Ayette vârid olan, “Eğer Allah'ın (c.c) insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı...” ifadesi, Allah'ın (c.c) onları nebiler vesilesiyle mü'minlerden, mücâhitler vasıtasıyla oturanlardan (savaşamayacak durumda olanlardan) defetmesiyle yeryüzünde fesat engellenmiş oldu, şeklinde tefsir edilmiştir. Ayrıca Allah'ın (c.c) namaz kılanlarla kılmayanları, oruç tutanlarla tutmayanları, hac yapanlarla yapmayanları, zekât verip hayır yapanlarla zekât vermeyen, hayır yapmayanları def etmesiyle, yeryüzünde bozgunculuk ve mabetlerin yıkılıp yok edilmesi engellendi, denilmiştir.¹⁹²⁷

Ayete Allah'ın (c.c) insanların bazılarıyla bazılarını def etmesi olmasaydı, her bir nebinin şariatindeki- Hz. Mûsâ (a.s) zamanında kiliseler, Hz. İlsâ (a.s) zamanında savâmia ve Biyea (Manastır ve kiliseler) ve Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde mescit olarak bilinen- namaz mekânları yıkılıp yok edilirdi, anlamı verilmiştir.¹⁹²⁸

“Allah'ın (c.c) isminin çokça anıldığı” mekânla alakalı iki görüş vardır:

1. Mescitlerdir.

2. Ayette zikredilen mabetlerde Allah'ın (c.c) adının çokça anılmasından dolayı mabetlerin tamamıdır, denilmiştir.

Mescide “Allah'ın (c.c) adının çokça anılması” ifadesinin daha yakın zikredilmesi, mescidin değerine atıfta bulunmasından dolayıdır. Savâmiü, Biyeu ve Salavât'ın önce gelmesi, daha önce var olmasındandır.¹⁹²⁹

Seleften biri hariç, bu ayetin cihat hakkında inen ilk ayet olduğu nakledilmiştir. Ayette söz konusu Allah'ın (c.c) çokça zikredilme ifadesi, mescitler kavramına daha yakın olmasından dolayı Müslümanların mescitlerine atfedilmiş denilmiştir. Dahhâk 'a göre “Allah'ın (c.c) adının çokça anılması” savâmiü

¹⁹²⁶ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, XVIII, 649, 650; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XII, 71.

¹⁹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 424, 425

¹⁹²⁸ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, V, 389.

¹⁹²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, XXIII, 230.

(Manastırlar), biyeun (Kiliseler), salavâtün (Havralar) ve mescitlerin tamamını ihtivâ etmektedir.¹⁹³⁰

Hacc 22/40. ayetin benzeri, “Eğer Allah’ın insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, yeryüzünde düzen bozulurdu.....”¹⁹³¹ ayetinde zikredilmiştir.

Bu ayetle alakalı müfessirlerin muhtelif görüşleri aktarılmıştır:

1. Allah (c.c), Müslümanlara kötülükleri olan bazılarını, kâfirlerin bazılarıyla defetmiş; onları birbirleriyle meşgul etmiştir. Onları Müslümanlara kötülük yapmaya zaman bulmalarını engellemek için birbirine düşman kılmıştır.

2. Allah (c.c), kâfirlerin Müslümanlara kötülüğünün dokunmasını resûller ve nebiler vasıtasıyla defedip engellemiştir.¹⁹³²

Allah (c.c), bu belayı nebiler vasıtasıyla mü’minlerden; müminler vasıtasıyla kâfirleri defetmeseydi yeryüzü fesada uğrayıp helak olurdu. Tâlût vasıtasıyla Câlût’u defederek İsrâiloğullarının hepsini helaktan kurtarmıştır. Yeryüzünün fesada uğrayıp helaka uğramasını, mü’minlerin kâfirlerle harb etmesiyle kurtarmıştır.¹⁹³³

Allah (c.c), Müslümanlara zulmü ve baskıyı nebileri, resûlleri ve dinin önderleriyle engellemiştir. Bu mücadelenin hak ile batıl arasında olduğu zikredilmiştir. Ayette zikredilen “Müdâfaa edip mücâdele edenlerin” nebiler ve hidayet önderleri olduğu ifade edilmiştir. Onlar açık delillerle küfrün sâdır olmasını yasaklamışlardır. Bu mücadeleyi “Karanlıktan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır”¹⁹³⁴ ayeti ortaya koymuştur. Mücâdele edenlerin emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-ani’l-münkeri (iyiliği emredip; kötülüğü engelleyenler) ikâme edenler olduğu şöyle anlatılmıştır: “Sizler insanlar içerisinden çıkarılmış iyiliği emreden, kötülüğü nehyeden hayırlı bir ümmetsiniz”¹⁹³⁵ Allah (c.c), mü’minlerden dünyanın çeşitli kötülüklerini, gönderdiği resûller vasıtasıyla defetmiştir. Bu defetme olmasaydı yeryüzünde ölüm ve zulüm olurdu. Bu durum fesat olarak

¹⁹³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, V, 433, 436.

¹⁹³¹ Bakara 2/251.

¹⁹³² Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 230,231.

¹⁹³³ Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, I, 165.

¹⁹³⁴ İbrâhim 14/1.

¹⁹³⁵ Âl-i İmrân 3/110.

isimlendirilmiştir. Müminler ve iyiler vasıtasıyla kâfirler ve fâcirler defedilmeseydi, yeryüzü fesâda uğrayıp, onun içindekiler helâk olurdu. Bunu şu rivayet tasdik etmiştir: “*Ümmetimden namaz kılanlar, zekât verenler, oruç tutanlar, hac yapanlar, cihat edenler namaz kılmayanları, zekât vermeyenleri, oruç tutmayanları, hac yapmayanları ve cihat etmeyenleri defetti.*”¹⁹³⁶

Cihat altbaşlığı altında buraya kadar ifade edilen ayetler, dünyada fitne, fesada sebebiyet verenlerin, mabetleri yıkıp yok edenlerin, ibadeti yasaklayanların, dini ortadan kaldırmak isteyenlerin, putprest, Allah’ı (c.c) tanımayan seküler, (Allah’a inanmayan) ateist topluluklar olduğunu ifade etmiştir. İnanç özgürlüğü kısıtlamasının zirve yaptığı toplulukların, putperest, seküler ve (Allah’a (c.c) inanmayan) ateist toplulukların hüküm sürdüğü topraklarda yaşandığı görülmektedir. Ashâb-ı Kehf’in hayatını anlatan ayetler buna örnektir: “.....*Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (Şehir) halkından hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise, ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca çok nâzik davranın (da dikkat çekmesin) sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin. Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse, ya taşlayarak öldürürler yahut kendi (Putperest) inançlarına (Dinine) döndürürler. O zaman bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.*”¹⁹³⁷ Bu olayın putperestliğin hakim olduğu Roma imparatoru putperest Decius (Dakyanus) döneminde olduğu nakledilmiştir. Ancak yedi gencin, 309 yıl (Hicri) sonra imparator II Theodosios’un saltanatının otuz sekizinci yılında uyandığı nakledilmiştir. Yedi uyuyanlar, uyanmadan önce Hristiyanlık, Roma imparatoru I Theodosius döneminde, resmi din olarak kabul edilmişti.¹⁹³⁸

Firavun, “*Firavun demişti ki: “Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir?”*”¹⁹³⁹ ifadeleriyle, Allah’ı (c.c) tanımadığını ilan etmiştir. Demişti ki: “*Şayet benim dışımda bir ilah edinecek olursan, hiç şüphesiz, seni hapse atacağım.*”¹⁹⁴⁰ ifadesiyle de insan olarak kendisini ilahlaştırmıştır. Firavun, İsrâiloğullarına (Allah’a

¹⁹³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 517-519.

¹⁹³⁷ Kehf 18/ 19-20.

¹⁹³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 707, 711; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 442; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’ân*, V, 145, 146, 147. (İbn Kesîr, II Theodosiosu, müslüman olarak telakkî etmiştir. Bu ifade, Hz. İsa dahil bütün peygamberlerin müslüman olduğuna işaret eder. ; İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *TDVİA*, İstanbul: TDV yay., 1991, s. 465-467.

¹⁹³⁹ Şuarâ 26/ 23.

¹⁹⁴⁰ Şuarâ 26/ 29.

inanmalarından dolayı) zulmeden, mabetlerini yıkan, ibadet etmelerini yasaklayan, Hz. Mûsâ'nın (a.s) ve Hz. Hârûn'un (a.s) nübüvvetini ve Allah'ı tanımayan (Ateist), kibir abidesi olduğundan, kendisini ilah olarak tanıtan ceberrut, zâlim bir figür olarak tarihe geçmiştir. Askerleriyle beraber kızıl denizinde boğulurken, “ *Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına iman ettim. Ben de müslümanlardanım dedi.*”¹⁹⁴¹ sözleriyle de Allah'ı tanımayan (Ateist) biri olmaktan vazgeçip müslümanlığını ilan etmiştir.¹⁹⁴² Kur'ân'da ashâb-ı kehf döneminin putperest imparatoru ile Hz. Mûsâ (a.s) döneminin tanrıtanımaz, metafizik inancını reddeden, Allah'ı (c.c) tanımayan (Ateist) Firavunu, inanç ve ibadet özgürlüğünü kısıtlayan, zâlim ve ceberrut bir figür olarak tanıtılmıştır. Onların peygamberimiz dönemindeki izdüşümü müşrik cahiliye topluluğu olmuştur. Peygamberlerin, ümmetleriyle beraber yaptıkları cihat, genelde dînî inanç ve ibadet özgürlüğünü yok eden bu zalim kimselere yönelik olmuştur. Bunlara yönelik yapılan cihadın ana gayesi, Allah'a (c.c) şirksiz iman ve sadece ona ibadet üzerine tesis edilen dînî inanç/ ibadet özgürlüğünü, ilâhî mesajları tebliğ etmeyi sağlamak ve Müslümanlara verilen zararı defetmek olmuştur.

Bakara 2/251. ayetin tefsirinde, Hz. Dâvud (a.s) ve Câlut arasındaki mücâdeleden bahsedilmiştir. Hz. Dâvud'un (a.s) bu mücâdelenin neticesinde elde ettiği galibiyet, hakkın vukubulmasında sabredenlerin, hidayet ve basiret hususunda Allah (c.c) yolunda cihat edenlerin akıbetidir. Bu zafer asla onlara hata yaptırmadı. Bu harbi, Hz. Dâvud'un (a.s), Tâlut'un ordusundan oluşan bir ordu ile gerçekleştirdiği açıklanmıştır. Bu harb, hayır ile şer, hak ile batıl, kuvvetli ile zayıf, fakirler ile zenginler arasında gerçekleşmiştir. Bu olmasaydı, yeryüzünde fesad olurdu ve insanlar zayi olurdu, denilmiştir.¹⁹⁴³

Şa'râvî (v. 1418/1998), bu ayetteki İsrâiloğulları ile onları yurtlarından çıkararak düşmanları arasındaki çatışma kıssası üzerine yorum yapmıştır. Bu kıssa başlangıcından itibaren düşünüldüğünde, önce Allah'tan (c.c) savaşma izni talep ettiler. Allah (c.c), onlara bayrağı altında savaşacakları bir kral gönderdi. Bu kralın doğruluktaki alâmeti sandıkla gelmesidir. Şa'râvî, “Yeryüzünde fesad olurdu” ile “

¹⁹⁴¹ Yûnus 10/90.

¹⁹⁴² Bkz. Firavun'la alakalı olarak Tâhâ, Şuarâ , Mü'minûn, Neml ve Yûnus Sûreleri incelenebilir.

¹⁹⁴³ Yunus el- Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, I, 311.

Manastırlar, kiliseler, havralar, mescitler yıkılırdı” ayetleri arasında irtibat kurarak manastırlar, kiliseler, havralar, mescitler ikâme edilmezse, yaratılan ile yaratan arasındaki bağlantıyı kuran bu mekânlar yıkıldığından yeryüzünde fesat çıkar, te’vilinde bulunmuştur. Bu mabetler yıkılırsa insanların rablerini zikretme dışında dünyevî sebeplere meftûn olmaları mümkündür, demiştir. Manastırlar, kiliseler ve havralar, şimdi de mescitlerin mevcudiyeti, daima ubûdiyeti (Allah’a ibadeti) hatırlattığı için kâinattaki bu değer bekçisidir. Bu mabetler, rabbe boyun eğmenin sonucu olan secdeyle gurur ve kibirden men eder. Gece, gündüz günde beş defa Allah’a (c.c) boyun eğdirir.¹⁹⁴⁴

Müşriklerin galibiyeti, Müslümanların öldürülmesine, mescitlerin yıkılmasına ve yeryüzünde fesada sebep olur.¹⁹⁴⁵ İbn Abbâs, Allah (c.c) Müslümanların ordularıyla defetmeseydi, Müşrikler galip olur, müminler öldürülür, mescitler ve beldeler harap olup yıkılırdı. Nitekim Allah (c.c), Câlut ve askerlerini Tâlut ve askerleriyle defetti, demiştir.¹⁹⁴⁶

Cihat’ın üç semâvî kitabın bulunduğu ortak hüküm olduğu “*Allah müminlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması karşılığında satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu, Tevrât’ta da, İncil’de de, Kur’ân’da da Allah’ın verdiği bir vaattir...*”¹⁹⁴⁷ ayetinde müşahede edilmiştir.

Râzî (v. 606/1210), bu ayetin tefsirinde Allah yolunda cihadın bütün şeriatlerde var olduğunu ifade etmiş; Tevrâta, İncilde ve Kur’ân’da var olan bu anlaşmanın (biat, alış-veriş), bütün resûllerin, nebilerin ve ilâhî kitapların mesajları olduğunu nakletmiştir.¹⁹⁴⁸

Reşîd Rızâ (v. 1354/1935), Tevrât ve İncilin aslında var olan bu vaadin, bu gün elimizdeki Ehl-i Kitab’ın metinlerinde olmadığını, o iki kitaptaki metinlerin çoğunun zâyî olduğunu, kalanların bazılarının lafzen ve manen tahrif edildiğini ifade

¹⁹⁴⁴ Şa‘râvî, *Havâtır*, II, 1059-1061.

¹⁹⁴⁵ Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, II, 428.

¹⁹⁴⁶ Hererî, *Hadâik*, III, 396.

¹⁹⁴⁷ Tevbe 9/111.

¹⁹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVI, 152; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, VIII, 268; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, IV, 218; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 464.

etmiştir. Tevrât'ta ve İncil'de mevcut cihat anlaşmasının Kur'ân'ın müheymin (gözetiminde) vasfıyla tesbit edildiğini ifade etmiştir.¹⁹⁴⁹

İbn Âşûr (v. 1393/1973), cihada mukâbil vaadin, sık sık tekrarlanan, kadim ve bütün semâvî kitaplarda bilinen bir anlaşma (alış-veriş) olduğuna bu ayetin tanıklık ettiğini beyan etmiştir.¹⁹⁵⁰

Sonuç olarak, cihat iki temel esas üzerine tesis edilmiştir. Birincisi 'İlâ-i Kelimetullahtır, Allah'ın (c.c) adının yüceltilmesidir; İkincisi yeryüzünü ıslah edip, zararı defetmektir. Allah'ın (c.c) yeryüzünü imar için insanlara gönderdiği peygamberlerin amacı, zarûrât-i hamse denilen din, can, mal, nesil, aklın korunmasını sağlayarak yeryüzünü ıslah etmektir. Cihat, zarûrât-i hamseyi tehdit eden unsurları ortadan kaldırmaktır. Bu meyanda cihat, bir savaş değil; ıslah, iyilik ve din, can, mal, nesil ve akla yönelik gelebilecek zararı defetme hareketidir. Bu bağlamda, bütün peygamberler ve onların hakîkî takipçileri cihadın farzîyetinde ittifak etmişlerdir.

8. Nâsîh-Mensûh Bağlamında İbadette Dinin Birliği

Râğıp (v. 502/1108), İsrâ sûresinin 17/23-38. ayetlerini, tefsir ederken dinin birliği, şeriat farklılığı ve neshe dair uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuş; ibadetler bölümünde Kurbân ibadetine de değinmiştir. İbadetler ve muâmelâtın dinin aslından olması sebebiyle neshin sahih olmadığını; dinin fûrûunda ise, sahih olduğunu ifade etmiştir.

Bu şeriatlerden her hangi bir şeriatin, beden alanına has olan namaz, mal alanına hitap eden zekât, şehveti kontrol eden oruç gibi ibadetten ayrılması mümkün değildir. İbadet ve muâmelâtın durumları, şekilleri, yerleri, zamanları, adetleri fûrûattan olduğundan her kavmin maslahatı gereği, Allah'ın (c.c) bildirdiğine göre, neshe maruz kalması mümkün ve sahihtir. Bu nasda vârid olan eşyanın aslının tamamında, neshin sahih olmadığına delalet eder. Şu ayetler, dinin aslında neshin olmadığına işaret eder: *“Dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin diye, Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ ve İsâ'ya emrettiğini sizlere din*

¹⁹⁴⁹ Reşit Rıza, *Menâr*, XI, 40.

¹⁹⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 38.

kıldı.”¹⁹⁵¹ “*Hâlbuki onlara ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak, ona kulluk etmeleri, namaz kılmaları, zekât vermeleri emredilmişti, işte gerçek, dosdoğru din budur.*”¹⁹⁵²

Dinin aslından olup neshe maruz kalmayan namaz ve zekât ibadeti, Hz. İsa’ya (a.s) atfedilerek zikredilmiştir. Kur’ân’da vârid olan “*Rabbim bana hayatta olduğum müddetçe namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti.*”¹⁹⁵³ Yine “*Zekât vermeyen müşriklerin vay haline*”¹⁹⁵⁴ ayetiyle, zekat ibadetinin neshe maruz kalmayan, dinin aslından olan bir ibadet olduğu ifade edilmiştir. Yine “*Her ümmet için ibadet yeri kıldık*”¹⁹⁵⁵ ayetiyle, kıblenin de, dinin aslından olup neshedilemeyeceği zikredilmiştir. “*Ey iman edenler! Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi sizlere de farz kılınmıştır.*”¹⁹⁵⁶ ayeti, oruç ibadetinin; “*Tavaf edenler, (kendini ibadete verip) itikaf edenler, ruku ve secde edenler için beytimi temizleyin.*”¹⁹⁵⁷ İtikâfın; “*Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. O ikisi Allah’a kurban sunmuşlardı.*”¹⁹⁵⁸ Yahudilere atfen, “*Allah bize ateşin yiyeyeceği bir kurban getirmediğe bir elçiye inanmama görevi yükledi.*”¹⁹⁵⁹ ayetleri, kurbân ibadetinin; “*Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber bir çok Allah dostu çarpıştı da Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar.*”¹⁹⁶⁰ cihadın, dinin aslından olduğunu; neshe dâhil olmadığına işaret etmiştir.

Lokmân suresinde, “*Lokman oğluna şöyle nasihat etti, yavrum Allah’a ortak koşma, çünkü ona ortak koşmak çok büyük bir haksızlıktır. Biz insana ana babasıyla ilgili öğütler verdik, Annesi güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır, çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur, bunun için ey insan! Hem bana hem anne babana minnet duymalısın, sonunda dönüş yalnız banadır, eğer Anne baban hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa, bu durumda onlara uyma, ama yine de onlara dünyada iyi davran, yüzünü ve özünü bana*

¹⁹⁵¹ Şûrâ 42/13.

¹⁹⁵² Beyyine 98/5.

¹⁹⁵³ Meryem 19/31.

¹⁹⁵⁴ Fussilet 41/7.

¹⁹⁵⁵ Hacc 22/34.

¹⁹⁵⁶ Bakara 2/183.

¹⁹⁵⁷ Bakara 2/125.

¹⁹⁵⁸ Mâide 5/27.

¹⁹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/183.

¹⁹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/146.

çevirenlerin yolunu izle, dönüşünüz yalnız banadır, o zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim. Yavrum yaptığın iş bir hardal tanesi kadar olsa, bir kayanın içinde saklansa, göklerde veya yerin dibinde bulursa yine de Allah onu açığa çıkarır, şüphesiz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, o her şeyden haberdardır, yavrum namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret, işte bunlar kararlılık gerektiren işlerdendir. Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta böbürlenerek yürüme, unutma ki Allah, gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez, yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme, çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”¹⁹⁶¹ şeklinde zikredilen ayetler, edeb ve âdab hususunda Hz. Lokmân’ın oğluna nasihatlarının dinin aslından olduğunu ve neshe muhatap olmadığına işaret etmiştir.

Bunların tamamını, “Arınan ve rabbin adını anıp namaz kılan kimse kurtuluşa erdi. Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret hayatı daha hayırlı ve süreklidir. Bunlar önceki kitaplarda İbrâhim’in ve Mûsâ’nın sahifelerinde vardır.”¹⁹⁶² ayeti desteklemiştir. Râğıp, dinin fûrûunda şeriat farklılığının ve neshin sahih olduğuna “Sizden her biriniz için bir yol, bir şeriat kaldık.”¹⁹⁶³ ayetini delil göstermiştir. “Biz Meryemoğlu İsâ’yı onların (geçmiş peygamberlerin) yolu üzerinde kendisinden önce gelmiş olan Tevrât’ı tasdik edici olarak gönderdik.....”¹⁹⁶⁴ ayetine göre, Hz. İsâ (a.s) Tevrât’ta mevcut olan namaz, oruç, zekat, kurbân vb. ibadetleri tasdik etmiştir. Buna göre, dinin aslından olan ibadetler, Hz. İsâ’ya (a.s) indirilen İncil tarafından neshedilmeyip onun şeriatinde de mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Müfessirler, usûlu’-d-dinde dinin birliği konusunu, “ O, Nûh’a emrettiklerini, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya buyurduklarımızı size Din kaldı ki, o Dini ayakta tutasınız ve o konuda tefrikaya düşmeyesiniz...”¹⁹⁶⁵ ayetini temel olarak değerlendirmişler ve ibadetlerin aslını usûlu’-d-dinin bir bölümü olarak kabul etmişlerdir. Şûrâ 42/13. ayetin tefsirinde Mücâhid, Allah (c.c) namaz kılmayı, zekât

¹⁹⁶¹ Lokmân 31/ 13-19.

¹⁹⁶² A’lâ 87/ 14-19.

¹⁹⁶³ Mâide 5/ 48.

¹⁹⁶⁴ Mâide 5/46.

¹⁹⁶⁵ Şûrâ 42/13.

vermeyi, Allah'a (c.c) itaatı ikrar etmeyi emretmeyen hiçbir nebi göndermemiş, bu Allah'ın (c.c) nebiler için şeriat kıldığı dinidir, demiştir.¹⁹⁶⁶

Nebilerin ihtilaf etmediği dinin aslından bazılarının, tevhid, namaz, oruç, zekât, hac ve kurbân, îtikâf, cihat olduğu ve bu ibadetlerde tefrika ve ihtilafa düşülmediğine, Şûrâ 42/13. ayetinin işaret ettiği vurgulanmıştır.¹⁹⁶⁷ Buna göre, dinin birliği neshe maruz kalmayan dinin aslında teşekkül etmiştir.

B. AHLÂK'TA BİRLİK

Bu bölümde ilk peygamberden, son peygambere kadar nübüvvet vazifesi verilmiş tüm nebiler ve kendilerine sahife indirilen peygamberlerle birlikte Tevrât, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm gibi aslı ilâhî olan semâvî kitapların ittifak ettikleri güzel ahlâka müteallik ilkeler üzerinde durulacaktır. Kendinden önceki şeriatleri değiştirmek için değil; fakat onları uygulamak için geldiğini ifade eden¹⁹⁶⁸ Hz. Îsâ'nın (a.s) bu sözü ne kadar isabetlidir. Yine “ Sizden öncekilere şöyle dendiğini biliyorsunuz. Fakat ben size böyle diyorum”¹⁹⁶⁹ şeklindeki sözleriyle Hz. Îsâ (a.s) kendinden önce başlamış olan, ahlâkı güzelleştirmeye devam ettiğini, ancak bu konuda tekâmüle ve daha iyiye de yer ayırdığını söylemek istemiştir.

Hz. Mûsâ da (a.s) kendisinden sonra, şeriatini kemâle erdirecek bir nebinin geleceğini ifade etmiştir. Hz. İbrâhîm'den (a.s) alınan güzel ahlâkı geliştirme çabaları, Hz. Mûsâ'ya (a.s) mîras olarak kalmıştır. Bu mîras, Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Îsâ (a.s) ile geliştirilmiş; Hz. Muhammed'in (s.a.s) “*Ben güzel Ahlâk'ı tamamlamak için gönderildim*”¹⁹⁷⁰ sözüyle tamamlanıp kemâle ermiştir. Hz. Mûsâ'ya (a.s) gönderilen Tevrât'ta ve Hz. Îsâ'ya (a.s) indirilen İncil'de, güzel ahlakın geliştirilip tamamlanması, kendilerinden sonraki nebiler vasıtasıyla olacağına işaret ederken; Hz. Muhammed'e (s.a.s) gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'de “*Bu gün dininizi kemâle erdirdim, nimetimi tamamladım, din olarak İslam'a razı oldum.*”¹⁹⁷¹ ayetiyle, son nebi Hz. Muhammed'le (s.a.s) güzel ahlâkın tamamlandığına işaret edilmiştir.

¹⁹⁶⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VIII, 306; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil*, VII, 186, 187; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVI, 11; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, IV, 607.

¹⁹⁶⁷ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, IV, 372; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, XVI, 11.

¹⁹⁶⁸ İncil, Matta, V/17.

¹⁹⁶⁹ İncil, Matta, V/21-22.

¹⁹⁷⁰ İmam Mâlik, *Muvattâ*, *Hüsnü'l-Hulk*, 1.

¹⁹⁷¹ Mâide 5/3.

Kur'ân'dan sonra güzel ahlakı tekâmüle eriştirecek yeni bir peygamber ve kitaba ihtiyaç kalmadığına, “*Biz bu Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”¹⁹⁷² ayetiyle dikkat çekilmiştir.

Aşağıdaki değerlendirmeler, Kur'ân'ın müheyminliğinde olacaktır. Zira, nüzûlünden kıyamete kadar orjinalliği muhâfaza edilen Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed (s.a.s) ve sonrası asra göre, önceki sahife/kitaplarda eksik kalan güzel ahlâkı tamamlamıştır. Bu nedenle, Kur'ân hakem olarak tercih edilmiştir. Tevrât ve İncil'in aslının tahrifâta uğraması taraflı tarafsız her bir din mensubunca bilinmektedir. Bu kontekste, Tevrât veya İncil'in hakem, denetici kabul edilmesi mümkün değildir.

Dinin ahlâkta birliğinin tespit edilebilmesi, Tevrât ve İncil'de bulunan metinlerin Kur'ân ayetleriyle mutâbık olup/olmamasına bağlıdır. Lâfzen muharref olan Tevrât ve İncil'in mana yönünden tahrif edilen/edilmeyen bölümleri ancak Kur'ân'ın denetiminde belirlenebilir. Tevrât ve İncil'deki metinler, Kur'ân'da onaylanır ya da benzeri anlamda bir ayet varsa mana açısından tahrifâta uğramadığı; onaylanmıyorsa veya benzeri bir ayet yoksa tahrifâta uğradığı kanaatine varılır. Buna bağlı olarak, Kur'ân ayetleri ile Tevrât ve İncilde'ki benzer metinler incelenmiştir. Tevrât'ta olup da İncil'de olmayan metinler, eğer neshedilmemişse, Hz. İsa'nın (a.s) kendinden önce indirilen Tevrât'ı tasdik etmesi kabîlinden değerlendirilmiştir. İncil'de olup, Tevrât'ta olmayan metinler Hz. İsa'nın (a.s) güzel ahlâkı geliştirmek için aldığı yeni vahiy olarak telakkî edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in müheymin oluşunu Abdullah Draz, “Ne olursa olsun hem derin hem yüce bir söz kendini “Dağdaki Vaaz” da duyuracaktır. Gerçek bir ahlâk hazinesi olan bu vaaz paha biçilmez bir değere sahiptir. Bu hususta bütün mukaddes kitapların koruyuculuk görevini Kur'ân-ı Kerîm mükemmel bir şekilde yerine getirmektedir.”¹⁹⁷³ Ancak gözde metoduna sadık kalan Kur'ân-ı Kerîm, bütün bu

¹⁹⁷² En'âm 6/38. (Bu ayetteki “el-Kitâb” kelimesini İbn Abbâs, Levh-i Mahfûz; bazıları da Kur'ân olarak tefsir etmiştir.) Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 109; Mâturîdî, *Te'vilât*, IV, 580; Mekkî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, III, 2015; Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, II, 112; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, VI, 420; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 502; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 130.

¹⁹⁷³ Mâide 5/48.

nasihatların hepsini bir yerde toplamak yerine, her birini yeri geldikçe vermeyi tercih etmiştir.”¹⁹⁷⁴ ifadeleriyle açıklamıştır.

Kur’ân’ı Kerîm’de peygamberlerin tamamına indirilen kitaplarda/ sahifelerde ahlâkî ilkelerin aynı olduğu, bu ahlâkî ilkelerin i’tikat ve ibadet esaslarıyla bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Bunların birincisi, tevhid, meleklerle, kitaplara, resûllere, âhirete iman, namaz, zekât, oruç, hac, kurbân ve güzel ahlâka, iyiliğe, hayra ve takvâya, iffetli ve istikâmet üzere olmaya davet gibi i’tikat, ibadet ve ahlâkın güzelliklerini yaşamaktır.

Diğeri ise, Allah’a (c.c) şirk koşmak, sihir, Allah’ın (c.c) haram kıldığı nefsi haksız yere öldürmek, ribâ, zinâ, eşcinsellik, yemîn-i kâmus, batıl yolla insanların malını yemek, anne-babaya itaatsizlik gibi günah ve kötülüklerden uzak durmaktır. Bunlar, risâlet ve nübüvvetin kabul ettiği asıl hakikatlerdir, denilmiştir.¹⁹⁷⁵

İ’tikat, ibadet ve güzel ahlâkın ilkelerinin, birbirlerini destekleyen, birbirlerinden koparılamayan bir zincirin halkaları gibi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda i’tikat, ibadet ve güzel ahlâk bir bütündür; bu ilkelerden biri olmadan diğer hayâtiyet kazanamamaktadır. İ’tikat olmadan ibadet ve güzel ahlâk; ibadet olmadan güzel ahlâk bir bütün olarak gerçekleşmemektedir. Bundan dolayı peygamberler, i’tikat, ibadet ve ahlâkın tamamını, birlikte inşa etmek sûretiyle, dinin birliğinde ittifak etmişlerdir.

1. Vahiy Sürecinin Başlangıcında Ahlâkî İlkeler

Güzel ahlâkın ilkelerini inşâ eden İslam dini, Hz. Âdem’le (a.s) başlayıp, Hz. Muhammed’le (s.a.s) ikmal edilip tamamlanan, Allah (c.c) tarafından gönderilen tek dindir. Hz. Muhammed (s.a.s) “ *Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim* ”¹⁹⁷⁶ buyurmuştur. Bu hadis, güzel ahlâkın ilk peygamberden nebilerin sonuncusuna kadar tedricen tamamlanan bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu dinin i’tikâd, ibadet esasları başta olmak üzere ahlâka dair bazı hususlar, Hz. Âdem’le (a.s) başlamış olup; her bir peygamber yeni bir güzel ahlâk ilkesi ilave etmekle beraber önceki

¹⁹⁷⁴ Draz, a.g.e., s. 85-86.

¹⁹⁷⁵ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Kerîm*, XV, 6483-6484.

¹⁹⁷⁶ İmam Mâlik, *Muvatta, Hüsnü'l-Hulk*, 1.

peygamberlerin getirdiği ahlâkî ilkeler, sonraki bütün peygamberlerin dininde değişmeyen sabit hükümler olmuştur.

Ahlâk'a dair ilâhî mesajlar, vahiy sürecinde gönderilen peygamberlere toplumların maslahatları, kusurları, sorun ve ihtiyaçları nisbetinde tadrîcî bir şekilde muhtelif asırlarda bölüm bölüm indirilmiştir.

Müfessirler, helal ve harama müteallik ve Kur'ân'da vârid olan evlenme yasaklarına dair ilâhî mesajların, ilk şeriat sahibi Hz. Nûh'a (a.s) vahyedildiğinde ittifak etmişlerdir.¹⁹⁷⁷ Buna, “*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim, Mûsâ ve İsa'ya emrettiğini size din kıldı....*”¹⁹⁷⁸ ayeti delil gösterilmiştir.

Draz, Kitâb-ı Mukaddes'ten örnek vererek Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsâ (a.s) tarafından tebliğ edilmiş olan ahlâkî kaidelere bir göz atacak olursak hepsinin üslup farkı dışında Kur'ân-ı Kerîm'de aynen zikredildiğini görürüz, demiştir. Hz. Mûsâ'nın (a.s) “On emri” ve Hz. İsâ'nın (a.s) “ Dağdaki Vaaz” ında bu kaideler, Kur'ân-Kerîm'de bir bütün olarak verilmemiş; fakat Mekkî ve Medenî sûrelerde dağınık bir şekilde çok defa her bir durum hakkında, hüküm olarak gelmiştir.¹⁹⁷⁹

Yasaklanan ve emredilen ahlâkî esasların aslında dinin birliği, genel olarak Kur'ân, İncil ve Tevrât üçgeninde değerlendirilmiştir. Kendisine kitap verilmeyen peygamberler veya sahife verilen peygamberlerin getirdiği ahlâkî esaslar, Kur'ân'ın rehberliğinde ele alınmıştır. Ahlâk'a yönelik şeriatlerin vahiy süreci şöyle sıralanabilir.

2. Yasaklanan Tutum ve Davranışlar

a. Adam Öldürmenin Yasaklanması

Adam öldürmenin yasaklanması, Hz. Âdem (a.s) döneminde Kâbil'in Hâbil'i öldürmesinden önce başladığı müşâhede edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, bu hadiseyi şöyle anlatır: “*(Ey Muhammed!) onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden*

¹⁹⁷⁷Tüsterî, *Tefsîru Tüsterî*, I, 138; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 395-396; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, VII, 186,187; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, V, 197.

¹⁹⁷⁸ Şûrâ 42/13.

¹⁹⁷⁹ Draz, *a.g.e.*, s. 83,84.

kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen ‘Andolsun seni mutlaka öldüreceğim’ demişti. Öteki ‘Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder’ demişti. Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır. Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyararak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu.’¹⁹⁸⁰

Tevrât, İncil ve Kur’ân-ı Kerîm, kasten adam öldürmenin nehyedilmesinde ittifak etmiştir. Tevrât’ın Çıkış bölümünün 20. babında “Katletmeyeceksin”¹⁹⁸¹ buyurulmuştur. Tevrât’ta kasten adam öldürmenin cezasının kısas olduğu ifade edilmiş; kasten adam öldüren kâtilin, sığınma (harem) şehirlerinde de olsa bulunup kısasla cezalandırılması emredilmiştir.¹⁹⁸² : “Herhangi bir insanın canına kıyan kişi kesinlikle idam edilecektir”¹⁹⁸³ Tevrât’ta, yaralamalarda da kısas uygulandığına dair kanaat yaygındır: “Göze karşılık göz, dişe karşılık diş, ele karşılık el, ayağa karşılık ayak, yanığa karşılık yanık, yaraya karşılık yara, bereye karşılık bere ödenecektir”¹⁹⁸⁴ Tevrât’ta diyet olmamakla beraber, yukarıdaki metindeki kastî yaralamaların diyet (Tazminat) anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹⁹⁸⁵ Ancak bu tazminatın da istisnasından bahsedilmiştir. Yetişkin birinin, ebeveyninden birine, kasten verdiği zararın cezasının idam olduğu Tora’da ifade edilmiştir.¹⁹⁸⁶

İncil’de de adam öldürmek, “ Atalarımıza, ‘Adam öldürmeyeceksin, öldüren yargılanacak’ dendiğini duydunuz. Fakat ben size derim: ‘kardeşine kızan her adam yargılanacaktır ve kardeşine ‘raka’ derse (hakaret ederse), yüksek kurulda (Millet Meclisinde) yargılanacaktır. Ve Kim ‘Ahmak’ derse, cehennem ateşine müstahak

¹⁹⁸⁰ Mâide 5/ 27-30.

¹⁹⁸¹ Tevrât, Çıkış, XX/13. Kasten adam öldürme kısas uygulanmasına dair Bkz.Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1727-1728.

¹⁹⁸² Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1727, 1728.

¹⁹⁸³ Tevrât, Levililer, 24: 17.

¹⁹⁸⁴ Tevrât, Çıkış 21: 24-25.

¹⁹⁸⁵ Zeynep Nermin Aksakal, *Kitâb-ı Mukaddes Yasası: Tarihsel Açıdan ve Kur’ân-ı Kerîm’le Mukayeseli Olarak*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2017, s. 212.

¹⁹⁸⁶ Tevrât, Çıkış, XXI/ 15, 17.

olacaktır.”¹⁹⁸⁷ ifadeleriyle yasaklanmıştır. İncil’de kısasın yanında bağışlama seçeneği getirilmiştir.¹⁹⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm ve Tevrât, insanın yaşatılmasında; kasten adam öldürmenin ise, yasaklanmasında ittifak etmiştir: “ *Bundan dolayı İsrâiloğullarına (Kitap’ta) şunu yazdık: ‘ Kim bir insanı bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır....*”¹⁹⁸⁹ Kur’ân’daki, “*Ey iman edenler!....kendinizi öldürmeyin....*”¹⁹⁹⁰; ayeti de teammüden adam öldürmeyi yasaklamıştır.

Tora’daki birbirinden ayrı yerlerde gelen kısas ve bedensel yaralamaların cezası, Kur’ân’ın müheyminliğinde bir araya getirilmiştir: “*Onda (Tevrât’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.*”¹⁹⁹¹ Kur’an’da kısasla ilgili olduğu kabul edilen diğer ayet; “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır*”¹⁹⁹² ayetidir. Bu ayette, kısasla beraber af ve diyete de yer verilmiştir. Kasten adam öldürmenin haramlığı noktasında Tevrât ve Kur’ân ittifak etmiştir. Cezanın tatbikinde Kur’ân’a af ve diyet ilave edilmesi, Tevrât ve Kur’ân’daki şeriat farklılığına tekâbül etmektedir.

Adam öldürmenin nehyedilmesi, Hz. Âdem’le (a.s) başlayıp; son nebi Hz. Muhammed’e (s.a.s) indirilen Kur’ân dâhil bütün nebilerin şeriatlerinde neshedilmeyen sabit bir hüküm olarak devam etmiştir. Bunu peygamberimizin şu

¹⁹⁸⁷ İncil, Matta, V/21-22.

¹⁹⁸⁸ İncil, Matta, V/ 38-39.

¹⁹⁸⁹ Mâide 5/32.

¹⁹⁹⁰ Nisâ 4/29.

¹⁹⁹¹ Mâide 5/ 45.

¹⁹⁹² Bakara 2/ 178.

hadisi desteklemektedir: “Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki onun kanından Âdem’in ilk oğluna bir pay ayrılmamış olsun. Zira o, cinayet âdetini başlatan ilk insandır.”¹⁹⁹³ Teammüden adam öldürmenin ilk yasaklandığı şeriat, Hz. Adem’in (a.s) şeriatidir.

Bu ayetler, İncil ve Tevrât metinleri, cana kıymanın Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) şeriatinde yasak olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu ayet ve metinler, adam öldürmenin haramlığını ifade eden semâvî kitapların ortak bir manifestosudur.

b. Dünyevîleşme

Dünyevîleşme seküler kavramıyla ifade edilir. Seküler (Secular) kavramı ise, Latince “Saeculum” kökünden gelir. Zaman ve mekan çağrışımlarını birlikte veren bir anlamı vardır. İlahî zamana değil; dünyevî zamana uygun anlamı taşır.¹⁹⁹⁴ Maddecilik, aşırı dünya sevgisi, buna bağlı düşmanlık ve ahlâksızlık Hz. Hûd (a.s) ve Hz. Salih (a.s) tarafından kınanmıştır. Dünyaya aşırı sevgi; Kur’ân, İncil ve Tevrât’ta hoş karşılanmamıştır: “*Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?*”¹⁹⁹⁵

İbn Abbâs ise, her yola bir alâmet yapıyorsunuz. Yol üzerinden gelip geçen öşür görevlisi yabancılara vurup, elbiseleri alıyorsunuz şeklinde tefsir etmiştir. İbn Abbâs’ın diğer görüşü ise, her çarşıya alamet olarak bir bina inşa edip, gelip geçenlerle alay edip eğleniyorsunuz, belki ölümsüz olup kalıcı olacağınızı zannederek evler ve saraylar inşa ediyorsunuz, gücünüzü zorbalar gibi vurarak, öldürerek kullanıyorsunuz, artık Allah’tan (c.c) korkun ve bana (Hûd) itaat edin şeklindedir.¹⁹⁹⁶

Râzî (v.606/1210), Şuarâ 26/128, 151-152. ayetlerin genelde Hz. Hûd (a.s) kavminin mevcut zevklerine; Hz. Sâlih’in (a.s) kavminin ise, şehvetli zevklerine delalet ettiğini ifade etmiştir. Hz. Hûd’un (a.s) kavmi büyüklük kompleksi, ölümsüzlük, eşsiz olma (bireyselleşme, egoist) ve kuvvetini göstermeyi; Hz. Sâlih’in

¹⁹⁹³ Bkz. Buhârî, *Cenâiz*, 33; *Enbiyâ*, 1; *Diyât*, 2; İbn Hanbel, *Müsned*, I. 383, 430, 433.

¹⁹⁹⁴ Ramazan Altıntaş, Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri, Sivas: *CÜİFD*, S. 1, 2002, VI/ 62.

¹⁹⁹⁵ Şuarâ 26/128.

¹⁹⁹⁶ Firûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 311.

(a.s) kavminin ise, yiyecekler, içecekler, sağlam ve iyi evler talep ettiğini beyan etmiştir. Ayette “*İsraf edenlerin emrine itaat etmeyin*”¹⁹⁹⁷ ifadesiyle onların mevcut şehvî lezzet talepleri reddedilmiş ve geçinecek kadar (ihtiyaç nisbetinde) dünya ile yetinmenin gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁹⁹⁸ “*Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkararak haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.*”¹⁹⁹⁹ ayetiyle israfın, dünyaya olan düşkünlüğün, yeryüzünün düzenini bozup fesada vesile olduğuna işaret edilmiştir. Bu ayetler, dünyevîleşmenin bir ıslah değil; ifsad hareketi olduğunu beyan etmiştir.

Kur’ân’da, âhireti unutturacak aşırı dünya sevgisinin getirdiği sorunları, ilk kez dillendiren Hz. Hûd (a.s) olduğu müşâhede edilmiştir. İbn Kesîr (v. 774/1373), “Rî’a” kelimesi üzerinde müfessirlerin ihtilafından bahsettikten sonra, “Rî’a” kelimesini meşhur yol üzerine inşa edilen yüksek, büyük ve muazzam binalar olarak anlamlandırmıştır. İbn Kesîr, inşa edilen bu binaların ihtiyacı ihtivâ etmeyen, hem dünya hem de âhîret için boş çalışma olan, faydasız bir şekilde bedenleri yoran, zamanı zâyî eden, sadece oyun, eğlence, güç ve kuvveti ortaya çıkarmaya, sanki ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapıları kuleler; kalıcı binalar yapmaya yönelik boş binalar olduğunu ifade etmiş²⁰⁰⁰; bundan dolayı da onları, kendilerine gönderilen nebilerin kınadığını beyan etmiştir.

Şevkânî (v. 1250/1834), bu ayetin manasını, sizler bir alamet olarak her yere yüksek binalar inşa ediyorsunuz, boş şeylerle eğleniyorsunuz, yoldan gelip geçenlerle eğlenip, alay ediyorsunuz. Yol üzerindeki bu büyük binalarla şeref (üstünlük, imtiyaz) duyuyorsunuz, yoldan gelip geçenlere eziyet edip; alay ediyorsunuz. Ölümü düşünmeyip, ölümsüzlüğü umuyorsunuz. Beni de (Hz. Hud (a.s)) lanetliyorsunuz²⁰⁰¹ şeklinde tefsir etmiştir.

Ayette Hz. Hûd’un (a.s) kavminin zenginliğinin, onları sanki ölmeyeceklermiş gibi aşırı dünya sevgisi sebebiyle dünyevîleştirdiği; bunun da diğer insanlara karşı bir üstünlük meziyeti kabul ederek onlarla alay ederek eziyet ettikleri;

¹⁹⁹⁷ Şuarâ 26/151,152.

¹⁹⁹⁸ Râzî, Tefsir, XXIV, 524-525.

¹⁹⁹⁹ Şuarâ 26/151,152.

²⁰⁰⁰ Fîrûzâbâdî, *Mikbâs*, VI, 152.

²⁰⁰¹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV, 127-128.

buna mukâbil Hz. Hûd'un (a.s) onları bu tavırlarından dolayı kınadığı ifade edilmektedir.

İslam, âhireti unutturan, insanlara karşı üstünlük, kibir oluşturan ve insanları ezmeye vesile olan aşırı dünya sevgisini ihtivâ eden dünyevîleşmeyi, ilk kez bu asırda reddetmiştir. Bu asırdan itibaren diğer peygamberler de dünyaya aşırı düşkünlüğü kınamışlardır.

Hz. Şuayb'in (a.s) kavmi, medyen halkında dünyevîleşme, ticaretlerinde ölçü ve tartıyı eksik, noksan yapmak suretiyle tezâhür etmiştir. Hz. Şuayb (a.s), onları “*Ölçü ve tartıyı eksik yapmayın*”²⁰⁰² ifadesiyle uyarmıştır. Medyen halkının geniş bir servet ve zenginlik içerisinde olduğu ve bu zenginliğin, ticaretlerine tartı ve ölçüde adaletsizlik, batıl yolla başkasının hakkını yeme olarak yansıdığı haber verilmiş ve onlar âhirette büyük bir azapla uyarılmışlardır.²⁰⁰³ Dünyevîleşmenin temelini oluşturan dünya hayatını âhirete tercih etme, başta Hz. İbrâhim'e (a.s) indirilen on sahife ve Hz. Mûsâ'ya (a.s) indirilen Tevrât olmak üzere Allah'ın (c.c) bütün kitaplarında peşpeşe, ardı ardına nehyedilmiştir.²⁰⁰⁴

Kur'ân-ı Kerîm, dünyevîleşmeyi “*Haram helal demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. Malı da pek seviyorsunuz.*”²⁰⁰⁵ ayetiyle reddetmiştir. Bu ayetle, hak ve hukuk, haram ve helale aldirmeden; yetimlerin ve diğer varislerin haklarını gözetmeyerek hırs ile mîrasın hepsine konmak isteyenler yerilmiştir. Ayrıca ayet, alını terlemeden eline geçen mîrası, bir hayra yaramasını sağlamayıp birçok mirasyedinin yaptığı gibi israf ve eğlenceyle zevk, sefa yolunda yiyip bitiren huyları da yermiştir. Mîras öyle bir yiyele yeniyor ki, mal büyük bir hırsla sevilip çokça yığılmaktadır. Sahibinin elinde hayra sarf edilmeden yığılan mal, mirasyedilerin elinde, eğlence yollarında yenilip yok ediliyor. Kazandığı malı yığıp biriktirene, malın günah ve vebalinden başka bir şey kalmıyor. Bütün bunlar âhireti gözetip hesaba katmamaktan kaynaklanmaktadır. Ayet, mirasa ve mala hırs ile sarılmamayı,

²⁰⁰² Hûd 11/84.

²⁰⁰³ Bkz. Reşîd Rızâ, *Menâr*, XII, 117.

²⁰⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIV, 376-377; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru Ebî Hâtim*, X, 3417-3419; Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 506-507; Mekî b. Ebî Tâlip, *el-Hidâye*, XII, 8215-8216; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, V, 471-472; Râzî, *Me'âtihu'l-Gayb*, XXXI, 135-137; Cezâirî, *Eyserü't-Tefâsir*, V, 558-559; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, XXX, 197, 201.

²⁰⁰⁵ Fecr 89/19-20.

hayatta fırsat ele geçmiş iken Allah (c.c) için güzel işler yapmaya çalışmayı, önceden hayırlar göndermeyi tavsiye etmektedir. Yetime ikram, fakire yedirmeyi teşvik ederek hayırda yarışıp âhireti gözetmeyi, tebliğ etmektedir.²⁰⁰⁶

Burada hak-hukuk, haram-helal hesaba katmamanın, fakir ve yetimi gözetmemenin, hayırda ve güzel amelde bulunmamanın müsebbibinin dünyaya aşırı düşkünlük olduğu telakkî edilmiştir.

Hz. Mûsâ (a.s), Tevrât'ta İsrâiloğullarını dünyevîleşme tehlikesine karşı uyarılmış, Tanrı'ya bağlılığa davet etmiştir.²⁰⁰⁷ Ayrıca, "Komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin"²⁰⁰⁸, "Uzunluk, tartı, miktar ölçülerinde haksızlık etmeyeceksin"²⁰⁰⁹ ifadeleri, Tevrât'ta; "Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Fakat kendinize gökte hazineler biriktirin."²⁰¹⁰ ifadesi ise, İncil'de, dünyevîleşmenin kabul görülmediğine işaret etmektedir. İncil, dünya hayatının çekiciliğine aldanılmaması, âhiret hayatına teşvik edilmesini öğütlemektedir: "Ne mutlu ruhta fakir olanlara; Çünkü göklerin melekütü onlarındır."²⁰¹¹ Kur'ân-ı Kerîm, İncil'in bu nasihatını: "*İnsanlarla alay ederek inkâra sapanlar, dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah'tan korkanlar kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.*"²⁰¹²; "*Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının çekici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.*"²⁰¹³ ayetleriyle onaylamıştır. Kur'ân'ın ortaya koyduğu "el-hayâtü'-dünyâ" tasavvuru, "el-âhire"den kopuk değildir.²⁰¹⁴

Ezcümle Kur'ân, İncil ve Tevrât, takipçilerini aşırı dünya düşkünlüğünü ihtivâ eden dünyevîleşmeye karşı uyardırma ittifak etmişlerdir.

²⁰⁰⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 523; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, VI, 270-271; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 199.

²⁰⁰⁷ Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1630-1633.

²⁰⁰⁸ Tevrât, Çıkış XX/17.

²⁰⁰⁹ Tevrât, Levililer, XIX/35.

²⁰¹⁰ İncil, Matta, VI/19-20.

²⁰¹¹ İncil, Matta, V/3.

²⁰¹² Bakara 2/212.

²⁰¹³ Âl-i İmrân 3/14.

²⁰¹⁴ Ramazan Altıntaş, Kur'ân Bağlamında Dünyevîleşme, *Eskiye: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Yaz, S. 14, 2009, s. 11.

c. Ticarete Hile

Kur'ân-ı Kerîm, ticarete adaletsizliğe, ölçü- tartıda aldatmaya yönelik eylemlerin en fazla görüldüğü ilk topluluğun medyen halkı olduğunu bildirmiştir. Hz. Şuayb (a.s), kavminin bu kötü alışkanlıklarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır: “*Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*”²⁰¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan bir şeyi ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şeyi ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.*”²⁰¹⁶ ayetiyle ticarete hile yapmayı yasaklamıştır.

Tevrât'ta ve İncil'de hırsızlık, rüşvet ve hile gibi bâtil yollardan mal edinmek yasaklanmıştır.²⁰¹⁷ Hz. Şuayb'in (a.s) kavminde görülen ticarete hile ve onun yasaklanması, son nebi Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatı de dâhil daha sonraki bütün peygamberlerin şeriatlerinde sabit hüküm olarak bulunmuştur.

Tevrât'ta da konuyla ilgili olarak şunlar söylenmektedir: “... Uzunluk ve sıvı ölçerken, ağırlık tartarken haksızlık yapmayın. Doğru terazi, ağırlık taşı, efa ve hin kullanın. Mısır'dan sizi çıkarana Tanrınız Rab benim.”²⁰¹⁸ Bir başka yerde ise şöyle denilmektedir: “Torbanızda biri ağır, öbürü hafif iki türlü tartı olmayacak. Evinizde biri büyük, öbürü küçük iki türlü ölçü olmayacak. Tartınız da ölçünüz de eksiksiz ve doğru olacak. Öyle ki, Tanrınız Rabb'in size vereceği ülkede ömrünüz uzun olsun. Tanrınız Rab, bunları yapandan da, haksızlık edenden de tiksindir.”²⁰¹⁹

Hz. Şuayb'le (a.s) başlayan ticarete hilenin yasaklanması, sonraki nebiler tarafından neshedilmemiştir. Bütün nebiler hilesiz, dosdoğru ticarete ittifak etmişlerdir.

²⁰¹⁵ Şuarâ 26/181-183.

²⁰¹⁶ Mutaffifin 83/1-3.

²⁰¹⁷ Bkz. Mısır'dan Çıkış XX/15, XXIII/ 8; Levililer XIX/11, 13; Yasanın Tekrarı, V/19, XVI/ 19; Matta, XIX/18-19; Markos VII/20-22, X/19; Luka, XVIII/20.

²⁰¹⁸ Yasanın Tekrarı XXV/13-16; Sa'adya, Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1774.

²⁰¹⁹ Sa'adya, Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1774.

d. Cinsel Sapkınlık

Fıkıh kitaplarında, “Livâta” başlığı altında dile getirilen eşcinsellik, günümüzde yaygın bir şekilde “Lûtîlik” olarak ifade edilmektedir. Bu çirkinliğin “Lûtîlik” olarak ifade edilmesinin hatalı bir kullanım olduğu düşünülmektedir. Lûtîlik, aitlik ifade eden bir kavramdır. Bu çirkinliği, insanlık tarihinde ilk defa Sodom ve Gomore sakinleri yapmıştır. Hz. Lût ise, eşcinselliğin yaygın olduğu kimselerin oluşturduğu bu kavme peygamber olarak gönderilmiş, insanın fitratını bozan, neslini kurutan bu çirkinliği ortadan kaldırmak için çabalamıştır. Bu sapkınlığa Lûtîlik demek, onu Hz. Lût’a (a.s) isnat etme algısını oluşturmaktadır. Konuyu bilmeyenler bu yanılgıya düşebilir.²⁰²⁰ Bu minvalde hatalı bir kullanım olarak telakkî edilmektedir. Bu çalışmada bu hataya düşmemek için, “Cinsel Sapkınlık” alt başlığı kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm, eşcinselliğin ilk görüldüğü kavmin, Sodom ve Gomore şehirlerinde yaşayanlar olduğunu; onlara Hz. Lût’un (a.s) peygamber olarak gönderildiğini haber vermektedir. Peygamberlerin dininin cinsel sapkınlık (eşcinsellik) hususundaki ilk yasaklaması, Hz. Lût’un (a.s) peygamber olarak gönderildiği kavimle başlamıştır: “...Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işleri mi yapıyorsunuz.”²⁰²¹

Taberî (v. 310/923), Hz. Lût’un (a.s), yaptıkları işlerin çirkinliğinden dolayı kavmine tebliğ ettiği ilâhî sözü, bu ayetin haber verdiğini nakletmektedir. Buna göre, Hz. Lût (a.s), onlara sizler Allah’ın (c.c) sizlere helal kıldığı kadınlara değil; haram kıldığı erkeklere şehvetle arkadan yaklaşıyorsunuz, sizler haddi aşan, Allah’ın (c.c) haram kıldığını kendilerine helal kılan, bu fiilinize Allah’a (c.c) isyan eden bir kavimsiniz demiştir.²⁰²²

Yunus el-Hatîb (v. 1390/1970), her bir kavmin hastalığını tedavi edecek bir resûlün gönderildiğinden hareketle Hz. Lût’un (a.s) gönderildiği kavmin hastalığının, kadınlara değil; erkeklere şehvetle yaklaşma olduğunu, ifade etmiştir. Bu kontekste, onlar bu kötü fiili yapan ilk insanlar olup; bu sapkınlığın önderleridir. Bu

²⁰²⁰ Tahrif edilmiş olan Tevrât’ta Hz. Lût’a (a.s) iftira bazında isnat edilen zina gibi başka cinsel sapkınlık da vardır. Muharref Tevrât’taki bu ifadeler, uydurulmuş, sonradan ilave edilmiş hikayelerdir. Bunlar, birinci bölümde ifade edilmiştir.

²⁰²¹ A’râf 7/80.

²⁰²² Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, XII, 548.

kavim, hem işledikleri bu günahın hem de kıyamete kadar bu günahı işleyenlerin mesûliyetini yüklenmiştir.²⁰²³

Ebû Zehre (v. 1394/1974), bu ayetin Hz. Lût'un (a.s) kavminin kötü fiillerinin mevcudiyetini doğruladığını, kadınlarla evlilik vasıtasıyla yapılması gereken cinsel teması erkeklerle yaptıklarını ve bunun sınırsız bir iğrençlik olduğunu beyan ettiğini ifade etmiştir. Bu iğrençliğin Yunanlılar ve Romalılar zamanında bilindiği, ancak yaygın olmadığı ortaya çıkmıştır.²⁰²⁴ Hâlid b. Velid, Şam'ı fethettiğinde ayettekinin benzerini gördüğünü ve Halife Hz. Ebû Bekir'e erkeklerin kadınlarla yattığı gibi erkeklerle yattığını haber vermiş, bu durumu sormuş ve böylece sahabe bu durumun hükmünü ve gerekli haddi (cezayı) istişare etmiştir. Ayet, erkeklerin kadınlarla yapması gereken cinsel teması şehvetle erkeklerle yapmasını "Müsrifin" kelimesiyle haddi aşanlar, insan fitratına aykırı hareket edenler istikâmetinde anlamlandırmıştır.

Bu gün, İngiltere ve Amerika'da erkek gençlerin erkek gençlerle evliliğinin yaygın olduğu nakledilmiştir.²⁰²⁵ Ayette mezkur "Fâhişe" kavramının, erkeklere arkadan yanaşma olan kabih (Çirkin) huy, özellik olduğu ifade edilmiştir.²⁰²⁶ İşte bu çirkinliğin, ilk yapan Sodom ve Gomore şehirlerinde yaşayanlardan itibaren, Allah (c.c) tarafından yasaklandığı ve bu yasaklamanın bütün peygamberlerin şeriatlerinde mevcut olduğu müşâhede edilmektedir. Bu cinsel sapkınlığın, Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatinde haram kılınması, Hz. Lût'un (a.s) kavmi örneğinden anlatılmıştır. Eşcinselliğin, Hz. Lût (a.s), zamanında yasaklandığı, "Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz. Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."²⁰²⁷ ayetleriyle de ifade edilmiştir.

Tora'da eşcinsellik, hayvanlarla ilişkiler, iğrençlik ve sapkınlık olarak nitelenmiştir: "Kadınla yatar gibi bir erkekle yatma. Bu iğrençtir. Bir hayvanla cinsel

²⁰²³ Yunus el-Hatîb, *el-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, IV, 425.

²⁰²⁴ Roma, M.Ö VIII. Yüzyılda kurulmuştur. Hz. Lût'un M.Ö XVIII. Yüzyılda yaşadığı ifade edilmiştir. Hz. İbrâhim'le aynı dönemde yaşadığı bilinmektedir. Buna göre, Nemrud'un asrında yaşamıştır. Nemrud'un M.Ö 2000 yıllarda yaşadığı düşünülmektedir. Hz. İbrâhim'inde M.Ö. 2000 yılında yaşadığında ittifak vardır. Bkz.Cengiz Batuk, "Nemrud" *TDVİA*, 2006, XXXII, 555-556; Ömer Faruk Harman, "Hz. İbrâhim" *TDVİA*, XXI, 272-273, 2000.

²⁰²⁵ Ebû Zehre, *Zehretü't-Tefâsîr*, VI, 2893.

²⁰²⁶ Şa'râvî, *Havâtır*, II, 198.

²⁰²⁷ Bkz. A'râf 7/81; Suarâ 26/165-166.

ilişki kurmayacaksın. Kendini kirletmiş olursun. Kadınlar cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşmayacak. Sapıklıktır bu.”²⁰²⁸

İlk defa Sodom ve Gomore sakinlerinde görülen eşcinsellik, onlara peygamber olarak gönderilen Hz. Lût’un (a.s) şeriatinde yasaklanmış; Hz. Lût’tan (a.s) sonraki bütün peygamberlerin şeriatinde; Kur’ân ve Kitâb-ı Mukaddes’te de yasaklanmıştır. Semâvî kitaplar, eşcinselliğin yasaklanmasında ittifak etmişlerdir.

e. Fâiz’in Yasaklanması

Yüce Allah (c.c), meşrû zeminlerde yapılan ticaret ve alışverişi helâl kılmıştır.²⁰²⁹ Fakat fâiz gibi gayr-ı meşrû yollarla haksız kazanç sağlamayı ise, haram kılmış ve “Ticaret ve alış-veriş yoluyla para kazanmak, fâiz yoluyla para kazanmaya benzer.” görüşünü ileri sürenleri kesin bir ifadeyle reddetmiştir.²⁰³⁰

Kur’ân-ı Kerîm, Yahudilere fâizin yasaklandığını haber vermektedir. Bu yasak, “*Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde fâiz almaları, insanların mallarını haksız yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyi onlara haram kıldık...*”²⁰³¹ ayetiyle ifade edilmiştir.

Tevrât’ta faiz yasağı, Yahudilerin babil sürgününden sonra milli kimlik kazanmıştır: “Para fâizi olsun, zahire fâizi olsun yahut ödünç verilen her şeyin fâizi olsun, fâizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya fâizle ödünç verebilirsin; fakat kardeşine fâizle ödünç vermeyeceksin, ta ki, mülk olarak almak üzere gitmekte olduğun diyarda elini atacağın her şeyde Allah’ın Rab seni mübarek kılsın.”²⁰³²

Tevrât’a göre, Yahudilerde, her yedi yılda bir, borçları bağışlama yılı vardır. Bu yılda alacaklılar, borçlu olan kişilere alacaklarını bağışlamak zorundadırlar.²⁰³³ Bu yılın Yahudi literatüründeki adı Şemita’dır.²⁰³⁴ Borçları bağışlama yılı yaklaşıyor diye alacaklının borçluyu sıkıştırması ve aynı sebeple borç vermekten kaçınması da

²⁰²⁸ Levililer, XVIII/ 22-23.

²⁰²⁹ Bakara 2/275.

²⁰³⁰ Bakara 2/275.

²⁰³¹ Nisâ 4/160-161.

²⁰³² Tevrât, Tesniye, XXIII/19-20; Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1760.

²⁰³³ Bkz. Yasanın Tekrarı XV/1-3; Bkz. Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1251-1252.

²⁰³⁴ Besalel, “*Şemita*”, YA, III, 674.

Tevrât'ta yasaklanmıştır.²⁰³⁵ Ama borçlu, Yahudi değil de bir yabancı ise, söz konusu borç, her hâlükârda ondan geri alınabilir.²⁰³⁶ Zebûr'da da paralarını fâize vermemeleri, salih insanların özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.²⁰³⁷

Tevrât, gönderildiği kavme ve dönemlere hitap ettiğinden Yahudilik ulusal bir din olmaktan kurtulamamıştır. Bu kontekste, kendileri dışındakilere ayrımcılık yapmaları, ulusal bir din olarak devam etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu minvalde, Muhammed Esed, Hz. Mûsâ'nın (a.s) şeriatinin (Tevrât) yalnız İsrâiloğulları için geçerli olduğunu, evrensel bir geçerlilik gayesi taşımadığını, iddia etmiştir. Bu iddiasına Mâide 5/44. ayeti²⁰³⁸ delil göstermiştir.²⁰³⁹

Aslında İslam'ın peygamberlere vahyedilmesi, önce aşiret denebilecek küçük topluluklarla başlamış, bunu kavimler takip etmiş, sonra büyük topluluklarla devam etmiş ve en son Hz. Muhammed ve Kur'ân'la evrenselleşip bütün insanlığı kapsayacak şekilde teşekkül etmiştir. Din aynı, ancak şeriatleri genişleyen topluluklara paralel olarak gelişmiştir.

Yeni Ahid'de yasağın kapsamı genişletilmiş; Dağdaki Vaaz'da şöyle denilmiştir; “Sizden bir şey dileyene verin. Sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin.”²⁰⁴⁰ Fakat vaazın bir başka bölümünde İsa şöyle der: “Kutsal yasayı ya da peygamberin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil; tamamlamaya geldim.”²⁰⁴¹

M.S 306 yılında Elvirada kurulan kilise meclisi bu işi bir karara bağlamayı istemiş ve hükmünü vermiştir: “Fâiz alan kişi günahından dolayı af dilerse ve fâizciliği bırakırsa affedilecektir. Eğer bu şeytan işine devam ederse aforoz edilecektir.”²⁰⁴²

²⁰³⁵ Bkz. Yasanın Tekrarı XV/7-9: Bkz: Besalel, “*Şemita*”, YA, III, 674.

²⁰³⁶ Bkz. Yasanın Tekrarı XV/3.

²⁰³⁷ Bkz. Mezmurlar XV/5.

²⁰³⁸ “...kendilerini Allah'a (c.c) teslim eden peygamberler, ona (Tevrât) dayanarak, Yahudi itikadına uyanlar hakkında hüküm verirlerdi.....”

²⁰³⁹ Esed, *Meâl-Tefsir*, I, 198-199.

²⁰⁴⁰ İncil, Matta, V/42.

²⁰⁴¹ İncil, Matta, V/17.

²⁰⁴² Fatih Vural, “Dinlerin Fâize Bakışı”, *İktisât ve Toplum Dergisi*, Şubat, Y. 5, S. 52, Ankara: 2015, s. 85-91.

325 tarihinde İznik Konsilinde fâiz yasağı avamı değil; sadece din adamlarını kapsamıştır. 787 de Chelsea’de toplanan konsil fâizin her türlüünü yasaklamıştır. Kilise bu yıllarda iyice palazlanmıştır. Eskiden sadece dini konularda hüküm verirken şimdi siyâsî konularda da tasarruflarda bulunmaya başlamıştır. *Kutsal Roma İmparatorluğu*’nun hatta *Avrupa*’nın kurucusu (Bizdeki *Oğuz Han*’a denk) sayabileceğimiz *Şarlman (Carolus Magnus)* ve ülkesi, dönemin papası tarafından kutsanmıştır. Din adamlarının siyâsî konularda fikir beyan etmesiyle Şarlman da ufak ufak dini konulara el atmış ve 789 yılında genel fâiz yasağı koymuştur. Yasak daha sonra *Aachen Kilise Meclisi*’nde de kabul edilmiştir. Böylece fâiz yasağı artık sadece din adamlarını değil; avamı da kapsamıştır.²⁰⁴³

Kur’ân’da fâiz açıkça yasaklanmıştır: “*Ey İman edenler! Kat kat artırılmış olarak fâiz yemeyin. Allah’tan sakının ki, kurtuluşa eresiniz.*”²⁰⁴⁴ ve “*Fâiz yiyenler ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi kalkarlar. Bu onların: “Alım- satım da ancak fâiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alış-verişi helal; faizi haram kılmıştır. Kim rabbinden bir öğüt gelir de faize bir son verirse, artık geçmişi kendisine, işi de Allah’a aittir. Kim faize geri dönerse artık onlar ateşin halkıdır. Orada sürekli kalacaklardır. Allah faizi yok eder de sadakaları artırır....*”²⁰⁴⁵; “*Ey İman edenler! Allah’tan sakının ve eğer inanmışsanız faizden arda kalanı bırakın. Şayet böyle yapmazsanız, Allah’a ve rasûlüne karşı savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz artık sermayeleriniz sizindir.*”²⁰⁴⁶

Bu kontekste, semâvî kitapların aslında yasaklanan fâizin, kapsam alanı farklı olsa da bütün muharref olan/olmayan semavî kitapların mensuplarına yasaklandığı görülmektedir.

f. Riyâ’nın Yasaklanması

Samimiyet ve İhlâs’ın zıddı olan riyâ, kınanmış, kötü hasletlerden kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, “*Vay o namaz kılanların haline, onlar namazlarını ciddiye almazlar, Onlar namazlarıyla gösteriş yaparlar.*”²⁰⁴⁷ ayetiyle Allah (c.c)

²⁰⁴³ Vural, *a.g.m.*, s. 85-91.

²⁰⁴⁴ Âl-i İmrân 3/130.

²⁰⁴⁵ Bakara 2/ 275-276.

²⁰⁴⁶ Bakara 2/278-279.

²⁰⁴⁷ Mâûn 107/ 4-6.

tarafından iltifat edilen, İslam dininin beş temel esası olan namaz ibadetine riyâ karıştırıldığında, kınanan bir eyleme dönüştüğü müşâhede edilmiştir. Kur’ân, Sadaka verirken de riyâdan sakınmayı öğütlemiştir: “*Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel. Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da kefarettir olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*”²⁰⁴⁸ Kur’ân’ın kınadığı riyâ, İncil tarafından, “İyilik yaparak insanlara gösteriş yapmayınız. Sana kötülük yapana sen iyilik yap. Doğruluğunuzu insanların gözü önünde gösteriş amacıyla sergilemekten kaçınınız. Yoksa göklerdeki babanızdan ödül alamazsınız.”²⁰⁴⁹; “ Sadaka verirken sol eliniz, sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlice yapılanı gören babanız sizleri ödüllendirecektir.”²⁰⁵⁰ ifadeleriyle kınanmıştır. İncil’de dua (namaz)²⁰⁵¹ yaparken ve oruç tutarken²⁰⁵² riyâdan sakınılması tavsiye edilmiştir. Yahudilerden olan Ferisiler ve Yazıcıların dua (namaz) yaparken gösteriş yapması, Yeni Ahid’de tenkit edilmiştir. Hz. İsa (a.s), ibadetlerin tatbikinde bir yenilik getirmemiş, Kutsal Yasa kapsamında tebliğ etmiştir. Bu bağlamda Yahudi toplumundaki hatalı, samimiyetsiz, bilinçsiz ve riyâyâya müteallik davranışlara yönelik uyarılarda bulunarak tamamlayıcı misyonunu yerine getirmiştir. Hem Kur’ân-ı Kerim hem Kutsal Yasa hem de Yeni Ahid, ibadette riyâyâyı tenkit etmiştir. Riyâ’nın yasaklanmasında semâvi kitapların ittifak ettiği müşâhede edilmiştir.²⁰⁵³

g. Zinâ’nın Yasaklanması

Kur’ân, İncil ve Tevrât, zinânın nehyedilmesinde ittifak etmiştir. Tevrât’ın zinâyı yasaklaması, on emrin yedincisi olan “Zina etmeyeceksin”²⁰⁵⁴ ifadesiyle olmuştur. Zinâ’nın haramlığı Tevrât’ın Leviler bölümünün 20/10-21 ile Tesniye,

²⁰⁴⁸ Bakara 2/ 271.

²⁰⁴⁹ İncil, Matta, VI/ 1.

²⁰⁵⁰ İncil, Matta, VI/ 2-4.

²⁰⁵¹ Bkz. İncil, Matta, VI/5; Luka, XI/ 5. (Onlar, herkes kendilerini görsün diye havralarda ve caddelerin köşebaşlarında dikilip dua etmekten zevk alırlar.)

²⁰⁵² Bkz. İncil, Matta, VI/ 16-18. (“Oruç tuttuğunuz zaman, ikiyüzlüler gibi surat asmayın. Onlar, oruç tuttıklarını insanlara belli etmek için kendilerine perişan bir görünüm verirler. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz oruç tuttuğunuz zaman, başınıza yağ sürüp yüzünüzü yıkayın. Öyle ki, insanlara değil, gizlide olan Babanız’a oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören babanız sizi ödüllendirecektir.” Bu ifadelerle, Orucun, iki yüzlülere benzemekten sakınmak için ve kabul olunması için gizli tutulması istenir.)

²⁰⁵³ Riya’nın dua (namaz), oruç, sadaka gibi ibadetlerde yasaklandığına dair Bkz. Zeynep Nermin Aksakal, *a.g.e.*, s. 280- 291.

²⁰⁵⁴ Tevrât, Çıkış, XX/14; Zinânın cezası ile ilgili Bkz. Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1752.

22/22-26. metinlerinde açıklanmıştır.²⁰⁵⁵ Bu metinlerde zinânın cezası, niteliğine göre ölüm, recm, kırbaç, yakma, mâlî ceza ve tecâvüz ettiği kızla boşanmamak üzere evlenme olarak belirlenmiştir.²⁰⁵⁶ Yahudilik'te zinâ yapan şahısların kimliğine, vasfına (evlilik, nişanlılık, bekarlık, akrabalık) göre muhtelif cezalar mevcuttur.²⁰⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de de zinânın yasaklandığına dair birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları “Mü'min erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır.... Mü'min kadınlara da söyle gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar....”²⁰⁵⁸; “ Ey Peygamber!....mü'min kadınlara zina yapmayacaklar.... ”²⁰⁵⁹; “Zinâyâ yaklaşmayın. Çünkü O hayâsızlıktır. Çok kötü bir yoldur.”²⁰⁶⁰ ayetleridir.

Dağdaki Vaaz'da ifade edildiğine göre, Hz. İsa'nın (a.s.), Kutsal Yasa'da yasaklanan eylemlerle bağlantılı olarak kalple işlenen günahlara yaptığı bir vurgu da kadına şehvetle bakma konusundadır.²⁰⁶¹ Bu bağlamda, on emrin yedincisi olan zinâ yasağına²⁰⁶² sevk eden bir davranış olarak “Bir kadına istek duyarak bakmak” da gönülle işlenen bir zinâ olarak yasaklanmış; suça götüren göz veya başka bir uzvun çıkarılıp atılmasının cehenneme atılmaktan daha iyi olacağı ifade edilmiştir.²⁰⁶³ Açıklamalara göre, buradaki yasak, günah olan davranışa sevk edebilecek düşünceye karşı bir yasaktır. Böylece kötülük kökünden kesilir, çünkü ahlaksızlığın temelinde niyet yatar ve bu niyete araç olan uzuvlar da kontrol altında tutulmalıdır.²⁰⁶⁴ Bu anlamda, günaha sevk eden uzvun çıkarılıp atılması mecazi bir anlatım olarak izah edilir.²⁰⁶⁵ Bakma yasağında, zinâ suçunun toplumdan silinmesi için öncelikle ona sevk eden sebeplerin kaldırılması ve niyetlerin düzeltilmesinin hedeflendiği söylenebilir.

²⁰⁵⁵ Zinânın yasaklanması ile ilgili olarak Bkz. Sa'adya, *Tevrât Tefsiri*, II, 1483.

²⁰⁵⁶ Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, II, 1204-1207; Bkz. Mustafa Göregen-Gönül Turan, “Yahudilik'te Zinâ Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi”, *KÜİFD*, S. 10, Kars: 2018, V, 70-92 .

²⁰⁵⁷ Mustafa Göregen- Gönül Turan, *a.g.m.*, S. 10, , V, 70-92.

²⁰⁵⁸ Nûr 24/31-32.

²⁰⁵⁹ Mümtehine 60/12.

²⁰⁶⁰ İsrâ 17/32.

²⁰⁶¹ İncil, Matta, V/28.

²⁰⁶² Tevrât, Çıkış XX/14.

²⁰⁶³ İncil, Matta, V/ 27-30.

²⁰⁶⁴ İncil, Matta, V/27-28.

²⁰⁶⁵ Tevrât, Tesniye, XXII/22-23.

Yukarıda ifade edilen yasaklamalar, İncil’de “Zinâ etmeyeceksin denildiğini işittiniz, fakat ben size derim: bir kadına şehvetle bakan her adam zaten yüreğinde onunla zinâ etmiştir.”²⁰⁶⁶ şeklinde beyan edilmiştir. İncil’in, kadına şehvetle bakmaya yönelik değerlendirmeleri, Nûr 24/31-32. ayetlerindeki değerlendirmelerle benzeşmektedir.

Yeni Ahid’de, zinânın Yasa’daki cezasının da ilga edilmediği ancak bu cezanın uygulanabilirliği açısından sorunlu bir dönemin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu, Yuhanna’da anlatılan şu hadiseden anlaşılmaktadır. Din bilginleri ve Ferisiler²⁰⁶⁷, zinâ ederken yakalanmış bir kadın getirdiler. Kadını orta yere çıkararak İsa’ya, “Öğretmen, bu kadın tam zinâ ederken yakalandı” dediler. Mûsâ, Yasa’da bize böyle kadınların taşlanması buyurdu, sen ne dersin? Bunları İsa’yı sınamak amacıyla söylüyorlardı; onu suçlayabilmek için bir neden arıyorlardı. İsa eğilmiş, parmağıyla toprağa yazı yazıyordu. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve, “Aranızda günahsız olan, ona ilk taşı atsın!” dedi. Sonra yine eğildi, toprağa yazmaya koyuldu. Bunu işittikleri zaman, başta yaşlılar olmak üzere, birer birer dışarı çıkıp İsa’yı yalnız bıraktılar. Kadın ise orta yerde duruyordu. İsa doğrulup ona, “Kadın, nerede onlar? Hiçbiri seni yargılamadı mı?” diye sordu. Kadın, “Hiçbiri, efendim” dedi. İsa, “Ben de seni yargılamıyorum” dedi. “Git, artık bundan sonra günah işleme!” İsa bu sözüyle recmi kaldırmamış, sadece günahkâr insanların şahitliğine dayanarak bu kadar ağır bir cezayı vermemiştir.²⁰⁶⁸ Matta İncil’inde onun şu sözüne yer verilir: “Kutsal Yasa’yı ya da elçilerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, gök ve yer ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşmeden, Kutsal Yasa’dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile eksilmeyecek. Bu nedenle, bu buyrukların en küçüklerinden birini kim çiğner ve başkalarına öyle yapmayı öğretirse, göklerin egemenliğinde en küçük sayılacak. Ama bu buyrukları kim yerine getirir ve başkalarına öğretirse, göklerin egemenliğinde büyük sayılacak.”²⁰⁶⁹ Hz. İsa’nın (a.s) Kutsal Yasa’yı geçersiz kılmaya değil;

²⁰⁶⁶ İncil, Matta, V/27-29.

²⁰⁶⁷ Yahudi dînî bir topluluk. Hz. İsa döneminde ona muhalif olmuştur.

²⁰⁶⁸ İncil, Yuhanna, VIII/3-19.

²⁰⁶⁹ İncil, Matta V/17-19.

tamamlamaya geldim demesi, Tevrât'ta yasaklanan zinânın kendi şeriatinde de yasak olduğunu ilan etmesi anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes, zinânın yasaklanmasında mutâbık kalmışlardır. Bu mutâbakat, yine Kur'ân'ın müheyminliğinde (denetiminde) anlaşılmaktadır.

h. Hırsızlığın Yasaklanması

Hırsızlık, bütün semavî kitaplarda yasaklanmış bir kötülüktür. Ahd-i Atîk'te yer alan on emrin sekizincisi “Çalmayacaksın” emridir.²⁰⁷⁰ Tevrât'ın Çıkış bölümündeki 22/2-10. metinler, hırsızlığın yasaklanması ile ilgili hükümlerdir. Hırsızlara verilen genel ceza, çalınan malın misliyle ödetilmesidir.²⁰⁷¹ Eğer çalan kişinin malı yoksa köle olarak satılır.²⁰⁷² Eğer kişi hırsızlığı Şabat'ta (Cumartesi) yapmışsa o zaman ölüm cezasına kadar giden bir anlayış hâkim olur.²⁰⁷³ Tora'da hırsızın cezasında gözetilen temel prensibin, hem zararın giderilmesi hem de suçlunun cezalandırılması olduğu söylenebilir. Bu nedenle esas ceza, zararın fazlasıyla tazminidir. Zararın tazmini, çalınan malın cinsine ve bulunup bulunmamasına göre belirlenmiştir. Tora'nın Çıkış kitabındaki kanunlarına göre bir hırsızdan, kesip sattığı bir sığırın beş katı, davarın dört katı tazmin edilir : “Bir adam öküz ya da davar çalıp boğazlar ya da satarsa, bir öküz karşılık beş öküz, bir koyuna karşılık dört koyun ödeyecektir.”²⁰⁷⁴ Tora'da hırsızlığın cezası olarak farklı uygulamalar mevcuttur.²⁰⁷⁵

Hristiyanlık'ta da hırsızlığın yasak olduğu bildirilmekle beraber Ahd-i Atîk'teki gibi açık bir ceza öngörülmemiş, Pavlus'un, “Hırsızlık yapan artık hırsızlık yapmasın”²⁰⁷⁶ şeklindeki dînî-ahlâkî çerçevedeki öğüdü esas olmuştur. Ancak burada Hz. İsa'nın Tevrât şeriatını tamamlamak için geldiğini ifade etmesi unutulmamalıdır. Buna göre, Hristiyanlar diğer konularda olduğu gibi, hırsızlık

²⁰⁷⁰ Tevrât, Çıkış, XX/15; Bkz. Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 862-864; II, 1311.

²⁰⁷¹ Tevrât, Çıkış, XXII/1-5; Bkz. Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 862-864; II, 1311.

²⁰⁷² Tevrât, Çıkış, XXII/3; Bkz. Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 862-864; II, 1311.

²⁰⁷³ Ketubot 31a; Yadayim Genevah III/1-2; Bkz. İbrahim Sarı, *Kur'ân'a Göre Hırsızlık- Yolsuzluk*, Antalya: Net Medya Yay., 2016, s. 64.

²⁰⁷⁴ Tevrât, Çıkış, 22/1.

²⁰⁷⁵ Bkz. Aksakal, *a.g.e.*, s. 231-234.

²⁰⁷⁶ Pavlus, Efesoslular'a Mektup, IV/28.

konusunda da Kutsal Yasa'ya tâbî olmakla mükelleftir. Kur'ân-ı Kerîm, hırsızlığı büyük günahlardan kabul etmiştir: “*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza; Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin...*”²⁰⁷⁷; “*Ey Peygamber! .....mü'min kadınlar hırsızlık yapmayacaklar....*”²⁰⁷⁸ ayetleriyle yasaklamıştır.

Ezcümle, hırsızlığın semâvî kitaplarda tecziye edilen bir yasak olduğu görülmektedir.

i. Yalancı Şâhitlik

Komşuya karşı kötülük yapılmaması ve yalancı şâhitlikte bulunulmaması, Semâvî kitapların üzerinde önemle durduğu meselelerdendir. Yalancı şâhitlerin günahlarının affedilmeyeceğine ve cezasının büyük olacağına dair Tevrât'taki şu metinler tanıklık etmektedir. “Kötüye iyi, iyiye kötü diyenlerin, karanlığı ışık, ışığı karanlık yerine koyanların, acıya tatlı, tatlıya acı diyenlerin vay haline!”²⁰⁷⁹; “Yalan haber taşımayacaksın; haksız şâhit olmak için kötüye elvermeyeceksin. Kötülük için çokluğun peşinde olmayacaksın ve bir davada adaleti bozmak için çokluğun ardına saparak söylemeyeceksin ve fakiri davasında ayırmayacaksın. Davasında fakirin hakkını saptırmayacaksın.”²⁰⁸⁰; “Yalan haber taşımayacaksın.”²⁰⁸¹; “Yalan şeylerden uzak ol.”²⁰⁸²; “Yalancılardan ve yalancı şâhitlerden Allah nefret eder.”²⁰⁸³; “Ve benim isimle yalan yere ant etmeyeceksin, Allah'ın ismini bozmayacaksın, ben rabbim....!”²⁰⁸⁴; “Rab, yalancı dudaklardan iğrenir, ama gerçeğe uyanlardan hoşnut kalır.”²⁰⁸⁵; “Yalancı tanık cezasız kalmaz, yalan soluyan kurtulamaz.”²⁰⁸⁶; “Komşuna karşı yalan şehâdetinde bulunmayacaksın”²⁰⁸⁷; “Doğru şâhit, yalan söylemez; canlar kurtarır.”²⁰⁸⁸; “Fakat yalancı şâhit suçsuz tutulmaz ve kurtulamaz.”²⁰⁸⁹; “Komşusuna karşı yalancı şâhitlik eden topuz, kılıç ve sivri ok gibidir.”²⁰⁹⁰

²⁰⁷⁷ Mâide 5/ 38.

²⁰⁷⁸ Mümtehine 60/12.

²⁰⁷⁹ Tevrât, Yeşâya, V/20; Sa'adaya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 874, 875.

²⁰⁸⁰ Tevrât, Çıkış, XXIII/1-3; Sa'adaya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 874, 875.

²⁰⁸¹ Tevrât, Çıkış, XXIII/1; Sa'adaya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 874, 875.

²⁰⁸² Tevrât, Çıkış, XXIII/7; Sa'adaya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 874, 875.

²⁰⁸³ Tevrât, Zekeriya, VIII/17.

²⁰⁸⁴ Tevrât, Levilililer, XIX/11-12.

²⁰⁸⁵ Tevrât, Özdeyişler, XII/22.

²⁰⁸⁶ Tevrât, Özdeyişler, XIX/5.

²⁰⁸⁷ Tevrât, Çıkış, XX/16; Özdeyişler, XIV/25.

²⁰⁸⁸ Tevrât, Özdeyişler, XIV/25.

İncil’de yalan ve yalancı şâhitliğin kınanması, “Birbirinize yalan söylemeyin”²⁰⁹¹; “İyi günler görmek isteyen dilini kötülükten dudaklarını yalandan uzak tutsun.”²⁰⁹²; “Yalan yere tanıklık ve iftira insanı kirletir.”²⁰⁹³; “Ağzından hiçbir iftira çıkmamasın.”²⁰⁹⁴; “Ve yine eski zaman adamlarına yalan yere ant etmeyeceksiniz ve antlarını rabbe ödeyeceksiniz, denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim hiç ant etmeyin , ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı’nın tahtıdır; ne yer üzerine, çünkü orası O’nun ayak taburesidir; ne de Yerusâlim üzerine, çünkü orası Büyük Kral’ın kentidir. Başınızın üzerine de ant içmeyin. Çünkü saçınızın tek telini ak ya da kara edemezsiniz. Evetiniz evet, hayırınız hayır olsun. Bundan fazlası Şeytan’dandır.”²⁰⁹⁵ ifadeleriyle açıklanmıştır. Buna göre; Hz. İsâ (a.s), Kutsal Yasa’nın hükümlerini yürürlükten kaldırmamıştır. Bizzat bu hükümleri on emrin üçüncüsü olan, “Yehova’nın, Rabbi’nin ismini boş yere ağza almayacaksın”²⁰⁹⁶ ifadesine mutâbık çerçevede açıklamıştır. Tamamlayıcı bu açıklama, Hz. İsâ (a.s) döneminde Yahudiler arasında, ant içmeyle ilgili Yasa’nın bu hükümlerini, yanlış te’vil edenlerin ikaz edilmesi açısından önemlidir. Yeminin Allah (c.c) adına olması, onun bağlayıcılığına ve şâhitliğin doğruluğuna delâlet eder. Allah (c.c) adına yapılan yemin, gerçeğin ortaya çıkmasına, adaletin tesis edilmesine; yargıda adaleti tesis eden şâhitlik, din kardeşinin ve kamunun yararına olması, bir düşmanlığın sona ermesi gibi geçerli bir maslahata yönelik olmalıdır. Yeminle alakalı Kitâb-ı Mukaddes’te yer alan bağlayıcı hükümler, benzer şekillerde ve bazı ayrıntılarıyla Kur’ân’da da yer almıştır.

Kur’ân-ı Kerim, yalancı şâhitliği, “ *Asılsız sözden kaçının*”²⁰⁹⁷ “*İyilik etmemek, takvâyâ sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki*

²⁰⁸⁹ Tevrât, Özdeyişler, XIX/5.

²⁰⁹⁰ Tevrât, Özdeyişler, XXV/18.

²⁰⁹¹ Pavlusun Mektupları, Pavlustan Koloselilere Mektup, III/9.

²⁰⁹² Petrus’un Birinci Mektubu, III/1; III/9.

²⁰⁹³ Markos, VI; VII/23.

²⁰⁹⁴ Pavlusun Mektupları, Pavlustan Koloselilere Mektup, III/8.

²⁰⁹⁵ İncil, Matta, V/33-37.

²⁰⁹⁶ Tevrât, Çıkış, XX/7.

²⁰⁹⁷ Hacc 22/30.

yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın.”²⁰⁹⁸ ayetleriyle nehyetmiştir. Yalan, her semavi kitabın yasakladığı günahlardandır.

Tevrât ve İncil’de ki bu ifadeleri, Kur’ân-ı Kerîm “*İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine “sözünün özüne uyduğuna” Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki O, düşmanlıkta en amansız olandır.*”²⁰⁹⁹; “*Yalan sözden kaçın.*”²¹⁰⁰; “*Zannın çoğundan sakın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır.*”²¹⁰¹ ayetleriyle onaylamıştır. Bu ayetlere, yalan üzerinden iftira etmeyi yasaklayan Nûr 24/11-19. ayetleri muvâfakat etmiştir. Yalan habere hemen inanılmamasına, haberin doğruluğunun araştırılmasına Kur’ân dikkat çekmektedir: “*Ey iman edenler! Eğer fâsıkın bir size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşsınız da sonra yaptığınızdan pişman olursunuz.*”²¹⁰² Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsâ (a.s) ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) şeriatlerinin üçünde de, Allah’ın (c.c) adıyla ant içmenin, titizlik ve özen isteyen, çeşitli düzenlemelere, kurallara muhatap olan özel bir mevzu olduğu görülmektedir. Üç Semâvî Kitab’ın peygamberleri, yalancı şahitliğin yasaklanmasında ittifak etmiştir.

j. İnsan Onurunu Zedeleyen Şeylerin Yasaklanması

Risâlet görevi, iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme üzerine tesis edilmiştir. Allah’ın (c.c) nebilere inzâl ettiği semâvî kitaplar, genellikle iyiliği yaygınlaştırma ve kötülüğü ortadan kaldırmaya yönelik hükümler ihtivâ etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm “*İyilik ve takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzerine yardımlaşın; Kötülük (günah) ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın*”²¹⁰³ ayetiyle iyilik üzerine ittifak edilmesini; kötülük hususunda bir birlikteliğin teşekkül ettirilmemesine dikkat çekmiştir. Kötülük üzerine ittifak edip birleşmeme Tevrât’ta “*Kötülük için çokluğun peşinde olmayacaksınız.*”²¹⁰⁴ ifadesinde yer almaktadır.

²⁰⁹⁸ Bakara 2/224.

²⁰⁹⁹ Bakara 2/204.

²¹⁰⁰ Hacc 22/30.

²¹⁰¹ Hucurât 49/12.

²¹⁰² Hucurât 49/6.

²¹⁰³ Mâide 5/2.

²¹⁰⁴ Tevrât, Çıkış, XXIII/2.

İlâhî kaynaklı semâvî kitaplar, kin gibi kötülüğe sevkeden eylemleri de yasaklamıştır. Bu yasaklama, Kur'ân-ı Kerîm'de, “....onlar öfkelerini yenerler, insanları affederler...”²¹⁰⁵; “....Kalplerimizde iman edenlere karşı kin tutturma!....”²¹⁰⁶ ayetleriyle; Tevrât'ta ise, “Öç almayacaksın”²¹⁰⁷; “Kavmin oğullarına kin tutmayacaksın.”²¹⁰⁸ ifadeleriyle açıklanmıştır.

Dağdaki vaaz, Kutsal Yasa'ya bağlılığı öğütleyerek başlar. Bu yasa, kardeşine öfkelenen herkesin (mahkemede) yargılanacağını, kardeşine aşağılayıcı bir söz söyleyenin (yüksek bir mahkeme olan) konsilde²¹⁰⁹ yargılanmayı hak edeceğini ve hatta kardeşine ahmak diyenin dahi cehennem ateşini hak edeceğini²¹¹⁰ ifade eder.²¹¹¹ Bu ifadeler, Hz. İsa'nın (a.s.) tamamlayıcı misyonunu açıklayıcı niteliktedir. Çünkü bu ifadelerde öfke, cinayetin saiki olarak onunla eş değerde görülmüş ve yasaklanmış, böylece yasağa sevk eden yol da kapatılarak Kutsal Yasa'nın on emrinin altıncısı olan “Öldürmeyeceksin”²¹¹² hükmü tamamlanmıştır. Yani adam öldürmenin cezası, İsa'nın (a.s.) “sevgi ve merhamet” merkezli tebliği çerçevesinde, düşünüldüğünün aksine kaldırılmamıştır. Bilakis, buna sevk eden düşünce ve hisler dahi cezaya müstehak sayılmıştır. Yukarıda geçtiği üzere öfkenin mertebesine göre mahkeme, yüksek mahkeme ve cehenneme sevk edici olması hakkındaki yorumlara göre, bu hesap mahallinin hepsi ilahi yargı günüyle ilgilidir ve öfkenin yargılanması da ahirette gerçekleşecektir. Tanah'ta, hiddet ve öfkeden sakındırma vardır: “Hiddetten çekin, öfkeyi bırak. Üzülme, o ancak şerre götürür.”²¹¹³

Hz. İsa'nın (a.s.) bahsi geçen tamamlayıcı öğretileri, Yahudi muhataplarına yönelik nübüvveti dönemindeki görevinin, Hz. Mûsâ'nın (a.s) dinindeki meşrû kuralları ya da cezaları kaldırmak değil, o dönemde bir problem olan iman, ahlak ve amel bütünlüğünü yeniden tesis etmek olduğunu gösterir. Bu ifadeler, bu idrâke uygun olarak Allah'a (c.c) kullukta ve insanlar arasındaki muâmelede olması gereken

²¹⁰⁵ Âl-i imrân 3/ 134.

²¹⁰⁶ Haşr 59/10.

²¹⁰⁷ Tevrât, Levililer, XIX/18.

²¹⁰⁸ Tevrât, Levililer, XIX/18.

²¹⁰⁹ İncil, Matta, V/22; İncil, İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2003.

²¹¹⁰ İncil, Matta, V/22.

²¹¹¹ İncil, Matta, V/21-22.

²¹¹² Tevrât, Çıkış, XX/ 13.

²¹¹³ Mezmurlar, XXXVII/ 8.

ahlaki bütünlüğü vurgulayan bir şekilde devam etmiştir. Bu bağlamda, Allah’a (c.c) adak sunmak üzere olan bir kişinin, aklına bir kardeşinin kendine karşı olan şikâyeti gelirse, önce gidip onunla barışması, sonra adağını sunması istenir.²¹¹⁴ Böylece kul hakkı üzerindeyken, ibadet etmenin eksik tarafı ortaya koyulmuş olur. Bu ifadelerden, içinde kin, haset, öfke ve acımasızlık besleyen kişinin ibadetlerinin, Allah katında kıymeti olmadığı anlaşılır.²¹¹⁵

Alay etme, kötü lakap takma ve karalama gibi kötü özellikler de, “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. Birbirinizi karalamayın ve birbirinize kötü lakap takmayın...*”²¹¹⁶ ayetiyle ve İncil’de “Hükmetmeyin ki hükmolunmayasınız.... Ve niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de kendi gözündeki merteği seçmezsin.”²¹¹⁷ ifadeleriyle kınanmıştır. Ayrıca kötülüğün iyilikle ortadan kaldırılması İncil’de “... ‘Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin.’ denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: ‘Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki’...”²¹¹⁸ ifadeleriyle; Kur’ân’da “*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”²¹¹⁹ ayetiyle tavsiye edilmiştir.

Semâvî Kitaplar, öfke, alay etme, kötü lakap takma ve karalama gibi insan onurunu zedeleyici kötülüklerin, yasaklanmasında da ittifak etmiştir. Peygamberlerin dini, kötülüğü iyilikle savarak kötülüğe sed çeken, iyiliğin yeryüzünde hakim olmasını hedefleyen iyilik hareketidir.

k. Kibrin Yasaklanması

Kibir, insanın kendisini, şeref, servet, yetenek ve başarı bakımından başkalarına karşı üstün görme hastalığıdır. Her peygamberin kendi asrında yasakladığı kötü bir huydur. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette kınanmıştır. Bunlardan

²¹¹⁴ İncil, Matta, V/23-24.

²¹¹⁵ Bkz. İncil, Matta, V/ 22.

²¹¹⁶ Hucurât 49/ 11.

²¹¹⁷ İncil, Matta, VII/13.

²¹¹⁸ İncil, Matta, V/43-45.

²¹¹⁹ Fussilet 41/39.

bir tanesi “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”²¹²⁰ ayetidir. Konuyla ilgili olan “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini alçalt. Unutma ki seslerin en çirkinini, merkeplerin sesidir.”²¹²¹ âyeti, kibri meneden âyetlerdendir. Allah’ın âyetlerine îmân edebilmenin ön şartlarından biri, kibre kapılmamak, büyüklenmemektir.²¹²²

Firavun, Hâmân ve Kârûn, kendilerine Allah’ın (c.c) âyetlerini tebliğ eden Hz. Mûsâ’ya (a.s), sırf kibirlerinden dolayı îmân etmemişlerdir.²¹²³ Kârûn da, zenginliğiyle övünen, elindeki nimetlerin kendisine Yüce Allah tarafından verildiğini unutup, bu zenginliği, sırf kendi çabasıyla elde ettiğine inanan kibirli ve inkârcı birisidir. Bu yüzden kendisi ve bütün malı-mülkü Allah (c.c) tarafından helâk edilmiştir.²¹²⁴ Şeytan, kibirlenerek Hz. Âdem’e (a.s) secde etmeyince, Yüce Allah’ın huzurundan kovularak aşağılık bir duruma mahkûm edilmiştir. Şeytan, kendisinin ateşten, Hz. Âdem’in (c.c) ise çamurdan yaratılmasından dolayı, kendini ondan üstün görerek kibirlenmiştir: “.....(İblis) Ben ondan (Ademden) hayırlıyım. Çünkü, beni ateşten, onu çamurdan yarattın, dedi.”²¹²⁵

Hz. Sâlih (a.s) ve Hz. Şuayb’in (a.s) kavminin ileri gelenleri, kibirlerinden dolayı bu peygamberlere îmân etmemişlerdir: “Büyüklük taslayanlar, ‘Şüphesiz, biz sizin inandığınız şeyi inkâr edenleriz’ dediler.”²¹²⁶ Hz. Nûh’un (a.s) kavminin inkâra sapmasında en başlıca etken, kibirli olmalarıdır; bu kibirli kavim de Hz. Nûh’a (a.s) kendilerine göre alt tabaka olarak nitelendirdikleri insanların, ilk önce inanması sebebiyle onu inkâr etmişlerdir: “Dediler ki, ‘Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz sana hiç inanır mıyız?’²¹²⁷ ; “....Onlar, inanmamakta direndiler ve

²¹²⁰ İsrâ 17/37.

²¹²¹ Bkz. Lokmân 31/18-19; Hadîd 57/22-23.

²¹²² Bkz. Secde 32/15; Fâtır 35/42-43; Sâffât 37/35; Münâfikûn 63/5; Müddessir 74/11-30.

²¹²³ Bkz. Ankebût 29/39; A’râf 7/130-133; Yûnus 10/75, 83; Mü’minûn 23/46; Neml 27/14; Kasas 28/4, 39; Duhân 44/31; Kibrin, Tevrât’ta yasaklandığına dair Bkz. Sa’adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1642.

²¹²⁴ Kasas 28/76-84.

²¹²⁵ Bkz. A’râf 7/11-13; Sâd 38/74-76

²¹²⁶ Bkz. A’râf 7/75-76, 88.

²¹²⁷ Şuarâ 26/111.

büyük bir kibir gösterdiler."²¹²⁸ Hz. Peygamber dönemindeki kâfirlerin de ona inanmamalarının en başta gelen sebebi, ona ilk olarak dünyevî varlıklarının olmaması sebebiyle, toplum tarafından aşağı görülen kişilerin, meselâ kölelerin îmân etmesidir: "...Biz de akılsızlar gibi mi iman edelim. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir. Fakat bilmezler."²¹²⁹

Tevrât'ta Hz. Mûsâ'nın (a.s), yeryüzünde yaşayan herkesten daha alçak gönüllü olduğu bildirilmektedir: "Mûsâ, yeryüzünde yaşayan herkesten daha alçak gönüllüydü."²¹³⁰ Zebûr'da da kibrin kötülüğü hakkında birçok ifade bulmak mümkündür: "Böbürleneler, senin gözünün önünde duramazlar."²¹³¹

Hz. İsâ (a.s), kendisine göklerin egemenliğinde en büyüğün kim olduğunu soranlara, çocuklar gibi alçak gönüllü olanların, Tanrı'nın egemenliğinde en büyük olacağını söylemiştir: "...Kim bu çocuk gibi alçak gönüllü olursa, göklerin egemenliğinde en büyük olur."²¹³² Ayrıca Hz. İsâ (a.s), bir topluluk içerisinde en büyüğün, diğerlerine hizmet eden kişi olduğunu da söylemiştir.²¹³³ Yine o, tevâzuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Kendini yücelten alçaltılacak, kendini alçaltan yüceltilecektir."²¹³⁴

Hz. İsâ (a.s), gösterişli elbiseler giyen, insanların kendilerini selâmlamasından ve kendilerine "Rabbî" diye hitap etmelerinden hoşlanan, ibadet yerlerinde ve şöenlerde hep baş köşeye kurulan ve gösteriş için yüksek sesle dua eden Yahudi din adamlarını da kınamış; insanlara, onların dediklerini yapıp, yaptıklarını yapmamalarını, onların davranışlarını kendilerine örnek almamalarını emretmiştir.²¹³⁵

Kur'ân'da; Hristiyanların diğer dînî gruplara nazaran mü'minlere daha yakın görülmesinin sebebi, onların arasında râhip ve keşişlerin bulunması ve onların kibirlenmemeleri, mütevâzı olmalarıdır. Kur'ân, Hristiyan keşiş ve rahiplerin

²¹²⁸ Nüh 71/7.

²¹²⁹ Bakara 2/13.

²¹³⁰ Bkz. Çölde Sayım XII/3.

²¹³¹ Mezmurlar V/5; XXXVI/11; XXXX/4; LXXV/4-5; CI/5; CXXXVIII/6.

²¹³² Bkz. Matta XVIII/1-4.

²¹³³ Bkz. Matta XX/26-27; Markos IX/33-35

²¹³⁴ Bkz. Matta XXIII/12; Luka XIV/11.

²¹³⁵ Bkz. Matta XXIII/1-7; Markos XII/38-40.

kibirden uzak hallerini, “Müslümanlara sevgi bakımından en yakın grup, içlerinde büyüklük taslamayan keşiş ve rahiplerin bulunduğu hristiyanlardır.”²¹³⁶ ayetinde anlatmıştır.

Sonuç olarak kibir, Hz. Âdem’den (a.s) Hz. Muhammed’e (s.a.s) kadar tevhid akîdesinin önünde engel, yeryüzünde fitne ve fesada sebeptir. Bu bağlamda bütün peygamberlerin sürekli ortadan kaldırmaya çalıştığı kötü bir alışkanlıktır.

3. Emredilen Tutum ve Davranışlar

a. İyiliği Emredip Kötülüğü Nehyetmek

Emr-i bi’l-m’arûf nehy-i ani’l-münker, risâlet (nübüvvet) vazifesinin temel esasını oluşturur. İman esaslarından, ibadetlere, ahlâkî değerlerden erdemli amellere kadar bütün iyilikler ve kaçınılan kötülükler bu kapsamda ele alınmıştır. Bu, insanın içerisinde yaşadığı topluma ve hayatını idâme ettirdiği kâinattaki bütün varlıklara karşı vazifesidir.

Yüce Allah mü’minlere, içlerinde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir grubun bulunmasını veya bütün mü’minlere böyle davranmasını emretmiş ve bunu yapanların kurtuluşa kavuşacağını haber vermiştir.²¹³⁷

Başka bir ayette de Müslümanların insanlığın hayrı için varlık âlemine çıkarılmış bir topluluk olduğu; zîrâ bu topluluğun insanlara iyiliği emrettiği kötülükten men ettiği haber verilmektedir.²¹³⁸ Salih insanların en önemli vasıflarından biri de hakkı ve sabrı tavsiye etmeleridir.²¹³⁹

Peygamber olup/olmadığı hususunda Kur’ân’da kesin bir ifadenin bulunmadığı Hz. Lokmân, oğluna iyiliği emretmesini, kötülüğü yasaklamasını nasihat etmiştir.²¹⁴⁰ Ehl-i Kitap içerisinde iyiliği emredip, kötülüğü nehyeden ve hayır işlerinde çalışan salih insanların²¹⁴¹ varlığına işaret eden Kur’ân-ı Kerîm, Ehl-i

²¹³⁶ Mâide 5/82.

²¹³⁷ Âl-i İmrân 3/ 104.

²¹³⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/110; Tevbe 9/71, 112; Hacc 22/41.

²¹³⁹ Asr 103/1-3.

²¹⁴⁰ Lokmân 31/17.

²¹⁴¹ Âl-i İmrân 3/114.

Kitap din adamlarını halkı günah sözlerden ve haram yemekten menetmedikleri için tenkit etmiştir.²¹⁴²

Tevrât'ta yer alan “Komşun günah işlerse onu uyaracaksın. Yoksa sen de günah işlemiş olursun.”²¹⁴³ şeklindeki ifadeler, dinin insana yüklediği toplumsal sorumluluğa işaret etmektedir.

Hz. İsa da (a.s), Yahudi din adamlarını, insanlara birçok dînî emir verdikleri halde, kendilerinin bunlardan hiçbirisini yapmamakla suçlamıştır.²¹⁴⁴

Hz. Âdem'den (a.s) başlayan, Hz. Nûh'la (a.s) devam eden bütün nebilerin atası Hz. İbrâhim'le (a.s) büyüyen ve Hz. Muhammed'le (a.s) kemâle eren vahiy sürecinin ortak noktası, iyiliği emretme kötülüğü menetme şeklinde teşekkül etmiştir.

b. Ana-Baba'ya İyilik Etmek

Anne babaya iyilik, onlara “öf” bile dememe, İslâmî gelenekte olduğu gibi Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde de önemli bir kural olarak dikkat çekmektedir. Tevrât'ta meşhur on emirin beşincisi annene babaya saygı göstermeyi ihtivâ eder. Tevrât'ın çıkış bölümünün 20. babında “Karşımda başka ilahlar olmayacak”²¹⁴⁵; “Kendin için oyma put...yapmayacak ve onlar için secde etmeyeceksin.”²¹⁴⁶; “Rabbinin ismini boş yere ağzına almayacaksın.”²¹⁴⁷ ifadeleriyle şirki iptal eden sadece Allah'a (c.c) kulluk etmeyi emreden cümlelerin akabinde ana-babaya hürmeti ifade eden emirler zikredilmiştir. “Babana ve anana hürmet et.”²¹⁴⁸; kendi babanı dinle ve ihtiyar olduğu zaman ananı hor görme²¹⁴⁹ gibi cümlelerde ebeveyne gösterilecek saygıyı anlatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât'ın Çıkış bölümünün 20. babında var olan ifadeleri, *“Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Anneye ve babaya güzel muamele edin. Şayet onlardan her ikisi veya birisi yaşlanmış olarak senin yanında bulunursa sakın onlara hizmetten yüksünme, öf bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve gönül alıcı sözler*

²¹⁴² Mâide 5/63.

²¹⁴³ Tevrât, Levililer, XIX/17.

²¹⁴⁴ Bkz. İncil, Luka, XI/46.

²¹⁴⁵ Tevrât, Çıkış, XX/3.

²¹⁴⁶ Tevrât, Çıkış, XX/4.

²¹⁴⁷ Tevrât, Çıkış XX/7.

²¹⁴⁸ Tevrât, Çıkış, XX/12.

²¹⁴⁹ Süleymanın Meselleri, XXIII/22; Sa'adya Gaon, *Tevrât Tefsir*, II, 1742.

söyle”²¹⁵⁰ “Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza iyi davranmanızı emretti.”²¹⁵¹ ve “Allah’a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin.....”²¹⁵² ayetleriyle onaylamıştır.

İncil de “ Ana-babaya hürmet edeceksin”²¹⁵³ ifadesiyle ebeveyne iyiliği emretmiştir. Hem Kur’ân’da hem İncil’ de hem de Tevrât’ta şirki iptalden sonra ana-babaya iyiliğin zikredilmesi, semâvî kitapların ittifak ettikleri şeriatleri belirlemesi açısından önem arz etmektedir.

Buna göre, Kur’ân-ı Kerîm, İncil ve Tevrât’ın ana-babaya iyilikte ittifak ettikleri görülmektedir.

c. Sıla-i Rahim Yapmak

Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın (c.c) İsrâiloğullarından almış olduğu mîsâktan²¹⁵⁴ bahsetmektedir. Bu mîsâkın içerisinde tevhid akîdesi, namaz, zekât gibi ibadetler ve ahlâka dair hususlar yer almıştır. İsrâiloğullarından maksadın Yahudiler²¹⁵⁵ olduğu nakledilmiş; mîsâkın, Tevrât’ta alındığı ifade edilmiştir.²¹⁵⁶ Ahlâk’a dair mîsâkın ilki ana-babaya iyilik, ikincisi ise akrabaya iyiliği ihtivâ eden sıla-i rahimdir.²¹⁵⁷ Bu ikisini yetime, miskine iyilik etme ve insanlara güzel söz söyleme takip etmektedir. Alınan ahdin Tevrât’ta olması, Hz. İsa’nın (a.s) Tevrât’ı tasdik ettiğini ifade etmesine binâen, bu mîsâkın onun kendisini ve takipçilerini de mükellef kılmasını gerekli kılmaktadır. Çalışmamızın muhtelif yerlerinde hem Kur’ân’da hem de İncil’de Hz. İsa’nın (a.s) Tevrât’ı tasdik ettiğine dair sözleri yer almıştır. Kur’ân, sıla-i rahmin Müslümanlara emredildiğini hem İsrâiloğullarından alınan mîsâk üzerinden hem de “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolculara hakkını ver. Fakat saçıp savurma.*”²¹⁵⁸

²¹⁵⁰ İsrâ 17/23.

²¹⁵¹ İsrâ 17/23.

²¹⁵² Nisâ 4/36.

²¹⁵³ İncil, Matta, XIX/21; XV/4.

²¹⁵⁴ Bakara 2/83.

²¹⁵⁵ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, I, 209; Maverdî, *en-Nüket ve'l-‘Uyûn*, I, 154.

²¹⁵⁶ Semerkandî, *Bahru'l-‘Ulûm*, I, 69; Maverdî, *en-Nüket ve'l-‘Uyûn*, I, 154.

²¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 503; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 587. (Râzî, sıla-i rahmin, ana-baba, dede-nine başta olmak üzere usûl ve fûrû yu, bütün yakın akrabayı ihtivâ ettiğini söylemiştir); Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, II, 14.

²¹⁵⁸ İsrâ 17/26.

ayetiyle müstakil olarak anlatmıştır. Bu anlatılanlar, üç semâvi kitabın şeriatlerinde sıla-i rahmin emredildiğini göstermektedir.

d. Adâletli Olmak

Ahlâk, ferdî ve ictimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem; Adâlet ise, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak²¹⁵⁹, bir şeyi yerli yerine, kendi yerine koymak²¹⁶⁰, Allah hakkında kullanıldığında tevhidi kabul etmek, kelime-i şehâdeti tasdik etmek²¹⁶¹, şirk koşmamak gibi mânalara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı”²¹⁶² gibi mânalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlıdır. Aynı zamanda Allah’ın (c.c) isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri de el-Adl’dır. Kullarına adâletli olan ve adâleti emreden anlamındadır.²¹⁶³

Adalet, bütün nebilerin dininin ittifak ettiği bir kavramdır. Bu vesileyle, nebilere indirilen bütün kitaplarda adalet emredilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, hevanın insanı adaletsizliğe sevkeden unsur olduğunu²¹⁶⁴ Hz. Dâvud’un (a.s) şahsında haber vermiştir: “*Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. Onun için insanlar arasında adaletle hükmet. Nefsin isteklerine uyma. Sonra Allah seni yolundan saptırır. Kuşkusuz Allah yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.*”²¹⁶⁵ Bu ayet, Hz. Dâvud’un (a.s) şeriatinde adaletin en önemli ahlâkî meziyet olduğunu ortaya koymuştur. İncil’de, “Adalet, zulmü terk etme²¹⁶⁶ manasında zulmün zıddı olması hasebiyle “Düşmanlarınızı sevin, size zulmedenlere dua edin”²¹⁶⁷ denilmektedir.

²¹⁵⁹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, III, 209; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 229.

²¹⁶⁰ Ma'turîdî, *Te'vilât*, VI, 558; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 258, 259.

²¹⁶¹ Firûzâbâdî, *Mikbâs*, I, 229; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, II, 483.

²¹⁶² Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 222, 288; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 35, 368, Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 219, 425; II, 208.

²¹⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 628; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, IV, 595.

²¹⁶⁴ Burhan İşleyen, *Dünyevîleşme*, Ankara: TDV. Yay., 2018, s. 189.

²¹⁶⁵ Sa'd 38/26.

²¹⁶⁶ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 229.

²¹⁶⁷ İncil, Matta, V/44.

Adâlet, Tevrât'ta “Hükümde haksızlık etmeyeceksin”²¹⁶⁸; “Ve fakiri davasında kayırmayacaksın”²¹⁶⁹ ifadeleriyle tesis edilirken; Kur’ân'da “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...”²¹⁷⁰; “.....(şâhitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsa (adaletten ayrılmayın.)....”²¹⁷¹ ayetleriyle, inşâ etmiştir. Kur’ân, “Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı ve akrabayı gözetmeyi emreder....”²¹⁷² ayetiyle adaletin ihsanla (İyilikle) beraber temin edilebileceğine işaret etmiştir. Bu ayette sila-i rahim de emredilmiştir. Tevrât'ta da adalet, zulmün zıddı olarak telakkî edilmiş; rüşvet ve zulmün yasaklanmasıyla adalet vurgusu yapılmıştır.²¹⁷³ Adâlet, risâletin ittifak ettiği güzel ahlâktan bir meziyettir.

e. Îsâr Ruhuna Sahip Olmak

Sözlükte “Bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” manasına gelen îsâr ahlâkî terim olarak “Bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararına fedâkarlıkta bulunması” demektir.

Cürcânî, Îsârî; “Kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması” şeklinde tarif ederek bu anlayışın din kardeşliğinin en ileri derecesi olduğunu belirtir.²¹⁷⁴

Başkasını kendine tercih etmek Tevrât'ta “Komşunu kendin gibi seveceksin”²¹⁷⁵; “Sizinle misafir olan garip aranızda yerli gibi olacak onu kendin gibi seveceksin.”²¹⁷⁶ ifadeleriyle ; İncil'de “İmdi İnsanların size her ne yapmalarını istiyorsanız, siz de onlara öyle yapın”²¹⁷⁷ sözleriyle anlatılmıştır. Bu ifadeler, peygamberimizin “Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini, kardeşin için de sevip

²¹⁶⁸ Tevrât, Levililer, XIX/15.

²¹⁶⁹ Tevrât, Çıkış, XXIII/3.

²¹⁷⁰ Nisâ 4/58.

²¹⁷¹ Nisâ 4/135.

²¹⁷² Nahl 16/90.

²¹⁷³ Sa'adaya Gaon, *Tevrât Tefsiri*, I, 876.

²¹⁷⁴ Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî , *et-Ta'rifât, “Îsâr”*, Thk. Muhammed Sıddık el- Mişâvî, Riyad; Dâru'l-Fazîle, t.y., s. 37; Mustafa Çağrırcı, “ Îsâr” , *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000, XXII, 490-491; İşleyen, *a.g.e.*, s. 186.

²¹⁷⁵ Tevrât, Levililer, XIX/18.

²¹⁷⁶ Tevrât, Levililer, XIX/34.

²¹⁷⁷ İncil, Matta, VII/12.

istemedikçe iman etmiş olamaz.”²¹⁷⁸ hadisinde yer almıştır. Kur’ân’da ise, “*Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler..*”²¹⁷⁹ ayetinde açıklanmıştır.

Bu kontekste, hem Tevrât hem İncil hem de Kur’ân îsâr hususunda ittifak etmişlerdir. İsâr, bütün peygamberlerin getirdiği ilâhî vahiylerin ortak mesajıdır.

Semâvî kitaplar yardımlaşma konularına da önem vermiştir. Bu dayanışma Tevrât’ta “Kendi memleketinde kardeşine, hakirine, fakirine elini açacaksın”²¹⁸⁰ sözleriyle İncil’de “Senden isteyene ver. Senden ödünç isteyene sırt çevirme.”²¹⁸¹ ifadeleriyle; Kur’ân’da ise, “*Onlar (Mü’minler) mallarında isteyenler ve (istemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.*”²¹⁸²; “*.....Asıl iyilik.....mala olan sevgilerine rağmen onu yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene, (özgürlükleri) için kölelere verenlerin ....tutum ve davranışlarıdır.*”²¹⁸³; “*Ey İman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın...*”²¹⁸⁴ ayetleriyle teşvik edilmiştir.

Tevrât, İncil ve Kur’ân’ın yardımlaşma ve dayanışma hususunda ittifak ettiği Kur’ân’ın müheyminliğinde (denetiminde) anlaşılmaktadır.

f. İlâhî İmtihanda Sabırlı olmak

İncil, dünya hayatının imtihandan ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Bu imtihanda başarılı olup âhirette daha güzel muameleye maruz kalmanın sabırla mümkün olduğuna işaret etmektedir: “Ne mutlu yaşlı olanlara; çünkü onlar teselli

²¹⁷⁸ Buhârî, *İman*, 7; Müslim, *İman*, 71.

²¹⁷⁹ Haşr 59/9.

²¹⁸⁰ Tevrât, Tesniye, XV/11.

²¹⁸¹ İncil, Matta, V/42.

²¹⁸² Meâric 70/24-25.

²¹⁸³ Bkz. Bakara 2/177; Zâriyât 51/ 19; Mâûn 107/2,3, 7.

²¹⁸⁴ Bakara 2/267.

edilecekler.”²¹⁸⁵; “ Ne mutlu salah uğrunda eza çekmiş olanlara; çünkü göklerin melekûtu onlarıdır.”²¹⁸⁶

Kur’ân-ı Kerîm, İncil’in bu mesajlarını, “ *Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele. Onlar başına bir musibet geldiğinde ‘ doğrusu biz Allah’a aidiz, kuşkusuz ona döneceğiz’ derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar için, işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.*”²¹⁸⁷ ; “*Andolsun mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan birçok üzücü söz işiteceksiniz, eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmağa değer) azmi gerektiren işlerdendir.*”²¹⁸⁸ ayetleriyle onaylamıştır.

Bütün peygamberlere, inanmayanların eziyetlerine ve kendilerini yalanlamalarına karşı sabırlı olmaları emredilmiştir.²¹⁸⁹ Sabır konusunda örnek şahsiyet Hz. Eyyüb’tür.(a.s)²¹⁹⁰ Onun sabrı, müslüman ümmetinde “ Allah Eyyüb sabrı versin” tarzında dualara söz konusu olmuştur. Hz Yakub’un (a.s) evlat acısına karşı olan sabır ve metaneti örnek teşkil etmektedir. Hz. Yusuf’un (a.s) karşılaştığı kardeş ihanetinden iftiraya varan ve zindanla neticelenen müsibetlere karşı sabrı, İslam ümmetinde “Medrese-i Yûsufiyye” anlayışının temelini oluşturmuştur.²¹⁹¹

Hz. Lokmân’ın, oğluna kendine isabet eden musibete karşı sabırlı olmasını tavsiye etmesi²¹⁹², Hz. İbrâhim²¹⁹³(a.s), Hz. İsmâil (a.s), Hz. İdris (a.s) ve Hz. Zülkifl’in (a.s) sabırlı insanlar olarak tanımlanması²¹⁹⁴ örnek olarak takdim edilmiştir. Hz. Mûsâ (a.s), karşısına çıkan büyücülerin iman etmeleri neticesinde Firavun’un zulüm ve işkencelerine karşı Allah’tan sabır talep etmeleri²¹⁹⁵, Hz.

²¹⁸⁵ İncil, Matta, V/4.

²¹⁸⁶ İncil, Matta, V/10.

²¹⁸⁷ Bakara 2/ 155-157.

²¹⁸⁸ Âl-i İmrân 3/186.

²¹⁸⁹ Bkz. En’âm 6/34; Yûnus 10/109; Hûd 11/49; Tâhâ 20/130; Rûm 30/60; Ahzâb 33/48; Sâd 38/17; Gâfir 40/55, 77; Ahkâf 46/35; Kâf 50/39, Müzzemmil 73/10.

²¹⁹⁰ Enbiyâ 21/83-84.

²¹⁹¹ Bkz. Yûsuf Sûresinin tamamı

²¹⁹² Lokmân 31/17.

²¹⁹³ Bkz. Sâffât 37/99; Tevrât, Tekvin, XXII/1-14.

²¹⁹⁴ Enbiyâ 21/85.

²¹⁹⁵ Bkz. A’râf 7/103-126.

Mûsâ'nın (a.s) sabrı tavsiye etmesi²¹⁹⁶, sabrın bütün peygamberlerin dininin aslından olduğunu göstermektedir. Hz. Yakub (a.s) ve Hz. Eyyûb'un (a.s) sabrı, Tevrât'ta insanlara örnek olarak takdim edilmiştir.²¹⁹⁷

Îlâhî imtihanlara karşı sabır, risâlet vazifesinin îfâ edilmesinde, en etkili yöntemlerden biri olmuştur.

g. Merhametli Olmak

Peygamberlerin tamamı ümmetlerine rahmet önderleri olarak gönderilmiştir. Hz. Îsâ (a.s) İncil'de insanların yüce Allah gibi merhametli olmalarını, insanların hatalarını bağışlamalarını emretmektedir. Böyle yaptıkları takdirde Yüce Allah'ın kendilerine merhamet edip bağışlayacağı haber verilmektedir.²¹⁹⁸

Hz. Îsâ'ya (a.s) isnat edilen İncil'de de merhamete önem verildiği şöyle anlatılmaktadır: “Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecektir.”²¹⁹⁹ Ayrıca İncil'de Hz. Îsâ (a.s), insanın, düşmanlarını bile sevmesini, kendisine zulmedenlere bile dua etmesini istemiş; yalnız bizi sevenleri seversek, vergi görevlilerinden ne farkımız vardır, demiştir. Yüce Allah'ın, güneşi hem iyilerin, hem de kötülerin üzerine doğurduğunu; yağmuru hem doğruların, hem de eğrilerin üzerine yağdırdığını hatırlatarak, sabır, af ve merhamet konusunda Allah'ın (c.c) örnek alınmasını emretmektedir.²²⁰⁰

İncil şeriatinde müsamaha, merhamet, şefkat, cömertlik, iyilik vb. hususlar bariz özellik olarak görülmektedir.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilen Kur'ân, yetime ve yoksula merhamet etmeye çok büyük önem atfetmiştir: “Hayır hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz.”²²⁰¹ buyurulmuştur. İslam; merhameti, halka merhamet etmeyen hâlıkın rahmetine müstahak olamaz anlayışından hareketle “ Ne zulmedin ne de

²¹⁹⁶ A'râf 127, 128.

²¹⁹⁷ Tevrât, Tekvîn, XXII/1-18(Esk-i Eyyüp Bölümü)

²¹⁹⁸ İncil, Luka, VI/ 36-37; Bkz.; Matta, V/7, VI/14-15, VII/1-2, XVIII/35.

²¹⁹⁹ İncil, Matta, V/7.

²²⁰⁰ Bkz. İncil, Matta, V/43-48; Luka, VI/ 27-28, 32-37.

²²⁰¹ Fecr 89/17-18.

zulme uğrayın”²²⁰² ayeti ve “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah'ta merhamet etmez*”²²⁰³, “*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz*”²²⁰⁴ hadisleri üzerine inşa etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, mü’minlerin kendi aralarında birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı şedîd olduğu hususunda, Tevrât ve İncil’in haber verdiğini zikretmiştir.²²⁰⁵

Salih insanlar, başkalarına sadece merhametli olmaz; aynı zamanda onları da merhametli olmaya davet eder.²²⁰⁶ Salihlerden olan insana kendini bilmez lüzumsuz birisi sataşmada bulunursa, salih kulun durumu önemsemeyip “Selâm” demesi tavsiye edilmiştir.²²⁰⁷ İnsanlar içerisinde salihlerden olduğu en net bir şekilde bilinenler peygamberlerdir. Bu minvalde, peygamberler insanlara ve yaratılan tüm varlıklara merhametli olmuş ve başkalarını da merhametli olmaya davet etmişlerdir.

h. Temiz Kalpli Olmak

Semâvî kitaplar, kötülüklerin iptal edilip iyiliklerin yaygınlaşmasını kalb-i selîme bağlamış; bu hususta kendilerine ittibâ edenlere, dünya hayatında elde ettikleri temiz yürekle, Allah’ın (c.c) huzuruna çıkmalarını tavsiye etmiştir: “Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Allah’ı göreceklerdir.”²²⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed’in (s.a.s) ümmetine temiz kalpli olmayı tavsiye etmiştir: “*....Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da, çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme....*”²²⁰⁹ buyurulmuştur. Yahudilerin dış temizliğe önem verip, iç temizliğe, kalp temizliğine özen göstermemeleri sembolik anlatımla tenkit edilmiştir: “Vay sizlere dinsel yorumcular ve Ferîsîler, iki yüzlüler! Çünkü bardağın, çanağın dışını temizlersiniz, ancak içi soygunculuk ve bencil isteklerle doludur. Kör Ferîsî! İlk bardağın içini temizle ki, dışı da temizlenmiş olsun.”²²¹⁰ Bu ifadeler, kalp temizliğine, niyetin önemine vurgu yapmaktadır. Buna göre; yapılan ibadetlerde, güzel amellerde iman, amel ve niyet bütünlüğü önem

²²⁰² Bakara 2/279.

²²⁰³ Buhârî, *Tevhîd*, 2.

²²⁰⁴ Müslim, *Fedâil*, 65.

²²⁰⁵ Fetih 48/28.

²²⁰⁶ Beled 90/17.

²²⁰⁷ Bkz. Furkân 25/63; A'râf 7/ 199; Kasas 28/55.

²²⁰⁸ İncil, Matta, V/8.

²²⁰⁹ Şuarâ 26/ 89.

²²¹⁰ İncil, Matta, XXIII/ 25-26.

taşımaktadır. Yeni Ahid’de sergilenen bu ifadelerle, Kutsal Yasa’ya bağlı iddiasında olup da, ondan uzak hareket eden, görünüşte doğru, yasaya bağlı, kalben eğri yaşantı süren Ehl-i Kitab’ın kınandığı görülmektedir. Peygamberlerin atası Hz. İbrâhim’in (a.s) temiz kalpli olduğu Kur’ân’da beyan edilmiştir: “Çünkü o rabbine temiz bir kalp ile gelmiştir.”²²¹¹ Bu ayet, Hz. İbrâhim’in (a.s) şeriatinden itibaren bütün peygamberlerin dininin “Kalb-i Selîm Olmak” hususunda ittifak ettiğine işaret etmektedir. Temiz kalpli olmanın, zinâ vb. yasaklardan kaçınma hususunda da önem arzettiği vurgulanmıştır. Bu konu, “Zinâ’nın Yasaklanması” alt başlığında incelenmiştir.

Özetle, kalbin temiz olması, küfür, şirk, eçcinsellik, zina vb kötülüklerden selîm ve uzak olmayı, şehvetin getirdiği haset, kibir, kin, nefret, art niyet vb. den kurtulmayı; kalbin ve niyetin hayırlı, faydalı, iyi ve güzel olan şeylere yönelmesini ifade eder. Peygamberlerin tamamı mevzûbahis olan bu konularda ittifak etmiştir.

i. Kimsesizleri Korumak

Kimsesizlerin korunması, dayanışma ve yardımlaşmayla hayatiyet kazanmaktadır. Bu konular, Kur’ân merkezli incelendiğinde, ana-baba, akraba, komşu, arkadaş, borçlu, yolcu, yetim, fakir, dilenci, esir, köle ve câriyelere iyilikte bulunmayı ihtivâ eder.²²¹²

Toplumda mağdur durumda olan fakirlerin, hatta borçluların ve yolda kalmışların sadaka ve zekâtla gözetilip kollanması gerekir.²²¹³ Bu durum, “İbadetlerde Birlik” başlığının kapsamındaki zekât ve karz-ı hasen kısmında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm, yetimlerin itilip kakılmamasını²²¹⁴, kendilerine mîras olarak kalan mallarının muhâfaza edilip rûşt çağına ulaşınca teslim edilmesini emretmiştir.²²¹⁵ Tevrât’ta, insanın din kardeşine karşı kin ve nefret beslememesi, ölç almaması ve komşusunu kendisi gibi sevmesi emredilmektedir.²²¹⁶ Tevrât’ta

²²¹¹ Sâffât 37/84.

²²¹² Bkz. Bakara 2/177, 215; Nisâ 4/36; Tevbe 9/60; İsrâ 17/26; Rûm 30/38; Haşr 59/7-8.

²²¹³ Tevbe 9/60.

²²¹⁴ Duhâ 93/9.

²²¹⁵ Bkz. Nisâ 4/2, 6; En‘âm 6/152; İsrâ 17/34

²²¹⁶ Bkz. Tevrât, Levililer XIX/17-18.

yoksulların gözetilmesine dair birçok emir yer almaktadır. Bunlardan biri şöyledir: “Ülkenizdeki ekinleri biçerken tarlanızı sınırlarına kadar biçmeyeceksiniz. Artakalan başakları toplamayacaksınız. Bağbozumunda bağınızı tamamen devşirmeyecek, yere düşen üzümleri toplamayacaksınız. Onları yoksullara ve yabancılara bırakacaksınız. Tanrınız Rab benim.”²²¹⁷ Tevrât’ta, fakir düşen bir kardeşine yardım etmek ve onu köle edinmemek de emredilmiştir.²²¹⁸

Hz. İsa (a.s) da insanlara, “Sizden bir şey dileyene verin; sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin.”²²¹⁹ tavsiyesinde bulunmuştur. Allah’ı (c.c) sevme emrinden hemen sonra gelen “Komşunu kendin gibi seveceksin.” emrinin, Kutsal Yasa’nın en önemli temel esaslarından biri olduğu söylenmiştir.²²²⁰ İnsanın komşusunu kendisi gibi sevmesi gerçekleştiği zaman, toplumdaki birçok sorun da kendiliğinden çözülecektir.

Zebûr’da da Allah’ın (c.c), yoksulu düşünen kişiyi kötü günde kurtaracağı, koruyacağı, onu terk etmeyeceği ve mutlu kılacağı ifade edilmektedir.²²²¹

Tevrât’ta “ Garibe haksızlık etmeyeceksiniz ve ona gadretmeyeceksin, Çünkü siz, Mısır diyarında gariptiniz, hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksiniz. Eğer onları incitirseniz ve bir yolla bana feryat ederlerse, onların feryadını mutlaka işiteceğim.”²²²² ; “Zayıfın ve yetimin davasını görün, düşküne ve yoksula adalet edin, zayıfı ve fakiri çekip kurtarın, onları kötülerin elinden azad edin.”²²²³ buyurulmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm bu buyruğa, “Allah’a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”²²²⁴; “Onlar kendileri sevip istedikleri halde, yoksula, yetime ve esire yemek verirler. Ve şöyle derler: ‘ Biz sizi Allah rızası için

²²¹⁷ Tevrât, Levililer XIX/9-10. Bkz: Levililer XXIII/22; Yasanın Tekrarı XXIV/19-22, XXVI/12-13.

²²¹⁸ Bkz. Levililer XXVI/35-43.

²²¹⁹ İncil, Matta, V/42.

²²²⁰ Bkz. Matta, XXII/35-40; Markos, XII/28-31; Luka, X/25-28.

²²²¹ Bkz. Mezmurlar XXXXI/ 1-3.

²²²² Tevrât, Çıkış, XXII/21-23.

²²²³ Mezmurlar, LXXXII/3-4.

²²²⁴ Nisâ 4/36.

doyuruyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de teşekkür bekliyoruz.”²²²⁵ ayetleriyle muvâfakat etmiştir.

Ayrıca “Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki; ‘ Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor.’ Kitapta kendilerine (verilmesi) farz kılınan (mirası) vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere adil davranmanıza dair size okunmakta olan ayetler bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.”²²²⁶; “Öyleyse sakın yetimi ezme.”²²²⁷ ayetleri, ilgi ve alakayı gerektiren toplumun muhtelif kesimlerine ihsanda bulunmayı tebliğ etmiştir. Bu buyruklarda semâvî kitapların ittifak ettiği müşâhede edilmiştir.

Semâvî kitaplardaki zekât ve sadakaya benzer ibadetler, kimsesizlerin korunmasına çok önemli katkı sağlamıştır. İslâm hukukuna göre, ticaret mallarının kırkta bir oranında zekâtının verilmesi gerektiği gibi, topraktan elde edilen ziraat ürünlerinin de öşürü, yani onda biri zekât olarak verilmelidir. Bu oran, sulamak için fazladan bir çaba harcanmadan elde edilen ürünlerle ilgilidir; taşıma suyla sulanan arazilerden ise, yirmide bir oranında (öşrün yarısı) vergi alınır.²²²⁸

Tevrât’a göre İsrâiloğulları, İslâm’daki öşre benzer bir şekilde, her yıl topraktan elde ettikleri ürünün, sığır ve davarların onda birini infâk etmekle yükümlüdürler.²²²⁹ Bu uygulama, Hz. İbrâhim’e (a.s) kadar giden²²³⁰ ve daha sonra Hz. Yakub (a.s) tarafından da yerine getirilen bir uygulamadır.²²³¹ Bu ondalık, Levililerden ve kâhinlerden oluşan din adamlarına, İsrail halkı arasında yaşayan yabancılara, dul ve yetimlere verilirdi.²²³²

Yukarıda anlatıldığı gibi ilâhî kaynaklı bütün semâvî sahifeler/kitaplar, her asırda var olan ve toplumda eksik olmayan, ihtiyaç sahibi, ilgi ve alakaya muhtaç muhtelif kesimlere sahip çıkılmasını emretmiştir.

²²²⁵ İnsân 76/ 8-9.

²²²⁶ Nisâ 4/ 127.

²²²⁷ Duhâ 93/9.

²²²⁸ Tevbe 9/103; İbn Kudâme, Muvaffaküddîn, *el-Muğnî*, Riyad: 1419/1999, IV, 164-165; Mehmet Erkal, “Öşür”, *İslâm’da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997, III, 554-556.

²²²⁹ Bkz. Levililer XXVII/ 30-32.

²²³⁰ Bkz. Tekvîn, XIV/20.

²²³¹ Bkz. Tekvîn, XXVIII/ 22.

²²³² Yusuf Besalel, “Maaser”, YA, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yay., 2001-2002, II, 370-371.

j. Takvâlı Olmak

İnsanın adanmışlık ruhuyla rabbine sığınıp, sevgi temelli O'ndan korkması, sakınması bütün peygamberlerin şariatlerinde neshedilmeyen bir emir olarak mevcuttur.

Kurân-ı Kerîm'de takvâ olarak isimlendirilen bu durum, “*Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temiz olanları sever.*”²²³³ ve “*Allah kendisine kitabı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın ‘Allah’ı bırakıp; bana kullar olun’ demesi düşünülemez. Fakat (şöyle öğüt verir) öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz kitap uyarınca rabbâniler (Allah’ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.*”²²³⁴ ayetleriyle açıklanmıştır.

İncil, takvâyı Hz. İsa'nın (a.s): “Bedeni öldüren, ama canı öldüremeyenlerden korkmayın. Canı da bedeni de cehennemde yıkıma uğratabilen Allah'tan korkun, dedi.”²²³⁵; “Herkeseye saygı gösterin. İmanlı kardeşlerinizi sevin, Allah'tan (c.c) korkun...”²²³⁶; “Çünkü güçlü olan (Allah), benim için büyük işler yaptı. O'nun adı kutsaldır. Kuşaklar boyunca kendisinden korkanlara merhamet eder.”²²³⁷ sözleriyle anlatmıştır. Allah'a (c.c) adanmışlığı ise, “Dinle, Ey İsrail! Allah'ımız olan rab tek rabdir. Allah'ın olan rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle sev. İnsanın Allah'ı bütün yüreğiyle, bütün anlayışıyla ve bütün gücüyle sevmesi, komşusunu da kendi gibi sevmesi, tüm yakınlık adaklardan ve sunulan kurbanlardan daha önemlidir.”²²³⁸ Adam şöyle karşılık verdi: “Allah'ın olan rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün gücünle ve bütün aklınla sev. Komşunu da kendin gibi sev.”²²³⁹ ifadeleriyle, dillendirmiştir.

²²³³ Tevbe 9/108.

²²³⁴ Âl-i İmrân 3/ 79.

²²³⁵ İncil, Matta, XX/28.

²²³⁶ Petrus'un 1. Mektubu, II/17.

²²³⁷ İncil, Luka, I/49-50.

²²³⁸ İncil, Markos, XII/28-33.

²²³⁹ İncil, Luka, X/27.

Tevrât da “ Bana mukaddes adamlar olacaksınız”²²⁴⁰ emriyle hem İncil hem de Kur’ân’la mutâbık kalmıştır. Takvâ ve Allah’a (c.c) adanmışlık semâvî kitapların ortak emridir.

k. Barışı Sağlamak

İslam’ın, barış anlamına gelen “Silm” kökünden türediği ve gönderilen bütün nebilerin, kendilerini Müslüman olarak nitelendirdiği önceden ifade edilmiştir. Bu kontekste, bütün nebilerin dünyada barışı tesis etmek için çabaladıkları söylenebilir.

Nebilerin barışı sağlama çabaları, onlara indirilen kitaplarda mevcuttur. İncil barışı sağlama hususunda “Yalnız kardeşlerinizi Selâmlarsanız fazla ne yapmış olursunuz”²²⁴¹ ifadelerini kullanırken; Kur’ân “Allah sizi din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez.....”²²⁴² ve “ Rahmanın kulları yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman “Selâm” derler geçerler.”²²⁴³ ayetleriyle barışın yeryüzünde yayılmasını tavsiye etmiştir.

Semâvî kitaplar, insanların kendi aralarındaki küskünlüklere son verip barışık yaşamalarını öğütlemiştir. İncil barışık yaşamayı “Ne mutlu sulh edicilere, Çünkü onlara Tanrı çocukları denecek.”²²⁴⁴ ve “ .....Önce kardeşinle barış, o vakit gel, takdimeni (sunak) arz et.”²²⁴⁵ ifadeleriyle açıklarken; Kur’ân-ı Kerîm, “....İnsanların aralarını düzeltmeyi emredenler hariç onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur.”²²⁴⁶; “....Eğer mü’minler iseniz, Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin...”²²⁴⁷; “Mü’minler ancak kardeştir. Öyleyse, kardeşlerinizin arasını düzeltin....”²²⁴⁸ ayetleriyle tavsiye etmiştir.

Peygamberler ve semâvî kitaplar fitne, fesad, kin, nefret vb. kötülüklerin mevcut olduğu yeryüzünü, ifsattan kurtarıp, ıslah edip, barışın hâkimiyetini sağlamak için mücadele etmişlerdir.

²²⁴⁰ Tevrât, Çıkış, XXII/31.

²²⁴¹ İncil, Matta, V/47.

²²⁴² Mümtehine 60/8.

²²⁴³ Furkân 25/63.

²²⁴⁴ İncil, Matta, V/9.

²²⁴⁵ İncil, Matta, V/23-24.

²²⁴⁶ Nisâ 4/114.

²²⁴⁷ Enfâl 8/1.

²²⁴⁸ Hucurât 49/10.

I. Allah'ı (c.c) Rızık Verici Kabul Etmek

Semâvî kitaplar, rızıkın Allah (c.c) tarafından tahsis edildiğinde ittifak etmişlerdir. Tarım, hayvancılık ve ticâretle geçinen bir topluma hitap eden Tevrât, bu konularla ilgili oldukça ayrıntılı hükümler içermektedir. Bu işlerde kullanılan ve toplumun alt tabakasını teşkil eden insanların korunması için bazı hükümler getirilmiştir. Meselâ Tevrât'a göre insanlar, altı gün çalışmalı, yedinci gün olan Şabat (Sebt) gününde dinlenmelidirler. Zira Tanrı, bütün evreni altı günde yaratmış, yedinci gün dinlenmiştir.²²⁴⁹ Yedinci gün dinlenme emri verilmesinin sebebi, tarıma dayalı bir hayat süren İsrâiloğullarının, tarım işinde kullandıkları hayvanlarının ve bu işte çalıştırdıkları kölelerinin, bu günde dinlenme imkânı bulabilmesidir.²²⁵⁰ Yedinci gün çalışan kişinin cezası ise ölümdür.²²⁵¹

Ayrıca Tevrât'a göre, toprak altı yıl ekilip biçilmeli, yedinci yıl nadasa bırakılmalı, ekilmemelidir.²²⁵² Bu kural da, yoksulların ve yabânî hayvanların yedinci yılda kendilerine yiyecek bulabilmeleri için konulmuştur.²²⁵³ İş ahlâkıyla ilgili olarak Tevrât'ta, işçinin yevmiesini ertesi güne bırakmayıp hemen o gün vermek de emredilmiştir.²²⁵⁴ Bu ifadeler, Hz. Peygamberin “ İşçiye ücretini, (alınını) teri kurumadan veriniz.”²²⁵⁵ hadisiyle örtüşmektedir.

İncil, bunu “Bunun için size diyorum: Ne yiyeceksiniz yahut ne içeceksiniz diye hayatınız için, ne giyeceksiniz diye bedeniniz için de kaygı çekmeyin. Hayat yiyecekten ve beden giyecekten daha üstün değil midir? Gök'ün kuşlarına bakın, onlar ne ekerler, ne biçerler, ne de ambarlara toplarlar ve semâvî babanız onları besler. Siz onlardan daha değerli değil misiniz?”²²⁵⁶ sözleriyle ifade ederken Kur'ân “.....Rızıkı Allah'ın katında arayın.....”²²⁵⁷; “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın...”²²⁵⁸; “Nice canlılar vardır ki; rızıklarını taşımazlar (yiyecek

²²⁴⁹ Bkz. Tekvîn, I/1-31, II/ 1-3; Mısır'dan Çıkış XX/ 8-11, 23:12, 31:13-17; Yasanın Tekrarı V/12-15

²²⁵⁰ Bkz. Mısır'dan Çıkış, XXIII/12.

²²⁵¹ Bkz. Mısırdan Çıkış XXXI/15.

²²⁵² Bkz. Mısır'dan Çıkış, XXIII/ 10-11; Levililer, XXV/3-7.

²²⁵³ Bkz. Mısır'dan Çıkış XXIII/11; Levililer XXV/ 6-7.

²²⁵⁴ Bkz. Levililer XIX/13; Yasanın Tekrarı XXIV/14-15.

²²⁵⁵ İbn Mâce, *Sünen*, II, 817, H. No: 2443. Albânî hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir. Şâmilede “ Ü'tül Ecîra” ifadesine bakıldığında 19 sonuçla karşılaşılmaktadır; Ayrıca Bkz. İbn Mâce, *Rehin*, 4.

²²⁵⁶ İncil, Matta, VI/25-26.

²²⁵⁷ Ankebût 29/ 17.

²²⁵⁸ Hûd 11/6.

*biriktirmezler) onları da sizleri de Allah rızıklandırır.*²²⁵⁹ ayetleriyle, beyan etmiştir.

İncil’de geçtiğine göre Hz. İsa, kendisine inananlara, mal edinme konusunda şunları tavsiye etmektedir: “Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Burada güve ve pas onları yiyip bitirir, hırsızlar da girip çalarlar. Bunun yerine kendinize gökte hazineler biriktirin. Orada ne güve ne pas onları yiyip bitirir, ne de hırsızlar girip çalar. Hazineniz neredeyse, yüreğiniz de orada olacak.”²²⁶⁰ Bu sözleriyle O, insanların rızık konusunda endişeye kapılmaması gerektiğini ifade etmiş olmaktadır; O, insanları tembelliğe teşvik ediyor değildir.

Ayrıca Hz. İsa, varlıklı insanlarla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin bir kişinin Tanrı egemenliğine girmesinden daha kolaydır.”²²⁶¹

Rızıkın Allah’a (c.c) ait olduğu inancı, risâlet müessesesinin ittifak ettiği ilâhî mesajlardandır. Kur’ân-ı Kerîm, İncil ve Tevrât, yaratılan bütün varlıkların rızıkının Allah’a (c.c) ait olduğunda ittifak etmişlerdir.

m. Allah ve İnsan Sevgisine Sahip Olmak

Yukarıda yasaklanan veya emredilen mezkûr ahlâkî ilkelerin haricinde bütün semavî kitapların ittifak ettiği başka ahlâkî ilkeler de mevcuttur. Bunlardan biri de Allah (c.c) sevgisidir. Tevrât bu sevgiyi “Allah’ımı bütün kalbinle seveceksin.”²²⁶² ifadesiyle, ortaya koymuştur.

İncil ise, “Dinle, Ey İsrail! Allah’ımız olan rab tek rabdir. Allah’ın olan rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle sev. İnsanın Allah’ı bütün yüreğiyle, bütün anlayışıyla ve bütün gücüyle sevmesi, komşusunu da kendi gibi sevmesi, tüm yakınlık adaklardan ve sunulan kurbanlardan daha

²²⁵⁹ Ankebût 29/60.

²²⁶⁰ İncil, Matta, VI/19-21. Bkz: Luka, XII/ 33-34.

²²⁶¹ Bkz. Matta, XIX/23-24; Markos, X/24-25; Luka, XVIII/24-25.

²²⁶² Tevrât, Tesniye, VI/9.

önemlidir.”²²⁶³ Adam : “Allah’ın olan rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün gücünle ve bütün aklınla sev. Komşunu da kendin gibi sev.”²²⁶⁴ sözleriyle vermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm de “...Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.”²²⁶⁵ ayetiyle Tevrât ve İncil’e mutâbık kalmıştır.

Diğeri insan sevgisidir. Bu durum Tevrât’ta “Komşunu kendin gibi seveceksin”²²⁶⁶; İncil’de ise“ ‘Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin.’ denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: ‘ Düşmanlarımızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki’ ...”²²⁶⁷ ifadeleriyle, anlatılmıştır.

Kur’ân’da Allah ve insan sevgisini anlatan birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; Onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, sizi sevmeyiz. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman ‘inandık’ derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. ....”²²⁶⁸; “Şüphesiz size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”²²⁶⁹; “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”²²⁷⁰

Bu ifadelerden, Tevrât, İncil ve Kur’ân’ın hem Allah sevgisi hem de insan sevgisi üzerinde ittifak ettikleri görülmektedir. Bu ittifak ve Kur’ân’ın muharref de olsa kendinden önceki semâvî kitaplara muvâfakatı, Kur’ân’ın müheymînliğinden (denetiminden) anlaşılmaktadır.

n. Halîm ve Bağışlayıcı Olmak

Kur’ân-ı Kerîm birçok ayette mü’minleri af ve merhamete davet etmektedir. İyilikle kötülüğün bir olmadığı, kötülüğün iyilikle def edilmesi ifade edilmiştir.²²⁷¹

²²⁶³ İncil, Markos, XII/28-33.

²²⁶⁴ İncil, Luka, X/27.

²²⁶⁵ Bakara 2/165.

²²⁶⁶ Tevrât, Levililer, XIX/18.

²²⁶⁷ İncil, Matta, V/43-45.

²²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/119.

²²⁶⁹ Tevbe 9/128.

²²⁷⁰ Fussilet 41/34.

²²⁷¹ Fussilet 41/34.

Öfke kontrolü ve insanların hatalarının affedilmesi, müttakîlerin en güzel vasıflarındandır.²²⁷² Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ihanetini affetmesi, mükemmel bir örnektir.²²⁷³

Yahudilik'te bir insan bütün hayatı boyunca günah işlerse, fakat öleceği gün bunlardan pişman olup tevbe etse, günahları bağışlanır. İnsan da bağışlayıcı olmak suretiyle Tanrı'nın bu özelliğini taklit etmelidir ki; sırası geldiğinde Tanrı da onu bağışlasın.²²⁷⁴

İncil'de affedicikle alakalı Hz. İsâ'ya (a.s) isnat edilen şu ifadeler yer almaktadır: “Kardeşim bana karşı günah işlerse kaç kez bağışlayayım? diye soran Petrus'a ‘Sana yedi kez değil, yetmiş kere yedi kez, bağışla derim’ cevabını vermiştir.”²²⁷⁵ Hz. İsâ (a.s), affetme hususunda zirve cümlelerin sahibidir: “Göz göze, diş diş denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyene abanızı da verin. Sizi bin adım yürümeye zorlayana iki bin adım yürüyün.”²²⁷⁶

Yüce Allah tarafından İsrâiloğullarını serbest bırakmasını talep etmek için Firavun'a gitmekle görevlendirilen Hz. Mûsâ'ya (a.s) ve Hz. Hârûn'a (a.s), söylediklerinin tesirli olabilmesi için Firavun'a hitaben yumuşak bir üslup kullanmaları emredilmiştir.²²⁷⁷

Semavî kitaplar, indirildikleri topluluklara yumuşak huylu ve bağışlayıcı olmayı öğütlemiştir. İncil bu öğüdü “Ne mutlu halim olanlara; Çünkü onlar yeri mi miras alacaklar?”²²⁷⁸ sözleriyle anlatmıştır.

İncil, insanlara bağışlayıcı olmayı da tavsiye etmiştir. “...Çünkü insanların suçlarını bağışlarsanız; semâvî babanızda sizi bağışlar.”²²⁷⁹ buyururken; Kur’ân-ı Kerîm “ *Bir hayrı açıkla veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz, bilin ki*

²²⁷² Âl-i İmrân 3/134.

²²⁷³ Bkz. Yûsuf Suresinin tamamı; Tekvin, 37-50. Bölümler.

²²⁷⁴ Besalel, “*Affedicilik*” YA, I, 37.

²²⁷⁵ İncil Matta, XVIII/21-22.

²²⁷⁶ İncil, Matta, V/38-41; Luka, VI/ 27-29.

²²⁷⁷ Tâhâ 20/43-44.

²²⁷⁸ İncil, Matta, V/5.

²²⁷⁹ İncil, Matta, VI/14.

Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir."²²⁸⁰; " İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar..."²²⁸¹ ayetiyle bağışlayıcı olmayı öğütlemiştir.

Kur'ân'da Hz. İbrâhim (a.s) ve Hz. İsmâil'in (a.s) yumuşak huylu olduğu ifade edilmiştir.²²⁸²

Sonuç olarak, Allah'ın bütün elçileri adalet terazisini beraberinde getirmişlerdir. Hepsi de helal kazanmak, Allah'a (c.c) ibadet etmek, iyi işler yapmakla emrolunmuşlardır.²²⁸³ Maddecilik, aşırı dünya sevgisi, düşmanlık ve ahlâksızlık Hz. Hûd (a.s) ve Hz. Sâlih (a.s) tarafından kınanmıştır.²²⁸⁴ Hz. Lût (a.s) halkının ahlâksızlığına, Hz. Şuayb (a.s) ticarete hile yapılmasına karşı çıkmıştır.²²⁸⁵ Hz. Lokmân, oğlunu terbiye ederken insanları iyiliğe teşvik etmesini, kötülükten menetmesini ve bu şerefli yolda karşılaştığı meşakatlere katlanmasını, kendisine sıkı bir şekilde tavsiye etmiş ve daima halim ve mütevazı olmasını emretmiştir.²²⁸⁶

Semâvî kitapların ittifak ettiği hem ibadete hem de ahlâka dair hamd, şükür, dua, tefekkür, zikir, tevekkül, tevbe, istiğfar gibi iyilikler ve hased, rüşvet, adam kayırma vb. kötülükler, başka bir doktora tezinde çalışılmış olmasından dolayı çalışmamızda ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir.²²⁸⁷

Çalışmamızın birinci bölümünde Kur'ân öncesi semâvî kitapların tahrif edildiğinden bahsedilmiştir. İ'tikat, ibadet ve ahlâka dair diğer bölümlerde ise, zaman zaman günümüzde muharref Tevrât ve İncil'den alıntılar yapılmış, bu alıntıların 'Dinin Birliğine' işaret ettiği vurgulanmıştır. Muharref semâvî kitaplardan yapılan bu alıntılar, bir çelişki olarak müşâhede edilebilir. Bu durum zihinlerde bir takım soru işaretlerini beraberinde getirebilir. Bu soru işaretlerini şu açıklama ortadan kaldırmaktadır. Muharref Tevrât, İncil ve Zebûr'dan yapılan alıntılar, -Kur'ân'ın

²²⁸⁰ Nisâ 4/ 149.

²²⁸¹ Nûr 24/22.

²²⁸² Bkz. Tevbe 9/113-114; Hûd 11/75; Sâffât 37/100, 101-108.

²²⁸³ Mü'minûn 23/51-52.

²²⁸⁴ Bkz. Şuarâ 26/ 128, 151- 152.

²²⁸⁵ Bkz. Şuarâ 26/ 165, 181-183.

²²⁸⁶ Lokmân 31/17-19.

²²⁸⁷ Bkz. Celil Kiraz, *Kur'ân'da Ahlâkî İlkeler Tevrât, Zebûr, İncil'le Mukayeseli Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: 2005, s. 128-142, 228, 263.

kendinden önceki semâvî kitapların tamamını ne reddetmiş ne de onaylamıştır-anlayışından hareketle, Kur'ân'ın gözetiminde bu çalışmada yer almıştır.

İslam, bir ideoloji değil; insan fitratını koruyan, fitrata uygun ilkeleri olan, dünya hayatını düzenleyen tek dindir. Yeryüzünü imar ve dünya/âhiret huzurunu ikâme etmeyi hedeflemiştir. İslam bir ideoloji gibi toptancı bir red/kabul etme yaklaşımını benimsemez. İnsan fitratını koruyan/ bozmayan, yeryüzünü ifsat etmeyen, tabiata ve mahlûkâta zarar vermeyen, Allah'ın (c.c) i'tikât, ibadet ve ahlâka dair getirdiği esasları ifsat edip ortadan kaldırmayan, zarar verme üzerine tesis edilmemiş hiç bir düşüncüyü (bir ideolojinin bir cüz'ünü), inancı ve felsefeyi reddetmez. İ'tikât, ibadet ve ahlâka yönelik Allah'ın buyrukları, insan fitratının, tabiatının gereğidir. Kur'ân bu fitratı/tabiatı, yeryüzünü bozmaya, mahlûkâta zarar vermeye yönelik bütün faaliyetleri de reddeder. Onun başka ideolojilerle, felsefeyle ya da inançla benzeşen ilkeleri olabilir. Bu benzeşme, onu toptan kabul ettiği anlamını ifade etmez. Ayrıca bu ideoloji, inanç ve felsefeyle zıd olan ilkeleri olabilir. Bu zıtlık, toptan bir reddetmeyi gerektirmez. Hülâsâ, İslam hiçbir ideolojinin benzeri, karşılığı, zıddı, dengi, akranı, muhatabı değildir. Onlarla mukayese edilmez. İslam fitrat dinidir. İnsanın fitratı, ilk insandan beri değişmediğine göre, bu fitrata uygun olan esasları reddetmez. Ezcümle, bütün peygamberler, insan fitratıyla uyuşan aynı dini, tek dini, İslam'ı tebliğ etmiştir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği konusunda iki temel husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, Rûm 30/30. ayette “Allah'ın yaratmasında değişiklik olmaz” sözünün yer aldığı cümledir. Bu ayetin aynısı Kur'ân'ın başka sûrelerinde de yer almıştır. İlk insanın yaratıldığı sûret ve şekil değişmediği gibi insanın yaratılışı, mizacı, huyu da hiçbir zamanda ve mekânda değişmemiştir. Bu mizaç/ huy, Allah'ın birliği ve sadece ona kulluğu ihtivâ eden İslâm fitratıdır. İkincisi ise, insanın ana rahmine düşmesiyle başlayan dokunulmaz temel haklarıdır. Buna zarûret-i hamse ya da zarûret-i diniye denir. Bunlar; dinin, canın, neslin, aklın ve malın korunmasıdır. Bunlar, makâsıd-ı dîniyye olarak isimlendirilen, asırlara göre değişmeyen, insanların dokunulamayan temel haklarıdır. Allah'ın (c.c), bütün peygamberlere gönderdiği vahiyler, bu temel hakları korumaya yöneliktir.

Dinin korunmasıyla diğer haklar da koruma altına alınmış olur. Din; i'tikât, ibadet ve ahlâkı korumayı amaçlamıştır. İ'tikât; Allah'a (c.c) iman, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman gibi inanç esaslarını, İbâdet; namaz, zekât, oruç, hac, kurbân vd. ibâdetleri, ahlâk ise; hırsızlık, yalan, zinâ, eşcinsellik, fâiz, kasten adam öldürme, kin, nefret, haset, gıybet, iftirâ, içki, uyuşturucu madde kullanımı vb. kötülükleri yasaklamayı; ana-babaya iyilik, sıla-i rahim, kimsesizlere yardım etme, yardımlaşma, merhamet, adalet, ihsân, îsâr, sabır, kalb-i selîm, insanlarla iyi geçinme, güzel söz söyleme, hilm, bağışlayıcı olma vb. gibi güzelliği emretmeyi ihtivâ eder. İ'tikâdî esaslarda, namaz, zekât, oruç, hac ve kurban ibadetinin aslında ve güzel ahlâkın tesisinde peygamberlerin dini ittifak halindedir.

Kasten ve haksız yere adam öldürmenin haram olması, insanın mükerrem, dokunulamaz olan hayat hakkını tesis eden canın korunmasına; zinâ, eşcinsellik vb. yasaklar neslin korunmasına; fâiz vb. yasaklar malın; içki, şarap, uyuşturucu vb kötülüklerin yasaklanması aklın korunmasına yöneliktir. Zarûret-i Diniyye hususunda bütün peygamberlere gönderilen vahiyler, ümmetlerin kusurları, ihtiyaçları, algıları, adetleri, maslahatları ve içerisinde yaşanan asırların sorunları nispetinde tedricen, peyderpey inmiştir. Peygamberlerin dini insanın temel haklarının korunmasında ittifak etmiştir.

İnsanın yaratılışı, mizacı/huyu tevhid akîdesini kabul etmeye meyilli yaratılmıştır. İnsanın şekil ve sûretinde bir değişiklik olmadığı gibi mizaç/huy ve yaratılışında da her hangi bir değişiklik olmamıştır. Çünkü ayetlerde ifade edildiği gibi Allah'ın (c.c) yaratışında değişiklik yoktur. İnsanın temel hakları da her asırda aynıdır, herhangi bir değişikliğe maruz kalmamıştır. Ayrıca peygamberlere indirilen öğretiler, vahiy kaynaklıdır. Bu bağlamda, insanın sûretinin/ huyunun, mizacının ve temel haklarının asırlara göre değişmemesi, peygamberlerin tebliğ ettiği mesajların vahiy kaynaklı olması, peygamberlerin dininin ve dinin ruhunun/ özünün birliğine işaret etmektedir.

İslam yaşanılarak, insanların dünyadaki hayat tecrübelerinin oluşturduğu arızaları tashih ederek gönderilen bir dindir. Onun için bu dinin başlangıcı Hz. Adem'le (a.s) olmuş; Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar risâlet tecrübeleri ve dünya hayatında insan ve kâinât açısından zarar veren veya yararlı olan fiiller, bütün peygamberlerin risâletini ihtivâ eden vahiy sürecinde emirler ve nehiyeler olarak teşekkül edip tamamlanmıştır. İslam, insan ve toplum hayatının her safhasını kapsayan bir din olup; teori olarak ortaya atılan bir ideoloji ve inanç sistemi değildir. İslam, Allah'ın (c.c) bütün peygamberlerin yaşadığı kendi asırlarında teşekkül ettirdiği, âdemoğlunun tecrübesi üzerine inşa etmiş olduğu, insan fitratının gerektirdiği bir dindir.

İslâm, peygamberlerin kendi asırlarının ve kavimlerinin kusurlarına, ihtiyaçlarına ve maslahatlarına göre, bazı hükümlerinin neshe maruz kalmasına binaâen yeni vahiyler ilave edilerek peygamberlerin birlikte inşa ettiği bir dindir. Bu durumu şu iki hadis özetlemiştir: “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” (İmam Mâlik, Muvattâ, Hüsnü'l-Huluk, 8; İbn Hanbel, Müsned, II, 381); “Ben güzelce inşa edilmiş bir evin son tuğlasıyım.” (Buhârî, Menâkıb, 18; Müslim, Fedâil, 21(2286)) Bu dinin bütün peygamberlerin beraber inşa ettiğine işaret eden Ahkâf 46/9. ayetteki “*Ey Muhammed! De ki; ‘Ben peygamberlerin ilki (sonradan türedi peygamber) değilim.’*” cümlesi, Hz. Muhammed'in (s.a.s) bu dinin ilk ve tek peygamberi olmadığını; ondan önceki peygamberlerin de İslâm'ı tebliğ ettiğini göstermektedir.

En‘âm 6/83-89. ayetlerde İsrâiloğullarına gönderilen bütün peygamberler zikredilmiştir. Bu ayetlerin sonunda Allah‘ın (c.c) indirdiği ilâhî kitaplara, onların hükümlerine ve peygamberlerin davetine uyacak mü‘min kimselerin bulunacağı ifade edilmiştir. İsrâiloğullarına gelen peygamberlerin güzel vasıfları anlatıldıktan sonra, Hz. Muhammed‘e (s.a.s) bu peygamberlerin ittibâ ettiği yola tâbî olması En‘âm 6/90. ayette emredilmiştir: “ *İşte o peygamberler, Allah‘ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!), sen de onların tuttuğu yola uy. De ki; bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur‘ân)bütün alemler için ancak bir uyarıdır.*”

Bu ayetlerde kendilerinin dinini bozmak isteyen kitap ehli kınanmış, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ümmeti müjdelenmiş ve önceki peygamberlerin istikameti amaç gösterilmiştir. Kur‘ân, Hz. Muhammed‘in (s.a.s) önceki nebilerin dinine ittibâ etmesini emrederken; önceki peygamberlerin de Hz. Muhammed‘i (s.a.s) müjdelediğini haber vermiştir.

Ezcümle, dinin aslına ilişkin esasları olduğu gibi, fûrûuna dair esasları da mevcuttur. Dinin birliği dinin aslına yönelik esaslarda gerçekleşir; Fûrûuna ilişkin esaslar şeriat farklılığını teşekkül ettirir. Dinin aslı, dinin sabit hükümlerine tekâbül eder. Allah bu sâbiteleri Kamer 54/50. ayette “ *Emrimiz tek bir emirdir..*” sözleriyle açıklamıştır. Dinin aslında kıyas ve içtihat olmadığı gibi nesih de câiz değildir. Dinin fûrûu ise şeriat farklılığına tekâbül eder. Allah şeriat farklılığını Rahmân 55/29. ayette “ *O her an yeni bir ilâhî tasarruftadır*” sözleriyle beyan etmiştir. Şeriat farklılığında kıyas ve içtihat olduğu gibi nesih de câizdir.

Allah‘ın (c.c) peygamberlere vahyettiği dinin özü birdir. Tevrât, İncil ve Kur‘ân birbirlerini destekleyen vahiylerdir. Bundan dolayı Kur‘ân Tevrât ve İncil‘den saygı ile söz eder; Ehl-i Kitab‘ı sâhip oldukları kitapların orijinal hükümlerini gereğince uygulamaya, kendi özlere dönmeye davet eder. Bu davet öze dönüş çağrısıdır. Kur‘ân, sahip oldukları kitapları gereğince uygulamayan ve işlerine gelen kısımlarına tâbî olan kitap ehlini kâfir, zâlim ve fâsık olarak niteler. Bu üç semâvî kitap birbirlerine yakın bölgelerde inzal olmuştur. Bu kitapların indirildiği peygamberler birbirlerine yakın bölgelerde tebliğ ve tebyin görevini îfâ etmişlerdir. Semâvî kitapların davet ettiği dinin özü, ruhu birdir. Bu kitaplar insanları birbirlerine

düşürüp düşman etmek, kırdırmak için değil; aynı ülkü ve idealde birleştirip kaynaştırmak için gönderilmiştir. Semâvî kitap sahiplerinin Yahudilik, Hristiyanlık şeklinde taksim edilmesi insanların egoizminin neticesidir. İslam bütün peygamberlerin ittifak ettiği, ümmetlerini davet ettiği dinin adıdır. Semâvî kitaplarda vahyedilen dinin esası, helal, temiz şeyleri yemek/içmek, iyi ve güzel işler yapmaktır. Peygamber kıssalarının ortak noktalarının anlatılmasındaki hikmet, onların tebliğ ettiği dinin birliğini, peygamberlerin birbirlerinin misyonunu devam ettirdiğini ve tamamladığını vurgulamaktır. Peygamberlerin mesajları dil bakımından farklı olsa da ruh bakımından birdir. Günümüzde görüldüğü üzere, peygamberlerin dininin müntesiplerinin kendilerini farklı olarak telakkî edip, düşmanca hareket etmeleri, kendilerine inzal olunan Tevrât ve İncil'i istedikleri gibi yorumlayan din adamlarından kaynaklanmaktadır. İslam sadece Hz. Muhammed'in (s.a.s) tebliğ ettiği dinin adı değil; bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin adıdır. Namaz, oruç, zekât ve hac ibadeti, sadece Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından değil; bütün peygamberler tarafından tebliğ edilmiştir. Hac ibadetinin bu günkü şekli, Hz. İbrâhim'e (a.s) isnat edilmiştir. Kur'ân'da, manastırların, kiliselerin, havraların ve mescitlerin Allah'ın zikredildiği mabetler olduğunun ifade edilmesi, bunların Allah (c.c) tarafından korunduğunun belirtilmesi, insanlara peygamberlerin dininin özde bir olduğu mesajı vermektedir.

Bu yaklaşımlar, önceki peygamberlerin şeriatî anlamındaki “Şer‘u men kablenâ”nın hüküm koymada delil kabul edilip/edilmediği yerlerin tespitine sebep olmuştur. Bu tespitler şöyle değerlendirilmiştir:

1. Önceki şeriatleri olduğu gibi kabul etmek.
2. Önceki şeriatleri olduğu gibi reddetmek.
3. Önceki şeriatleri tashîh etmek.

Kur'ân-ı Kerîm, i'tikâdî esaslarda, ibadet, ahlâk, muâmelât ve mezâcir (zararı defetme) gibi hususların aslında önceki şeriatleri olduğu gibi kabul etmiştir. Namaz, zekât, oruç, hac ve kurban gibi ibadetlerin, helal, temiz şeyleri yeme/içme, güzel işler yapma, edeb ve âdâba riayet etme, yardımlaşma, selâmlaşma, adâlet, sıla-i rahim, iyiliği emretme/ kötülüğü nehyetme vb. ahlâka dair hususların aslında; fâiz, zinâ,

eşcinsellik, kasten adam öldürmenin yasaklanması gibi muâmelât ve mezâcirin aslında önceki şeriatleri olduğu gibi kabul etmiştir. Şeriat farklılığının anlatıldığı sâbit hükümler başlığı altında ifade edilenler örnek olarak takdim edilebilir. İbâdet, ahlâk, muâmelât ve mezâcir konularının fûrûularının bazılarında, neshe maruz kalan hususların tamamında önceki şeriatleri reddetmiştir. Farklı batından olan evlilikler, Yahudilere tırnaklı hayvanların ve iç yağın yasaklanması ve muvakkat hükümler başlığı altında ifade edilenler, bu kategoride değerlendirilebilir. Önceki şeraitlerin tashîh edilmesine, namaz ve oruç ibadetleri, kasten adam öldürmenin cezası örnek verilebilir. Allah (c.c), İsrâiloğullarına namaz ibadetini mabette cemaatle edâ etmelerini emretmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) şeriatinde yeryüzü Müslümanlara mescit kılınmıştır. Önceki şeraitlerin bazılarında Kurbân ibadeti yakılarak edâ ediliyordu, Hz. İbrâhîm (a.s) ve son peygamberin şeriatinde kan akıtmak sûretiyle edâ edilmektedir. İsrâiloğullarının tuttuğu oruçta sahur vakti yoktur, son peygamberin şeriatinde sahur vakti bulunmaktadır. Kasten adam öldürmenin cezası, Yahudi şeriatinde kısas, Hristiyan şeriatinde kısas ve af, son peygamberin şeriatinde kısas, diyet ve af tercihleri bulunmaktadır.

Bu bağlamda, peygamberlerin Allah'tan (c.c) aldığı vahiyleri içeren şeriatler, dinin aslında ittifak etmiş, asla bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Dünya hayatını ilgilendiren idârî bir takım hükümlerde, dinin fûrûunda değişiklik olmuş, şeriat farklılığı meydana gelmiştir.

Dinin Birliği “On emir” ve “Dağdaki Vaaz'da” müşâhede edilmektedir. On emir şöyle sıralanabilir:

1. Karşımda başka ilahlar olmayacak.
2. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç sûretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve ibadet etmeyeceksin.
3. Yehova'nın, Rabb'in ismini boş yere ağza almayacaksın.
4. Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tutacaksın. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın, fakat yedinci gün efendin Rabb'a sebtir. Sen, oğlun ve kızın; kölen, cariye ve hayvanların; kapılarında olan

garibin hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Rabb, gökleri, yeri, denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı.

5. Babana ve anana hürmet edeceksin.

6. Öldürmeyeceksin.

7. Zinâ etmeyeceksin.

8. Çalmayacaksın.

9. Komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın.

10. Komşunun evine tamah etmeyeceksin. Komşunun karısına, kölesine yahut cariyesine, öküzüne, eşeğine yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.

Çalışmamızın muhtelif yerlerinde “Dağdaki Vaaz” takdim edilmiştir. Bunların tamamının muhtevâsı, Tevhîd, şirk koşmama, ana-babaya iyilik, diğer insanlara ve yaratılanlara zarar vermeme, merhamet etme, dünyevîleşmeme, insanların temel haklarını koruma, zinâ, adam öldürme ve hırsızlık gibi kötülüklerden uzak durma ve ahlâkın diğer güzel ilkelerini tavsiye etmektir. Bu muhtevâyı Kur’ân reddetmemektedir; bizzat onaylamaktadır; Hiçbir Müslüman buna itiraz etmemektedir. Bu kontekste, bu esasların lâfzen olmasa da mânen (Te’vîl) vahiy kalıntıları olması muhtemeldir. Bunlar ancak Kur’ân’ın denetiminde tespit edilebilir.

Çalışmamızın muhtevâsındaki peygamberlerin ahidleşmesi, birbirlerini tasdik etmesi, Hz. Muhammed’in (s.a.s) müjdelenmesi ve Hz. İbrâhim’in (a.s) dinine ittibâ etmesi, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil’in (a.s) Hz. Muhammed’i (s.a.s) müjdeleyen duaları, Hz. İbrâhim’in Hz. Nuh’un dininden olması ve peygamberlerin ilk Müslümanlardan olması vb. hususlarla dinin birliği izah edilmiştir. Kur’ân’ın ifadesine göre; Yahûdilerin ve Hristiyanların, Hz. İbrâhim’in (a.s) Yahûdi veya Hristiyan olduğunu iddia etmesi; İslâm’ın Hz. İbrâhim’in (a.s) dinine isnat edilmesi müsteşriklerin dikkatini çekmiştir. Müsteşrikler, İbrâhimî Dinler adı altında araştırmalara başlamıştır. İslâm’ı, Yahudiliği ve Hristiyanlığı İbrâhimî dinler adı altında birleştirmek istemişlerdir. İslam Hz. Adem’le (a.s) başlamış; Hz. Nûh (a.s), Hz. İbrâhîm (a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Îsâ (a.s) ile genişlemiş; Hz. Muhammed’le (s.a.s) tekâmüle erip tamamlanmıştır. Buna göre Hz. Âdem (a.s), Hz. Nuh (a.s), Hz.

İbrâhim a.s), Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. Âsâ'nın (a.s) dini İslam'ın bir cüz'üdür. Hz. Muhammed'in (s.a.s) dini İslam'ın tekâmüle erip tamamlanmış hâlidir. Bu bağlamda bütünün cüzde (parçada) birleşmesi imkânsızdır. Ancak cüzlerin (parçaların) bütünde birleşmesi ma'kûl olandır. Allah Teâlâ, önceki peygamberlerin dinini Hz. Muhammed'le (s.a.s) kemâle erdirip tamamlanan İslam'da birleştirmiştir. İbrâhimî dinler adı altında yapılan çalışmalar, dinin aslını, özünü, hakikatini keşfetmede zaman kaybından başka bir şey değildir.

Günümüzde şunlar da gündeme gelmiştir. İnsanlar evlenmeyi, rızık teminini, dünyalık işler yapmayı, İslâm'la birlikte öğrenmedi. İslam'dan önce insanlar bunları biliyordu. Allah dini bunu öğretmek için göndermedi. Din hayatın metafizik boyutunu insana anlatmak için gönderildi. Biz bu boyutu çıkarıp attık. Bu te'vîl, İslâm'ı Hz. Muhammed'le (s.a.s) başlatmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi İslam Hz. Adem'le (a.s) başlamış; Hz. Muhammed'le (s.a.s) tamamlanmıştır. Önce Hz. Âdem'e (a.s) eşyanın isimleri öğretilmiştir.(Bakara 2/31) Bu insanın dünya hayatını imar edecek ilimle donatıldığına işaret etmektedir. Böylece meleklerin Hz. Adem'e (a.s) secde etmesinin zemini oluşturulmuştur. Bu dinin ilk emri, meleklerin âdeme secde etmesidir.(Bakara 2/34) Bu secdeyle insan yeryüzünün halifesi olmuştur. (Bakara 2/30) Sonra Hz Adem (a.s) Hz. Havva ile evlenmiştir. Diğer emir ise, cennette bilinen bir ağaç haricinde Adem ve eşinin yiyeceklerle rızıklandırılmasıdır. (Bakara 2/35) Önce İslâm'ın ilk emirleri gelmiştir. Sonra Hz. Adem (a.s) ile Hz. Havvâ'nın yeryüzüne indirilmesiyle (Bakara 2/36) dünyevî meşgûliyetler meydana gelmiştir.

İ'tikât, ibâdet ve ahlâka ilişkin esaslarda Kur'an'ın önceki sahifelere/kitaplara müheyminliği (denetimi, şahitliği) "Dinin Birliği" kapsamında derinlemesine incelenmelidir. Yapılacak olan böyle bir çalışmada, kıyaslama yapılmadan, nâsîh/mensûh kapsamında Kur'an'ın denetiminde, şahitliğinde Kitâb-ı Mukaddes incelenebilir.

Burada bazı ilim ehlinin, Kitâb-ı Mukaddes ile hadisleri de ihtivâ eden sünnete yaklaşımlarına yer vermek gereklidir. Buna göre; hadis rivâyetleri üzerindeki tenkit hassasiyetleri, Kitâb-ı Mukaddesteki kıssalar, rivayetler ve metinler hususunda

gösterilmemiştir. Bu tavır, genel olarak hadis ve sünneti reddetme çabasında olanların ortak anlayışıdır. Bir hadisi tetkik ederken onu reddetme adına kırk dereleden su getirme meyili gösterilirken, Ehl-i Kitâb'ın kaynaklarından alınan bilgi, hadisin ve sünnetin tâbî tutulduğu kıriterler dikkate alınmadan kabul görmektedir. Hâlbuki Hz. Muhammed'in (s.a.s) sünneti, Tevrât ve İncil'le kıyaslanamayacak derecede sağlam ve sahîh bir şekilde günümüze kadar gelmiştir. Bunların günümüze ulaşması, hadis usûlünün sağlam ve sahîh metotlarıyla olmuştur. Bu mesele de incelenmesi gereken ayrı bir araştırma ve inceleme konusudur. Zîrâ Kitâb-ı Muikaddes'in tespiti ve günümüze gelişi, Kur'ân'ın tespiti oranında olmadığı gibi hadislerin tespitiyle de eş değer değildir. Bizdeki siyer ve megazî kaynaklarına eşdeğer sayılabilir.

Ayrıca; peygamberlerin sünnetlerinin unutulup terk edilmesi, Kur'ân öncesi Semâvî Kitapların ihtivâ ettiği dinin tahrifinde, önemli etki yapmıştır. Bu gün gerek Yahudilerin gerekse Hristiyanların tahrif edilmiş olsa da kendilerine indirilen kitapları elimizde mevcuttur. Söz konusu kitaplarda olduğu gibi Hz. Mûsâ (a.s) ve Hz. İsa'ya (a.s) atfedilen sağlam bir metotla günümüze kadar gelmiş söz ve uygulamaların bulunduğuna şahit olunmamıştır. Hâlbuki peygamberlerin sünnetleri, kendilerine vahyedilen kitapların hem fiilî hem de kavli tefsîri mahiyetindedir. Örneğin namaz ve zekât ibadetleri, her semâvî kitapta emredilmiş; ancak bu ibadetlerin nasıl edâ edileceği peygamberler tarafından ümmetlerine tatbik edilerek gösterilmiştir. Eğer Hz. Mûsâ ve Hz. İsa' da olduğu gibi Hz. Muhammed'in (s.a.s) sünneti bilinmeseydi, bu gün Müslümanlar, namaz ve zekâtın ne olduğunu nasıl edâ edileceğini bilemezlerdi. Salât ve Zekât kavramları literal bir şekilde kelime anlamları üzerinden te'vil edilip anlaşılmaya çalışılırdı. Literal bir şekilde kelime anlamları üzerinden te'vil edildiğinden anlaşılamazdı ve bu ibadetlerin mahiyetinde kargaşa meydana gelirdi. Bu minvalde, semâvî kitaplardaki kavramların anlaşılmasında, tahrifâtan kurtarılmasında, indirilen sahifelerin/kitaplarının içeriğinin anlaşılmasında kargaşanın önlenmesi için, peygamberlerin söz, fiil ve takrirlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Tevrât, İncil ve Kur'ân örneğinden hareketle dinin peygamberlerin sünnetleriyle korunmuşluğuna yönelik bir çalışma yapılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

ADAM, Bâki, “Kur’an’ın Anlaşılmasında Tevrât’ın Rolü”, *İslâmî Araştırmalar*, S. 1-4, Ankara: 1996.

_____, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrât*, İstanbul: Pınar Yay., 2010.

_____, “Üzeyr”, *TDVİA*, İstanbul: TDV. Yay., 2012.

_____, “Tevrât”, *TDVİA*, İstanbul: TDV. Yay., 2012.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mîraç Olayı”, *Artuklu Akademi / Journal of Artuklu Academia*, Mardin: 2014/1(2).

AHFES, Ebu’l-Hasen el-Mücâşiî Ahfeş el-Evsat (v. 215/830), *Me’âni’l-Kur’ân li’l-Ahfeş*, Thk. Dr. Hüdâ Mahmûd Kurrâ’a, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1411/1990.

AKBAŞ, Muhsin, “Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnançının Dînî ve Teolojik Temelleri” *DEÜİFD*, S. 15, İzmir: 2002.

AKDEMİR, Salih, “Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed’e Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, S. 1. XXXI, Ankara: 1990.

AKPINAR, Ali, *Kur’ân Coğrafyası*, Ankara: Fecr Yay., 2002.

_____, *Kulun Huzurdaki Yakîn Duruşu Secde Ayetlerinin Yorumu*, İstanbul: Kitap Dünyası Yay., 2016.

AKSAKAL, Zeynep Nermin, *Kitâb-ı Mukaddes Yasası: Tarihsel Açıdan ve Kur’ân-ı Kerîm’le Mukayeseli Olarak*, Doktora Tezi, NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2017.

ALALU, Suzan; Klara Ardıtı; Eda Asayas; Teri Basmacı; Fani Ender; Beki Haleva; Dalya Maya; Ninet Pardo; Sara Yanarocak, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul: Gözlem Yay, 1996.

ALPER, Ömer Mâhir, *Şehristânî’nin Felsefeye ve Filozoflara Bakışı: Felsefe Târihinden Felsefî Hesaplaşmaya*” *İKMAD*, S. 1, Ocak-Nisan, İstanbul: 2008.

ALTINTAŞ, Ramazan, **Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri**, Sivas: *CÜİFD*, S. 1, 2002.

_____, **Kur'ân Bağlamında Dünyevîleşme**, *Eskişen: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Yaz, S. 14, 2009.

ALPTEKİN, Kerim, **Kutsal Çizgi**, İstanbul: Karakutu Yay., t.y.

APAYDIN, Yunus, **İlmihal**, İstanbul: TDV Yay., 1998.

ÂSİMÎ, Abdülmelik b. Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Amme Cüzü)**, Suudi Arabistan: Dâru'l-Kasım, 1430/2009.

ATEŞ, Ali Osman, **İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri**, İstanbul: Beyan Yay., 1996.

ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

_____, **"Bazı Ayetleri Müteşâbih Olan Kitap Kur'ân mıdır?"**, *Tefsirin Dünü ve Bu Günü Sempozyumu*, Samsun: 1992.

_____, **"İlâhî Dinlerin Ruh Birliği"**, II. *Din Şûrâsı Tebliğ ve Müzâkereler*, (23-27 Kasım 1998.), Ankara: DİB Yay., 2003.

AYDEMİR, Abdullah, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, Ankara: TDV Yay., 2014.

AYDIN, Mehmet, **Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, Ankara: TDV. Yay., 1998.

AYĞÂN, Fâdıl, **Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve**, Doktora Tezi, MARMARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2011.

'AZAMÎ, Mustafa, **"Asr-ı Saadette Yazı ve Vahiy Kâtipleri"**, Terc. Dr. Durak Pusmaz, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yay., 1994.

AZİMLİ, Mehmet, **"İsrâ Mîraç Olayı Üzerine Bazı Mülâhazalar"**, *Bilimnâme*, XVI, 44, Kayseri: 2009/1.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezid el-Halâl (v. 311/923), *es-Sünne*, Thk. Dr. Atiyye ez-Zehrânî, Riyad; Dâru'r-Râye, 1410/1989.

BATUK, Cengiz, “**Nemrud**” *TDVİA*, İstanbul: 2006.

BAYRAKTAR, İbrâhim, “**Müsteşrikler ve Hz. Peygambere Bakışları**”, *ATÜİFD*, S. 21, Erzurum: 2004.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (v. 516/1122), *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Dâru Taybe, 1417/1997.

_____, *Şerhu's-Sünne*, Thk. Şuayb Arnavût- Muhammed Zehîr eş-Şâvîş, Beyrut, Dimaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.

BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ (v. 279/ 892-893), *Fütûhu'l-Buldân*, Kâhire: 1957.

_____, *Ensâbu'l-Eşraf*, Dimaşk: 1997.

BERKÎ, Ali Himmet (v. 1396/1976)- KESKİOĞLU, Osman (v. 1410/1989), *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Ankara: TDV yay., 1972.

BESALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi (YA)*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yay., 2001-2002.

BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Şîrâzî (v. 685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musâ Ebû Bekr (v. 458/1066), *Sünenü Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.

_____, *Şu'abü'l-İmân*, Thk. Dr. Abdülali Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik b. Hallâd b. Ubeydullah (v. 292/905), *Müsnedü'l-Bezzâr*, Thk. Âdil b. Sa'd, Medînetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.

BİKÂ'Î, Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhim (v. 885/1480), *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

BİLMEN, Ömer Nasûhi (v. 1391/1971), *Büyük Tefsir Târîhi*, İstanbul: 1973.

BİRİŞİK, Abdulhamit, "**Kur'ân**", *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2002.

_____, *Kırâat İlmi ve Târîhi*, Bursa: Emin Yay., 2004.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah (v. 256 /870), *Câmi'ü's-Sahîh*, Thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

CÂVÎ, Muhammed b. Ömer b. Nevevî(v. 1316/ 1898), *Merâhü li Beydi li Keşfi Ma'ne'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.

CEMEL, Hasan İzzeddin b. Hüseyin b. Abdülfettâh Ahmed, *Mu'cemün ve Tefsîrun Lüğavî li Kelimâti'l-Kur'ân*, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2003-2008.

CEZÂİRÎ, Câbir b. Mûsâ b. Abdulkadîr b. Câbir Ebû Bekir (v. 1439/2018), *Eyseru't-Tefsîr*, Medîne: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1424/2003.

COMTE, Auguste (v. 1857), *Pozitivizm İlmihali*, Terc. Peyâmi Erman, İstanbul: 1986.

CÜRCÂNÎ, Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed (v.471/1078-1079), *Dercü'd-Dürer fî Tefsîri'l- Âyi ve's-Süver*, Thk. Talat Salâh el-Ferhân, Muhammed Edip Şekûr Emîr, Ammân, Ürdün: Dâru'l-Fikr, 1430/2009.

CÜRCÂNÎ, eş-Şerif es-Seyyid (v. 816/1413), *Kitâbü't-Ta'rifât*, Thk. Cemâatü'l-'Ulemâ bi Eşrâfi'n-Nâşir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

_____, *et-Ta'rifât, "İsâr"*, Thk. Muhammed Sıddık el- Minşavî, Riyad; Dâru'l-Fazîle, t.y.

CÜRCÂNÎ, Yahya b. Hüseyin b. İsmâil b. Zeyd eş- Şecerî (v. 1422/2001), *Terfûbü'l-Emâli'l-Hamîsiyyeti li's-Şecerî*, Trt. Muhyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Abşimî (v. 610), Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

ÇAĞIL, Necdet, *Kitâb-ı Mukaddes'in Neyi Tahrif Edildi*, İstanbul: Beyan Yay., t.y.

ÇAĞRICI, Mustafa, “İsâr”, *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, <http://www.sonpeygamber.info/mi-rac-hadisleri>, 20.05.2014

ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Doktora Tezi, ANKARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara:1998.

ÇELEBİ, İlyas, *İtikadi Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul: 1996.

ÇITIR, Aslan, *Kur'ân'da Peygamberlere İsnat Edilen Olayların Masumiyet Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, MARMARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2010.

DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman (v. 255/869), *Sünen*, Thk. Hüseyin Selim ed-Dârânî, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.

DERVEZE, Muhammed İzzet (1404/1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Kahire: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, 1383.

DİB, *Diyânet İlmî Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, Ankara: DİB Yay., 2011.

DOĞRUL, Ömer Rızâ (v. 1371/1952), *Kur'ân nedir?*, Ankara: 1967.

DRAZ, Abdullah (v. 1377/1958), *İslam'ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla İlişkisi*, Terc. İdris Şengül, S. 3, *DİD*, Ankara: Temmuz- Ağustos-Eylül, 1994.

_____, *Kur'ân'a Giriş*, Terc. Salih Akdemir, Ankara: Otta Yay., 2012.

EBÛ ABDİRRAHMAN, Halil b. Ahmed (v.175/791), *Kitâbü'l-'Ayn*, Bağdat: 1984.

EBÛ AMR, Ma'mer b. Ebi Amr (v. 153/ 770), *el-Câmi'*, Thk. Habîburrahman el-'Azamî, Pakistan: el-Meclisü'l-'İlmî, 1403.

EBÛ BEKR, Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî (v. 211/826-827), *Tefsîru Abdurrezzâk*, Thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.

EBÛ HANÎFE, Numan b. Sâbit (v. 150/767), *el-'Âlim ve'l-Müte'allim*, (İmam Azam'ın beş eseri içinde) Terc. Mustafa ÖZ, İstanbul: MÜİFV Yay., 1992.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîriddîn el-Endülüsî (v. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

EBÛ MUHAMMED, Mekkî b. Ebî Tâlip (v. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bülûğî'n-Nihâye*, Thk.Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Resêili Câmi'iyyeti bi Külliyyeti'd-Dirâseti'l-'Ulyâ ve'l-Bahsi'l-İlmiyyi, İşrâf: Dr. eş-Şâhid el-Bûşeyhî, Câmi'atü's-Şârika Külliyyetü's-Şerî'ati ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, 1429/2008.

EBÛ SUUD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Amâdî (v. 982/1574), *İrşâdü'l Akl-ı Selîm İlâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.

EBÛ YA'KÛB, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (v. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kubî*, Necef: 1385.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed (v. 1394/ 1974), *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.

EBÛ ZEMENÎN, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa b. Muhammed (v. 399/ 1008), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, Thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Akkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.

EBYÂRÎ, İbrâhim b. İsmail, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyyetü'l-Müeyssera*, Kahire: Müessesetü Sicli'l-'Arab, 1405.

EFENDİ, Ahmed Midhat (v. 1330/1912), “**Milel ve Nihal Geleneğinden Hz. Peygamberin Tevrât'ta Müjdelenmesi**”, Sad.: Süleyman Turan, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmalar Dergisi*, Y. 2, S. 2, İstanbul: Haziran, 2005.

ELİK, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul: İFAV Yay., 2008.

ELMALILI, Hamdi Yazır (v. 1361/1942), Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul: Azim Yay., 1992.

ERBAŞ, Ali, “**İncil'de Yahudi İmaja**”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 7, S. 17, Erzurum: Güz, 2003.

ERKAL, Mehmet, “**Öşür**”, *İslâm'da İnanç, İbâdet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997.

ERSÖZ, İsmet, “**Ashâb-ı Kehf**”, *TDVİA*, İstanbul: TDV yay., 1991.

EZRAKÎ, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Velid (v. 250/ 864), *Ahbâru Mekke ve mâ Câ'e fihâ mine'l-Âsâr*, Thk. Rüşdî Salih Melhas, Beyrut: Dâru'l-Endülüs, t.y.

ESED, Muhammed (v. 1412/1992), *Kur'ân Mesajı (Meal-Tefsir)*, Terc. Câhit Koysak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yay., 1999.

FAYDA, Mustafa, “**Ömer**” *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2007.

FAZLURRAHMÂN (v. 1408/1988), *İslam*, Terc. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ, İstanbul: Selçuk Yay., 1993.

_____, *Kur'ân'ın Bazı Temel Kavramları (İman, İslam, Takva), Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Terc. Adil Çiftçi, Ankara: 1997.

_____, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Terc. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yay., 1996.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî (v. 207/ 822), *Me'âni'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî- Muhammed Ali en-Neccâr-Abdülfeâtâh İsmâil eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısıryye, t.y.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdiddîn Muhammed b. Ya'kûb (v. 817/ 1415), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.

_____, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

FRIEDMAN, Richard Elliott, *Kitâb-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, Terc. Muhammed Tarakçı, İstanbul: Kabalcı Yay., 2004.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu 'Ulûmiddîn*, Beyrut: t.y.

GAON, Sa'adya (v. 942), *Tevrât (Tora) Tefsiri "Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye"*, Haz.: Nuh Arslantaş, İstanbul: TYEKB, 2018.

GÖREGEN, Mustafa-GÖNÜL Turan, "Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi ", *KÜİFD*, S. 10, Kars: 2018.

GÜLER, İlhâmi, *Sabit Din Dinamik Şariat*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.

GÜNDÜZ, Şinâsi, "Namaz ve Yahudilik'te Günlük İbadet", *İİD*, Y. 13, c. 13, S. 2, Çorum: Güz, 2018.

HÂKİM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (v. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's -Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

HAMÎDULLAH, Muhammed (v. 1423/2002), *İslam Peygamberi*, Terc. Salih TUĞ, İstanbul: İrfan Yay., 1995.

HAMRUŞ, İbrâhim, *Mu'cemü el-Fâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kâhire: Matba'atü's-Sekâfiyye, 1970.

HARMAN, Ömer Faruk, "İncil", *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000.

_____, "Hz. İbrâhim" *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000.

HASANOĞLU, Eldar, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, İstanbul: İSAM Yay., 2013.

HATÎB, Abdulkerim Yunus (v. 1406/ 1985), *et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân*, Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.

HÂZİN, Alâeddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Ömer Ebu'l-Hasen (v. 741/1341), *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, Tsh. Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

HERERÎ, Muhammedü'l-Emîn b. Abdullah el-Eremî el-Alevî, *Tefsîru Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân fî Ravâbî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001.

HEYSEMÎ, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekr (v. 807/1405), *Mecmeu'z-Zevâid*, Beyrut: 1967.

HÎCÂZÎ, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'l-Vâdih*, Beyrut: Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413.

HİNDÎ, Rahmetullah (v. 1308/1891), *Izhâru'l-Hak*, Thk. Dr. Muhammed Abdulkâdir, Halîl Melkâvî, Kahire: Dâru'l-Hameyn, 1414/1994.

IŞIK, İlker, “Isauria’da Erken Hıristiyanlık Dönemi Dînî Faaliyetleri”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 06-08 Mayıs 2016.

ITR, Nûreddîn, *el-Muhâdarât fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımaşk: 1404.

İBN ‘ACİBE, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. El-Mehdî b. ‘Acîbe el-Hasenî el-Encerî (v. 1224/1809), *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, Kâhire: Dr. Hüseyin Abbas Zeki, 1419.

İBN ‘ARAFE, Muhammed b. Muhammed (v. 803/1401), *Tefsîru İmam İbn ‘Arafe*, Thk. Hasan el-Münâî, Tunus: Merkezü'l-Bühûs bi'l-Külliyeti'z-Zeytûniyye, 1986.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir b. Muhammed (v. 1393 /1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İBN ‘ATİYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip b. Abdurrahman (v.541/1147), *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v.597/ 1201), *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Thk. Abdurrezzâk el- Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir (v. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm li İbn Ebî Hâtîm*, Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419.

İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan (v.406/ 1015), *Tefsîru İbn Fûrek*, Thk. Süheyme Binti Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî (Master), Suudi Arabistan: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1430/2009.

İBN HACER, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ali İbn Hacer el-'Askalânî (v. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Neşr. Muhibüddîn el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İBN HALDÛN, Abdurrahman (v. 808/1406), *Mukaddime*, Terc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, İstanbul: Klasik Yay., 2008.

_____, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.

İBN HANBEL, Ahmed (v. 241/855), *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavut-Âdil Mürşit vd., İşrâf (Kontrol): Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İBNÜ'L-HATÎB, Muhammed Muhammed Abdullatif (v.1402/1982), *Evdahu't-Tefâsîr*, el-Matba'atü'l-Mısriyye, 1383/1964.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Saîd (v. 456/1064), *el-Ahkâm fî 'Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, t.y.

_____, *el-Fasl Fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.

_____, *el-'Usûl ve'l-Fürû'*, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2004.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed (v. 354/965), *Sahîh-i İbn Hıbbân*, Thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

_____, *Sahîhu İbn Hıbbân*, Thk. ve Trc.: Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *Sîretü İbn Hişam*, Thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

İBN KAYYÎM el-CEVZİYYE, Şemsüddîn Muhammed b. Ebû Bekr (v. 751/1350), *el-Hidâyetu'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûdi ve'n-Nasârâ*, Beyrut: 2006.

İBN KESİR, Ebu'l-Fedâ İsmâil b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Basrî ed-Dımaşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Sellâme, Beyrut: Dâru Taybe, 1420/1999.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: 2005.

İBN KUDÂME, Muvaffaküddîn (v. 620/1223), *el-Muğnî*, Riyad: 1419/1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (v. 273/887), *Sünen*, Thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, t.y.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (v. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: 1410/1990.

İBN MÛNZİR, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim (v. 318/930), *Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân*, Tkd. ve Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Sa'd b. Muhammed b. es-Sa'd, Medînetü'n-Nebeviyye: Dâru'l-Meâsir , 1423/2002.

İBN SA'D, Muhammed İbn Sa'd (v. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1405/1985.

İBN TEYMİYYE, Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalim (v. 728/1328), *el-Cevâbu's-Sahîh limen Beddele Dine'l-Mesih*, Riyad: 1999.

_____, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Kahire: 1404.

ÎCÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-Hasenî el-Huseynî (v. 905/1500), *Tefsîru'l-Îcî Câmî'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

İMAM MÂLİK, Enes b. Mâlik b. Âmir (v. 179/795), *Muvattâ*, Thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004.

İMAM ŞÂFÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfi (v. 204/820), *Tefsîru İmam Şâfi*, Thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrâ, Suudi Arabistan: Dâru't- Tedmüriyye, 1427/ 2006.

İNCİ, Salih, *Eski Ahid'de Peygamberlere Atfedilen Ahlâkî Zaaflar ve Günahlar*, Yüksek Lisans Tezi, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2001.

İncil, İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2003.

İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğıp (v. 502/1108), *Müfredât*, Thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem- Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye, 1417/1996.

_____, *Tefsîru Râğıp el-İsfahânî*, Thk. Muhammed Abdulazîz Besyûnî, Câmî'atü Tantâ Külliyyetü'l-Êdêb, 1420/1999.

_____, *Tefsîru Râğıp el- İsfahânî*, Thk. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr, Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûlü'd-Dîn, 1422/2001.

İŞLEYEN, Burhan, *Dünyevîleşme*, Ankara: TDV. Yay., 2018.

İZUTSU, Toshihiko (v. 1413/1993), *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki kavramlar*, Terc. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yay., 1997.

_____, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Terc. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 2005.

İZZ B. ABDİSSELÂM, Ebu'l-Muhammed İzzeddîn Abdulaziz (v. 660/ 1262), *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Dr. Abdullah b. İbrâhim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Cezm, 1416/1996.

JUNG, Carl Gustav (v. 1961), *Din ve Psikoloji*, Terc. Cengiz Şişman, İstanbul: 1993.

KAHRAMAN, Abdullah, “**Ebû Hanîfe’de Din ve Şeriat Ayrımı Var mı?**”, *İHAD*, S. 19, Konya: 2012.

KANT, Immanuel (v.1801), *Religion Within The Limits of Reason Alone*, translated by.: Theodore M. Greene, Hoyt H. Hudson, New York: 1960.

KARAÇAM, İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV, 2010.

KARÂFÎ, Şihabuddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs es-Sanhâcî (v. 684/1285), *el-Ecvibetü’l-Fâhire ‘ani’l-Es’ileti’l-Fâcîre fi’r-Red ‘ale’l-Milleti’l-Kâfire*, Beyrut: 2005.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd (v. 1332/1914), *Mehâsinü’t-Te’vîl*, Thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, t.y.

KAYA, Mesut, “**Metnin mi Yorumun mu Tahrîfi?- Buhârî’nin Tahrif**

Meselesine Yaklaşım Üzerine-” *ŞÜİFD*, VIII, Y. 8, S. 17, Şırnak: 2017/2.

KEFEVÎ, Ebu’l-Bekâ (v. 1095/1684), *el-Kulliyât*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.

KETTÂNÎ, Muhammed Abdulhayy (v. 1886/ 1962), *Nizâmü’l-Hükûmeti’n-Nebeviyye et-Terâtübü’l-İdâriyye*, Beyrut; Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabî, t.y.

KİRAZ, Celil, *Kur’ân’da Ahlâkî İlkeler Tevrât, Zebûr, İncil’le Mukayeseli Bir Çalışma*, Doktora Tezi, ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: 2005.

_____, “**Hz. Muhammed’in (s.a.s) Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)**”, *UÜİFD*, S. 1, Bursa: 2001.

KOMİSYON, *Tefsir (El Kitabı)*, Ankara: Grafiker Yay., 2012.

KURT, Ali Osman, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık., 2007.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Şemseddin (v. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmet el-Berdûnî-İbrâhim Atfîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim b. Havâzin b. Abdulmelik (v. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, Thk. İbrâhim el-Besyûnî, Mısır: el- Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, t.y.

KUTUP, Seyyid (v. 1385/1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kahire, Beyrut: Dâru'ş-Şürûk, 1412.

KUZGUN, Şaban, *Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara: 1991.

_____, *Hıristiyan Batı Kültürünün Ana Kaynağı Kitâb-ı Mukaddes'in Kutsallığı Üzerine*, İstanbul: Metinler Matb., 1991.

MAĞRİBÎ, Samuel bin Yahyâ bin Abbas (v. 570/1175), *İfhâmu'l-Yehûd ve Kıssatü İslâmi's-Samuel ve Ru'yâhü'n-Nebî*, Thk. Dr. Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1410/1990.

MAHALLÎ, Celâleddin Muhammed b. Ahmed (v. 864/1459)- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (v. 911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, t.y.

MAKRİZÎ, Takiyyuddin Ahmed b. Ali (v. 845/1442), *Kitâbu'l-Mevâz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hutati ve'l-Âsâr*, Thk. Muhammed Zeynuhum- Mediha eş-Şerkâvî, Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1998.

MÂTÜRÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Ebû Mansur (v. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Basellûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

_____, *Kitâbu't-Tevhid*, İstanbul: 1979.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. el-Habîb (v. 450/1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Thk. es-Seyyid İbn Maksûd b. Abdurrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

MECMÛ‘ATÜN MİNE‘L-‘ULEMÂİ Bİ İŞRÂFİ MECME‘İL-BUHÛSİ‘L-İSLÂMİYYETİ Bİ‘L-EZHER, *et-Tefsîru‘l-Vasît li‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm*, el-Hey‘etü‘l-‘Âmme li Şu‘ni‘l-Matâbi‘i‘l-Emîriyye, 1393/1973-1414/1993.

MEMMEDZÂDE, Elçin, *Vahiy Kâtipliği ve Hz. Peygamberin Vahiy Kâtipleri*, Yüksek Lisans Tezi, ANKARA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1999.

MENÂHİCÛ CÂMİ‘ATİ‘L-MEDÎNETİ‘L-‘ÂLEMİYYE, *et-Tefsîru‘l-Mevdû‘îl*, Bekâlûriyûs (Lisans), Kûdü‘l-Mâdde (Makale Kodu): IUQR3083 Câmi‘atü‘l-Medîneti‘l-‘Âlemiyye, t.y.

MERTOĞLU, M Suat, “*Vahiy Kâtibi*”, *TDVİA*, İstanbul: 2012.

MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa (v. 1371/1952), *Tefsîru‘l-Merâğî*, Mısır: Şeriketü‘l-Mektebe ve Matba‘atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1365/1946.

MEVDÛDÎ, Ebu‘l-A‘lâ (v. 1399/1979), *Tefhîmü‘l-Kur‘ân*, Terc. Dr. Ahmed Asrar, İstanbul: Bengisu Yay., 1997.

MU‘CEMÛ‘L-LÜĞATİ‘L-‘ARABİYYE, İbrâhim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hamid Abdulkâdir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu‘cemü‘l-Vasît*, Dâru‘d-Da‘ve, t.y.

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, Ebu‘l-Hasan b. Beşîr el-Ezdî el Belhî (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtîl b. Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmut Şehâte, Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Türâs, 1423.

MÛCÂHİD, Ebu‘l-Haccâc Mücâhid b. Câbir (v. 104/721), *Tefsîru Mücâhid*, Thk. Dr. Muhammed Abdusselâm Ebu‘n-Neyl, Mısır: Dâru‘l-Fikri‘l-İslâmi‘l-Hadîse, 1410/1989.

MÛSLİM, Müslim b. El-Haccâc el-Küşeyrî en-Nîsâbûrî (v. 261/875), *el-Müsnedü‘s-Sahîh*, Thk. Muhammed Abdulbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, t.y.

NÂSİRÎ, Muhammed Mekkî (v. 1414/1993), *et-Teyzîr fî Ahâdisi‘t-Tefsîr*, Beyrut: Dâru‘l-Garbi‘l-İslâmî, 1405/1985.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (v. 303/915), *Sünen*, Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l- Matbû'âti el-İslâmiyye, 1406/1986.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizüddîn (v. 710/1310), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

_____, *Tebsiratu'l-Edille*, Dımaşk: 1993.

NÎSÂBÛRÎ, Nizâmüddîn Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el- Kümmî (v. 850/1447), *Garâibü'l-Kur'ân ve Rağâibü'l-Furkân*, Thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.

NU'MÂNÎ, Ebû Hafs Sırâceddîn Ömer b. Ali Adil (v. 775/1374), *el-Lübâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

ÖNAL, Recep, *Maturidiye Göre İslam Dışı Dinler*, Doktora Tezi, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: 2013.

ÖRS, Hayrullah, *Mûsâ ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.

ÖZBEK, Durmuş, “Bu Günkü Semâvî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”, *SÜİFD*, S. 3, Konya: 1990.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Kur'ân, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, *ÇÜİFD*, S. 1, IV, 158-164 , Adana: Ocak-Haziran , 2004.

_____, “Kur'ân Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlîli”, *İslâmiyât*, S. 2, s. 11, Ankara: 2005.

_____, “İslam Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Telakkîlerin Epistemik Değeri”, *Kur'ân'ın İnanç Mensuplarına Yaklaşımı Sempozyumu* (Konya: 12-13 Mayıs 2006), Konya: KİD Yay., Mayıs 2007.

RÂZÎ, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (v. 395/1004) , *Kitâbü Mücmeli'l-lüğa*, Şehâbüddîn Ebû Amr, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1414/1994.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1210), *Mefâtihu'l- Ğayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.

RIZÂ, Muhammed Reşîd (v. 1354/1935), *Tefsiru'l-Menâr*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1981.

_____, *Safvetü't-Tefâsir*, Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997.

SARI, İbrahim, *Kur'ân'a Göre Hırsızlık- Yolsuzluk*, Antalya: Net Medya Yay., 2016.

SARMIŞ, İbrâhim, *Hız Muhammed'i Doğru Anlamak*, Konya: 2005.

SA'LEBÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Ebû İshâk (v. 427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Ebu Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1422/2002.

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah (v. 1376/1956), *Teyssîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Thk. Abdurrahman b. Muallâ el-Lüveyhik, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

SEM'ÂNÎ, Ebû Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr İbn Ahmed (v. 489/1096), *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Yâsir b. İbrâhim- Ğanim b. Abbas b. Ğanim, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), *Bahru'l-'Ulûm*, t.y.

SEMÎN el-HALEBÎ, Ebu'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. Muhammed İbn Mes'ûd b. İbrâhîm (v. 756/1355), *'Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafî'l-Elfâz*, Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

SEVRÎ, Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk (v. 161/778), *Tefsîrü's-Sevrî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

SUBHÎ, Sâlih (v. 1406/1986), *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 1985.

SUHEYB, Abdulcebbâr, *el-Müsnedü'l-Mevdû'ü'l-Câmi' li'l-Kütübi'l-Aşere*, 2013.

SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddîn (v. 911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr fî Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

_____, *Câmi'ü's-Sağîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

_____, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.

ŞA'BAN, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, Terc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV Yay., 1996.

ŞÂYÎ, Abdurrahman, *el-Fürukü'l-Lügaviyye fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad: 1993.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellâ (v. 1418/1998), *Havâtur*, Metâbi'u Ahbâri'l-Yevm, 1997.

ŞEHÂTE, Abdullah Mahmut, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâr-u Garîb, 1969.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed (v. 548 /1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l- Halebî, t.y.

ŞEN, Ziya, "Vahiy Kâtipliği Müessesesi", *OMÜİFD*, S. 30, Samsun: 2011.

_____, "Kur'ân-ı Kerîm'in Yazılması", *DİD Kur'ân Özel Sayısı*, Ankara: DİB Yay., 2011.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk; Dâru İbn Kesîr, 1414.

ŞİBLÎ, Mevlânâ (v. 1332/1914), *Asr-ı Saadet*, Terc. Hz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: 1978.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp Ebu'l-Kâsım (v. 360/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ebû Cafer (v. 310/923), *Câmi'ü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

TANTÂVÎ, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Dâru Nehda Mısır, 1997-1998.

TARAKÇI, Muhammed, “**Tevrât ve İncil’in Tahrifi ile İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu**”, *Usûl*, S. 2, 2004/2.

_____, **Tahrif**, *TDVİA*, İstanbul: TDV Yay., 2010,

TAŞ, Fatma Betül, “**Yahudi Asıllı Mühtedî Bilgin Samuel b. Yahya el-Mağribî’nin (v. 1175) Yahudiliğe Reddiyesi**”, *Dini Araştırmalar*, S. 47, Ankara: Temmuz-Aralık 2015.

TAYYÂR, Müsâid b. Süleyman, “**Tevrâta İsrâiliyyata Farklı Bir Yaklaşım**” Terc. Mesut Kaya, *Marife*, S.1, Konya: 2013.

TİLLİCH, Paul, (v. 1965), *Systematic Theology*, USA, 1966.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ b. Sevra b. Mûsa Ebû İsâ et-Tirmîzî (v. 279/892), *Sünenü Tirmîzî*, Thk. Beşşâr Avâd Ma’rûf, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998.

TÜSTERÎ, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yûnus b. Rafî (v. 283/896), *Tefsîru’t-Tüsterî*, Thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1423.

TÜMER, Günay- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.

UĞUR, Hakan, *Tevrât’ın Kur’ân’a Arzı*, Bursa: Emin Yay., 2011.

_____, “**Eski Ahid’deki Dua Kavramının Kur’ân’daki “Salat” Kavramıyla İlişkisi**”, *ÇÜİFD*, Adana: t.y.

‘USEYMÎN, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (v. 1421/2001), *Tefsîru Fâtîha ve’l-Bakara*, Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1423.

VÂHİDÎ, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali (v. 468/1076), *et-Tefsîru’l-Basît*, Thk. Risâletü Doktora bi Câmi’ati İmam Muhammed b. Suûd, Suudi Arabistan: İmâdetü’l-Bahsi’l-‘İlmî Câmi’atü İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.

_____, *el-Veciz fî Tefsîri’l-‘Azîz*, Thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Beyrut: Dâru’ş-Şâmiyye, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1415.

_____, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Dr. Ahmed Muhammed Sayra, Dr. Abdurrahman Uveys, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

VURAL, Fatih, “**Dinlerin Faize Bakışı**”, *İktisât ve Toplum Dergisi*, Şubat, Y. 5, S. 52, Ankara: 2015.

YAHYA B. SELLÂM, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe Kayravânî (v. 200/815), *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, Thk. Hind Şelebî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

YÜKSEL, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV Yay., 1996.

ZAKZÛK, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, Terc. Abdulaziz Hatip, İzmir: Işık Yay., 1993.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtezâ (v. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs*, RTTL Mad., 1306.

ZECCÂC, Ebû İshâk ez-Zeccâc (v. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, Thk. Abdulcelîl Abduh Şâbî, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407.

ZEBÎDÎ, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (v. 893/1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, Terc. ve Şerh: Ahmed Nâim-Kâmil Miras, İstanbul: DİB Yay., 2019.

ZÛRKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm (v. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır: t.y.

ZUHAYLÎ, Mustafa Vehbe (v. 1436/2015), *Tefsîru'l-Vasît*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1422.

_____, *Tefsîru'l-Münîr*, Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418.